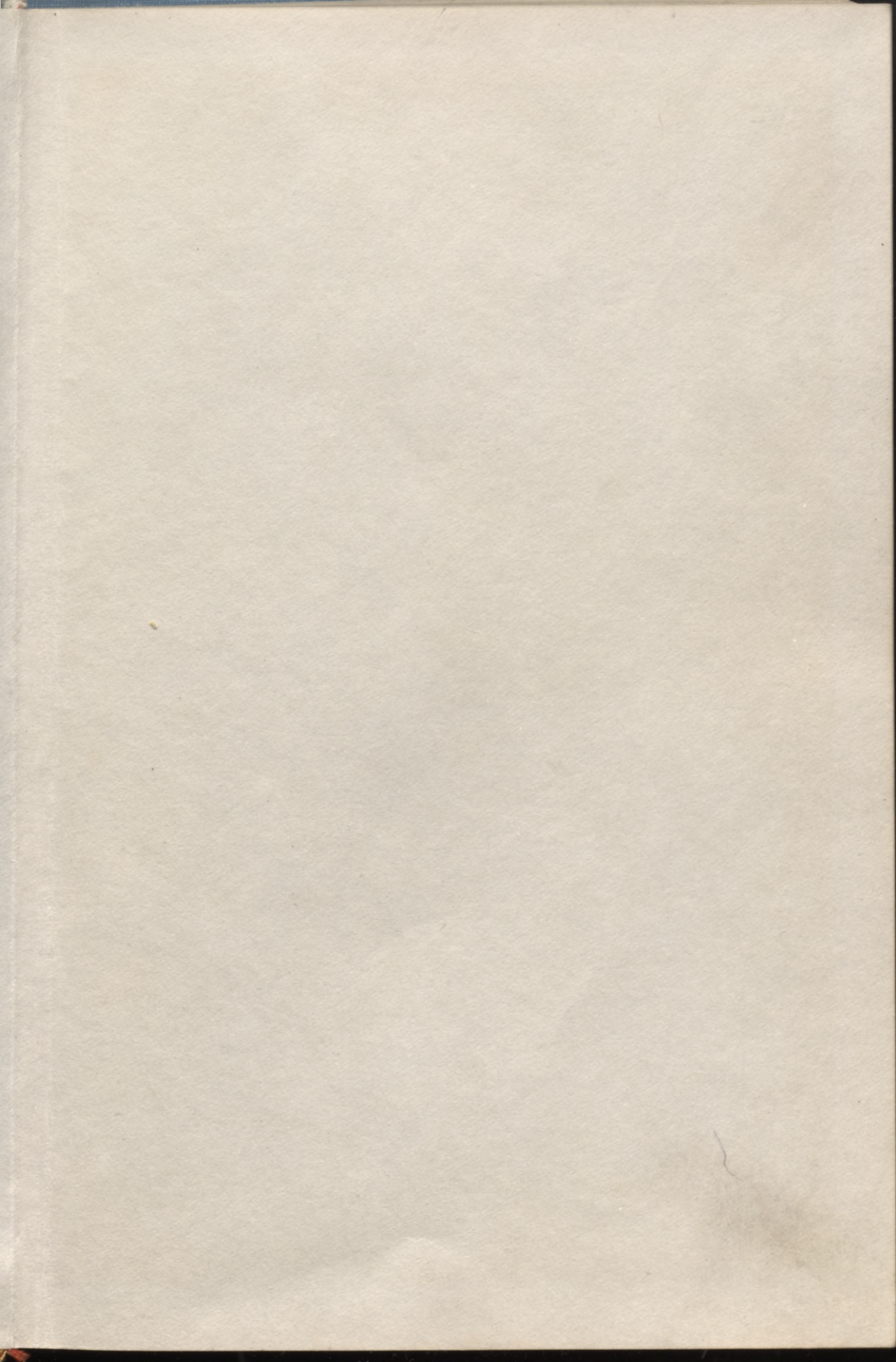
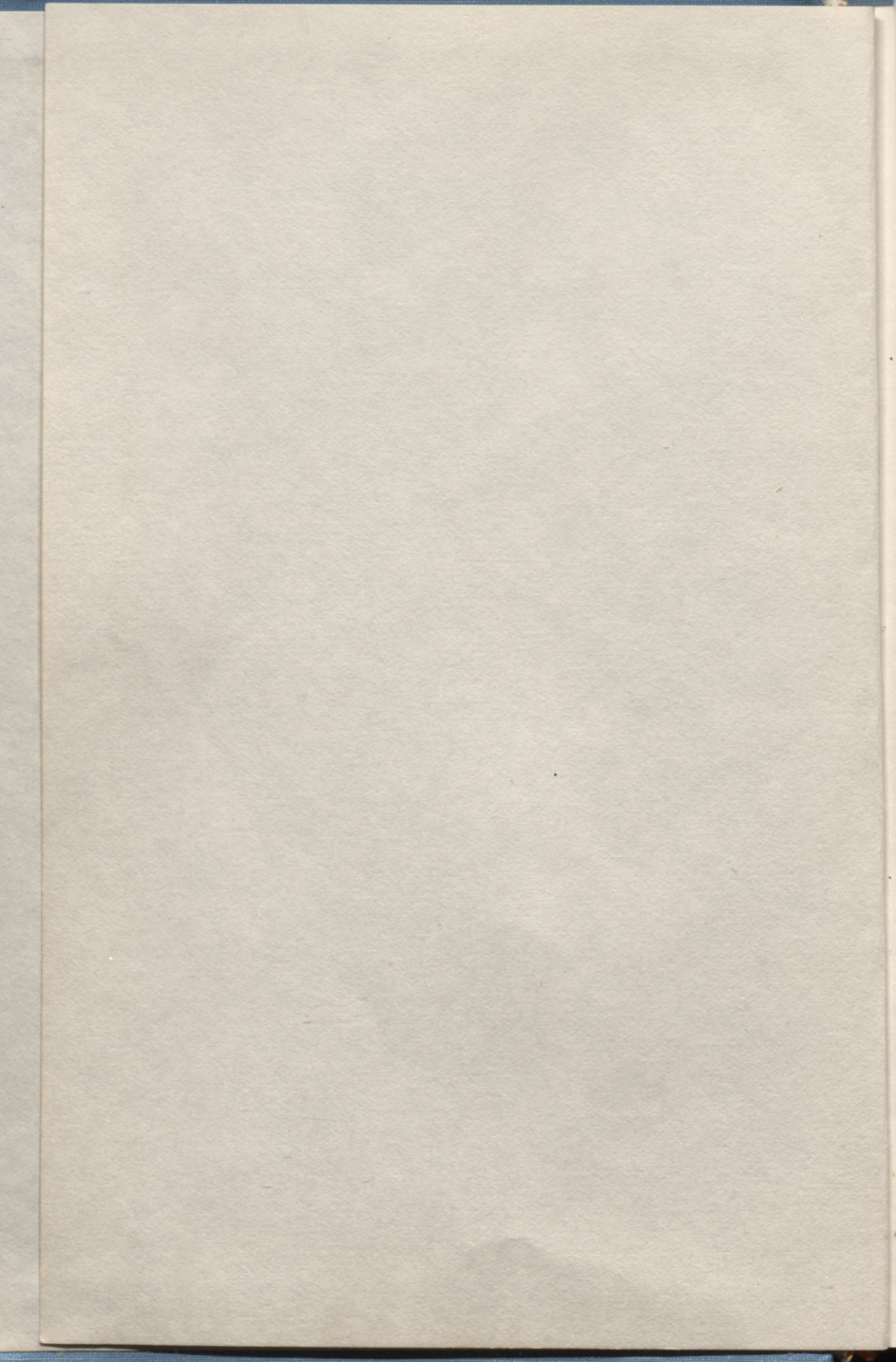

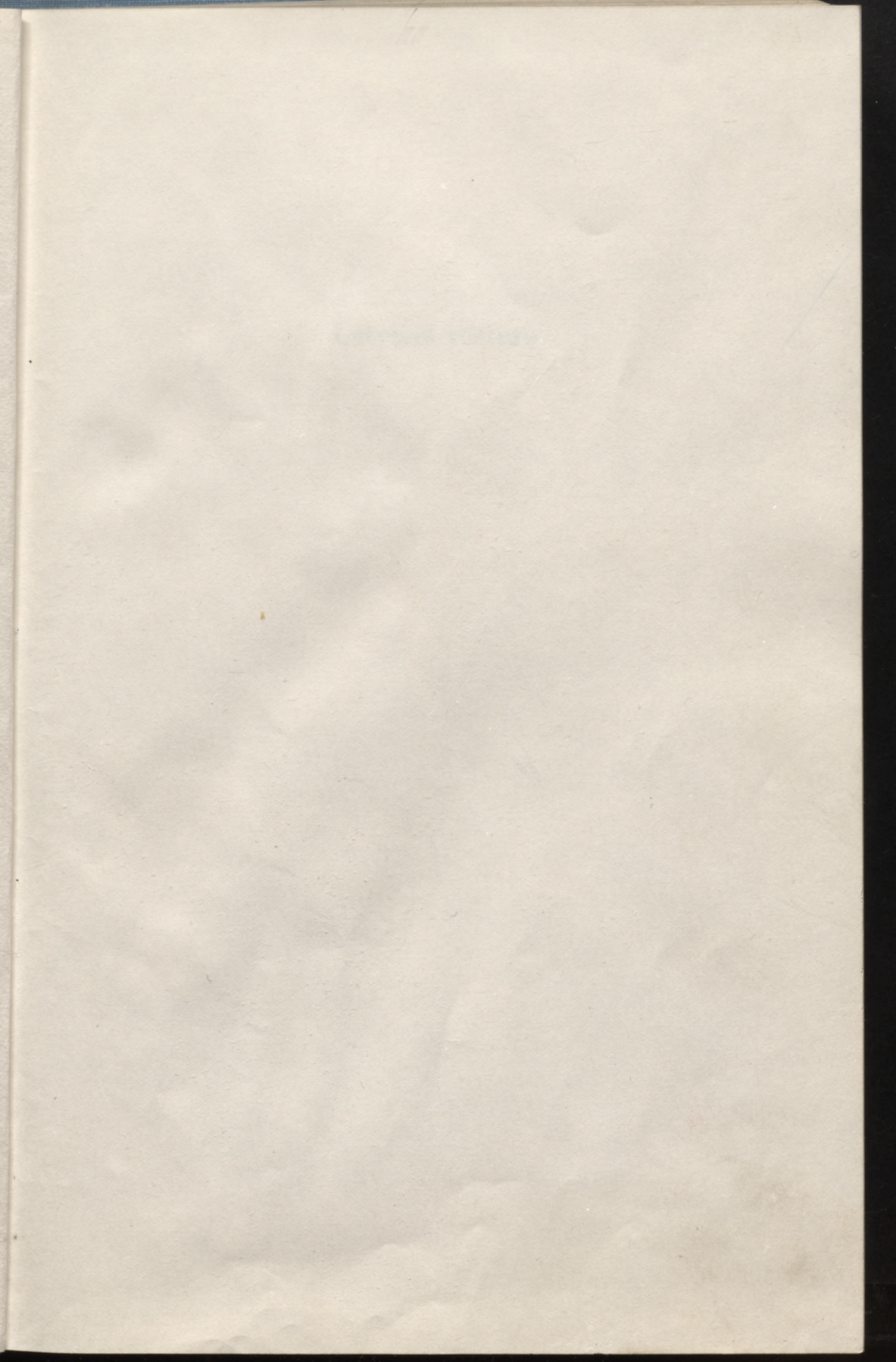
91-5
L 43

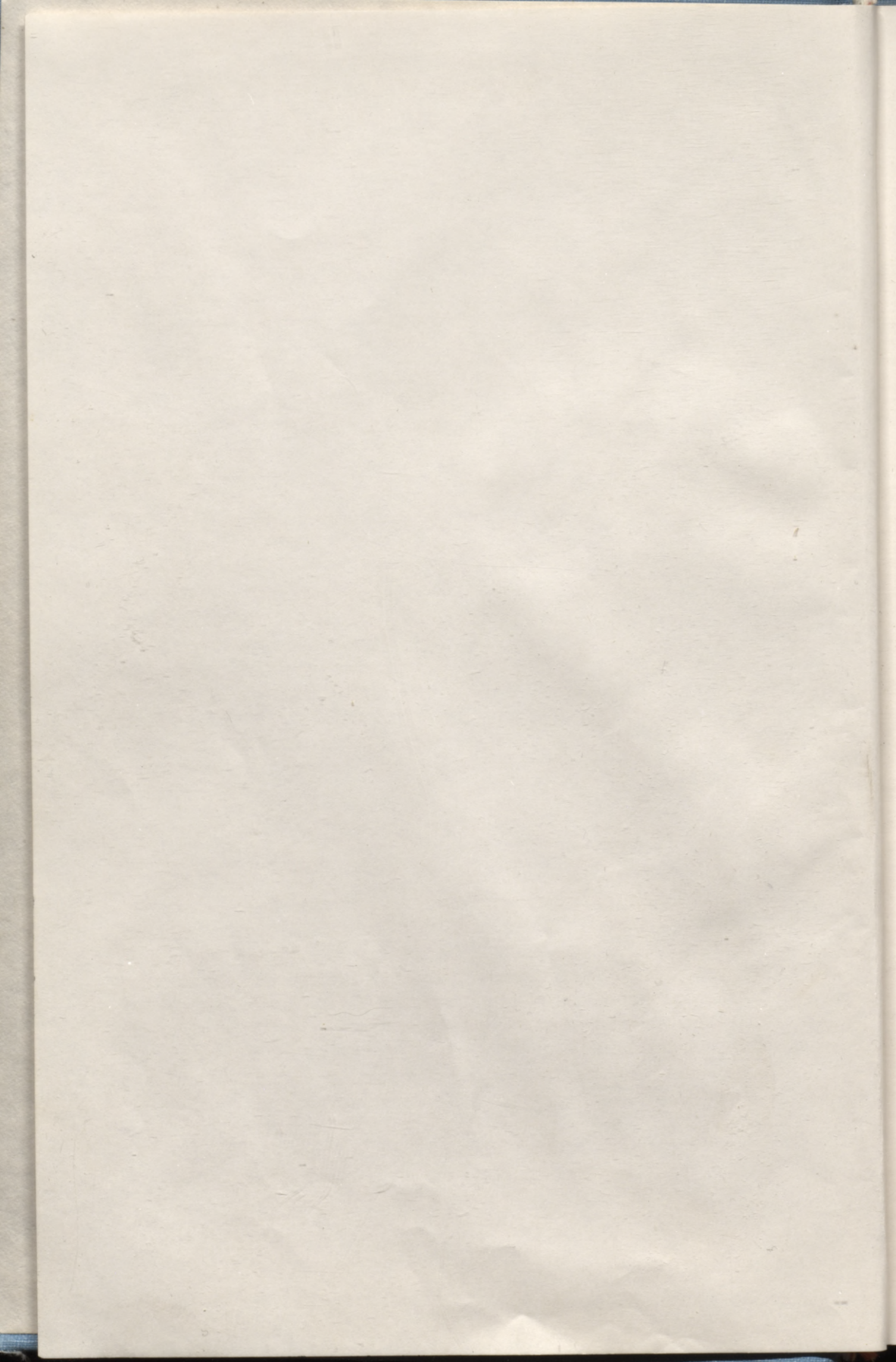
LATVIJAS VĒSTURE

Latvijas Vēsture I LATVIJAS VĒSTURE

Edgars Haeckelis

Latvijas vēsture

LATVIJAS VĒSTURE

Skolām un pašmācībai

B

91-5
L 43

L
9

Edgars Dunsdorfs

LATVIJAS VĒSTURE

Skolām un pašmācībai

1980

Amerikas Latviešu Apvienība

K7

Šis grāmatas izdošanu atbalstīja
LATVIEŠU FONDS ar piešķirumu.

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA

91-~~22005~~
0305030283

Copyright © 1980 by Edgars Dunsdorfs

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Dunsdorfs, Edgars.
Latvijas vesture.

Includes index.

1. Latvia—History—Juvenile literature. I. Title.

DK511.L17D824 947'.43 79-26102

ISBN 0-471-935-58224-x

Printed by
Augstums Printing Service, Inc.
Lincoln, Nebraska 68502, U.S.A.

SATURS

IEVADS

Kas ir vēsture? 3 Laiks, 3 Attīstība, 6 Kuŗus notikumus vēsturnieki pēti? 6 Speciālizēšanās, 6 Fakti un viedokļi, 7 Brīdinājums: vēsturi var arī viltot, 8 Komūnistu vēstures schēmas kritika, 8 Vai latvieši senatnē dzīvoja cilts iekārtā? 9

Pirmā daļa: SENVĒSTURE

Avoti, 13 Modernā tehnika senvēstures pētniecībā, 13 Pirmie cilvēki, 14 Ledus laikmeti, 15 Pirmie cilvēki Latvijā, 17 Indoeiropieši, 17 Valodas, 19 Pārmaiņas valodu kartē Eiropā, 21 Balti, 23 Senvēstures periodi, 25 Jaunākā akmens laikmeta vēlais posms, 26 Agrais metālu laikmets: bronzas laikmets, 28 Dzelzs laikmets, 32

Otrā daļa: PĀREJA NO SENVĒSTURES UZ VĒSTURISKAJIEM LAIKIEM

Senie grieķi, 37 Pirmās vēsturiskās ziņas par baltiem, 37 Romiešu ziņas par baltiem, 39 Tautu staigāšanas laikmets, 42 Austrumbaltu zemi pārplūdina slavi, 43 Balti paplašina savu teritoriju rietumos, 48 Baltu diplomāti Italijā, 50 Kristīgās ticības izplatīšanās, 50 Kristīgās baznīcas organizācija, 52 Klosteri, 53 Vikingi jeb normaņi, 54 Kijevas Krievija, 54 Mongoļu uzbrukums, 56 Pārmaiņas kara tehnikā, 58 Feodālisms, 60 Kurši un aisti, 63 Vikingu sāgas par kuršiem, 64

Trešā daļa: VĒSTURISKO LAIKU SĀKUMS

Avoti — chronikas un dokumenti, 69 Domstarpības par chronista Indriķa tautību, 71 Kristīgā ticība sasniedz Latviju, 72 Meinharda misijas darbs, 74 Muhameds, 75 Krustkaŗi, 76 Pirmie krustkaŗi

Latvijā, 77 Biskaps Alberts (Bukshevdens), 80 Bruņinieku ordeņi, 81 Seno latviešu reliģija, 82 Senās latviešu valstis un to valdnieki, 84 Jersikas jautājums, 88 Jersikas valsts robežas, 89 Livonijas un Igaunijas iekarošana, 91 Dānijas palīdzība, 92 Ķeizara un pāvesta manifesti, 93 Pāvesta legāts Livonijā, 94 Vicelegāts Balduins, 96 Vai Livonija bija Vācijas province? 98 Apstājas ekspansija uz austrumiem un dienvidiem, 99 Valststiesiskās attieksmes turpmākajos gadsimtos, 100 Hanza, 101 Hanzas noriets, 102 Latvijas pilsētas Hanzā, 103 Piecas Livonijas valstis, 103 Livonijas iekšējās cīņas, 104 Livonijas konfederācijas ārējās cīņas, 104 Reformācija, 108 Dzimtbūšana Eiropā, 111 Dzimtbūšana Latvijā, 112 Lietuvas lielvalsts, 115 Latviju iekļauj Lietuvas un Polijas kopvalstī, 118 Jauns krievu iebrukums, 119 Kalendāra nemieri, 121 Zemes valditāju tautība Vidzemē, 122 Zviedrija kļūst par Eiropas lielvalsti, 123 Zviedrijas iekarojumi, 124

Ceturrtā daļa: SADALĪTĀ LATVIJA

Vidzemes iekarošana, 127 Trīsdesmit gadu karš, 128 Trīsdesmit gadu kara ietekme Latvijā, 133 Pēc Gustava Ādolfa nāves, 134 Pirmais ziemeļu karš, 135 Kurzemes hercogīste, 138 Mierlīgums Olivā (1660 . — 1661. g.), 141 Zemes redukcija, 142 Patkuls kļūst par dumpinieku, 144 Vidzemes latviešu stāvoklis zviedru laikos, 146 Ievērojamie latvieši 17. gadsimtenī, 149 Lielais ziemeļu karš, 150 Latvieši Lielajā ziemeļu karā, 154 Lielais mēris, 155 Eiropas politikas ietekme Latvijā, 156 Kurzemes hercogīste 18. gadsimtenī, 159 Polijas sadalīšana, 160

Piektā daļa: KRIEVU JŪGĀ

Sekas Latvijas pievienošanai pie Krievijas, 165 Brāļu draudzes Vidzemē, 167 Lielā franču revolūcija, 168 Franču revolūcijas ietekme Latvijā, 171 Tadeušs Kostjuško, 172 Luijs XVIII, 173 Brīvības vēstneši, 173 Agrārie pārkārtojumi Latvijā, 175 Brīvlaišana Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē, 178 Brīvlaišana Krievijā, 179 Kultūras uzplaukums, 180 Avižniecība, 183 Latviešu censoņi un tautiskā kustība, 184 Pārvācošanās tendences, 185 Pārkrieviošanās draudi, 185

Sestā daļa: DIVDESMITAIS GADSIMTENIS

Japānas karš, 195 Piektā gada revolūcija, 195 Krievijas valsts dome, 197 Pirmā pasaules kara priekšvēsture, 198 Pirmā pasaules kara

izcelšanās, 199 Latvieši Pirmajā pasaules karā, 201 Kara darbība Latvijā, 202 Bēgļu gaitas, 203 Rīgas evakuācija, 203 Bēgļu organizācijas, 204 Latviešu strēlnieki, 206 Ziemsvētku kaujas, 208 Vācijas okupēto zemju liktenis, 209 Revolūcija Krievijā, 211 Kā Latvijā izpaudās Krievijas revolūcija? 213 Igaunijas panākumi, 214 Latvijas apvienošanas jautājums, 215 Neatkarību vai autonomiju? 216 Prasība pēc neatkarības, 219 Rīgu ieņem vācieši, 219 Boļševiku revolūcija, 220 Vācijas un tās sabiedroto uzvara austrumos, 222 Vācu okupācijas paplašināšana, 223 Pamiers, 224 Pēc pamiera, 225 Ķeizaru un karaļu kroņi krit, 227 No Krievijas atdalīto valstu liktenis, 227

Septītā daļa: NEATKARĪBAS CĪNAS

Baltijas jūras valstis, 233 Somijas neatkarība, 233 Brīvā Igaunija, 233 Latviešu valstiskie centieni, 234 Latvijas valsts dibināšana, 236 Brīvības cīņas, 238 Vācijas brīvprātīgo korpusi, 239 Vairākas valdības Latvijā, 240 Kalpaks krit, 242 Apvērsums Liepājā, 243 Rīgas ieņemšana, 244 Ziemeļnieku cīņas, 244 Vācu zemessargu uzbrukums Cēsīm, 245 Bermonta uzbrukums, 246 Latgales atbrīvošana, 248 Mierlīgumi, 249

Astotā daļa: LATVIJA BRĪVO VALSTU SAIMĒ

Satversmes sapulce, 253 Saeimas, 254 Politiskās partijas, 256 Kādēļ Latvijā bija daudz politisko partiju? 256 Demografiskā aina Latvijas patstāvības laikā, 259 Agrārās reformas, 263 Latvijas attieksmes ar citām valstīm, 267 Saimnieciskās attieksmes, 270 Kultūras uzplaukums neatkarīgajā Latvijā, 271 Kultūrālās attieksmes un sakari, 273 Latvijas patstāvības laika tautsaimniecība, 275 Diktatūra Latvijā, 279 Latvijas starptautiskā drošība, 282 Viļņas problēma, 283 Baltijas valstis iestājas Tautu savienībā, 283 Aizsardzības savienība starp Latviju un Igauniju, 284 Latvijas un Igaunijas savienību paplašina, 284

Devītā daļa: DRAUDI NEATKARĪBAI UN NEATKARĪBAS ZAUDĒŠANA

Draud jauns pasaules karš, 289 Vācija pēc zaudētā Pirmā pasaules kara, 289 Romas imperijas atjaunošana, 291 Fašinterns, 292 Staļina diktatūra Padomju Savienībā, 292 Staļins kaulējas ar abām pusēm,

293 Sarunas par Baltijas valstīm, 294 Slepēnais līgums starp Padomju Savienību un Vāciju, 295 Baltijas vācieši atstāj Igauniju un Latviju, 296 Sākas Otrais pasaules karš, 296 Padomju bāzes Baltijas valstīs, 296 Karš Somijā, 297 Karš rietumos, 298 Vāciešu panākumi, 298 Padomju Savienība pilnīgi okupē Baltijas valstis, 299 Viltus vēlēšanas Baltijas valstīs, 300 Padomju iekārta Baltijas valstīs, 301 Lielā deportācija, 302 Karš paplašinās, 302 Uzbrukums Padomju Savienībai, 304 Vācija okupē Baltijas valstis, 305 Vācu rīcība okupētajās Baltijas valstīs, 305 Vācu neveiksmes, 306 Latviešu leģiona dibināšana, 307 Otrā fronte, 309 Padomju Savienība otrreiz okupē Latviju, 309 Pagrides kustība, 310 Atkal bēgļu gaitās, 312 Vācija zaudē karu, 313 Kara iznākums, 313 Kā klājās latviešu bēgļiem, 314 „Aukstais karš”, 315 Padomju politika Latvijā pēc kara, 316 Staļina nāve, 318 Sekas Latvijā, 319 Pēc nacionālkomūnisma likvidācijas, 320 Struktūrālās pārmaiņas Latvijā, 322 Kultūra okupētajā Latvijā, 324 Latvieši brīvajā pasaulē, 328 Latviešu sabiedriskā un kultūrālā rosība brīvajā pasaulē, 329 Latvijas nākotne ir jaunatnes ziņā, 331

CHRONOLOĢIJA, 335

LITERĀTŪRA, 338

RĀDĪTĀJS, 339

ATTĒLI

Chronoloģijas schēma, 4 Vēstures atsevišķās nozares, 7 Vecākie cilvēku priekšteču galvaskausu fragmenti, 14 Eiropa priekš 50.000 gadiem, 15 Granīta blukis Pērnavas upē, 16 Divējāda kultūra Eiropā (2300. — 2100. g. pr. Kr.), 18 Tautu sazarojums, 19 Eiropas valodas 171. gadā pr. Kr., 20 Valodas tagadējā Eiropā, 21 Pārmaiņas valodu kartē, 22 Baltu akmens kaujas cirvji, 25 Ēka un tās novietnes plāns; trauku rekonstrukcija (2000. g. pr. Kr.), 27 Baltiskie upju nosaukumi, starp 28 un 29 Kapenes Latvijā no 2. gadatūkstoša vidus pr. Kr. līdz 1. gadsimtenim; Dialekti, 29 Kapu urnas 3. — 2. gadsimtenī pr. Kr., 30

Romas valsts ap 100. gadu, 39 Senās rotas (ap 300. gadu), 41 Saktas (laikā no 2. līdz 4. gadsimtenim), 45 Tautu staigāšanas laikmets, 46 — 47 Kristīgās ticības izplatīšanās, 51 Eiropas tautas ap 900. gadu, 55 Slavu tautas 10. gadsimtenī, 56 Pārmaiņas Eiropā, 58 Feodālā hierarchija, 61 Eiropa ap 1140. gadu, 62 Rūnakmens par godu Svenam, 65

Atskaņu chronikas lappuse, 69 Zeltlietas senatnē, 73 Herforda pasaules karte 1283. — 1313. g. ar Jeruzālemi pasaules centrā, 74 Muhamedāņu valstis no 622. līdz 715. gadam, 76 Krustkaņi (no 1096. līdz 1270. gadam), 78 — 79 Seno latviešu reliģija, 83 „Uzvarētais pagāņu karalis”. Tallinas Svētā gara baznīcas altāra fragments, 87 Pāvests Inocents III pakļāva Livoniju valststiesiski Romas katoļu baznīcai kā Svētās Marijas zemi („Māraszemi”), 90 Ģņezno katedrāles durvju panelis ar senprūšu kaņavīru attēliem (12. gadsimtenī), 95 Ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs, 16. gadsimteņu skulptūra Rīgā, 105 Ķoniņu ciema ģerboņa glezna, 107 Svētā Jāņa baznīca Rīgā, 109 Latviešu tautas mākslas ornamentu (zeķe, prievīte, josta), 113 Lietuvas lielvalsts, 116 Zemes valdītāju tautība Vidzemē 16. gadsimteņa beigās un 17. gadsimteņa sākumā, 122 Rīgas pils 1612. gadā (N. Mollina vaņarebums), 123 Zviedrijas iekārojumi, 124

Kaņi Eiropā 17. gadsimtenī, 131 Latvijas iedzīvotāju skaits no 1550. līdz 1970. gadam, 134 Latviešu tautas māksla — saktas, 136 Latviešu tautas māksla — gredzens, 137 Hercogs Jēkabs Ketlers. Attēls uz 1645. gada Kurzemes un Zemgales hercogistes dālderā, 139 Ernesta Glika paraksts (faksimils), 148 Latviešu tautas māksla — „rakstītās kamanas”, 150 Latviešu Tirzas bataljona Smiltenes rotas kaņavīru munstura „rullis” (saraksts), 154 Kaņi Eiropā 18. gadsimteņa pirmajā pusē, 157 Lībekas kuģis Rīgā, 159 Kartušanas Barnikela kartei, 161

Krievijas izplešanās Eiropā, 165 Brāļu draudzes saiešanas nami Vidzemē, 167 Kaņi (1788. — 1815.), Napoleona valsts un sateliti 1812. gadā, 169 Viļakas tautastērpi (Joachima Broces zīmējums un apraksts), 177 Kultūras darbinieki: Juris Alunāns, brāļi Kaudzītes, Krišjānis Barons, Krišjānis Valdemārs, 183 Vecumzubbūve un lasītēji Latvijā 1897. gadā, 186 Latvieši 1897. gadā (apriņķos), 187 Krievu tirgotāji Rīgas tirgū pie Melngalvju nama (ap 1830. gadu), 190

Eiropa 1914. gada 1. augustā 200 Kaņalauki Eiropā no 1914. līdz 1918. gadam, 201 Latviešu bēģļu apģādāšanas centrālkomiteja, 205 Vācu

kaŗa kuŗis Pirmā pasaules kaŗa laikā Latvijas piekrastē, 211 Valodas Eiropā 20. gadsimteŗa sākumā, 217 Krievijas iekarojumi no 1710. līdz 1815. gadam, salīdzinot ar zemēm, kas atbrīvojās no krievu jūga pēc 1918. gada, 228

A. Balfūra vēstule Z. Meierovicam par *de facto* atzīšanu, 237 Latvijas atbrīvošanas cīņas no 1918. līdz 1920. gadam, 241

Valsts prezidenti: Jānis Čakste, Gustavs Zemgals, Alberts Kviesis un Kārlis Ulmanis, 255 Saeimas nams Rīgā, 259 Iedzīvotāju skaits Latvijā 1935. gadā, 261 Latvijas agrārā iekārta, 266 Latvijas kaimiņi, 268 Tautas ienākums uz vienu strādājošā stundu Lielbritānijā, Vācijā, Šveicē, Latvijā un Padomju Savienībā (no 1913. līdz 1939. gadam), 277 Demokrātiskās un diktatūras valstis Eiropā, 280 Tautiskie motīvi mākslā Latvijas patstāvības pēdējos gados, 285

Padomju Savienības nometnes, kuŗās ieslodzīja deportētos latviešus pēc Latvijas okupācijas, starp 292 un 293 Kā Vācijas teritorija pieauga kaŗa laikā, 303 Hitlera Eiropa 1942. gadā, 308 Vācija zaudē kaŗu, 311 Pienāks laiks, kad jaunatne atjaunos Latvijā nojauktos brīvības pieminekļus, 327

Paskaidrojums: Sekojot Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas norādījumam, šis grāmatas tekstā vārda „lappuse” apzīmējumam lietots saīsinājums „lp.”, kaut precīzāks apzīmējums ir „lpp.” atšķirībā no lapas apzīmējuma „lp.”.

62

IEVADS

1912-13

1. The first part of the report is devoted to a general survey of the work done during the year. It is divided into three sections: (a) the work done in the field, (b) the work done in the laboratory, and (c) the work done in the office.

EVADs

2. The second part of the report is devoted to a detailed account of the work done in the field. It is divided into three sections: (a) the work done in the field during the first half of the year, (b) the work done in the field during the second half of the year, and (c) the work done in the field during the year as a whole.

3. The third part of the report is devoted to a detailed account of the work done in the laboratory. It is divided into three sections: (a) the work done in the laboratory during the first half of the year, (b) the work done in the laboratory during the second half of the year, and (c) the work done in the laboratory during the year as a whole.

4. The fourth part of the report is devoted to a detailed account of the work done in the office. It is divided into three sections: (a) the work done in the office during the first half of the year, (b) the work done in the office during the second half of the year, and (c) the work done in the office during the year as a whole.

5. The fifth part of the report is devoted to a detailed account of the work done in the office. It is divided into three sections: (a) the work done in the office during the first half of the year, (b) the work done in the office during the second half of the year, and (c) the work done in the office during the year as a whole.

Kas ir vēsture?

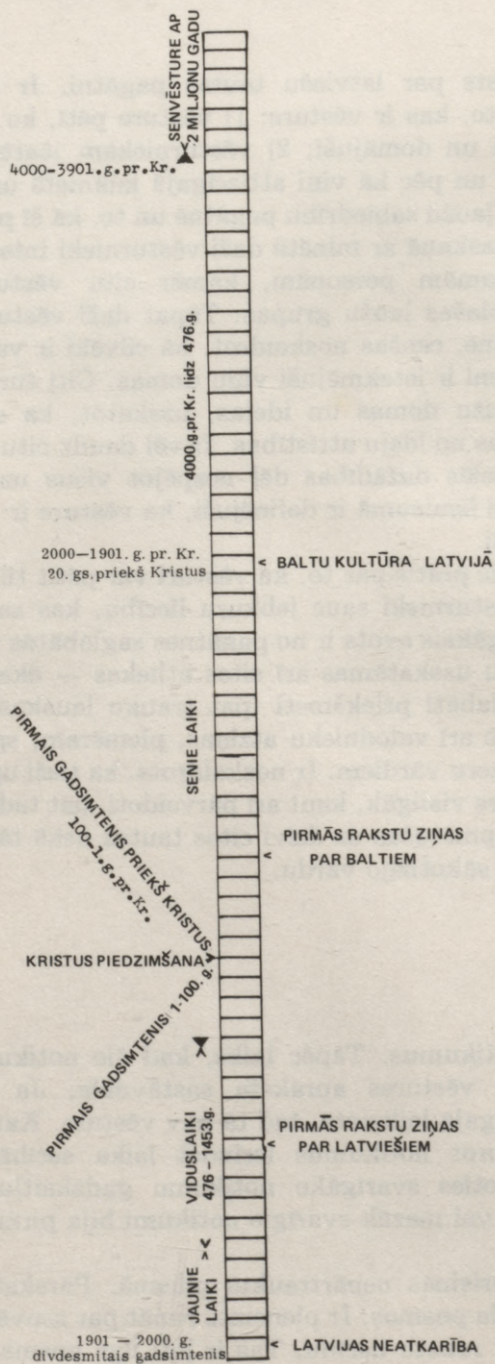
Latvijas vēsture ir stāsts par latviešu tautas pagātņi. Ir vairāki radnieciski viedokļi par to, kas ir vēsture: 1) vēsture pētī, ko cilvēki pagātnē darijuši, teikuši un domājuši; 2) vēsturniekam jāattēlo, kā laudis pagātnē dzīvojuši un pēc kā viņi attiecīgajā laikmetā un zemē centušies; 3) vēsture pētī ļaužu sabiedrību pagātnē un to, kā šī pagātne ir ietekmējusi tagadni. Saskaņā ar minēto daži vēsturnieki interesējas par atsevišķām ievērojamām personām, kamēr citu vēsturnieku uzmanību saista lielas, plašas ļaužu grupas. Tāpat daži vēsturnieki, pētījot ļaužu dzīvi pagātnē, cenšas noskaidrot, kā cilvēki ir valdījuši pār dabu un kā šie centieni ir ietekmējuši viņu domas. Citi turpretim pirmajā vietā izvirza ļaužu domas un idejas, uzskatot, ka sekmes dzīves veidošanā atkarīgas no ideju attīstības. Ir vēl daudz citu pieeju vēstures pētīšanā. Šīs lielās dažādības dēļ nespējot visus uzskatus apvienot, daži vēsturnieki izmisumā ir definējuši, ka vēsture ir tas, ar ko nodarbojas vēsturnieki.

Visi vēsturnieki ir vienis prātis par to, ka vēsturi var pētīt tikai pēc avotiem. Par avotiem vēsturnieki sauc jebkuŗu liecību, kas saglabājusies no pagātnes. Svarīgākais avots ir no pagātnes saglabātās rakstu liecības. Tomēr par avotu uzskatāmas arī citas atliekas — ēkas, ēku drupas, no senatnes saglabāti priekšmeti (pat trauku lauskas). Par avotu vēsturnieki izmanto arī valodnieku atziņas, piemēram, spriežot pēc tagadējiem upju un ezeru vārdiem. Ir noskaidrots, ka tieši upju un ezeru vārdi ir saglabājušies visilgāk, kaut arī pārveidoti, pat tad, ja šo upju un ezeru krastos ir apmetušās uz dzīvi citas tautas nekā tās, kas šiem ūdeņiem devušas to sākotnējo vārdu.

Laiks

Vēsture pētī pagātnes notikumus. Tāpēc laiks, kad šie notikumi ir norisinājušies, ir svarīga vēstures apraksta sastāvdaļa. Ja kādu notikumu neierindo attiecīgajā laikmetā, tad tā nav vēsture. Katram, kas studē vēsturi, ir jāprot notikumus ierindot laika secībā. To visvieglāk panākt, iemācoties svarīgāko notikumu gadskaitļus no galvas un tad iegaumējot, vai mazāk svarīgie notikumi bija pirms vai pēc šiem gadskaitļiem.

Vēsturiskie notikumi norisinās nepārtrauktā plūsmā. Pārskatāmības dēļ šos notikumus iedala posmos. Ir pieņemts runāt par senvēsturi — laikmetu, par kuŗu nav rakstu liecību. Tas ir ļoti ilgs posms, kas

Chronoloģijas schēma

aptveŗ divi miljoni gadu, jo tik vecs ir vecākais atrastais cilvēka priekšteŗa galvaskauss. Chronoloģijas schēmā no ŗi divi miljoni gadu posma ir parādīts tikai sākums. Lai tai pašā mērogā, kādā parādīta schēma, attēlotu divus miljonus gadu, vajadzētu aizņemt visas lappuses ŗai vēstures grāmatā.

Laikmetu, par kuŗu ir rakstu liecības, mēdz iedalīt trijos posmos: seno laiku vēsturē (nesajaukt ar senvēsturi!), viduslaiku vēsturē un jauno laiku vēsturē. Katru no ŗiem posmiem savukārt iedala gadsimteņos (kā parādīts jau minētajā schēmā). Gadsimteņus skaita no Kristus dzimšanas. Mēs tagad dzīvojam 20. gadsimtenī, bet, sākot ar 2001. gadu, tie, kas tad lasīs ŗo grāmatu, dzīvos 21. gadsimtenī. Ja runā par gadsimteņiem pirms Kristus piedzimšanas (saīsinājumā — pr. Kr., angliiski — BC, t. i., before Christ), tad vienmēr jāmin, ka attiecīgais gadsimtenis ir priekš Kristus. Ja runā par gadsimteņiem pēc Kristus, tad tas nav īpaši jāpiemin, pietiek tikai nosaukt gadsimteni, kad notikums bijis (angļu literātūrā tomēr bieži raksta: AD, t. i., Anno Domini). Tā seno laiku vēsturi skaita no 4000. gada pr. Kr. līdz 476. gadam, viduslaikus no 476. gada līdz 1453. gadam, bet jaunos laikus no 1453. gada līdz mūsu dienām.

Pirmais no ŗiem gadiem (4000. gads pr. Kr.) apzīmē gadu, par ko domā, ka tad Mezopotamijā un Ēģiptē sāka lietot pirmos rakstus. 476. gadu skaita par Romas valsts sabrukuma sākuma gadu, bet 1453. gadā turki ieņēma Konstantinopoli.

Kā redzams, ŗiem notikumiem nav tiešu sakaru ar Latvijas vēsturi (ir gan netiešs sakars, kā to redzēsīm vēlāk), un tādēļ Latvijas vēsturē var lietot citu schēmu. Pirmās ziņas par baltiem Eiropā un arī Latvijā ir ap 2000. gadu pr. Kr., bet pirmās rakstu liecības par baltiem ir no kāda 500. gada pr. Kr. Tātad senvēsture Latvijā ir no 2000. gada pr. Kr. līdz 500. gadam pr. Kr. Pēc tam sākas senie laiki līdz 10. gadsimtenim, kad ir jau plašākas rakstu liecības par Latviju. Laiku no 10. līdz 12. gadsimtenim skaita par pārejas laiku no seno laiku vēstures uz viduslaikiem. Pēc tam Latvijas vēsturē sākas viduslaiki, un tos var skaitīt, tāpat kā pārējā Eiropā, līdz 15. gadsimteņa vidum. Pēc tam sākas jaunie laiki un turpinās līdz mūsu dienām.

Jaunajos laikos Latvijas vēsturē sevišķi nozīmīgs posms ir mūsu gadsimteņa sākums, kad nodibinājās neatkarīgā Latvijas valsts un latviešu tauta kļuva par noteicēju zemē, ko tā bija apdzīvojuši tūkstošiem gadu.

Attīstība

Visi vēsturnieki ir vienis prātis par to, ka nepietiek tikai zināt, kas noticis, bet ir jānoskaidro notikumu attīstība. Šai ziņā atkal ir divējāda pieeja. Daži vēsturnieki meklē notikumos cēloņsakarību (t. i., kuŗš notikums ir bijis cēlonis un kuŗš tā sekas). Citi turpretim domā, ka cēloņsakarību nemaz nevar noskaidrot, bet tikai to, ka notikumi ir risinājušies vienā laikā vai viens pēc otra. Kopējs visiem vēsturniekiem ir tomēr tas, ka laiku uzskata par svarīgāko elementu vēstures pētniecībā. Vēsture tāad noskaidro ne vien, kas ir noticis, bet arī, kad notikums ir bijis, un, ja iespējams, arī, kādēļ šāds notikums ir bijis.

Kuŗus notikumus vēsturnieki pēti?

Ir skaidrs, ka pasaulē vai kādā pasaules daļā, pat vismazākajā teritorijā, notikumu ir ļoti daudz. Līdz ar to rodas jautājums, vai vēsturniekiem jāpēti visi šie notikumi? Saprotams, ka visus notikumus vēsturnieki nespēj pētīt. Tādēļ viņi izdara izlasi un pēti tikai tos notikumus, ko uzskata par svarīgiem. Protams, ko viens uzskata par svarīgu, cits uzskatīs par nesvarīgu. Visumā tomēr vēsturniekiem ir radies zināms viedoklis par to, kas uzskatāms par svarīgu. Tomēr mēģinājumi precīzi definēt, kas vēsturē ir svarīgs, nav izdevušies (piemēram, ka „svarīga vēstures parādība ir tā, kas neizbeidzas līdz ar notikumu”).

Speciālizēšanās

Izšķirt to, kas ir svarīgs, vēsturniekam zināmā mērā palīdz speciālizēšanās, izdarot pētījumus kādā vienā sabiedrisko notikumu novadā. Vairāk pazīstami ir šādi seši dažādi vēstures novadi: politiskā vēsture, mākslas vēsture, saimniecības vēsture, reliģijas vēsture, ideju vēsture un sociālā vēsture. Schēmatiskajā zīmējumā mēģināts parādīt šo atsevišķo vēstures nozaŗu objektus. Dažreiz reliģijas, mākslas un ideju vēsturi apvieno kopējā kultūras vēsturē. Mūsu grāmatas nolūks ir sniegt vispārēju ievadu Latvijas tautas vēsturē, un tajā ir ietverta kā politiskā, tā sociālā un arī kultūras vēsture.

Mūsu grāmata ir Latvijas vēstures apskats. Tā kā Latvijas vēstures notikumi risinājās ciešā atkarībā no Eiropas vēstures notikumiem, šī atkarība grāmatā ir parādīta. Lai izprastu to, kas noticis Latvijā, ir jāzina, kas ir noticis pārējā Eiropā.

Vēstures atsevišķās nozares

Fakti un viedokļi

Katrā stāstā, arī Eiropas un Latvijas vēsturē, ir divi elementi: fakti un viedokļi. Ja fakti ir patiesi un tie nav tikai viedokļi, kas maskēti par faktiem, tad par tiem nevar būt domstarpību un strīdu. Lasītājs var vienīgi jautāt, kāds ir faktu pamatojums. Šai grāmatā ir reizēm minēts, uz kā pamatojas grāmatā aprakstītais fakts. Lai grāmatas lielums paliktu noteiktās robežās, visiem grāmatā minētajiem faktiem nav doti pamatojumi. Tā kā grāmata ir domāta skolām, lasītājiem ir iespējas griezties pie sava skolotāja un tā uzzināt grāmatā minēto faktu pamatojumu. Katrā ziņā vērtīgākais, ko lasītājs no šīs grāmatas var iegūt, ir, ka viņš attīstīs savas kritikas spējas un vienmēr jautās — kāds pamatojums ir grāmatā minētajam faktam?

Kas attiecas uz viedokļiem, tad tie var būt dažādi, pat pamatojoties uz tiem pašiem faktiem. Par viedokļiem tad arī var strīdēties, bet katra viedokļa aizstāvim jāraugās, lai aizstāvētais viedoklis nebūtu pretrunā ar viņa citiem viedokļiem un pretrunā ar loģiku. Šai grāmatā dažreiz ir minēti dažādi viedokļi, reizēm ar atšķirīgu viedokļu pamatojumu, reizēm (telpas taupīšanai) bez šāda pamatojuma.

Brīdinājums: vēsturi var arī viltot

Čaklākajai latviešu jaunatnes daļai, kas ar interesi studēs Latvijas vēsturi, nonāks rokās arī okupētajā Latvijā izdotie raksti. Šo rakstu lasītāji tādēļ jābrīdina, ka viņi sastapsies ar viltotu Latvijas vēsturi. Ne vien par Latvijas neatkarības laiku paustais ir tīri meli, bet arī par vissenākajiem laikiem ne vien Latvijas vēsture, bet arī visu pārējo Padomju Savienības imperijā iekļauto tautu vēsture ir viltota.

Šeit ievadam pieminētas divas marksistu dogmas, kas nosaka visu padomju vēstures pētniecības pieeju un iznākumu un uz kuŗām viltojumi pamatojas. Pirmā dogma ir, ka pasaules vēsture norisinās piecās attīstības pakāpēs. Otra dogma ir, ka visas tautas savas vēstures attīstības agrajos laikos ir dzīvojušas ciltis iekārtā.

Komūnistu vēstures schēmas kritika

Pagājušā gadsimtenī vēsturnieki mēģināja izstrādāt schēmas, pēc kuŗām notikumi pasaules vēsturē norisinājušies. Tādu schēmu bija simtiem, un visčaklākie vēstures attīstības schēmu izstrādātāji bija vācu vēsturnieki. Šīs vēstures attīstības schēmas sen ir atmetas. Kaut arī jaunākajos laikos ir bijuši mēģinājumi izstrādāt jaunas schēmas, ir jāatzīst, ka daudzveidīgās vēstures norises nav iespējams iespilēt Prokrusta gultā.

Padomju Savienības vēsturnieki tomēr vēl joprojām turas pie simt gadu vecās marksistu schēmas, ka pasaules vēstures gaita attīstās piecās pakāpēs. Šīs pakāpes esot sekojušas viena otrai ciešā secībā. Pirmā pakāpe esot bijusi pirmatnējā kopiena, otrā — verdzība, trešā — feodālisms, ceturtnā — kapitālisms, piektā būšot komūnisms. Istenībā nav pierādāms, ka pirmatnējā kopiena jebkad pastāvējusi (visprimitīvākās tautas Austrālijā un Afrikā nekad nav dzīvojušas šādā pirmatnējā kopienā). Verdzība ir pastāvējusi dažādos laikos — piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs vēl pat pagājušā gadsimtenī, Āzijā un Padomju Savienībā vēl tagad (koncentrācijas nometnēs), un par kādu stingru secību nevar būt runas. Feodālisms, kā turpmāk redzēsim, pastāvēja tikai Rietumeiropā (tādēļ arī oriģinālajā Marksa schēmā bija runa par feodālismu Eiropā un orientālo despotismu Āzijā). Kapitālisms ir tik daudzšķautnains, ka nevienam nav vēl izdevies definēt kapitālismu tā, lai definīcija aptvertu kādu noteiktu laika posmu. Kas ir komūnisms, to neviens komūnists nav vēl definējis. Ir smieklīgs apzīmējums, ka komūnisms ir tāda sabiedriskā

iekārta, kurā katrs strādāšot pēc savām spējām, bet saņemšot par to pēc savām vajadzībām. Tūlīt rodas jautājums — no kā saņems, jo, pēc tās pašas dogmas, valsts vara komunistiskajā iekārtā nepastāvēs. Otrs jautājums, kas rodas, ir — ko nozīmē „saņems pēc savām vajadzībām”?

Tautsaimnieki zina, ka, vienas vajadzības apmierinot, tūlīt rodas citas vajadzības. Līdz ar to neviens pēc savām vajadzībām neko nevar saņemt. Jādomā, ka komunistu varasvīri tik neatlaidīgi sludina savu vēstures attīstības shēmu, lai pārliecinātu tos, kas neprot domāt (domātājus ar varu piespiež klusēt), ka pasaules vēsture ar dabas likuma nenovēršamību virzās uz komūnismu kā cilvēces pēdējo attīstības pakāpi. Pēc šīs pakāpes sasniegšanas visa vēstures attīstība apstāšoties. Tā apstāšoties tādēļ, ka būšot iznīcināts privātpašums, citiem vārdiem — būs tāds pats stāvoklis, kāds pēc šīs dogmas bija pirmajā attīstības fazē — pirmatnējā kopienā. Domātājam cilvēkam rodas jautājums, kādēļ tā — ja pēc pirmatnējās kopienas radās verdzības faze, kādēļ verdzība nesekos komūnismam — jo sevišķi ņemot vērā, ka verdzība jau ir komūnisma nodibināšanas mēģinājuma pavadoņi.

Atbildot uz virsrakstā likto jautājumu, jāsaka, ka Latvijas vēsturē nevar konstatēt pirmatnējās kopienas pakāpi. Īsu laiku pastāvēja bīskapu un ordeņa nodibinātā lēņu iekārta, kas ir feodālisma galvenā pazīme. Latvijas vēsturē var konstatēt iekārtu, ko varētu saukt par kapitālismu (kaut šis vārds neko konkrētu neizsaka). Turpretim komūnisms, kā to definē komūnisti, vispār nav iespējams.

Vai latvieši senatnē dzīvoja cilts iekārtā?

Lai uz šo jautājumu atbildētu, vispirms jānoskaidro, kas ir cilts (angliski — *tribe*, vāciski — *Stamm*). Modernie antropologi, pētīdami tautas, kas dzīvo cilts iekārtā, atzinuši, ka cilts ir skaitā neliela (līdz 5000 locekļu), izolēta, cieši sakausēta sabiedrība. Cilti dominē personiskas attieksmes starp cilts locekļiem. Sabiedriskā un kultūralā organizācija pamatojas uz radniecību, kas ir plašāka par ģimenes tuvāko locekļu radniecību. Cilts locekļi uzskata, ka viņi ir cēlušies no kopēja senča, kas viņu iztēlē var būt arī dzīvnieks vai augs. Cilts iekārtā nepastāv sabiedriskas kārtas, bet visi ir vienlīdzīgi. Cilts kopējos darījumus izspriež vecākie, bet dažkārt ciltij ir virsaitis, kas nav šo amatu mantojis. Cilts iekārtā ļaudis iztiek ar pašu ražojumiem, nepastāv tirdzniecība.

Cilts iekārtā dzīvo uztura vācēji. Tās ir klejotājas tautas, kas nav apmetušās pastāvīgā dzīves vietā, piemēram, Austrālijas iezemieši, Dienvidafrikas bušmeņi, Ugunszemes indiāņi Dienvidamerikā, eskimi Alaskā, čukči Sibīrijā un citas primitīvas tautas. Arī dažām lopkopju tautām ir cilts iekārta, piemēram, lapiem, samojediem, kalmikiem, bet tiem jau ir vairāk izveidota politiska organizācija ar cilts virsaiti, kam gan arī ir ierobežota vara.

Turpretim tautām, kas nodarbojas ar zemkopību, cilts iekārtas nav, tāpat arī, ja viņu nodarbošanās ir jaukta — gan zemkopība, gan lopkopība. Piemēram, senatnē hunniem, kas būs pieminēti šai grāmatā, cilts iekārtas nebija. Hunnu valdnieks bija karalis, iedzīvotāji nebija vienlīdzīgi, bet pastāvēja kārtas, un karalim bija pakļauti lokālie valdnieki.

Vēsturisko laiku sākumā chronikās un dokumentos ir minētas šādas latviešu tautas: letgaļi, kurši, zemgaļi un sēļi. Bez tam Latvijas teritorijā dzīvoja somugru tauta — lībieši. Neviena no šīm tautām nedzīvoja cilts iekārtā. Tās nebija uztura vācēju un klejotāju tautas, bet dzīvoja pastāvīgās apmetnēs un nodarbojās ar zemkopību un lopkopību. Šīm latviešu tautām bija kārtas. Augstākās kārtas bija labieši. Šīm tautām bija arī savi valdnieki, kas chronikās dažkārt saukti par karaļiem. Var konstatēt, ka valdnieka amatu mantoja viņa pēcnācējs. Bija plaši attīstīta tirdzniecība. Citiem vārdiem — var teikt, ka šīs latviešu tautas nedzīvoja cilts iekārtā. Tāpat ciltis nebija citām baltu tautām.

To, ka latviešu tautas senatnē ir dzīvojušas cilts iekārtā, apgalvojuši ne vien marksistiskie vēsturnieki, bet arī tādi, kas marksisma dogmas ir noraidījuši. Tas tādēļ, ka viņi nav padomājuši, kas ir cilts, un nav pūlējušies cilti definēt. Viņi tā bez domāšanas pārņēmuši marksistisko terminoloģiju.

PIRMĀ DAĻA

SENVĒSTURE

Modernā sociālā senvēstures pētniecība

Senvēstures pētniecība ir zinātne, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīvi, kultūru, ekonomiku, sociālo organizāciju, mākslu, literatūru, reliģiju, zinātņu attīstību, valsts veidošanos un citiem senā cilvēka dzīves aspektiem. Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar arheoloģiju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves materiālo kultūras pieminekļu atklāšanu, izpēti un restaurāciju. Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar antropoloģiju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves bioloģisko aspektu izpēti.

Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar etnohistoriju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves kultūras aspektu izpēti, pamatojoties uz senā cilvēka dzīves materiālo kultūras pieminekļu, literatūras, mākslas, reliģijas, zinātņu attīstības, valsts veidošanās un citiem senā cilvēka dzīves aspektiem. Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar etnogrāfiju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves kultūras aspektu izpēti, pamatojoties uz senā cilvēka dzīves materiālo kultūras pieminekļu, literatūras, mākslas, reliģijas, zinātņu attīstības, valsts veidošanās un citiem senā cilvēka dzīves aspektiem.

Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar etnogrāfiju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves kultūras aspektu izpēti, pamatojoties uz senā cilvēka dzīves materiālo kultūras pieminekļu, literatūras, mākslas, reliģijas, zinātņu attīstības, valsts veidošanās un citiem senā cilvēka dzīves aspektiem. Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar etnogrāfiju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves kultūras aspektu izpēti, pamatojoties uz senā cilvēka dzīves materiālo kultūras pieminekļu, literatūras, mākslas, reliģijas, zinātņu attīstības, valsts veidošanās un citiem senā cilvēka dzīves aspektiem.

Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar etnogrāfiju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves kultūras aspektu izpēti, pamatojoties uz senā cilvēka dzīves materiālo kultūras pieminekļu, literatūras, mākslas, reliģijas, zinātņu attīstības, valsts veidošanās un citiem senā cilvēka dzīves aspektiem. Senvēstures pētniecība ir cieši saistīta ar etnogrāfiju, kas nodarbojas ar senā cilvēka dzīves kultūras aspektu izpēti, pamatojoties uz senā cilvēka dzīves materiālo kultūras pieminekļu, literatūras, mākslas, reliģijas, zinātņu attīstības, valsts veidošanās un citiem senā cilvēka dzīves aspektiem.

PIRMA DALA

SENVESTURE

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

Avoti

Senvēstures avoti ir materiālās atliekas, ko ceļ gaismā arhologi. Zemes klēpis glabā daudz pieminekļu, ko arhologi atrok. Šie avoti ir mēmi, tādēļ arhologiem jālieto daudz un dažādi paņēmieni, lai izprastu, ko šie mēmie liecinieki vēstī par vēstures notikumiem.

Modernā tehnika senvēstures pētniecībā

Senvēstures pētniecībā tagad arvien plašāk sāk lietot modernās tehnikas sasniegumus. Kā spilgtākos piemērus var minēt oglekļa 14. izotopa analīzi (radiokarbons metode), ziedputekšņu analīzi (ko sauc arī par palinoloģisko analīzi) un cita veida mikroskopisko analīzi, ķīmisko analīzi, gaisafotografijas un augsnes klasifikāciju. Pēc atrasto galvaskausu mērījumiem savukārt nosaka attiecīgā laikmeta iedzīvotāju tipu.

Oglekļa 14. izotopa analīze dod iespēju noteikt organisko vielu vecumu 1000 līdz 12 000 gadu priekš mūsu laika. Šis izotops (^{14}C) t. i., ogleklis ar atomsvāru 14 rodas atmosfērā saules radiācijas ietekmē, un oksidētā veidā (CO_2) to uzņem augi un no augiem dzīvnieki. Kad augs nonīkst vai dzīvnieks nobeidzas, ^{14}C sāk pamazām izplēnēt, un 5500 līdz 6000 gadu laikā attiecīgajā organiskajā vielā no tā ir palikusi tikai puse. Analizējot, cik daudz ^{14}C organiskajā vielā vēl ir palicis, var noteikt, kad šī viela bija dzīva (kļūda var būt simt gadu uz vienu vai otru pusi). Ar ķīmisko un spektrālo analīzi var noteikt, no kurienes nākusi izejviela metāla priekšmetiem un (kas mūs sevišķi var interesēt) vai tālu no Baltijas jūras krastiem atrastais dzintars ir nācis no seno baltu apdzīvotā apgabala.

Ar palinoloģisko analīzi ir iespējams noskaidrot, kādi koki un citi augi attiecīgajā apgabalā ir bijuši. To nosaka pēc ziedputekšņiem, kas purvos un augsnē saglabājas tūkstošiem gadu. Pēc ģeoloģiskās formācijas, kurā ziedputekšņus atrod, ir iespējams noteikt, kāda flōra attiecīgajā laikmetā ir bijusi, un, ja, teiksim, purvos atrod koka priekšmetus, kur starp koka šķiedrām ir konstatējami noteikta laikmeta ziedputekšņi, tad pēc tā var spriest par šo koka priekšmetu vecumu.

No gaisafotografijām pētniekiem iespējams nolasīt, piemēram, senatnē kultivēto lauku un agrāko dambju un apmetņu atrašanās vietas, kas starplaikā aizaugušas ar mežu. Šādā veidā modernā tehnika palīdz senatnes pētniekam. Senvēstures pētniecībā var

izmantot augsnes zinātnes rezultātus. Lauksaimnieki senatnē vispirms sāka kultivēt vieglās augsnes. Ļaudīm ilgstoši dzīvojot vienā vietā, šīs vieglās augsnes pārveidojās, un, pētījot šos pārveidojumus, var noteikt, kurās vietās senatnē bijušas apdzīvotas. Zinot, cik ilgs laiks ir vajadzīgs augsnes pārveidojumiem, var spriest, cik ilgu laiku attiecīgās vietas ir bijušas apdzīvotas. Ja šais augsnēs, ko sauc par kultūraugsnēm, atrod datējamus priekšmetus, tad var arī spriest, kad attiecīgais apgabals ir bijis apdzīvots.

Izdarot senkapos atrasto galvaskausu mērījumus (ar svešvārdu — kranioloģiskos mērījumus), nosaka apbedīto cilvēku antropoloģisko tipu. Tā arī anatomijas zinātne kalpo senvēstures pētniekam.

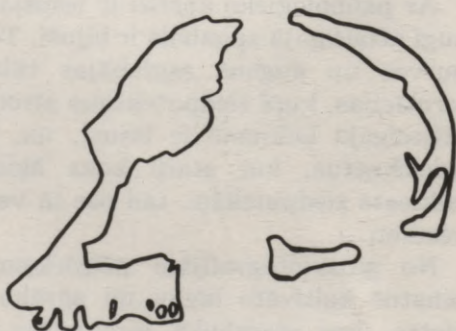
Pirmie cilvēki

Pāri par divi miljoni gadu ilgā attīstības periodā cilvēce ir sazarojusies vairākās rasēs un daudzās tautās. Schēmatiskais attēlojums diagrammā rāda šo cilvēces sazarojumu. Reizē ar šo sazarojumu sākās divas parādības — pirmkārt, izplešanās agrāk neapdzīvotajos novados un, otrkārt, kultūras un civilizācijas attīstība.

Zinātnieki uzskata, ka kultūras un civilizācijas šūpulis bijis četros upju baseinos: Ēģiptē pie Nilas upes, Mezopotamijā pie Tigras un Eifratas upes, Indijā pie Indas un Gangas upes un Ķīnā pie Hvangho upes. Kaut iespējams, ka ar laiku atradīs vēl jaunus kultūras un civilizācijas centrus, nevar būt šaubu, ka šais četros novados kultūra un civilizācija attīstījās ļoti senos laikos. Katrā ziņā attīstība šais četros novados sākās ātrāk nekā Eiropā, kaut gan laika tecējumā Eiropa kļuva par vienu no galvenajiem kultūras un civilizācijas centriem.

Vecākie cilvēku priekšteču galvaskausu fragmenti

Šie fragmenti atrasti 1976. gadā Afrikā. Spriežot pēc klints vecuma, kurā tie saglabājušies, to vecums ir divi miljoni gadu.

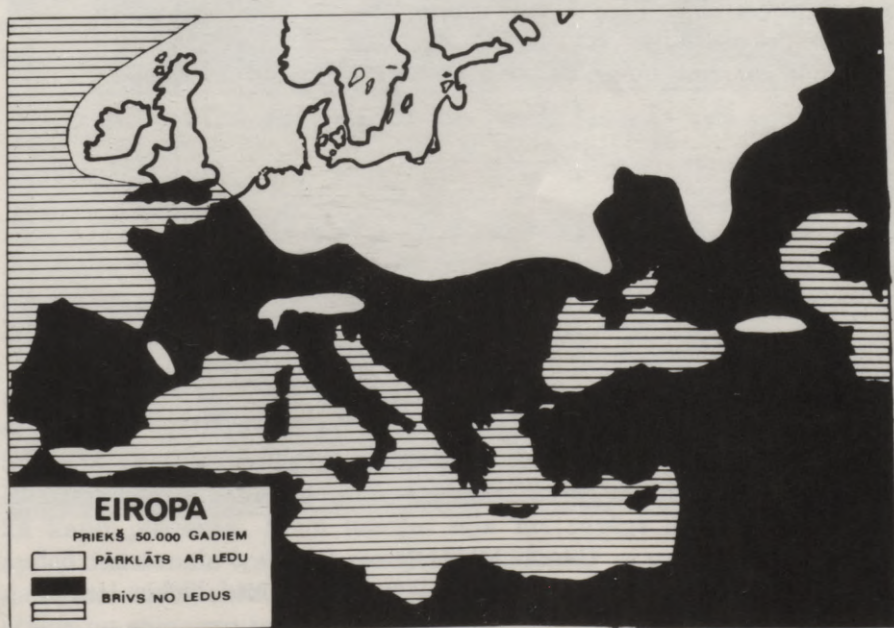

Eiropas progresu senos gadu tūkstošos kavēja nelabvēlīgie dabas apstākļi, un tikai tad, kad šie dabas apstākļi uzlabojās, cilvēki varēja aizkavēto panākt. Šie nelabvēlīgie dabas apstākļi bija t. s. ledus laikmets.

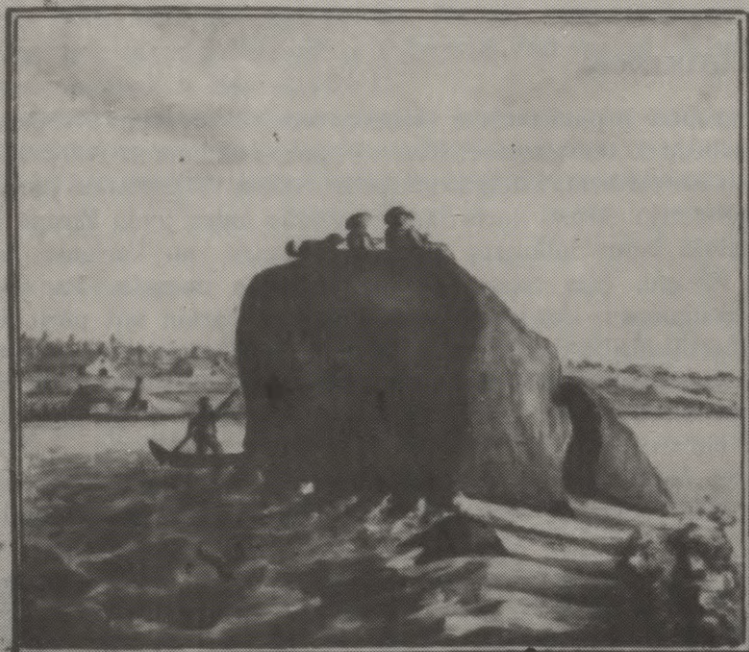
Ledus laikmeti

Mūsu zemeslode ir piedzīvojusi vairākus ledus laikmetus. Pēdējais no tiem beidzās ap 25 000 gadu pr. Kr., t. i., pirms kādiem 27 000 gadiem. Šai ledus laikmetā ledus atkāpās kādas trīs reizes un tad atkal pārklāja lielāku teritoriju. Mūsu karte rāda vistālāko ledus joslu Eiropā šais četros pēdējā ledus laikmeta periodos. Centrs, no kurienes ledus pārņēma Eiropu, bija tagadējā Skandināvijas pussala. Par ledus laikmetu cēloņiem ir dažādas domas. Iemesls varēja būt pārmaiņas saules izstarojumā, pārmaiņas atmosfērā, kas ietekmēja no saules saņemtās radiācijas daudzumu, kontinentu pārvietošanās vai pārmaiņas zemes orbitā. Var jau būt, ka visi šie faktori kopā bija ledus laikmetu cēlonis.

Kur ledus pārklāja zemi un jūru, tur nebija iespējama nedz augu, nedz dzīvnieku, nedz cilvēku eksistence. Kad ledus atkāpās, augi un

Großer Brantstein im pernauscher Bache.

Ein großer Granit Stein im toergeltesen Bache, drey
Meiße vom Toergeltesen Jaglovat.

Das toergeltes Bache ist dergeltes, dem man den Pernaue Strom
nennet, vor seigelt lies das, wo er die toergeltes Joony berührt bis
an Zintenhof alje; für aber wo er zifert dem Reidenhofse. Bache
verrinigt, fließt er der Pernaue Strom. Ueber dem Jah Reigt liegt
etwige Stein, der 2 1/2 Tuden über das Wylke fereen vagle, 13. 2. fad. kerit
ist, mitten in dem Rechten zungl einer Clucke ist er, wenn ich von Blig
zuffallen. Der Ofte nennt ihn Wennomica Kivisi.

Granīta blukis Pērnavas upē

No tāliem ziemeļiem šļūdoņa atnestais granīta blukis, tagad
saspridzināts (Joachima Broces zīmējums).

dzīvnieki iekaņoja zemi un ūdeņus, un tiem sekoja cilvēks. Ledus laikmetu starposmos cilvēks ar savu inteligenci, sagādājot apģērbu, kurinot uguni un patveņoties alās, varēja kādu laiku spītēt ledus uzmācībai, ja vien viņam bija iespējams sev sagādāt uzturu. Šo alu cilvēku dzīve bija ļoti primitīva — viņi bija mednieki, zvejnieki un cita veida uztura meklētāji. Tomēr viņiem bija arī sava garīgā dzīve. Par to liecina gleznojumi Dienvideiropas alās un uz klintīm, kas saglabājušies līdz mūsu dienām un kuņ autoru mākslinieciskā veiksmē rada apbrīnu.

Pirmie cilvēki Latvijā

Latvijā dzīvot cilvēkiem kļuva iespējams daudz vēlāk nekā Dienvid- eiropā, ko ledus nebija skāris. Pagāja kādi 15 000 gadu pēc ledus laikmeta izbeigšanās, kamēr Latvijā sāka augt priežu un bērzu meži, dodot patvērumu ziemeļbriedim, vilkam, lapsai, āmrijam. Ap kādu 8000. gadu pr. Kr. Ziemeļeiropā ienāca pirmie cilvēki. Tie bija mednieki un zvejnieki un piederēja pie klejotāju somugru ciltīm. Meklējot uzturu, šie pirmie iedzīvotāji Ziemeļeiropā klejoja no vienas vietas uz otru, tikai uz īsu laiku apmetoties vienā vietā. Viņu ieroči bija primitīvi — rupji apskaldītas akmens šķembas un koka un kaula rīki. Šie ļaudis savās mednieku un zvejnieku gaitās ap 9. gadu tūkstoti pr. Kr. ienāca arī Latvijā, dienvidos aizejot līdz tagadējai Lietuvai un pat līdz Karaļauču (tagad Kaļiņingradas) apgabalam.

Indoeiropieši

Pārējā Eiropā dzīvoja ļaudis ar citādu dzīves veidu nekā ziemeļos mītošajām primitīvām klejotāju tautām. Viņi bija vai nu lopkopji, kas pārvietojās ar saviem lopu bariem, vai arī zemkopji un reizē lopkopji, kas apmetās kādā zemkopībai piemērotā vietā uz pastāvīgu dzīvi.

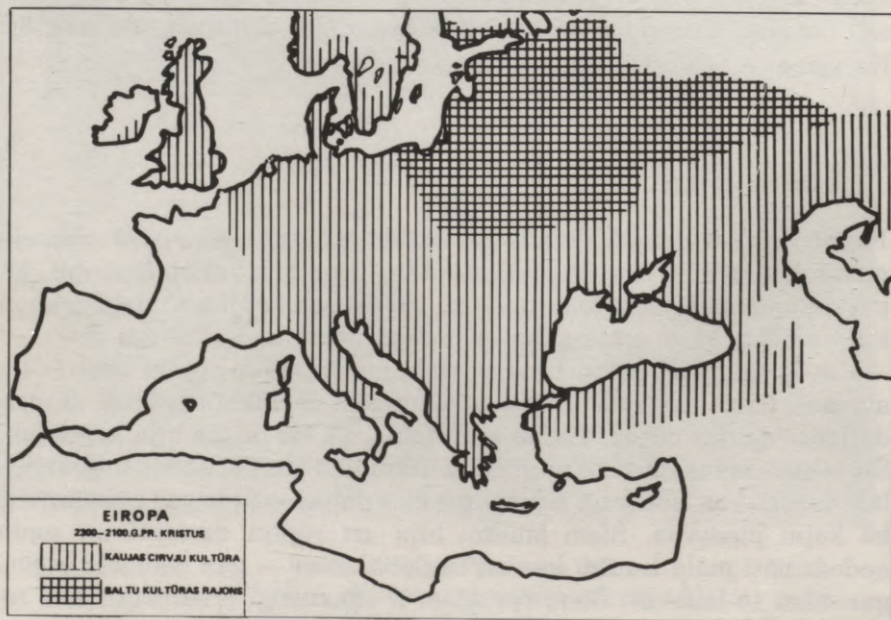
Par šo tautu izplatību liecina izrakumos atrastie rūpīgi apstrādātie akmens ieroči un rīki. Starp atradumiem ir raksturīgs no akmens darināts kaujas cirvis. Pēc tā spriežams, ka šie ļaudis bija kareiviski. Šīs tautas savus mirušos apglabāja uzkalniņu kapos, dodot mirušajiem līdz darbarīkus, rotas un citus viņsaules dzīvei vajadzīgos priekšmetus kā kapu piedevas. Šiem ļaudīm bija arī rūpīgi darināti un uguni apdedzināti māla trauki, kas arī saglabājušies — gan nedaudz bojāti, gan tikai to lauskas. Šiem traukiem ir raksturīgi ornamentī, kas tos atšķir no somugru tautu traukiem.

Šo lopkopju un zemkopju tautu piederīgo galvaskausi ievērojami atšķiras no klejotāju uzturvācēju galvaskausiem. Lopkopju un zemkopju tautu galvaskausi ir garāki, augstāki un šaurāki, bet deguns vairāk izvirzīts uz āru.

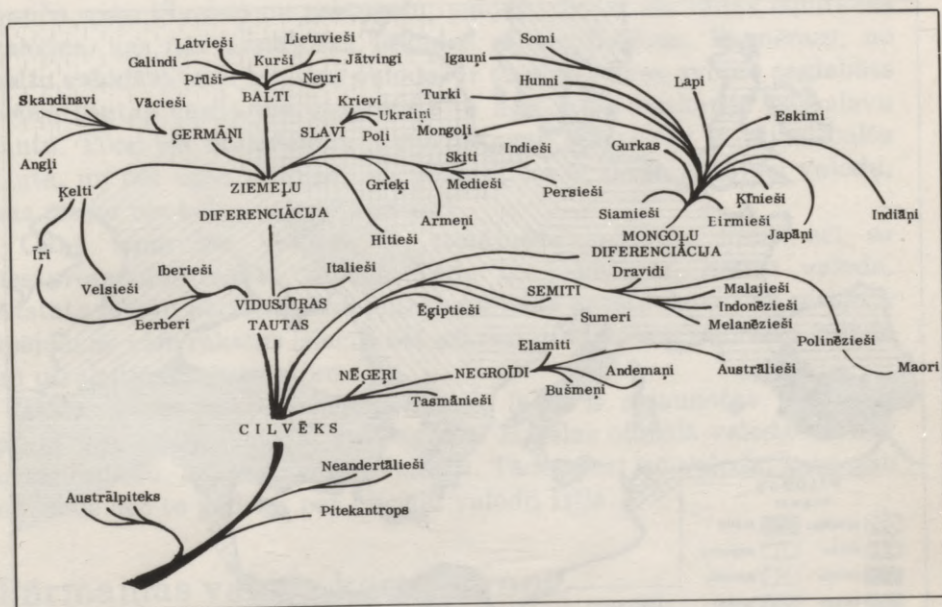
Zinātnieki ir dažādās domās par to, no kurienes lopkopju un zemkopju tautas cēlušās. Daži domā, ka viņi Eiropā ienākuši no Āzijas. Citi zinātnieki savukārt domā, ka šīs tautas izveidojās Eiropā, rajonā, kur pēc izrakumiem var konstatēt to eksistenci ap 2000 gadu pr. Kr. (sk. karti). Šīs otrās zinātnieku grupas starpā savukārt valda divējādi viedokļi. Daži domā, ka šīs jaunās tautas izveidojušās uz dienvidiem no tagadējās Lietuvas, citi turpretim uzskata, ka šo tautu šūpulis bijis tagadējās Ukrainas stepēs. Spriedumus par šiem jautājumiem izteikuši kā arhαιologi (pēc izrakumiem), tā valodnieki (pēc koku nosaukumiem dažādās valodās, ņemot vērā šo koku ģeografisko izplatību un pārmaiņas augu valstī).

Tā kā šīs zemkopju un lopkopju tautas konstatējamas kā Eiropā, tā arī Indijā, to piederīgos sauc par indoeiropiešiem, bet daži zinātnieki arī par āriešiem. (Šis nosaukums tagad lielā mērā atmests.)

Indoeiropieši dalījās vairākās tautu grupās. Latvieši pieder pie indoeiropiešu tautu grupas, ko sauc par baltiem. Kaut indoeiropiešu izmēru galvaskausus Latvijā atrod daudz agrāk, pēc pārējām

Divējāda kultūra Eiropā (2300. — 2100. g. pr. Kr.)

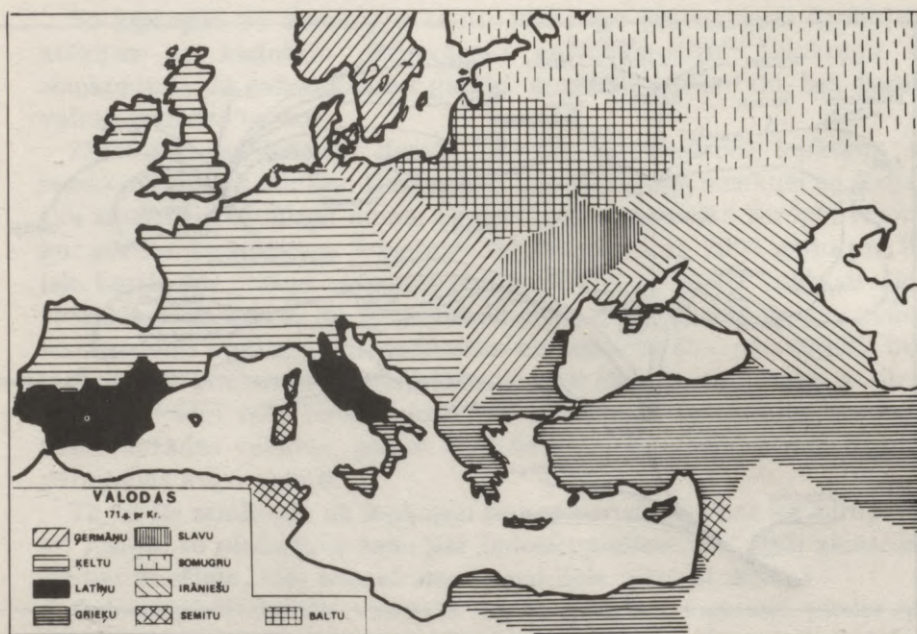
Tautu sazarojums

archaioloģiskām pazīmēm skaita, ka balti Latvijā dominē ap kādu 2. gadu tūkstoši pr. Kr. Tad arī baltu ieņemtā teritorija sniedzās tālu aiz tagadējās Latvijas robežām uz austrumiem, dienvidiem un rietumiem.

Valodas

Starp indoeiropiešiem bija daudz tautu. Tautas atšķiras ar savu valodu. Indoeiropiešu valodas savā starpā ir radnieciskas. Šī radniecība izpaužas mazākā mērā vārdu līdzībā, bet visvairāk gramatiskajā līdzībā. Laika tecējumā radnieciskās valodas viena no otras attālinājušās, un nespeciālists reizēm nevar radniecību saskatīt vai arī saskata neesošu radniecību pēc maldinošās vārdu līdzības.

Zinātnieki dažādajām valodu grupām ir devuši kopnosaukumus (piemēram, baltu valodas, slavu valodas, ģermāņu valodas). Ar to nebūt nav teikts, ka kādreiz senatnē attiecīgajām tautām bijusi šāda kopvaloda, tāpat kā nav pierādīts, ka vispār kādreiz bijusi visu indoeiropiešu kopvaloda. Latviešu valoda pieder pie austrumbaltu valodu grupas. Nav pierādāms, ka kādreiz būtu eksistējusi kāda austrumbaltu kopvaloda. Valodas savukārt var klasificēt dialektos.

Eiropas valodas 171. gadā pr. Kr.

Piemēram, latviešu valodai ir vidus dialekts, augšzemnieku dialekts un tārnieceku dialekts. Dialektiem savukārt ir izloksnes. Vidus dialektam ir kursiskā un Zemgales izloksne. Augšzemnieku dialektā atšķiras sēliskā izloksne (sk. karti 29. l.).

Dažām valodām ir tāds pats nosaukums, kāds ir tautai, kas tās runā — piemēram, latviešu valodu runā latvieši (bet liešu valodu runā lietuvieši). Turpretim dažu valodu nosaukumiem nav sakara ar tautas nosaukumu. Piemēram, sanskrita valoda bija indiešu rakstu valoda senākajos laikos (sanskrita valoda nozīmē „sakārtota” valoda). Neizglītotā tauta Indijā vēlākajos vēsturiskajos laikos runāja prakritu valodu (t. i., „nesakārtotu” valodu).

Vēsturniekiem ir sevišķa interese par senajām valodām. Daudzas no šīm senajām valodām ir izmirušas. Citas no izmirušajām valodām kādu laiku pastāvēja kā mācītu ļaužu valodas pēc tam, kad attiecīgo valodu vairs nerunāja — piemēram, latīņu valoda. Sakarā ar to latīņu valodā ir rakstītas grāmatas un dokumenti vēl ilgi pēc tam, kad to vairs kā sarunu valodu nelietoja. Latīņu valoda ir interesanta vēl citā ziņā. No latīņu valodas ir izveidojušies dialekti, kas ar laiku kļuva par patstāvīgām valodām. Tās ir t. s. romāņu valodas — rumāņu, italiešu,

franču, retu (Šveicē) un portugāļu valoda. Ir arī vēl tādas izmirušas valodas, kas nav atstājušas nekādas rakstu liecības. Piemēram, no baltu valodām tāda ir neuru valoda. Ir tikai vēstures avotos saglabāts neuru tautas vārds, un zinātnieki to ilgu laiku uzskatīja par slavu tautu. Tikai pēc arheologu liecībām tagad zinām, ka tā bijusi baltu tauta, un pēc upju vārdiem spriežams, ka šī tauta runājusi valodu, kas pieder pie baltu valodu saimes.

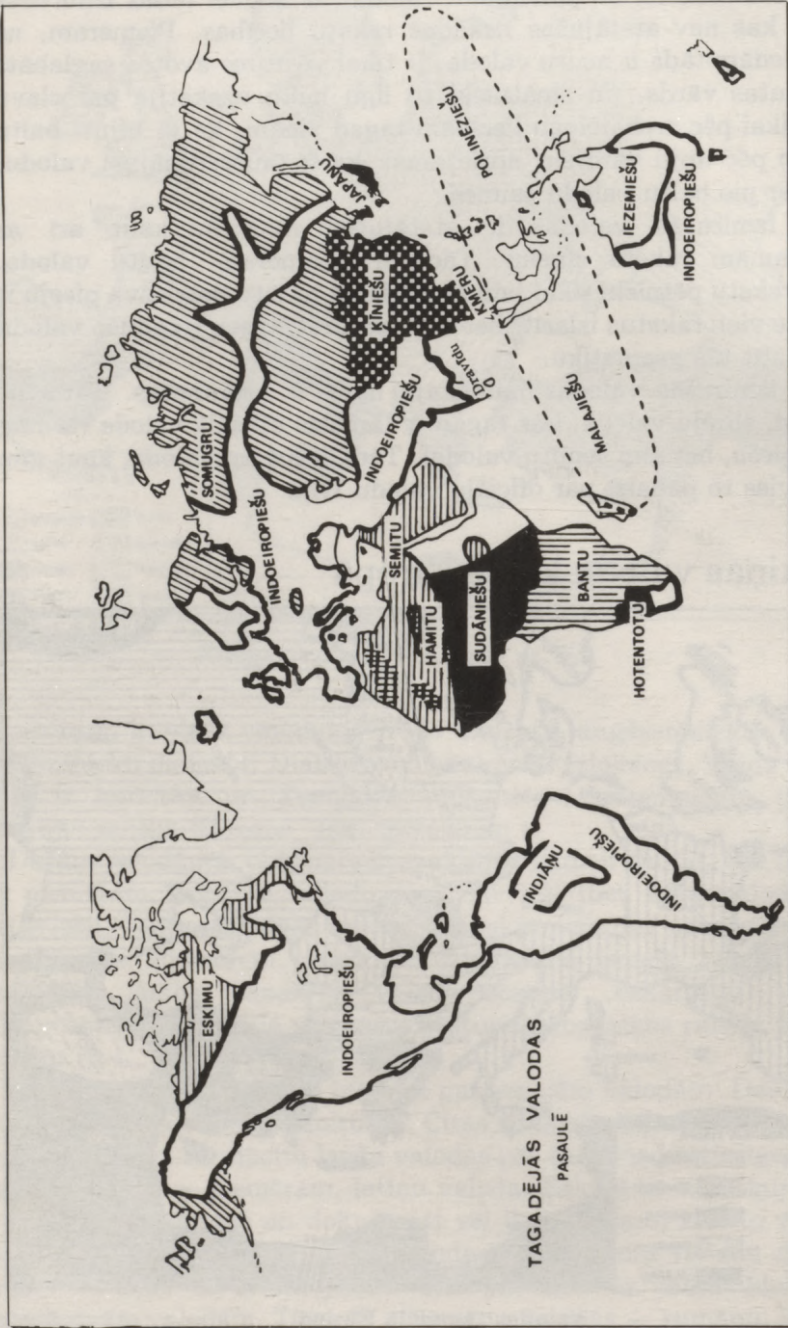
Citas izmirušās valodas ir atstājušas rakstus, kaut arī ar nesaprotamām rakstu zīmēm. Tāda ir, piemēram, hetitu valoda. Atstāto rakstu pētnieki tikai jaunākajā laikā ar Istu detektīva pieeju ir spējuši ne vien rakstus izlasīt, bet arī restaurēt šo sen izzudušo valodu un uzrakstīt tās gramatiku.

Dažas izmirušās valodas jaunākajā laikā ir atjaunotas. Tāda ir, piemēram, ebrēju valoda, kas tagad ir Izraelas oficiālā valoda (tā nav indoeiropiešu, bet gan semītu valoda). Tāda ir arī Iru valoda, kaut gan nav izdevies to padarīt par oficiālu valodu Īrijā.

Pārmaiņas valodu kartē Eiropā

Valodas tagadējā Eiropā

Pārmainas valodu kartē

Ja salīdzinām maiņas valodu izplatībā Eiropā, kas notikušas vairāk nekā 2000 gadu laikā, tās uzskatāmi liecina par lielām pārgrozībām vēsturē. Ļoti lielā mērā ir samazinājusies teritorija, kur runā ķeltu valodas. Tāpat samazinājies grieķu valodas rajons. Teritoriju zaudējušas arī somugru valodas un — kas mūs sevišķi var interesēt — baltu valodas. Eiropā pilnīgi izzudušas irāniešu valodas, un, izņemot Maltas salu, nekur slēgtā ģeografiskā rajonā vairs nerunā semītu valodas. (Priekš 2000 gadiem Korsikā un Sardinijā tādu runāja kartagieši.)

Totiesu Eiropā ievērojami izplatījušās slavu valodas un latīņu valodas pēcteces — romāņu valodas. Tāpat ģeografiski pieaudzis ģermāņu valodu rajons, kaut daļu teritorijas (Eiropas dienvidaustrumos) ģermāņu valodas zaudēja.

Vēl lielākas pārmaiņas valodu kartē nekā Eiropā ir notikušas pasaules mērogā tieši pēdējos gadsimtenos. Indoeiropiešu valodas ir iekarojušas Ziemeļāziju, Amerikas kontinentu, Austrālijas kontinentu un Dienvidafriku. Apmēram puse no zemes iedzīvotājiem tagad runā kādu indoeiropiešu valodu, bet otra puse kādu citu no 3000 pasaules valodām. Visur tur, kur mūsu pasaules kartē ir parādītas indoeiropiešu valodas, dzīvo arī latvieši — vai nu mazākā, vai lielākā skaitā. Šie latvieši savā starpā sarunājas latviski, bet ar attiecīgās zemes iedzīvotājiem viņi sarunājas turienes valodā. Tā ir vispārēja parādība, ka daudzi, kas runā vienu indoeiropiešu valodu, prot arī kādu citu indoeiropiešu valodu. Visvairāk izplatīta pasaulē ir angļu valoda, kas ir kļuvusi par svarīgāko starptautiskās satiksmes valodu.

Balti

Viss plašais Eiropas ziemeļu apgabals, ko ap 2000. gadu pr. Kr. apdzīvoja indoeiropieši, bija baltu tautu apdzīvots. Šo apgabalu var konstatēt ne vien pēc īpatnībām, par ko liecina izrakumos atrastās senmantas, bet jo sevišķi pēc upju vārdiem. Mūsu kartē parādīti baltiskie upju vārdi. Tie sastopami plašā apgabalā no Pomerānijas rietumos līdz tagadējai Maskavai austrumos. Ir pilnīgi droši zināms, ka šai apgabalā kādreiz dzīvojušas baltu tautas. Nav tomēr droši zināms, kad šīs baltu tautas šai apgabalā ir dzīvojušas. Pēc viena uzskata, balti dzīvojuši apgabalā līdz tagadējai Maskavai, jau sākot ar apmēram 2000. gadu pr. Kr. Pēc cita uzskata, balti no apmēram 1300. gada pr. Kr. dzīvojuši četrstūrī: Dancigas līcis — Ventspils — Daugavpils — 50 km ziemeļos no Varšavas. Apmēram no 150. gada

pr. Kr. balti atkāpušies no Vislas grīvas, bet izpletušies līdz tagadējai Smoļenskai un varbūt pat līdz Dņepras augšgalam. Laikā no Kristus dzimšanas līdz kādam 200. gadam balti esot ieņēmuši teritoriju uz ziemeļiem no Daugavas un aizvirzījušies līdz Volgas augšgalam un Tūlai.

Zinātnieku starpā tagad pārsvaru ir guvis pirmais uzskats — ka baltu izplešanās līdz Eiropas Krievijas vidienei ir daudz senāka parādība nekā tikai pēc Kristus dzimšanas. Tā spriež pēc izrakumos atrastiem baltu priekšmetiem un pēc baltu Ipatnējām apbedīšanas paražām. Tomēr galīgi izšķirts šis jautājums vēl nav. Katrā ziņā ap 850. gadu pr. Kr. balti dzīvoja Volgas somugru tautām kaimiņos. Šīs tautas no baltiem aizņēmas vārdus labībai, liniem, kaņepājiem, dārzam un zemkopības rīkiem, piemēram, ecēšām. Tāpat viņi aizņēmas no baltiem nosaukumus, kas saistās ar vērpšanu un aušanu, nosaukumus dzērieniem (alum un medum), pirtij un pat koklei. No 2. līdz 5. gadsimtenim šīs somugru tautas sāka pārņemt baltu ornamentus. Šādi kultūras aizguvumi bija iespējami tikai tādēļ, ka balti un Volgas somugri dzīvoja kaimiņos (sk. E. Dunsdorfs, *Latvijas vēstures atlants*, 1976, 7. un 13. lp.).

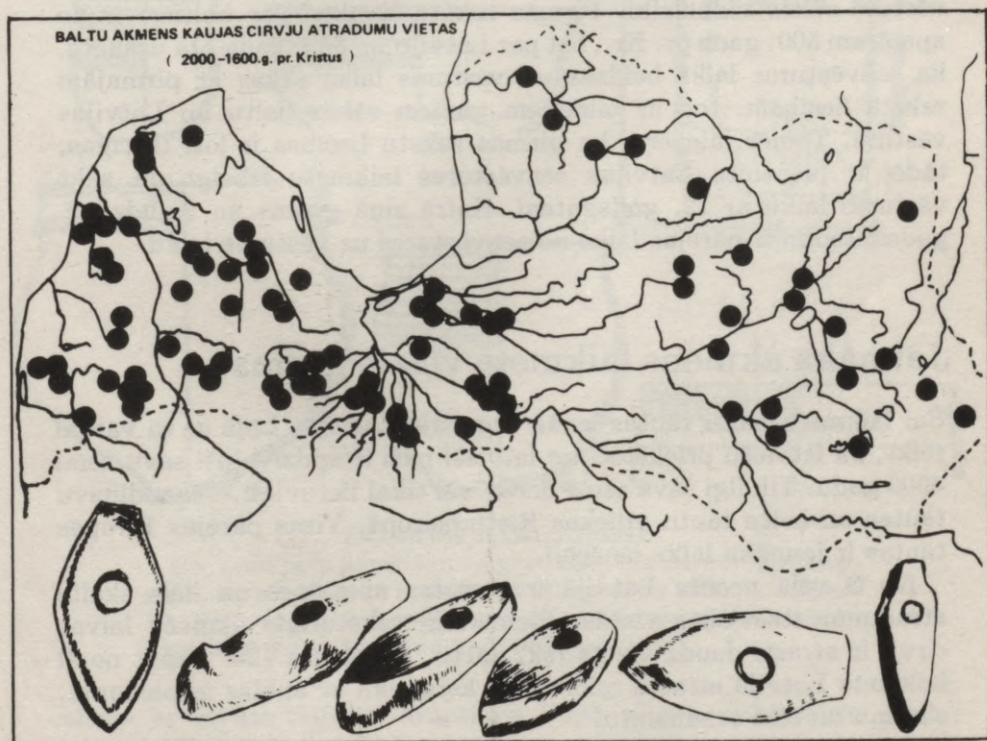
Baltu dzīvestelpa bija Ziemeļeiropas mežu josla. Jau pirms balti tur apmetās un iekopa mežos laukus, šai joslā bija izveidojušās platlapju koku audzes, kurās bez bērziem auga arī alkšņi, lazdas, ozoli, liepas un arī vīksnas. Vēlāk, kad balti jau tur dzīvoja, platlapju mežus daļēji izspieda egles un priedes. Piemēram, vīksnas izzuda gandrīz pilnīgi. Šais mežos mita tauri, mežacūkas, savvaļas zirgi, staltbrieži, stirnas, lapsas un vilki. Vēlāk fauna kļuva kuplāka, jo nāca klāt aļņi, bebbri, lāči un zaķi. Mežos bija arī savvaļas bites.

Baltu pieradinātie dzīvnieki bija zirgi, govslopi, cūkas, kazas, aitas un arī suņi un kaķi. Baltu galvenā nodarbošanās bija zemkopība un lopkopība, bet svarīga blaku nodarbošanās bija medniecība, zveja un biškopība. Par zemkopību liecina izrakumos atrastie darbarīki un arī senajās mītnēs podos gadu tūkstošiem saglabātie graudi. Par lopkopību liecina atkritumu bedrēs samestie mājdzīvnieku kauli. Pēc šiem atradumiem ir aplēsts, kādā laikmetā attiecīgās labības šķirnes kultivēja un kādus mājdzīvniekus audzēja. Pēc senajos kapos atrastajām atliekām savukārt var spriest, ka baltu apģērbi bija darināti no vilnas un ka valkāja arī nātnas (linu) drēbes. Ir zīmīgi, ka mūsu modernajos laikos linu audzēšanas galvenais rajons ir tieši seno baltu apdzīvotais apgabals.

Senvēstures periodi

Senvēsturi iedala periodos atkarā no materiāla, no kā attiecīgajā laikmetā izgatavoti rīki, kas saglabājušies un atrakti arhaiologu izrakumos. Senākie saglabātie rīki ir darināti no akmens, tādēļ senāko laikmetu sauc par akmens laikmetu. Akmens laikmetam seko agrais metālu laikmets, un tam savukārt seko dzelzs laikmets. Šie trīs laikmeti katrs aptver ilgu laika posmu, tādēļ tos iedala sīkāk. Akmens laikmetu iedala vecākajā (ar svešvārdu: palaiolīts), vidējā (mezolīts) un jaunākajā akmens laikmetā (neolīts). Katru no šiem akmens laikmeta posmiem savukārt iedala agrajā, vidējā un vēlajā laikmetā. Agro metālu laikmetu iedala divos laikmetos: bronzas laikmetā un senākajā dzelzs laikmetā. Dzelzs laikmetu savukārt iedala trijos posmos: agrajā, vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā.

Šis iedalījums ir jāsaprot tā, ka katrs sekojošais laikmets pārslāņojas iepriekšējiem laikmetiem. Piemēram, sākoties agrajam

Baltu akmens kaujas cirvji

metallu laikmetam, nebūt neizzuda akmens rīki. Kaut šos laikmetus var attiecināt uz visas Eiropas un pat Āreiropas zemju vēsturi, chronoloģiski katrā zemē šie laikmeti ir ar citu datējumu. Latvijas vēsturē šie laikmeti iestājās vēlāk nekā Rietumeiropā un Dienvid-eiropā, un tur tie savukārt sākās vēlāk nekā Dienvidāzijā. Piemēram, bronzas (vaŗa un alvas kausējuma) rīkus Ēģiptē lietoja jau apmēram 3000 gadu pr. Kr., bet Eiropā tikai 1000 gadu vēlāk. Ir ziņas, kas gan nav vēl pilnīgi droši zinātniski pārbaudītas, ka pirmie bronzas rīki agrāk nekā Ēģiptē ir lietoti Taizemē.

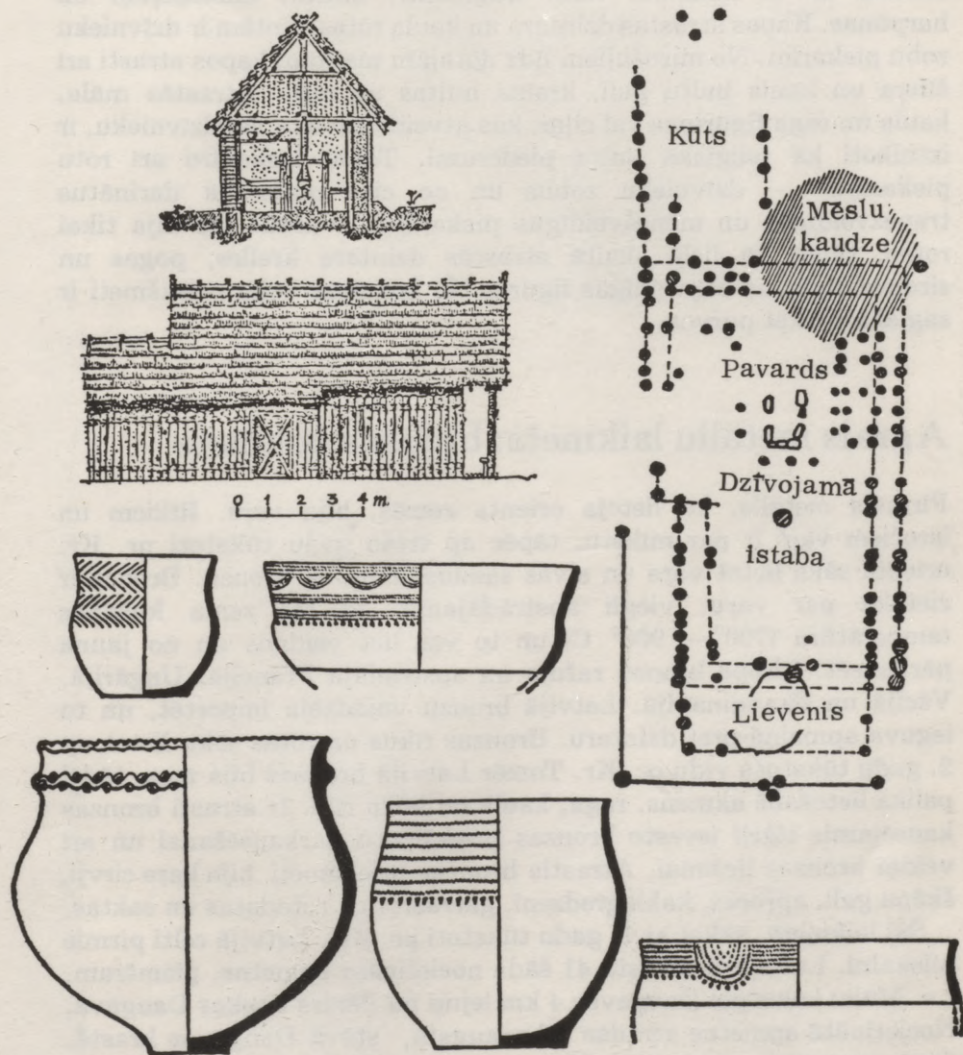
Latvijā vidējo akmens laikmetu skaita no 9. gadu tūkstoŗa līdz 4. gadu tūkstoŗa vidum pr. Kr., jaunāko akmens laikmetu no 4. gadu tūkstoŗa līdz 2. gadu tūkstoŗa vidum pr. Kr., bronzas laikmetu no 2. gadu tūkstoŗa vidus līdz 1. gadu tūkstoŗa vidum pr. Kr., senāko dzelzs laikmetu no 1. gadu tūkstoŗa vidus pr. Kr. līdz 1. gadsimtenim pēc Kr. Agro dzelzs laikmetu skaita no 2. līdz 4. gadsimtenim, vidējo dzelzs laikmetu no 5. līdz 9. gadsimtenim un vēlo dzelzs laikmetu no 10. līdz 12. gadsimtenim. Pēc tam Latvijas vēsturē sākas viduslaiki. Pirmās rakstu liecības par baltiem ir no apmēram 500. gada pr. Kr., bet par Latviju no 853. gada. Ja uzskata, ka senvēstures laiks beidzas un vēstures laiks sākas ar pirmajām rakstu liecībām, tad ar minētiem gadiem sākas baltu un Latvijas vēsture. Tomēr jāievēro, ka pirmās rakstu liecības ir ļoti trūcīgas, tādēļ ir pieņemts Latvijas senvēstures laikmetu izbeigt un sākt vēstures laiku ar 12. gadsimteni. Katrā ziņā posms no 9. līdz 12. gadsimtenim ir pārejas laiks no senvēstures uz vēstures laiku.

Jaunākā akmens laikmeta vēlāis posms

Šai laikmetā baltu tautas ienāk tagadējā Latvijā. Līdz ar to varam teikt, ka latvieŗu priekšteči un latvieŗi paŗi ir apdzīvojuŗi savu zemi 4000 gadu. Tik ilgi savā zemē dzīvo vēl tikai lietuvieŗi, skandinavu tautas un ķeltu tautu atliekas Rietumeiropā. Visas pārējās Eiropas tautas ir jaunāka laika ienācēji.

No ŗi vēlā neolita Latvijā ir atrastas apmetnes un liels skaits atradumu atseviŗķās vietās. Piemēram, raksturīgie akmens laivas cirvji ir atrasti daudz vietās (sk. karti), kopskaitā 120. Tāpat no ŗi laikmeta Latvijā atrasta raksturīgā keramika ar auklas iespaidumu, skujiņu un citu ornamentu.

Par apmetņu ēkām sprieŗ pēc arhaiologu atsegtajiem ēku pamatiem. Lielākās ēkas bija 10 m gaŗas un 4,5 m platas stāvkoku

Ēka un tās novietnes plāns

Pēc atraktiem pamatiem rekonstruētā ēka un tās novietne pie Austrumu jomas Prūsijā, ko attiecina uz 2000. gadu pr. Kr. Pēc atrastajām lauskām (pie Kuršu jomas) rekonstruētā keramika, ko attiecina uz to pašu laiku.

celtnes ar divām telpām. Mazākajā telpā bija no akmeņiem celts pavards. Bez akmens rīkiem (krama cirvjiem, krama urbjiem un krama kasīkļiem) atrasti kaula un raga rīki (dunči, ileni, adatas).

Atrasti arī šī laikmeta tīklu fragmenti, murdi, makšķerāķi un harpūnas. Kapos atrastas dzintara un kaula rotas. Rotām ir dzīvnieku zobu piekariņi. No mirušajiem līdz dotajām mantām kapos atrasti arī šifeņa un kaula bultu gali, krama bultas un naži. Atrastās māla, kaula un raga figūriņas vai cilņi, kas atveido cilvēku vai dzīvnieku, ir iztulkoti kā reliģiskā kulta piederumi. Tāpat izskaidro arī rotu piekariņus — dzīvnieku zobus un no cita materiāla darinātus trapezveidīgus un mēnesveidīgus piekariņus. Varbūt tās bija tikai rotas, tāpat kā lielā skaitā atrastās dzintara krelles, pogas un sirdsveidīgās un sēņveidīgās figūras. Šī laikmeta koka priekšmeti ir saglabāti tikai purvos.

Agrais metallu laikmets: bronzas laikmets

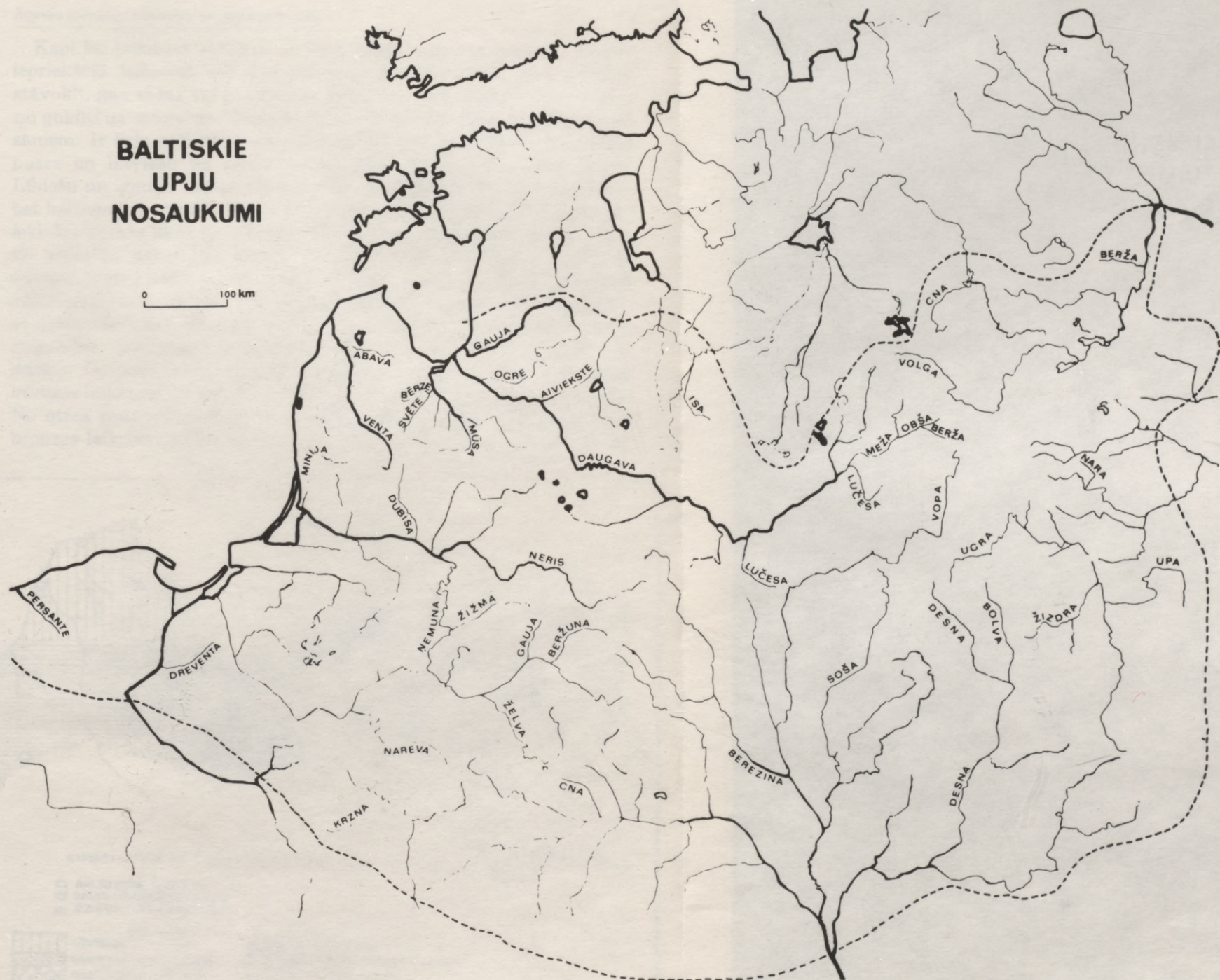
Pirmais metalls, ko lietoja orienta zemēs, bija varš. Rīkiem un ieročiem varš ir par mīkstu, tāpēc ap trešo gadu tūkstoši pr. Kr. orientā sāka lietot vara un alvas sakausējumu — bronzu. Bronza ir cietāka par varu, viegli apstrādājama, jo tai zema kušanas temperatūra (700° — 900° C) un to var liet veidņos un no jauna pārkausēt. Eiropā bronzu ražoja un apstrādāja Francijā, Ungārijā, Vācijā un Skandināvijā. Latvijā bronzu vajadzēja importēt, un to ieguva apmaiņā pret dzintaru. Bronzas rīkus un rotas sāka lietot ap 2. gadu tūkstoša vidū pr. Kr. Tomēr Latvijā bronzas bija maz, tādēļ palika lietošanā akmens, raga, kaula un koka rīki. Ir atrasti bronzas kausējamie tīģeļi ievesto bronzas priekšmetu pārkausēšanai un arī veidņi bronzas liešanai. Atrastie bronzas priekšmeti bija kara cirvji, šķēpu gali, aproces, kaklagredzeni, galvasrotas, rotadatas un saktas.

Šai laikmetā, sākot ar 1. gadu tūkstoši pr. Kr., Latvijā celti pirmie pilskalni. Latvijā ir atrasta 41 šāda nocietināta apmetne, piemēram, t.s. Mūku kalns pie Daugavas 4 km lejup no Pērses ietekas Daugavā. Nocietinātā apmetne atradās 36 m augstā, stāvā Daugavas krastā. Otrā apmetnes pusē bija 12 m augsta, stāva nogāze. Pilskalna plakums jeb kalna plakanā virsa ir 100 m gara un 30 m plata. Tā bija apjota ar stāvkoku sētu — palisādi. Sētas iekšpusē atradās 3,5 m platas un 4 m gaŗas ēkas ar piebūvēm ($1,5 \times 4$ m). Citi šī laikmeta pilskalni nocietināti ar zemes vaļņiem (piemēram, Ķivutkalns, kur vēlāk, šos vaļņus pastiprinot, izveidoja spēcīgu cietoksni).

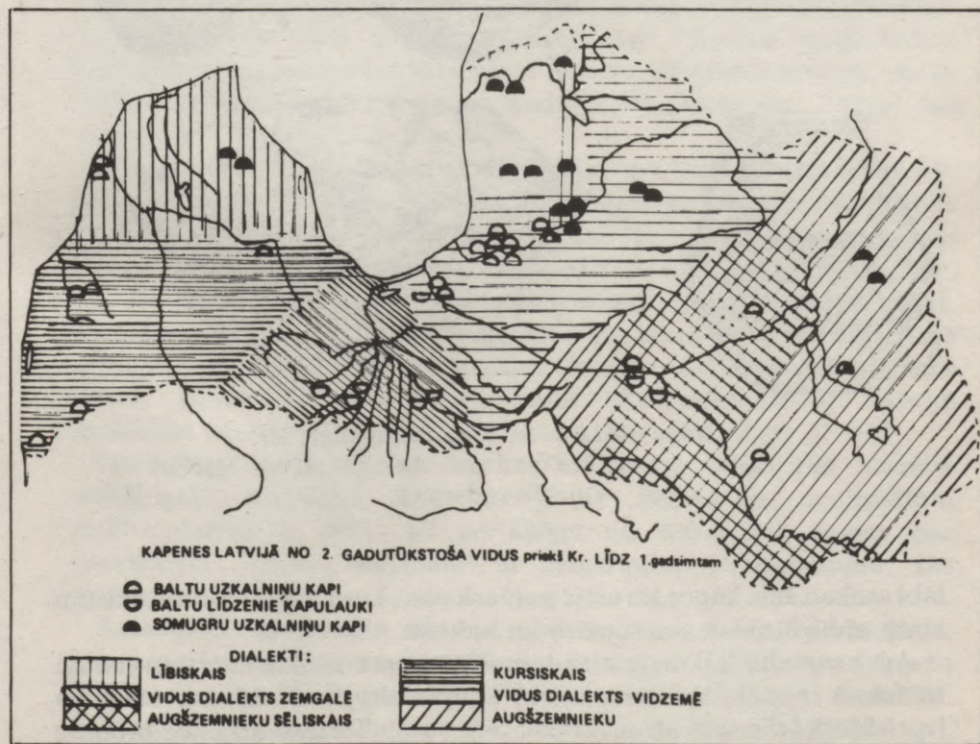
Nenocietināto apmetņu bija daudz vairāk par nocietinātajām. Arī tās bieži atradās grūti pieejamās vietās. Piemēram, Sēlpils Plāteres apmetni no trim pusēm apņēma gravas un dūksnājs.

**BALTISKIE
UPJU
NOSAUKUMI**

0 100 km

Kapi šai laikmetā atšķiras no iepriekšējā laikmeta kapiem. Kamēr iepriekšējā laikmetā mirušos apbedīja gan izstieptā, gan saliektā stāvoklī, gan sēdus vai pussēdus, tagad vairums apbedīto ir izstiepti un guldīti uz muguras. Tikai paretam tie guldīti saliektā stāvoklī uz sāniem. Ir liela atšķirība starp lībiešu un igauņu kapiem no vienas puses un latviešu un pārējo baltu tautu kapiem no otras puses. Lībiešu un igauņu kapus raksturo līdz 2 m augsti akmens krāvumi, bet baltiem ir parasti līdzeni vai uzkalniņu kapi. Baltiem šai laikā arī ieviešas paraža liķus sadedzināt. Pēc tam no sārta izrušīnāja kaulus, ko apbedīja uzkalniņu kapos, bieži vien kaulus kopā ar pelniem saņemot īpašās māla urnās. Baltu skeletkapos (t. i., liķus apbedījot nesadedzinātus) mirušie parasti guldīti rietumu un austrumu virzienā. Bronzas laikmetā apbedīšanas paražas ir atšķirīgas tajos apgabalos, kur tagad ir atšķirīgi dialekti. Pēc tā var spriest, ka dažādo latviešu tautu (kuršu, zemgaļu, letgaļu) dzīvesvieta kopš bronzas laikmeta un varbūt arī agrāk visumā bijusi tā pati, kas vēlāk. No otras puses, redzams, ka latviešu tautas savu teritoriju kopš bronzas laikmeta paplašinājušas ziemeļu virzienā. Ar kapu veidu arī

Kapu urnas 3. un 2. gadsimtenī pr. Kr.

a-f: kapu urnas Prūsijā, g-i: Sembā. (Pēc Marijas Gimbutas darba.)

labi saskan šais kapos atrastie galvaskausi, kuņu izmēri rāda atšķirību starp apbedītajiem somugriem un baltiem.

Agrā metālu laikmeta atradumos pārsvarā ir akmens rīki, vienīgi to forma ir atšķirīga (piemēram, kaujas cirvjiem). Mazāk nekā no iepriekšējā laikmeta atrastas dzintara rotas. Totiesu atrastas bronzas

rotas — rotadatas ar spirālēm, kaklagredzeni, aproces, pogas. Atrasti arī no bronzas lieti rīki un ieroči (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 12. lp.). Atrastajā keramikā lielā vairumā ir gludi trauki, kas vēl joprojām darināti bez podnieka ripas. Tikai 12. gadsimtenī rokām darinātos traukus nomaina uz podnieka ripas darināti trauki. Ar ornamentiem greznotā keramika bronzas laikmetā ir vai nu švīkāta, vai ar audumu vai pinumu iespaidumiem. Īpatnēja ir t.s. apmestā keramika, kas darināta, tikko pagatavotā māla trauka mitro, gludo virsu pārklājot ar sausiem smilššainiem māliem un tad trauku apdedzinot. Šādā veidā darinātas iepriekš minētās kapu urnas, kas atrastas senkapos Rucavas un Kuldīgas tuvumā. No māliem izgatavoja arī bronzas kausējamus tīģeļus un veidnes bronzas liešanai.

Bronzas laikmetā Latvijā strauji attīstās lopkopība un zemkopība. Atradumos mājlopu kaulu ir vairāk par medīto dzīvnieku kauliem. Atrastās māla kāstuves liecina par piena produktu izmantošanu. Visvairāk audzēja govslopus, bet otrā vietā bija cūkas. Uzturam lietoja arī zirgu gaļu, bet, spriežot pēc atrastā zirgu kaulu daudzuma, laikmeta beigās to lietoja mazāk. Kapos atrastie zirgu zobi norāda, ka zirgiem bija sava nozīme arī ticējumos. Atrastie kaula laužņi liecina, ka zirgs izmantots jāšanai un darbam (ir problēmatiski, vai to lietoja arī braukšanai). Uzturam audzēti arī sīklopi un aitas arī vilnai.

Ir pierādīts, ka zemkopība eksistēja jau iepriekšējā laikmetā. Isnaudas Kreičos, Ludzas apriņķī, izrakumos atrastais mieža grauds datējams ar 20. līdz 15. gadsimteni pr. Kr. Labības graudi, kas atrasti Doles salas Ķivutkalnā, datējami ar 2. un 1. gadu tūkstoši pr. Kr. No bronzas laikmeta izrakumos atrasti graudberži un sirpji. Atrastie arkla akmens lemeši liecina, ka zemkopībā ir izmantots mājlopu vilcējspēks. Par zemkopības izplatību liecina kultūraugsnes rajoni. Domā, ka blakus agrākajai līdumsaimniecībai Latvijā izveidojās tīrumsaimniecība jau 1. gadu tūkstoša beigās pr. Kr.

Izrakumos atrastās zivju asakas un zvīņas, tāpat kā atrastie makšķerāķi, harpūnas, tīkli, murdi u.c. liecina par zvejniecību. Medīto dzīvnieku kauli, kā arī šķēpu un bultu gali liecina par medniecību. Tomēr, salīdzinot ar zemkopību un lopkopību, tās nozīme ir mazāka.

Amatnieki apstrādāja akmeni, lai no tā veidotu darbarīkus, dzintaru, lai darinātu rotas, kaulu un ragus dažādu priekšmetu izgatavošanai. Plaši pazīstama bija bronzas liešanas tehnika. Apģērbam darināja audumus. Par keramiku minēts jau iepriekš.

Ēkas bija stāvbūves — vai nu apaļas, vai četrstūrīgas, sasniedzot 4 m platumu un 6 m garumu. Apkurei un ēdiena gatavošanai lietoti atklāti pavardi, kas celti no akmeņiem (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 8. lp.). Pilskalnu nocietinājumi izveidoti ar nostiprinātiem grāvjiem un aizsargvaļņiem, kas celti no akmens krāvumiem, gan nelietojot saistvielas, bet izmantojot tikai līdzsvaru. Nocietinājumu iekšpusē bija celtnes ap neapbūvētu pagalmu.

Izrakumos atrastie priekšmeti ļauj spriest par iedzīvotāju materiālo kultūru. Par garīgo kultūru atliek tikai minējumi. Pēc tā, ka ieviešas ugunsapbedīšana (liķus sadedzinot), spriež, ka radies citāds uzskats par cilvēka dvēseles pastāvēšanu. Domā arī, ka liķu sadedzināšanai ir bijis sakars ar saules un auglības kultu. Raksturīgi, ka bronzas laikmetā ikdienā lietojamus priekšmetus rotā daudz mazāk ornamentu nekā agrāk. Mēģināts izskaidrot, ka cēlonis tam bijis jaunais rīku un rotu materiāls — bronza, kas bija mirdzošs un skaists arī bez greznošanas ar ornamentiem.

Kaut arī atrasto bronzas priekšmetu skaits ir mazs (tikai ap 150), bronza neapšaubāmi bija daudz plašāk izplatīta nekā spriežams pēc šī nelielā atradumu skaita. Bronzu ieguva apmaiņā pret zverādām, lopiem un pret dzintaru. Arī dzintaru pašu ieguva apmaiņā pret citiem ražojumiem — tā atradnes bija Kurzemes piekrastē un Prūsijā. Pēc atradumiem spriežams, ka bija tirdzniecības sakari arī ar Skandināviju rietumos un ar skitiem austrumos (Rēzeknes apriņķa Mazpujatos atrastais šaurasmeņa dzelzs cirvis ir viens no senākajiem Latvijā atrastajiem dzelzs priekšmetiem, kas liecina par tirdzniecības sakariem ar skitiem).

Tirdzniecības ceļi Latvijā bija upes — Daugava, Gauja, Venta un Lielupe ar pietekām. Gar jūrmalu un vietām iekšzemē pastāvēja arī sauszemes tirdzniecības ceļi. Tirdzniecība notika arī pāri jūrai.

Dzelzs laikmets

No apmēram 5. gadsimtenā pr. Kr. Latvijā atrod dzelzs rotas, rīkus un ieročus. Tomēr šie metāla priekšmeti ir ļoti reti, jo tie ir importēta manta. Laikmetu no apmēram 500. gada pr. Kr. līdz 1. gadsimtenim pēc Kr. sauc par senāko dzelzs laikmetu. Tam seko agrais dzelzs laikmets no 2. līdz 4. gadsimtenim, vidējais dzelzs laikmets no 5. gadsimtenā un vēlāis dzelzs laikmets no 10. līdz 12. gadsimtenim.

Dzelzi vispār vispirms sāka lietot Mezopotamijā un Ēģiptē ap kādu 3000. gadu pr. Kr. To ieguva no retiem dzelzs tīrradņu meteorītiem.

Ap 1300. gadu pr. Kr. hetīti Mazāzijā iemācījās dzelzi iegūt no dzelzs rūdas un ar dzelzs ieročiem guva lielus panākumus karā. Eiropā ap 1100. gadu pr. Kr. dzelzs rūpniecība attīstījās tagadējā Austrijā — Hallštatē. Angliju dzelzs izstrādāšanas prasme sasniedza tikai ap 500. gadu pr. Kr. Galvenie dzelzs izstrādāšanas pratēji Eiropā bija ķelti.

Senākajā dzelzs laikmetā Latvijā ieroču un rīku gatavošanai tāpat kā agrāk lietoja visvairāk akmeni, kaulu, ragu un koku. Bronzas rīki un ieroči bija reti, bet vairāk izplatītas bija bronzas rotas. Dzelzs rotas, rīki un ieroči bija ļoti reti. Tikai ar agro dzelzs laikmetu sāk plašāk ieviesties dzelzs rīki un ieroči, jo ļaudis Latvijā iemācījās izmantot Latvijā sastopamo purva rūdu.

Purva rūda jeb t.s. blīvie limonīti ($\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$) atrodami purvos zem velēnu segas 20 līdz 30 cm biezos slāņos kā poraini ieži. Latvijā ir vairāk par 80 limonītu atradņu, katra vairāku simtu kvadrātmetru platībā. Ulmales pagasta Sārnotes purvā ir vislielākā atradne — ap 3000 tonnu ar 70 līdz 80% dzelzoksīda. Latvijā vairākās vietās ir atrastas atliekas no agrā dzelzs laikmeta krāsnīm, kurās ieguva dzelzi.

Sēlpils Spietīni bija viena no vietām, kur kausēja purva rūdu. Rūdu tur ieguva 400 m lielā platībā un kausēja sešās kausējamās krāsnīs. Uzmūrētās krāsnis šachtās bēra kvēlojošas kokogles kopā ar sasmalcinātu rūdu. Kad šachta bija piepildīta, to no augšas aizmūrēja, atstājot spraugu gāzu aizplūšanai. Kādā veidā krāsnij pievadīja nepieciešamo gaisu, lai panāktu ap 1200° — 1400°C augstu temperatūru dzelzoksīda reducēšanai, tas nav zināms. Tomēr izrakumi liecina, ka toreizējie metallurģi šo problēmu bija atrisinājuši. Iegūto jēldzelzi vairākkārt pārkalā, lai poraino masu sablīvētu un attīrītu no piejaukumiem. Pēc tam no iegūtās dzelzs izkala rīkus, ieročus un rotas (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 28. lp.). Kalēji prata izgatavot arī stieples. No dzelzs stieplēm ir izgatavota, piemēram, Kapsēdē atrastā jostas sprādze.

Rucavas Mazkatužos atrasts kāda kalēja kaps ar 3. gadsimteņa kalēju amatrīkiem. Kapā vēl bija kaņavīra ieroči un izkaps. Pēc tā secināms, ka kalējs reizē bija arī zemkopis un kaņavīrs.

The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem of the origin of life. It is shown that the origin of life is a problem of the first importance, and that it is one of the most interesting and important problems of the present day. The author discusses the various theories of the origin of life, and shows that the most probable theory is that of the origin of life from non-living matter.

The second part of the paper is devoted to a detailed discussion of the origin of life from non-living matter. It is shown that the origin of life from non-living matter is a process which has taken place many times over, and that it is a process which is still taking place today. The author discusses the various stages of the origin of life from non-living matter, and shows that the most probable theory is that of the origin of life from non-living matter.

The third part of the paper is devoted to a detailed discussion of the origin of life from living matter. It is shown that the origin of life from living matter is a process which has taken place many times over, and that it is a process which is still taking place today. The author discusses the various stages of the origin of life from living matter, and shows that the most probable theory is that of the origin of life from living matter.

The fourth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the origin of life from both non-living and living matter. It is shown that the origin of life from both non-living and living matter is a process which has taken place many times over, and that it is a process which is still taking place today. The author discusses the various stages of the origin of life from both non-living and living matter, and shows that the most probable theory is that of the origin of life from both non-living and living matter.

OTRĀ DAĻA

PĀREJA NO
SENVĒSTURES UZ
VĒSTURISKAJIEM
LAIKIEM

OTRA DAJA

PÄRELA NO
SENVĚSTURES UZ
VĚSTURISKAJEM
LAIKIEM

Senie grieķi

Ja senākie cilvēces kultūras centri izveidojās ārpus Eiropas, tad Eiropā pašā kultūra vispirms uzplauka Grieķijā. Eolieši, jonieši, achajieši un dorieši, nākot no ziemeļiem, ap 1800. līdz 1400. gadu pr. Kr. iebruka tagadējā Grieķijā un no turienes izpletās uz Mazāziju un vēlāk uz citām vietām Vidusjūras un arī Melnās jūras piekrastē. Peloponesas pussalā un pārējās vietās, kur grieķi apmetās, viņi izkopa īpatnēju kultūru. Plauka māksla un zinātnes. Tagadējo Eiropas kultūru esam lielā mērā mantojuši no grieķiem. Grieķi bija arī tie, kas pirmie uzrakstīja pasaules notikumus, tā sarakstot pirmo vēsturi.

Pirmās vēsturiskās ziņas par baltiem

Pirmās uzrakstītās ziņas par baltiem sniedz grieķu vēsturnieks Herodots, kas dzimis ap 484. gadu pr. Kr. un miris 410. gadā pr. Kr. Herodotu uzskata par „vēstures tēvu”. Viņš plaši apraksta Grieķijas un Persijas vēsturi un persiešu iebrukumu grieķu teritorijā 490. un 480. gadā pr. Kr. Savos ceļojumos Herodots savāca daudz ziņu par dažādu zemju ģeografiju un tautu paražām. Par daudzām no šīm ziņām Herodots pats raksta, ka tās nav ticamas, bet arī ziņas, par kurām viņš šādu piezīmi neraksta, bieži vien ir neticamas.

Grieķu pasaule bija ap Vidusjūru, bet Herodotam bija arī laba informācija par tuvākajiem Āzijas novadiem. Herodots raksta (*Vēstures* trešajā grāmatā), ka viņam nav noteiktas informācijas par Eiropas rietumiem un ziemeļiem, un tad piezīmē: „Nevaru ticēt stāstam par upi, ko negrieķi sauc par Eridanu, kas ietek ziemeļu jūrā, no kurienes it kā nākot dzintars.” Savu neticību viņš pamato ar to, ka Eridanas nosaukums ir grieķisks un to būšot izgudrojis kāds dzejnieks. Pēc tam viņš raksta: „Kaut esmu pūlējies, neesmu varējis nevienu sastapt, kas man varētu sniegt ziņas, ka Eiropas ziemeļos un rietumos būtu jūra. Tomēr nevar apstrīdēt, ka alva un dzintars nāk pie mums no vietām, ko varētu saukt par zemes robežām. Ir skaidrs, ka Eiropas ziemeļu daļās ir daudz zelta[!], bet, kā to iegūst, ir noslēpums. Stāsta, ka vienacainie arimaspieši to zog no grifiem, kas to apsarga. Personiski tomēr negribas ticēt, ka eksistē cilvēki vienači, kas citādā ziņā ir līdzīgi mums, pārējiem. Liekas tomēr taisnība, ka zemēs, kas atrodas aiz apdzīvotās pasaules, ir atradne lietām, ko mēs uzskatām par retām un skaistām.” Tā kā, rakstot par

alvu (kas nāca no Anglijas) un dzintaru (kas nāca no Baltijas jūras piekrastes), Herodots pavisam neloģiski, dzejnieka Aristeja ietekmēts, pāriet uz stāstu par zeltu, tad paliek neskaidrs, vai Grieķijā bija nostāsts, ka vienači no grīfiem (šis teiksmainais spārnotais dzīvnieks ir neatkarīgās Latvijas ģerbonī) zog arī dzintaru.

Tai pašā grāmatā Herodots vēl raksta, ka uz ziemeļiem no skitu apdzīvotās zemes (kur, kā tagad zinām, dzīvoja balti) neviens ceļotājs nevarot doties, jo gaiss tur esot pilns ar krītošām spalvām, kas pārklājot zemi, un tādēļ neko nevarot redzēt. Vai te būtu pārpratums ar Dienvidkrievijas stepju sniega vētru tēlojumu, par kuŗām Herodots būs dzirdējis? (Par skitiem un viņu rotām sk. *Latvijas vēstures atlanta* 15. un 16. lp.)

Ceturtajā *Vēstures* grāmatā Herodots sniedz ziņas par neuriem stāstā par tautām, kas dzīvoja Melnās jūras piekrastē un tālāk uz ziemeļiem. Herodots min, ka rietumos no Dņepras dzīvo skitu tauta, saukta par kallipidiem. Viņu kaimiņi ir alizoni. Tālāk ziemeļos dzīvo skiti, kas ir lauksaimnieki, un vēl tālāk ziemeļos dzīvo neuri. Aiz neuriem ziemeļos zeme nav apdzīvota. Šis tautu saraksts un norādījums par viņu dzīvesvietu mūsu vēsturei ir svarīgs, jo neuri bija baltu tauta. To pirmais kā minējumu izteica profesors Pēteris Šmits, un tagad izrakumos noskaidrots, ka nav starpības starp neuru un pārējo baltu tautu kultūras pieminekļiem. Turpretim ir starpība starp neuriem un slaviem. Tāpat noskaidrots, ka tauta, ko Herodots sauc par skitiem — lauksaimniekiem, bija slavi. Zemē uz ziemeļiem no neuriem dzīvoja somugru tautas, bet, tā kā to piederīgie bija klejotāji — mednieki un zvejnieki, varētu arī teikt, ka zeme nebija apdzīvota.

Turpinot aprakstu, Herodots min, ka aprakstītajās zemēs ir bargas ziemas, ka ziemā nav pērkona un zemestrīces šais zemēs ir retums. Viņš vēl min, ka govslopi esot toles (t. i., bez ragiem), ka turienes tautām esot zirgi, bet neesot ēzeļu un mūļu.

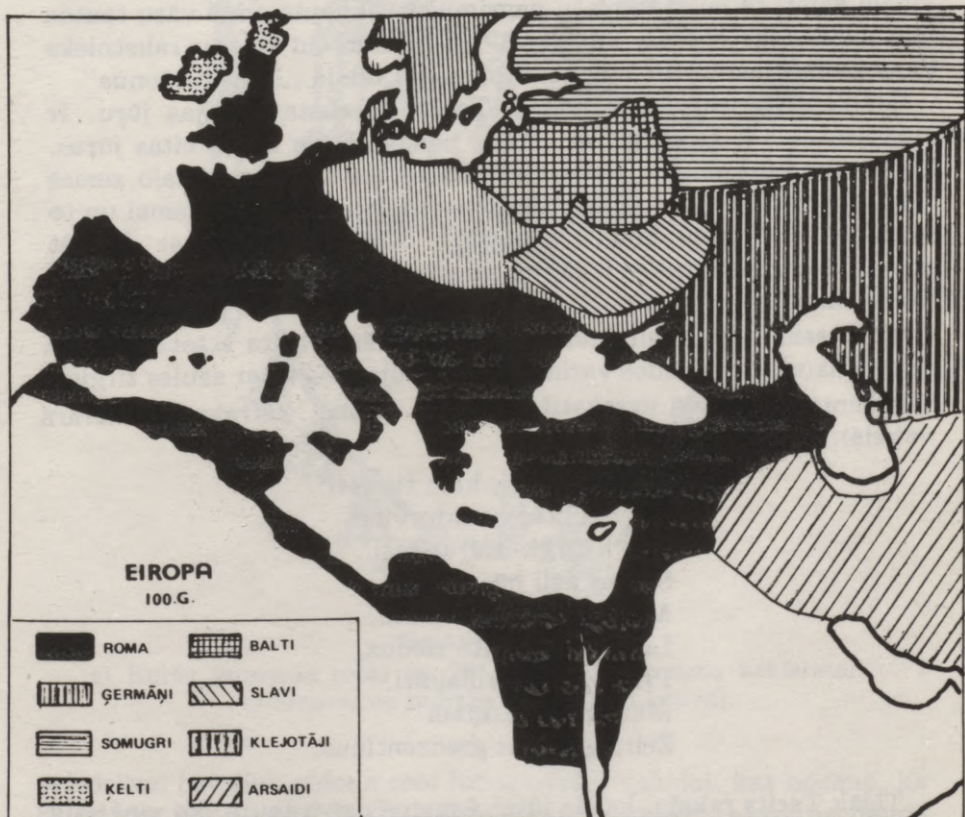
Herodots arī pasmejas par kartografiem (piezīmējot, ka to ir daudz), kas savās kartēs ap zemi (kas tēlota apļa veidā) zīmē okeanu un kas Eiropu, Āziju un Afriku parāda visas vienā lielumā. Viņš tālāk piezīmē, ka Eiropas lielumu neviens nezina, tāpat arī neviens nezina, vai Eiropas austrumos un ziemeļos ir jūra. Aprakstot upes, kas ietek Melnajā jūrā un ir kuģojamas, Herodots piemin vispirms Isteru (t. i., Donavu), tad Tirasu (Dņestru), Hipanisu (Bugu), Boristenu (Dņepuru) un vēl citas četras upes — kā pēdējo Tanaisu (Donu). Par Tirasas upi viņš raksta, ka tā iztek no liela ezera un šis ezers ir robeža starp neuru zemi un Skitiju. Arī Hipanisas upe iztekot

no kāda cita liela ezera. Par Boristenas upes izteku, tāpat kā par Nilas izteku neviens grieķis nekā nezina.

Herodota teikto, ka Dņestra un Buga it kā iztekt katru no sava ezera, vēsturnieki mēģinājuši izskaidrot tā, ka tagadējie Pripetas purvi priekš 2000 gadiem esot bijuši ezers. Tomēr nedz Dņestra, nedz Buga nesākas Pripetas purvos. Tur sākas gan dažas Dņepras pietekas, par kuŗu sākumu Herodots neko nezina teikt.

Romiešu ziņas par baltiem

Senās Grieķijas mantinieci bija Romas valsts, kas sevi iekļāva visu Vidusjūras piekrasti un Dienvideiropu, ieskaitot arī Grieķiju un grieķu kolonijas. No 1. gadsimta mums ir saglabājušies vairāku romiešu autoru apraksti par baltu zemēm.

Romas valsts ap 100. gadu.

Viens no šiem rakstniekiem bija Gajs Plīnijs Otrais, saukts Plīnijs Vecākais (Gaius Plinius Secundus). Viņš dzīvoja apmēram no 23. līdz 79. gadam un 77. gadā sarakstīja savu ievērojamo grāmatu par dabzinātnēm (*Libros naturalis historia*). Šai grāmatā Plīnijs Vecākais piemin Baltijas jūras piekrasti, no kurienes ved dzintaru. Uz turieni ceļojis kāds romiešu tirgotājs. Tas apceļojis piekrasti un turienes tirgus un atvedis uz Romu dzintaru ķeizara Nērona cirka izgreznošanai.

Divdesmit gadu vēlāk otrs romiešu rakstnieks atkal raksta par dzintaru un šoreiz plašāk. Tas bija Gajs Kornelijs Tacits, saukts arī Publijs. Tacits dzimis ap 55. gadu, miris 118. gadā. Tacits sasniedza senātoru stāvokli un mūža beigās bija Āzijas gubernators. Viņš sarakstīja vairākus darbus, starp tiem arī *Par Ģermānijas izcelšanos un ģeografiju* (98. gadā), ko saisināti sauc vienkārši *Ģermānija*.

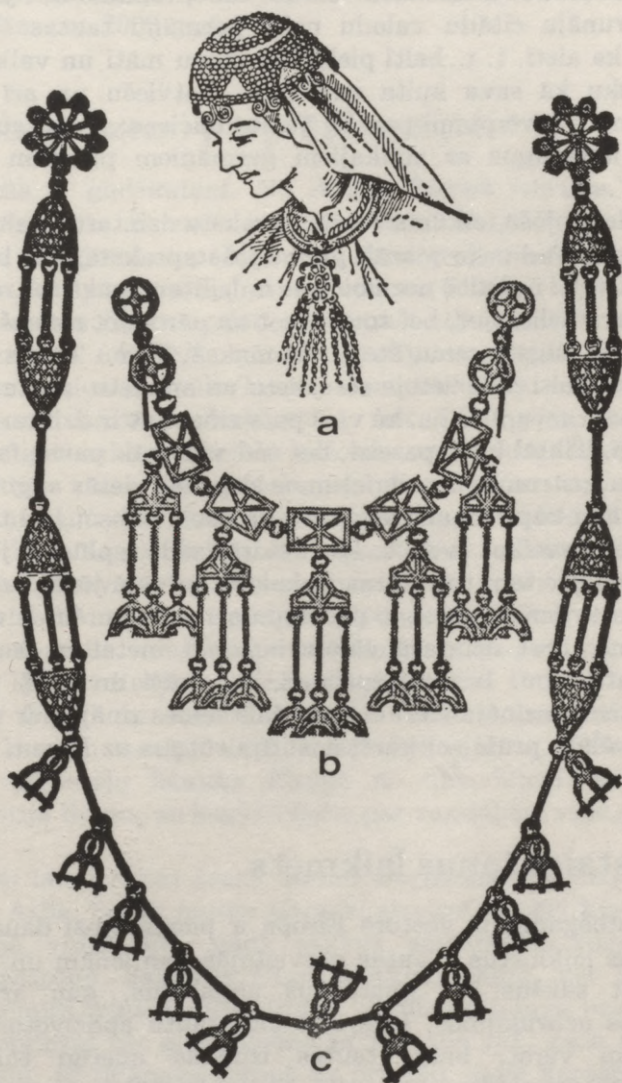
Šai grāmatā Tacits apraksta dažādās vācu tautas. Lai izceltu, kā viņam šķiet, tā laika romiešu pagrimušos tikumus, viņš vācu tautas tēlo pievilcīgās krāsās, līdzīgi kā 18. gadsimtenī franču rakstnieks Žans Žaks Rusō (Jean-Jacques Rousseau) tēloja „cēlos mežonūs”.

Grāmatas priekšpēdējā nodaļā Tacits apraksta Baltijas jūru. Ir interesanti citēt šo aprakstu: „. . . nonākam pie kādas citas jūras, kas ir rāma un gandrīz nekustīga. Domā, ka šī jūra apskalo zemes malu, jo šeit rietošās saules pēdējie stari saskatāmi līdz ausmai un to spožums (arī naktī) nomāc zvaigznes. Runā, ka šeit var dzirdēt skaņas, kas rodas, saulei izkāpjot no viļņiem, un ka var redzēt saules zirkus un starus uz tās galvas.”

Tā ir sena baltu tautu teika, kas pavīd šai Tacita stāstā. Latvju dainās daudz un dažādos variantos atkārtojas teika par saules zirgiem (piemēram, izlokšnē uzrakstītajā 33804. dainā, pārrakstītā literārā valodā):

Kam tie zirgi, kam tie rati
Pie Saulītes namdurvīm?
Dieva zirgi, Māras rati,
Sauls dēli pūru veda,
Meža galus kārstīdami.
Liepai kāra zelta ziedus,
Priedei mēļu villainīti,
Mazajam bērziņam
Zelta grieztus gredzentiņus.

Tālāk Tacits raksta, ka šīs jūras krastos dzīvo tauta, ko viņš sauc par aistiem — t. i., austrumu tautu. Aistiem esot tāda pati ticība kā

Senās rotas

- a) Kuršu jaunavas rotas ap 300. gadu; b) bronzas kaklarota;
c) bronzas un sudraba kaklarota (Lietuvā).

zviedriem, bet viņu valoda esot līdzīga britu valodai, kas nozīmē, ka tā līdzīga ķeltu valodai. Šis teiciens zinātniekiem sagādājis daudz problēmu. Vienkāršākais izskaidrojums tomēr būs, ka Tacits neprata

nedz ķeltu valodu, nedz baltu valodu, tādēļ teiktais būs jāsaprot tā, ka balti runāja citādu valodu nekā ģermāņu tautas. Vēl Tacits pastāsta, ka aisti, t. i., balti pielūdzot dievu māti un valkājot mežakuīļa masku kā sava kulta emblēmu. Latviešu un arī lietuviešu pašlepnumu ir ievērojami pacēlis Tacita teiciens: „Viņi audzē labību un citus laukaugus ar slinkajiem ģermāņiem pavisam neparastu pacietību”.

Pēc šī glaimojošā teikuma Tacits apraksta dzintaru. Balti to saucot par *glaesum*. Tad seko mazāk glaimojošs apraksts, ka, būdami isti barbari, aisti (t. i., balti) nezinot, kas ir dzintars un kā tas rodas. Aisti paši dzintaru nelieto, bet to savācot un pārdodot romiešiem un tad brīnoties par augsto cenu, ko par to maksā. Te nu Tacits kļūdās, jo dzintaru arī balti paši lietoja rotaslietu un amuletu izgatavošanai.

Tacits pēc tam apliecina, ka viņš pats zina, kas ir dzintars. Tas esot koku sveķi. Tiktāl būtu pareizi, bet tad viņš sāk paust fantastiskus stāstus, ka austrumos un arī rietumos slepenās vietās augot koki, kas esot neparasti kupli un audzēliģi. Tā kā saule te esot ļoti tuvu, tā no šiem kokiem izvelkot sveķus, kas šķidrā veidā ieplūstot jūrā un tur sastingstot. Pēc tam tos vētras izskalojot pretējā jūras krastā.

Dzintara tirdzniecībai seno prūšu un arī seno kuršu dzīvē bija ļoti liela nozīme. Pret dzintaru varēja iemainīt metallus, kas sekmēja kultūras attīstību. Ir arī iespējams, ka prūši un kurši par citām pasaules zemēm zināja vairāk, nekā šais zemēs zināja par viņiem. Kā redzēsīm vēlāk, prūši vai kurši nosūtīja sūtņus uz Romu.

Tautu staigāšanas laikmets

Savā tūkstošgadīgajā vēsturē Eiropa ir pieredzējusi daudzus tautu staigāšanas laikmetus. Tautas pārvietojās gan lēnām un pamazām, kolonizējot tukšus vai pustukšus apgabalus, gan arī straujos kareiviskos uzbrukumos, iekarojot citu tautu apdzīvotos novadus. Cik varam vērot, baltu tautas izpletās mierīgi tukšajos un pustukšajos apgabalos, kur mita tikai klejotājas somugru tautas. Kad Eiropā notika lielā tautu staigāšanas kustība (pirms 1200. gada pr. Kr.) un grieķi iznīcināja Aigejas kultūru, lai uz tās drupām uzbūvētu savu, tad baltu apdzīvotie apgabali palika ārpus šīs tautu staigāšanas kustības. Tāpat arī baltu zemes neskāra senās lielās Romas valsts iekarojumi un šo iekarojumu izraisītā tautu pārvietošanās līdz 1. gadsimtenim pēc Kr. Baltu zemes skāra tautu staigāšana, kas sākās 4. gadsimtenī. Šīs tautu staigāšanas iznākumā

balti pazaudēja lielu daļu no zemēm, ko viņi bija apdzīvojuši vismaz 1000 un vietām pat 2000 gadu.

Austrumbaltu zemi pārplūdina slavi

Nelaieme sākās 4. gadsimtenī. No Āzijas Eiropā iebruka jātnieki, klejotāju turku tauta, ko sauca par hunniem. 372. gadā hunni pārcēlās pār Volgu tās lejtecē un pakļāva sev tur dzīvojošos austrumgotus. Goti pretojās, bet pēc neveiksmēm kaujās tie nolēma bēgt un lūdza patvēruma tiesības Romas valstī. Saņēmuši atļauju, 376. gadā goti šķērsoja Donavu. Pretēji romiešu solījumam goti nesaņēma pietiekami uztura, un viņi sāka laupīt. Romas imperators Valenss tad mēģināja gotus izdzīt ar kaŗaspēku, bet 378. gadā kaujā pie Adrianopoles goti sakāva romiešu leģionus, un Valenss kaujā krita.

Kad izplatījās vēsts, ka romiešu leģioni nebūt nav neuzvarami, sākās ģermāņu tautu kustība uz rietumiem un dienvidiem. Izsirojuši Grieķiju, goti devās uz Itāliju. 410. gadā viņi izlauptja Romu un nodibināja Itālijā savu valsti. Pēc tam viņi devās uz Galliju (tagadējo Franciju) un nodibināja tur spēcīgu valsti, kas ietvēra arī Spāniju. 406. gadā, sabrūkot romiešu aizstāvēšanās pozīcijām pie Reinas, Galliju bija pārplūdinājušas dažādās ģermāņu tautas: alemaņi, burgundieši, franki un vandaļi. Pēdējie sadūrās ar gotiem. Pēc zaudētajām kaujām vandaļi devās cauri Spānijai uz Afriku un no turienes pa jūrasceļu iebruka Eiropā no dienvidiem. 455. gadā vandaļi izpostīja Romu, un kopš tā laika par vandaļiem sauc jebkurus postītājus.

Ap to pašu laiku sākās jauns hunnu iebrukums no Āzijas. Viņu vadonis bija Atila. Šoreiz hunnu jātnieki aizvirzījās pāri Eiropai, bet Ziemeļfrancijā viņus 451. gadā sakāva apvienotais romiešu un ģermāņu kaŗaspēks. Sakautie hunni iebruka Itālijā, bet kad 453. gadā Atila nomira, viņa vadītie sirotāji izklīda, un hunnu briesmas ar to beidzās. Spriežot pēc gallu dzejnieka Sidonija 451. gadā rakstītās poēmas, hunni, virzīdamies Eiropā uz priekšu, savā kaŗaspēkā bija iesaistījuši ģermāņus un no baltiem arī neurus.

Sollijs Modests Apollinariss Sidonijs (Sidonius) piedzimis ap 430. gadu, miris 479. gadā. Viņš bija gallu ierēdnis, vēlāk bīskaps un par hunnu iebrukumu Eiropā rakstīja šādas vārsmas:

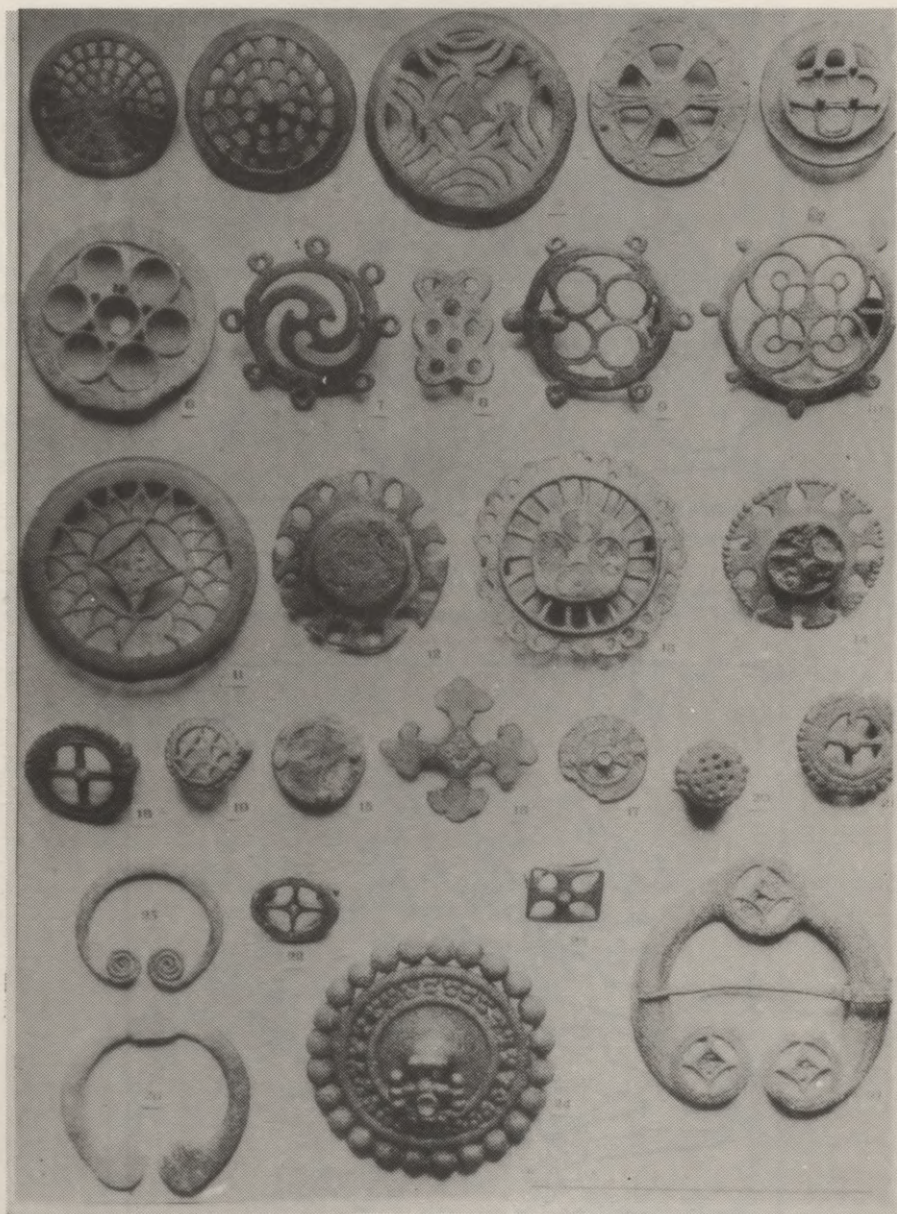
Barbaru pasaule pēkšņi varenā satraukumā
Izlēja Gallijas klajos visas ziemeļu tautas:
Rugietim kareiviskajam sekoja gepīdis karstais,

Geloniets cieši aiz viņa. Skirieti mudina burgunds.
 Neturams tālāk trauc hunns. Seko tam bellonots, neurs,
 Bastarniets, tīringis, tālāk brukteris kopā ar franku,
 Nekaras ūdens kam zemi apskalo meldrainos krastos.
 Tīringas meži krīt, cirsti, simtiem lai taisītu laivas,
 Pāri kas Reinai tad klājas, sedzot to ciešu tīklu.
 Atilas briesmīgie pulki tad tālāk uz priekšu veļas
 Un sirot iet beļģu zemē.

Vēsturnieki noskaidrojuši, ka Atila tiešām savos kaņapulkos iesaistīja kaņavīrus no visām tautām, ko viņš savā Eiropas sirojumā sastapa. Kā redzams, starp viņiem ir minēti arī neuri. Kopš Herodota laikiem nekas par šo tautu nebija dzirdēts. Tomēr ir iespējams, ka šis baltu tautas vārds bija saglabājies 900 gadu. No otras puses, var arī būt, ka Sidonijs kā mācīts vīrs bija lasījis Herodota rakstus un, lai kuplinātu savā dzejoli minēto dažādo tautu sarakstu, kā arī ritma dēļ, bija iestarpinājis arī neuru vārdu.

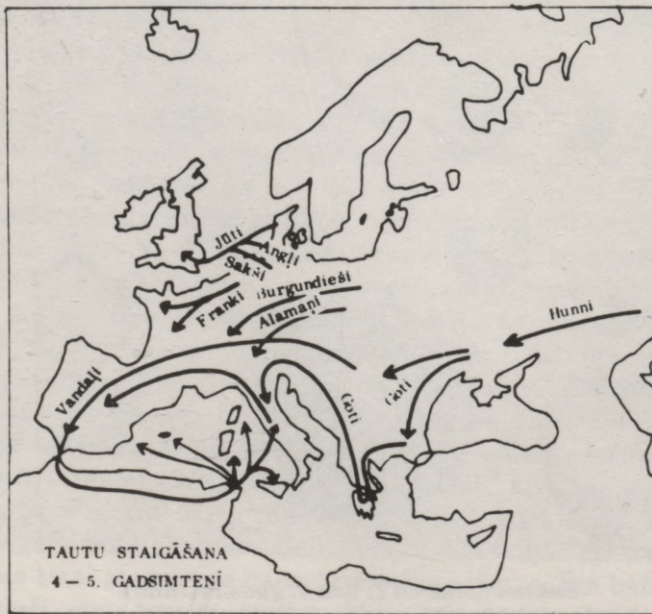
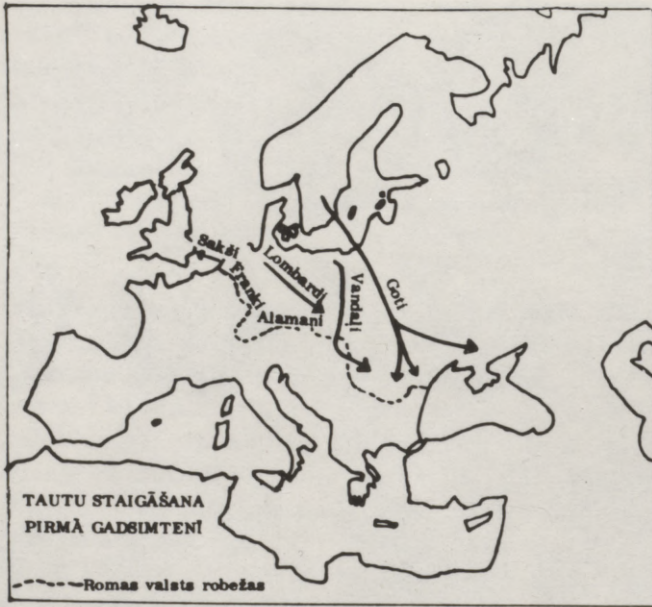
Ar lielājiem hunnu iebrukumiem sākās pārmaiņas Eiropas politiskajā un tautību kartē. Varenās Romas lielvalsts agonija ilga vairākus gadsimteņus, līdz tā sabruka. Palika tikai Austrumromas valsts, ko vēlāk sauca par Bizanti. Pārējās agrākajās Romas provincēs un pat pašā Romas pilsētā nostiprinājās ģermāņu tautas. Ienācēji tomēr pārņēma romiešu kultūru un pat latīņu valodu, to gan pārveidojot. Tā pakāpeniski radās italiešu, franču, spāņu un portugāļu valoda un citas romāņu valodas. Vienīgi tās ģermāņu tautas, kas 407. gadā iebruka romiešu atstātajā Anglijā (jūti, angļi un sakši) nepārņēma romiešu kultūru, bet, nomācot turienes agrākos iedzīvotājus — ķeltus, uzspieda tiem savu valodu un dzīvesveidu.

Apgabalos, ko ģermāņu tautas — burgundieši, alemaņi, vandaļi, gepīdi un goti — bija atstājušas, pakāpeniski ieplūda slavi. Slavi spiedās arī uz ziemeļiem, kur dzīvoja austrumbalti (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 17. lp.). Par turienes baltu tautu — neuriem vēsture turpmāk neko vairs nemin. Neuru zemi kolonizēja slavi. Slavi nāca ne vien kā mierīgi kolonizētāji, ieņemot agrākos neuru ciematus, kas bija izpostīti hunnu iebrukumos. Viņi nāca arī kā iekaņotāji, nodedzinot un izpostot baltu pilis un ciematus pilskalnos, kas bija palikuši neskarti pēc hunnu postījuma viļņa. Agrākajās austrumbaltu zemēs palika tikai atsevišķas baltu apdzīvotas vietas. Šie balti tomēr bija zaudējuši savu agrāko turību. Viņu kapenēs ir daudz mazāk senlietu nekā agrāko gadsimteņu kapos un mazāk arī nekā baltu apgabalos rietumos, ko krievi neieņēma.

Saktas (laikā no 2. līdz 4. gadsimtenim).

Ar cipariem 1 — 6, 8, 12 — 18 un 22 apzīmētās saktas atrastas
Latvijā, pārējās Igaunijā.

Tautu staigāšanas laikmets.

Tautu staigāšanas laikmets.

Pēc izrakumiem spriežams, ka apgabalu starp Kijevu un Novgorodu slavi okupēja vairākos viļņveidīgos iebrukumos laikā starp 5. un 8. gadsimteni. Šais gadsimtenos agrākajos baltu apgabalos parādās tipiskās krievu ēkas, kas pa pusei ieraktas zemē. Grīdas vietā šais mājās ir māla klons. Parādās tipiskā primitīvā krievu keramika un atšķirīgās krievu kapenes. Baltu kultūru, kas bija pārāka, krievi nepieņēma.

Pazeminājās arī agrāko baltu kaimiņu — somugru tautu — kultūras līmenis. Pirms tam šis somugru tautas bija apmainīja pret zvēradām ieguvušas no baltiem metalla priekšmetus un rotaslietas. Kad krievi bija okupējuši baltu zemes, šī tirdzniecība apsika, un tā cieta arī baltu agrākie kaimiņi.

Par spīti krievu kolonizācijai, atsevišķos agrākajos neuru apgabalos, kur balti bija saglabājušies, tie nebija zaudējuši savu kareivisko garu. Vēl 11. un 12. gadsimtena krievu chronikas stāsta par krievu un galindu kariem, kas norisinājās pie Protvas upes. Galindi bija balti, agrākie neuri (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 18. lp.). Ilgus gadsimtenus krieviem arī neizdevās baltus asimilēt. Vēl 19. gadsimtenī uzmanīgs vērotājs tagadējā Baltkrievijā un arī Lielkrievijā var konstatēt baltu pēdas. Baltkrievu valodā ir daudz baltiešu vārdu ikdienā lietojamiem priekšmetiem. Kalugas, Maskavas, Smoļenskas, Vitebskas, Polockas un Minskas apgabalā etnografi vēl tagad var saskatīt baltiskus elementus, kas saglabājušies 1000 gadus slavu okupētajās baltiešu zemēs.

Balti paplašina savu teritoriju rietumos

Laikā no 5. līdz 9. gadsimtenim balti ne vien zaudēja daļu agrāk apdzīvoto apgabalu, bet ieguva arī jaunas platības. Aizsteidzoties priekšā slavu vilnim, kas vēlās uz tukšajām zemēm, ko bija atstājuši gepīdi un goti, senprūši ieņēma Vislas upes lejteci un palika tur līdz 13. gadsimtenim. Sudavieši un lietuvieši noturēja savas agrākās robežas, un viņu rotaslietas un keramika atrodama tagadējā Ziemeļpolijā līdz pat Bugas upei un Pripetas purviem. Sestajā un 7. gadsimtenī letgaļi paplašināja savas robežas uz ziemeļiem agrākajos somugru apgabalos.

Par baltu tautu apdzīvoto teritoriju var spriest pēc kapu atrakumiem, jo apbedīšanas rīti katrai baltu tautai bija atšķirīgi. Prūši savus mirušos sadedzināja un viņu kaulus novietoja urnās vai bedrēs seklos kapos. Sudavieši atmeta paražu aprakt liķus ar akmeņiem

klātās kapukopās un arī sāka liķus sadedzināt, pelnus aprokot kapos, ko tāpat kā senāk pārklāja ar akmeņiem. Arī lietuvieši sāka liķu sadedzināšanu, bet pelnus apbedīja ar akmens sētu apņemtās kapukopās. Zemgaļi apraka savus mirušos tāpat kā agrāk, tikai ģimenes locekļus vairs neapbedīja kopējā kapā, bet atsevišķi. Kurši apraka savus mirušos, apjožot kapu četrstūrī ar akmeņiem. Šie kapi bija novietoti viens pie otra un, no augšas skatoties, atgādināja bišu šūnu audumu. Septītajā un 8. gadsimtenī arī kurši sāka liķus sadedzināt, un 10. un 11. gadsimtenī šī paraža Kursā bija kļuvusi par vispārēju parādību. Letgaļi arī vēlākajos gadsimteņos tāpat kā agrāk turpināja liķus aprakt.

Sākot ar 5. gadsimteni, rietumbaltu zemēs vērojama stipru nocietinājumu pastiprināta celšana. Pilskalnu nocietināšanu pastiprina kurši, zemgaļi, letgaļi un lietuvieši. Iedzīvotāju skaitam pieaugot, izaug pilsētas, kas arī bija nocietinātas. Senrakstos 9. gadsimtenī pieminēta Jūrpils pie Grobiņas, kur, aizstāvoties pret iebrucējiem zviedriem, bijis sapulcināts 7000 kuršu kaņavīru un Apolē 15 000 kuršu kaņavīru. Šie skaitļi būs pārspilēti, bet katrā ziņā būs pareizi, ka pilsētas bija lielas. Tā Impiltē (Lietuvā pie Kretingas) pilsēta aizņēma 50 000 m² lielu platību.

Prūšu pilsētas bija Truso pie Elbingas upes, kas ietek Austrumu jomā (toreiz sauktā *Estmere*, vēlāk *Frisches Haff*), un tālāk uz ziemeļiem pie Kuršu jomas atradās Višķautu pilsēta. Šīs un citas pilsētas bija tirdzniecības centri. Te arī amatnieki — ieroču meistari un rotkaļi atvēra savas darbnīcas. Kuršu ieroču meistari un rotkaļi strādāja ne vien lokālam patēriņam, bet viņu darinātos ieročus un rotas atrod arī Zviedrijā (Gotlandes salā, Uplandē un Ēlandē) un Lietuvā. Saprotams, baltu tautu vairums nodarbojās ar zemkopību, biškopību un lopkopību — ne vien lauku, bet arī pilsētu iedzīvotāji. Prūši un kurši, kas dzīvoja piejūrā, nodarbojās arī ar zveju. Kurši no vikingiem iemācījās jūras laupītāju paņēmienus un izrīkoja laupīšanas sirojumus uz Zviedriju un Dāniju. Ir arī iespējams, ka Gotlandē nodibinājās kuršu kolonija, jo tur atrasts kuršu sievietes kaps, bet, cik zināms, kuršu sievietes jūras laupītāju ekspedīcijās nepiedalījās. Saprotams, Gotlandē apraktā kursiete varētu būt arī aizvesta uz turieni kā kaņagūstekne.

Baltu diplomāti Italijā

Pēc tam kad 451. gadā apvienotais romiešu un ģermāņu karaspēks sakāva Atilu, arī austrumgoti varēja atbrīvoties no hunnu virskundzības. 476. gadā par austrumgotu vadoni kļuva 18 gadu vecais dižciltīgais Teodorichs. Septiņu gadu vecumā romieši viņu bija saņēmuši kā ķīlnieku, un viņš Konstantinopolē bija baudījis labu izglītību. Austrumromas imperators Zeno uzdeva Teodoricham atkarot kāda cita austrumgotu vadona ieņemto Italiju. Ar 100 000 vīru lielu austrumgotu karaspēku Teodorichs 488. gadā iekāvoja Italiju un nodibināja tur spēcīgu valsti, pats kļūdamas par pavaldoni imperatora uzdevumā, kas pats dzīvoja Konstantinopolē. Kamēr Teodorichs bija karalis, vienu paaudzi Italijā valdīja miers.

Teodoricha slava izplatījās visā Eiropā, nonākot arī līdz baltiem. 523. gadā balti nosūtīja savus sūtņus uz Teodoricha galvaspilsētu Ravenu. Kad sūtņi ap 526. gadu atgriezās mājās, Teodorichs viņiem iedeva līdz vēstuli, pēc kuŗas noraksta Romā varam uzziņāt par baltu diplomātu misiju Italijā. Norakstā redzams, ka baltu sūtņi Teodoricham pasnieguši kā dāvanu dzintaru. Arī Teodorichs, sūtņiem atgriežoties mājās, deva viņiem līdz dāvanas, bet nav minēts, kādas tās bija. Pēc vēstules arī neuzziņām, kuŗa baltu tauta sūtīja sūtņus uz Ravenu, jo vēstulē viņi nosaukti par aistiem, t. i., austrumu tautu.

Varētu domāt, ka sūtņu galvenais nolūks bija atjaunot tirdzniecību ar Romu, kas hunnu iebrukuma un sekojošo juku dēļ bija pārtraukta. Tā kā galvenā eksporta prece, kas interesēja dienvidniekus, bija dzintars, tad varētu domāt, ka aistu sūtņi bija prūši vai kurši, vai arī prūšu un kuršu kopēja delegācija.

Teodorichs rakstīja, ka viņš labprāt arī turpmāk uzturētu diplomātiskos sakarus ar aistiem. Tomēr tai pašā gadā, kad baltu sūtņi atgriezās mājās, Teodorichs nomira. Pēc tam Austrumromas valsti sekoja jukas, tādēļ atjaunotie sakari starp Romu un Baltiju atkal pajuka.

Kristīgās ticības izplatīšanās

Viena no svarīgākām parādībām Eiropas un pēc tam pasaules vēsturē bija kristīgās ticības izplatīšanās. Kad jūdu garīgā tiesa sinedrijs Kristu notiesāja un nodeva Romas valsts varai, lai spriedumu izpilda, likās, ka Kristus mācība ar to būs iznīcināta. Viņa nedaudzie sekotāji bija izklīdināti, un nekas no Kristus mācībām nebija

Kristīgās ticības izplatīšanās.

uzrakstīts. Tomēr ap 45. gadu kristīgā ticība sāka izplatīties Vidusjūras zemēs starp tur dzīvojošiem jūdiem. Sevišķi strauji kristīgās ticības ietekme pieauga ar Mazāzijā dzimušā Pāvila darbību. Pāvils bija ļoti izglītots vīrs un saprata, ka kristīgā ticība var gūt panākumus tikai kā universāla ticība, nevis kā šaura jūdu ticības sekta. Ar Pāvila misionāra darbību sākās kristīgās ticības uzvaras gājiens. Otrā gadsimtenī kristīgā ticība bija visvairāk izplatītā ticība Romas impērijas austrumos. Kristīgā ticība sāka izplatīties arī Romas impērijas rietumu daļā un kļuva par nopietnu sāncensī tur valdošajam mitraismam. Ap 300. gadu bija redzams, ka kristīgā ticība kļuvis par galveno, un šo tendenci nespēja apturēt kristīgo vajāšanas, ko sāka Romas valsts vara.

Kristīgā ticība uzvarēja lielā mērā ar to, ka tā deva cerības grūtumos, kas bija radušies, Romas valstij sabrūkot. Turklāt kristīgie izveidoja ļoti dinamisku un lietpratīgu organizāciju, un

baznīca ar lielu pašreizējību sāka pievērst kristiānismam ne vien ciltiņbniekus, bet arī ateistus un tos, kas vecajās reliģijās bija vilušies. Pilnīgā uzvara bija nodrošināta, kad Romas valsts vara vispirms pasludināja kristīgo ticību par atļautu (311. gadā) un pēc tam par oficiālo valsts ticību (395. gadā).

Mūsu karte rāda kristīgās ticības izplatīšanos, sākot ar laiku, kad tā kļuva par oficiālo valsts ticību Romā. Tikai jāievēro, ka tā piedzīvoja plūdus un atplūdus. Piemēram, Anglijā kristīgā ticība bija stipri izplatījusies jau 3. gadsimtenī, bet tad sakšu iebrukuma dēļ tur kristīgo vairs nebija. Goti, kas dzīvoja uz ziemeļiem no Donavas, pieņēma kristīgo ticību 4. gadsimtenī, bet vēlāk tie izceļoja uz Itāliju un Spāniju, un kristīgo gotu vietā nostiprinājās ne kristīgas tautas. Otra parādība vēl bija, ka, izplatoties dažādās tautās un zemēs, kristīgā ticība saskaldījās dažādos novirzienos. Tikai ar lielām pūlēm baznīcas vadībai izdevās nodibināt vienotu t.s. katolisko baznīcas mācību. Jau pieminētie goti, piemēram, bija t.s. ariānieši, un Roma tos uzskatīja par ķeceriem.

Lielākā kristīgās baznīcas šķelšanās, kam bija tālu ejošas sekas pasaules vēsturē, notika 9. gadsimtenī starp rietumu un austrumu Romu. Kad 1054. gadā baznīca galīgi sadalījās Romas katoļos un Konstantinopoles ortodoksajos grieķu katoļos, šim faktam bija arī lielā nozīme Latvijas vēsturē.

Kristīgās baznīcas organizācija

Baznīcas pamatvienība bija draudze. Draudzē dievkalpojumus un garīgo aprūpi vadīja draudzes priesteris. Uzturot ciešus personiskos sakarus ar katru draudzes locekli — kā pieaugušiem, tā bērniem — draudzes vadība varēja kontrolēt visu iedzīvotāju dzīvi. Katrai draudzei bija sava baznīca. Draudzes bija apvienotas lielākās vienībās, ko sauca par diecēzēm. Diecēzes priekšgalā bija augstāks garīdznieks — bīskaps. Reizēm bīskapus sauc par baznīcas prinčiem. Bīskapiem viduslaikos bija ne vien garīga, bet arī laicīga vara. Viņi nāca no dižciltīgo ģimenēm, un viņi valdīja lielas zemes platības. Tādēļ bīskapiem bija tādi paši pienākumi kā citiem vasaļiem, un viņi savukārt bija seniori saviem vasaļiem (sk. apakšodaļu „Feodālisms”). Bīskapa rezidence bija pilsētā, un tur atradās arī bīskapa katedrāle.

Vairākas bīskapijas savukārt bija apvienotas archibīskapa vadībā. Archibīskapa katedrāle parasti bija greznāka nekā bīskapu katedrā-

les. Archibīskapiem bija liela ietekme politikā, jo viņi bija karaļa tuvākie padomdevēji. Archibīskapi iesvētīja bīskapus un ik gadus provinces koncilos (sanāksmēs) pasludināja pāvesta vēstījumus un rīkojumus.

Pāvests bija baznīcas galva. Līdz 5. gadsimtenim Romas bīskaps kā apustuļa Pēterā mantinieks bija lielākā autoritāte baznīcas lietās. Pēc tam viņš kļuva arī tiesiski par baznīcas galvu ar pāvesta titulu. Pāvests valdīja ne vien pār baznīcu, bet arī pār laicīgajiem valdniekiem. Šai darbā palīdzēja viņa galms, no sauca par kūriju. Augstākie garīdznieki kūrijā bija (un ir vēl) kardināļi. Kopš 11. gadsimteņa vidus kardināļi pēc pāvesta nāves ievēl nākošo pāvestu. Pāvestam bija liela vara kā garīgās, tā laicīgās lietās. Viņa spēcīgākie ieroči bija, ka viņš varēja lietot baznīcas lāstu un interdiktus (aizliegumu nepaklausīgajiem piedalīties baznīcas rītos — ceremonijās). Šāds aizliegums varēja attiekties uz veselu pilsētu, provinci vai pat veselu valsti. Šis pāvesta lielās tradicionālās varas dēļ radās konflikti ar laicīgajiem valdniekiem.

Klosteri

Iepriekš minētie garīdznieki bija baznīcas administrātori un mācīja lajus (negarīdzniekus). Šos garīdzniekus, sākot ar priesteri un beidzot ar pāvestu, mēdza apzīmēt par „laicīgajiem garīdzniekiem”. Ārpus laicīgo garīdznieku hierarchijas ar laiku izveidojās kāda cita baznīcas nozare. Jau 3. un 4. gadsimtenī radās garīdznieku virziens, kas bija neapmierināti ar baznīcas pasaulīgumu, atceroties, ko Kristus bija teicis par bagātņiem. Kas tā domāja, aizgāja no pasaules un kļuva par askētiem un eremītiem. Kā reakcija pret askētu un eremītu pārspilējumiem radās mūku ordeņi, kuŗu locekļi dzīvoja klosteros. Vēlāk savus klosterus nodibināja arī mūķienes. Tie bija t.s. „rēgulārie garīdznieki”, jo dzīvoja pēc Ipašiem mūku ordeņu izstrādātiem statūtiem (rēgulām). Pirmie klosteri radās Ēģiptē un no turienes caur Itāliju izplatījās visās kristīgajās Eiropas zemēs. Viens no ievērojamākiem mūku ordeņa dibinātājiem bija Benedikts, kas 520. gadā nodibināja slavenu Montekazino (Monte Casino) klosteri Itālijā. Bez benediktiešiem otrs slavens mūku ordenis bija 1098. gadā dibinātais cisterciešu ordenis.

Bez mūku ordeņiem, kuŗu locekļi dzīvoja klosteros, bija vēl citi — militārie mūku ordeņi, ko sauca arī par bruņinieku ordeņiem, un nabaga mūku ordeņi. Bruņinieku ordeņi cīnījās ar ieročiem pret

nekristīgajiem, bet nabaga mūki, nabagodami un svētrunas teikdami, apceļoja kristīgās zemes. Slavenākie nabaga mūku ordeņi bija franciskāņu un dominikāņu ordenis. No šiem diviem ordeņiem nāca ievērojami viduslaiku zinātnieki un slaveni pāvesti.

Vikingi jeb normaņi

Sākot ar 8. gadsimteni, bet sevišķi 9. un 10. gadsimtenī no skandinavu zemēm sākās normaņu jeb vīkingu uzbrukumi. Normaņi savās ātrajās laivās iebruka ziemeļu un rietumu Eiropas upju grīvās un devās pa upēm uz augšu laupīšanas sirojumos. Šie vīkingu sirojumi ir parādīti kartē *Latvijas vēstures atlanta* 23., 26. un 27. lpp. Jau 9. gadsimtenī šie vīkingi sāka dažās zemēs apmesties uz pastāvīgu dzīvi. Vienu no šādām pirmajām kolonijām zviedru vīkingi nodibināja Kursā pie Grobiņas. Tur simtiem atņasto senkapu ir datēti ar laiku no 650. līdz 850. gadam, un to atradnes sniedzas no Grobiņas līdz Medzai un Tāšiem uz ziemeļiem un līdz Durbei uz austrumiem. Devītajā gadsimtenī zviedru vīkingi nodibināja Novgorodas un Kijevas krievu valsti. Desmitajā gadsimtenī normaņi nodibināja Normandiju tagadējā Francijā. Vienpadsmitajā gadsimtenī viņi nodibināja Sicīlijas valsti Sicīlijā un Dienviditalijā. No Normandijas normaņi iekaroja angļu zemes (1066. gadā), liekot pamatus tagadējai Anglijai.

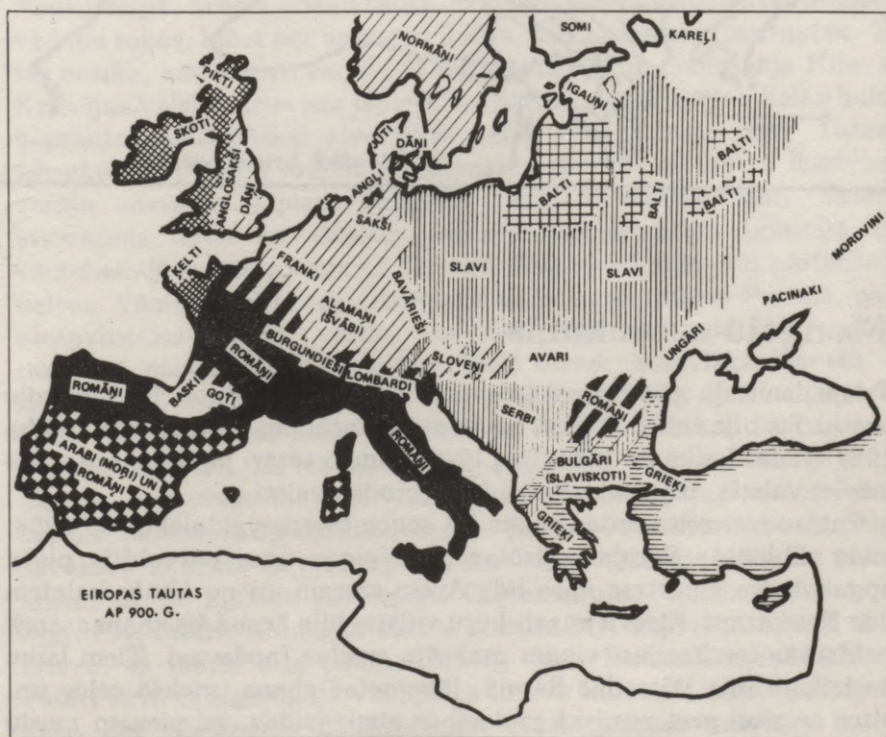
Kijevas Krievija

Kijevas krievu valsti Dņepras krastos zviedru vīkingi nodibināja kā atbalstu ceļā no Zviedrijas uz bagāto Konstantinopoli Bizantē. Uz Konstantinopoli bija divi ceļi. Mazāk nozīmīgais ceļš veda no Rīgas jūras līča pa Daugavu uz augšu un tad tālāk uz Dņepru. Vairāk nozīmīgais ceļš gāja no Somijas jūras līča pa Volchovas upi uz Dņepru. Lai nokļūtu no vienas upes otrā, vīkingi vilka laivas pa sauszemi. Šīs vietas tad sauca par valku. Pie Dņepras vīkingi nodibināja Kijevas pilsētu. Tur apmetās vīkingi, ko pazina ar vārdu rusi jeb rosi. Pēc šiem rusiem radies Krievijas nosaukums daudzās valodās — piemēram, krievi paši Krieviju sauc *Rossija*, angļiski to sauc *Russia*, vāciski *Russland*, franciski *Russie*, zviedriski *Ryssland*. Vienīgi latvieši šos savus austrumu kaimiņus nesauc par rusiem jeb rosiem, bet gan par krieviem pēc savas tuvākās kaimiņtautas

apzīmējuma, ko sauca par krivičiem, attiecinot viņu nosaukumu arī uz citām krievu tautām, kas dzīvoja tālāk austrumos.

Komunistu vēsturnieki prestiža dēļ apstrīd faktu, ka zviedru vikingi būtu nodibinājuši Kijevas Krieviju. Tomēr vēl tagad lietotie Dņepras sēkļu vārdi pie Kijevas liecina par to skandinavu cilmi, un nav nejaušība, ka vēl tagad somu valodā par *Ruotsi* un igauņu valodā par *Rootsi* nesauc Krieviju, bet gan Zviedriju. Minētie Zviedrijas vikingi, kas caur Somiju un Igauniju devās uz Krieviju, nāca no Zviedrijas provinces, ko sauc par *Roslagen* (izrunā: Ruslagen).

Kijevas Krievija pastāvēja no 9. līdz 13. gadsimtenim. No Konstantinopoles tā 988. gadā pieņēma grieķu katoļticību. Tirdzniecība ar Konstantinopoli Bizantē un ar citām zemēm Kijevas Krieviju darīja bagātu. Šīs bagātības dēļ sākās uzbrukumi no austrumiem. Uzbrucēji bija turku tauta, saukta par polovciešiem. Bija radušās arī citas krievu valstis, kas tiecās pēc Kijevas bagātībām, un 100 gadu laikā Kijevas Krievija bija krietni papostīta.

Mongoļu uzbrukums

Trīspadsmitajā gadsimtā krieviem uzbruka vēl kāda cita mongoļu tauta. Tie bija tatāri. Pirmā kauja starp tatāriem un krieviem notika 1223. gadā. Laikā no 1237. līdz 1240. gadam tatāri pakļāva sev visas krievu valstis, izņemot vienīgi Novgorodas valsti.

Tatāru t.s. zelta ordas chans (tā sauca tatāru valdnieku) no 1253. gadā dibinātās Sarajas pilsētas pie Volgas upes pārvaldīja plašu apgabalu no Dņestras upes līdz Aralu ezeram un no Urālu kalniem līdz Kaukazam. Krievu kņazi, kuŗu valstis bija ārpus šīs chanam tieši pakļautās teritorijas, viņam maksāja meslus (nodevas). Tiem laiku pa laikam bija jāierodas Sarajā, jānometas chana priekšā ceļos un, sitot ar pieri pret zemi kā padevības zīmi, jālūdz, lai pieņem meslu maksājumus. Par spīti šai ceremonijai, tatāri nebūt nebija mežoņi,

kādus tos tēlo šovinstiskie krievu vēsturnieki, bet ar augstāku kultūru nekā toreiz krievi. Krievi centās pārņemt šo augstāko kultūru, bet vieglāk bija pārņemt tatāru kultūras negatīvos elementus — varaskāri un verdzību.

Ar laiku tatāru chans meslu iekasēšanu no krieviem sāka iznomāt tirgotājiem un beidzot vienam no krievu kņaziem. Tā ieguvis izcilu stāvokli starp citiem krievu kņaziem, šis kņazs sāka saukties par lielkņazu. Viņš dzīvoja kādā mazā nomaļā valstī — Maskavā. Tatāru labvēlības dēļ Maskavas lielkņaza vara pieauga. Lai tā nekļūtu pārāk liela, tatāri atkārtoti iebruka Maskavas kņazistē un, kā viņi paši raksta, „pļāva krievus kā zāli”.

Zelta ordas vara sāka irt, kad no Āzijas iebruka citi mongoļi Tamerlana vadībā (1395. gadā). Ap 1450. gadu, kad turki ieņēma Konstantinopoli, zelta orda bija sadalījusies vairākās chanu valstīs, kas savstarpēji naidojās. Tādos apstākļos Maskavas lielkņazam Ivanam 1480. gadā izdevās nokratīt tatāru jūgu. Tatāru uzbrukumi krievu kņazistēm tomēr nebeidzās un ilga vairāk simtu gadu.

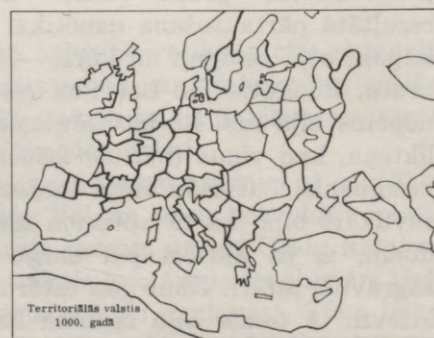
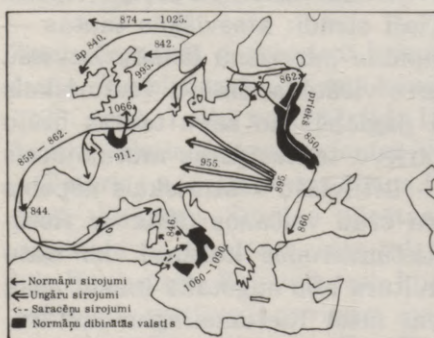
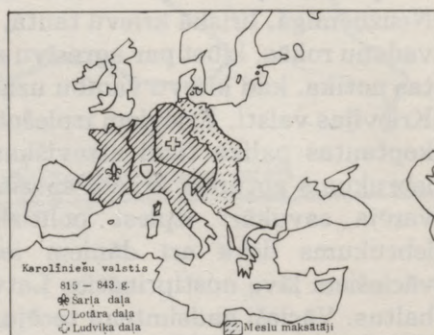
Aprakstītajiem notikumiem bija liela nozīme Latvijas vēsturē. Neuzņēmīgā, liriskā krievu tauta, nonākot cietas gribas sveštautiešu vadoņu rokās, kļūst par agresīvu spēku, kas apdraud citas tautas. Tā tas notika, kad krievu vadību uzņēmās vīķingi un nodibināja Kijevas Krievijas valsti. Krieviem izplešoties baltu apgabalos, no lielās baltu koptautas palika tikai atsevišķas salas krievu tautu jūrā. Tatāru iebrukums apturēja krievu spiešanos uz rietumiem, un tā lietuvieši varēja savukārt izplest politisko varu uz austrumiem. Tatāru iebrukums deva arī dāņiem iespēju nostiprināties Igaunijā un vāciešiem ļāva nostiprināties Latvijā. Krievi asimilēja un pārtautoja baltus. Vācieši gadsimteņu tecējumā pārtautoja prūšus Prūsijā, paši piesavinoties prūšu vārdu. Latvijā vēstures veidotāju spēku rezultātā pārtautošana nenotika. Tieši otrādi: atsevišķās tautas — letgaļi, sēļi, zemgaļi un kurši — saplūda par vienu lielāku latviešu tautu. Raugoties no Latvijas vēstures viedokļa, tatāru vēsturiskais nopelns bija tas, ka latviešu tauta paglābās no savu tautas brāļu likteņa, kad viņus (baltus) iesūca krievu tautas jūras mutuļojošais bezdibenis. Latviešu brāļu tautas — lietuviešu vēsturiskais nopelns savukārt bija, ka tā apturēja tatāru ordu velšanos tālāk uz rietumiem, ar to kļūstot par sargu Rietumeiropas kultūrai, ko būtu sagrāvuši tatāri. Kaut gan tatāru kultūra bija augstākā līmenī nekā krievu, tā tomēr bija zemākā līmenī nekā Rietumeiropas kultūra. Tatāri savā simtgadīgajā valdījumā krievu kultūras līmeni paaugstināja, bet iebrukums Rietumeiropā būtu turienes kultūras līmeni

pazeminājies. Sākot ar 13. gadsimteņa beigām, lietuvieši niknās un asiņainās cīņās sakāva tatārus un tā apturēja to uzvaras gājienu tālāk Eiropā.

Pārmaiņas kara teknikā

Apmēram līdz 1000. gadam Eiropā bija nemierīgi laiki. No visām pusēm iebruka kaņotāji un laupītāji. No Āzijas plašumiem nāca ne vien hunni, bet arī vēl citas klejotāju tautas. Tie bija mongoļi un irānieši, ungāri un bulgāri. No austrumiem nāca arī slavu iebrukumi. No dienvidiem uzbruka saracēņi. No ziemeļiem uzbruka normaņi, saukti arī par vikingsiem. Šiem uzbrukumiem bija ļoti tālu ejošas sekas, kas pilnīgi pārveidoja Eiropas sabiedrību.

Irānieši (sarmati un alani), kā arī mongoļi (hunni un avari) bija jātnieki. Ātros zirgos viņi izdarīja zibenīgus uzbrukumus, bet smagā bagāža viņiem sekoja ar teltīm segtos pajūgos. Romiešu, ģermāņu

Pārmaiņas Eiropā.

un, varam arī teikt, baltu armijā galvenais kodols tomēr bija kājnieki. Lai stātos pretī uzbrucējiem jātniekiem, vienīgā izeja bija doties karalaukā arī ar jātniekiem.

Tomēr, aizstājot kājniekus ar jātniekiem, samazinājās kara spēka lielums. Kamēr romiešiem un viņu sabiedrotajiem barbariem bija kājnieku kara spēks, armijā kalpoja visi brīvie vīrieši. Kad kājnieku vietā vajadzēja jātniekus, ne visiem bija pa spēkam izrīkot kara zirgu un sagādāt apbruojumu. Līdz ar to kaņavīri vairs nebija visi brīvie vīrieši, bet tikai turīgākie. Arī kaņamākslas apgūšana kļuva grūtāka. Kamēr agrāk zemkopji, amatnieki un arī tirgotāji bija reizē arī kaņavīri, tagad ar jātnieku kara spēka rašanos radās īpaša kaņavīru profesija. No šīs jātnieku kaņavīru profesijas pakāpeniski izveidojās īpaša militāra organizācija. Ir zīmīgi, ka līdz ar to pārveidojās arī terminoloģija. Romas laikos par *miles* sauca jebkuru kaņavīru, bet viduslaikos ar šo terminu apzīmēja bruņinieku — dižciltīgo. Tikpat zīmīgs ir arī angļu termins *knight*. Sākotnējā nozīmē, kā to rāda vācu vārds *Knecht*, tā apzīmēja kalpu. Vēlāk tā apzīmēja dižciltīgo bruņinieku.

Uzbrukumiem centrālajai Eiropai un sevišķi saracēņu un vikingu uzbrukumiem bija vēl citas sekas. Romas valsts laikos romieši nocietināja atsevišķas vietas aizsardzībai. Barbariem stājoties romiešu vietā, līdz ar Romas valsts panīkšanu panīka arī šie nocietinājumi. Lai aizsargātos pret uzbrukumiem, tagad atkal radās vajadzība celt stiprus mūrus ap pilsētām, un dižciltīgie profesionālie kaņavīri sev cēla mūra pilis. Tā Eiropas centrālajos novados radās tāda pati cietokšņu sistēma, kāda bija radusies ar pilskalniem baltu apdzīvotajās vietās. Tikai, kamēr balti savus cietokšņus cēla ar zemes uzbedumiem, centrālajā Eiropā un vēlāk arī citur cēla mūra pilis un mūra sienas.

Tāpat kā Roma bija sabrukusi no barbaru iebrukumu triecieniem, tā arī sabruka centralizētā Kārļa Lielā imperija pēc iepriekš minēto vikingu, saracēņu un austrumu tautu (to skaitā vēl minami ungāri) uzbrukumiem 9. gadsimtenī. Bija skaidrs, ka centralizēta valdība nav spējīga tikt galā nedz ar aizsardzību pret iebrucējiem kaujaslaukā, nedz ar līdzekļu sagādi apcietinājumu celšanai. Tā divi faktori — pirmkārt, tas, ka centrālā valdība nespēja atrisināt jaunās problēmas, un, otrkārt, vajadzība pēc aizsardzības radīja jaunu valsts iekārtu, ko sauc par feodālismu.

Feodālisms

Feodālisms Rietumeiropā bija pakāpeniski izveidojies ap 900. gadu. Tā bija valsts un sabiedriskā iekārta, kas aptvēra visas dzīves parādības. Viena no raksturīgām feodālisma pazīmēm bija, ka valsts vara bija decentrālizēta. Politiskā vadība bija jaunās militārās aristokratijas rokās. Valsts vara bija saskaldīta sīkās lokālās vienībās. Feodālismu vēl raksturoja noteikta zemes valdījuma forma, īpatnējas personiskās attiecības sabiedrības locekļu starpā, īpatnēja militārā sistēma un sevišķā tiesiskā iekārta. Feodālā laikmeta sabiedrība dalījās trijos slāņos, pie kam katram sabiedrības slānim bija savs noteikts uzdevums. Militārajai aristokratijai bija jā rūpējas par aizsardzību, sargājot noteiktu iecirkni un piedaloties kopējos karagājienos arī ārpus šī iecirkņa. Otra sabiedriskā grupa bija zemnieki un amatnieki, kam bija jā sagādā viss dzīvei vajadzīgais — uzturs, apģērbs, pajumte — visai sabiedrībai. Trešā grupa bija kristīgie garīdznieki, kam bija jā gādā par visas sabiedrības garīgo aprūpi, jā skaita lūgšanas, jā rūpējas par rakstiem un par izglītību, jā aprūpē slimnieki un nespēcīgie. Sabiedrisko trejdalījumu izsaka kāda viduslaiku dziesmiņa:

Gan kungu Dievs pats iecēlis,
Gan priesteri un zemnieku.

Ārpus šī sabiedrības trejdalījuma palika tirgotāji, ko sākumā uzskatīja par lieku un nevēlamu sabiedrības elementu un kas tikai pakāpeniski iekāroja sev vietu un vēlāk arī cieņu sabiedriskajā iekārtā.

Feodālisms savu vārdu ieguva no *feoda*, ko sauca arī par lēni (tāpēc feodālismu sauc par lēņu iekārtu). Lai militārais aristokrāts varētu izpildīt savu uzdevumu un jau no bērna dienām vingrināties karāmākslā, viņam vajadzēja nodrošināt uzturu, apģērbu un pajumti. Šai nolūkā viņš no kāda augstāka militārā aristokrāta saņēma feodu jeb lēni. Lēnis bija zeme, uz kuņas dzīvoja zemkopji un amatnieki. Šo ļaužu uzdevums tad nu bija sagādāt visu vajadzīgo — uzturu, apģērbu un pajumti. Par to aristokrāta pienākums bija aizsargāt sev pakļautos zemkopjus un amatniekus. Lēņa ņēmējs (ko sauca par vasali) apsoltīja paklausību savam augstākajam priekšniekam (ko sauca par senioru), apsoltīja sekot viņam karalaukā, palīdzēt spriest tiesu, palīdzēt pārvaldē un uzņemt senioru pie sevis, kad tas ierastos ciemos. Šo solījumu deva īpašā svinīgā ceremonijā. Senioram savukārt bija pienākumi pret vasali. Senioram vajadzēja

vasali aizsargāt pret ienaidniekiem, nodrošināt taisnīgu tiesu un taisnīgu izturēšanos pret vasalja ģimenes locekļiem, viņa kalpotājiem, zemniekiem un amatniekiem.

Lēnis, ko vasalis saņēma no sava seniora, nebija piešķirts īpašumā, bet tikai valdīšanā tik ilgi, kamēr vasalis bija spējīgs izpildīt apsoltos pienākumus. Kad viņš kara ievainojuma, slimības vai vecuma dēļ nespēja karot, palīdzēt spriest tiesu un palīdzēt pārvaldē vai arī pienācīgi uzņemt savu senioru, viņš lēni zaudēja, un seniors to varēja nodot citam vasalim.

Feodālā iekārta bija plaša hierarchija. Šo iekārtu var attēlot piramidas veidā (sk. zīmējumu). Pašā augšgalā atradās ķeizars. Zem ķeizara bija karaļi, zem karaļiem hercogi un zem hercogiem zemāki dižciltīgie, kam pašā apakšā sekoja bruņinieki bez sevišķa dižciltīgā titula. Nosaukumi „seniors” un „vasalis” šai iekārtā jāsaprot tā, ka katra persona attēlotajā piramidā bija reizē seniors un vasalis, izņemot tikai pašu apakšējo slāni, kurā bija tikai vasali. Arī ķeizars pašā augšgalā bija vasalis: viņš sevi skaitīja par Dieva vasali. Zīmējumā parādīts, ka dižciltīgie stāv uz sava lēņa. Pašā apakšā parādīti viņu kalpotāji, kas tos pavadīja kaņālaukā. Tie nepiederēja pie dižciltīgajiem, bet nāca no zemniekiem vai amatniekiem. Zemnieki un amatnieki, nedz arī garīdznieki zīmējumā nav parādīti.

Feodālā hierarchija.

Zīmējums ir stipri vienkāršots. Praksē stāvoklis izveidojās daudz vairāk sarežģīts. Tas radās, kad kāds vasalis saņēma lēni no vairākiem senioriem un šie seniori sāka savā starpā karot. Sarežģījumi radās arī, kad vasāji, kas vairs negribēja vai nevarēja izpildīt savus pienākumus, tomēr centās lēni paturēt. Tā kā zeme viduslaikos bija vienīgā bagātība, tad visu laiku vasāļiem bija tendence savu lēni palielināt. To varēja divējādi — vai nu ar laulībām, vai ar karu. Kas jau bija precējies, tam atlika tikai mēģināt ar karu iegūt lielāku lēni. Ja arī ne vienmēr izdevās karā gūt uzvaru, tad pats karš deva iespēju (labāk nekā medības) vingrināties ieroču mākslā. Karš dižciltīgajiem bija ne vien godājama, bet arī vienīgā viņu cienīga nodarbošanās. Krist karalaukā bija liels gods, mirt gultā bija kauns.

Par to, lai šī mentālitate neizvērstos pārmērībās, rūpējās baznīca. Apmēram no 990. gada tā sodīja ar baznīcas lāstu (interdikt) visus, kas uzbruka baznīcām, klosteriem un citām svētajām vietām, tās aplaupot. Šīs vietas bija pakļautas Dieva mieram. Ap 1025. gadu Francijā ieviesās kāds cits ierobežojums, ko sauca par Dieva pamieru. Šai laikā dižciltīgajiem bija aizliegts karot savā starpā. Vispirms baznīca Dieva pamieru noteica piektdienās, sestdienās un svētdienās, kā arī gavēņa laikā. Vēlāk to noteica vēl citā laikā —

augstos baznīcas svētkos un, sākot ar trešdienas vakaru, līdz pirmdienas rītam ik nedēļas. Krustkaņi deva dižciltīgajiem jaunas iespējas kaņot arī šai laikā, jo pret nekristīgajiem nekāds Dieva pamiers vai Dieva miers nebija jāievēro. Ar laiku baznīca panāca vēl citus uzlabojumus tikumiskā ziņā. Arī dižciltīgie paši izstrādāja siku savas dzīves reglamentu, pievēršoties augstākiem tikumiem.

No Rietumeiropas feodālisms pakāpeniski izplatījās uz citām zemēm. Latvijā feodālisms nonāca līdz ar kristīgo ticību, kad ieviesās no ārienes ienestā lēņu iekārta. Terminu „feodālisms” var attiecināt tikai uz zemi un laikmetu, kad pastāv lēņu iekārta, kas īsumā aprakstīta iepriekš. Ja nav lēņu iekārtas, tad nav arī feodālisma, un no šī viedokļa komūnistiskie vēsturnieki šo terminu lieto pilnīgi aplam.

Kurši un aisti

Pirmās vēsturiskās ziņas par kuršiem 9. gadsimtenī sniedz Hamburgas un Brēmenes archibīskaps Rimberts, aprakstot agrākā Hamburgas archibīskapa svētā Ansgara dzīvi. Kurši kādreiz agrāk bijuši pakļauti zviedriem, bet nokratījuši zviedru jūgu. Dāņi nolēmuši izrīkot laupīšanas ekspedīciju uz Kursu. Tomēr kaujā kurši uzvarējuši dāņus, atņēmuši pusi viņu kuģu un nogalinājuši pusi dāņu uzbrucēju. Par to uzzinājuši, zviedri savukārt gribējuši panākt to, ko nespēja dāņi, un arī izrīkojuši kaņagājienu uz Kursu. Zviedriem izdevies izlaupt un nopostīt kuršu pilsētu, ko zviedri sauca par Jūrpili (laikam Grobiņu), pēc kam viņi devušies tālāk, lai aplenkto Apoli. Pēc astoņu dienu aplenkuma zviedri tomēr nav spējuši pilsētu ieņemt. Zviedru ekspedīciju pavadījuši zviedru tirgotāji. Atceroties Ansgara mācību, tie ieteikuši saukt palīgā Kristu. Zviedri tad metuši lozi, prasot padomu saviem pagānu dieviem, un atbilde bijusi, lai griežas pēc palīdzības pie Kristus. Ar jaunu sparū un saucienu „Kristus ir ar mums!” zviedri no jauna uzbrukuši Apolei. Kurši tad padevušies un atdevuši zviedriem zeltu un ieročus, ko viņi iepriekš bija ieguvuši no dāņiem.

Tai pašā 9. gadsimtenī Anglijas karalis un rakstnieks Alfrēds Lielais darbā *Orosius* apraksta, ko viņš dzirdējis no kāda tirgotāja Vulfstana par ceļojumu Baltijas jūrā. Vulfstans nonācis pie Vislas grīvas, kur tuvumā esot Vitlande un Venodlande. Pirmā piederot aistiem. Aistu zeme esot ļoti liela, un tur esot daudz pilsētu. Katrā pilsētā valdot savs karalis. Vulfstans pēc tam raksturojis aistu apbedīšanas paražas. Līķus ilgu laiku uzglabānot un tad sadedzinot.

Tad rīkojot bēru mielastu un zirgu skriešanās sacīkstes, kur godal-
gām izlietojot mirušā mantu.

Atcerēsimies, ka arī Tacīts stāstīja par aistiem. Tie neapšaubāmi
bija senprūši. Daži igauņu vēsturnieki pēc vārda līdzības (aisti un
esti) raksta, ka aisti esot bijuši igauņi. Daži lietuviešu vēsturnieki
savukārt apgalvo, ka aisti bijuši lietuvieši. Tā patriotiskā pieeja
kādreiz apmiglo zinātnieku skatu.

Vīkingu sāgas par kuršiem

Skandinavu tautās ir saglabāts daudz nostāstu par senajiem laikiem.
Šos nostāstus sauc par sāgām, un tie vēlāk uzrakstīti. Islandes
vīkings Egils Skalagrimsons 10. gadsimtenī piedalījies sirojumā uz
Kurzemi. Izkāpuši krastā un sadalījušies pulciņos pa 12 vīriem,
vīkingi devušies uz zemes iekšieni. Kādam no šiem pulciņiem Egila
vadībā iznākusi kauja ar kuršiem, un kurši tos sagūstījuši. Gūstekņi
sasiesti un novietoti no resniem baļķiem cirstā ēkā. Egilam izdevies no
saitēm atbrīvoties, un viņš atsvabinājis arī pārējos vīkingus.
Izlauzuši sienu, vīkingi izkļuvi citā telpā. Tur pagrabā bijuši vēl
tris citi gūstekņi. Vīkingi viņus izvilkuši ārā un, uzlauzuši vēl vienu
sienu, izkļuvi laukā. Paņēmuši līdz kuršu dārglietas, vīkingi
devušies projām, bet tad Egils teicis, ka viņi rīkojušies kā zagļi un
vīkingiem tā neklājoties. Egils aicinājis biedrus doties atpakaļ un
izkaut kuršus. Tie atteikušies, un tad Egils viens pats devies atpakaļ.
Paķēris no degoša pavarda pagaŗu baļķēnu, Egils aizdedzinājis ēku,
kur kurši patlaban dzīvojuši. Kurši skrējuši ārā, bet pie durvīm Egils
tos nogalinājis.

Tad Egils atgriezies pie citiem vīkingiem, un viņi devušies laupīt
Dānijā.

Profesors Pauls Kundziņš šo Egila aprakstu ir izmantojis, lai
aprakstītu kuršu sētas būvniecību.

Nākošais apraksts par Kursu ir no 11. gadsimteŗa. To uzrakstījis
chronists un garīdznieks Brēmenes Ādams. Viņš domā, ka Kursā ir
sala. Kurši esot ļoti nežēlīgi un nodevušies elkdievībai. Viņi esot lieli
zīlnieki, un tur ierodoties ļaudis pat no Grieķijas un Spānijas prasīt
padomus un kuršu dievu pareģojumus. Kuršiem esot vislabākie zirgi
un daudz zelta.

Bez Egila sāgas par kuršiem ir vēl citi nostāsti. Kādā sāgā ir
aprakstīts kuršu uzbrukums Dānijai, kas būs noticis laikā starp 1177.
un 1182. gadu. Kuršu flotē bijis 10 kuŗu. Sāga apraksta kauju, kas

notikusi Ēlandes salā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 26. lp.). Dāņi nākuši pretuzbrukumā ar lielu pārspēku. Viena kuršu kuģa kapteinis pamanījis, ka uzbrucēji ir dāņi, un tādēļ devis rīkojumu airēties prom, bet pārējie kurši domājuši, ka pretinieki ir zviedri, un, izvilkuši savus kuģus krastā, gatavojušies uz cīņu. No šī teikuma tūlīt var redzēt, ka apraksta autors nav zviedrs, bet dānis. Arī tālākais apraksts to apstiprina, jo tas stāsta par spožu dāņu uzvaru pār kuršiem. Aprakstā teikts, ka cīņā visi kurši krituši, bet no dāņiem krituši tikai divi. Pēc tam sāga stāsta: „Tad dāņi paņēma kuršu kuģus un viņu mantu un devās uz mājām, jo viņi bija izcīnījuši lielu uzvaru”. Šo uzvaru pār kuršiem dāņi bija izcīnījuši karaļa Valdemāra dēla Kristapa un bīskapa Absolona vadībā. Varbūt tādēļ sāgas stāstītājs pārspīlē notikumus, sakot, ka cīņā krituši tikai divi dāņi. Uzbrucēji parasti vienmēr cīņā zaudē vairāk nekā aizstāvji. Sāgu

Rūnakmens par godu Svenam.

sacerētāji parasti stāsta par savējo varoņdarbiem, tādēļ tikai retās sākās pavīd apraksti par kuršu varoņdarbiem.

Katrā ziņā kurši ar saviem uzbrukumiem Zviedrijai un Dānijai bija pievērsuši sev kareiviskā dāņu bīskapa Absolona uzmanību, un tā var izskaidrot, ka dāņi līdz ar vāciešiem kļuva aktīvi kristīgās ticības izplatīšanas darbos Baltijas jūras austrumu krastā.

Bez sākām vēl cita rakstura avoti par skandinavu tautu braucieniem uz Latviju un Igauniju ir rūnakmeņi — granītā kalti pieminekļi. Piemēram, Zviedrijā Melāra ezera salā ir rūnakmens ar šādu uzrakstu: „Sigrīda šo akmeni lika celt par piemiņu savam vīram Svenam. Viņš bieži burāja uz Zemgali ar dārgu kravu ap Kolkasragu.” (Sk. *Latvijas vēstures atlanta* 27. lp.)

TREŠĀ DAĻA

VĒSTURISKO LAIKU
SĀKUMS

1875

TRIA DAJA

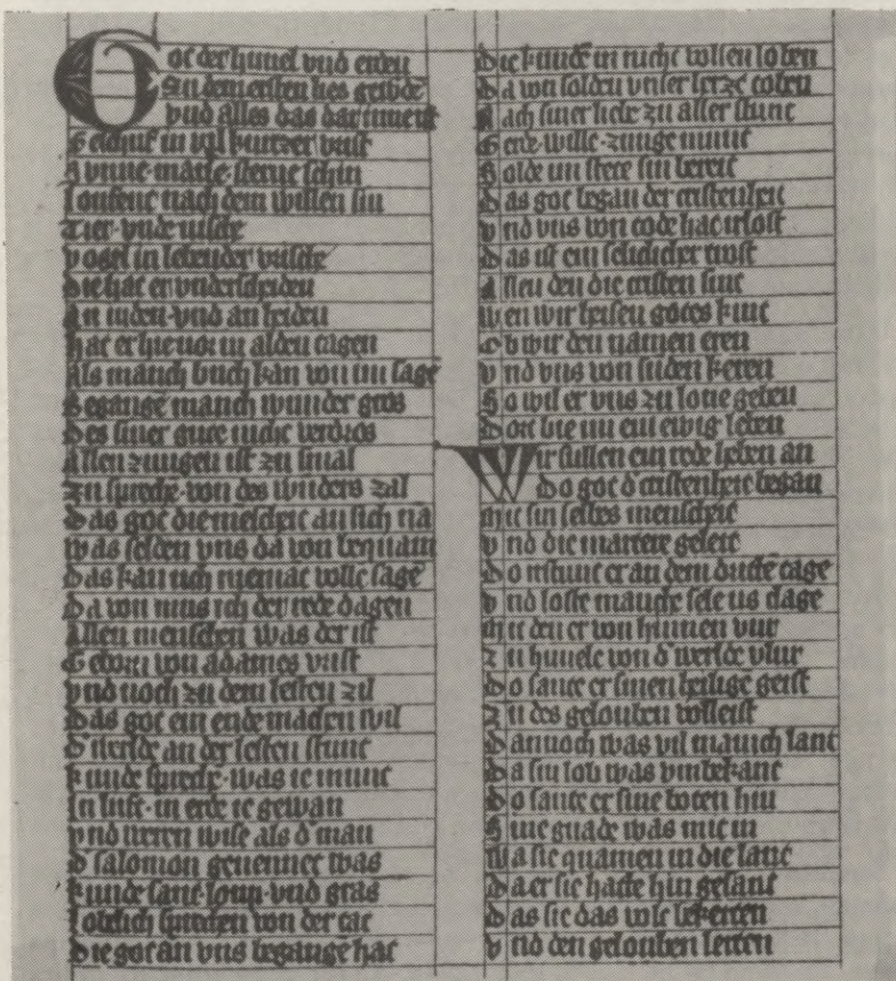
VEŠTURSJKO FALKU

PAKUMS

1 of 2 months

Avoti — chronikas un dokumenti

Sākot ar 12. gadsimteni, par notikumiem Latvijā vēsti 13. gadsimtenī uzrakstītās chronikas un dokumenti. Pēdējie ir lēņu raksti, kas attēlo tikai faktus, un tiem ir lielāka ticamība nekā chronikām, kas attēlo ne vien faktus ar noteiktu izlasi, bet bez tam vēl pauž viedokļus, ko reizēm grūti atšķirt no faktiem. Kritiski izvērtējot, tomēr vēsturnieks var noskaidrot chronikās arī faktus. Bez tam chronikas

Atskaņu chronika attēlo notikumus Livonijā laikā no 1243. līdz 1290. gadam. Šeit ir lappuse no 14. gadsimtenī izdarītā chronikas noraksta.

sniedz dzīvu tēlojumu, kamēr dokumenti dod tikai sastingušās formulās ietvertus nedaudzus faktus. Kā dokumentiem, tā chronikām tomēr ir kopējs trūkums, ka bieži vien tie pāriet garām tam, kas mums tagad liekas svarīgākais.

Notikumus Latvijā vācu ierašanās laikā tēlo divas chronikas. Viena ir sarakstīta latīņu valodā, un par tās anonīmo autoru uzskata kādu chronikā pieminētu priesteri Henrici. Latviski tas būtu Indriķis, tādēļ šo chroniku sauc par *Indriķa chroniku*. Otra chronika ir sarakstīta vidusvācu valodā, pantos ar atskaņām. Tādēļ to sauc par *Atskaņu chroniku*. Atskaņu chronikas autors nav zināms. Senāk domāja, ka autors ir kāds Ditlebs Alnpeke, bet tagad zināms, ka Alnpekem tikai piederēja kāds šīs chronikas noraksts. Pēc satura spriežams, ka autors ir bijis kāds bruņinieks, kas ieradies kaņot Latvijā. *Indriķa chronika* tēlo notikumus no Meinharda ierašanās Livonijā līdz 1227. gadam, bet *Atskaņu chronika* līdz 1290. gadam. Pētniekus ir nodarbinājusi problēma par *Indriķa chronikas* autora — priesterā Indriķa tautību.

Dažas skopas ziņas par Latviju 12. un 13. gadsimtenī ir atrodamas arī krievu chronikās — Nestora un Novgorodas chronikā. Pēc krietna pārtraukuma nākošās chronikas ir šādas: Bartolomeja Honekes vācu valodā 14. gadsimteņa vidū sarakstītā *Jaunākā Livonijas atskaņu chronika* un tā paša gadsimteņa beigās latīņu valodā sarakstītā Vartbergas Hermana *Livonijas chronika*. Abi šie autori bija ordeņa garīdznieki. Piecpadsmītajā gadsimtenī sarakstīta *Rīgas chronika* — tās autors ir Rīgas rātes sekretārs Helvegs. Sešpadsmitajā gadsimtenī chronikas viduslejasvācu valodā saraksta igauņu tautības garīdznieks Baltazars Rusovs un Livonijas ordeņa ierēdnis Johans Renners. Katoļu garīdznieks Dionizijs Fabricijs pēdējo pārveidotu tulkoja latīņu valodā. Salomons Henings 16. gadsimtenī saraksta Kurzemes un Zemgales hercogistes chroniku. Vēl chronikas Latvijā saraksta līdz 18. gadsimtenim, bet, tā kā par vēlākiem gadsimteņiem ir dažādi cita rakstura dokumenti, tām historiografijā nav vairs tādas nozīmes kā senajām chronikām.

Senākās chronikas ir tulkotas arī latviski un izdotas brīvajā pasaulē. *Indriķa chroniku* tulkojis J. Krīpens. Tulkojums no jauna izdots 1973. gadā. *Atskaņu chroniku* latviski atdzejojis Jēkabs Saiva, un tā no jauna izdota 1960. gadā. No *Indriķa chronikas* izdots arī angļu tulkojums. Baltazara Rusova 1584. gadā publicētā *Livonijas chronika* pārspiesta vācu valodā 1967. gadā, un E. Veispala latviskais tulkojums no jauna izdots 1976. gadā. Tulkojumi noder, lai

uzzinātu chroniku saturu, bet pētniecībai ir jālieto labi oriģināl-izdevumi.

Domstarpības par chronista Indriķa tautību

Indriķa chronika sacerēta latīņu valodā 1225./1226. gadā un saglabājusies 16 norakstos. Vecākais noraksts ir no 14. gadsimteņa sākuma, bet šis noraksts aptver tikai divas trešdaļas no chronikas teksta. Jaunākie noraksti gatavoti 17. gadsimtenī, bet tie nav norakstīti no vecākā saglabātā noraksta, bet no vēlākiem norakstiem. Norakstītāji no savas puses pierakstījuši šo to attiecīgā laikmeta gaumē, un pētniekiem tas rada problēmas. Chroniku pirmo reizi iespieda 1740. gadā no kļūdaina noraksta.

Chronikas latvisko tulkojumu iespieda 1936. gadā (pārspiests trimdā 1973. gadā), bet arī no kļūdainas publikācijas. Tāds pats trūkums ir angļu tulkojumam, kas iespiests 1961. gadā. Tikai 1959. gadā iespiestajā latīņu tekstā ar vācu tulkojumu iespēju robežās kļūdas ir novērstas, liekot pamatā 14. gadsimteņa sākuma (vecāko) norakstu un tajā trūkstošās trešdaļas labākos norakstus.

Tāpat kā citas viduslaiku chronikas, arī Indriķa chronika ir anonima. Tomēr pētnieki ir vienis prāti, ka tās autors ir chronikā vairākkārt pieminētais priesteris Indriķis (Henricus), kas piedalījās latviešu, lībiešu un igauņu kristīšanā un ilgāku laiku bija Rubenes draudzes priesteris. Pretēji šai vienprātībai pētniekiem ir domstarpības par Indriķa tautību — vai viņš bija latvietis vai vācietis. Vācu vēsturnieki agrāk apgalvoja, ka Indriķis bijis latvietis, bet jaunākajos laikos vācu pētnieki domā, ka viņš bijis vācietis. No ievērojamākiem latviešu vēsturniekiem Vilis Biļķins domā, ka Indriķis bija vācietis (sk.: V. Biļķins, *Indriķa chronikas autors*, 1958), bet Arveds Švābe uzskata viņu par latvieti (sk. „Latviešu Indriķis un viņa chronika”, *Straumes un avoti*. II, 1940, pārspiedums trimdā 1963. gadā). Biļķina brošūra aptver 58 lp., Švābes raksts 100 lp. Tādēļ nav iespējams šeit atstāt visus viņu argumentus, bet apskatīsim tikai vienu.

Kādā vietā chronikā (XXIII nodaļas 9. posmā) Indriķis apraksta 1220. gada kauju pret Sāmsalas igauņiem. Pret igauņiem cīnījās latviešu un vācu sabiedrotais kaŗaspēks, un Indriķis raksta: „No mūsējiem krita divi un no latviešiem divi — Rusina brālis un Drunvalda brālis no Burtņieku ezera, jaunais grāfs no bīskapa ļaudīm un kāds hercoga bruņinieks, kuŗu piemiņa lai ir svētīta un

kuŗu dvēseles lai atdusas Kristū". Pēc pretnostatījuma — mūsējie un latvieši — Indriķa vācu cilmes aizstāvji spriež, ka viņš bijis vācietis (sk. Biļķina brošūras 26. lp.). Turpretim Švābe domā (sk. 150. un sek. lp.), ka pretnostatījums — mūsējie un latvieši — nozīmē tikai to, ka aprakstītajā kaujā Indriķis nav piedalījies latviešu kaŗapulkos, bet vācu kaŗapulkos. Švābe vēl aizrāda, ka attiecīgā chronikas posma nav vecākajā chronikas norakstā, bet ir jaunākajos, kuŗos arī otra kritušā latviešu kunga vārds ir dažādi rakstīts — gan Drivalds, gan Drunvalds.

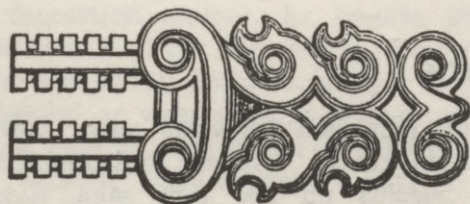
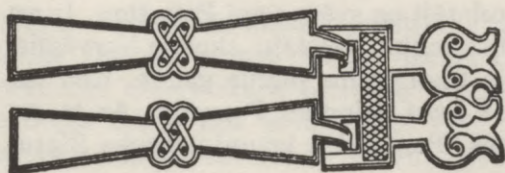
Saprotams, pretējo viedokļu aizstāvjiem ir vēl daudz vairāk argumentu gan vienā, gan otrā pusē, un lasītājiem būtu ieteicams ar tiem iepazīties, lai paši atzītu, kam taisnība, vai arī konstatētu, ka jautājumam nav iespējams izšķirt.

Ir aizrādīts, ka *Indriķa chronikā* ļoti maz kas rakstīts par latviešu paražām un sadzīvi — tas liecinot, ka autors bijis latvietis, kam viss bijis tik pazīstams, ka nav bijis mudinājuma novēroto aprakstīt. Tomēr tikpat labi varētu teikt, ka Latvijā sadzīves paražas neko daudz neatšķīrās no paražām Vācijā, tādēļ Indriķis, būdams vācietis, tās nav aprakstījis. Būtu tāpēc svarīgi noskaidrot Indriķa tautību, lai iegūtu skaidrību par latviešu kultūras līmeni, salīdzinot ar Vāciju.

Kristīgā ticība sasniedz Latviju

Kristīgā ticība Latviju sasniedza tikai 1000 gadu pēc tam, kad tā bija radusies Palestīnā. Kartē atzīmētais 1184. gads ir droši datējamais gads, kad Latvijā ieradās mūks Meinhards no Vācijas, lai sludinātu kristīgo ticību lībiešiem. Tomēr kristīgā ticība bija sākusi izplatīties Latvijā jau pirms šī laika. Tā bija nākusi no austrumiem, no Krievijas. Krievi paši kristīgo ticību bija pieņēmuši no Konstantinopoles Bizantē, un baznīcas ceremonijas tur lielā mērā atšķīrās no Romas katoļu baznīcas ceremonijām. Leģendas stāsta, ka pirms kristīgās ticības pieņemšanas krievu sūtņi esot iepazīnušies ar dažādu baznīcu ceremonijām un viņiem vislabāk patikušas Konstantinopoles grieķu katoļu (ortodoksās) baznīcas ceremonijas.

Nav saglabājies skaidrs apraksts par to, kā kristīgā ticība ieviesās Latvijā no Krievijas. Varam tikai konstatēt, ka tad, kad Meinhards sāka sludināt lībiešiem Romas katoļticību, Latvijā jau bija valstis ar grieķu katoļticību — Koknese un Jersika. Precīzākas ziņas ir gan par to, kā grieķu katoļticību pieņēma Tālava, kas 1208. gadā pārgāja Romas katoļticībā.

Zeltlietas senatnē.

No senrakstos pieminētām zeltlietām nekas nav saglabāts, izņemot šo apzeltīto zirgu iemauktu daļu, kas atrasta Vilkuuižas ezerā pie Talsiem.

Par to, ka grieķu katoļticība bijusi izplatīta Latvijā, pirms tur sāka sludināt Romas katoļticību, liecina vairāki kristīgā kulta termini, kas ir slavu cilmes. Piemēram: baznīca, gavēnis, karogs, nedēļa, svētīt, svētki, zvans. Turpretim vārdi krusts un svece varētu būt citas cilmes.

Ir arī vēl kāda ne visai droša ziņa, ka, pirms Meinhards sāka lībiešiem sludināt Romas katoļticību, dāņi to esot atnesuši Kurzemē. Tā raksta garīdznieks un chronists Brēmenes Ādams no 1072. līdz 1076. gadam sacerētājā darbā. Viņš raksta, ka Austrumbaltijā esot vairākas salas un lielākā no tām esot Kurzeme. Tās iedzīvotāji esot ļoti nežēlīgi, un citas tautas no kuršiem baidoties. Tur esot stipri izplatīta elkdievība, bet tur esot arī daudz zelta un vislabākie zirgi. Pēc tam chronists raksta, ka Kurzemē uzcelta baznīca (vai arī, ka to paredzēts uzcelt). Dāņu ķēniņš (Svens Estridsens) uz to mudinājis kādu tirgotāju, viņu bagātīgi apdāvinot. Vairāk ziņu par šo Kurzemes baznīcu nevienā citā avotā nav. Tādas baznīcas atliekas arī nav atrastas. Nav tāpēc skaidrs, vai šī dāņu baznīca tiešām uzcelta un vai tā bija pirmā Romas katoļu baznīca Latvijā.

Drošākas ziņas ir par Romas katoļu baznīcas sākumiem Igaunijā. Jau ap 1120. gadu zviedru Sigtunas bīskapijā ietilpst Somijas un Igaunijas misijas iecirknis. Tur tad būs bijusi vismaz viena baznīca. Piecdesmit gadus vēlāk Lundas archibīskaps iesvētī franču mūku Fulko par Igaunijas bīskapu, un pāvests Aleksandrs III uzaicina visus kristiešus Dānijā palīdzēt Fulko „viņa nabadzībā”. Pāvests arī aicina kristiešus Dānijā, Norvēģijā un Zviedrijā cīnīties pret pagāniem — igauņiem un citiem — un sola cīnītājiem tādu pašu

grēku piedošanu, kādu saņem ceļotāji uz svēto zemi Palestīnu. Ir arī zināms, ka kādu igauņu tautības mūku Nikolaju skoloja Norvēģijā. Bīskaps Fulko Igaunijā dzīvoja tikai kādus piecus gadus. Kad tur iebruka krievi, viņš aizbēga uz savu dzimteni Franciju. Ar to arī kristīgā ticība Igaunijā izbeidzās. Pagāniskie igauņi uzbruka Sigtunai un to izpostīja 1187. gadā.

Meinharda misijas darbs

Sākot ar 9. gadsimteni, vācieši pamazām iespiedās slavu tautu apdzīvotajā Baltijas jūras dienvidu krastā. Vispirms viņi piespieda slavu tautas maksāt viņiem meslus un pēc tam sāka slavu apdzīvotajos laukos dibināt pilsētas ar vācu iedzīvotājiem. 12. gadsimtena vidū vācieši nodibināja Lībeku. No turienes vācu tirgotāji sāka doties braucienos Baltijas jūrā. Baltijas jūras vidū — Gotlandes salā ap 1160. gadu vācu tirgotāji ierīkoja atbalsta punktu Visbijas pilsētā un pamazām pārspēja Gotlandes zviedru tirgotājus — zemniekus. No Visbijas vācu tirgotāji devās tālāk Baltijas jūrā un nonāca arī Daugavas grīvā. Ap 1180. gadu kopā ar vācu tirgotājiem Daugavas grīvā atbrauca augustīniešu Zēgebergas klostera mūks Meinhards (viņa kapa plāksnes attēlu sk. *Latvijas vēstures atlanta* 31. lp.). Izprasījis Polockas kņazam (kam lībieši maksāja meslus)

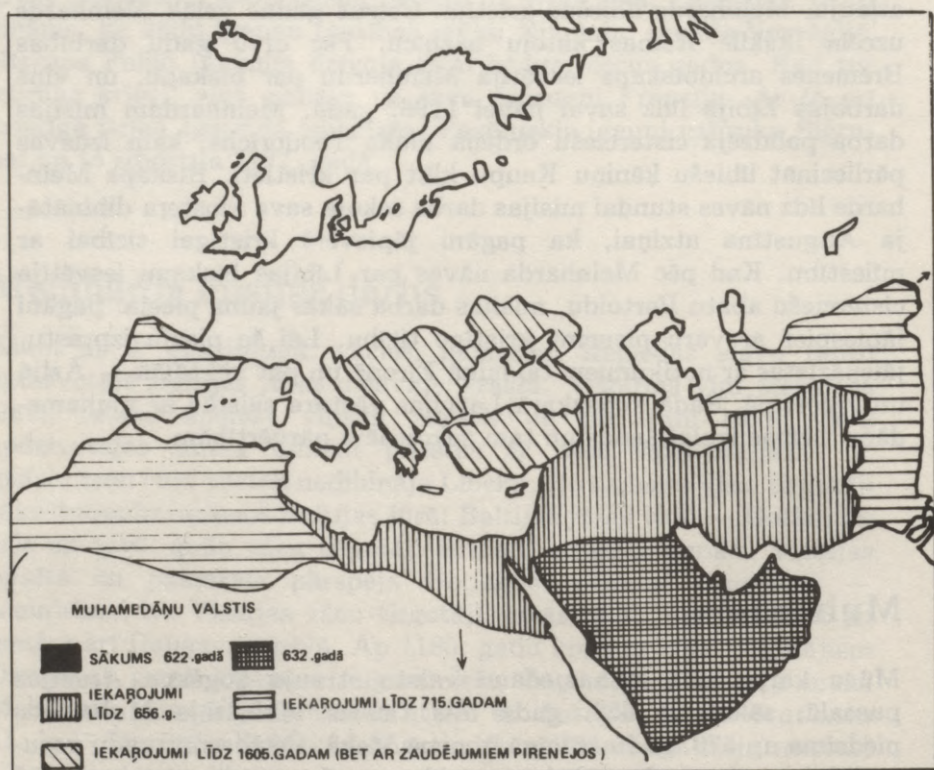
atļauju, Meinhards lībiešus kristīja. Četrus gadus vēlāk Meinhards uzcēla Ikšķilē Romas katoļu baznīcu. Pēc divu gadu darbības Brēmenes archibīskaps iesvētīja Meinhardu par bīskapu, un viņš darbojās Lībijā līdz savai nāvei 1196. gadā. Meinhardam misijas darbā palīdzēja cisterciešu ordeņa mūks Teodorichs, kam izdevās pārliecināt lībiešu ķēniņu Kaupu kļūt par kristieti. Bīskaps Meinhards līdz nāves stundai misijas darbā sekoja sava klostera dibinātāja Augustīna atziņai, ka pagāni jāpievērš kristīgai ticībai ar mīlestību. Kad pēc Meinharda nāves par Lībijas bīskapu iesvētīja cisterciešu abatu Bertoldu, misijas darbā sākās jauna pieeja: pagāni jāpiespiež ar varu pieņemt kristīgo ticību. Lai šo pieeju izprastu, jāiepazīstas ar notikumiem tai laikā Eiropā un pat vēl tālāk — Āzijā un Palestīnā. Šādā kopsakarā Latvijas vēsture saistās ar muhamedāņu ticības izplatīšanos un tam sekojošām pārvērtībām.

Muhameds

Mūsu karte rāda muhamedāņu valstu straujo augšanu Arabijas pussalā, sākot no 622. gada. Šis ticības dibinātājs Muhameds piedzima ap 570. gadu trūcīgā ģimenē Mekā. Četrdesmit gadu vecumā Muhamedam sāka rādīties parādības, un šo parādību ietekmē viņš sāka sludināt viendievību. Tas pret viņu radīja naidu, un 622. gadā Muhameds bija spiests bēgt uz ziemeļiem, uz Medinu. No šī gada muhamedāņi skaita savu ēru. Medinā Muhamedu uzņēma laipni un labprāt pieņēma viņa mācības.

Medinā Muhameds uzcēla pirmo mošeju un, nodibinot teokratiju, noteica, kā kārtojama reliģiskā, sociālā un politiskā dzīve. Allah ir vienīgais Dievs, un Muhameds ir viņa pravietis. Jau no paša sākuma Muhameds ievirzīja jauno ticību kareiviskā garā, un 630. gadā viņš ar saviem sekotājiem iekaroja Meku. Uzvarot vienu kauju pēc otras, uzvarētājos nostiprinājās uzskats, ka Allah saviem ticīgajiem palīdz karā. Tā sākās fainomenālie muhamedāņu (sauktu arī par musulmaņiem) uzvaras un iekarojumu gājieni.

Muhameds nomira 632. gadā. Pēc viņa nāves viņa draugs Abu Bekrs lika uzrakstīt Muhameda mācību. Tā radās muhamedāņu bībele, saukta par korānu (t. i., lasāmvielu). Korānā ir 114 nodaļas, sakārtotas pēc to garuma, sākot ar garāko nodaļu. Teksts ir sarakstīts dzejā, un to raksturo, ka tajā runā pats Dievs.

Krustkaŗi

Pret kristīgajiem muhamedāņi sākumā bija toleranti, jo arī Kristu uzskatīja par pravieti, kaut mazāku par Muhamedu. Šī nostāja mainījās 11. gadsimtenī, kad arabus sev pakļāva turki. Arabu kalifi (tā sauca Muhameda pēctečus, kas valdīja pār musulmaņu teokratisko valsti) par algotņiem savos bruņotajos spēkos bija nodarbinājuši t.s. seldžuku turkus, un pēdējie sāka noteikt par valsts lietām. Seldžuku turki pieņēma muhamedāņu ticību un sāka apkarot Bizantes valsti Mazāzijā ar nolūku ieņemt Konstantinopoli. Bizantes ķeizars tad lūdza pāvesta Urbana II palīdzību. Tā kā turki aplaupīja kristīgos, kas svētceļojumos apmeklēja Jeruzālemi, pāvests Urbans izsludināja krustkaŗu. 1095. gadā Klērmontas koncilā pāvests Urbans teica svētrunu, aicinot atbrīvot svēto zemi — Palestīnu no

turkiem. Viņa runa sajūsmināja pūli, kas svētrunu klausījās, un ar saucienu „Tā ir Dieva griba!” sapulcējušies bija ar mieru doties kaut tūlīt kaŗagājienā. Šis sauciens kļuva par krustnešu kaujas saucienu. Pirmā krustkaŗa vadību uzņēmas Normandijas, Tulūzas, Vācijas un Itālijas valdnieki un dižciltīgie. Piedalīties krustkaŗā bruņiniekus un tautu mudināja patiesa reliģiska sajūsma, bet bija arī tādi, kas cerēja uz materiāliem labumiem — Itālijas tirgotāji un kuģinieki te saskatīja labu peļņu.

Mūsu kartes rāda astoņu lielāko krustkaŗu maršrutus. Pirmajam krustkaŗam bija panākumi. Ieņēma Jeruzālemi, Sīriju un Mazāzijas novadus. Jeruzāleme kļuva par jaundibinātās Latīņu karalistes galvaspilsētu. Šī karaliste pastāvēja gandrīz simt gadu (1099 — 1187).

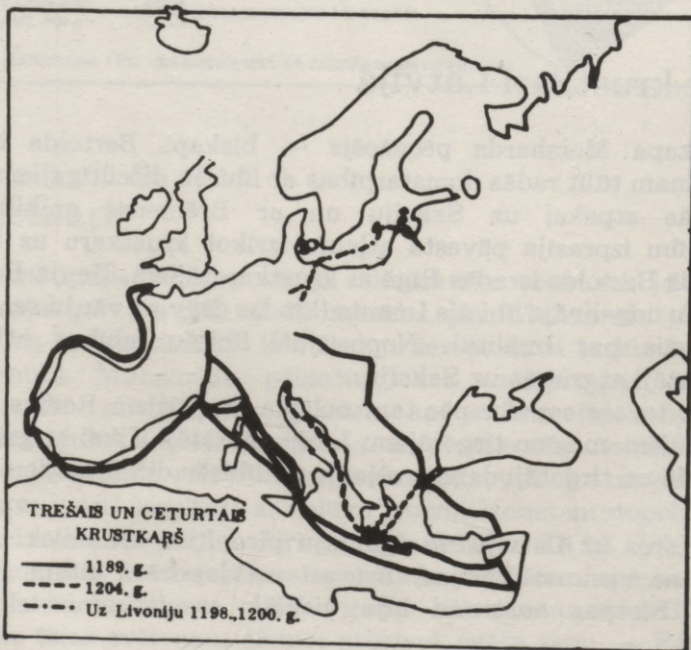
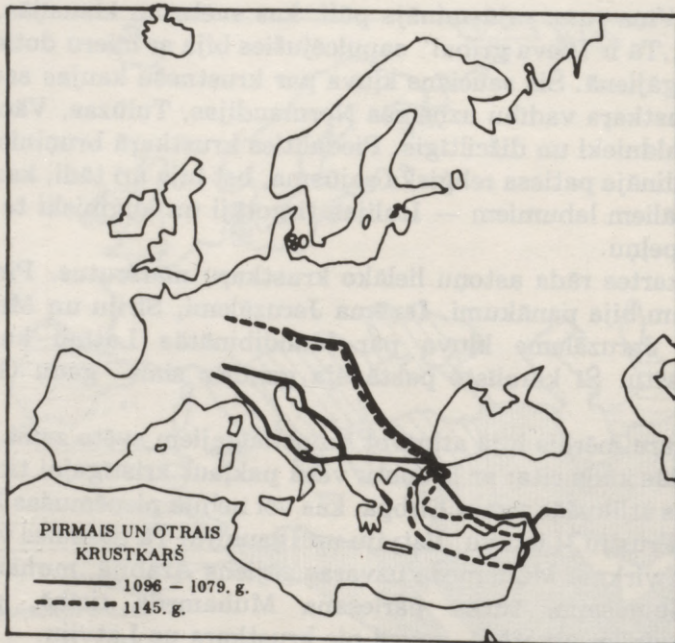
Krustkaŗu mērķis bija atbrīvot no neticīgajiem svēto zemi. No šīs idejas radās kāda cita: ar bruņotu varu pakļaut kristīgajai ticībai arī nedaudzās atlikušās zemes Eiropā, kas vēl nebija pieņēmušas kristīgo ticību — Prūsiju, Lietuvu, Latviju un Igauniju. Tā pasaules vēstures notikumu virkne: Muhameda uzvaras gājiens Arabijā, muhamedāņu valsts dibināšana, turku pāriešana Muhameda ticībā, pāvesta izsludinātais krustkaŗš — noved pie krustkaŗa uz Latviju.

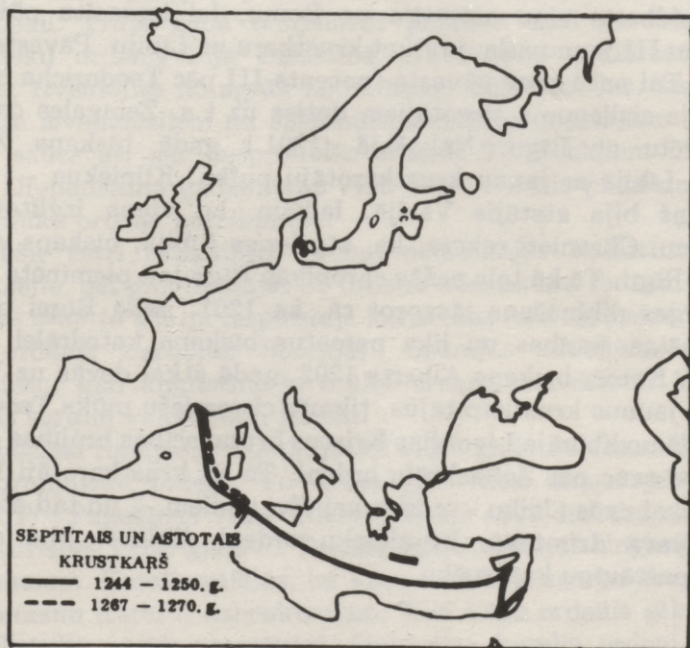
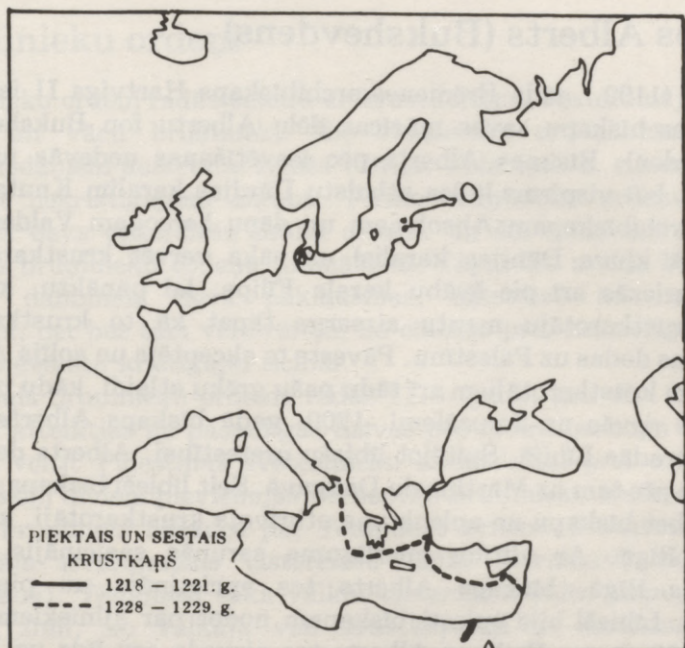
Pirmie krustkaŗi Latvijā

Kad bīskapa Meinharda pēcnācējs — bīskaps Bertolds ieradās Lībijā, viņam tūlīt radās domstarpības ar lībiešu dižciltīgajiem. Viņš tad devās atpakaļ uz Saksiju un ar Brēmenes archibīskapa starpniecību izprasīja pāvesta atļauju izrīkot krustkaŗu uz Lībiju. 1198. gadā Bertolds ieradās Rīgā ar krustkaŗotājiem. Kaujā Bertolds krita: viņu nogalināja lībietis Imauts (kļūdas dēļ viņa vārdu senrakstā agrāk lasīja par Imantu). Nopostījuši lībiešu labības sējumus, krustkaŗotāji atgriezās uz Saksiju.

Lībiešu tautas sapulce pēc tam nolēma, ka visiem Romas katoļu garīdzniekiem un vācu tirgotājiem Lībija jāatstāj. Tikai ar grūtībām garīdznieki un tirgotāji dabūja atļauju no lībiešu dižciltīgajiem palikt Lībijā.

Krustkaŗos uz Latviju un Igauniju piedalījās bruņiniekus un citi kaŗotāji ne vien no Vācijas, bet arī no daudzām citām Eiropas valstīm. Eiropas austrumi bija vieglāk sasniedzami nekā tālā Palestīna.

Bīskaps Alberts (Bukshevdens)

Nākošajā (1199.) gadā Brēmenes archibīskaps Hartvigs II iesvētīja par Lībijas bīskapu savas māsiņas dēlu Albertu fon Bukshevdenu (Buxhoevden). Bīskaps Alberts pēc iesvētīšanas nedevās uz savu bīskapiju, bet vispirms lūdza atbalstu Dānijas karalim Knutam VI, Lundas archibīskapam Absolonam un dāņu hercogam Valdemāram (kas vēlāk kļuva Dānijas karalis) un sāka vervēt krustkarotājus. Alberts griezās arī pie švābu karaļa Filipa, lai panāktu, ka viņa vadīto krustkarotāju mantu aizsarga tāpat kā to krustkarotāju mantu, kas dodas uz Palestīnu. Pāvests to akceptēja un solīja Alberta vadītajiem krustkarotājiem arī tādu pašu grēku atlaidi, kādu piešķirta tiem, kas devās uz Jeruzālemi. 1200. gadā bīskaps Alberts ar 23 kuģiem ieradās Lībijā. Spītējot lībiešu pretestībai, Alberts devās uz Ikšķili un pēc tam uz Mārtiņsalu Daugavā. Šeit lībieši bīskapa spēkus aplenca, bet bīskapu no aplenkuma atbrīvoja krustkarotāji, kas bija palikuši Rīgā. Ar viltību mierlīguma sarunās saaicinājis lībiešu dižciltīgos Rīgā, bīskaps Alberts tos apcietināja un pieprasīja ķīlniekus. Lībieši bija spiesti bīskapam nodot par ķīlniekiem savus dēlus — 30 zēnus. Bīskaps Alberts tos aizveda sev līdz uz Vāciju. Bīskapam līdz uz Vāciju devās arī cisterciešu mūks Teodorichs. Bīskaps Alberts viņu aizsūtīja uz Romu, lai izprasītu pāvestam Inocentam III jaunu atļauju rīkot krustkaru uz Lībiju. Pāvests to arī neliedza. Tai pašā reizē pāvests Inocents III pēc Teodoricha lūguma izsludināja aizliegumu tirgotājiem doties uz t.s. Zengales ostu, lai nekonkurētu ar Rīgu. Nākošajā (1201.) gadā bīskaps Alberts atgriezās Lībijā ar jaunu krustkarotāju pulku. Ķīlniekus — lībiešu zēnus viņš bija atstājis Vācijā, laikam, lai viņus izglītotu par priesteriem. Chronisti raksta, ka, atgriezies Lībijā, bīskaps Alberts dibinājis Rīgu. Tā kā tais pašas chronikās Rīga jau pieminēta agrāk, tad šī Rīgas dibināšana jāsaprot tā, ka 1201. gadā Rīgai piešķīra vācu pilsētas tiesības un lika pamatus bīskapa katedrālei (Doma baznīcai). Kamēr bīskaps Alberts 1202. gadā atkal devās uz Vāciju, lai vāktu jaunus krustkarotājus, tikmēr cisterciešu mūks Teodorichs 1202. gadā nodibināja Livonijas Kristus bruņniecības brālības ordeni, ko parasti sauc par Zobenbrāļu ordeni. Tā kā krustkarotāji Latvijā ieradās tikai uz Isu laiku — vienu vai divi gadiem — un tad atgriezās atpakaļ savā dzimtenē, bruņinieku ordeni dibinot, bija domāts sagādāt pastāvīgu karaspēku.

Bruņinieku ordeņi

Bruņinieku ordeņi radās sakarā ar krustkaņiem. Tos dibināja franču, spāņu un vācu bruņinieki. Šie bruņinieku ordeņi cīnījās pret muhamedāņiem austrumu zemēs (Sīrijā, Palestīnā u. c.) un Spānijā un pret nekristīgajiem Eiropā. Pirmo bruņinieku ordeņu statūtu paraugu deva cisterciešu mūku ordeņi, un šie mūki arī piedalījās vairāku bruņinieku ordeņu dibināšanā. Tāpat kā mūki, bruņinieku ordeņu dalībnieki deva paklausības, šķīstības un nabadzības zvērestu, bet bez tam vēl zvērēja, ka cīnīsies pret nekristīgajiem, lai viņus pievērstu kristīgajai ticībai.

Pirmais bruņinieku ordenis radās 1118. gadā, kad divi bruņinieki nolēma atteikties no pasaulīgās dzīves pēc mūku parauga un savus spēkus veltīt Palestīnas svētceļnieku aizsardzībai pret muhamedāņiem. Šiem diviem pievienojās vēl septiņi bruņinieki. Savu ordeni šie deviņi bruņinieki nosauca par Templiešu ordeni. Statūtus ordenim izstrādāja ievērojamais cisterciešu mūks Bernhards no Klērvō (Clairvaux). Templieši sāka valkāt cisterciešu balto tērpu, uz kuŗa uzšūva zīmi, ko valkāja visi krustkaŗotāji — sarkanu krustu. Templiešu pirmais mestrs (ordeņa priekšnieks) apceļoja Angliju, Franciju un Spāniju, pēc kam ordenī iestājās lielāks skaits bruņinieku. 1139. gadā templiešus pakļāva tieši pāvestam. Otrs bruņinieku ordenis bija Palestīnā 1137. gadā nodibinātais Jāņa ordenis, izveidojies no agrāk nodibinātas organizācijas, kas rūpējās par kaŗā ievainotajiem un saslimušajiem krustkaŗotājiem. Tādēļ šo ordeni sauca arī par hospitāliešu ordeni. Tā locekļiem bija melns tērps. Divpadsmitā gadsimteņa vidū Jāņa ordenis pieņēma auguštīniešu mūku ordeņa noteikumus.

Nākošie četri bruņinieku ordeņi nedibinājās Palestīnā kā divi iepriekšējie, bet gan Spānijā. Šo ordeņu nosaukumi redzami *Latvijas vēstures atlanta* 33. lp. iespiestajā kartē (bez tam tur redzams, ka arī Jāņa ordenis darbojās Spānijā). Spānijas ordeņiem bija gan cisterciešu, gan auguštīniešu mūku ordeņu noteikumi. Visos šais ordeņos sarunu valoda bija franču.

Arī vāciski runājošie krustkaŗotāji 1198. gadā Palestīnā nodibināja savu bruņinieku ordeni. To sauca par Vācu ordeni jeb Teutoņu ordeni. Pēc Palestīnas Vācu ordenis pārcēla savu darbību uz Venēciju un no turienes 1211. gadā uz Transilvāniju, sekojot Ungārijas karaļa aicinājumam. Karalis vēlējās, lai Vācu ordenis aizsarga Transilvāniju pret kumanu (tatāru) uzbrukumiem. Kad Vācu ordenis sāka rīkoties Transilvānijā pārāk patstāvīgi, Ungārijas karalis ordeni izraidīja.

Ordenim tomēr laimējās, jo 1225. gadā Polijai pakļautais Mazovijas hercogs to uzaicināja cīņai pret prūšiem. Par šo aicinājumu vēsturniekos ir domstarpības. Vācu vēsturnieki apgalvo, ka Polija ordenim dāvājusi Kulmas provinci Prūsijā. Poļu vēsturnieki savukārt apgalvo, ka dāvinājuma dokuments ir viltojums. Lai nu kā, ķeizars Frīdrihs II un vēlāk arī pāvests dāvinājumu apstiprināja. Tomēr Kulmas zemi un vēlāk iekaroto pārējo Prūsiju nepievienoja Vācijai. Prūsija pēc iekarošanas kļuva par Romas baznīcai pakļautu zemi.

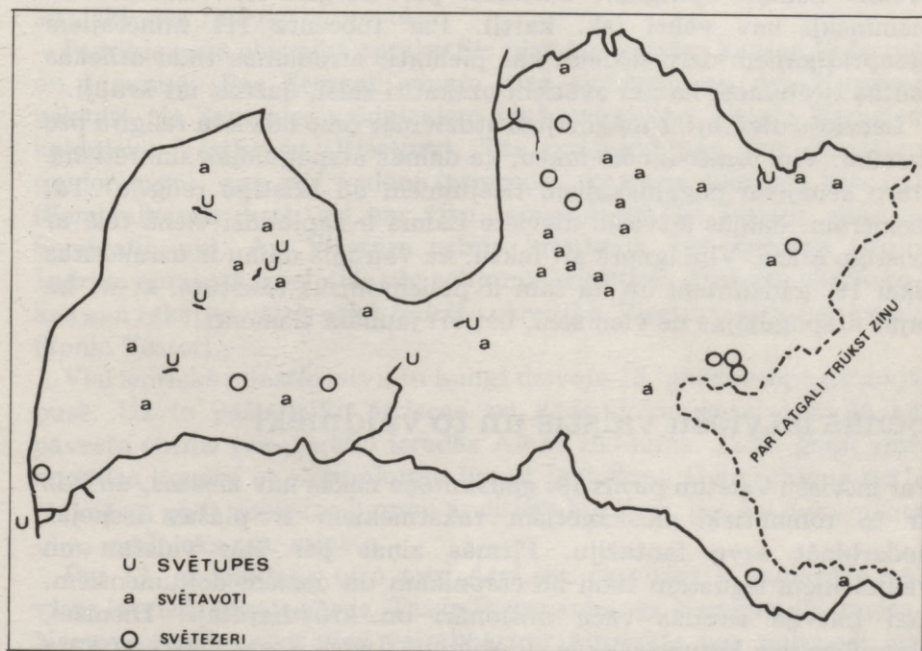
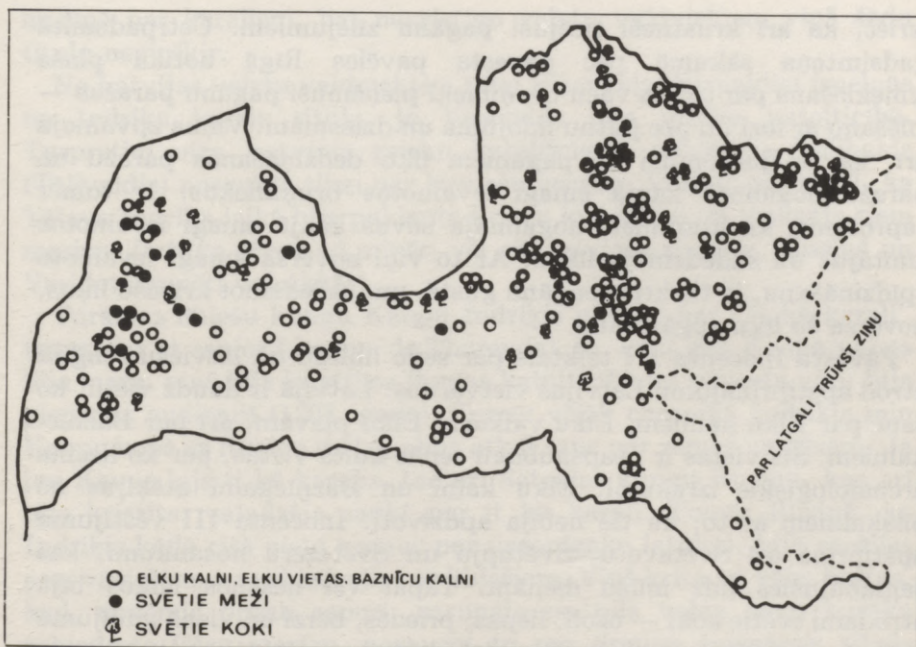
Vācu ordenis cīnījās pret prūšiem piecdesmit gadus (līdz 1287. gadam). Kad 1236. gadā lietuvieši un zemgaļi sakāva Livonijas ordeni, tā atliekas pievienojās Vācu ordenim.

Seno latviešu reliģija

Krustneši un ordenis iebruka Latvijā, lai piespiestu iedzīvotājus pieņemt kristīgo ticību. Pārsteidz tas, ka *chronikās* un dokumentos tomēr ir ļoti maz ziņu par to, kāda bija iedzīvotāju ticība, kurās vietās kristīgajai ticībai vajadzēja stāties. Vienīgi pāvests Inocents III, aicinot Saksijas un Vestfālenes ticīgos atbalstīt bīskapu Albertu (1199. gada 5. oktobrī), skaistā, dzejiskā valodā raksturo kristīgajai ticībai pievēršamo pagānu ticību. Tie pielūdzot nesapratīgus dzīvniekus, lapotus kokus, skaidrus ūdeņus, zaļus augus un nešķistus garus. Pēc pāvesta bullas konteksta varētu domāt, ka šis raksturojums attiecas uz lībiešiem. No *Indriķa chronikas* redzams, ka lībiešiem bija elku tēli, jo pēc vācu peregriņu atgriešanās uz Vāciju lībieši atraduši kādu kokā grieztu tēlu un to iemetuši Daugavā kā vācu dievu, lai tas peld pakaļ vāciešiem. Indriķis arī apraksta, ka, vāciešiem aplencot Dabreļa pili, lībieši upurējuši suņus un āžus un upurēto dzīvnieku atliekas par izsmieklu metuši no pils vaļņa aplencējiem virsū.

Indriķis vēl apraksta, ka lībieši, ligstot ar latviešiem, ligumu apzvērēdami, kāpuši uz zobeniem. Vairākkārt Indriķis piemin, ka latvieši, lai uzzinātu savu dievu nodomu, zīlējuši ar lozi. Tā Viesturs, lūdzot vāciešus palīgos pret lietuviešiem, stāstījis, ka viņu dievu loze bijusi labvēlīga karagājienam. Imeras latvieši metuši lozi, lai noskaidrotu savu dievu viedokļus, vai pieņemt Pliskavas krievu kristību vai latīņu kristību. Loze krita par labu Romas katoļticībai.

Dažas skopas ziņas ir arī *Atskaņu chronikā*. Sēļiem esot daudz elku. Kurši upurējot dieviem pirms kaujas. No *Atskaņu chronikas*

Seno latviešu reliģija.

izriet, ka arī krustneši ticējuši pagānu zīlējumiem. Četrpadsmitā gadsimteņa sākumā pēc pāvesta pavēles Rīgā notika plaša izmeklēšana par to, ka vācu bruņinieki pieņēmuši pagānu paražas — zīlēšanu ar lozi un pēc putnu lidojuma un dziesmām. Viņus apvainoja arī, ka tie pieņēmuši no pagāniem liķu dedzināšanas paražu un paražu nogalināt kaujā smagi ievainotos bruņiniekus. Ir tomēr saprotams, ka bruņinieki nogalināja savus kaujā smagi ievainotos cīnītājus un sadedzināja liķus. Ar to viņi novērsa smagi ievainoto spīdzināšanu, ja tie krita pagānu gūstā, un, sadedzinot kritušo liķus, novērsa šo liķu apgānīšanu.

Pāvesta Inocenta III teiktais par seno lībiešu un latviešu reliģiju atrod apstiprinājumu Latvijas vietvārdos. Latvijā ir daudz vietu, ko sauc par Elku kalniem, Elku valkiem, Elku pļavām, arī par Baznīckalniem. Šīs vietas ir neapšaubāmi senās kulta vietas, par ko liecina arhαιoloģiskie izrakumi. Elku kalni un Baznīckalni atšķiras no pilskalniem ar to, ka tie nebija apdzīvoti. Inocenta III vēstījumu apstiprina arī Svētavotu, Svētupju un Svētezeru nosaukumi, kas saglabājušies līdz mūsu dienām. Tāpat vēl nesenos laikos bija atrodami svētie koki — ozoli, liepas, priedes, bērzi un vienā gadījumā svētais kadiķis (paeglis). Diemžēl, par Latgali šie vietvārdi un pieminekļi nav vākti (sk. karti). Par Inocenta III minētajiem nesapratīgajiem dzīvniekiem, kas pielūgti, atrodams tikai atliekas tautas ticējumos, ka par svētiem uzskatīti zaļši, dažreiz arī krupji.

Latviešu dievturi ir mēģinājuši atdzīvināt seno latviešu reliģiju pēc dainām. Viņi tomēr ignorē faktu, ka dainās atspoguļojas sinkrētisms starp senajiem pagāniskajiem ticējumiem un kristīgo reliģiju. Tā, piemēram, dainās latviešu dieviete Laima ir saplūdusi vienā tēlā ar kristīgo Māru. Viņi ignorē arī faktu, ka vairums dainu ir uzrakstītas tikai 19. gadsimtenī un ka tām ir polichronisks raksturs, t. i., ka tajās atspoguļojas ne vien seni, bet arī jaunāki elementi.

Senās latviešu valstis un to valdnieki

Par latviešu valstīm pirms 13. gadsimteņa nekas nav zināms, un līdz ar to romantiski noskaņotiem rakstniekiem ir plašas iespējas nodarbināt savu fantaziju. Pirmās ziņas par šīm valstīm un valdniekiem iegūstam tikai no chronikām un dažiem dokumentiem, kad Latvijā ieradās vācu misionāri un krustkarotāji. Diemžēl, chronikas nav bezpartejiskas. Piemēram, Indriķis par valsti uzskata tikai tādu zemi, ko apdzīvo kristieši. Kristīgo valstu valdniekus viņš

apzīmē par karaļiem, bet nekristīgo valstu valdniekiem viņš šādu titulu nepiešķir.

No Latvijas valstu valdniekiem tikai Visevalds (Visvaldis) izpelnās no Indriķa karaļa titulu, jo Visevalds bija grieķu katoļticībā. Turpretim otrs Latvijas grieķu katoļticīgais valdnieks Talibalds (Tālivaldis) nosaukts tikai par latviešu vecāko. Varbūt tas tādēļ, ka Tālava Indriķa laikā bija pakļauta krievu kundzībai un maksāja tiem meslus. *Indriķa chronikā* minēti vēl citi latviešu vecākie. Rusiņš un Varidots minēti vairākkārt.

Turaidas lībiešu kungu Kaupu Indriķis nosauc par „it kā karali” (quasi rex et senior Livonus de Thoreyda), jo, kaut gan Kaupa valsts bija maza, viņš bija kristījies Romas katoļticībā un pāvests viņu bija pieņēmis audiencē (1203. gadā). Tomēr vēlāk *chronikā* Indriķis min Kaupu kopā ar Rusiņu un tur abus atkal sauc par zemes vecākiem. Ja jau Kaups bija it kā karalis, tad arī Sateklas kungu Rusiņu, kas arī bija kristīts, vajadzēja saukt par it kā karali. Tomēr Rusiņš, ko Indriķis kādā citā vietā nosauc par varonīgāko latvieti, bija sacēlies pret vāciešiem un sabiedrojies ar lībiešiem. Viņš krita no vācu bultas, kad, noņēmis bruņu cepuri, uzrunāja no pils vaļņa savu agrāko sabiedroto Cēsu mestru, nosaucot to par draugu (vienīgais vārds latviski visā *Indriķa chronikā*).

Indriķis savā *chronikā* aprakstījis pirmām kārtām kaujas Vidzemē un Igaunijā. Par Zemgali viņam maz zināšanu un par Kurzemi nekādu. No Zemgales valdniekiem viņš vairākkārt piemin Tērvetes valdnieku Vesthardu (Viesturu). Tas nosaukts gan par dižciltīgo (maior natu), gan par vadoni (princeps), gan par zemgaļu hercogu (Semigallorum dux), arī par visu zemgaļu vecāko (senior aliorum Semigallorum). Arī Viesturs nebija kristīgais, bet hercoga titulu Indriķa aprakstā izpelnījās pēc solījuma kristīties. *Atskaņu chronika*, kas gan rakstīta vēlāk nekā *Indriķa chronika*, Viesturu sauc par karali (konic Vester).

Visi iepriekš minētie latviešu kungi dzīvoja 13. gadsimteņa pirmajā pusē. Uz to pašu laiku attiecas arī kāds dokuments. Latvijā kā pāvesta sūtnis (vicelegāts) ieradās Alnas Balduīns. 1230. gadā viņš noslēdza līgumu ar rietumkuršu karali Lamekinu (Lamechinus rex). Nākošajā gadā noslēdza līgumu ar citiem kuršiem, bet šai dokumentā viņu valdnieks nav minēts.

Par 13. gadsimteņa otro pusi *Atskaņu chronikā* ir saglabāts vēl viens latviešu karaļa vārds. Tas ir Tērvetes kungs Nameiks (Nameise, Nameyxe). *Chronikā* viņš vairākkārt ir nosaukts par pulkvedi jeb virsaiti (houbet man), bet vienā vietā un arī vēlākajos dokumentos

par zemgaļu karali (konic). Apraksts, kur Nameiks minēts, attiecas uz notikumiem no 1279. līdz 1282. gadam.

Par latviešu valstu robežām nekādi apraksti senrakstos nav saglabājušies. Par tām var spriest tikai pēc dokumentos minētajām vietām. Tomēr ir ļoti grūti atšifrēt, kur šīs vietas atradās, un par daudzām vietām vēsturniekos valda domstarpības. No tā, ko zinām par citām valstīm Eiropā, var spriest, ka arī Latvijā valstu robežas nebija tāda noteikta un dabā nosprausta līnija, kādas ir robežas modernajos laikos. Viduslaikos robežas parasti bija neapdzīvoti vai reti apdzīvoti purvi un meži. *Latvijas vēstures atlanta* 24. un 25. lp. ir mēģināts iezīmēt valstu robežas tagadējā Latvijas teritorijā. Kartē iezīmēti arī pilskalni un pilsētas.

Pilskalnu izveidošana un uzturēšana liecina par to, ka pastāvēja valstis ar zināmu centralizētu valsts varu, jo bez tādas varas ar viduslaiku tehniku nebūtu bijis iespējams veikt pilskalnu izbūvi un uzturēšanu. No chronikām izriet, ka atsevišķo valstu karaļi savu amatu mantoja no tēva un ka viņi valdīja, āpspriežoties ar zemes vecajiem, t. i., dižciltīgajiem. Kara laikā karalis vadīja kara spēku, kurā piedalījās visi vīriešu dzimuma brīvie ļaudis. Ienaidnieka karavīrus uzvaras gadījumā vai nu nogalināja, vai saņēma gūstā. Arī sievietes aizveda gūstā. Gūstekņus nodarbināja kā vergus (dreļļus). Svarīgs kara laupījums bija lopi. Tāds pats karašanas veids Latvijā bija arī vāciešiem.

No chroniku ziņām izriet arī, ka 13. gadsimteņa sākumā, kad sākās vācu misija un zemes iekarošana, dažas valstis Baltijā nebija pilnīgi neatkarīgas. Divpadsmitā gadsimteņa otrā pusē krievu valstis — Polocka, Pliskava un Novgoroda — bija pakļāvušas savai kundzībai dažas Baltijas valstis, kas tām maksāja meslus. Polocka ievāca meslus no Daugavas lībiešiem, un vāciešiem bija jāizprasa Polockas atļauja šos lībiešus kristīt. Par to, vai arī latviešu valstis — Koknese un Jersika, kas atradās pie Daugavas, bija pakļautas Polockai un, ja bija, tad cik ilgi, vēsturniekos valda domstarpības. Nav domstarpību par to, ka šai laikā Tālava un Adzele bija tribūtārā atkarībā no Pliskavas, t. i., maksāja tai meslus. Novgoroda savukārt centās nodibināt tribūtāro kundzību pār igauņu valstīm, bet tāpat kā Tālava, igauņu valsts Ugaunija vienmēr no jauna šo kundzību nokratīja.

Krievi centās izplest savu kundzību arī Zemgalē. Krievu Nestora chronika tomēr vēstī, ka 1106. gadā zemgaļi krievu iebrucējus sakāvuši un kaņaulaukā palicis 9000 krievu. Ar to Zemgales pakļaušanas drauds bija novērsts. Kuršu valstis bija neatkarīgas,

„Uzvarētais pagānu karalis”.
Tallinas Svētā gara baznīcas altāra fragments.

kopš tie ap 9. gadsimteni bija nokratījuši vikingu kundzību, un viņi no savas puses sāka apdraudēt Baltijas jūras pretējo piekrasti.

Jersikas jautājums

Lai gūtu ieskatu vēstures problēmās, kas saistās ar senajām latviešu valstīm, apskatīsim sīkāk Jersiku. Tā bija liela un varena valsts. Par to ir apraksts *Indriķa chronikā*, un ir saglabājušies arī attiecīgie dokumenti. Indriķis raksta, ka bīskaps Alberts nolēmis atbrīvot jauno Livonijas baznīcu no „leišu un krievu lamatām”. Atceroties ļaunumu, ko Jersikas karalis Visvaldis nodarījis Rīgas pilsētai, lībiešiem un letgaļiem, bīskaps Alberts nolēmis doties kaŗagājienā pret Visvaldi. Tas esot vienmēr bijis „kristīgā vārda un visvairāk latīņu ienaidnieks”. Visvaldis bija apprecējis kāda Lietuvas dižciltīgā meitu un tādēļ bijis lietuviešiem draudzīgs un atbalstījis viņus sirojumos, neliedzot pāreju pār Daugavu un dōdot sirotājiem pārtiku. Ar rīdzinieku, krustkaŗotāju, lībiešu un letgaļu kaŗaspēku Alberts 1209. gadā devās kaŗagājienā uz Jersiku — augšup gar Daugavu vispirms uz Koknesi un no turienes uz Jersiku.

Jersikas pilsētu bīskapa Alberta kaŗaspēks ieņēma un izlaupīja, aizvedot gūstā arī karalieni. Pēc apraksta *Indriķa chronikā* redzams, ka Jersikas karalis Visvaldis bijis grieķu katoļticīgais, tāpat kristietis. Indriķis tomēr raksta, ka Visvaldis bijis kristīgā vārda ienaidnieks, un pēc tam teikto ierobežo, rakstot, ka viņš bijis „sevišķi latīņu”, t. i., Romas katoļu ienaidnieks. Romas katoļi uzskatīja grieķu katoļus par hairetiķiem, un, to zinot, kļūst saprotams, ko Indriķis raksta.

Pēc Indriķa apraksta vēl redzams, ka Visvaldis paglābies Daugavas otrā krastā un vaimanājis, redzot, kā izposta Jersikas pilsētu, viņa tēva mantojumu.

Pēc uzvaras bīskaps Alberts ar salaupītajām mantām un gūstekņiem, to skaitā arī Jersikas karalieni, atgriezās Rīgā. Viņš uzaicināja Visvaldi ierasties Rīgā, lai nolīgtu mieru un saņemtu atpakaļ karalieni un gūstekņus. Visvaldis ieradās Rīgā un, spriežot pēc *Indriķa chronikas*, kļuva par bīskapa Alberta vasali. Attiecīgais lēņa raksts ir saglabājies kā vienīgais šāda rakstura dokuments no bīskapa Alberta laikiem.

Lēņa rakstā redzams, ka Visvaldis ir nodevis Jersiku kā dāvinājumu svētās dievmātes un jaunavas Marijas baznīcai un saņēmis to atpakaļ kā lēni. Rakstā arī redzams, ka Visvaldis tomēr

nesaņēma atpakaļ visu Jersikas valsti, bet tikai grieķu katoļu novadus. Tā Jersikas daļa, kuŗas iedzīvotāji kopš vācu misijas darbības sākšanas bija pārgājuši Romas katoļticībā, palika bīskapa Alberta valdījums. Visvaldis ar to zaudēja Autini, Cesvaini un citus lēņa dokumentā neminētus apgabalus.

Indriķa chronikas apraksts un lēņa grāmata uzdod vēsturniekiem daudz mīklu. Par Jersiku un tās valdnieku tāpēc izteikti daudzi viedokļi, jo atkarā no savas personiskās noslieces vēsturnieki ietulko avotā savus uzskatus. Pirmais jautājums ir par karaļa Visvalža tautību. Šai ziņā mēģināts spriest pēc viņa vārda. *Indriķa chronikā* tas rakstīts trejādi — *Wissewalde*, *Wysewalde* un *Wiscewalde*. 1209. gada lēņa rakstā šis vārds rakstīts *Wiscewolodo*, bet kāda 1230. gada dokumenta vēlāk uzrakstītajā Isajā satura aprakstā rakstīts *Wissewalde*. Latviešu vēsturnieki šo vārdu lasa *Visvaldis* un uzskata viņu par latvieti. Krievu un vācu vēsturnieki to pašu vārdu lasa *Vsevolod* un uzskata viņu par krievu. Šo uzskatu viņi pamato ar to, ka *Indriķa chronikā* Jersikas iedzīvotāji ir nosaukti par „krieviem”. Sprototams, pēc vārda vien par tautību nevar spriest. Tā, piemēram, kāds 7. gadsimteņa anglosakšu karalis saucas Redvalds (Raedwald), un 9. gadsimteņa varenākajiem anglosakšu karaļiem piešķīra goda titulu Bretvalds (Bretwalda). Kāds diletants angļu vēsturē tāpēc varētu arī apgalvot, ka Visvaldis bija anglis. Lai saprastu *Indriķa chronikā* teikto, ka Jersikas pilsētas iedzīvotāji bija „krievi”, pētniekam jāzina, ka terminu „krievi” (rutheni) Indriķis savā *chronikā* lieto divējādā nozīmē. Ar šo terminu viņš apzīmē ne vien krievu tautības, bet daudz biežāk grieķu katoļticībā krievu kristītos iedzīvotājus. Nevar tāpēc apgalvot, ka Jersikas pilsētā dzīvoja krievi un ka Visvaldis bija krievs. No otras puses, tā kā Jersikas valsts iedzīvotāji bija latvieši, ticamākais ir, ka Visvaldis bija latvietis, kaut to pilnīgi droši apgalvot nevar.

Jersikas valsts robežas

Par Jersikas valsts robežām ir divējādi viedokļi. Pēc viena uzskata, Jersikas valstī ietilpa Vidzemes latviešu apgabali līdz pat lībiešu apgabaliem un bez tam visa vēlākā Latgale. Pēc otra viedokļa, Jersika bija daudz mazāka (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 25. lp.). Atkarā no šiem atšķirīgajiem viedokļiem arī Jersikas pilsēta un Visvalža pils atradās citā vietā. Pēc pirmā viedokļa, Jersikas pilsēta bija Dauga-

vas krastā, Livānu pagastā iepretim Dignājai. Pēc otra uzskata, Jersikas pilsēta un pils bija Pļaviņu pagastā iepretim Sēlpilij.

Par labu pirmajai hipotezei liecina tas, ka pilskalns Livānu pagastā ir tāds, kur varēja būt Visvalža pils. Bez tam tā tuvumā atradās vieta, ko sauca par Cargradu (kas krieviski nozīmē valdnieka pili un kas tad arī apstiprinātu domu, ka Visvaldis bija krievs). Tomēr valdnieku krieviski sāka saukt par caru tikai 16. gadsimtenī, tādēļ vietvārds *Cargrad* neko nepierāda. Izdarot izrakumus vietā, kur šķita bijušu Jersiku, tur neko sevišķu neatrada, kas apstiprinātu, ka tur tiešām bijusi Visvalža pils.

Argumenti par labu uzskatam, ka šī pils bijusi Pļaviņu pagastā, ir šādi. 1941. gadā atklāja, ka Oliņkalns ir bijis pilskalns. Turklāt tas ir viens no lielākajiem līdz šim Latvijā atrastajiem pilskalniem, un uz tā 2,3 ha lielā plakuma bija vieta ne vien pilij, bet arī pilsētai. *Indriķa chronikā* redzams, ka 1214. gadā Kokneses bruņinieki devās laupīšanas ekspedīcijā uz Jersiku. Kaut arī *chronikā* nav tieši teikts, cik ilgi kaņaspēks bija ceļā no Kokneses uz Jersiku, pēc apraksta liekas, ka ceļš bija veicams samērā īsā laikā. Pļaviņas Koknesei ir daudz tuvāk (20 km) nekā Livāni (77 km), tādēļ ticamāk ir, ka Jersika bija Pļaviņās. Pļaviņas ir arī tuvu pārējiem zināmajiem Jersikas valsts pilskalniem, kamēr Livāni ir stipri nomaļus. Liekas ticamāk, ka Jersikas pilsēta un pils bija valsts centrā, nevis nomalē. Pie Oliņkalna ne vien bija Daugavas krāces, bet tur ir arī iespējas pārkļūt pār Daugavu, ko, spriežot pēc *Indriķa chronikas*, izmantoja lietuvieši, iebrūkot apgabalos viņpus Daugavas. Turklāt no Oliņkalna

Pāvests Inocents III pakļāva Livoniju valststiesiski Romas katoļu baznīcai kā Svētās Marijas zemi („Māraszemi”).

visos virzienos ir labi ceļi, kamēr pie Līvāniem Daugavas labajā krastā ir purvi, kas aizsprosto ceļu.

Vēl vairāk pārliecina tas, ka Pļaviņu pagastā senāk bija mājas un bez tam sala Daugavā, ko sauca par Jersiku. Šie ir iemesli, kādēļ šis grāmatas autors pievienojas viedoklim, ka Jersikas pils bija vēlākajā Oliņkalnā. Ja Jersikas pils atradās Jersikas valsts centrā, tad arī Jersikas valsts nevarēja aptvert visu tagadējo Latgali. *Latvijas vēstures atlanta* 25. lp. iezīmētās Jersikas valsts robežas pamatojas uz piesniedzamās informācijas.

Livonijas un Igaunijas iekarošana

Tagadējā Latvijā kā pirmos Romas katoļticībā kristīja lībiešus, tādēļ viduslaikos par Livoniju nosauca visu Baltiju. Vēlāk ar šo vārdu apzīmēja tikai Vidzemi (Livland). Modernam vērotājam ir grūti saprast, ka kādu tautu varētu politiski pakļaut ar tās locekļu (bieži vien tikai tās dižciltīgo) kristīšanu. Ja kristīšana notiek pēc zaudētās kaujas, tad tas kļūst vieglāk saprotams. Ar kristīšanu Livoniju pakļāva politiski. Pakļāva kam? Ir ieviesies nepareizs uzskats, ka līdz ar tās iedzīvotāju kristīšanu Livonija kļuva Vācijas karalistes un Svētās Romas vācu nācijas imperijas sastāvdaļa. Īstenībā stāvoklis bija daudz sarežģītāks.

Kad ap 1184. gadu Lībijā ieradās vācu priesteris Meinhards, viņš izprasīja no Polockas kņaza Vladimira atļauju lībiešus kristīt, jo pēdējie tad bija pakļauti Polockas krievu kundzībai, maksājot tiem meslus. Šī pakļautība palika spēkā arī pēc kristīšanas apmēram līdz 1207. gadam. Kad 1199. gadā par Livonijas bīskapu iesvētīja Albertu, viņš lūdza Dānijas karaļa Knuta VI, dāņu hercoga Valdemāra (vēlākā Dānijas karaļa) un Lundas archibīskapa Absolona, kā arī Vācijas karaļa Filīpa atbalstu. Tomēr no valststiesiskā viedokļa Livonija nebija pakļauta nedz Dānijai, nedz Vācijai. Valststiesiski Livoniju 1202. gadā pakļāva pāvests Inocents III (sk. viņa attēlu *Latvijas vēstures atlanta* 34. lp.) Romas katoļu baznīcai. Bīskaps Alberts Livoniju šai gadā veltīja dievmātei, svētajai Marijai un nosauca to par Mātes zemi (terra matris), jo par Dēla zemi sauca Palestīnu. Pāvestam to akceptējot, Livonija kļuva par svētā Pēterā krēsla īpašumu. Neviens vēsturnieks neuzskata, ka līdz 1207. gadam Livonija bijusi pakļauta Vācijai. Turpretim daži vācu vēsturnieki raksta, ka 1207. gadā Alberts saņēmis Livoniju no Švābijas karaļa

Filipa kā Svētās Romas imperijas lēni. Šie vēsturnieki nav ievērojuši, ka pēc Svētās Romas imperijas troņa tad sacentās divi kandidāti — Filips un Oto IV — un ka Filips bija sōdīts ar pāvesta interdiktu un tāpēc nemaz nebija tiesīgs izdarīt jebkādu valsts aktu.

Tai pašā 1202. gadā, kad pāvests pieņēma Livonijas pakļautību, cisterciešu mūks Teodorichs nodibināja Zobenbrāļu ordeni. Livonijas iekārošanu pēc tam veica, pirmkārt, bīskaps Alberts, aicinot uz Livoniju gan no Vācijas, gan arī no citām Rietumeiropas zemēm krustnešus un svētceļotājus, un, otrkārt, pastāvīgais ordeņa kaŗaspēks. 1207. gadā, kad Filips nelikumīgi sola bīskapam Albertam iekļaut Livoniju Svētās Romas imperijā, bīskaps un ordenis pakļauto Livoniju sadala savā starpā. Divas trešdaļas dabū bīskaps, vienu trešdaļu — ordenis (sadaliĶumu sk. *Latvijas vēstures atlanta* 38. lp.).

Paplašinot Livoniju tālāk, izposta Jersikas pilsētu un piespiež Jersikas karali daļu savas valsts nodot bīskapam, saņemot to atpakaļ kā lēni. Tālavas valdnieka dēli pēc tam ar lĶĶumu pāriet no grieķu katoļticības Romas katoļticībā un kļūst par RĶĶas bĶĶkapa vasaļiem.

Lūdzot aizsardzību pret Lietuvu, bĶĶkapa Albertam pakļāvās Mežotnes zemgalieši. Kad bĶĶkaps ar kaŗaspēku ieradās Mežotnē, lai zemgaliešus kristĶtu, Tērvetes zemgaliešu karalis Viesturs ar savu kaŗaspēku aplenca Mežotni, un bĶĶkaps bija spiests atkāpties uz RĶĶgu.

Turpmākajos gados par svarĶĶgāko kaŗalauku kļūst igauņu zemes. Igauni aicina palĶĶgā krievus, bet bĶĶkaps Alberts organizē lielu kaŗaspēku, pulcinot kaŗagāĶjieniem latviešus, aicinot no Vācijas krustkaŗotāĶjus un lūdzot dāņu palĶĶdzību cĶĶņā pret sabiedrotajiem igauņiem un krieviem. Ar laiku par galveno IgaunĶĶjas iekārotāĶju kļūst ordenis.

DānĶĶjas palĶĶdzĶĶba

1218. gadā bĶĶkaps Alberts kopā ar jauniešvĶĶtĶto Zemgales bĶĶskapu Bernhardu griezās pie DānĶĶjas kaŗaļa Valdemāra pēc militāras palĶĶdzĶĶbas IgaunĶĶjā. Nākošajā gadā tad arī Valdemārs ieradās IgaunĶĶjā kopā ar trim dāņu bĶĶskapiem un kaŗaspēku. Viņi nopostĶĶja seno igauņu pili LindanĶĶsu un tās vietā uzcēla savu pili (to vēl tagad sauc par „dāņu pili” — t. i., Tallinu). RudenĶĶ Valdemārs atgriezās DānĶĶjā, bet IgaunĶĶjā palĶĶka dāņu bĶĶskapi, un iekārotā ZiemeļĶĶgaunĶĶja palĶĶka pie DānĶĶjas. Lidz ar to sākās nesaprašanās starp dāņiem un bĶĶskapu Albertu par to, kam tiesĶĶbas robežraĶĶonos igauņus kristĶt.

Bīskaps Alberts griezās ar sūdzību pie pāvesta, nesāņemot nekādu atbalstu. Pēc tam Alberts griezās pie ķeizara Frīdriha II, aizrādot, ka Livonija vienmēr turējusies pie Svētās Romas valsts. Tā kā ķeizars gatavojās doties krustkaņā uz Palestīnu, viņš ieteica Albertam sadzīvot mierā ar dāņiem. (Territorijas sadalījums starp dāņiem un vāciešiem redzams *Latvijas vēstures atlanta* 41. lp.)

Pēc šīm neveiksmēm Alberts griezās pie Dānijas karaļa Valdemāra, zvērot viņam uzticību un nododot Livoniju un Igauniju Dānijas pakļautībā (1221. gadā). Nākošajā gadā Alberts no jauna zvērēja uzticību Dānijas karalim, bet pēc tam sekojošajā gadā Valdemāru sagūstīja viņa ienaidnieki, un Alberts uzskatīja, ka ar to viņš no uzticības zvēresta ir atbrīvots. Izmantojot jukas Dānijā, igauņi sacēlās un atbrīvoja savu zemi (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 42. lp.), bet šī brīvība ilgst tikai gadu, un tad zemi iekāpo vācieši.

Keizara un pāvesta manifesti

1224. gadā ķeizars Frīdrihs II proklamē brīvības manifestu jaunkristītajām tautām Prūsijā un Livonijā. 1225. gadā šādu brīvības manifestu savukārt proklamē pāvests Honorijs III. Šai pāvesta manifestā bija teikts: „Tā kā jūs esat aicināti Dieva bērnu brīvībā un esat atdzimuši ūdens un Svētā gara dēļ, kur Dieva gars ir, tur jāvalda brīvībai. Būtu ļoti necienīgi, ja pēc kristīgās ticības iegūšanas jūs stāvoklis pasliktinātos. Tādēļ mēs ņemam jūs svētā Pēterā un savā aizsardzībā un nosakām, ka, paliekot savā brīvībā, jūs neesat pakļauti nevienam citam kā Kristum un Romas baznīcai.”

Par šo pāvesta manifestu vēsturnieki valda domstarpības. Pirmkārt, strīdās par to, vai pāvesta manifesti bija domāti, lai sacenstos ar līdzīgu ķeizara manifestu. Otrkārt, domstarpības ir par to, vai pāvesta garantētā brīvība jaunkristītajiem bija domāta tikai kā personiska brīvība vai arī tā bija domāta kā politisks, t. i., valststiesisks akts (kas garantē brīvu valsts iekārtu). Agrāk vācu vēsturnieki apgalvoja, ka garantēta tikai personiskā brīvība, bet jaunākajos laikos vācu viduslaiku vēsturnieks Frīdrihs Bētgens (Friedrich Baethgen) raksta, ka pāvests Honorijs III attieksmē uz Prūsiju un Livoniju terminu „brīvība” lietojis valststiesiskā nozīmē, gluži tāpat kā to 11. gadsimtenī darījis pāvests Gregors VII attieksmē uz Ungāriju. (Sk.: „Die Kurie und der Osten im Mittelalter,” *Medievalia. Schriften der Monumenta Germaniae historia*, Stuttgart, 1960, 65. lp.). Pretēji ķeizara 1224. gada manifestam, kas pakļāva Livoniju

Vācijai, pāvests 1225. gada manifestā deklarēja, ka nevienai laicīgai valstij nav virskundzības pār Livoniju. Valdībai jāpaliek turienes tautu valdnieku rokās, bet augstākā valsts vara paredzēta pāvestam un viņa vietniekiem — bīskapiem.

Pāvesta legāts Livonijā

Tai pašā (1225.) gadā Livonijā norisinājās svarīgi notikumi. Vasarā Livonijā ieradās pāvesta sūtnis (legāts), Pjemontā dzimušais agrākais pāvesta kancelejas vadītājs, toreizējais Modenas bīskaps, vēlākais kardinālis Gviljels (Guillielmus, vācu literātūrā: Vilhelms). Viņa uzdevums bija nokārtot domstarpības starp trim Livonijas politiskajām varām — bīskapiem, ordeni un Rīgas pilsētu. Gviljels Rīgā ieradās ar lielu skaitu pavadoņu, kā jau pāvesta sūtnim nākas. Livonijā viņš paliek līdz 1226. gada maijam. Pāvesta manifesta garā viņš pamāca vāciešus neapspiest jaunkristītos, izšķir strīdus starp latviešiem, lībiešiem un vāciešiem un apceļo apgabalus, kur dzīvo jaunkristītie, lai personīgi iepazītos ar turienes apstākļiem. Svarīgākais tomēr ir, ka Gviljels pārņem pāvesta tiešā pārvaldībā igauņu apgabalus, par kuriem bija domstarpības starp vāciešiem un dāņiem. Šais apgabals par augstāko valdnieku viņš ieceļ vicelegātu — itālieti Džovanni, bet pārvaldi un tiesu nodod igauņu pašu vecāko rokās. Gviljels vēl nebija aizbraucis uz Itāliju, kad šos apgabalus jau atkal mēģināja sagrābt vācu vasaļi. Vēsturnieki strīdās par to, vai Gviljelmam tiešām bija nodoms dibināt patstāvīgu baznīcas valsti, vai arī viņa rīcība bijusi domāta tikai pārejas laikam, kamēr izdodas nokārtot strīdu starp dāņiem un vāciešiem.

Kamēr Gviljels darbojās Livonijā, bīskaps Alberts ar sava brāļa — bīskapa Hermana starpniecību bija griezies pie Svētās Romas imperijas pārvaldnieka, karaļa Heinriha (Frīdriha II dēla), kas panāca, ka bīskapu Albertu uzņēma par valsts firstu. Vācu vēsturnieki uzskata, ka ar šo aktu Livonija atkal esot kļuvusi „Vācijas ķeizarienes sastāvdaļa”. Tomēr ir jautājums, vai, piešķirot personisku dižciltību bīskapam, Livoniju varētu uzskatīt par Vācijas provinci. Valda arī domstarpības, vai šī bīskapa Alberta rīcība bija pretēja Gviljelma nodomiem vai arī saskaņā ar tiem.

Nosodījis ar baznīcas lāstu tos, kas mēģināja pretoties Gviljelma ieceltajam vicelegātam Džovanni, Gviljels aizbrauca uz Itāliju, bet vēl no Gotlandes salas deva rīkojumu iekarot Sāmsalu. To veica vācu, lībiešu un latviešu apvienotais karaspēks 1227. gada ziemā,

Gņezno katedrāles durvju panelis ar senprūšu karavīru attēliem
(12. gadsimteni).

dodoties pāri aizsalušajai jūrai vicelegāta Džovanni pilnvarnieka Gandulfina vadībā, ordeņa mestram kaŗaspēku komandējot. Ieņemot Sāmsalas galvenās pilis, tā bija iekarota un tai vajadzēja tikt iekļautai pāvesta valstī.

Notikumi tomēr ievirzījās citādi. Lai sagādātu aizsardzību pāvesta vicelegāta pārvaldītajā teritorijā, Džovanni bija izlēojis vasaliem zemi. Tie sāka pārņemt igauņu amatpersonu un tiesnešu varu. Igaunī sacēlās un aicināja palīgā ordeni. Ordenis ne vien ieņēma pāvesta apgabalus, bet uzbruka arī dāņiem. Kad ieņēma Tallinu, Džovanni bija zaudējis visus pāvesta pārvaldībā pārņemtus novadus un aizbrauca uz Itāliju. Ar Igaunijas iegūšanu 1227. gadā ordenis viena gada laikā bija kļuvis par lielāko varu Livonijā.

Pa to laiku bīskaps Alberts izpleta savu varu austrumos un dienvidos. Bīskaps vēl vairāk nostiprinājās Jersikā un Daugavas otrā pusē. Sākot ar 1226. gadu, Sēlija dod ienākumus Rīgas bīskapam. Viņš paplašina savu varu arī Latgalē. Zemgalē viņš ieceļ par bīskapu Lambertu, ieskaitot Zemgales bīskapijā arī vēl nepakļauto Viestura pili Tērveti. Par šo bīskapa Alberta dibināto Zemgales bīskapiju rodas jauns konflikts ar ordeni. Ordenis pieprasa sev trešdaļu Zemgales bīskapijas, un kad bīskaps pretojas, ordenis griežas pie pāvesta ar sūdzību. Notikumos tad iejaucas Viesturs. Ar apvienotu zemgaļu un kuršu kaŗaspēku Viesturs uzbrūk Daugavgrīvas klosterim (1228. gadā). Klosteri nodedzina, mūkus un līdz ar viņiem arī lielu skaitu jaunkristīto nogalina. Drīz pēc tam — 1229. gada janvārī bīskaps Alberts nomirst.

Vicelegāts Balduīns

Ar Alberta nāvi rodas jauni sarežģījumi, jo uz bīskapa amatu ir divi kandidāti. Rīgas domkapituls ievēl par bīskapu Nikolaju, bet Brēmenes archibīskaps, pretendējot uz agrāko mēropolīta varu, par bīskapu izrauga Albertu Suerberu. Pāvests Gregors IX uzdod legātam kardināldiakonam Oto strīdu izšķirt. Tas no savas puses nosūta uz Rīgu kā vicelegātu cisterciešu mūku no Aulnes (latīniski: Alnas) klostera Balduīnu. Balduīna tautība nav noskaidrota, bet domā, ka viņš bijis valonis vai flāms. Balduīnam uzdod ne vien nokārtot bīskapa jautājumu, bet arī atgūt priekš dažiem gadiem pazaudētos pāvesta novadus, ko pārvaldīja Džovanni. Starplaikā (1230. gadā) vācieši sarīkoja kaŗagājienu uz Kursu un, izmantojot tur valdošo badu, guva vieglu uzvaru. Kad Latvijā ierodas Balduīns,

viņam ir plašs projekts, kā pārkārtot Livoniju (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 45. lp.). Durbē un Žagarē viņš sāk sarunas ar rietumkuršiem un viņu karali Lameķinu un nolīgst ar viņiem padošanās līgumu (1230. gada 28. decembrī). Līgumā kurši apņemas brīvprātīgi pieņemt kristīgo ticību. Kurši apsola piedalīties kristīgo karaģājienu pret pagāniem, maksāt Gotlandē parastās nodevas, nepadoties Dānijai vai Zviedrijai un nepakļauties nevienai citai kā tikai pāvesta un tā ieceltā bīskapa varai. Divu gadu laikā kurši nosūtīs savus sūtņus pie pāvesta, bet starplaikā paklausīs Alnas mūkam Balduīnam. Dažas nedēļas vēlāk Balduīns noslēdza līdzīgu līgumu ar Bandavas un Vanenijas kuršiem (1231. gada 17. janvārī). Šis līgums līdzinās pirmajam, bet tajā nav teikts, ka kurši nepakļausies Dānijai vai Zviedrijai, nekas nav minēts par Gotlandes nodevām un nav teikts, ka jāsūta sūtņi pie pāvesta. Kaut līgumi bija nolīgti arī ordeņa un Rīgas namnieku un tirgotāju vārdā, tie pret līgumiem protestēja, jo līgumos nebija paredzēta teritorija nedz ordenim, nedz Rīgas pilsētai. Balduīns jutās apdraudēts un patvērās atjaunotajā Daugavgrīvas klosterī. Starplaikā pāvests par Rīgas bīskapu bija apstiprinājis Nikolaju, kas arī nostājās pret Balduīnu. Kurši jutās piekrāpti, jo ordenis un bīskaps viņiem negarantēja neatkarīgu valsti, kā tas bija paredzēts Balduīna līgumā, un atteicās pieņemt kristīgo ticību. Ordenis tad iekāvoja Kursu ar bruņotu spēku (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 46. lp.). Balduīns devās uz Itāliju un iesniedza pāvestam sūdzību pret ordeni. Ordenī esot salastījušies tirgotāji, kas aizbēguši no Vācijas pēc pastrādātiem noziegumiem, un tie nemaz neesot Kristus bruņinieki. Uzklāstījis Balduīna sūdzību, pāvests Gregors IX uzdeva viņam atgriezties Livonijā kā pāvesta legātam un izdarīt pārkārtojumus. Pāvestu bija ļoti ietekmējuši Balduīna panākumi — ka viņš bija spējis bez kara pievērst kristīgajai ticībai divas lielas kuršu valstis. Balduīna pilnvaras attiecās uz visiem Austrumbaltijas novadiem — sākot ar Kursu, Sāmsalu un beidzot ar Igauniju. Visus iepriekšējos pāvesta rīkojumus attieksmē uz šīm zemēm pāvests Gregors IX pasludināja par atceltiem. Par šīm plašajām pāvesta dotajām pilnvarām uzzināja ordenis un tūlīt sāka pretošus.

Kaut gan garīgam ordenim nebija tiesību pakļauties nevienam laicīgam valdniekam, Zobenbrāļu ordenis piedāvāja ordeņa teritoriju par lēni Saksijas hercogam Albertam, kas to pieņēma un tad nodeva atpakaļ ordenim valdījumā. Tai pašā 1232. gadā ordenis izprasīja aizsardzības grāmatu no ķeizara Frīdriha II, kas bija naidīgās attieksmēs ar pāvestu.

Balduīns saprata, ka nevar ierasties Livonijā tukšām rokām. Viņš savāca kaŗaspēku un naudu, apceļojot Vāciju. 1233. gada jūlijā viņš ieradās Rīgā un sāka valdīt pāvesta vārdā. Viņam izdevās pārņemt plašus apgabalus, bet pret viņu naidīga palika Rīgas pilsēta un ordenis. Domstarpības izvērtās bruņotā sadursmē Tallinā, un ordenis Balduīna kaŗaspēku sakāva. Balduīns vēl mēģināja cīnīties, lietojot baznīcas lāstu, bet ordenis to ignorēja. Viņš arī mēģināja nosūtīt kuršu sūtņus pie pāvesta, bet Rīgas tirgotāji panāca, ka Gotlandē tos aizturēja un lika atgriezties atpakaļ. Balduīns tad bija spiests bēgt uz Vāciju.

Pēc Balduīna sūdzības pāvests atkal nosūtīja uz Rīgu Gviljelm, kas tur ieradās otrreiz kā pāvesta legāts un darbojās no 1234. gada līdz 1235. gada pavasarim. Gviljels ieradās Livonijā kopā ar dominikāņu un franciskāņu mūkiem. Arī viņš pāvesta uzdevumā rīkojās kā laicīgs valdnieks, bet izturējās saudzīgi pret ordeni un bīskapiem. Viņa galvenais darbs bija nokārtot bīskapiju robežas un iecelt bīskapus, kur to trūka.

Pa to laiku Italijā, Viterbo pilsētā notika prāva, kuŗā pāvests iztiesāja trīskārtēju apsūdzību pret ordeni. Sūdzēja Balduīns, Dānijas karalis Valdemārs un Lundas archibīskaps. Spriedumā pāvests lēma, ka dāņiem ir jāatgūst Ziemeļigaunija, un spriedumu izpildīt uzdeva Gviljelmam. Šai spriedumā bija skaidri saskatāmi pāvesta plāni: nostiprināt Livonijā pāvesta valsti, lai to neapdraudētu neviens cits spēks — ne ordenis, ne bīskapi, ne vasaļi, ne dāņi.

1236. gadā tomēr risinājās liktenīgi notikumi. Pie Šauļiem Lietuvā apvienotais lietuviešu un zemgaļu kaŗaspēks sakāva ordeni un tā sabiedroto — igauņu un krievu kaŗaspēku. Zemgaļi atguva neatkarību, un sekojošā gadā kaujā pie Valguma ezera uzvaru guva arī kurši. Kristīgo valsts palika tikai Vanenija, ko vācieši nosauca par Miera Kursu (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 47. lp.). Zobenbrāļu ordenis zaudēja pusi no sava kaŗaspēka, un 1237. gadā tā atliekas apvienojās ar Vācu ordeni Prūsijā. Pāvests Gregors IX apvienošanas apstiprina. Gviljels atkal ir Rīgā, lai izpildītu dāņu un ordeņa nolīgumu, ka pēc pāvesta sprieduma Ziemeļigaunija ir jāierāda dāņiem.

Vai Livonija bija Vācijas province?

Bija beidzies svarīgs posms senās Latvijas un Igaunijas vēsturē. Kā redzams, nav pamata apgalvojumam, ka Latvija un Igaunija apskatītajā laika posmā būtu bijusi Vācijas sastāvdaļa. Tā bija

pāvestam pakļauta baznīcas valsts. Ja bīskapi bija ieguvuši Vācijas firstu titulu, tad tas nebūt nenozīmēja, ka zeme bija kļuvusi Vācijas province. Tāpat arī ordenis, nelikumīgi nodibinot lēņa attieksmes ar kādu Vācijas hercogu, nevarēja nodibināt likumīgās valststiesiskās attieksmes.

Apstājas ekspansija uz austrumiem un dienvidiem

Lai kompensētu pametumus pie Šauļiem, atjaunotais ordenis ar sabiedrotajiem zviedriem, somiem un igauņiem uzbruka Pliskavai un Novgorodai. Kaut gan ar zviedriem un somiem uzbrukums nebija saskaņots, vācu, dāņu un igauņu apvienotais karaspēks guva labus panākumus. Ieņēma Pliskavu. Nākošais uzbrukums vērsās pret Novgorodu. Ieņemtā teritorija bija tikpat liela kā Igaunija. Ordenim un dāņiem radās domstarpības, un pēdējie no kara izstājās. Novgorodieši Aleksandra Jaroslaviča vadībā sāka gūt vienu uzvaru pēc otras. Krievi atguva Pliskavu. Izšķirēja kauja notika 1242. gadā uz Peipsi ezera ledus. Kaujā krita Zobenbrāļu ordeņa brāļi, kas bija palikuši dzīvi pie Šauļiem, un turpmāk noteicēji kļuva Vācu ordeņa brāļi. Vasāļi un igauņu karavīri bija spiesti bēgt. Šī kauja uz ledus noteica uz gadsimteņiem Livonijas austrumu robežu, kas ar laiku kļuva par atšķirīgas kultūras robežu starp Krieviju un Rietumeiropu.

Ordenis pēc tam atkal vērsa savu skatu Lietuvas virzienā. Lietuvas apvienotājs Mindaugs šos centienus sākumā atbalstīja. Viņš nodibināja savienību ar ordeni un pieņēma kristīgo ticību. Kulmas bīskaps pāvesta vārdā Mindauga kronēja par karali. Mindaugs ļāva ordenim brīvas rokas Žemaitijā. Klaipēdā ordenis uzcēla Mēmeles pili, tā nodibinot tiešu sakaru pa sauszemi starp Vācu ordeni Prūsijā un Livonijā. Tomēr žemaiši ordenim nepakļāvās. Durbes kaujā 1260. gadā ordeņa spēkus pameta tā sabiedrotie igauņi un kurši. Mestrs un 150 ordeņa brāļi krita kaujā. Sekas bija kuršu, zemgaļu un prūšu sacelšanās, un bija jāpaiet veselas paaudzes ilgam laikam, līdz šīs tautas atkal pakļāva. Zemgaļus izdevās pakļaut tikai 1290. gadā, kad daudz zemgaļu karavīru atstāja savu dzimto zemi un devās uz Lietuvu. Pēdējais zemgaļu karalis Nameiks bija šo pēdējo zemgaļu brīvības cīņu vadonis. Mindaugs atteicās no kristīgās ticības, un robeža starp Lietuvu un Kurzemi un Zemgali kļuva arī par barjēru vācu ekspansijai, tāpat kā robeža austrumos.

Valststiesiskās attieksmes turpmākajos gadsimteņos

Ar Inocentu III pāvesta vara sasniedza augstāko pakāpi. Visu kristīgo valstu valdnieki bija pakļauti pāvestam ne vien kā garīgajam valdniekam, bet arī laicīgi. Tikai Francija prata šai ziņā saglabāt zināmu neatkarību. Anglijas karalis Džons, piemēram, bija pāvesta vasalis, un nākošajiem Anglijas karaļiem tikai ar lielām grūtībām izdevās no šī stāvokļa atbrīvoties. Tomēr pāvesta prestižam ļoti kaitēja konflikts ar Svētās Romas imperijas vācu ķeizaru, kas arī gribēja būt kristīgās pasaules augstākais valdnieks.

Sākot ar 13. gadsimteņa otro pusi, pāvesta vara sāka mazināties, un laikā no 1268. līdz 1271. gadam pāvesta nemaz nebija. Četrpadsmitā gadsimteņa sākumā pāvests pārcēla savu galmu no Romas uz Aviņonu Francijā, lai izvairītos no dumpīgo romiešu uzbrukumiem. Aviņonā pāvesti nodzīvoja brīvprātīgā trimdā no 1305. līdz 1377. gadam. Pēc tam līdz 1417. gadam bija ne vien pāvesti, bet arī pretpāvesti, t. i., četrdesmit gadu laikā bija vienmēr divi pāvesti, kam katram bija savi atzinēji, — šai laikā viens otru nomainīja seši pāvesti un divi pretpāvesti. Pilnīgi saprotams, ka tādos apstākļos pāvesti par Livoniju nekādu lielu interesi neizrādīja, un tur saimniekoja un savā starpā ķīvējās ordenis un bīskapi.

Ziemeļigaunija palika pie Dānijas līdz 1346. gadam, kad Dānijas karalis Valdemārs IV (Aterdags) to pārdeva ordenim. 1351. gadā pāvests Klements VI aicināja Zviedrijas karali Magnu par Rīgas archibīskapa protektoru. Dažus gadus vēlāk interesi par Rīgas archibīskapiju izrāda Svētās Romas imperijas ķeizars Kārlis IV, izraugot Polijas, Dānijas un Zviedrijas karali par Rīgas archibīskapijas aizstāvi. To atkārtoti arī nākošajā gadu desmitā. Īpatnējs ir Tērbatas bīskapa aicinājums 1383. gadā Anglijas karalienei kļūt par Tērbatas bīskapijas protektori. Visu laiku bīstami konflikti starp Rīgas archibīskapu un ordeni.

Pāvesti mēģina šiem konfliktiem rast atrisinājumu, piemēram, 1392. gadā pāvests uzaicina Polijas karali Vladislavu par šķīrētājiem konfliktā. 1425. gadā Svētās Romas imperijas ķeizars Sigismunds ieceļ Dānijas karali un Polijas karali par Rīgas archibīskapijas protektoriem, un 1435. gadā baznīcas koncils Bāzelē to apstiprina. Ķeizars Frīdrihs III protektorātu attiecina arī uz ordeni (1481. gadā). Dānijas karalis savukārt interesējās par Sāmsalu un 1457. gadā nolīgst ar Sāmsalas bīskapu 15 gadu aizsardzības

līgumu. Ievērojams notikums ir 1466. gada līgums Torunā, ar ko Vācu ordenis Prūsijā kļūst par Polijas vasali. Tā kā Livonijas ordenis ir Prūsijas Vācu ordeņa nozare, Polija vēlas savas tiesības attiecināt arī uz Livoniju, bet turienes ordeņa brāļi to noraida. 1513. gadā Livonijas ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs nopērk neatkarību no Vācu ordeņa Prūsijā, bet Polijas pretenzijas tomēr paliek. Beidzot 16. gadsimteņa otrā pusē tās izdodas realizēt, kad Livonija aiziet bojā.

Var teikt, ka līdz ar pāvesta varas pagrimšanu Livonija palika bez saimnieka, un par tādu tad uzmetās Vācijas Svētās Romas imperija. Tā kā šī imperija bija vāja, tā aicināja par Livonijas protektoriem Skandināvijas valstu valdniekus un Poliju. Polija beidzot bija tā, kas kļuva par Livonijas valdnieku.

Hanza

Pirmā vācu pilsēta Baltijas jūras piekrastē, ko 1158. gadā nodibināja slavu apdzīvotā zemē, bija Lībeka (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 37. lp.). No Lībekas vācu tirgotāji devās tālāk un dibināja vēl citas pilsētas Baltijas jūras piekrastē, kuŗās arī apmetās vācieši. Vācu tirgotāji ieradās arī Daugavas grīvā, un tikai vēlāk viņiem piebiedrojās misionāri. Tirgotāji apmetās ne vien slavu un baltu apdzīvoto zemju jaundibinātajās un agrākajās pilsētās, bet arī Zviedrijā un Gotlandes salā.

Lai aizsargātu tirdzniecības ceļus un svešumā dibinātās preču noliktavas (kas parasti atradās vācu tirgotāju celtajās baznīcās), tirgotāji izveidoja īpašas apvienības, sauktas par ģildēm. Sākot ar 12. gadsimteni līdz 13. gadsimtenim vācu pilsētas ieguva politisku pilntiesību, un ap 14. gadsimteņa vidu Ziemeļvācijas pilsētas nodibināja apvienību, ko sauca par Hanzu.

Hanzā ietilpa pilsētas, sākot ar Ķelni rietumos un beidzot ar Tallinu ziemeļos. Hanzas vadone bija Lībeka. Hanzā bija vairāki pilsētu nogrupējumi: Reinas pilsētas ar Ķelni priekšgalā, vendu pilsētas Lībekas pašas vadībā, Prūsijas pilsētas ar Dancigu un Livonijas pilsētas ar Rīgu kā galveno pilsētu. Hanza monopolizēja tirdzniecību starp austrumiem un rietumiem. No austrumiem uz rietumiem veda jēlvielas: zvērādas, vasku, kokus, reizēm arī labību, bet no Zviedrijas un caur Dancigu no Ungārijas — metallus. No rietumiem uz austrumiem savukārt veda sāli un Flandrijas tekstilizstrādājumus, vīnu un citas greznumpreces. Ļoti svarīga bija arī Hanzas

monopolizētā siļķu zveja Zundā, apgādājot ar siļķēm kā austrumus, tā rietumus. Hanzas tirdzniecības gala posteņos bija nodibināti Hanzas kantori; tādi bija Novgorodā, Bergenā, Bružā (Bruges) un Londonā. Mazākus atbalsta posteņus svešās zemēs, piemēram, Krakovā, sauca par faktorijām.

Lai nodrošinātu tirdzniecības monopolu Baltijas jūrā, Hanzas pilsētas izrikoja karakuģus un ar bruņotu varu iejaucās Dānijas, Zviedrijas un Norvēģijas iekšpolitikā. Vēsturnieki domā, ka centieni iejaukties Skandināvijas valstu lietās tieši bija Hanzas dibināšanas nolūks. Līgumi ar Zviedrijas un Dānijas valdniekiem nodrošināja vācu tirgotājiem privilēģijas un pavēra vārtus plašai vāciešu ieceļošanas kustībai. Hanza prata veikli izmantot jukas, kas radās Skandināvijas valstīs. Par Zviedrijas karali kļuva Albrechts no Meklenburgas, un Stokholma izvērtās par vācu pilsētu. Kad vācieši Stokholmā sāka slepkavot zviedrus, Albrechtu no Zviedrijas padzina, un drīz vien visas trīs Skandināvijas valstis, apvienojās Kalmaras ūnijā. Radās lielvalsts, kurā valdīja Dānijas karaliene Margrieta. Reizē ar šis lielvalsts rašanos arī Hanza piedzīvoja savu lielāko uzplaukumu.

Hanzas noriets

Hanzas uzplaukums beidzās, kad atsevišķās pilsētas sāka vairāk interesēties par pašu lietām nekā par Hanzas kopējām problēmām. Ķelne un tās vadītās pilsētas bija sevišķi ieinteresētas tirdzniecībā ar Angliju, un tā radās konflikts ar Lībekas vadītajām vendu pilsētām. Konflikts beidzās ar to, ka Ķelni izslēdza no Hanzas. Ar laiku izbeidzās Hanzas kantora darbība Londonā. Konflikts ar Lībeku radās arī Tallinai, kad pēdējā pārņēma Novgorodas tirdzniecību. Tomēr, kad Maskavas lielkņazs iekaroja Novgorodu, viņš Hanzas kantori tur slēdza. Kad Burgundija sāka valdīt pār Bružu Flandrijā, arī tur Hanzas kantorim bija darbība jāierobežo un pēc tam jāizbeidz. Danciga un Hanzas pilsētas Prūsijā savu tirdzniecību vairs nevirzīja caur Lībeku, bet caur Zundu un Beltiem. Lībekas apgādātās Līneburgas sāls vietā arvien plašāk sāka lietot Francijas piekrastē iegūto sāli. Turklāt siļķes pārtrauca nārstot Baltijas jūrā, ar ko Lībekas monopolizētā siļķu zveja Zundā kļuva neienesīga. Ar Lībekas jūrniekiem sāka sacensties holandieši un angļi, kas vēlākajos gadsimteņos pārņēma savās rokās ienesīgo Baltijas jūras tirdzniecību.

Latvijas pilsētas Hanzā

Hanzas plaukuma laikā visas Latvijas pilsētas Isāku vai ilgāku laiku bija Hanzas locekles. Rīga kā galvenā Latvijas pilsēta bija Hanzas locekle visu Hanzas pastāvēšanas laiku. Hanzas karā pret Dāniju Livonijas pilsētas piedalījās ar naudas maksājumiem, ko ieguva, apliekot tirdzniecību ar sevišķu muitu. Bez tam Livonijas pilsētām bija trīs kuģi kopējā Hanzas flotē. Hanzas saeimās (Hansetage) no Livonijas pilsētām piedalījās vienīgi Rīga, Tallina un Tartu. Rīga šais saeimās pārstāvēja arī pārējās Latvijas pilsētas.

Sākoties Hanzas norietam, arī Livonijas pilsētas sāka savas intereses vērtēt augstāk par Hanzas kopējām lietām. Rīga ierobežoja pārējo Hanzas pilsētu tirdzniecību pa Daugavu un iekārtoja Polockā savu tirdzniecības kantori.

Piecas Livonijas valstis

Livonija nebija vienota valsts, bet to veidoja piecas valstis: ordeņa valsts, Rīgas archibīskapijas valsts, Kurzemes bīskapija, Tartu (Tērbatas) bīskapija un Sāmsalas un Lēnemā bīskapija. Abas pēdējās valstis bija Igaunijā, bet ordeņa valstij bija teritorija kā Latvijā, tā Igaunijā (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 51. lp.). Kopējās lietas šīs piecas valstis apsprieda landtāgos. Tajos piedalījās visu piecu valstu valdnieki vai viņu pilnvarotie un kārtu pārstāvji. Kārtas bija valdnieku vasaļi un pilsētas. Landtāgu sasauca kopēji ordeņa mestrs un archibīskaps. Sēdes notika atsevišķi katrai kūrijai. Pirmajā kūrijā piedalījās archibīskaps un prelāti, ordeņa mestrs un pavēlnieki (komturi un soģi). Otrā kūrijā bija bruņniecības (vasaļu) pārstāvji un trešajā kūrijā — pilsētu pārstāvji. Zemniekiem landtāgā pārstāvju nebija, un līdz ar to viņi savas tiesības nevarēja aizstāvēt. Ar laiku kārtu pārstāvji otrā un trešajā kūrijā kļuva noteicēji politiskos jautājumos. Valkas landtāgā 1435. gadā sakarā ar ordeņa neveiksmēm Lietuvā kārtu pārstāvji nolēma, ka bez kārtu akcepta zemes kungi (ordenis un archibīskaps) nedrīkst sākt karu, ka ir jārespektē pavalstnieku intereses un zemes kungu un kārtu domstarpības jāizšķir vai nu tiesas ceļā, vai ar bezpartejisku šķirējtiesnešu spriedumu.

Landtāgs bija vienīgā saite starp atsevišķām piecām Livonijas valstīm, ko reizēm sauca par Livonijas konfederāciju. Savas bagātības un tirdznieciskās nozīmes dēļ Rīgas pilsētai bija svarīga loma Livonijas konfederācijā.

Livonijas iekšējās cīņas

Kā ordenis, tā archibīskaps centās kļūt par noteicēju Livonijā. Kā viens, tā otrs vēlējās valdīt pār Rīgas pilsētu, bet pilsēta ar pieaugošu pašapziņu vēlējās būt patstāvīga. 1297. gadā rīdzinieki ieņēma Rīgas pili, to izpostīja un notiesāja ar nāvi Rīgas ordeņa komturam un Rīgas pils ordeņa brāļus. Sabiedrojoties ar Lietuvu, Rīgas pilsēta vienu paaudzi varēja izsargāties no ordeņa atriebības un panākt ar ordeni pamieru. Totiesu ordenis guva panākumus pret archibīskapu, pat kādu laiku viņu turot savā gūstā. Archibīskaps tad griezās pie pāvesta Aviņonā. Pāvesta piespriesto baznīcas aizliegumu ordenis ignorēja un tad panāca, ka aizliegumu atcēla. 1330. gadā pēc sešu mēnešu aplenkuma Rīgas pilsēta bija spiesta padoties ordenim, atteikties no sabiedrības ar Lietuvu un apsollījās piedalīties ordeņa pusē ar savu kaŗaspēku. Pilsēta bija arī spiesta uzcelt ordenim jaunu pili izpostītās vietā. Svētās Romas imperijas ķeizars apstiprināja ordeņa kundzību pār Rīgu, bet pāvests no savas puses apstiprināja archibīskapu par Rīgas kungu un no jauna piesprieda baznīcas aizliegumu ordenim.

Ordenis tomēr turpināja cīnīties par varu. Šai nolūkā tas ieguva pilis un nocietinātas vietas — Daugavgrīvas klosteri, Ikšķiles pili u.c. un apķīlāja archibīskapa ienākumus. Ar diplomātiju ordenis panāca, ka pāvests 1394. gadā pakļāva Rīgas archibīskapiju ordenim. Par galveno ordeņa pretinieku tad kļuva Tērbatas bīskaps, kas sabiedrojās ar Lietuvu un Gotlandes jūras laupītājiem pret ordeni.

Sakarā ar Lietuvas un Polijas apvienošanos un Skandināvijas valstu ūniju Vācu ordenis Prūsijā spieda Vācu ordeni Livonijā piekāpties. Cīņas ar archibīskapu atjaunojās, un cīņu iegants atkal bija kundzība pār Rīgu. Šīs cīņas ilga visu 16. gadsimteni, uzvaru gūstot gan vienai, gan otrai pusei. Šais cīņās gan archibīskapa, gan ordeņa pusē bija iesaistīti arī latviešu kaŗavīri. Sakarā ar krievu uzbrukumu ordeņa mestra Voltera fon Pletenberga laikā par noteicēju gan kļuva ordenis, bet tad reformācija satricināja Livonijas valsts pamatus.

Livonijas konfederācijas ārējās cīņas

Livonijas ārējie ienaidnieki bija divi — krievi un lietuvieši. Ordeņa ekspansiju Krievijā apturēja novgorodiešu kaŗaspēka uzvara izšķirīgajā kaujā Igaunijā uz Peipsi ezera ledus 1242. gadā. Kad lielāko

Ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs.
16. gadsimteņu skulptūra Rīgā.

daļu Krievijas sev pakļāva tatāri, Krievija vairs Livonijai nebija bīstama, un tikai tad, kad krievi Maskavijas vadībā nokratīja tatāru jūgu, atkal atjaunojās briesmas Livonijai no krievu puses.

Pret lietuviešiem Zobenbrāļu ordenis zaudēja kauju pie Saules (Šauļiem) Lietuvā 1236. gadā, un šī ordeņa atliekas pēc tam apvienojās ar Vācu (Teutoņu) ordeni Prūsijā. Durbes kaujā 1260. gadā lietuvieši ordeni atkal smagi sakāva, jo ordeņa sabiedrotie — latvieši, kurši un zemgaļi — nostājās lietuviešu pusē. Sekojošos gadsimteņos Lietuvas galvenais pretinieks bija Vācu ordenis. Kaut 14. gadsimteņa otrā pusē ordenim izdevās iekarot Žemaitiju, tomēr, pēc tam kad 1386. gadā Lietuva apvienojās ar Poliju personālūnijā un pieņēma kristīgo ticību, ordenis nevarēja vairs pretendēt, ka tas kaņo pret pagāniem. Tomēr ienaidis ordenim pret Lietuvu palika, un izšķirīgajā kaujā pie Žaļģiras (ko krievu un poļu vēsturnieki dēvē par Grunvaldi, bet vācu vēsturnieki par Tannenbergu) 1410. gadā uzvarēja apvienotais Lietuvas un Polijas kaņaspēks, sabiedroto pusē piedaloties arī tatāriem un krieviem. Ordenis zaudēja Žemaitiju.

Tā kā Livonijā ordeņa spēki bija vāji un arī archibīskapa un bīskapu kaņaspēks bija nenozīmīgs un novājināts iekšējās cīņās, liela loma Latvijas un Igaunijas aizsardzībā bija latviešu un igauņu kaņotājiem. Starp latviešu kaņavīriem sevišķa nozīme bija Kurzemē un Zemgalē par lauksargiem dēvētajiem kaņavīriem. Tie uzmanīja ceļus no Lietuvas puses un ziņoja ordeņa pavēlniekiem par lietuviešu iebrukumiem. Kā lauksargi, tā arī pārējie latviešu kaņavīri bija saimnieki. Lauksargiem ordenis maksāja algu, vajadzīgo naudu iekasējot ar sevišķu lauksargu nodevu no visiem saimniekiem. Turpretim pārējos latviešu kaņavīrus saimnieki paši apgādāja ar visu vajadzīgo. Šai nolūkā pagasti bija iedalīti parobos. Katrā parobā bija apmēram deviņi saimnieki, un ik deviņtais saimnieks bija kaņavīrs. Latviešu kaņavīrus iesauca, kad draudēja kaņš, un viņus komandēja t. s. kuršu ķoniņi — laikam agrāko latviešu valdnieku pēcteči.

Pēc tam kad 15. gadsimteņa beigās Maskavijas valdnieks sakāva tatārus, viņš pakļāva sev Pliskavu un sāka uzbrukumu Novgorodas valstij un Livonijai. Novgorodu viņš iekaroja un izlaupīja Hanzas kantori, bet Livoniju iekarot viņam neizdevās. Ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs bija laikus paredzējis krievu iebrukumu un noorganizējis kaņaspēku. Sarunājis par sabiedrotiem lietuviešus un parūpējies par līdzekļiem, viņš apgādājās ar lielgabaliem un sapulcināja ap 2000 algotņu (landsknechtu) blakus paša ordeņa un vasaļu 4000 vīru lielajam kaņaspēkam un iesauca vairākus 10 000 latviešu un igauņu kaņavīru. Pie Igaunijas robežām Pletenberga

kaŗaspēkam izdevās apturēt krievu iebrukumu. Pletenbergs vajāja krievus līdz Ostrovai. Kad Pletenberga kaŗaspēkā sāka plosīties slimības un lietuvieši neieradās palīgā, viņš bija spiests atgriezties Livonijā. Krievi un tatāri tad no jauna iebruka Livonijā, aizvirzoties līdz Gaujienai, Trikātai, Ērgemei un Cēsīm. Ar gūstekņiem un laupījumu krievi atgriezās savā zemē, un Pletenbergs, savācis izkļiedētos spēkus, devās jaunā uzbrukumā. Pie Smoļinas ezera viņš izcīnīja spožu uzvaru pār krieviem, un vienas paaudzes laikā krievi vairs Livoniju neapdraudēja. Par nopelniem šai kaŗā Pletenbergs apbalvoja latviešu kaŗaspēka pavēlnieku kuršu ķoniņu Andreju Peniķi, izlēņojot viņam papildus viņa valdījumam vēl vienu arklu zemes.

Jauns krievu kaŗagājiens uz Livoniju notika Ivana Briesmīgā laikā 1558. gadā. Tas atkārtojās sekojošā gadā un vēl 1560. gadā. Kā redzams pēc Rennera chronikas, arī šais kaŗos ļoti ievērojama loma bija latviešu kaŗaspēkam (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 72. — 74. lp.).

Ķoniņu ciema ģerboņa glezna 1664. g. Lipaiķu baznīcas logā. Paskaidrojumā (pa labi) teikts, ka šo ķopiju 1780. g. licis pagatavot Lipaiķu mācītājs K. Amenda. (Pieminekļu valdes arhīvs, 2867. n.)

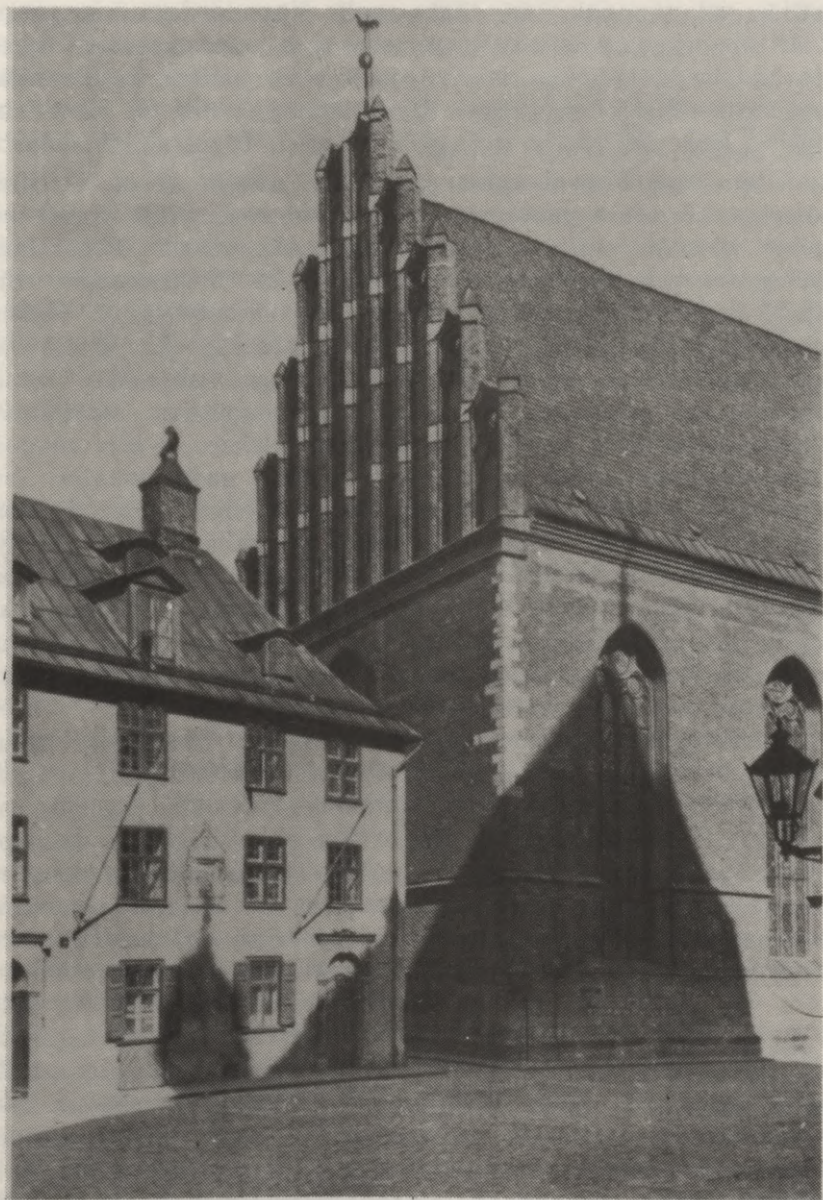
Milzīgo krievu un tatāru pārspēku Latvijas un Igaunijas spēki tomēr nespēja atvairīt. Vāji apbruņoto latviešu un igauņu kaņaspēku iznīcināja ienaidnieka skaitliskais pārspēks. Ordenim un biskapiem trūka naudas, lai algotu landsknechtus un iegādātos lielgabalus. Sabiedrotie lietuvieši vilcinājās un aprobežojās tikai ar Latgales un Zemgales aizstāvēšanu. Kad 1560. gadā pie Lugažiem krita galvenie ordeņa pavēlnieki (šo kauju palaikam nepareizi sauc par Ērgemes kauju), Livonijas liktenis bija apzīmogots. Tomēr Livoniju neieguva krievi, bet gan lietuvieši, kamēr pēdējais ordeņa mestrs Gothards Ketlers kļuva par Kurzemes un Zemgales hercogu.

Reformācija

Divi kristīgās ticības galvenie nozarojumi — Romas katoļu un grieķu katoļu baznīca — galīgi izšķīrās krustkaņu laikā no 1182. līdz 1204. gadam. Radās arī, gan skaita ziņā mazāka, starpforma — Romas katoļu austrumu ritu nozarojums. Romas katoļu baznīcā radās grupējumi, kas atšķēlās no kopējās baznīcas: 12. gadsimtenī Valdo domu biedri Francijā, 15. gadsimtenī Viklifa sekotāji Anglijā un tai pašā gadsimtenī Husa sekotāji Čehijā. Romas baznīca tos vajāja, un 1415. gadā Husu sadedzināja uz sārta.

Ļoti plaši izveidojās protestantu kustība 16. gadsimtenā sākumā. Ziemeļvācijā laikā no 1517. līdz 1529. gadam Mārtiņš Lutērs izdarīja baznīcas reformāciju, un viņa sekotāji galīgi atšķēlās no katoļu baznīcas. Pirms viņa Šveicē to pašu darīja Cvinglijs. Luteram sekoja karalis Henrijs VIII Anglijā, kur parlaments pieņēma likumu, ka nevis pāvests, bet karalis ir anglikāņu baznīcas galva. Arī Kalvins izdarīja reformāciju Francijā un vēlāk Šveicē (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 62. lp.). Reformācijas iemesli bija vairāki. Starp tiem galvenais bija pagrimums katoļu baznīcā. To atzina arī pāvesti un reformēja arī katoļu baznīcu pašu. Otrs iemesls bija renesanses kustība. Tā gan nebija reliģiska kustība kā protestantisms, bet antīkās kultūras ideju studijas un ar to saistītās pārmaiņas mākslā un zinātnēs. Radās nacionālā atmoda, un tā izpaudās arī reliģijas laukā.

Mārtiņa Lutera idejām radās atbalstītāji arī citās zemēs ārpus Vācijas — Zviedrijā, Dānijā un arī Livonijas federācijā. Rīgā jau 1522. gadā Pēterā baznīcā notika dispušs par reformāciju, un tai pašā gadā landtāgā radās opozīcija pret pāvesta varu Livonijas jautājumos. Divus gadus vēlāk kārtu sanāksmē Tallinā pilsētas un bruņinieki nodibināja savienību par labu reformācijai. Prūsijā lietas

Svētā Jāņa baznīca Rīgā.

attīstījās vēl straujāk, un 1525. gadā Vācu ordeņa virsmestrs sekulārizēja ordeņa valsti, t. i., pārvērta to par laicīgu valsti. Rīgas pilsēta tad draudēja pakļauties Prūsijai un ar to panāca, ka Livonijas ordeņa mestrs Pletenbergs atļāva Rīgai ticības brīvību, t. i., luterisko konfesiju. Rīga atteicās no sava otrā kunga — Rīgas archibīskapa.

Kad landtāgs Pletenbergam piedāvāja iespēju sekot Prūsijas virsmestra Albrehta paraugam, kas no virsmestra bija kļuvis par Prūsijas hercogu, turpat astoņdesmit gadu vecais Pletenbergs piedāvājumu nedz pieņēma, nedz noraidīja. Tā kā virsmestra vairs nebija, Vācu ordeņa Livonijas nozare kļuva patstāvīga, un Pletenbergs pēc paša lūguma kļuva par Svētās Romas imperijas firstu. Par Rīgas archibīskapu kļuva Prūsijas hercoga Albrehta brālis Brandenburgas markgrāfs Vilhelms. Viņa simpatijas, saprotams, bija protestantu pusē, tādēļ protestantiskie bīskapi to bija vēlējuši par archibīskapu. Kad Pletenbergs 1535. gadā nomira, arī jaunievēlētais mestrs bija protestantiem labvēlīgs, tāpat kā visi ordeņa pavēlnieki. Bija radies paradokssāls stāvoklis, ka Livonija bija kļuvusi faktiski protestantiska, kaut formāli vēl to skaitīja par katolisku baznīcas valsti. Kāds vācu vēsturnieks ir rakstījis, ka pakāpeniski evaņģelizētā zeme bija kļuvusi par atklātiem meliem. Par spīti vienādiem uzskatiem ticības lietās starp ordeņa mestru un archibīskapu pastāvēja politiskas domstarpības.

No latviešiem reformācijas kustībā pirmā iesaistījās Rīgas sālsnesēju brālība. Kā sālsnesēji, tā citas latviešu brālības kļuva par laicīgām aroda organizācijām. Ar reformāciju arī radās vajadzība pēc atsevišķām latviešu draudzēm, jo pēc luteriski evaņģeliskā principa dievkalpojumos latīņu valodas vietā stājās tautas valoda. Līdz ar to radās vajadzība pēc latviešu grāmatām — dziesmugrāmatas, katechisma, Svēto rakstu fragmentu tulkojumiem, baznīcas aģendas. Arī laicīgos rakstus sāka rakstīt latviski (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 63. lp.), un ar to radās centieni izstrādāt latviešu pareizrakstību. Pirmā luteriskā grāmata latviešu valodā iespiesta pirms 1525. gada, bet no tās neviens eksemplārs nav atrasts. Ir atrasts tikai 1586. gadā iespiestais luteriskais katechisms (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 65. lp.), un gadu iepriekš datētais katoļu katechisms arī latviešu valodā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 64. lp.). Luteriskās pieejas ietekmē arī katoļi pretreformācijas gaitā sāka iespiest grāmatas tautas valodā.

Ar prasību pēc tautas valodas dievkalpojumos arī latviešiem radās iespēja kļūt par mācītājiem. Pirmie zināmie latviešu mācītāji bija Indriķis Kulēns Alojā, palīgmācītājs Jānis Zonne Bērzaunē, un

iespējams, ka latvietis bija arī mācītājs Dr. Kristians Michaels Rīgā. Pārējo latviešu tautības mācītāju vārdi vēl nav noskaidroti.

Ja latviešu tautas kultūras vēsturē reformācija vērtējama pozitīvi, tad sociālā un politiskā vēsturē tā vērtējama negatīvi. Šķirojums latviešu un vācu draudzēs padziļināja nacionālo plaisu starp latviešiem un vāciešiem. No otras puses, reformācija sasniedza gan latviešus pilsētās, bet pavisam mazā mērā galveno tautas daļu laukos. Ar to var izskaidrot, ka reformācijas ietekmē Latvijā zemnieki nesacēlās, kā tas notika Vācijā. Kaut arī latviešu zemniekus tāpat kā viņu kungus uzskatīja par luteriešiem, mācītāju trūkuma dēļ viņi faktiski vai nu palika katoļi, vai turpināja dzīvot savu senču ticībā, vai arī visbiežāk savu senču ticējumu un katoļticības saplūdamā (sinkrētisms).

Dzimtbūšana Eiropā

Dzimtbūšana, arī dzimtniecība (angliski: serfdom, vāciski: Hörigkeit) ir iekārta, kad zemnieki bez kunga atļaujas nedrīkst atstāt savu sētu un viņiem jāveic kļaušu darbi un jādod nodevas kungiem. Mazāk parasta ir dzimtniecība ārpus lauksaimniecības, piemēram, kalnrūpniecībā.

Dažādās valstīs dažādos laikmetos dzimtbūšanas veids ir bijis atšķirīgs. Dažās vietās muižas, t. i., kunga sētas laukus apstrādāja dzimtnieki ar bezmaksas kļaušu darbu, ar saviem darbarīkiem, darbalopiem un pašu uzturā. Citās vietās kunga sētas laukus apstrādāja algoti laukstrādnieki, citur kunga sētas laukus iznomāja, citās vietās kunga sētai lauku nemaz nebija. Līdzīgs raibums bija ar ganāmpulkiem. Kur pastāvēja kļaušas, to ilgums dažādos laikmetos un dažādās zemēs svārstījās no nedaudz dienām gadā līdz ikdienas kļaušām, pat ar vairākiem kļaušiniekiem.

Pārējie dzimtkļaužu pienākumi pret kungu bija nodevas graudā, t. i., ražojumos, kā arī naudā. Latviski šīs nodevas sauca par kunga tiesu. Dažās zemēs dzimtniekiem bija spaidu kārtā jāizmanto kunga dzirnavas, maizes ceptuve, vīna spiede, alus darītava, un, saprotams, par šo ierīču lietošanu viņiem bija kungam jāmaksā.

Anglijā dzimtbūšana pastāvēja viduslaikos, bet tad bez sevišķa likumdošanas akta pakāpeniski izbeidzās, un 16. gadsimtenī tā praktiski vairs Anglijā nepastāvēja. Norvēģijā un Zviedrijā dzimtbūšanas nekad nav bijis, izņemot Zviedrijas iekarotās provinces. Francijā valsts vara dzimtbūšanu likvidēja pēc lielās

franču revolūcijas 18. gadsimteņa beigās. Dzimtbūšana izbeidzās arī uz austrumiem no Francijas, aptuveni līdz Elbes upei. Uz austrumiem no Elbes upes viduslaikos zemniekiem bija lielāka brīvība nekā uz rietumiem, bet, kad dzimtbūšana izbeidzās rietumos, tā sākās austrumos. Ar 15. gadsimteni apgabalos uz austrumiem no Elbes dzimtbūšana pakāpeniski kļuva smagāka, sasniedzot lielāko smagumu 17. un 18. gadsimtenī. Šo jauno dzimtbūšanu raksturo tieši bezmaksas klaušas.

Dzimtbūšanas rašanos mēģina izskaidrot vairākas teorijas — piemēram, ka Rietumeiropā pieauga pieprasījums pēc labības, ko vajadzēja importēt un ko tad ražoja Austrumeiropas muižās ar klašu darbu. Cita teorija dzimtbūšanu izskaidro ar labības cenu celšanos, bet arī ar tās cenu krišanos. Citi vēsturnieki dzimtbūšanas cēloņus saskata kaņšos un epidēmijās, kas mudināja kungus piecietināt zemniekus pie zemes, lai viņi nemeklētu izpostītajā zemē labākus dzīves apstākļus. Ir arī vēsturnieki, kas izskaidro dzimtbūšanas izcelšanos un izveidošanos ar centrālās valsts varas sabrukumu un muižnieku kārtas varas pieaugumu. Paradoksālā kārtā gluži tos pašus iemeslus vēsturnieki min, lai izskaidrotu dzimtbūšanas izbeigšanos citās zemēs. No teiktā izriet, ka nav iespējams izskaidrot dzimtbūšanu vispārinātā veidā, bet tā jāpētī konkrēti katrā atsevišķā vietā un laikā.

Dzimtbūšana Latvijā

Dzimtniecība Latvijā cieši saistās ar muižu. Tomēr muižas Latvijā pastāvēja, pirms nodibinājās dzimtbūšana. Pats vārds „muiža” ir lībiešu vai krievu cilmes, pēc kā varētu spriest, ka muižas pastāvēja Latvijā, pirms vācieši to iekaroja, un turklāt kā svešs institūts.

Jau 12. gadsimteņa beigās Indriķa chronikā ir pieminēti cisterciešu ordeņa mūka Teodoricha lauki lībiešu novadā, Turaidā, kuņšos labība padevusies labāk nekā lībiešiem. Tā būtu pirmā dokumentos minētā vācu muiža. Nezinām, kā to apstrādāja, bet jādodomā, ka laukus kopa cisterciešu mūki, kā tas bija parasts arī citās zemēs. Šo pašu Teodorichu bīskaps Alberts vēlāk iecēla par Daugavgrīvas klostera abatu, un, kaut arī chronika par to neko nevēstī, nav šaubu, ka arī klosterim bija lauki, ko apstrādāja cisterciešu ordeņa mūki un laicīgie brāļi. Drīz pēc Zobenbrāļu ordeņa dibināšanas tas iekārtoja muižas. Vispirms ordenis uzcēla pie Rīgas brāļa Bertolda dzirnavas, kur mala nodevās savākto labību. Īsta muiža bija drīz pēc tam iepretim Doles salai dibinātā Mazjumpramuiža (Allodium Blomendal).

Latviešu tautas māksla — ornamenti (zeķe Krustpili, prievīte Rucava un josta Līvānos).

Tā kā ordeņa karotāji bija jātnieki, ordeņa muižās nodarbojās ar zirgkopību un barības audzēšanu zirgiem. Viena no lielākajām ordeņa zirgkopības muižām bija pie Sarkandaugavas Rīgas tuvumā. Lopkopības muižas ordenim bija arī Daugavas salās, Siguldā, Cēsīs, Tālavā un citur. Ordeņa muižas bija arī centri, kur savāca iedzīvotāju naturālās nodevas, lai no turienes produktus nogādātu ordeņa pils. Līdzīgus centrus nodevu savākšanai nodibināja arī bīskapi un bīskapu vasaļi. Četrpadsmitajā gadsimtenī muižas sāk dibināt lielā skaitā. Muižas dibināja zemes gabalos, ko pirka no zemniekiem vai saņēma no tiem kā dāvinājumu, lai daļēji atbrīvotos no nodevu maksājumiem, kā arī, iekopjot nekultivētu zemi mežā, Muižas dibināja arī konfiscētā zemē, ko atsavināja dumpiniekiem, vai postažās, t. i., karos izpostītos vai mēri izmirušos ciematos. Līdz ar to radās juridis-

ki atšķirīga zemnieku un muižas zeme. No zemnieku zemes valsts vara vāca nodevas un prasīja kļaušas ceļu un tiltu būvei un uzturēšanai un piļu celšanai. No muižu zemes to valdītājiem bija jādod bruņinieku dienests ar muižas lielumam atbilstošu kara zirgu skaitu. Jāievēro, ka muižu valdītāji nebija to īpašnieki.

Kad muižas dibināja, darbaspēks bija dreļļi. Par dreļļiem sauca vergus. Tie bija: 1) karagūstekņi, 2) parādnieki, kas nespēja savu parādu samaksāt, 3) ar brīvības zaudēšanu notiesāti noziedznieki. Ar dreļļiem apsaimniekoja arī priekšvācu laika muižas, kā spriežams pēc vikingu sāgām. Ap 15. gadsimteņa sākumu dreļļu Latvijā sāka ierobežot, un gadsimteņa vidū tā izbeidzās. Iemesli bija no vienas puses baznīcas ietekme, no otras puses karagūstekņu skaita mazināšanās un maiņas kriminālajos likumos. Bijušos dreļļus nometināja starp zemniekiem, un pakāpeniski kļaušas muižām sāka prasīt no visiem saimniekiem. Saimnieki tam pretojās, atsaucoties uz to, ka viņi savas mājas mantojuši bez šādām nastām. Šie zemnieki sevi sauca par dzimtzemniekiem (erfbur, Erbbauer). Muižu saimniecībai paplašinoties, pieauga muižnieku centieni iesaistīt visus saimniekus muižas kļaušu darbos, un vārds „dzimtzemnieks” zaudēja savu pirmatnējo nozīmi, no brīva zemnieka apzīmējuma kļūstot par nebrīva zemnieka nosaukumu.

Kad karu un mēra dēļ bija ļaužu trūkums, dzīvi palikušie meklēja labākus dzīves apstākļus un devās uz citurieni. Lai šo zemnieku bēgšanu apturētu, muižnieki vienojās ar zemes kungiem par bēgļu atprasīšanu. Šādu vienošanos panāca 15. gadsimtenī, un daži vēsturnieki uzskata, ka tas bija dzimtbūšanas sākums. Lai atšķirtu šo samērā vieglo dzimtbūšanas posmu no vēlākās smagās dzimtbūšanas, vieglākā posmā to sauc par „novada būšanu”, bet smagākā par „dzimtbūšanu”.

Dzimtbūšana kļuva arvien smagāka ar feodālisma izbeigšanos. Agrākie vasaļi kļuva neatkarīgi kungi, un zemnieku agrākie publiskie (valststiesiskie) pienākumi kļuva par privāttiesiskiem pienākumiem. Šis pārmaiņas sākās vispirms Rīgas archibiskapijā un galīgi izveidojās Latvijā 16. gadsimtenī, nobeidzoties ar Livonijas federācijas bojā eju. Kad Latvija kļuva par Polijas un Lietuvas valsts provinci, radās t. s. Zigmunda Augusta privilēģija, kas Latvijas zemniekus pielīdzināja poļu zemniekiem. Kaut šīs privilēģijas oriģinālraksts ir pazudis un daudzi vēsturnieki domā, ka privilēģija palikusi tikai projekts, Latvijas muižnieki rīkojās tā, it kā šī privilēģija būtu ieguvusi likumīgu spēku. Poļu zemnieku stāvoklis laika gaitā bija kļuvis ļoti smags, un vājas centrālās varas dēļ viņu

kungi tos bija nospieduši ļoti smagā dzimtbūšanā. Kad Vācu ordeņa zemes Prūsijā pakļāva Polijai, arī tur dzimtbūšana pastiprinājās. Tagad tas pats liktenis skāra Latviju, un dzimtbūšanas smagums ļoti pieauga karaļa muižās, sevišķi poļiem un lietuviešiem piešķirtajās. Šis muižas tad noderēja par paraugu pārējiem muižniekiem.

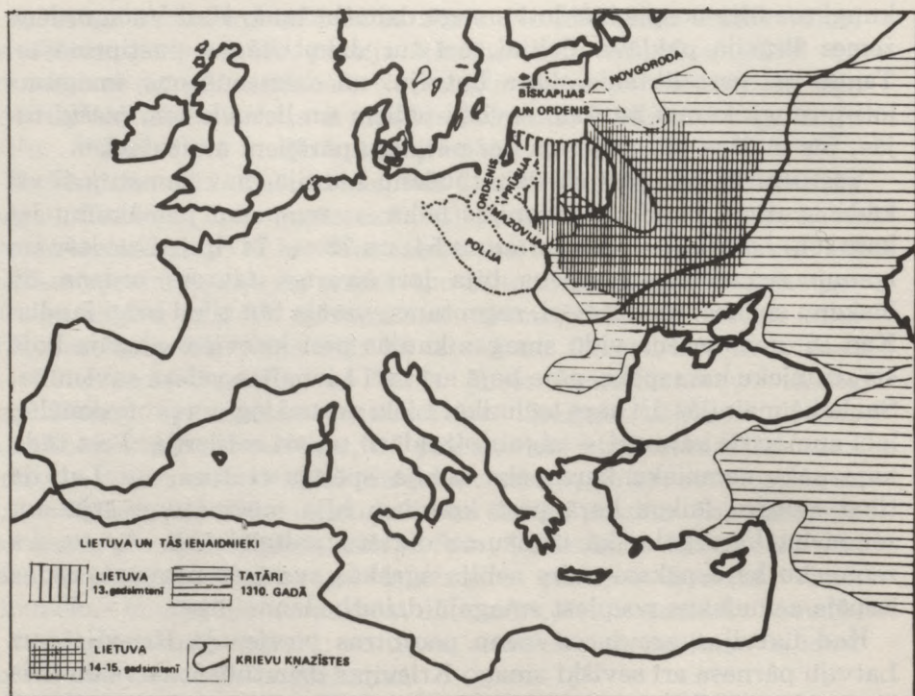
Vēsturnieki, kas pētījuši dzimtbūšanu Latvijā, nav pamanījuši vēl kādu svarīgu parādību Livonijas laikā — zemnieku pienākumu iet karā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 54. un 72. — 74. lp.). Latviešu un igauņu zemnieku karaspēks bija ļoti svarīgs faktors ordeņa un bīskapu spēkos, un karavīri, saprotams, varēja būt tikai brīvi ļaudis. Kad 16. gadsimtenā vidū smagās kaujās pret krieviem aizgāja bojā šis zemnieku karaspēks, gāja bojā arī pati Livonijas valstu savienība. Šai laikā mainījās arī kara tehnika. Lielu nozīmi ieguva profesionālie, labi apmācītie karavīri — algotņi (zaldāti) un arī artilērija. Pret tādu karaspēku zemnieku karaspēks nebija spējīgs cīnīties, un Latvijā tikai zviedru laikos karā pret krieviem bija mēģinājumi atjaunot zemnieku karaspēku kā izmisuma diktētu palīglīdzekli. Ar to, ka zemnieku karaspēkam vairs nebija agrākās svarīgās nozīmes, radās iespēja zemniekus nospīest smagajā dzimtbūšanas jūgā.

Kad Latvijas provinces vienu pēc otras pievienoja Krievijai, uz Latviju pārnesa arī sevišķi smago Krievijas dzimtbūšanas veidu. Šis jūgs kļuva tik nepanesams, ka tieši Latvijā izdeva pirmos dzimtbūšanas atcelšanas likumus.

Lietuvas lielvalsts

Lietuvas tautas — žemaiši un augstaiši 12. gadsimtenī dzīvoja apgabalā starp senprūšiem, kuršiem, zemgaļiem, jātvingiem un poļiem. Uz austrumiem no jātvingiem dzīvoja krievi. Šai gadsimtenī, Kijevas krievu valstij pagrimstot, pieauga Lietuvas nozīme. Krievi lietuviešu jātņiem nespēj pretoties, un augstaišu valdnieka Mindauga vadībā 13. gadsimtenā vidū lietuvieši okupē Polocku, Vitebsku un Smoļensku. Mindaugs pieņem Romas katoļticību, un Vācu ordenis pāvesta uzdevumā kronē Mindaugu par Lietuvas karali. Kad Durbes kaujā (sk. 106. lp.) kurši uzvar ordeni, Mindaugs no kristīgās ticības atsakās.

Lietuvas lielvalsti 13. gadsimtenī dibināja Mindaugs un nostiprināja viņa pēctecis Ģedimins (valdīja no 1316. līdz 1341. gadam). Lietuvā iekļauj Vitebsku, Vladimiru, Lucku un Voliniju. Lietuvas valdnieki izveido lielisku militāru organizāciju, piedaloties arī

Lietuvas lielvalsts.

pakļautajām krievu tautām — krivičiem un polockiešiem. Cetrpadsmitā gadsimtenī Lietuva sakauj tatārus un pakļauj sev Kijevas krievu valsti.

Ģedimins atbalsta Rīgas pilsētu cīņā pret ordeni (sk. 104. lpp.). Lietuvas valdnieki ir ļoti toleranti pret dažādiem reliģijas novirzieniem, un Lietuvas galvaspilsēta Viļņa ir vienīgā pilsēta pasaulē, kur Ģedimina laikā blakus pagānu svētnīcai ir Romas katoļu un grieķu katoļu baznīcas.

Pēc Ģedimina nāves Lietuva sadalās astoņās daļās, bet drīz vien Ģedimina dēls Olgerts (valdīja no 1345. līdz 1377. gadam) izvirzās par galveno valdnieku. Viņa laikā Lietuvas teritorija divkāršojas. Tā rodas konflikts ar Maskavas krievu valsti. Dīvos kaŗagājienos Olgerts iebrūk Maskavas valstī, nodedzina Maskavas priekšpilsētas, bet nespēj ieņemt Maskavas cietoksni — ar mūriem apjzto Kremli. Cīņās ar tatāriem Olgerts iekarņ Podoliju, un Lietuvas lielvalsts sniedzas no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai. Uz vairākiem gadsim-

teņiem Lietuva kļūst par lielāko Eiropas valsti viduslaikos (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 79. lp.).

Pēc Olģerta nāves par Lietuvas valdnieku (dižkunigaiti) kļūst viņa dēls Jagailis (valdīja no 1377. līdz 1392. gadam). Viņš liek nogalināt savu tēvoci Kēstuti, kas arī pretendē uz valdnieka tiesībām. Nogalina arī visus Kēstuša ģimenes locekļus, un tikai Kēstuša dēlam Vitautam izdodas izbēgt uz Mazoviju. Vitauts sabiedrojas ar Vācu ordeni Prūsijā. Lietuvieši tad iebrūk ordeņa valstī Prūsijā un to izposta. Lai atriebtos, ordenis savukārt iebrūk Lietuvā. Meklējot sabiedroto, Jagailis griežas pie Polijas. Poļiem ir trīs noteikumi: Jagailim jāpieņem Romas katoļticība, jāprec Polijas tronmantniece Jadviga, kļūstot par Polijas karali, un jāgarantē poļu dižciltīgo privilēģijas. Vēsturiskais notikums norisinās 1385. gadā, kad Jagailis pieņem šos noteikumus. Jagaili pēc apprecēšanās ar Jadvigu Polijas galvaspilsētā Krakovā kronē par Polijas karali Vladislavu IV. Tā Lietuva un Polija iegūst kopēju augstāko valdnieku (pastāv personālūnija). Lietuviešus kristī, un līdz ar to ordenim turpmāk zūd iegants rīkot krustkaņus uz Lietuvu. Cīņas tomēr turpinās citu iegantu dēļ. Par Lietuvas dižkunigaiti Vladislavs izraudzīja Šķirgaili. Tomēr tas nebija kareivisks, tādēļ, lai atvilktu no ordeņa tā sabiedroto Vitautu, Vladislavs piedāvāja Vitautam dižkunigaiša amatu. Konfliktā ar ordeni notika Žaļģiras kauja (sk. 106. lp.). Pēc šīs kaujas Lietuvā nostiprinājās Vitauta vara, un viņš kļuva par lielāko Lietuvas valdnieku (valdīja no 1392. līdz 1430. gadam), izpelnoties Vitauta Dižā nosaukumu. Viņš bija ļoti izglītots (runāja piecas valodas) un humāns (izturējās toleranti pret visiem reliģiskiem novirzieniem).

Vladislava IV garantētās privilēģijas Polijas dižciltīgajiem tomēr likās pārāk mazas, un viņi vēlējās vēl plašākas tiesības. Lai nodrošinātu troņa mantošanas tiesības savam dēlam, Vladislavs 1433. gadā bija ar mieru parakstīt lielo brīvības chartu poļu dižciltīgajiem. Tai pašā gadā viņš nomira, un, izpildot nolīgumu, poļu dižciltīgie par karali ievēlēja viņa dēlu, arī Vladislavu, kas pieņēma arī Ungārijas karaļa kroni. Cīņā pret turkiem Vladislavs krita. Par Polijas karali tad ievēl Vladislava brāli Lietuvas dižkunigaiti Kazimiru. Viņu ievēlot, poļu dižciltīgie atkal panāk savu tiesību paplašināšanu, bet neviens toreiz neparedzēja, ka šo tiesību pieaugums novedīs Polijas un Lietuvas kopvalsti pie anarchijas un līdz ar to pie valsts bojā ejas.

Kazimira laikā Prūsijā notika sacelšanās pret ordeņa valdību. Dumpinieki lūdza Polijas palīdzību, un sekojošais kaņš beidzās ar

mierlīgumu (1466. gadā), ar ko Polija ieguva Rietumprūsiju. Austrumprūsija palika ordenim, bet kā Polijas lēnis.

Pēc Kazimira nāves lietuviešu dižciltīgie par savu dižkunigaiti ievēlēja Kazimira dēlu Aleksandru. Aiz pateicības viņš piešķīra Lietuvas dižciltīgajiem tādas pašas privilēģijas, kādas bija poļu dižciltīgajiem Polijā. Par Polijas karali ievēlēja Kazimira otro dēlu Janu Albrechtu. Kad tas nomira, par karali ievēlēja viņa brāli Aleksandru, ar to atjaunojot Polijas un Lietuvas personālūniju. Aleksandrs bija solījis palīdzību Pletenbergam pret krieviem (sk. 107. lp.), bet politisku sarežģītumu dēļ paša valstī nevarēja ar solīto karaspēku ierasties palīgā, un tā smago kauju Pletenbergam vajadzēja izkarot paša spēkiem.

Pēc Aleksandra nāves 1506. gadā par Lietuvas dižkunigaiti un divus mēnešus vēlāk arī par Polijas karali ievēl viņa jaunāko brāli Zigmundu (Sigismundu). Radomas seimā (parlamentā) Zigmunds visu varu valstī nodod dižciltīgajiem. Ārpolitikā Zigmunda lielākais panākums bija, ka Prūsijas ordeni sekulārizēja un ordeņa mestrs kļuva par laicīgu hercogu lēņa atkarībā no Polijas (1525. gadā). Zigmundam vēl dzīvam esot, viņa dēlu Zigmundu Augustu (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 75. lp.) ievēl par Lietuvas dižkunigaiti un Polijas karali ar noteikumu, ka viņš sāks valdīt pēc tēva nāves. Tas notika 1548. gadā, Zigmunds II (Augusts) bija pēdējais Jagaiļu dinastijas valdnieks, un ar viņa nāvi 1572. gadā šī lietuviešu cilmes dinastija izbeidzās. Latvijas vēsturē viņa valdīšana bija nozīmīga ar to, ka Livoniju iekļāva Lietuvā un pēc Lietuvas un Polijas reālūnijas 1569. gadā tā kļuva par Lietuvas un Polijas kondominiju (kopvaldījumu).

Latviju iekļauj Lietuvas un Polijas kopvalstī

Krievijas cars Ivans Briesmīgais 1558. gadā iebruka Livonijā, cenšoties to iegūt sev (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 72. lp.). Galvenie iebrukumi bija vērsti pret Igauniju, bet cieta arī Latgale un Vidzeme no Alūksnes līdz Gulbenei. Nākošajā gadā krievu un tatāru uzbrukumi bija vērsti pret Vidzemi, Zemgali un Latgali. Mancelis savā sprediķu grāmatā ir aprakstījis iebrucēju šausmu darbus Latvijā. Krievi nostiprinājās Tērbatas bīskapijā un no turienes 1560. gadā siroja uz Igauniju un Vidzemi. Kaujā pie Lugažiem krita Livonijas ordeņa komandieri, un triju gadu cīņās iznīcināja arī latviešu un igauņu karaspēku.

Livonijas konfederācijai bija pienākušas beigas. Visa Livonija bija sadalīta (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 76. lp.). Krievi okupēja Austrumigauniju. Dāņi okupēja Igaunijas salas un daļu Rietumigaunijas cietzemes. Starp krievu un dāņu okupēto teritoriju vēl atradās ordeņa valdījumi, bet šai teritorijā un dāņu okupētajos apgabalos Igaunijas zemnieki pasludināja savu neatkarīgu valsti, kas gan pastāvēja tikai īsu laiku. Ordenis aicināja palīgā Zigmundu Augustu, un viņa sūtītais lietuviešu karaspēks okupēja Latgali, Augšzemgali, Rīgas pievārti un Vidzemes vidus daļu, kuŗas abās pusēs vēl valdīja Rīgas archibīskaps. Lietuvieši okupēja arī ordeņa zemes Kurzemē, bet Piltenes bīskapija bija dāņu valdījumā. Grobiņas apgabals bija ieķīlāts Prūsijas hercogīstei. Neokupētajā Zemgalē valdīja ordenis un Rīgas archibīskaps.

Lietuviešu karaspēks, atrodoties Latvijā, to nodrošināja pret krieviem. Ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers sāka sarunas ar Zigmundu Augustu par pakļaušanos kopvalstij. Par to Ketlers vēlējās saņemt Vidzemi, Latgali un Kurzemi ar Zemgali kā laicīgu lēni. 1561. gada līgumā par to vienojās, bet Ketlers ieguva tikai Kurzemi un Zemgali, turklāt Piltenes palika patstāvīga, un starp Kurzemi un Zemgali, kā arī Piltenes pierobežā kā ķīlis palika autonomas teritorijas, ko hercogi ieguva tikai vēlāk. 1562. gadā arī Rīgas archibīskaps ar līgumu pakļāvās Zigmundam Augustam. Šai laikā Igaunijas rietumos nostiprinājās zviedri, somi un krievi. Dāņi valdīja tos pašus apgabalus, ko iepriekšējā gadā, bet Vidzeme un Latgale bija tieši pakļautas Lietuvai (tās sauca par Inflantiju). Kad 1569. gadā personālūnijas vietā stājās Lietuvas un Polijas reālūnija, Inflantija kļuva par abu valstu kondominiju.

Jauns krievu iebrukums

Pēc Zigmunda Augusta nāves lielajā Lietuvas un Polijas kopvalstī izcēlās jukas, jo nebija skaidrības, kā iegūt jaunu valdnieku. Daži dižciltīgie par valdnieku vēlējās Krievijas caru Ivanu Briesmīgo, citi kādu ķeizara Maksimiliana dēlu, bet vēl trešā grupa — Francijas karaļa Šarla IX brāli, Anžu hercogu Anrī (poliski: Henriku). Pēdējo beidzot arī ievēlēja, bet bez tiesībām nodot kroni saviem mantiniekiem. Anrī ieradās Polijā, bet, kad pēc pusgada nomira viņa brālis Šarls IX un troni mantoja Anrī, viņš devās uz Franciju, un Lietuvas un Polijas kopvalsts palika bez valdnieka.

Izmantojot jukas Polijā un Lietuvā, krievi no jauna iebruka Livonijā. Ivanam Briesmīgajam izdevās dabūt savā pusē Kurzemes un Sāmsalas bīskapu — Dānijas karaļa brāli hercogu Magnu. Krievu cars viņam izprecināja savu brāļameitu un piešķīra Livonijas karaļa titulu. Pēc iepriekšējo gadu neveiksmīgajiem karagājieniem Igaunijā krievi 1577. gadā iebruka Latgalē un Vidzemē (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 81. lp.). Vienīgie pretinieki krieviem bija latviešu un igauņu karaspēks. Lietuvā un Polijā jau 1575. gada beigās bija ievēlēts jauns valdnieks. Tas bija Transilvānijas (tagad Rumānijā) vaivads, Turcijas vasalis, polis Stefans Batorijs (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 83. lp.). Viņam bija zināmas grūtības nostiprināties, un Dancigas pilsēta bija ar karaspēku jāpiespiež padoties. Pēc tam Stefans Batorijs uzsāka karu ar Krieviju. Uzbrukumu pret Krieviju reizē sāka arī zviedri Igaunijā. Kaujā pie Cēsīm krievu spēkus sakāva (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 82. lp.).

Karš ilga vairākus gadus. Stefans Batorijs karalaukā izcīnīja spožas uzvaras, ieņēma Veļikije Lukus un aizvīrījās līdz Smoļenskai. Totiesu viņam bija grūtības Polijas un Lietuvas seimā. Seims liedzās dot līdzekļus kara turpināšanai, un Stefans Batorijs bija spiests izdarīt aizņēmumus ārzemēs. Kad dižciltīgie atteicās doties karā, Stefans Batorijs salīga karām vācu un ungāru algotņus (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 83. lp.) un iesauca karadienestā ik divdesmito zemnieku, atbrīvojot viņus no dzimtbūšanas.

Ivans Briesmīgais (sk. attēlu *Latvijas vēstures atlanta* 71. lp.) veltīgi centās panākt mieru un griezās pie pāvesta Gregora XIII, lūdzot viņa starpniecību. Cerot, ka izdosies panākt baznīcas ūniju starp Romas katoļu un grieķu katoļu baznīcu, pāvests nosūtīja uz Krieviju savu pilnvaroto — jezuitu Antoniju Posevīnu. Baznīcas ūnija izrādījās ilūzija, bet Posevīns Jamzapoles ciemā 1582. gadā panāca desmit gadu pamieru starp krieviem un Stefanu Batoriju. Krievi atteicās uz visiem laikiem no Livonijas, Polockas un Veližas. Poļi bija ar mieru atdot krieviem iekarotos Veļikije Lukus, Zavoločju, Sebežu un Pliskavu. Nākošajā gadā arī zviedri nolīga pamieru ar krieviem uz trim gadiem, pie kam Zviedrija ieguva Igauniju un Ingriju.

Ar 1582. gadā noligto pamieru arī Rīgas pilsēta nonāca Lietuvas un Polijas kopvalsts pakļautībā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 85. lp.). 1561. gadā, padodoties Zigmundam Augustam, Rīgas pilsēta no pakļautības bija izvairījusies, deklarējot sevi par Vācijas imperijas brīvpilsētu. Izdodot Inflantijai jaunu konstitūciju, Stefans Batorijs piešķīra luterticībai Rīgā kulta brīvību, tomēr noteica arī, ka Rīgā un

citur dibināmas un atjaunojamas katoļu draudzes. Konstitūcija noteica arī provinces administrātīvo un tiesu iekārtu.

Kalendāra nemieri

Lielu vērību Stefans Batorijs pievērsa pretreformācijai. Šai ziņā viņa padomnieks bija Antonijs Posevīns. Rīgā un citos centros apmetās jezuitu ordeņa locekļi. Rīgā viņiem bija maz panākumu, un pretestība pret jezuitiem uzliesmoja atklātā dumpī. Ieganstu deva valdības ieviestais t. s. jaunais kalendārs. Lai izlabotu 45. gadā pr. Kr. nodibināto Jūlija Cezara kalendāru, pāvests Gregors XIII noteica, ka 1582. gada 4. oktobris jāskaita par 15. oktobri. Rīga šo jauno kalendāru neatzina, un 1584. gadā karalis Stefans Batorijs, draudot ar lielu naudas sodu, pavēlēja turpmāk lietot jauno kalendāru. Rāte rīkojumam paklausīja, bet tauta atteicās pieņemt jauno kalendāru. Kad rāte aizliedza latviešiem pulcēties Jāņa baznīcā Ziemsvētkos pēc vecā kalendāra, arī latvieši piedalījās nemieros. Izcēlās t. s. kalendāra nemieri. Rāte bija spiesta jauno kalendāru atcelt.

Rīgas iedzīvotājiem izdevās piespiest rāti izpildīt vēl citas sociālās un saimnieciskās prasības. Tomēr šī uzvara ilga tikai piecus gadus. Zigmunda III laikā karaļa komisāri kalendāra dumpja vadoņus apcietināja un notiesāja ar nāvi.

Stefans Batorijs nomira 1586. gadā. Polijā un Lietuvā ar Zigmundu III sāka valdīt Vāzas dinastija. Izvēle nebija laimīga, jo radās konflikti starp Lietuvas un Polijas kopvalsti un Zviedriju.

Pēc Jamzapoles pamiera Vidzemē un Latgalē kādus 20 gadus bija miers. Pa to laiku valsts muižas pārņēma poļu un lietuviešu administrātori, un poļu dižciltīgie ieguva arī agrākās vācu vasāju muižas. Ar karaļa atbalstu notika rekatolizācija, atgriežot katoļticībā luterticībā pārgājušos muižniekus un līdz ar to viņu zemniekus. Jaundibinātajai Romas katoļu Vidzemes bīskapijai piešķīra plašas muižas Burtnieku, Valmieras, Cēsu un citos kaimiņu novados. Tomēr ap 70% ciematu palika vācu valdījumā. Pēc Polijas parauga arī latviešu zemnieku dzimtbūšana kļuva smagāka. Tas izraisīja zemnieku bēgšanu uz Rīgu, kur latvieši, nodzīvojot vienu gadu un vienu dienu, kļuva brīvi.

Zemes valditāju tautība Vidzemē 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā.

Poļu valdījumos ietilpst arī nedaudz lietuviešu valdījumu.

Zemes valditāju tautība Vidzemē

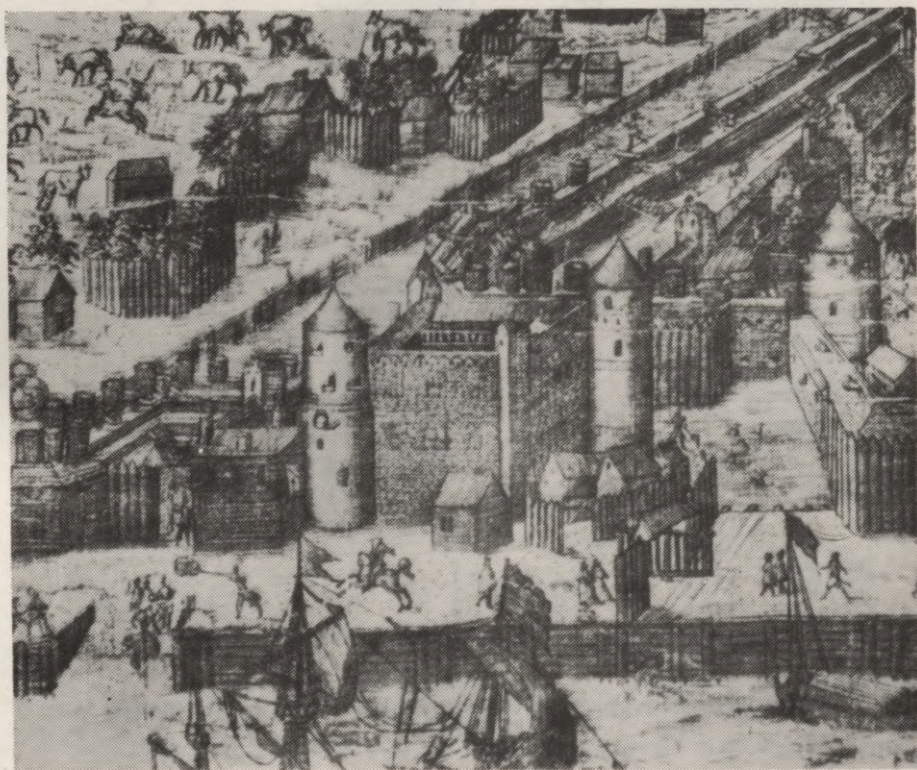
Lietuvas un Polijas kopvalsts valdība pārņēma agrākās Livonijas konfederācijas valstsmuižas un piešķīra tās valdījumā katoļu baznīcai, lietuviešiem un poļiem, kā arī tiem vāciešiem, kas bija nostājušies tās pusē. Kad Zviedrija iekaroja Vidzemi, zviedru valdība savukārt šīs muižas atsavināja un piešķīra tās valdījumā saviem valstsvīriem un tiem, kas bija nostājušies Zviedrijas pusē.

Jāievēro, ka muižas piešķīra valdījumā, ne īpašumā. Muižnieki centās ignorēt lielo juridisko starpību starp valdījumu un īpašumu, tāpēc zviedru laiku beigās radās konflikts starp valdību un muižniekiem, kad Zviedrijas kārtu pārstāvība piešķīra Zviedrijas karalim absolūtu varu. Lietuvas un Polijas kopvalsts valdība bija pārāk vāja, lai darbos pierādītu, ka muižas nav piešķirtas īpašumā, bet tikai valdījumā.

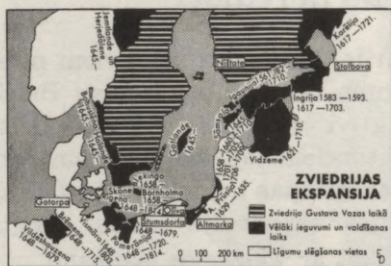
Zviedrija kļūst par Eiropas lielvalsti

Septiņpadsmitajā gadsimtenī Zviedrija, balstoties uz saviem priekšpostenim Somijā un Igaunijā, ieguva teritoriju gar visu Baltijas jūras piekrasti. Zviedrija arī aktīvi iejaucās Vācijas lielajās reliģiskajās cīņās un panāca protestantiem labvēlīgu atrisinājumu. Uz simt gadiem Zviedrija kļuva par Eiropas lielvalsti (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 89. lp.). Zviedrijas ekspansija sākās, mēģinot iekarot Latviju un daļēji to arī panākot ar Vidzemes iegūšanu.

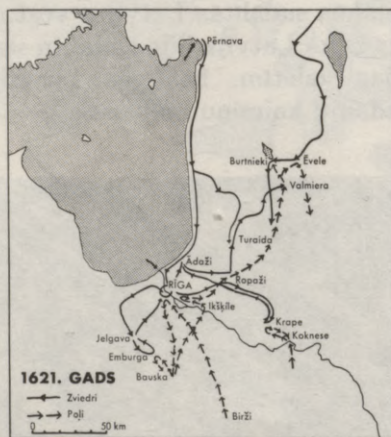
Ar šiem Zviedrijas iekarojumiem sākās sadalītās Latvijas vēstures periods. Arī Livonijas konfederācijas laikā Latvija bija sadalīta starp atsevišķām Livonijas konfederācijas valstīm, bet pēc Livonijas konfederācijas bojā ejas, Latviju sadalīja kaimiņu lielvalstis.

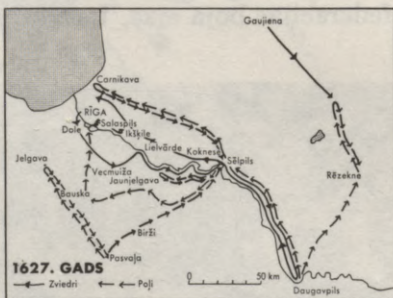
Rīgas pils 1612. gadā. (N. Mollina vaļagrebums).

Kara operācijas 1626. gadā

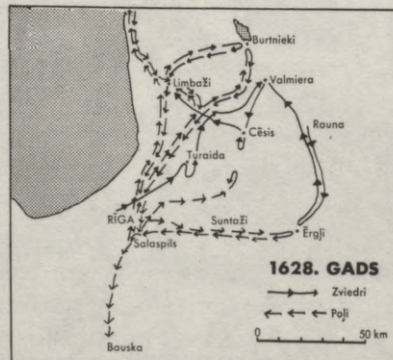
Kara operācijas 1621. gadā

Kara operācijas 1627. gadā

Kara operācijas 1625. gadā

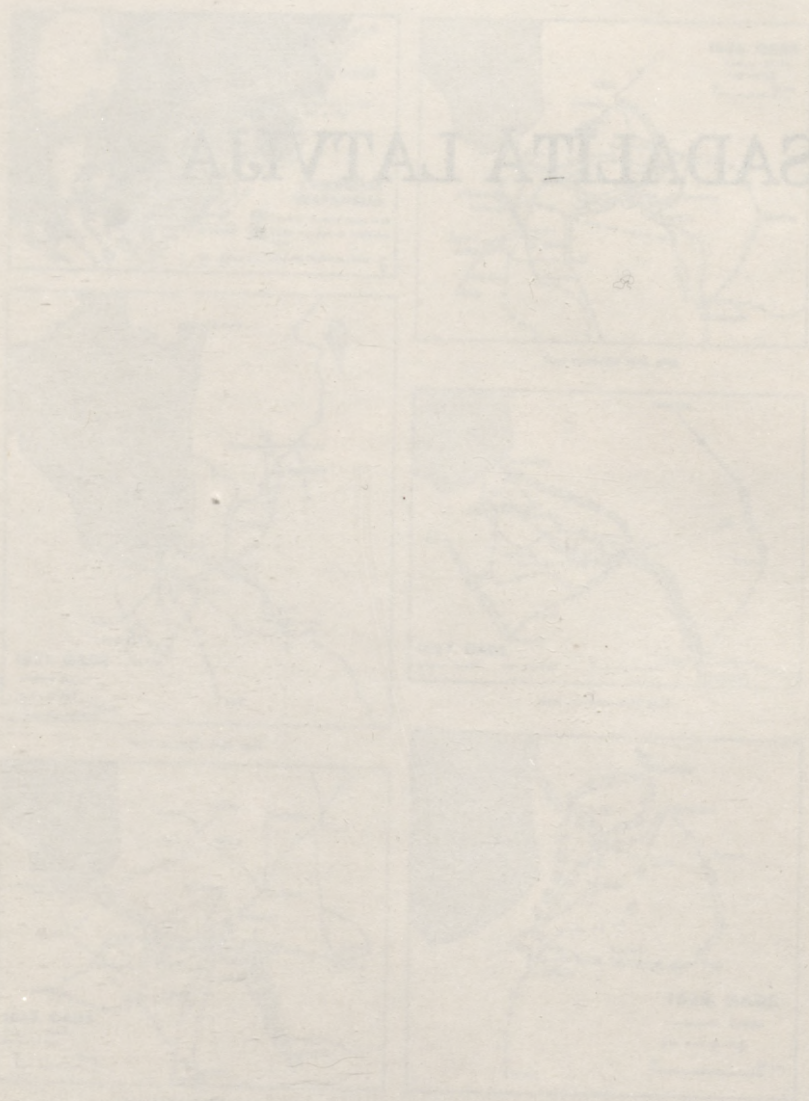
Kara operācijas 1628. gadā

Zviedrijas iekarojumi un Gustava Adolfa karagājieni Latvijā.

CETURTĀ DAĻA

SADALĪTĀ LATVIJA

ЦЕНТРА ДАЛА

Централна Дала

Vidzemes iekarošana

Konflikts starp Zviedriju un Poliju sākās ļoti neparastā veidā. Divu paaudžu laikā Zviedrijā bija stipri iesakņojusies luterticība. Tomēr Zviedrijas karalis Juhans III bija apprecējis katolieti — Jagaiļu Katrīnu. Viņas dēlu Zigmundu skoloja jezuīti, pievēršot katoļticībai. Kā Jagaiļu dzimtas locekli un jezuītu audzinātu katoli Zigmundu III ievēlēja par Polijas un Lietuvas federācijas karali. Kad nomira viņa tēvs, Zigmunds III mantoja arī Zviedrijas troni. Tomēr luterticīgie zviedri nevēlējās katoli par karali, un daļa zviedru sabiedrības sāka pulcēties ap Zigmunda tēvoci — Sēdermanlandes hercogu Kārli. Domstarpības ilga 15 gadu un beidzās ar to, ka Zviedrijas riksdags par Zviedrijas karali ievēlēja hercogu Kārli, kas valdīja kā Kārlis IX. Lai aizsargātu Igauniju pret poļiem, Kārlis IX 1600. gadā ar zviedru un somu karaspēku no Igaunijas puses iebruka Vidzemē un Latgalē. Zviedru spēkus atvairīja stiprie Rīgas (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 90. lp.) un Kokneses (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 94. lp.) nocietinājumi, un lietuviešu karaspēks atbrīvoja Koknesi no zviedru aplenkuma. Kara laime bija gan zviedru, gan lietuviešu pusē, līdz beidzot zviedri un somi bija spiesti savus spēkus atvilkt uz Igauniju. No turienes līdz pat 1609. gadam sekoja zviedru un somu iebrukumi Vidzemē un Kurzemes hercogistē. Latvieši šai karā smagi cieta. Abas puses postīja latviešu mājas. Izcēlās bads un mēris. Kā bieži Latvijas vēsturē — latviešu kaŗavīri un partizāni cīnījās abās pusēs, un sekas bija latviešu skaita katastrofāla samazināšanās.

Kad Kārlis IX nomira, Zviedrijas troni mantoja viņa dēls Gustavs II (Ādolfs). Viņa pirmie panākumi bija, kad mierlīgumā ar krieviem zviedri ieguva Ingriju un Kareliju. Zviedri arī atjaunoja cīņas ar poļiem. Izmantojot to, ka poļu un lietuviešu karaspēks bija iesaistīts cīņās pret Krieviju, zviedri vispirms guva panākumus Vidzemē un Kurzemē. Šie panākumi tomēr nebija ilgstoši, un tikai tad, kad Gustavs Ādolfs personīgi pārņēma zviedru karaspēka vadību, izdevās ieņemt Rīgu (1621. gadā). Polijas spēki bija iesaistīti cīņās ar turkiem un krieviem, tomēr cīņas Latvijā ilga līdz 1628. gadam un pēc pārtraukuma atjaunojās 1635. gadā, pēc tam pretinieki vienojās par pamieru. Zviedru un poļu kaŗagājienus Vidzemē, Zemgalē un Latgalē ir iespējams kartēs ļoti sīki noteikt (sk. kartes *Latvijas vēstures atlanta* 91. — 93. lp.). Ko nevar parādīt, ir posts un ciešanas, ko šie kaŗagājieni nodarīja latviešu tautai.

Kaŗa iznākumā Vidzeme gandrīz uz 100 gadiem palika Zviedrijai. Zviedri Vidzemē reorganizēja administrāciju, skolas, baznīcu, tiesu un agrāro iekārtu.

Administrācijas priekšgalā karalis iecēla ģenerālgubernātoru, kas dzīvoja Rīgas pili. Skolu lietās galvenais jaunievedums bija, ka Rīgā nodibināja ģimnaziju (vidusskolu) un Tērbatā (īgauniski — Tartū) nodibināja universitāti, kurā varēja studēt arī latvieši. Baznīcai karalis iecēla superintendentu un par vienīgo atļauto konfesiju noteica luterismu. Tiesas kļuva pieejamas visiem, un Tērbatā (vēlāk Rīgā) nodibināja galveno tiesu. Agrārajās lietās apmēram pusi no Vidzemes zemes karalis piešķīra ievērojamiem Zviedrijas valstsvīriem un virsniekiem. Piešķirtās muižas tie apsaimniekoja ar ierēdņiem. Lai novērstu patvaļības un korupciju, vajadzēja sīki noteikt zemnieku pienākumus. Zemnieku klaūšas un nodevas ierakstīja t. s. vaku grāmatās.

Trīsdesmit gadu kaŗš

Iepriekš aprakstītais kaŗš starp Zviedriju un Lietuvas un Polijas kopvalsti bija priekšspēle Trīsdesmit gadu kaŗam Vācijā. Kad Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs bija iekarojis Vidzemi, viņš varēja iejaukties šai Vācijas kaŗā.

Vācija bija ne vien saskaldīta daudzās atsevišķās patstāvīgās valstīs, bet sadrumstalota arī reliģiskā ziņā. Ziemeļos valdīja protestantu valdnieki, bet dienvidos katoļu valdnieki. Pastāvēja princips — kādas konfesijas ir valdnieks, tādas ir arī pavalstnieki (cujus regio, ejus religio). Protestanti savukārt bija saskaldīti, un galvenās grupas bija luterāņi un kalvinisti. Kaut gan starp luterāņiem un kalvinistiem bija ļoti lielas domstarpības, viņi apvienojās un 1608. gadā nodibināja Eviņģelisko ūniju, lai pretotos katoļu valdnieku vienotajai fronteī reichstāgā. Nākošajā gadā Vācijas katoļu valdnieki uz to atbildēja, nodibinot Katoļu līgu. Eviņģeliskā ūnija meklēja atbalstu Francijā un Anglijā, Katoļu līga savukārt — Spānijā.

Pirmās sadursmes notika Čehijā, kas bija iekļauta t. s. Svētās Romas vācu imperijā ar Bohēmijas nosaukumu. Čehijā bija ne vien nacionālas pretīšķības starp slavu čehiem un vācu minoritāti, bet arī konfesionālā aina bija ļoti raiba. Tur bija ne vien luterāņi un kalvinisti, bet arī brāļu draudzes. Bez tam tur bija utrakisti, kas atļāva svētā vakarēdiena vīnu baudīt ne vien priesteriem, bet arī

lajiem, kaut citādi viņi bija katoļi. Ar jezuītu lielo aktivitāti katoļu skaits stipri pieauga, un protestanti jutās sevišķi apdraudēti. Kad tikko ievēlētais Bohēmijas karalis Ferdinands devās prom no Prāgas, viņš valsts lietas uzticēja 11 vīru padomei, no kuŗiem 7 bija katoļi un 4 protestanti. 1618. gada maijā Prāgas pili pēc kādas asas vārdu maiņas protestantu padomnieki izmeta pa logu divus savus pretiniekus — katoļu padomniekus un vienu sekretāru. Kaut kritiens bija ļoti augsts (50 pēdu), tikai viens no izsviestajiem katoļiem tika ievainots, un visi trīs palika dzīvi. Katoļu propaganda apgalvoja, ka izmestos kritienā atbalstījuši eņģeļi, bet protestantu propaganda atbildēja, ka apakšā bijusi mēslu kaudze, kuŗā pa logu izsviestie iekrituši.

Pēc šīs varmācības Bohēmijas protestanti pārņēma varu savās rokās. Viņi izdzina jezuītus un apbruņoja pilsētu iedzīvotājus. Tikai Pilsene un Budveisa pretojās, bet tās ieņēma no ārienes pieaicināti spēki.

Pēc Svētās Romas vācu nācijas imperatora nāves bija paredzēts ievēlēt jaunu imperatoru. Starp septiņiem elektoriem trīs bija protestanti un trīs katoļi. Septītajam elektoram vajadzēja nākt no Bohēmijas, un tā balss tad izšķirtu, vai imperators būs katolis vai protestants. Par Bohēmijas karali bija ievēlēts Ferdinands, kas bija katolis. Viņš vēlējās ar paša izšķirēja balsi kļūt par imperatoru, bet Bohēmijas landtāgs apstrīdēja viņa tiesības balsot. Ferdinands gan bija Bohēmijā ievēlēts par karali, bet nebija iesvētīts amatā, tādēļ pēc konstitūcijas karaļa vietā vēlēšanās vajadzēja piedalīties Bohēmijas landtāga delegātam. Lai nebūtu nekādu domstarpību par to, ko Bohēmija vēlas, tās landtāgs atcēla katoli Ferdinandu no karaļa amata un viņa vietā par Bohēmijas karali ievēlēja kalvinistu — Reinas Pfalcas (angliski — Palatinate) kūrfirstu Frīdrihu. Reichstāgs tomēr pasteidzās par imperatoru ievēlēt Ferdinandu. Frīdrihs, saprotams, to neatzina un gatavoja kaŗagājienu uz Vīni, lai gāztu Ferdinandu. Pēdējam savas armijas nebija, un viņš lūdza palīdzību Katoļu līgai. Katoļu līgas armija beļģieša Tilija (Tilly) vadībā devās kaŗagājienā uz Prāgu.

Prāgas tuvumā pie Baltā kalna 1620. gadā notika kauja, un bohēmiešus sakāva. Frīdrihs bija spiests bēgt uz Pfalcu, un, tā kā viņš bija valdījis vienu ziemu, viņu sauca par „vienas ziemas karali”. Bohēmiešus, kuŗus uzskatīja par dumpinieku vadoņiem, publiski pakāra. Romā svinēja uzvaru ar uguņošanu un pateicības dievkalpojumiem.

Zaudējumam kaujaslaukā bija kļūmīgas sekas čehu tautas dzīvē. Saimnieciskā ziņā tās bija, ka čehu dižciltīgie zaudēja mantu, jo zemes īpašumus konfiscēja un par smieklīgi zemu cenu pārdeva vācu dižciltīgajiem. Cieta arī pārējie čehi, kad apgrozībā esošo naudu pasludināja par nederīgu un tās vietā laida apgrozībā jauna kaluma naudu, kuņas vērtība bija uz pusi mazāka.

Tiesiskā ziņā smagi cieta čehu zemnieki, kad agrākos brīvos laudis nospieda dzimtbūšanas jūgā. Nacionālā ziņā cieta visa čehu tauta, jo bija apdraudēta čehu kultūra — apspieda čehu valodu, aizliedza viņu tradīcijas, tautasdejas un taml. Čehu inteligenci vajāja. Mācītie vīri bija spiesti doties emigrācijā; to skaitā bija ievērojamais pedagogs Komenijs, kas mira Amsterdamā. Čechijā sāka dominēt vācieši, un Bohēmiju pilnīgi iekļāva Habsburgu valdījumā. Reliģiskā ziņā jezuīti panāca, ka protestantus pievērta katoļticībai ar varu. Protestantu baznīcas iznīcināja, grāmatas sadedzināja. Tā zeme, kur Trīsdesmit gadu karš bija sācies, bija pirmā, ko nopostīja.

Pēc uzvaras pie Prāgas Tilijs ar savu armiju devās no Moldavas uz Reinu. Pfalcu ieņēma, un Frīdriha vietā par elektoru pasludināja Bavārijas Maksimilianu. Līdz ar to no septiņiem elektoriem pieci bija katoļi, un nākošajās imperatora vēlēšanās bija nodrošināta katoļu kandidāta uzvara. Evaņģēlisko ūniju Tilijs pasludināja par likvidētu, bet protestantu valdnieki viens pēc otra sāka ar Tiliju veltīgu cīņu.

Tilija sekmes karalaukā tomēr sacēla trauksmi ārpus Vācijas. Francija, Anglija un Holande deva līdzekļus protestantu valdniekiem, un Dānijas karalis iebruka Vācijā. Arī viņu Tilijs sakāva. Pēc Tilija lielajiem panākumiem kaujaslaukā arī imperators Ferdinands jutās apdraudēts un sāka organizēt savu armiju, kas būtu neatkarīga no Katoļu līgas armijas.

Ferdinanda centienus atbalstīja kāds katoļticībā pārgājušais Bohēmijas vācu dižciltīgais, kas sakarā ar protestantu sakaušanu Bohēmijā bija sarašis lielas bagātības. Šī vīra vārds bija Vallenšteins. Viņš savāca lielu karaspēku, ko pats atalgoja un komandēja. Vallenšteina armija iekaroja Silēziju un sakāva protestantu komandiera Mansfelda karaspēku, ieņemot Meklenburgu. Par šīm uzvarām imperators iecēla Vallenšteinu par Meklenburgas hercogu un piešķīra viņam Baltijas admirāļa titulu. Tomēr jaunā admirāļa floti un ostas iznīcināja dāņi.

Ferdinanda vara Vācijā tagad bija lielāka nekā savā laikā Kārļa V vara. 1629. gadā viņš pasludināja ediktu, kas atdeva katoļu garīdzniecībai visas zemes, kas bija pārgājušas protestantu rokās: luterāņiem bija jāatdod 2 archibīskapijas, 12 bīskapiju un liels skaits

Karī Eiropā 17. gadsimtenī.

abeju. Vallenšteins šo rīcību neatzina, un Ferdinands viņu atcēla no amata.

Šai drāmatiskajā brīdī, lai glābtu protestantus, Trīsdesmit gadu karā iejaucās Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs. Izcēlis karaspēku malā Rigenes salā, Gustavs Ādolfs sagatavoja kara darbību pret Katoļu līgu, nodibinot bazi Pomerānijā un sava svaiņa teritorijā Brandenburgā. Tilijs atbildot aplenca protestantu cietoksni Magdeburgu pie Elbes. Magdeburga krita, bet aizstāvji to nodedzināja, un Tilijam izdevās izglābt tikai katedrāli, ko viņš nodeva katoļu rīcībā. Pēc tam Tilijs ieņēma Leipcīgu. Kauja ar Gustava Ādolfa spēkiem notika pie Breitenfeldes, un pirmo reiz šai karā Tilija spēki cīņu zaudēja. Zviedri panāca savu uzvaru ar skaitā mazāku armiju, veiksmīgi izmantojot muskešu uguni.

Gustavs Ādolfs pēc tam ieņēma Vircburgu un Reinas bīskapijas. Tālākajā uzvaru gājienā viņš devās pret Bavāriju. Pie Augsburgas Tiliju nāvīgi ievainoja, un viņš mira Ingolštates cietoksnī. Tagad likās, ka nākošais Gustava Ādolfa panākums būs Vīnes ieņemšana. Savā izmisumā Ferdinands griezās pie Vallenšteina. Kaut Vallenšteina bija ievadītas slepenas sarunas ar Gustavu Ādolfu, viņš tomēr bija ar mieru aizmirst apvainojumu, ka Ferdinands viņu bija atcēlis no amata, un bija gatavs karot pret zviedriem.

Gustavs Ādolfs tad izdarta liktenīgu kļūdu. Viņa padomnieks — kanclers Aksels Uksenšerna (Oxenstierna) ieteica Gustavam Ādolfam doties uz Vīni, ko viņš būtu sasniedzis ātrāk nekā Vallenšteina spēki. Gustavs Ādolfs tomēr devās uz rietumiem, uz Švābiju. Vallenšteins to ignorēja un iebruka Saksijā, kas bija Zviedrijas sabiedrotā. Gustavs Ādolfs steidzās Saksijai palīgā. Pie Licenes liktenīgajā kaujā 1632. gadā Gustavs Ādolfs krita.

Kara turpmākā darbība tagad bija Vallenšteina un Uksenšernas izšķiršanā. Uksenšerna piedāvāja Vallenšteina Bohēmijas karaļa titulu, ja viņš nostātos pret Ferdinandu. Vallenšteins atteicās un no savas puses piedāvāja Saksijai un Brandenburgai mieru, solot, ka atceļ visu, kas kopš 1618. gada būtu bijis pretrunā ar reliģisku brīvību. Viņa noteikums tomēr bija, ka zviedri no Vācijas ir jāizdzen. Kad katoļu garīdzniecība uzzināja, ka Vallenšteins sācis miera sarunas ar protestantiem, tā izsludināja Vallenšteinu par nodevēju. Vallenšteins tad saaicināja savus pulkvežus Pilsenē, kur tie apsūdzēja viņam paklausīt un vajadzības gadījumā arī doties karā pret imperātoru. Ferdinands tad izdeva pavēli, lai Vallenšteina neklausā, un viņa vietā iecēla Pikolomini (Piccolomini), kas bija Istaizvarētājs Licenes kaujās. Vallenšteina virsniekiem piedraudēja

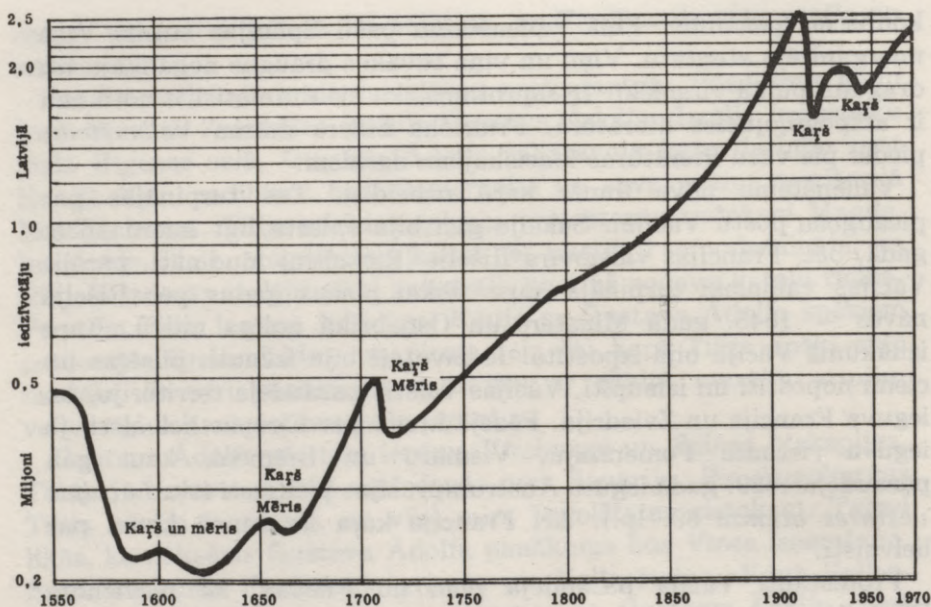
konfiscēt Ipašumus. Pret Vallenšteinu pašu Spānijas sūtnis Vinē noorganizēja atentātu. Viņš un viņa tuvākos draugus nogalināja Iru dragūnu pulka virsnieki. Ir saprotams, ka šie drāmatiskie notikumi ir atspoguļojušies literātūrā. Frīdricha Šillera drāma *Vallenšteins* pieder pie vācu literatūras klasiskajiem darbiem.

Vallenšteina nāve tomēr karu nebeidza. Tas turpinājās par pieaugošu postu Vācijai. Saksija gan bija spiesta līgt mieru 1635. gadā, bet, Francijas valstsvīra Rišeljē (Richelieu) mudināti, pārējie Vācijas valdnieki turpināja karu. Tikai piecus gadus pēc Rišeljē nāves — 1648. gadā Minsterē un Osnabrikā nolīga mieru. Kara iznākumā Vācija bija izpostīta. Iedzīvotāji bija izkauti, pilsētas un ciemi nopostīti un izlaupīti. Vācijas valstis pazaudēja teritoriju, ko ieguva Francija un Zviedrija. Pēdējā kļuva par Eiropas lielvalsti, jo ieguva rietumu Pomerāniju, Vismaru un Brēmeni, kaut gan pazaudēja 1629. gadā iegūto Austrumprūsijas piekrasti (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 89. lp.). Arī Francija kara iznākumā kļuva par lielvalsti.

Protestanti Vācijā pazaudēja pusi no Pfalcas, ko pievienoja Bavārijai. Kalvinistiem atzina vienādas tiesības ar citām konfesijām. Slaviskā Bohēmija palika katoļu zeme vācu Habsburgu imperijā. Par sirdsapziņas brīvību, kuņas dēļ karš bija sācies, mierlīgumā nekas nebija teikts. Tikai šai karā radās atziņa, ka ar varu nevar panākt visu kristīgo konfesiju apvienošanu. Vācijas politiskā sadrumstalotība pastiprinājās, jo imperatora prestižs bija mazinājies. Tā 18. gadsimtenī asprātīgais francūzis Voltērs varēja teikt, ka t. s. Svētās Romas vācu nācijas imperija nav nedz svēta, nedz vāciska, nedz arī imperija.

Trīsdesmit gadu kara ietekme Latvijā

Gustavs Ādolfs, iejaucoties Trīsdesmit gadu karā Vācijā, lielā mērā karu financēja ar ienākumiem no Vidzemes. 1630. gadā no Vidzemes un mazākā mērā no Igaunijas ienākumiem sedza apmēram trešo daļu kara izdevumu. Ienākumi no Vidzemes bija zemnieku maksātais kara nodoklis graudā un naudā (ko sauca par staciņu) un ostas pilsētās maksātā muita naudā (licente). Gustava Ādolda karaspēks bija vervētu algotņu karaspēks. Pēc Vidzemes ieņemšanas karaspēkā par virsniekiem un apakšvirsniekiem iestājās lielā skaitā Vidzemes muižnieki, bet arī latviešu zemnieki un latviešu namnieki ļāvās vervēties par zaldātiem, t. i., algotņiem. Tā Vidzemes iedzīvotāji ne

Latvijas iedzīvotāju skaits 1550 — 1970.

Diagramma rāda kara un mēra postīgo ietekmi (semilogaritmiskais attēlojums).

vien palīdzēja segt kara izdevumus, bet deva arī karam vajadzīgo dzīvo spēku.

Baltijas jūras lielākās ostas, kurās apgrozījās visvairāk kuģu, bija Danciga un Karaļauči (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 69. lp.). Trīsdesmit gadu kara laikā tās stipri cieta, bet to vietā lielā mērā uzplauka Rīga. Kad Vācijā kara posta dēļ draudēja bads, Rīga kļuva par ievērojamu labības eksporta ostu. Labību Rīgai pieveda gan no attālākiem Polijas apgabaliem, gan arī no Vidzemes. Muižas, izmantojot labvēlīgo konjunktūru, palielināja zemnieku klaugas un nodevas. Tādā veidā Trīsdesmit gadu karam bija nelabvēlīgas sekas latviešu zemnieku dzīvē.

Pēc Gustava Ādolfa nāves

Pēc Gustava Ādolfa nāves Zviedrijas troni mantoja viņa mazgadīgā meita Kristīna, jo dēla Gustavam Ādolfam nebija. Kamēr Gustavs Ādolfs bija karavīrs un rūpējās par savas armijas virsniekiem,

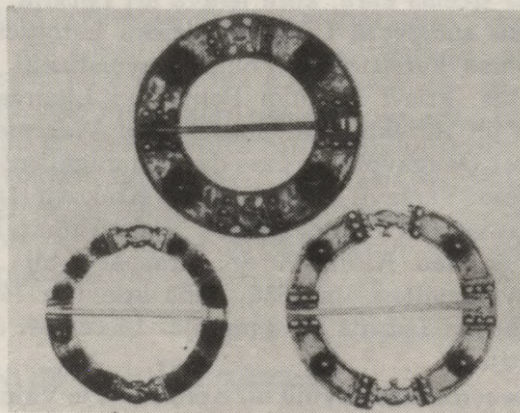
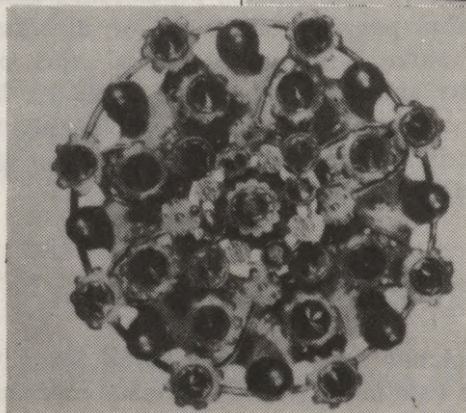
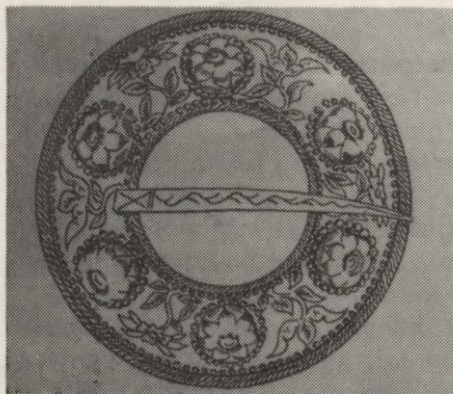
izlēpojot viņiem muižas, Kristīnas aizbildņu valdība atļāva muižniekiem organizēties. Jau divus gadus pēc Gustava Ādolfa krišanas karalaukā Vidzemes muižnieki panāca tiesības vēlēt landmaršalu un iecelt sekretāru. Muižnieki sāka pulcēties landtāgos un vēlēt landrātus. Muižnieku privilēģijas valdība apstiprināja, pat t. s. Sigismunda (Zigmunda) Augusta privilēģiju. Šo privilēģiju neviens iepriekšējais valdnieks nebija apstiprinājis, un tās oriģināls pat bija pazudis. Latviešu tautas vairākumam — latvju zemniekiem šī rīcība, ko bija panākuši muižnieki Kristīnas galmā, nāca par sliktu. Kristīnas aizbildņi valdīja 12 gadus. Pēc nākošo 10 gadu patstāvīgās valdīšanas Kristīna atteicās no troņa un, kaut gan bija Gustava Ādolfa meita, kuŗas tēvs bija izglābis protestantu konfesiju Vācijā, zaudējot savu dzīvību, pārgāja katoļticībā un aizbrauca uz Romu. Kad viņai Romā apnīka, viņa vēlējās atkal kļūt par Zviedrijas karalieni, bet zviedri viņu vairs negribēja. Kristīna bija gudra un apdāvināta, bet nenosvērta rakstura. Pēc atteikšanās no troņa viņa bija materiāli nodrošināta, jo viņas iztikai piešķīra 1645. gadā no Dānijas iegūtās Sāmsalas ienākumus.

Pirmais ziemeļu karš

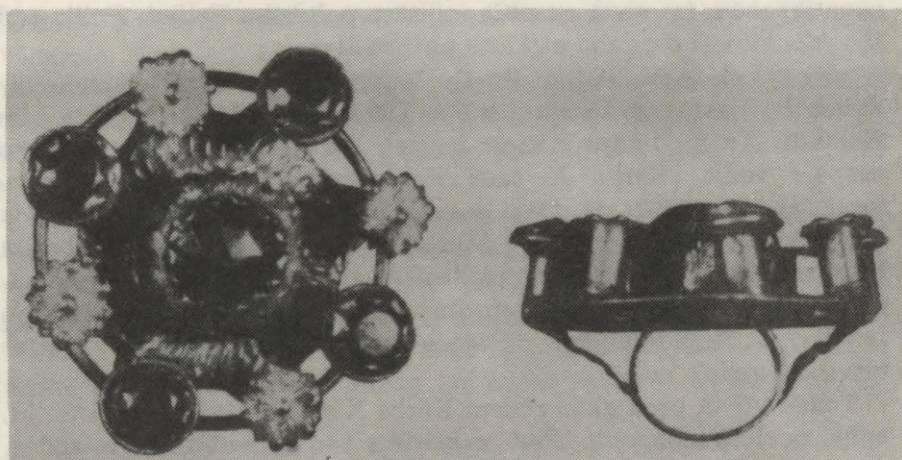
Pēc Kristīnas atteikšanās par Zviedrijas karali kļuva viņas brālēns Kārlis Gustavs, kas valdīja kā Kārlis X. Dažus mēnešus pirms viņa valdīšanas sākuma izcēlās karš, kuŗā ierāva arī Latviju. Polijā bija iekļauta arī kazaku apdzīvotā Ukraina. Grieķu katoļticīgie kazaki nevēlējās būt Romas katoļticīgās Polijas pavalstnieki. Aizstāvot savus ticības brāļus, krievi uzbruka Polijai un Lietuvai, ieņemot Smoļensku, Viļņu un Rēzekni. Lai nodrošinātu Vidzemes robežas, Kārlis X lika ieņemt Daugavpili un pats devās karagājienā uz Poliju, dažās nedēļās ieņemot Varšavu un pēc mēneša Krakovu (1655. gadā).

Lielie zviedru panākumi radīja krievos greizsirdību. Izmantojot izdevīgos apstākļus, kad Kārlis X ar karaspēku bija devies uz Prūsiju, poļi atguva zaudēto, un 1656. gadā krievi ar 120 000 vīru lielu karaspēku iebruka Latvijā un Igaunijā. Lietuvieši atteicās no pakļautības Zviedrijai.

Īsā laikā krievi ieņēma Daugavpili un Koknesi. Pie Valmieras kādu krievu daļu gan sakāva, bet Salaspils nocietinājumus zviedri atzina par vājiem un atvilkās uz Rīgu. Rīgas priekšpilsētās zviedri nodedzināja un nocietinājās iekšpilsētā un Pārdaugavas skanstīs. Krievi Rīgu aplenca un apšaudīja ar artileriju (sk. *Latvijas vēstures*

Latviešu tautas māksla — saktas. Spītējot kara postam, Latvijā
plauka tautas māksla.

Latviešu tautas māksla — gredzens.

atlanta 104. lp.). Rīgas aizstāvjos bez zviedru karaspēka bija arī paši rīdzinieki, starp tiem arī militāri organizēti latviešu amati (arodorganizācijas). Krievus apkaņoja arī latviešu zemnieki, kas bija apbruņoti gan ar ugunsieročiem, gan galeniski iesietām izkaptīm. Kad krievu nometnē pie Rīgas izcēlās mēris, viņi bija spiesti atkāpties. Šī atkāpšanās izvērtās bēgšanā. Krievi tomēr noturēja Koknesi un Daugavpili.

Vidzemes landrāti savā sanāksmē Skujenē nolēma, ka kara dienestā jāiesauc arī latviešu zemnieki, lai aizstāvētu Turaidu, Cēsis, Valmieru, Rūjienu un pārejas pār Gauju un Sedu. No dokumentiem redzams, ka šo lēmumu realizēja un latviešu karavīrus iesaistīja cīņā pret krieviem (sk.: E. Dunsdorfs, *Mūžīgais latviešu karavīrs*, 1967. 160. — 163. lp.). Krievu iebrukumi Igaunijā bija veiksmīgāki nekā Latvijā, un zviedri bija spiesti atkāpties un nocietināties Tallinā. Stāvoklis Latvijā pasliktinājās, kad Vidzemē iebruka lietuviešu karaspēks, ieņemot Raunu un Valmieru. Turpretim mēģinājums ieņemt Rīgu lietuviešiem neizdevās, jo Kārlis X laikā atsūtīja zviedru karaspēka pastiprinājumu no Vismaras Vācijā. Lietuvieši bija spiesti atkāpties uz Kurzemes hercogisti.

Kamēr krievi centās ieņemt Vidzemi un Igauniju, Kārlis X, sabiedrojoties ar Brandenburgas kūrfirstu, otrreiz ieņēma Varšavu. Zviedri tomēr radīja poļos pret sevi ienaidu ar to, ka apgānīja katoļu baznīcas, un bija spiesti Poliju atstāt. Brandenburgas kūrfirsts atpirkās ar naudu no sabiedrības ar zviedriem un Kārlim X par

nepatīkšanām tai vietā apsoltja militāru palīdzību Polijai. Polija tad Brandenburgai par labu atteicās no Prūsijas.

Pēc neveiksmēm Polijā Kārlis X nolēma nokārtot rēķinus ar Zviedrijas pastāvīgo ienaidnieku — Dāniju. Dānijas sabiedrotā bija Holande. Tā mudināja krievus ieņemt Rīgu un Tallinu, bet tie to nespēja veikt. Kārlis X caur Pomerāniju un Holšteinu devās kaņģājiņā pret Dāniju. Dāņi nespēja pretoties. Kad 1657./58. gada bargajā ziemā ledus pārklāja Mazo un Lielo Beltu, Kārlis iebruka Dānijas salās. Iejaucoties Francijas, Anglijas un Holandes diplomātiem, viņš atstāja Dāniju un mierīgumā saņēma agrāko daļu teritoriju Skandināvijas pussalas dienvidos un ieguva muitas brīvību Zundā.

Tomēr vēl tā paša gada rudenī Kārlis X atjaunoja karu ar Dāniju, aplencot Kopenhāģenu. Pret zviedriem tad sabiedrojās Holandes, Austrijas, Dānijas un Polijas spēki, un zviedru kaņģaspēks bija spiests padoties. Kārlis X tomēr nedomāja cīņu pārtraukt, un tikai viņa nāve 38 gadu vecumā 1660. gadā deva iespēju noligt mieru.

Kurzemes hercogīste

Kurzemes hercogīste faktiski bija patstāvīga valsts, bet formāli Polijas karaļa lēnis. Kurzemes muižniecība, nostājoties opozīcijā pret hercogu, meklēja atbalstu Varšavā. Tas deva iespēju poļiem iesaistīties hercogīstes lietās. Pirmais hercogs Gothards Ketlers sadalīja hercogīsti starp saviem divi dēliem — Frīdrihu un Vilhelmu. Kad Vilhelms bija licis nogalināt muižnieku vadoņus, hercogīstē ieradās poļu komisija. Vainīgo atcēla no amata, un visai hercogīstei apstiprināja tikai vienu hercogu — Frīdrihu.

Otra poļu komisija izstrādāja Kurzemes satversmi un pārvaldes kārtību (1617. gadā). Šī satversme ievērojami stiprināja dižciltīgo muižnieku noteikšanu valsts lietās un reizē ar to arī Polijas ietekmi. Katoļticība ieguva līdzīgas tiesības ar valdošo luterāņu konfesiju.

Kad par hercogu kļuva Vilhelma dēls Jēkabs (sk. attēlu *Latvijas vēstures atlanta* 99. lpp.), viņš prata izvairīties no konfliktiem ar muižniecību. Muižnieku iesaistīšanos valsts lietās hercogs Jēkabs novērsa, izveidojot ierēdņu kadrus, kaut gan arī ierēdņus viņš izraudzīja no dižciltīgajiem. Hercoga domēnēs (muižās) pārvaldi racionālīzēja (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 98. lpp.). Blakus lauksaim-

niecībai domēnēs attīstīja rūpniecību, sekojot kaimiņu paraugam Vidzemē, kur arī attīstījās rūpniecības uzņēmumi. Pievēršoties tirdzniecībai plašāk nekā to darīja Jēkaba priekšteči, viņš būvēja tirdzniecības kuģus un to aizsargāšanai arī kara kuģus. Plaši pazīstama ir hercoga Jēkaba koloniju politika (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 100. lp.).

Ap 1651. gadu Jēkabs anektēja Sv. Andreja salu Afrikā pie Gambijas upes grīvas. Ap to pašu laiku viņš arī nodibināja koloniju vienā no Antilu salām — Tobago. Trešo, mazāk pazīstamo koloniju pēc Pirmā ziemeļu kara Jēkabs nodibināja Norvēģijā — Eidsvoldā. Aizjūras kolonijām praktiskā nozīme bija maza, bet tās ievērojamas tāpēc, ka tās bija pirmās kroņa kolonijas pasaulē: tā laika angļu,

Hercogs Jēkabs Ketlers.

Attēls uz 1645. gada Kurzemes un Zemgales hercogistes dārdēra. Uzraksta tulkojums: Jēkabs, ar Dieva žēlastību Livonijas, Kurzemes un Zemgales hercogs.

franču u.c. lielvalstu pilsoņu kolonijas bija privātas. Hercoga koloniālā politika bija neveiksmīga, jo koloniālā tirdzniecība nesa zaudējumus.

Tikpat neveiksmīga kā viņa koloniālā politika bija hercoga Jēkaba iejaukšanās Anglijas politikā. Anglijā 1649. gadā notika revolūcija. Karali Čārlzu I notiesāja ar nāvi, un karalistes vietā nodibinājās republika. Iznākumā izcēlās pilsoņu karš. Rojālisti sevišķi stipri bija Skotijā, un tur Čārlza I dēlu kronēja par karali ar Čārlza II vārdu. Sekojošā karā starp Angliju un Skotiju uzvarēja angļi, un Čārlzs II bija spiests bēgt uz Eiropu. Meklējot atbalstu Čārlza II labā, viņa sūtnis Džons Kochrāns griezās arī pie hercoga Jēkaba. Tas rojālistiem piegādāja labību, ieročus, pulveri un vienpadsmit kuģus, kopā 376 000 vecdālderu vērtībā, kas līdzinājās 85 000 mārciņām — pēc tagadējās naudas pirkšanas spējas miljoniem mārciņu vērtībā. Kochrāns solīja ar sevišķu rakstu, ka parādu samaksās, tikko Čārlzs II atgūs troni.

Troni Čārlzs II tiešām atguva 1660. gadā, jo angļiem bija apnikusi Kromvela nodibinātā militārā diktatūra un režīma puritānisms. Tomēr bagātā Anglija nabaga Kurzemes hercogīstei parādu nesamaksāja.

Izeļoties Pirmajam ziemeļu karā, Kurzemes hercogs Jēkabs deklarēja savu neitralitāti. Tomēr ar saviem vājajiem spēkiem viņš nespēja neitralitāti nosargāt, un lietuviešu kaņaspēks Kurzemi izlietoja par bazi iebrukumiem Vidzemē. Jēkabs bija apprecējis Brandenburgas kūrfirsta māsu. Kad kūrfirsts 1657. gadā pārsviedās poļu pusē, zviedriem radās uzskats, ka kūrfirsta svainis Jēkabs arī ir poļu pusē. Zviedri piedāvājās nodot Jēkabam hercogīsti kā zviedru lēni. Kad Jēkabs atteicās, zviedri 1658. gada septembrī ieņēma Jelgavu, sagūstīja Jēkabu un aizveda viņu vispirms uz Rīgu un pēc tam uz Ivangorodu pie Narvas.

Sekojošajās cīņās Kurzemes hercogīsti nopostīja. Cieta ne vien lauksaimniecība, bet iznīka arī rūpniecības uzņēmumi, un hercogīste pazaudēja kuģus un kolonijas. Pēc kara Jēkabam izdevās atgūt tikai Tobago.

Romantiskie vēsturnieki ir cildinājuši hercogu Jēkabu un apzīmējuši viņa laikmetu par spožu. No latviešu tautas vēstures viedokļa šie cildinājumi nav attaisnojami. Hercoga Jēkaba celtās rūpnīcas, muižu saimniecības racionalizācija, viņa kuģniecība, tirdzniecība un zaudējumi ar aizdevumu angļiem nozīmēja palielinātu kļaušu nastu latviešu zemniekiem.

Mierlīgums Olivā (1660 — 1661)

Kaut visas Pirmajā ziemeļu karā karājošās valstis bija nogurušas, reizu reizēm saktās miera sarunas neveicās. Karājošām valstīm bija savas pretenzijas. Zviedrija vēlējās iegūt Kurzemes hercogisti un galīgi novājināt Dāniju. Krievi vēlējās paturēt okupētos apgabalus Vidzemē un Igaunijā un atgūt gadsimteņa sākumā zaudēto Ingriju un Kariju. Polija gribēja, lai atzīst Polijas karaļa pretenzijas uz Zviedrijas troni un lai atdod tai Vidzemi. Galvenais šķērslis miera līgšanai bija Kārļa X kareiviskais gars, kas nevarēja paciest neveiksmes. Tikai divi mēnešus pēc viņa nāves izdevās noligt mieru starp Polijas un Lietuvas kopvalsti un Zviedriju. Šo mierlīgumu parakstīja arī Polijas un Lietuvas sabiedrotie. Abas puses atteicās no savām pretenzijām. Zviedri apsolija katoļiem Vidzemē ticības brīvību.

Drīz pēc šī mierlīguma Kopenhāgenā nolīga mieru Zviedrija un Dānija, visumā atstājot spēkā Zviedrijas teritoriālos ieguvumus. Miera sarunas starp Krieviju un Zviedriju neveicās, jo krievi neatkāpās no savām prasībām. Tikai, kad zviedri savu karaspēku, kas bija jāatvelk pēc Olivas mierlīguma no Prūsijas, novietoja Vidzemē (Rīgā, Valmierā un Pērnavā), krievi bija ar mieru atjaunot miera sarunas. Pēc ilgstošas kaulēšanās mieru nolīga 1661. gadā. Krievi atteicās no Vidzemes un Igaunijas un atbrīvoja okupēto teritoriju, saskaņā ar līgumu atstājot ieročus, municiju, baznīcu zvanus un baznīcu greznojumus. Koknesē vien krievi atstāja 21 lielgabalu. Arī Krievija un Polija vienojās izbeigt karu, nolīgstot pamieru.

Zviedrijas troni pēc Kārļa X nāves mantoja pieci gadi vecais Kārlis XI. Viņa vietā valdīja aizbildņi un senāts, līdz jauno karali izsludināja par pilngadīgu. Ārpolitikā Zviedrija sabiedrojās ar Franciju. Kad franči iebruka Pfcā, Brandenburga sakāva zviedru spēkus (1675. gadā) un ieņēma Pomerāniju. Dāņi savukārt iebruka Skonē, Dienvidzviedrijā. Tikai ar Francijas diplomātu iejaukšanos Zviedrija atguva Pomerāniju un Skoni. Iekšpolitikā Zviedrija bija nonākusi kļūmīgā stāvoklī, jo valsts kase bija tukša.

Ja neskaita ienākumus no iekarotajām provincēm, Zviedrijā pašā un Somijā Gustava Ādolda laikā galvenos ienākumus valstij deva ieņēmumi no zemes. Zviedrijā bija trejādas zemes katēgorijas. Apmēram pusi no zemes kopplatības valdīja zemnieki par dzimtu, un šie zemnieki maksāja kronim nodokļus. Vairāk nekā ceturtdaļa

kopplatības bija kroņa zeme, ko zemnieki no kroņa nomāja. Mazāk par ceturtdaļu valdīja muižnieki. Tie saņēma no zemniekiem nodevas, bet muižnieki paši kronim neko nemaksāja.

Kad Zviedrijā valdīja Kristīna, Kārlis X un aizbildņu valdība, pirmās divas zemes kategorijas samazinājās, jo nodokļu zemi un kroņa zemi izdāvināja vai (mazāko daļu) pārdeva muižniekiem. Tā kā muižnieki no nodokļiem bija atbrīvoti, tad līdz ar to strauji samazinājās valsts ienākumi.

Zemes redukcija

Pēc senas konstitūcijas, Zviedrijas karalis nebija absolūts valdnieks. Pirmkārt, likumus apsprieda kārtu pārstāvju parlaments, otrkārt, valdības lietas kārtoja senāts. Kārlis XI atzina, ka, lai glābtu valsti no sabrukuma, viņam ir nepieciešama absolūta vara, un jau 1676. gadā valsts padomei nebija nekādas teikšanas. Kārtu pārstāvju parlaments 1682. gadā viņam piešķīra absolūtu varu. Spēdams patstāvīgi rīkoties, Kārlis XI izdarīja administratīvas un militāras reformas. Iepriekšējo zviedru valdnieku laikos galvenie spēki armijā bija vervēts algotņu karaspēks. Kārlis XI armiju pārkārtoja, un par galvenajiem spēkiem kļuva zviedri un somi paši, ne vairs sveši algotņi. Lai karaspēku apgādātu, izdarīja muižu redukciju. Tas nozīmēja, ka agrāko valdnieku izdāvāto nodokļu un kroņa zemi atsavināja. Zemniekiem, kas šo zemi valdīja, vajadzēja uzturēt karaspēku. Pēc redukcijas trešdaļa zemes bija nodokļu zeme, trešdaļa kroņa zeme un tikai trešdaļa palika muižniekiem, kas bija brīva no maksājumiem kronim.

Aizjūras provincēs — Vidzemē, Igaunijā, Sāmsalā, Pomerānijā un citās provincēs Vācijā redukcijai bija cits raksturs, jo agrārā struktūra šajās provincēs bija citāda nekā Zviedrijā. Vidzemē pēc iekarošanas zviedru valdnieki bija piešķirušī apmēram pusi no zemes saviem lielajiem valstsvīriem un virsniekiem. Šo zemi Kārlis XI redukcijas ietvaros lika atsavināt. Tā kā noskaidrojās, ka arī pārējo zemes valdītāju rokās bija zeme, kas kādreiz bijusi tikai izlēnota, nevis nodota īpašumā, tad arī šo zemi atsavināja (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 105. lpp.). Atsavināto zemi iznomāja tās agrākajiem valdītājiem, bet zviedru lielmuižniekiem atsavināto zemi bieži vien iznomāja Vidzemes muižniekiem.

Reizē ar muižu redukciju zviedri izdarīja Vidzemē zemes mērīšanas darbus. Zīmētie plāni un apraksti ir saglabājušies līdz mūsu dienām,

un tie ir vērtīgs avots Latvijas agrārajai un saimniecības vēsturei. Pēc plāniem un sarakstiem var aplēst, ka Vidzemē pēc redukcijas kronim bija 77,4% no visas lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Ja skaita tikai zemnieku zemi, tad pēc redukcijas kroņa zemniekiem bija 79,3% no zemnieku tīrumu platības. Ja skaita tikai muižu zemi, tad kroņa muižās bija 72,3% platības. Pārējā zemnieku zeme un muižu zeme palika muižniekiem. Reducētajās muižās zviedri sāka pārmērīt zemi un apvienot pagabalus (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 106. — 107. lp.), bet šo reformu nepabeidza.

Iznomātās kroņa muižas deva Zviedrijas kronim lielus ienākumus. Nomu maksāja gan graudā, gan naudā. Tā kā graudā maksājamās nodevas bija nocenotas par zemu taksu, nomnieki centās panākt līgumus, ka noma jāmaksā naudā. Zviedrijas kronis arī labprāt vēlējās nomu saņemt naudā. Tā kā Zviedrijā pašā redukcija deva ļoti maz naudas ienākumu, jo, kā redzējām, no reducētās zemes uzturēja kaŗaspēku, tad redukcija aizjūras provincēs kļuva par ļoti svarīgu naudas ienākumu avotu Zviedrijas fiskam (valsts kasei). Sevišķi nozīmīga Zviedrijai kļuva Vidzeme. Reducētajās ienākumi kopā ar muitām deva pusi no visiem Zviedrijas valsts ienākumiem naudā.

Kamēr finansiāli redukcijai bija panākumi, tās politiskās sekas nebija Zviedrijai labvēlīgas. Muižnieki, kas redukcijā bija zaudējuši savas muižas, bija neapmierināti. Klāt nāca vēl tas, ka vienvaldības varu, ko Zviedrijas karalis Kārlis XI bija ieguvis Zviedrijā, viņš attiecināja arī uz Vidzemi.

Vidzemes muižniekiem zviedru laikos bija plaši izveidota pašvaldība. Landtāgs bija likumdošanas iestāde, bet landmaršals un 12 landrāti bija lēmumu izpildītāji. Landtāgā varēja piedalīties tikai bruņinieki, t. i., muižu īpašnieki, bet ne nomnieki. Sakarā ar redukciju landtāga locekļu skaits ievērojami saplaka, jo vairums muižnieku pēc redukcijas bija kļuvuši par muižu nomniekiem. Arī landrātu skaitu karalis samazināja uz sešiem.

Vidzemes muižnieki uzskatīja redukciju par savu seno privilēģiju pārkāpumu. Muižnieki ievēlēja komisiju, lai tā privilēģijas sakopotu un iesniegtu tās karalim. Privilēģiju iesniegšanai 1690. gadā uz Stokholmu devās muižnieku delegācija. Delegātu skaitā bija arī Vidzemes muižnieks un zviedru armijas kapteinis Johans Reinholds Patkuls. Viņš gan nebija delegācijas vadītājs, bet viņam bija liela loma turpmākajos notikumos.

Pirmās domstarpības Stokholmā radās par Zigmunda Augusta privilēģiju. Pēc muižniecības domām saskaņā ar šo privilēģiju Zigmunds Augusts Vidzemes muižas bija alodificējis, t. i., agrākās

lēna muižas piešķīris muižniekiem par Ipašumu, un tādēļ Zviedrijas karalim nebija tiesības tās atsavināt. Muižnieku delegācija tomēr nevarēja uzrādīt nedz privilēģijas oriģinālu, nedz apliecinātu norakstu. Zviedru komisija, kas privilēģijas pārbaudīja, tādēļ šīs muižnieku pretenzijas noraidīja. Otrs svarīgais jautājums bija par valststiesisko veidu, kā Vidzeme iekļauta Zviedrijā. Pēc muižnieku delegācijas domām, Vidzemes dižciltīgie atteikušies no pakļautības Polijas un Lietuvas kopvalstij un brīvprātīgi padevušies Zviedrijai. Tāpat kā Vidzeme Zviedrijā iekļāvusies, tā varētu arī no Zviedrijas atteikties. Zviedri šo viedokli katēgoriski noraidīja, norādot, ka Vidzeme ir iekarota, nevis brīvprātīgi padevusies zeme.

Neko nepadziņojusi, muižnieku delegācija atgriezās Vidzemē un lūdza gubernātoram atļaut sasaukt landtāgu, lai tajā ziņotu par Stokholmas apmeklējumu. Pēc ģenerālgubernātora Hastfera norādījuma gubernātors neatļāva sasaukt landtāgu, atļaujot tikai landrātiem un muižnieku vadoniem sanākt konventā. Šis konvents notika Cēsis 1692. gadā ar svarīgām sekām.

Patkuls kļūst par dumpinieku

Muižnieku konventā Patkuls ziņoja par delegācijas darbu Stokholmā. Viņš ziņoja tā, it kā sarunas ar karali Kārli XI būtu notikušas kā līdzīgam ar līdzīgu, un sevišķi izcēla savu nostāju, neskopojoties ar asumiem. Lai aizstāvētu dižciltīgo intereses, konvents izraudzīja četrus landrātus, kas vienmēr uzturētos Rīgā un kuŗus sauca par rezidējošiem landrātiem. Viņu darbībai izstrādāja instrukciju. Agrākajos laikos landtāgs šād tad bija izraudzījis rezidējošos landrātus, bet tiem nebija darbības instrukcijas un tie nedarbojās pastāvīgi, kā bija paredzēts tagad. Konvents vēl sprieda par bruņniecības līdzekļiem un paredzēja sodus tiem, kas par līdzekļiem nesniegs nolēsumu vai nebūs tos izlietojuši bruņniecības labā. Nolēma arī griezties pie karaļa ar lūgumu atvieglot bruņniecības grūto stāvokli. Karalim nosūtīja Patkula sacerēto rakstu. Tas nebija padevīgs, kā klātos, rakstot karalim, bet muižnieku prasības tajā bija motīvētas ar asiem izteicieniem. Raksta beigās bija teikts: ja bruņniecībai vajadzētu izvēlēties starp tagadējo stāvokli un kaŗu, tā izvēlētos pēdējo.

Lai izbeigtu kapteiņa Patkula ietekmi muižniecībā, karalis Kārlis XI viņu pārcēla no Rīgas garnizona uz Somiju. Patkuls tad paziņoja, ka viņš no dienesta izstājas. Atsaucoties uz kaŗa likumiem, karalis

atteikšanos nepieņēma un pavēlēja Patkulam doties uz Somiju. Tā kā Patkuls kopā ar citiem virsniekiem bija sūdzējies par sava pulka komandieri, šos virsniekus nodeva kara tiesai par kolektīvas sūdzības iesniegšanu, kas pielīdzināma dumpim. Patkuls tad aizbēga uz Kurzemes hercogīsti.

Karalis pavēlēja ģenerālgubernātoram Hastferam izdarīt izmeklēšanu par konventa lēmumiem un aso rakstu un noskaidrot, kas lēmumus ierosinājis, kas ir viņam piesūtītās vēstules autors un kādēļ tā nav sūtīta pakļautības kārtībā ar ģenerālgubernatora starpniecību.

Pēc landmaršala un landrātu lūguma ģenerālgubernators Hastfers atļāva sasaukt landtāgu 1693. gadā. Konflikta dēļ starp landtāgu un ģenerālgubernatoru pēdējais landtāgu atlaida. Sakarā ar karaļa pavēli landmaršalam un landrātiem tūlīt pēc landtāga bija jādodas uz Stokholmu, lai atbildētu par konventa lēmumiem un karalim nosūtīto rakstu. Arī Patkulu uzaicināja ierasties Stokholmā. Patkuls bija ar mieru tikai tad ierasties, ja viņam izsniedz aizsardzības grāmatu, ka viņu neapcietinās. Šādu grāmatu viņam izsniedza. Tajā bija teikts, ka viņam jāpaliek Stokholmā līdz sprieduma pasludināšanai. Saskaņā ar likumu aizsardzības grāmata bija spēkā divas nedēļas pēc termiņa (šai gadījumā pēc sprieduma pasludināšanas).

Prāva Stokholmā ilga pusotra gada. No astoņām apsūdzētajām personām tiesa četrām personām piesprieda nāves sodu, bet pārējām četrām mazāku sodu. Kārlis XI sodītos apžēloja, nāves soda vietā noteicot sešu gadu cietumsodu, kas bija jāizcieš Zviedrijas cietumos, un pārējiem sodu atlaižot. Patkuls pirms soda pasludināšanas bija aizbēdzis. Uzskatot, ka ar to viņš sevi pilnīgi atzīst par vainīgu, arī viņš bija starp tiem, kam bija piespriests nāves sods. Tā kā viņš bija aizbēdzis, viņu neapžēloja.

No juridiskā viedokļa pret prāvu varēju daudz ko iebilst, un zviedru juristiem, kas sodu piesprieda, tas arī bija skaidrs. Tādēļ, pasludinot spriedumu, tajā nebija norādījuma uz likumu, uz kā pamatojoties sods piespriests. Prāvas nolūks bija likvidēt Vidzemes muižnieku opozīciju pret redukciju un ierobežot viņu pašvaldību, arī uz Vidzemi attiecinot karaļa vienvaldību. Ar lielu enerģiju pēc tā centās Vidzemes ģenerālgubernators Jakobs Johans Hastfers. Šai politikai bija panākumi: landrātu amatus likvidēja un landtāgam atstāja tikai tiesības apspriest maksājamos nodokļus, pie tam tikai apspriest, nevis tos noraidīt. Pilnīgi apspiest Vidzemes muižniecības opozīciju tomēr neizdevās. Par to rūpējās izbēgušais Patkuls. Vēl vairāk — Patkuls darīja visu, lai pret Zviedriju nodibinātos tās ienaidnieku koalīcija. Tāda tiešām radās, un sekojošā Lielajā ziemeļu karā

Zviedrija zaudēja savu lielvalsts stāvokli. Kara laikā Patkuls krita zviedru rokās, un 1707. gadā viņam nocirta galvu.

Vidzemes latviešu stāvoklis zviedru laikos

Par Latvijas vēsturi valda uzskats, ka zviedru laiki latviešiem Vidzemē ir bijuši „labi laiki”. Salīdzinot ar citām Latvijas provincēm — Kurzemes hercogīsti, Pilteni un Latgali, šim uzskatam ir taisnība. Arī, salīdzinot ar laikiem, kad Vidzeme nonāca Krievijas varā, Vidzemes zemnieku stāvoklis zviedru laikos bija labāks. Tomēr, salīdzinot ar zemnieku stāvokli Zviedrijā, Vidzemes latviešu zemnieku stāvoklis bija smags. Zviedrijā (izņemot Skoni un citas Dānijas provinces Dienvidzviedrijā) zemnieki bija ne vien brīva ļaužu kārtā, bet zemniekiem, tāpat kā citām kārtām, bija savi pārstāvji riksdagā — Zviedrijas parlamentā.

Ja Vidzeme būtu pilnīgi inkorporēta Zviedrijā, tad arī latviešu zemnieki būtu atsvabinājušies no dzimtbūšanas un kļuvuši par brīvu kārtu ar saviem pārstāvjiem Zviedrijas parlamentā. Kārlim IX tādi plāni bija, bet viņam neizdevās noturēt iekāroto Vidzemi. Turklāt vēl muižnieki pilnīgi noraidīja Kārļa IX ierosinājumu atcelt dzimtbūšanu Vidzemē. Kad Vidzemi iekāroja Gustavs Ādolfs, arī viņa ieceltais gubernātors Juhans Šite (Skytte) mēģināja iedzīvināt Kārļa IX nodomus, bet viņam pretojās valsts kanclers Aksels Uksenšerna (Oxenstierna), un 1633. gadā Šite atstāja gubernātoru posteni. Uksenšernas viedoklim bija divi motīvi. Pirmkārt, Zviedrija bija iejaukta Trīsdesmit gadu karā Vācijā, un Uksenšerna baidījās sariebt Vidzemes muižniekiem, kas lielā skaitā kalpoja par virsniekiem zviedru armijā. Otrkārt, Uksenšernam pašam un citām augstām zviedru amatpersonām bija piešķirtas prāvas muižas Vidzemē un Igaunijā. Pielīdzinot latviešu un igauņu zemniekus zviedru zemniekiem, šie zviedru dižciltīgie būtu zaudējuši kļaušinieku darbaspēku, kas samazinātu viņu ienākumus.

Kad Zviedrijā inkorporēja Skoni un tur izdarīja reformas, Zviedrijas valsts padome atkal pievērsās jautājumam par Igaunijas un Vidzemes inkorporāciju un nolēma to apspriest 1664. gada riksdagā. Ieinteresētie zviedru dižciltīgie tomēr bija parūpējušies, lai šo jautājumu riksdagā neapspriestu. Kad Vidzemē un Igaunijā plānoja muižu redukciju, Kārlis XI atkal ierosināja dzimtbūšanas atcelšanu pārjūras provincēs. Ierosinājums bija izteikts karaļa rakstā Vidzemes muižniekiem 1681. gadā. Šai rakstā pirmais pants norādīja

izdarīt redukciju, otrs — revidēt arklus un trešais — atcelt dzimtbūšanu Vidzemē, Igaunijā un Pomerānijā. Karalis paziņoja, ka reducētajās muižās dzimtbūšanu atcels, un ieteica muižniekiem darīt to pašu nereducētajās muižās. Muižnieki šo ierosinājumu noraidīja. Tā kā muižas reducēja un arklus revidēja, rodas jautājums, kādēļ nerealizēja ierosinājuma trešo pantu. Viens no iemesliem bija, ka zviedru ierēdņi, kam bija uzticētas redukcijas lietas Vidzemē, paredzēja, ka reducētās muižas būs grūtāk iznomāt, ja dzimtbūšana būs atcelta.

Ja arī Kārlis XI dzimtbūšanu Vidzemē neatcēla, tomēr viņš lika izdot virkni noteikumu, kas zemnieku stāvokli ievērojami atvieglāja. Dzimtbūšanu atvieglāja ar to, ka zemniekam bija ne vien pienākums, bet arī tiesības palikt savās dzimtajās mājās. Kārlis XI sāka arī plašu agrārreformu, liekot mērīt zemi un apvienot pagabalos izkaisīto zemnieku zemi (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 106. un 107. lp.). Tas bija darbs, kas prasīja ilgu laiku, un līdz Lielajam ziemeļu karā to nepabeidza. Stipri sašaurināja tā sauktās mājas pārmācības tiesības. Visi pārkāpumi bija jānodod tiesas izmeklēšanai, kas piesprieda sodus, un tikai klaušu darbinieku sīkos pārkāpumus varēja sodīt muiža ar ne vairāk kā trim pājiem rīkšu. Kārlis XI centās visus šos atvieglojumus attiecināt arī uz to zemnieku trešdaļu, kas dzīvoja nereducētajās muižās.

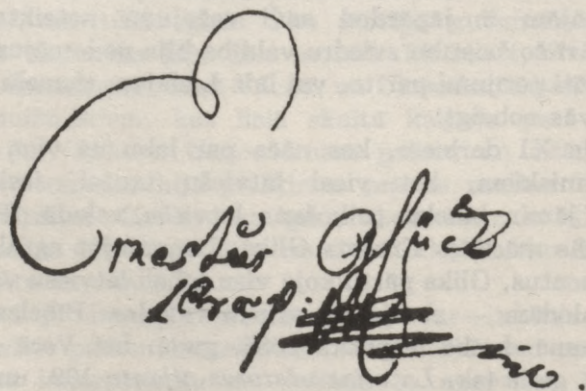
Bez dzimtbūšanas bija vēl kāda saistība, kas ierobežoja brīvību. No seniem laikiem bija ieviesusies paraža, ka katrām latviešu zemnieku mājām ir jāpārdod savi ražojumi noteiktam Rīgas tirgotājam. Arī šo saistību zviedru valdība bija nodomājusi likvidēt. Vēl nav izdarīti pētījumi par to, vai līdz Lielajam ziemeļu karā šo reformu izdevās nobeigt.

Starp Kārļa XI darbiem, kas nāca par labu ne vien Vidzemes latviešu zemniekiem, bet visai latviešu tautai, ieskaitot arī pilsētniekus, jāmin bībeles tulkošana latviešu valodā. Tulkošanas darbu uzņēmās mācītājs Ernests Gliks. Izmantojot agrāk tulkotos bībeles fragmentus, Gliks pārtulkoja visu bībeli latviešu valodā tieši no oriģinālvalodām — ebrēju un grieķu valodas. Bībeles titullapā teikts, ka Jaunā derība iespiesta 1685. gadā, bet Vecā derība un apokrifi 1689. gadā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 109. un 110. lp.). Pēc šiem datiem literātūrvēsturnieki ir izdarījuši divus kļūdainus secinājumus. Pirmkārt, viņi pieņēmuši, ka minētajos gados bībele izdota, un, otrkārt, viņi uzskatījuši, ka Jaunā derība ir izdota atsevišķā grāmatā. Patiesībā gadskaitļi titullapās apzīmē tikai gadu, kad iesāka iespiešanas darbus. Faktiski bībele izdota laikā no 1694.

līdz 1696. gadam. Jaunā derība nav izdota atsevišķā grāmatā, bet kopsējumā ar Veco derību un tikai 50 eksemplāru atsevišķā novilkumā. Latviešu evaņģeliski luteriskās baznīcas virsvalde 1974. gadā izdeva šo bībeles pirmo izdevumu no jauna faksimiliespiedumā. Šī ir lielākā modernajos laikos izdotā latviešu grāmata, un tās biezums ir 13 cm.

Ar Kārļa XI atbalstu un prāvesta Glika lietpratīgo rīcību Vidzemē uz laukiem atvēra arī skolas. Pirms tam skolas bija tikai pilsētās. Vidzemē ar to strauji pieauga latviešu lasīt pratēju skaits. Bībeles un citu garīgo rakstu izdošana veicināja arī Kurzemes hercogistes latviešu lasīšanas prasmi. Tā šīs divas Latvijas sastāvdaļas garīgā ziņā strauji izvirzījās, kamēr Latgale palika pabērna lomā.

Zviedru laikus par labiem laikiem latvieši sāka uzskatīt jau 17. gadsimtenī. Dzimtbūšanas grūtumus zemnieki uzskatīja tikai par muižu pārvaldnieku mantkārības rezultātu. Zemnieki brauca uz Zviedriju, lai sūdzētos par pārestībām. Kad pēc redukcijas muižas kļuva par Zviedrijas valsts muižām, zemnieki lielā skaitā devās uz Zviedriju pie karaļa ar sūdzībām par muižu nomniekiem. Iespējas sūdzēties visaugstākajā instancē ļoti pacēla Vidzemes zemnieku pašapziņu, un visu nākošo gadsimteni tieši Vidzemes zemnieki bija tie, kas cīnījās pret dzimtbūšanu un apspiešanu.

Ernesta Glika paraksts (viņa portrets nav saglabājies).

Ievērojamie latvieši 17. gadsimtenī

No zviedru laiku sākumiem Vidzemē zināmi latviešu tautības mācītāji. Jānis Kapūns darbojās Straupē, Lēdurgā un Smiltenē. Matīss Hābers (Auziņš) bija mācītājs Valkā un Gaujienā. Rīgā darbojās latviešu mācītāji — Viļums Kleisis, Pinkenijs un Pīls (Pīle). Gadsimtena otrā pusē Raunas un Dzērbenes mācītājs Jānis Reiters pārtulkoja dažus bībeles posmus (no jauna izdevis Dr. B. Jēgers 1975. gadā) un sakopoja tēvreizi daudzās valodās. Vilhelms Šteineks darbojās Jelgavas un pēc tam Tukuma draudzē. Viņš bija dzimis 1681. gadā un kļuva mācītājs 29 gadu vecumā. Latviešu tautības katoļu priesteris bija Juris Elģers, vispirms Rīgā, pēc tam Daugavpīlī. Jēkabs Skaldiņš, Jānis Stribiņš un Jānis Švarcs arī varbūt bija latvieši. Ir taisnība Mancelim, kas savā 17. gadsimtenī izdotajā sprediķu grāmatā raksta, ka „dažu labu arāja dēlu Dievs par mācītāju un baznīcas kungu cēlis ir”. (Izlase no šīs sprediķu grāmatas publicēta Kopenhāgenā 1954. gadā.)

Latviešu skolās bija liels skaits latviešu skolotāju gan Rīgā, gan citās pilsētās, gan laukos.

Par latviešu augsti attīstīto tēlotāju mākslu liecina anonīmu mākslinieku darbi. Ir tomēr pamats domāt, ka daži mākslinieki, kas guva Eiropas slavu, arī bija latvieši. Tādi bija divi gleznotāji. Teodors Kuronijs darbojās Prūsijā, Holandē un Anglijā. Jēkabs Indriķis Elbfass bija galma gleznotājs Strasburgā un pēc tam karalienes, Gustava Ādolda atraitnes, galma gleznotājs (portretists).

Ir zināmi arī dažu slavenu latviešu kaņavīru vārdi. Latvijas apceļotājs profesors J. A. Brants raksta, ka kāds Peniķu dzimtas loceklis aizgājis pasaulē un kļuvis par pulkvedi. Par sakšu kuģa kapteini Jāni Stakli, kas kaņoja pret zviedriem, mācītājs Liborijs Depkins ir sacerējis „gaududziesmu”. Ir saglabāties nostāsts par kādu Stepiņu Kraukli, kas bijis zviedru karaļa Kārļa XII ceļvedis kaujā pie Narvas 1700. gadā. Latviešu laivinieki Jāņa Nāriņa vadībā pārcēla zviedru spēkus dūmu aizsegā pār Daugavu un tā sekmēja sakšu sakāvi 1701. gadā. Šeit arī iederas pieminēt piecus latviešu saimniekus, kas Kārlim XII aizdeva prāvas naudas summas un par to ieguva brīvzemnieku stāvokli. Tie bija Cēsu Smīdis, Cēsu Inķis, Jaunburtnieku Zēmelis, Spāres Juris Voitiņš un Amatas krodzinieks, kuņa vārds avotos nav minēts (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 116. lp.). Senrakstos ir saglabājusies arī daļa kaņavīru vārdu, kas kaņoja zviedru armijas latviešu zemessargu bataljonos. Var arī domāt, ka

Latviešu tautas māksla — „rakstītās kamanas”.

Šādas ragavas izgatavoja no melni nodedzinātiem dēļiem, iegriežot ornamentus.

starp Kurzemes hercoga Jēkaba karavīriem, kas devās līdz kolonistiem uz Tobago, daži bija latvieši.

Pētījot senrakstus, daudziem šīs grāmatas lasītājiem varētu atklāties viņu slaveno senču vārdi.

Lielais ziemeļu karš

Karš sākās 1700. un beidzās 1721. gadā. Iznākumā Zviedrija zaudēja lielvalsts stāvokli, bet Krievija ieguva pieeju pie Baltijas jūras un ar to kļuva par nozīmīgu faktoru Eiropas vēsturē. Bez Krievijas karā piedalījās arī Dānija un Saksija, bet beigu posmā arī vēl Polija, Hanovera un Prūsija. Cīņas norisinājās Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Polijā, Vācijā un Krievijā. Kara postam sekoja mēris. Zemēs, ko mēris piemeklēja, nomira vairāk par pusi iedzīvotāju. Kara postījumos sevišķi smagi cieta Latvija, un arī daudz Latvijas iedzīvotāju krita mērim par upuri. Pie šiem zaudējumiem vēl nāca klāt lielā nelaime, ka šai karā Vidzemi paņēma Krievija un arī Kurzeme un Latgale nonāca krievu ietekmē. Astoņpadsmitā gadsimtenā beigās abas šīs Latvijas provinces arī formāli iekļāva Krievijas valstī.

Kaŗa cēlonis meklējams apstākli, ka kaŗotāju valstu valdnieki visi gadījās jauni gados un bija piesavinājušies absolūtu varu. Turklāt visiem šiem valdniekiem bija trūcīgā izglītība, bet kareivisks gars. Vecākais bija Dānijas karalis Frederiks IV, kas, kaŗam izceļoties, bija 29 gadus vecs. Vienu gadu jaunāks bija Krievijas cars Pēteris. Gandrīz divi gadi jaunāks bija Saksijas kūrfirsts. Uzpērkot Polijas un Lietuvas dižciltīgos, viņu ievēlēja par Polijas un Lietuvas karali Augustu II. Visjaunākais bija Zviedrijas karalis Kārlis XII — tikai 18 gadus vecs, kad sākās kaŗš. Sava loma kaŗa sākšanā bija Vidzemes muižniekam Reinholdam Patkulam, kas ar savām intrigām panāca, ka Dānijas, Krievijas un Saksijas valdnieki apvienojās pret Zviedriju. Šīs trīs valstis cerēja ar kaŗu iegūt varu Baltijas jūrā: Dānija gribēja sev abus Zunda krastus un Saksija cerēja iegūt Vidzemi, uz ko tīkoja arī Krievija.

Kaŗa sākumā zviedri panāca lielas uzvaras. Kārlis XII vispirms sakāva Dāniju, izceļot desantu Kopenhāgenas pievārtē, un tad, pārcēlies pār Baltijas jūru, pie Narvas sakāva krievus. Pēc tam viņš caur Igauniju devās pret sakšiem, kas bija iebrukuši Vidzemē. Sakšus zviedri sakāva Spilves pļavās pie Rīgas (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 113. lp.). Pēc tam Kārlis XII padzina sakautos sakšus no Kurzemes hercogīstes un uzvaras gājienā devās caur Lietuvu uz Poliju. Poļiem viņš paskaidroja, ka nekaŗo pret Poliju, bet tikai pret poļu karali.

Ieņēmis Varšavu, Kārlis XII par Polijas un Lietuvas karali izraudzīja Staņislavu Leščinski. Polijas un Lietuvas seims 1704. gadā to paklausīgi ievēlēja par karali, jo vēlēšanu laikā ēkas ārpusē salūtēja zviedru artilerija. Kad Kārlis XII devās tālākā kaŗagājienā, lai pierādītu, ka viņš var ieņemt jebkuŗu cietoksni, Augusts II atgriezās Varšavā un Staņislavs bija spiests meklēt patvērumu pie zviedriem. Kārlis atkal ieņēma Varšavu, un Augusts aizbēga uz Saksiju. Kārlis tad iebruka Saksijā. Augusts, pazaudējis divas karalistes, bija spiests lūgt mieru.

Nākošais bija spiests lūgt mieru Svētās Romas imperātors Jozefs, Augusta atbalstītājs. Miera noteikumus Jozefs sajuta ļoti sāpīgi, jo viņam bija jāgarantē ticības brīvība protestantiem, ko Jozefs sauca par ķeceŗiem. Pēc šīm uzvarām Kārli XII uzskatīja par spēcīgāko valdnieku Eiropā, un viņa draudzību meklēja Spānijas mantojuma kaŗā ierautās valstis. No otras puses, tās baidījās, ka viņš varētu kļūt par Eiropas imperātoru. Kārlim XII tomēr tādu centienu nebija.

Pa to laiku, kamēr Kārlis XII izcīnīja vienu uzvaru pēc otras, Pēteris organizēja kaŗaspēku, lai atriebtu pie Narvas piedzīvoto

kaunu, kad zviedri bija sakāvuši piecreiz lielāku krievu armiju. Ieņēmis neaizsargāto Zviedrijas provinci Ingriju, Pēteris Ņevas krastos nodibināja pilsētu, ko nosauca svētā Pēterļa vārdā. Uz turieni viņš bija nolēmis pārcelt Krievijas galvaspilsētu no Maskavas. Ātros iebrukumos, izvairoties no kaujām, Pēteris iebruka arī Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē, lai postītu zviedru spēku piegādes līnijas un aizmuguri. Zviedru un somu kara spēka garnizoni pilsētās un igauņu un latviešu bataljoni laukos nespēja šos krievu postījumus novērst.

Krievu postījumi zviedru Baltijas provincēs kaitināja Kārli, un viņš nolēma uz visiem laikiem novērst Krievijas draudus Zviedrijai un Eiropai. Pareizā rīcība būtu bijusi doties uz Kurzemi, Vidzemi un Igauniju un pēc nostiprināšanās šais Zviedrijai tuvajās zemēs sākt atbrīvot Ingriju un tad mēģināt izšķirīgajā kaujā (tāpat kā pie Narvas) atkal sakaut krievus. Tādu rīcību gaidīja zviedru ģenerāļi. Tomēr Kārlis XII nedeīvās uz Jelgavu un Rīgu, bet gan uz Grodņu un Viļņu. Pēteris izvairījās no kaujas, un Kārlis devās tālāk uz Minsku un vēl tālāk Smoļenskas virzienā. Zviedru kara spēkam sāka trūkt pārtikas un zirgiem elpes. Ukrainā Kārlis cerēja saņemt vajadzīgo apgādi un arī palīgspēkus no kazaku hetmaņa Ivana Mazepas, kas bija sacēlies pret krieviem. Šis apsvērumš tomēr izrādījās kļūdainš, jo vairums kazaku Mazepu neatbalstīja. No solītajiem 50 000 vīriem Kārlim XII ieradās palīgā tikai 3000 kazaku. Kārlis XII bija pavēlējis arī Vidzemes garnizonu kara spēkam pievienoties viņa galvenajai armijai, atstājot Vidzemē tikai nelielus garnizonus un latviešu zemessargu bataljonus. Tomēr pargājienā Vidzemes zviedru un somu kara spēks zaudēja daudz karavīru. Turklāt notika tas, kas Krievijas vēsturē atkārtojās arī vēlāk. 1708./1709. gada ziema bija neparasti barga — tik barga, ka putni lidojumā sastinga un krita. Zviedru kara spēka apģērbs bija noskrandis, zābaku vietā tiem kājās bija nomedito dzīvnieku ādas pastalas. Trūka uztura, un šaujampulveris bija samircis. Tādos apstākļos, visu laiku atvairot krievu ātros uzbrukumus, Kārlis XII turpināja kara gājienu uz dienvidiem.

Šai kara gājienā puse no zviedru armijas bija aizgājusi bojā, un no 22 000 vīru, kas pavasarī sasniedza Poltavas apkārtni, ceturtā daļa bija slimi. Turpretim Pēterļa kara spēkā bija 80 000 vīru. Poltavas aplenkumā Kārlis XII ievainoja kājā. Iestrēgušo lodi viņš pats izgriezā ar kabatas nazi, bet, tā kā viņš nespēja paiet, viņu pārnēsāja ar nestuvēm. Kad Pēteris to uzzināja, viņš nolēma uzbrukt. Pret simtiem krievu lielgabalu zviedriem bija tikai četri. Kaujas iznākumā daļu zviedru armijas iznīcināja, daļu sagūstīja. Kārlis XII izgāba, nonesot no kara lauka nestuvēs, un 1709. gadā ar nedaudziem

pavadoņiem viņš paglābās Benderas turku cietoksni pie Dņestras upes.

Poltavas kaujas tiešās sekas bija tās, ka Augusts II atgriezās Varšavā, dāņi iebruka Skonē un krievi ieņēma Vidzemi un Igauniju. Pēc aplenkuma Rīga krita krievu rokās 1710. gadā. Zviedru ģenerāļi gan izdzina dāņus no Skones un saglabāja sev Pomerāniju, cīnoties pret Prūsiju. Tomēr ar šīm operācijām zviedru spēki bija izlietoti, un viņi nevarēja domāt par Vidzemes un Igaunijas atgūšanu.

Kārlis XII pa to laiku panāca, ka Turcijas sultāns Achmeds III pieteica karu Krievijai, virzot pret krieviem 200 000 vīru lielu armiju. Uzbrukuma plānu izstrādāja Kārlis XII, un krievu armijai draudēja iznīcināšana. Pēteris tad piekāpās. Krievija un Turcija nolīga mieru ar noteikumu, ka krievi atdos turkiem atpakaļ tiem atņemto Azovu un zviedriem atdos Vidzemi un Igauniju, bet Kārlim XII atļaus atgriezties Zviedrijā. Sarunās ar turku ģenerāļiem Pēteris nebija skopojies ar naudu. Mieru ar krieviem turku ģenerāļi nolīga, nesazinoties nedz ar Kārli XII, nedz Achmedu III. Kad Kārlis panāca, ka Achmeds gatavojās atjaunot kara darbību, iejaucās Anglija un Holande, protestējot pret mierlīguma pārkāpumu. Pēc šo valstu diplomātiskā spiediena turku sultāns Achmeds III nolēma izraidīt Kārli XII no Turcijas. Kaut Kārlim piedāvāja goda pilnu izvadīšanu un lielāku naudas summu, viņš atteicās. Tad viņu ieslodzīja kā gūstekni. Simulējot slimību, Kārlis XII pavadīja vienu gadu gultā. Pieci gadi pēc liktenīgās Poltavas kaujas Kārlis XII nolēma doties prom no Turcijas. Viņa jājiens līdz Štrālzundei ir ātruma un izturības rekords, kas nekad nav pārspēts.

Kad ziņa par Kārļa ierašanos Štrālzundē sasniedza Zviedriju, gaviles tur bija neapraķstāmas. Sajūsma tomēr ātri saplaka, kad Kārlis pavēlēja tūlīt sakomplektēt 20 000 vīru lielu armiju. Tas praktiski nebija iespējams, jo Zviedrija bija zaudējusi trešdaļu no vīriešu dzimuma iedzīvotājiem. Pret Kārli XII apvienojās Krievija, Prūsija, Polija, Saksija, Hanovera un Dānija. Sabiedrotie aplenca Štrālzundi, un pilsēta bija spiesta padoties. Ar kaŗaspēka atliekām ieradies Zviedrijā, Kārlis XII nedevās uz Stokholmu, bet gatavojās jaunam kaŗagājienam. Viņš iebruka Norvēģijā un tur kaujā krita — vai nu no ienaidnieka, vai paša kaŗavīra lodes (1719. gada 30. novembrī). Zviedrijas lielvalsts stāvoklis bija beidzies. Ar nelieliem izņēmumiem Vācijas provinces bija pazaudētas. Nīstades mierlīgumā 1721. gadā Zviedrija atteicās par labu Krievijai no Karelijas, Ingrijas, Igaunijas un Vidzemes. Kaut gan pieminekļus ceļ tikai uzvarētājiem, zviedri Stokholmā pie operas nama ir cēluši pieminekli arī Kārlim

Cēsu bataljonā — Cēsu, Rubenes, Trikātas, Siguldas, Āraišu un Raunas; Kokneses bataljonā — Nītaures, Cesvaines, Bērzaunes, Liezēres, Ērgļu, un Piebalgas rota; Turaidas bataljonā — Straupes, Turaidas, Limbažu, Umurgas, Liepupes un Salacas rota. Tīrzas bataljonā bez jau minētās Smiltenes rotas bija vēl Tīrzas, Jaunāsmuižas, Kokneses, Aizkraukles un Suntažu rota. Valmieras bataljonā — Valmieras, Ēveles, Burtnieku, Dikļu, Valtenberga un Rūjienas rota. Alūksnes bataljonā bija Alūksnes, Gulbenes un Zeltiņu rota. Latviešu bataljonu mācītājs bija prāvests Ernests Gliks, bībeles tulkotājs latviski, kas periodiski apceļoja bataljonus un rotas, lai vadītu dievkalpojumus.

Rīgā latvieši kalpoja artilerijā. (Sk. *Latvijas vēstures atlanta* 115. lpp. iespiesto artileristu zvērestu latviešu valodā.) Artilerija bija sevišķa kaŗaspēka daļa, un, lai tur kalpotu, vajadzēja labu amatnieka prasmi. Bez Rīgas artileristiem zviedru pulkos kalpoja arī lielāks skaits latviešu kaŗavīru. Šai grāmatā jau agrāk pieminēti latviešu saimnieki, kas Kārlim XII aizdeva naudu un par to ieguva brīvzemnieku tiesības. Kad krievi iekāŗoja Vidzemi, šiem brīvzemniekiem viņu tiesības atzina, turpretim latviešu kaŗavīriem, kas, iestājoties zviedru pulkos, bija ieguvuši personisku brīvību, iegūtās tiesības krievu valdība neatzina.

Lielais mēris

Latvijas vēstures sakars ar Eiropas vēsturi sevišķi spilgti izpaužas tad, kad Eiropu piemeklē katastrofas — kaŗi un epidēmijas. Tā arī lielais mēris, kas no 1709. līdz 1710. gadam plosījās Latvijā, bija Eiropas liksta. Mēris (angliski — plague, vāciski — Pest) ir lipīga slimība, kas nes ātru un moku pilnu nāvi. Sērga inficē vai nu limfas dziedzerus, vai plaušas, vai asinsvadus. Pirmā veida mēri no žurkām pārnes blusas, pārējie divi sērgas veidi izplatās no cilvēka uz cilvēku. Tagadējos laikos mēris sastopams vairs tikai Āzijā un Dienvidamerikā. Agrākos laikos turpretim mēris bieži no Āzijas izplatījās arī Eiropā. Tā sauktais „lielais mēris” 18. gadsimteņa sākumā bija pēdējā plašākā mēŗa epidēmija, kas piemeklēja Eiropu.

1707. gadā mēris no Indijas pārnāca uz Turciju. No turienes tas izplatījās Ungārijā un Polijā. 1708. gadā mēris sasniedza Lietuvu, nākošajā gadā Prūsiju un Kurzemes hercogīsti, 1710. gadā — Vidzemi, Latgali un Igauniju.

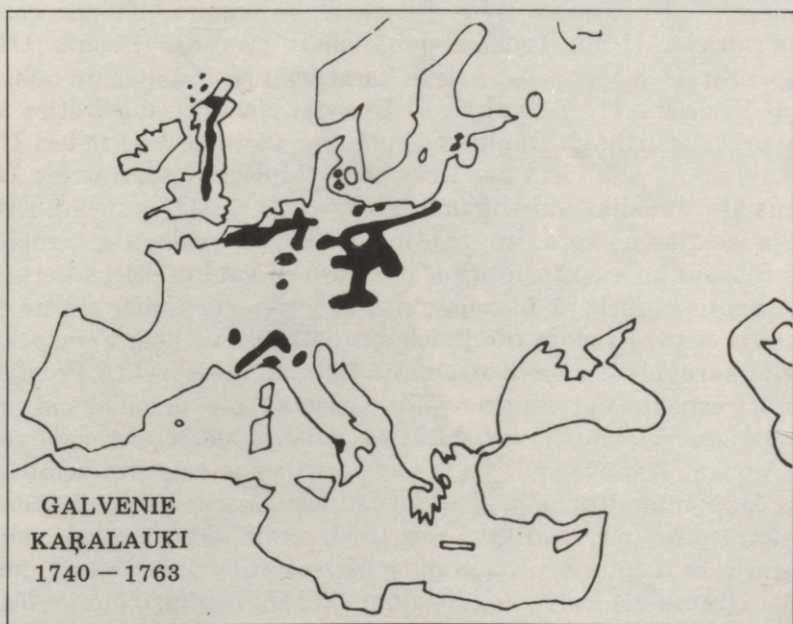
Vispilnīgākie dati ir par mēra upu skaitu Vidzemē (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 117. lp.). No 136 000 Vidzemes iedzīvotāju pēc mēra palika tikai 52 000. Kurzemes hercogistē nomira puse iedzīvotāju. Sevišķi daudz nomira pilsētās, bet laukos Vidzemes rietumdaļā. Arī Kurzemē sevišķi smagi bija skarti rietumu novadi. Pilsētās nomira liels skaits tur dzīvojošo vāciešu, bet laukos mēris skāra sevišķi lībiešu apdzīvotos apgabalus. Kad beidzās kaŗš, cietušajos lauku apgabalos apmetās latvieši no apgabaliem, kur mēris bija mazāk plosījies, bet pilsētās ieceļoja vācieši no mēra neskartajiem apgabaliem Vācijā. Tā kā laukos bija iedzīvotāju trūkums, latviešu ieceļošana pilsētās apsika, un tās kļuva vāciskākas nekā priekš kaŗa un mēra.

Eiropas politikas ietekme Latvijā

Pēc Poltavas kaujas uzvaras Krievijas agresīvie centieni pieauga. Iejaucoties Eiropas cīņās, Krievija virzīja caur Latviju savu kaŗaspēku. Latvijas iedzīvotāji un saimniecība no tā visai smagi cieta. Filozofs Leibnics nosauca krievus par ziemeļu turkiem.

Kaŗus Eiropā izraisīja vairāki faktori. Pirmkārt, izcēlās smagas cīņas par aizjūras kolonijām starp mūžsenajiem ienaidniekiem — Angliju un Franciju. Anglijas karalis bija arī Hanoveras kūrfirsts. Lai Hanoveru nodrošinātu pret Franciju, Anglija aktīvi iejaucās arī Eiropas kontinenta politikā. Otrs faktors bija Viduseiropas zemju sadrumstalotība. Vācu valstu skaits pārsniedza 360, un tās grupējās viena pret otru neskaitāmās kombinācijās. Šis valstis gan uzskatīja par Svētās Romas imperijas sastāvdaļu, bet imperators Vīnē bija zaudējis jebkuŗu noteikšanu par šīm valstīm un veltīja visu savu enerģiju, lai nodrošinātu ķeizara titulu Habsburgu dzimtai. Trešais faktors bija Brandenburgas un Prūsijas centieni apvienot savu izkaisīto teritoriju un iegūt jaunas platības. Ar 1701. gadu to valdnieks bija pieņēmis Prūsijas karaļa titulu. Izmantojot Francijas labvēlību, Prūsijas karalis Frīdrichs II atkaŗoja no Austrijas Silēziju. Anglija bija naidīga pret Prūsiju un atbalstīja Austriju ar naudu. Kaut gan Austrijai nebija veicies cīņās pret Prūsiju, tā uzvarēja kaŗā pret franču atbalstīto Bavāriju.

Kad Prūsijas diplomāti panāca izlīgumu ar Angliju, politiskā situācija mainījās. Prūsijai draudzīgā Francija atsala, un Krievija sāka meklēt sapraŗanos ar Austriju. Pret Prūsiju bija vienojuŗšs Krievija, Austrija un Saksija, un šo koalīciju atbalstīja Francija.

Kari Eiropā 18. gadsimta pirmajā pusē.

Prūsijas karalis Frīdrichs II nolēma uzbrukt pirmais un vērsās pret Saksiju. Ar šo uzbrukumu sākās viens no postīgākiem 18. gadsimtena kariem, un tas iegājis vēsturē ar Septiņgadu kara nosaukumu (1756. — 1763.). Frīdrichs guva panākumus cīņās pret Saksiju, bet, iebrūkot Čehijā, viņu smagi sakāva. No vācu valstīm visas, izņemot Hanoveru, nostājās pret Prūsiju, bet Hanoveru ieņēma franči. Krievi iebruka Prūsijā, un austrieši uz dažām dienām ieņēma pat Berlīni. Pret Prūsiju ar tās 5 miljoniem iedzīvotāju kara 90 miljoni. Vienīgi Anglija atbalstīja Prūsiju, ar kopēju angļu un vācu armiju sargājot rietumu fronti Vestfālē un maksājot Prūsijai subsidiju naudā. Kaut Frīdrichs krievus sakāva, Prūsijas Pomerānijā iebruka zviedri, un pēc tam krievi prūšus kaujā uzvarēja. Frīdrichs II bija izmisumā un domāja par pašnāvību. Viņa labākais karaspēks bija iznīcināts. Kamēr kara sākumā viņam bija 150 000 labi apmācītu vīru, 1760. gadā bija vairs tikai 90 000 vāji apmācītu rekrūšu. Pretiniekam kara laikā bija 232 000 vīru. Austrija bija ieņēmusi Silēziju un izdzinusi prūšus no Saksijas. Frīdricha centieniem pamudināt turkus uzbrukt Austrijai un Krievijai nebija panākumu.

Šai katastrofālajā situācijā Prūsijai uzsmaidīja laime. Tās ienaidniece — Krievijas cariene Elizabete — nomira, un par caru kļuva Frīdricha II un Prūsijas fanātiskais cienītājs Pēteris III. Pēdējais tūlīt pavēlēja atvilkt krievu karaspēku no Prūsijas un nolīga mieru ar Frīdrichu II. Vēl vairāk — Krievija plānoja sabiedroties ar Prūsiju pret Austriju un Dāniju. Šie plāni gan izjuka, kad Pēteri III noslepkavoja un viņa vietā par Krievijas valdnieci kļuva Katrīna II. Krievijas un Prūsijas mierlīgumu viņa tomēr atstāja spēkā. Arī Zviedrija izstājās no kara, un, Septiņgadu karā beidzoties, Prūsija atguva Silēziju un visu teritoriju, pār kuru tā valdīja priekš kara.

Kaut Septiņgadu karā Latvijā cīņas nenotika, tā tomēr arī no šī kara smagi cieta. Krievija turēja iekārotajā Vidzemē lielu karaspēku un virzīja karapulkus caur Kurzemi un Latgali, lai iebrūktu Prūsijā. Krievu karaspēku Vidzemē novietoja pilsētās pie namniekiem un laukos pie zemniekiem. Novietotie krievi uzlauza klētis un ābeļdārzus nocirta malkā. Karaspēks, kas devās pārgājienos caur Kurzemi un Latgali, laupīja un dedzināja. Turklāt latviešu zemniekiem bija jādod šķūtis kara spēka pārvietošanai, un tikai retais šķūtnieks ar savu zirgu atgriezās dzimtajā sētā. Kaut gan vēsturnieku spriedumi, kas šis šķūtis (tautā sauktas par „lielajām šķūtīm”) salīdzināja ar lielo mēri gadsimtena sākumā, ir pārspilēti, tomēr kopā ar krievu karaspēka postījumiem Septiņgadu karš iznīcināja atpaukumu, kas Latvijā bija sācies iepriekšējos miera gados. Šis karš atkal lieku reizi

rādīja, cik cieši Latvijas vēsture bija saistīta ar Eiropas vēsturi — sevišķi tad, kad Eiropu piemeklēja nelaime.

Kurzemes hercogīste 18. gadsimtenī

Pēc Lielā ziemeļu kara krievu kaņaspēks palika Kurzemes un Zemgales hercogīstē. Krievijas cars Pēteris bija savu brāļameitu Annu Ivanovnu izprecinājis hercogam Frīdriham Vilhelmam, bet pēdējais nomira atceļā no kāzām Pēterpilī. Cars noteica, ka Annai Ivanovai jādzīvo Jelgavā. Anna pārmaiņus nodzīvoja Jelgavā un Rīgā no 1719. līdz 1730. gadam, kad viņa kļuva par Krievijas ķeizarieni. Par Kurzemes hercogu sevi uzskatīja mirušā hercoga tēvocis poļu ģenerālis Ferdinands Ketlers, bet viņš dzīvoja Dancigā un bija katolis. Pēc tradīcijas hercogam vajadzēja būt luterānim. Šo iemeslu dēļ Kurzēmē viņa tiesības neatzina.

Libekas kuģis Rīgā.

Uz hercoga amatu bija vairāki kandidāti. Vispirms par hercogu ievēlēja Saksijas Moricu. Pēc hercoga amata tikoja arī krievs Aleksandrs Danilovičs Menšikovs. Ar krievu kaŗaspēku viņš padzina Moricu, kuŗa pēdējais patvērums bija kāda sala Usmas ezerā, kas tagad nosaukta par Moricsalu. Tomēr hercoga titulu Menšikovam neizdevās iegūt. Kad Anna kļuva par Krievijas ķeizarieni, viņa panāca, ka Kurzemes muižnieki par hercogu ievēlēja Ernestu Johanu Bironu. Polijas karalis bija spiests ievēlēšanu apstiprināt. Bīrons dzīvoja Pēterpilī, bet cēla sev greznas pilis Zemgalē. Bīrons bija hercoga amatā 10 gadus, līdz nomira Anna Ivanovna. Pēc tam Bironu tiesāja un pieprasīja viņam nāves sodu, bet nākošā Krievijas ķeizariene viņu apžēloja, nosūtot tikai trimdā.

Kurzemes hercogīstei atkal radās vairāki hercoga amata kandidāti. Faktiskie saimnieki hercogīstē tomēr bija krievi. Kad pie varas nāca ķeizariene Katrīna II, viņa atkal iecēla Ernestu Johanu Bironu hercoga amatā. Bīrons tagad pārcēlās uz dzīvi Zemgalē. Viņa ievēlēšana bija vairs tikai formālitate. Pirms savas nāves 1772. gadā Ernests Johans Bīrons panāca, ka par nākošo hercogu ievēl viņa dēlu Pēteri. Tas bija pēdējais Kurzemes un Zemgales hercogs un valdīja līdz Polijas un Lietuvas trešajai dalīšanai — pēc tam hercogīsti ar Kurzemes guberņas nosaukumu ietilpināja Krievijas imperijā.

Polijas sadalīšana

1772. gadā Krievija, Austrija un Prūsija katra piesavinājās daļu no Polijas un Lietuvas karaļvalsts, kas zaudēja trešo daļu teritorijas un trešdaļu iedzīvotāju. Krievija ieguva Latgali un daļu Baltkrievijas (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 123. lp.). Polijas dalīšana bija atrisinājums draudošajam konfliktam starp Austriju un Krieviju. Konflikts draudēja izcelties Turcijas dēļ. Krievija ar Turciju bija gadsimteņiem ilgās naidīgās attieksmēs, jo Krievija centās pēc Melnās jūras, kuŗā valdīja turki. Lai apkaŗotu turku kaŗafloti, krievi nosūtīja kaŗa kuģus no Baltijas jūras uz Vidusjūru. Ekspedīciju atbalstīja Anglija, bet Francija pret to bija naidīga. Krievijas flote iznīcināja Turcijas floti pie Mazāzijas krastiem. Reizē ar šo uzvaru Krievija okupēja Moldāviju un Valachiju un pēc tam Krimu. Donavas lejtecei nonākot krievu valdījumā, Austrija jutās apdraudēta un atbalstīja Turciju, kādēļ draudēja izcelties kaŗš starp Austriju un Krieviju. Lai novērstu šo kaŗu, radās doma Krievijas teritoriālās tieksmes apmierināt Polijā. Krievija tad atteicās no saviem centieniem pēc

Kartušas arhitekta Johana Kristofa Barnikela 1747. gadā Nirnbergā publicētajai Kurzemes un Zemgales kartei ar ģerboni un ainām no latviešu dzīves.

per BARNIKEL. aux depens des Heritiers de Schmann a Nuremberg A 1747.

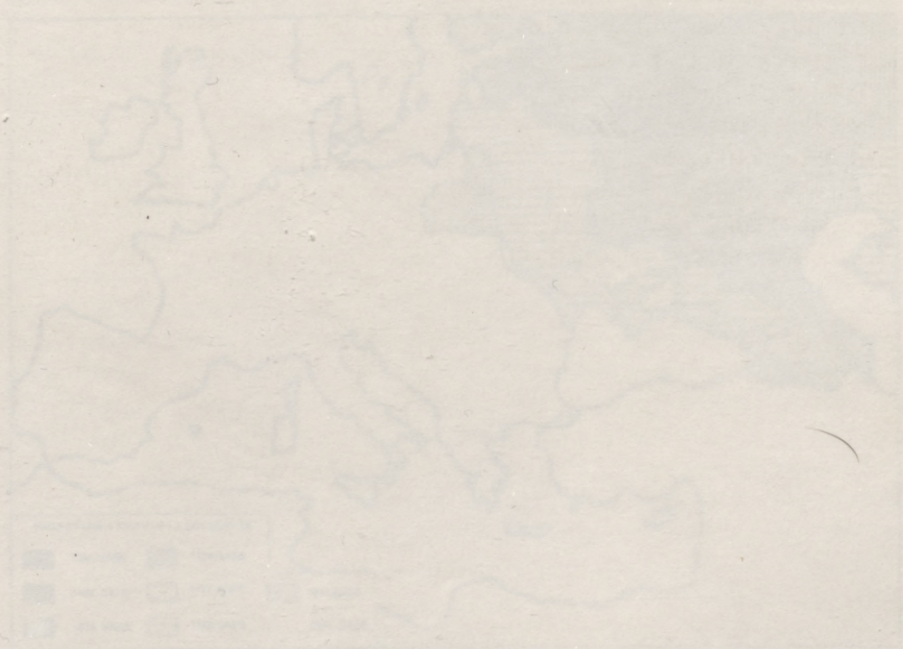
Donavas lejteces. Lai uzturētu līdzsvaru, arī Austrija un Prūsija katra paņēma Polijas pierobežas apgabalus. Prūsija ieguva sen kāroto Rietumprūsiju. Ar to bija iegūts ķīlis, kas agrāk atšķīra Brandenburgu no Austrumprūsijas. Austrija sev paņēma Galiciju. Austrijas draudi Krievijai ar to bija novērsti. Krievija, par spīti zemnieku dumpim un kazaku nemieriem, pēc divu gadu cīņām nolīga ar Turciju mieru. Krievija ieguva Ukrainas stepes un tiesību kuģot Melnajā jūrā. Krima kļuva neatkarīga valsts, bet Turcijas sultānam bija tiesības apstiprināt Krimas chanu valdnieka amatā. Izmantojot Turcijas vājumu, dažus gadus vēlāk Krievija anektēja Krimu. Krievijas vara un prestižs ievērojami pieauga. Krievija bija kļuvusi par Eiropas valsti.

Polijas un Lietuvas karalistē Krievija bija kļuvusi par noteicēju pat tik tālu, ka krievu durkļu atbalstā seims bija spiests par karali ievēlēt Krievijas kandidātu. Tāpat Polijas lēņa vīrs — Kurzemes hercogs savā amatā bija atkarīgs no Krievijas žēlastības.

Krievija izmantoja savu ietekmi, lai sistēmātiski vājinātu Polijas un Lietuvas karalisti. Divdesmit gadu pēc pirmās Polijas dalīšanas sekoja otrā Polijas dalīšana starp Krieviju un Prūsiju. Krievija sev paņēma atlikušo Baltkrievijas daļu un Polijas Ukrainu, kur kopā bija četri miljoni iedzīvotāju. Prūsija savukārt ieguva Dancigu un Torunu un teritoriju ar pusotra miliona iedzīvotāju. Dažus gadus vēlāk (1795. gadā) atlikušo Polijas un Lietuvas daļu savā starpā sadalīja Krievija, Prūsija un Austrija. Kādreiz varenā Polijas un Lietuvas karaliste ar to pazuda no Eiropas politiskās kartes. Trešajā Polijas un Lietuvas dalīšanā Krievijas laupījumā ietilpināja arī Kurzemes hercogīsti un Lietuvu. Līdz ar to visa Latvija — Vidzeme, Latgale, Kurzemes hercogīste un Piltene — bija nonākusi krievu jūgā.

PIEKTĀ DAĻA

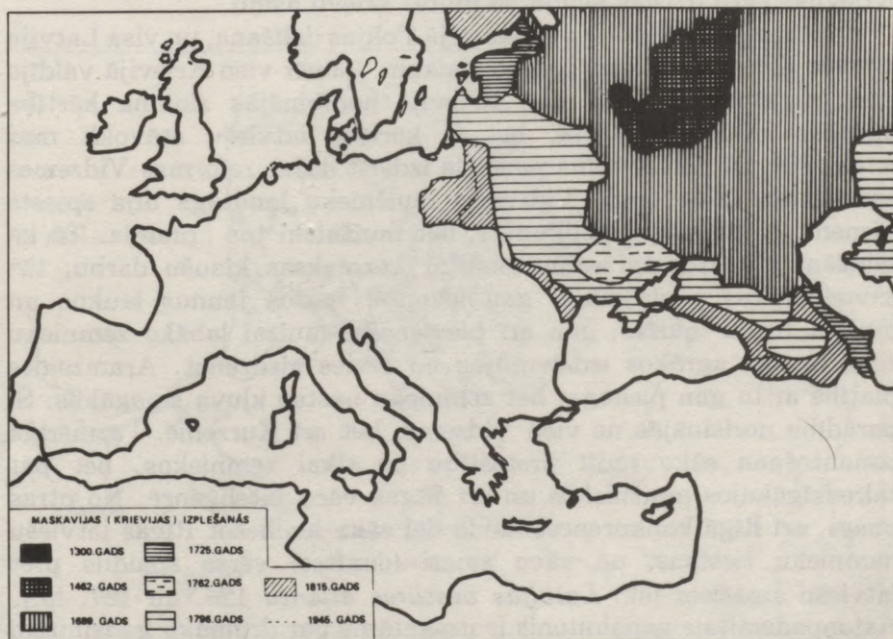
KRIEVU JŪGĀ

Sekas Latvijas pievienošanai pie Krievijas

Kad Pēteris I Vidzemi pievienoja Krievijai, viņš apsolīja muižniekiem privilēģijas un zviedru valdības reducēto muižu restitūciju. Tomēr lielākās muižas nemaz nevaldīja Vidzemes muižnieki, bet gan zviedru lielmuižnieki. Šīs muižas Pēteris un nākošie Krievijas valdnieki piešķīra krieviem — virsniekiem krievu armijā. Krievijā zemnieki bija nospiesti ļoti smagā dzimtbūšanā, un šo smago dzimtbūšanu attiecināja arī uz Vidzemi un vēlāk uz citām Latvijas provincēm, kas nonāca Krievijas varā. Tādēļ ir jārunā par krievu jūgu. Pēc krievu parauga arī latviešu zemniekus sāka pirkt un pārdot bez viņu zemes, un līdz ar to dzimtbūšana pārvērtās par verdzību. Ir saprotams, ka latviešu zemnieki ar to nesamierinājās, un tā radās sacelšanās un dumpji (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 125. lp.). Tos bargi apspieda ar kaŗaspēka palīdzību. Sevišķi Vidzemē, kur zviedru laikos reducētajās valsts muižās zemnieku stāvoklis bija relatīvi izdevīgāks, neapmierinātība bija liela, un no šīm muižām izvirzījās zemnieku vadoņi.

Pēc Pēterļa nāves Krievijā divus gadus valdīja viņa sieva Katrīna. Tā bija latviešu bībeles tulkotāja prāvesta Glika audzumeita, un ir

Krievijas izplešanās Eiropā.

pamats domāt, ka viņa bijusi latvietē. Krievijas troni sēkoja Pēterļa mazdēls Pēteris II, kas nomira trīs gadus vēlāk. Ar viņa nāvi izbeidzās krievu Romanovu dinastijas vīriešu līnija. Troni mantoja Pēterļa I brāļa Ivana V meita Anna. Viņa valdīja 10 gadu. Anna bija Kurzemes hercoga atraitne, un viņa panāca, ka Kurzemes muižnieki par hercogu ievēlēja viņas favorītu Ernestu Johanu Bironu. Tā kā Bīrons dzīvoja Pēterpilī, Kurzemes hercogistes muižnieki varēja piesavināties neaprobežotu varu. Carienes galmā Pēterpilī par noteicējiem kļuva vācu muižnieki. Krievu muižniekos pret viņiem radās stipra opozīcija, un ar armijas gvardes atbalstu pie varas nāca Pēterļa I un Katrīnas I meita Elizabete, kas valdīja no 1741. līdz 1762. gadam. Galmā politisko varu atguva krievi, bet kultūrā vāciešu vietā sāka dominēt franči.

Elizabete bija apdāvināta sievietē, bet par iekšpolitiku viņa neinteresējās. Viņas greznumkāre bija smaga nasta valstij. Elizabete nomira kā vecmeita un par savu pēcteci izraudzīja savas māsas — Holšteinas-Gotorpās hercogienes Annas — dēlu. Tas valdīja ar Pēterļa III vārdu tikai nepilnu gadu. Viņš bija precējies ar vācu princesi Katrīnu, kas ar armijas gvardes palīdzību kļuva par carieni un valdīja kā Katrīna II no 1762. līdz 1796. gadam. Pēc tam sekojošo Krievijas caru dzīslās nebija ne pilītes krievu asiņu.

Katrīnas II laikā notika trīskārtējā Polijas dalīšana, un visa Latvija nonāca Krievijas pakļautībā līdz laikam, kamēr vien Krievijā valdīja cari. Katrīnas II laikā gan Krievijā nodibinājās zināma kārtība agrākās anarchijas vietā, bet šī kārtība latviešu stāvokli maz ietekmēja, lai gan Katrīna pavēlēja izdarīt dažas reformas Vidzemes agrārlietās. 1765. gada Vidzemes muižnieku landtāgs bija spiests pieņemt Katrīnas priekšlikumus, bet muižnieki tos ignorēja. Tā kā muižām bija izdevīgi saimniekot ar bezmaksas klaušu darbu, tās savus laukus paplašināja, gan iekopjot mežos jaunus laukus un dibinot blaku muižas, gan arī pievienojot muižai labāko zemnieku zemi un tās agrākos iedzīvotājus no zemes aizdzenot. Ažamzemes platība ar to gan pieauga, bet zemnieku nastas kļuva smagākas. Šī parādība norisinājās ne vien Vidzemē, bet arī Kurzemē. Pārmērīgā izmantošana sāka radīt pretestību ne tikai zemniekos, bet pat tālredzīgākajos muižniekos un arī Rīgas vācu inteliģencē. No otras puses, arī Rīgā konkurences naida dēļ sāka ierobežot Rīgas latviešu namnieku tiesības, un vācu amati (cunftes) vērsa spaidus pret latviešu amatiem (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 126. un 127. lp.). Astoņpadsmitais gadsimtenis ir uzskatāms par drūmāko gadsimteni latviešu tautas vēsturē, salīdzinot ar iepriekšējiem.

Arī citur Eiropā absolūtie monarhi un aristokrātija smagi apspieda vienkāršo tautu. Tā radās revolūcijas. No tām lielākos panākumus guva lielā franču revolūcija 1789. gadā. Tās sekas bija jūtamas visā Eiropā un, saprotams, arī Latvijā.

Brāļu draudzes Vidzemē

Drūmajā 18. gadsimtenī Vidzemē radās spēcīga reliģiska kustība — nodibinājās t. s. brāļu draudzes. Kustības iniciātīva nāca no Vācijas. Saksijā pie Drēzdenes grāfs Nikolajs Ludvigs Cincendorfs (1700. — 1760.) (sk. attēlu *Latvijas vēstures atlanta* 129. lp.) bija devis patvērumu čehu reliģiskajiem disidentiem, t. s. Morāvijas brāļiem. No turienes divi brāļi — namdaris Kristians Dāvids un linaudējs Timotejs Fīdlers un vēlāk arī Johans Bēms ieceļoja Vidzemē un guva atsaucību Valmiermuižā, kuņas īpašniece Hallarte pazina Cincendorfu. Šie brāļi sāka misionāru darbu starp latviešiem, un drīzā laikā

Brāļu draudzes saiešanas nami (pēc P. Kundziņa).

nodibinājās brāļu draudžu pulciņi. Kad Cincendorfs personīgi apmeklēja Latviju un Igauniju, brāļu draudzes uzplauka, izplešoties no Valmieras uz Cēsīm, Trikātu, Raunu, Smilteni un vēl tālāk. Vērtē, ka ap 1740. gadu latviešu brāļu draudžu locekļu skaits bija 4000 līdz 5000. Tā bija ne vien reliģiska, bet arī nacionāla kustība.

Tā kā brāļu draudžu celtie saiešanas nami dievkalpojumu laikā bija pārpildīti, bet oficiālās luteriskās baznīcas bija tukšas, pret brāļu draudzēm sāka vērsties vācu mācītāji. Pēc sūdzībām ķeizariene Elizabete 1743. gadā brāļu draudzes aizliedza. Brāļus vajāja, saiešanas namus slēdza, literatūru apķīlāja, bet brāļi turpināja pulcēties slepenībā. Tikai 1764. gadā Katrīna II, lai veicinātu vācu kolonistu iecelošanu Krievijā, atcēla brāļu draudžu darbības aizliegumu, un Vidzemes brāļi atstāja pagrīdi un sāka darboties atkal atklāti.

Brāļu draudžu pozitīvā nozīme bija, ka tās veicināja ne vien Vidzemes latviešu prasmi lasīt, bet arī rakstīt. Saiešanas namos izveidojās īpatnējs latvisks stils. Arī tikušmiskā ziņā vērojamas pozitīvas parādības. Negatīva ietekme brāļu kustībai bija tai ziņā, ka tie vērsās pret latviskajām dainām, kas tad arī aizmirsās. Negatīva bija arī brāļu norobežošanās no citiem latviešiem, kas nebija „atmodināti”.

Lielā franču revolūcija

Lielā franču revolūcija ir tik bieži aprakstīta neskaitāmās grāmatās, ka šeit tikai pavisam īsi apskatīsim dažus svarīgākos faktus. Tāpat kā visā Eiropā, arī Latvijā šim lielajam notikumam bija savas sekas. Franču revolūcijas sākuma gads ir viens no tiem gadskaitļiem, ko atceras arī tie, kas negrib iegaumēt vēstures notikumu gadus: 1789 — visi cipari, sākot ar otro, seko pēc kārtas.

Pirms revolūcijas Francijas valdība bija nonākusi lielās grūtībās. Mēģinājumi saglābt valsts finanses atdūrās uz aristokratijas pretestību. Lai rastu izeju, karalis Luijs XVI sasauca ģenerālstatus, kas nebija sanākuši kopš 17. gadsimtena sākuma. Ģenerālstatusi bija triju kārtu sapulce. Pirmajā kārtā bija garīdznieki, otrā — dižciltīgie, trešajā — pilsoņi. Strīdīgajā jautājumā par to, vai katrai kārtai būs sēdes atsevišķi vai arī visām kārtām kopā, trešā kārta panāca kopēju sēdi. Sanākušie deputāti pēc tam pasludināja sevi par nacionālo sanākumi. Karalis akceptēja, ka sanākums būs satversmes sapulce.

Kari (1788 — 1815), Napoleona valsts un sateliti 1812. gadā.

1789. gada 14. jūlijā pilsoņi ieņēma karaļa cietoksni un cietumu Bastilijā, ko noārdīja. Šo gadskārtu Francijā svin kā nacionālo dienu. Apvienojot Parizes sarkano un zilo karogu ar Burbonu balto krāsu, radās tagadējais Francijas karogs. Nākošajā mēnesī satversmes sapulce pasludināja, ka feodālisms ir likvidēts, un debatēja par tiesību deklarāciju, ka visi cilvēki ir dzimuši brīvi un ar vienādām tiesībām. (Tiesību deklarāciju ietilpināja 1791. gada satversmes ievadā.) Satversmes sapulce pieņēma likumu, kas paredzēja, ka novadu ierēdņus un diecēžu priesterus un bīskapus ievēlēja tauta. Garīdzniekiem turklāt bija jāzvēr konstitūcijai, bet to darija mazāk nekā puse. Pāvests nosodīja laicīgās varas iejaukšanos baznīcas lietās.

Revolūcija sākumā nebija vērsta pret monarchiju. Noskaņojums mainījās, kad aristokrāti bēga no Francijas, lai meklētu atbalstu ārvalstīs, un kad karalis iebilda pret likumiem baznīcas lietās. Pret Franciju sabiedrojās Prūsija un Austrija. Luijs XVI bija spiests pieteikt kaŗu Austrijai. Neveiksmes kaŗalaukā pamudināja frančus apcietināt karalisko ģimeni. Karali notiesāja ar nāvi (1793. gadā). Jau pirms tam Franciju izsludināja par republiku.

Francija bija kaŗa stāvokli ne vien ar Austriju un Prūsiju, bet arī ar Angliju, Holandi un Spāniju. Kaŗā frančiem neveicās, un pie varas nāca radikāla revolūcionāra jakobiņu valdība. Par diktatoru kļuva Maksimilians de Robespjers (Robespierre). Kaut kaŗa laime šoreiz bija franču pusē, Robespjers valdīja ar terroru, iznīcinot savus pretiniekus un tūkstošiem viņu atbalstītāju. Lai veiksmīgāk nogalinātu terora upurus, lietoja gilotīnu. Kad Robespjers krita, viņu pašu gilotīnēja. Varu pārņēma mērenu republikāņu valdība. Likumdošana bija šķirta no izpildu varas, kas bija piecu locekļu direktorijas rokās. Pēc dažu gadu valdīšanas direktori sāka savā starpā ķildoties, un Francijā valdīja anarchija. 1799. gadā ģenerālis Napoleons Bonaparts izdarīja valsts apvērsumu. Direktorijas vietā valdību uzņēmās triju vīru konsulāts ar Napoleonu kā pirmo konsulu. Nobalsošanā jauno iekārtu akceptēja. Ar uzvaru pār Austriju Italijā Napoleons nodrošināja savu stāvokli pret tiem, kas tīkoja pēc pirmā konsula goda. Pēc sekojošā mierlīguma Francijas valdījumi sniedzās gar Reinas kreiso krastu līdz jūrai, Šveicē, Nīderlandēs un Ziemeļitalijā. Arī ar Angliju nolīga mieru. Ar jaunu balsot tiesīgo nobalsojumu 1802. gadā Napoleons kļuva par mūža konsulu. Divi gadi vēlāk jaunā nobalsojumā Francija kļuva par monarchiju. Pāvests Pijis VII svaidīja Napoleonu ar svēto eļļu, un Napoleons pats sev uzlika galvā kroni kā franču (ne Francijas) imperātors.

Pret Napoleonu sabiedrojās Anglija, Krievija, Prūsija un Austrija. Vispirms Napoleons sakāva sabiedroto austriešu un krievu kaŗaspēku un pēc tam Prūsiju. Austrija bija spiesta likvidēt Svētās Romas imperiju (1806. gadā). Krievi nolīga mieru (Tilzītē), bet Anglija, izcīnījusi uzvaru jūŗaskaujā pie Trafalgaras, palika kaŗotājos. Projektēto invāziju Anglijā Napoleons nevarēja reālizēt. Viņš izsludināja blokādi pret Angliju, ko sauca par „kontinentālo sistēmu”. Sākumā tai bija panākumi, bet vēlāk blokāde izvērtās par neveiksmi.

Atjaunotās cīņās Napoleons atkal uzvarēja Austriju un 1812. gadā ar lielu Eiropas armiju iebruka Krievijā. Ieņēmis Maskavu, Napoleons bargās ziemas un Maskavas ugunsgrēka dēļ bija spiests bēgt no Krievijas.

Pret Napoleonu nodibinājās jauna koalīcija, un pie Leipcīgas viņa kaŗaspēku sakāva. Uzvarētāji piespieda Napoleonu atteikties no franču imperātorā titula (1814. gadā) un nometināja viņu Elbas salā (starp Korsīku un Itāliju) ar Elbas imperātorā titulu. Nākošajā gadā Napoleons izbēga no Elbas un ieradās Francijā. Tur viņš valdīja simt dienu, bet pēc Vaterlo kaujas (dienvidos no Brīseles) viņu sagūstīja un nometināja Sv. Helēnas salā Dienvidatlantīka okeanā. Tur Napoleons nomira. Viņa mirstīgās atliekas pārveda uz Parīzi, apbedījot Invalidu domā.

Franču revolūcijas ietekme Latvijā

Tāpat kā visur Eiropā, lielā franču revolūcija ietekmēja arī Latvijas vēsturi. Pirmā atbalss vērojama Kurzemes hercogīstē. Kurzemes un Zemgales namnieki nebija apmierināti, ka visa vara bija tikai muižniecībai. Tādēļ nodibināja namnieku ūniju. Nolūks bija panākt līdzdalību likumdošanā, namnieku pielaišanu valsts amatos, tiesības pirkt diŗciltīgo muiŗas un labvēlīgākus tirdzniecības un amatniecības noteikumus. Hercogam Pēterim tai laikā bija konflikts ar muižniecību, un viņš bija labvēlīgs namnieku ūnijai. Uzdāvinot Polijai 12 lielgabalus, ūnija nodrošināja sev labvēlību arī Varšavā. Neatkarīgi no namnieku ūnijas Jelgavā izcēlās melderŗeļu dumpis ar cilvēku upuriem. Kurzemes hercogīstes muiŗnieki tad grieŗās pēc palīdŗības pret namnieku ūniju pie Krievijas sūtņa Jelgavā. Tas bija ļoti bīstams cēļš. Ārpolitiskus sareŗģījumus pagaidām novērsa ar to, ka hercogs un muiŗnieki vienojās, hercogam akceptējot ūnijas likvidāciju. Tomēr Polijas karalis to neapstīrīnāja un nosūtīja izmeklēšanas komisiju

uz Kurzemes hercogīsti. Īstenībā sarežģījumi Kurzemē bija tikai viens no epizodiem konfliktā starp Poliju un Krieviju. Pēc Polijas otrās sadalīšanas šis konflikts izvērtās karā.

Tadeušs Kostjuško

Polijas armiju karā pret Krieviju komandēja Tadeušs Kostjuško (Tadeusz Kosciuszko), gūstot labus panākumus. Kāda lietuviešu nodaļa leitnanta Mirbacha vadībā iebruka arī Kurzemē un nostiprinājās Liepājā. Viena no pirmajām jaunās varas proklamācijām pēc Francijas revolūcijas parauga bija, ka pasludināja zemnieku dzimtbūšanas atcelšanu.

Šī proklamācija, ko nolasīja baznīcās no kanceles, radīja latviešu zemniekos lielu saīļņojumu. Vietām notika ekscesi — zemnieki izlaupīja muižas un Dundagā aizdedzināja mežus. Mirbachs pavēlēja no katrām zemnieku mājām dot vienu apbruņotu kājnieku un no piecām mājām dot vienu jātnieku. Šis rīkojums bija lieks, jo latviešu zemnieki lielā sajūsmā paši pieteicās karaspēkā.

Pret Mirbacha vāji apbruņoto karaspēku devās krievu karaspēks un Kurzemes hercoga karavīri. Kaujās (pie Gaviezes un pēc tam pie Liepājas) krievus sakāva, un Mirbachs, kas tagad bija paaugstināts par ģenerālleitnantu, vajāja viņus līdz Saldum. Mirbacham izdevās ieņemt arī Ventspili, bet pēc tam viņš atkal atkāpās uz Lietuvu. Grodņā krievi Mirbachu sagūstīja un nosūtīja uz Rīgu, kur, jādoma, viņam piesprieda nāves sodu.

Kāda cita Kostjuško armijas daļa Michala Oginska vadībā iebruka arī Latgalē. Arī tur latviešu zemnieki sacēlās. Oginskim izdevās ieņemt Daugavpili, bet pārpratuma dēļ Daugavpili aizdedzināja, un Oginska karaspēks bija spiests atkāpties.

Kostjuško karaspēku krievi sakāva pie Varšavas un viņu pašu sagūstīja. Tā kā Kostjuško bija piedalījies Amerikas neatkarības cīņās un par to ieguvis ASV goda pilsoņa nosaukumu, viņu izdeva amerikāņiem, bet viņš palika Francijā līdz mūža beigām. Kad Napoleons nodibināja Varšavas hercogīsti kā Francijas satelītvalsti, Kostjuško atteicās piedalīties, prasot Polijai pilnīgu neatkarību. Kāds poļu pētnieks nosauca Kostjuško vārdā Austrālijas augstāko kalnu, bet, tā kā austrālieši neprot šo poļu vārdu izrunāt, to sauc par Koziasko kalnu.

Luijs XVIII

Mūsu uzmanību pelna fakts, kas reizē atzīmējams kā Latvijas, tā Francijas vēsturē — ka Francijas revolūcijas seku dēļ vēlākais Francijas karalis Luijs XVIII vairākus gadus dzīvoja Jelgavā. Pēc tam kad revolūcionāri bija nogalinājuši Luiju XVI, tie ieslodzīja viņa astoņi gadi veco dēlu cietumā. Franču monarchisti to tomēr skaitīja par karali Luiju XVII. Kad izplatījās ziņa, ka arī Luijs XVII nogalināts, Luija XVI brālis pasludināja sevi par Francijas karali Luiju XVIII. Būdams trimdinieks, Luijs XVIII 1797. gadā pieņēma Krievijas ķeizara Pāvila aicinājumu un apmetās Jelgavas pili. Pili un pilsētā apmetās arī viņa galminieki, skaitā ap 70. Kaut gan Krievijas ķeizars Luijam bija solījis pabalstu naudā, to tomēr nemaksāja, un Luijs dzīvoja diezgan trūcīgi. Tikai tad, kad Krievija pievienojās pret Franciju vērstajai koalīcijai, Luijam piešķīra Krievijas Sv. Annas ordeni, izmaksāja pabalstu un atļāva uz Jelgavu pārcelties viņa sievai un citiem radniekiem. Sakarā ar Napoleona uzvarām pār Austriju un domstarpībām starp Austriju un Krieviju Pāvils no kara izstājās un nolīga ar Napoleonu, ka ievēros neitralitāti. Luiju tad izraidīja no Jelgavas, un puteni un salā 1800./1801. gada ziemā viņš kopā ar saviem ģimenes locekļiem devās jaunā trimdā uz Varšavu.

Kad Pāvilu atentātā nogalināja, par Krievijas ķeizaru kļuva Aleksandrs. Tas iestājās jaunā koalīcijā pret Napoleonu un aicināja Luiju atkal atpakaļ uz Jelgavu. Tur Luijs nodzīvoja divus gadus. Kad Krievija atkal mainīja fronti un Tilzītē ne vien nolīga mieru ar Franciju, bet Aleksandrs pat sabiedrojās ar Napoleonu, Luijam vairs nebija Jelgavā palikšanas, un viņš aizbrauca pa jūrasceļu uz Zviedriju un tālāk uz Angliju. Pēc Napoleona iebrukuma un zaudējumiem Krievijā pret viņu nodibinājās jauna koalīcija, piedaloties arī Krievijai, un par Francijas karali kļuva Luijs XVIII.

Brīvības vēstneši

Aplams ir uzskats, it kā visa latviešu tauta dzimtbūšanas laikos būtu bijusi nebrīva. Ir gan izdevies puslīdz izskaust mītu, it kā dzimtbūšana būtu radusies līdz ar vācu misionāru darbību kristīgās ticības izplatīšanā un bruņinieku ordeņa nodibināšanos. Tagad tikai reti vairs dzird runājam par 700 verdzības gadiem. Tomēr vēl joprojām domā, ka tad, kad 16. gadsimtenī sākās dzimtbūšana, visi

latvieši ir bijuši dzimtļaudis. Tie, kas šādas domas pauž, vai nu nekad nav dzirdējuši, vai ir aizmirsuši, ka latvieši, kas dzīvoja pilsētās, bija pilnīgi brīvi ļaudis. Arī uz laukiem visbargākās dzimtbūšanas laikos bija brīvi latvieši. Brīvzemnieki bija saglabājuši savu brīvību gadsimteniem ilgi. Arī gājēji bija brīvi ļaudis un, kad beidzās viņu līgums, varēja doties, kurp gribēja. Dzimtļaudis bija saimnieki un muižu kalpotāji. Līdz 18. gadsimtenim saimnieki nedrīkstēja atstāt savas mājas, bet kungs viņus bez mājām nevarēja arī pārdot vai citādi atsavināt. Sākot ar krievu laikiem 18. gadsimtenī, sāka ieviesties paraža saimnieku un viņa ģimenes locekļus pārdot bez viņa mājām. Sprotams, muižu kalpotājus, kam nebija zemes, arī pārdeva un pirka.

Ja saimnieks ir piecietināts pie zemes un atsevišķi viņu nevar pārdot, tad šādu iekārtu sauc par novada būšanu, bet ja saimnieku var pārdot atsevišķi, tad to sauc par dzimtbūšanu. Ja turpretim arī novada būšanu sauc par dzimtbūšanu, tad situācija, kad zemnieku var pārdot atsevišķi, jāsauc par verdzību. Rakstnieki, kas prasīja latviešu un igauņu atbrīvošanu, tiešām runā par verdzību. Šādi rakstnieki radās 18. gadsimtenī vispirms starp Igaunijas mācītājiem. Tā mācītājs J. G. Eizens 1764. gadā publicēja darbu *Livonijā nodibinātā zemnieku dzimtbūšana kāda Livonijas patriota uztverē*. No 1774. līdz 1782. gadam mācītājs A. V. Hūpels publicēja triju sējumu darbu vācu valodā: *Vidzemes un Igaunijas topografisks apraksts*. Tajā daudz faktisku ziņu par dzimtbūšanu. 1780. gadā un vēlāk par latviešu dzimtbūšanu rakstīja angļu valodā Viljams Tūks (William Tooke). Igaunijas mācītājs J. H. Janaus 1786. gadā publicēja grāmatu ar nosaukumu *Verdzības vēsture un Vidzemes un Igaunijas zemnieku raksturs. Apcerējums par dzimtbūšanas uzlabošanu*. Tomēr neviens no šiem mācītājiem neprasīja dzimtbūšanas atcelšanu. Patriarchālā veidā dzimtbūšanu savos rakstos tēloja latviešu laicīgās literatūras nodibinātājs, mācītājs Gothards Frīdrichs Stenders, saukts Vecais Stenders (sk. attēlu *Latvijas vēstures atlanta* 129. lp.), mudinot zemniekus samierināties ar savu likteni.

Dzimtbūšanu kritiski iztirzā Kārlis Filips Michaels Snells, kas kādu laiku bija Rīgas domskolas rektors. Ap domskolas un Rīgas liceja skolotājiem pulcējās arī vēl citi, kas nosodīja dzimtbūšanu: vēlākais Rīgas rātskungs Johans Kristofs Bērenss, rakstnieks un aktieris Kārlis Ferdinands Daniels Gromans, gleznotājs un dzejnieks Kārlis Gothards Grass.

Par brīvības vēstnešiem tomēr ar pilnām tiesībām var saukt divus vīrus: Garlību Helvīgu Merķeli (sk. attēlu *Latvijas vēstures atlanta*

129. lp.) un Johanu Gotfrīdu Zeumi (Seume). Merķelis bija žurnālists, Vidzemes mācītāja dēls. 1796. gadā viņš publicēja grāmatu vācu valodā, kur spilgtās krāsās bija notēlota dzimtbūšana Latvijā un Igaunijā. Grāmatas nosaukuma tulkojums: *Latvieši, sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimtena beigās; apcerējums tautu un cilvēku zinībās*. Grāmatas otrais izdevums iznāca 1800. gadā. Dedzīgā aicinājumā Merķelis prasīja apkaunojošās dzimtbūšanas atcelšanu. Zeume savā isajā mūža bija rakstnieks, pēdāgogs, filozofs, ceļotājs, kaŗavīrs un diplomāts. Viņu bija saķēruši rekrūšu vervētāji un nosūtījuši uz Kanadu angļu armijā. Vēlāk angļi viņu pārdeva Prūsijas armijai. Tā Zeume pats bija izbaudījis brīvības zaudēšanu. No kaŗadienesta viņam beidzot izdevās izbēgt. Divi reizes apciemojot Latviju, viņš tur bija novērojis dzimtbūšanas smagumu. Savos rakstos viņš vērsās pret šo verdzību un bez tam panāca, ka viņa audzēkņa barona Īgelštrēma tēvs atlaida brīvībā Jaungulbenes zemniekus Latvijā un Vabinas muižas zemniekus Igaunijā. Kaut Jaungulbenes zemnieku brīvība nebija ilgstoša, tā bija pirmā plašākā brīvlaišana Latvijā. Zeumes grāmata *Mana vasara 1805. gadā* un citi raksti, kuŗos viņš tēlo dzimtbūšanu Latvijā, gan nav tik liels darbs kā Merķeļa grāmata, bet tie cienīgi var nostāties pirmajai blakus. Sevišķi par to, ka Zeume arī praktiski panāca dzimtbūšanas atcelšanu kaut tikai 3000 zemniekiem, viņš jāuzskata par latviešu tautas labdari.

Agrārie pārkārtojumi Latvijā

Zemnieku dumpju ietekmē 18. gadsimtenī valdība mēģināja uzlabot stāvokli ar agrāro likumdošanu. 19. gadsimtena sākumā šos eksperimentus apvienoja ar politisku likumdošanu, piešķirot Vidzemes un Kurzemes zemniekiem personisku brīvību. Dzimtbūšanas atcelšana Vidzemē un Kurzemē bija sekas dzimtbūšanas atcelšanai Vācijā un Varšavas hercogistē, kas savukārt bija sekas lielajai franču revolūcijai un tās pēcspēlei Napoleona valdīšanas laikā.

Lielās franču revolūcijas laikā ar pakāpenisku likumdošanu atcēla franču zemnieku dzimtbūšanu. Viņu dzimtbūšanas nasta bija nesalīdzināmi vieglāka nekā Vācijas austrumu apgabalu valstīs, Polijā, Lietuvā, Latvijā, Igaunijā un Krievijā. Francijā zemniekiem nebija jāstrādā muižām bezmaksas klaušās. Kad Eiropas vācu zemes un Varšavas hercogiste nonāca Napoleona politiskajā ietekmē, arī tur atcēla dzimtbūšanu. Zemnieki kļuva personiski brīvi, bet viņiem par to bija muižniekiem jāatlīdzina. Prūsijā zemniekiem bija jānodod

muižai puse no savas zemes. Šo augsto cenu zemnieki bija labprāt ar mieru maksāt un ar enerģisku rīcību pievērsās ražas celšanai savā samazinātajā zemē. Kad Napoleona kaņagājiena laikā viņa kaņaspēks okupēja Kurzemi (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 130. lp.), arī Kurzemes zemnieki cerēja, ka viņus atlaidīs brīvībā. Tomēr tas nenotika, un zemnieki bija ļoti vīlušies.

Varšavas hercogistē zemnieki ieguva brīvību ar sliktākiem noteikumiem nekā Prūsijā. Zemniekiem bija visa sava zeme jāatdod muižniekiem, un viņi ieguva tikai kustības brīvību. Kad ceturtajā Polijas dališanā pēc Napoleona kaņā Varšavas hercogisti pievienoja Krievijai, ķeizars Aleksandrs atstāja spēkā poļu zemnieku kustības brīvību, bet, būdami bez zemes, zemnieki drīz vien noslidēja atkal atpakaļ dzimtbūšanā.

Jau pašā 19. gadsimteņa sākumā Vidzemē uzliesmoja agrārie nemieri, kas bija parasta parādība visu 18. gadsimteni. 1802. gadā sakarā ar valdības eksperimentiem, pārkārtojot zemnieku nodokļus, gandrīz pilnīgi atkārtojās 18. gadsimteņa galvasnudas nemieri. Šoreiz nemieru centrs bija Kauguros, un arī šos nemierus vajadzēja noslāpēt ar kaņaspēka palīdzību. Viens no nemieru vadoniem bija Mujānu muižas kalpotājs Gothards Johansons. Viņš bija rēgulāri lasījis muižnieka saņemtās ārzemju avīzes un labi zināja, kas noticis Francijā un citur Eiropā. Viņš bija lasījis arī Merķeļa grāmatu, to pat daļēji tulkojis latviski un ar to iepazīstinājis citus latviešus. Johansona rīcībā saskatāma tieša lielās franču revolūcijas ietekme Latvijas notikumos.

Divus gadus pēc Kauguru dumpja apspiešanas Vidzemes landtāgs pieņēma agrārlikumu, kas dzimtbūšanu būtu pārvērtis novada būšanā, ja šis likums būtu izpildīts. Ar 1804. gada likumu Vidzemes zemnieki bija tikai piecietināti pie zemes, bet nebija vairs atkarīgi no muižnieka personas. Turpretim muižu kalpotāji arī pēc šī likuma palika agrākajā stāvoklī. Zemnieki ieguva tiesības sūdzēties par kungu. Vajadzēja dibināt pagasta un draudzes tiesas ar zemnieku tiesnešiem. Pārsūdzības varēja iesniegt augstākās tiesās, kas zemniekiem kļuva pieejamas. Uzskatīja, ka zeme ir zemnieku dzimtnomā, t. i., to varēja mantot zemnieka dēls. Klaušas rēgulēja, cenšoties atjaunot zviedru laiku likumus, kaut par to nebija istas izpratnes. 1804. gada likumam bija daudz pretinieku muižnieku starpā, un viņi likumu neizpildīja. Piecus gadus vēlāk likumu grozīja zemniekiem par sliktu.

Īsi pirms Napoleona iebrukuma Krievijā 1811. gadā Kurzemes zemnieki patstāvīgi ierosināja agrārā jautājuma kārtošānu. Šis fakts

Die Weibertracht im Marienbausehene.
 Die Weibertracht im Marienbausehene ist eine sehr interessante Erscheinung. Sie ist die Frucht der Einwirkung der französischen Mode auf die deutsche. Die Frauen tragen hier eine sehr elegante Kleidung. Sie sind mit langen, weiten Kleidern bekleidet, die mit feinen Stickereien verziert sind. Die Hüften sind durch eine enge Taille betont. Die Ärmel sind weit und fallen elegant herab. Die Kopfbedeckung besteht aus einem hohen, weichen Hut, der mit einem breiten Band versehen ist. Die Schuhe sind ebenfalls sehr elegant und passen gut zu der Kleidung. Die gesamte Erscheinung ist eine Mischung aus französischer Eleganz und deutscher Schlichtheit.

Vīļakas tautastērpi.
 (Joachima Broces zīmējums un apraksts).

ir lielā mērā palicis vēsturnieku nepamanīts.

Kurzemē divas piektdaļas zemes kopplatības bija domēnēm, t. i., valsts muižām — kā mantojums no hercogistes laikiem. 1811. gadā seši domēņu latviešu zemnieki griezās pie ķeizara Aleksandra ar franču valodā sacerētu lūgumrakstu. Rakstā šie zemnieki lūdza atcelt dzimtbūšanu un sadalīt domēnes starp latviešu nomniekiem. Napoleona iebrukuma dēļ ķeizars atlika šī lūguma izšķiršanu un pēc kara sakarā ar vispārējo agrārā jautājuma nokārtojumu šo lūgumu noraidīja.

Brīvlaišana Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē

Agrāro jautājumu nokārtoja uz jauniem pamatiem vispirms Igaunijā. Tur 1816. gadā atcēla dzimtbūšanu, un pēc zināma pārejas laika zemnieki ieguva kustības brīvību. Līdzīgs likums sekoja Kurzemē 1817. gadā, Sāmsalā 1818. gadā un beidzot Vidzemē 1819. gadā. (Sk. *Latvijas vēstures atlanta* 131. lp.) Cena par brīvlaišanu bija augstāka nekā Prūsijā, tāda pati kā Varšavas hercogistē. Visu zemnieku zemi turpmāk uzskatīja par attiecīgā muižnieka īpašumu. Zemnieki bija ieguvuši „putna brīvību” un pat to tikai pēc 13 līdz 14 gadu pārejas laika, turklāt tikai draudzes un vēlāk guberņas robežās. Muižnieki varēja teikt: „Zeme ir mana, laiks ir tavs”. Tomēr, lai varētu palikt saimniekot no tēvu tēviem mantotajās mājās, zemniekam bija jāmaksā noma muižai — ne vien naudā un graudā, bet jo sevišķi smagās bezmaksas klaušās.

Zemnieku stāvoklis kļuva daudz nedrošāks nekā agrāk. Pēc nomas līguma noilguma kungs varēja nomu uzteikt. Saprotaimā kārtā zemnieku noskaņojums par jaunajiem laikiem atkal izpaudās zemnieku nemieros.

Zemnieku brīvlaišanu Baltijā ar interesi vēroja Latgales muižnieki Vidzemes un Kurzemes pierobežā, Daugavpils apriņķī. Arī tur radās līdzīgi projekti. Tomēr apriņķa muižnieku kopsapulce projektu noraidīja, un kad ieinteresētie muižnieki par spīti noraidījumam to iesniedza ķeizaram, lai viņš to apstiprina, arī viņš projektu noraidīja. Ir svarīgi zināt par šo neveiksmi, lai varētu izšķirt jautājumu par to, kas brīvlaišanu ierosināja. Pastāv uzskats, ka brīvlaišana notikusi pēc ķeizara ierosinājuma, kas ar administrācijas palīdzību panācis, lai muižnieki tam pievienotos. Tomēr Daugavpils neveiksme liek par šādu uzskatu šaubīties. Drīzāk ticams, ka Prūsijas likumdošanas ceļš Vidzemes un Kurzemes muižniekiem likās izdevīgs, un viņi to vēl

pastiprināja, atņemot zemniekiem visu zemi. Nepārtrauktie nemieri un neražu radītais bads vienas paaudzes laikā beidzot pārlicināja muižniekus, ka izvēlētais ceļš nav pareizs.

Brīvlaišana Krievijā

Likumdošana Krievijā tad arī agrārās lietas Latvijā ievirzīja jaunās sliedēs. Pēc tam kad gadsimtena vidū Krievija pazaudēja t. s. Krimas kaŗu pret sabiedrotajiem — frančiem, angļiem, italiešiem un turkiem, jaunais ķeizars Aleksandrs II atskārta, ka nepieciešamas jaunas reformas. Viena, bet ne vienīgā no šīm reformām bija zemnieku brīvlaišana. Vispirms personisko brīvību ieguva 22 miljoni kroņa un ķeizara zemnieku. Pēc tam (1861. gadā) to ieguva 47 miljoni privāto muižu zemnieku. Zemnieki ieguva personisko brīvību bez kādas atlīdzības. Par to muižnieki bija ātri vienojušies ar kroni. Turpretim daudz domstarpību radās par to, vai zemniekus atbrīvot ar zemi vai bez zemes (kā Baltijā).

Vairums muižnieku vēlējās zemniekus atbrīvot bez zemes. Tomēr beidzot uzvarēja viedoklis, ka zemnieki jāatbrīvo ar zemi, bet par šo zemi viņiem jāmaksā muižniekiem atlīdzība. Zemes vērtību noteica pēc zemnieku nodevām un klaušām, tās kapitālizējot. Noteikto vērtību valdība samaksāja muižniekiem, bet zemniekiem tā bija jāatmaksā valdībai 49 gadu ilgā periodā. Šie maksājumi zemniekiem bija smaga nasta, viņu parādi krājās arvien lielāki, un beidzot valdība bija spiesta parādus svītrot.

Nākošais svarīgais Aleksandra II rīkojums bija nodibināt zemstes, kas bija ierobežota veida pašvaldības. Zemstēs piedalījās kā dižciltīgo pārstāvji, tā pilsētu un zemnieku pārstāvji. Šiem likumiem sekoja vēl citi, piemēram, jauna pilsētu pašvaldību iekārta ar nolūku veicināt rūpniecību un tirdzniecību.

Krievijas zemnieku brīvlaišanas likumi attiecās uz Latgali Latvijā, bet pilsētu pašvaldību likumi arī uz Latvijas pilsētām. Turpretim zemstu iekārta uz Baltiju neattiecināja. Krievu agrāro likumu ietekmē Kurzemē un Vidzemē sākās māju iepirkšana. Ar apdomīgu un racionālu saimniekošanu iepirkto māju saimnieki vienas paaudzes laikā tika pie turības. Tauta šos saimniekus sauca par pelēkajiem baroniem. Pretstatā turīgajai zemniecībai muižu kalpi bija nabadzīgi. Daudzi tādēļ devās uz pilsētām, sevišķi uz Rīgu, un ar latvisku sīkstumu un čaklību savukārt tika pie turības. Rīgas latvieši nodibināja arī biedrības. Pirmā bija Rīgas Latviešu biedrība, ko nodibināja 1868. gadā. Tā attīstīja rīsgu kultūrālu darbību.

Kultūras uzplaukums

Brīvības iegūšana bija nepieciešama, lai varētu plaukt latviskā kultūra. Turība to veicināja.

Dzejā latviešu radošais gars gadsimteņiem ilgi bija izpaudies anonīmo autoru sacerētajās dainās. Par latviešu dainām svešautieši reizu reizēm izrādīja interesi jau 17. gadsimtenī. Turpretim 18. gadsimtenī par dainām radās divi pilnīgi pretēji uzskati. Vecais Stenders, kaut gan pats izmantoja dainas savai latviešu valodas gramatikai, tomēr tās nicināja. Tās esot dziesmas, kuŗās neesot nedz gudrības, nedz jaukuma. Dainu vietā Vecais Stenders centās ieviest savas ziņģes, kas viņam, diemžēl, zināmā mērā arī izdevās. Pilnīgi pretējs viedoklis par latviešu dainām bija Johanam Gotfrīdam Herderam (sk. attēlu *Latvijas vēstures atlanta* 129. lp.). Herders ieradās Rīgā 1764. gadā, stājoties palīgskolotāja amatā Rīgas domskolā un adjunkta amatā Ģertrūdes un Jēzus baznīcā Rīgas priekšpilsētās. Viņa interesi par dainām ierosināja vācu modernās literatūras pamatlicēja Gotholda Efraīma Lesinga jūsmīgais spriedums par lietuviešu dainām. Rīgā Herders nodzīvoja piecus gadus. Viņš kļuva ievērojams eseju rakstnieks un filozofs. Starp viņa izdotajām grāmatām mūs sevišķi var interesēt dažādu tautu balādes un tautasdziesmas. Starp tām viņš publicēja arī latviešu dainas. No Herdera par latviešu dainām uzzināja arī ievērojamais vācu rakstnieks Johans Volfgangs Gēte. Gēte latviešu dainas nosauca par dārgakmeņiem. Kas Stenderam bija blēņu dziesmas, Gētes uztverē bija dārgakmeņi.

Deviņpadsmitajā gadsimtenī tomēr latviešu dzejas dārgakmeņi sāka aizmirsties, un tikai ar lielām pūlēm tos izdevās savākt un publicēt. Šo lielo darbu tad uzņēmās un sekmīgi veica Krišjānis Barons. Tomēr pagaidām bija uzvarējis Vecais Stenders. Viņam radās imitētāji latviešos. Viens no pirmajiem latviešu tautības dzejniekiem, kas dzejoja Stendera garā, bija Indriķis Hartmanis, saukts par Neredzīgo Indriķi. Pēc šī necilā sākuma latviešu dzeja sāka plaukt un sasniedza lielus augstumus (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 132. lp.). No daudzajiem latviešu dzejniekiem pieminami divi, kuŗu lielo talantu nelaikā nopļāva nāve, — Juris Alunāns un Auseklis (Istā vārdā — Krogzemju Mikus).

Arī latviešu episkās dzejas sākumi ir meklējami folklorā. Dažas leģendas bija saglabājušās gadsimteņiem. Piemēram, leģendas par nogrimušajām pilīm ir atradušas patiesības apstiprinājumu tikai

jaunākajos laikos, atklājot senvēstures ezerpilis. Arī leģendas un tautas pasakas folkloras vācēji paglāba no aizmirstības tikai 19. gadsimtenī. Te ievērojamu darbu veica Ansis Lerchis-Puškaitis 19. gadsimteņa otrā pusē.

Andrejs Pumpurs teikas par Lāčplēsi ietērpa literārā formā. Augstā mākslinieciskā līmenī vēlāk šo tematu pacēla dzejnieks Rainis (īstā vārdā — Jānis Pliekšāns). Latviešu epikā 19. gadsimtenī pilnbriedumu parādīja brāļu Kaudzišu (Matisa un Reiņa) sacerētais romāns *Mērnieku laiki*, ko autori pieticīgi nosauca par stāstu.

Arī latviešu drāmatiskās dzejas saknes bija folklorā. Tāpat kā citām tautām, arī latviešu drāmas sākumi saskatāmi budēļos iešanā. Par pirmo Latvijā izrādei domāto lugu uzskata kādu Jaunā Stendera (Aleksandra Stendera) lokalizēto dāņu komēdiju. Par latviešu pašu pirmo izrādīto lugu atzīst Frīdricha Šillera lugas *Laupītāji* tulkojumu. Latviešu teātra tēvs ir Ādolfs Alunāns, dzejnieka un publicista Juŗa Alunāna brāļadēls. Deviņpadsmitā gadsimteņa beigās latviešu drāmatiskās literātūras debesīs iemirdzas spožas zvaigznes — dzejnieku pāris Aspazija (īstā vārdā Elza Rozenberga) un Rainis. 20. gadsimteņa sākumā līdz ar drāmatiskās rakstniecības uzplaukumu radās arī ievērojami aktieŗi, kas dzejnieku radītos tēlus iemiesoja uz skatuves: Dace Akmentiņa, Berta Rūmniece, Aleksis Mierlauks, Pēteris Ozoliņš — minot tikai dažus. Latviešu dekorātīvo skatuves mākslu lielos augstumos pacēla Jānis Kuga.

Arī tēlotājā mākslā agrāko gadsimteņu anonimo kokgriezēju un audēju vietā stājās mākslas akadēmiju beiguŗi mākslinieki, turklāt ļoti lielā skaitā. Tādi bija gleznotāji Jānis Roze un Kārlis Hūns jau 19. gadsimteņa pirmajā pusē, vēlāk — Ādams Alksnis, Jānis Rozentāls, Vilhelms Purvītis. No tēlniekiem pieminami: Gustavs Šķilters, Teodors Zaļkalns un Briseles akadēmijas audzēknis Augusts Bija.

Mūzikā viens no pirmajiem darbojās Jānis Cimze, kas pirmais sāka vākt un harmonizēt latviešu tautasdziesmas. Viņu tālu pārspēja Andrejs Jurjāns. Par ievērojamāko sava laika latviešu komponistu uzskatāms Jāzepe Vitols.

Latviešu mūzikas kultūrai daudz ierosinājumu deva dziesmu svētki. Jau 19. gadsimtenī vēl pirms brīvlaiŗanas draudzu skolās bija dibinājuŗies koŗi. Koŗa dziesmas augstā līmenī pacēla Jāņa Cimzes vadītais skolotāju seminārs Valmierā, vēlāk Valkā. Arī Irlavas seminārā Kurzemē kopa koŗa dziedāŗanu. Koŗi dibinājās arī ārpus semināriem un skolām. Dibinājās t. s. dziedāŗanas biedrības. Vidzemē un Kurzemē koŗi sāka pulcēties Novadu dziesmu dienās. Tā Dikļos notika Dziesmu svētki 1864. gadā. Cetrus gadus vēlāk

Kurzemē, Istenībā Zemgalē notika Dziesmu svētki Vircovā, bet vēl plašākā mērogā 1870. gadā Dobelē. Pēc tam 1873. gadā notika Pirmie vispārējie dziesmu svētki Rīgā, pulcinot 11 000 apmeklētāju un 43 koŗus ar 1035 dziedātājiem. Līdz Pirmajam pasaules kaŗam Latvijā notika pavisam pieci Vispārējie dziesmu svētki (piektie 1910. gadā). Vēl lielāka par māksliniecisko nozīmi bija Dziesmu svētku sabiedriskā un pat politiskā nozīme.

Latviešu kultūras vēsturē ievērojama vieta ir vēl maz pētītajai latviešu zinātnes vēsturei. Tērbatas universitātē jau 19. gadsimteŗa sākumā par ķīmijas un farmācijas profesoru darbojās latvietis Dāvids Grindels, kas bija arī universitātes rektors. Gadsimteŗa beigās tur darbojās docents filozofijā Jēkabs Osis, valodniecībā Jēkabs Lautenbachs. Rīgas politehniskā institūtā darbojās docents, vēlāk profesors ķīmijā Pauls Valdens, kas ieguva starptautisku slavu.

Avīžniecība

Latviešu kultūru veicināja arī grāmatniecība un avīžniecība. Ja neskaita kalendārus, par pirmo latviešu periodisko izdevumu uzskatāms nedēļas laikraksts *Latviešu Ārste*, kas sāka iznākt 1768. gadā. Astoņpadsmitā gadsimteŗa beigās iznāca *Latviska gada grāmata*, bet pirmais vispārēja satura laikraksts *Latviešu Avīzes* sāka iznākt Jelgavā 1822. gadā. Desmit gadus vēlāk Rīgā sāka iznākt *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Tie bija vācu mācītāju izdotie periodiskie izdevumi. Latvieši paši sāka publicēt savus periodiskos izdevumus ar 1856. gadu, kad Ansis Leitāns nodibināja *Mājas Viesi*. 1862. gadā sāk iznākt politiski nozīmīgās *Pēterburgas Avīzes*, kurās darbojās Krišjānis Valdemārs, Krišjānis Barons, Juris Alunāns un Kaspars Biezbārdis. Šī avīze varēja iznākt tikai trīs gadus, jo pret to radās spēcīga opozīcija vācu aprindās un arī konservatīvajos latviešos.

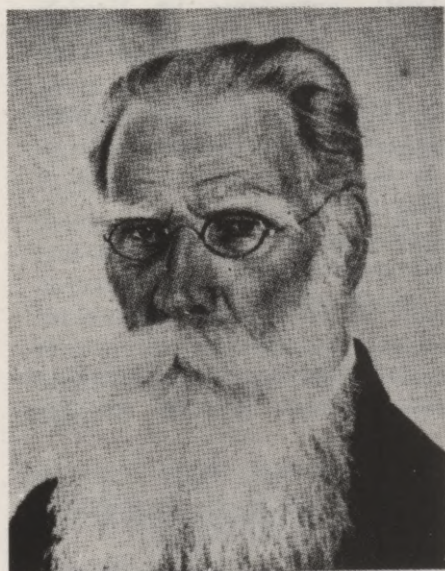
Pēterburgas Avīžu sākto virzienu turpināja Bernharda Dīriķa vadītais *Baltijas Vēstnesis*. Iepriekš minētie periodiskie izdevumi nebija dienas avīzes. Pirmā dienas avīze iznāca 1877. gadā. Tā bija *Rīgas Lapa*, ko arī izdeva Bernhards Dīriķis ar Frīdrihu Veinbergu kā redaktoru. 1886. gadā sāka iznākt *Dienas Lapa*, kurās vadību pēc Frīdriha Bergmaņa pārņēma Rainis un Pēteris Stučka. Ar šo izdevumu latviešu sabiedrībā radās šķelšanās, jo, pauzot sociālistiskās idejas, *Dienas Lapa* nostājās pret latviešu pilsonību, kas

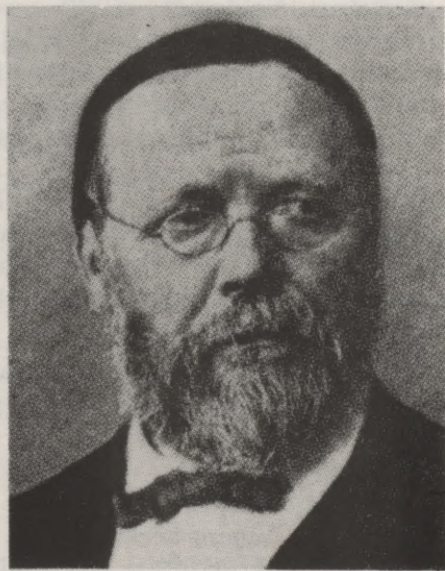
Juris Alunāns

Brāļi Kaudzītes

Krišjānis Barons

Krišjānis Valdemārs

Kultūras darbinieki.

pulcējās ap Rīgas Latviešu biedrību. Arī *Mājas Viesis* Dr. Pēterā Zāliša vadībā pieslējās šim t. s. jaunās strāvas virzienam. Dr. Zālītim ir nopelni latviešu kultūrā ar to, ka *Mājas Viesa Mēnešrakstā* (*Mājas Viesa* pielikumā) ievietoja daiļliteratūras darbus. Kā pretsvaru sociālistiskajai jaunās strāvas presei Andrievs Niedra 1889. gadā sāka izdot mēnešrakstu *Austrums*.

Latviešu prese tikai mazā mērā bija informācijas prese, bet tās galvenais uzdevums bija izglītot un audzināt tautu. Ar to izskaidrojams, ka nebija neviena latviešu sabiedriskā darbinieka, kas nebūtu bijis latviešu preses līdzstrādnieks. Profesionālu žurnālistu tomēr latviešiem bija maz. Līdzīgs stāvoklis ir tagad trimdā.

Latviešu censoni un tautiskā kustība

Deviņpadsmitajā gadsimtenī latviešu kultūru un sabiedrisko dzīvi bagātināja vairāki darbinieki, kuŗu vārdus daudz zinās, kamēr vien dzīvos latviešu tauta. Viņiem visiem kopēja bija viņu tautas mīlestība un jaunības spars, ar ko varēja pārspēt laikmeta un politisko apstākļu radītās grūtības. Šeit minēti tikai redzamākie no viņiem.

Krišjānis Valdemārs (1825 — 1891) ievērojams kā latviešu rosinātājs kļūt saimnieciski patstāvīgiem. Viņš bija arī latviešu jūrniecības atjaunotājs un skubināja krāt latviešu folkloru.

Krišjānis Barons (1835 — 1923) savu ilgo mūžu veltīja latvju dainu (tautasdziesmu) vākšanai un kārtošanai. Ir zīmīgi viņa vārdi:

Man klintsakmeni neveliet,
Man pieminekli neceliet,
No latvju dainām tas jau celts,
Un nerūsēs šis tautas zelts.

Juris Alunāns (1832 — 1864) bija dzejnieks un latviešu valodas pētnieks, kas savā isajā mūžā paveica daudz latviešu kultūras celšanā.

Kaspars Biezbārdis — (1806 — 1886) piedalījās Rīgas Latviešu biedrības dibināšanā un darbojās latviešu valodas pareizrakstības reformēšanā. Viņam nozīme arī kā politiskam darbiniekam.

Andrejs Spāģis (1820 — 1871) bija cīnītājs par latviešu tiesībām un reformu prasītājs.

Atis Kronvalds (1837 — 1875) ir uzskatāms par latviešu tautiskās kustības idejisko vadītāju. Pats būdams skolotājs, viņš pulcināja

latviešu skolotājus konferencēs un rosināja domu, ka latviešu bērniem jāsniedz izglītība latviešu valodā, vēršoties pret pārtautošanu. Ievērojams ir Kronvalda darbs latviešu valodas jaunvārdu darināšanā. (Piemēram, viņa darinātie vārdi ir: burtnīca, kaislība, sūtnis, satversme, vēstule, vēsture un citi, bez kuriem latviešu valoda vairs nav iedomājama.) Viņš darbojās arī latviešu pareizrakstības modernizēšanā, bet viņam neizdevās panākt, lai fraktūras (gotu burtu) vietā laikrakstus un grāmatas iespiež antikvā (latiņu burtiem). Kronvaldu Aša laikabiedri viņu atcerējās kā dedzīgu runātāju — viņš apzinīgi bija izkojis savas runasdāvanas, kam ierosmi bija guvis, noklausoties labākos runātājus Prūsijas reichstāgā Berlīnē.

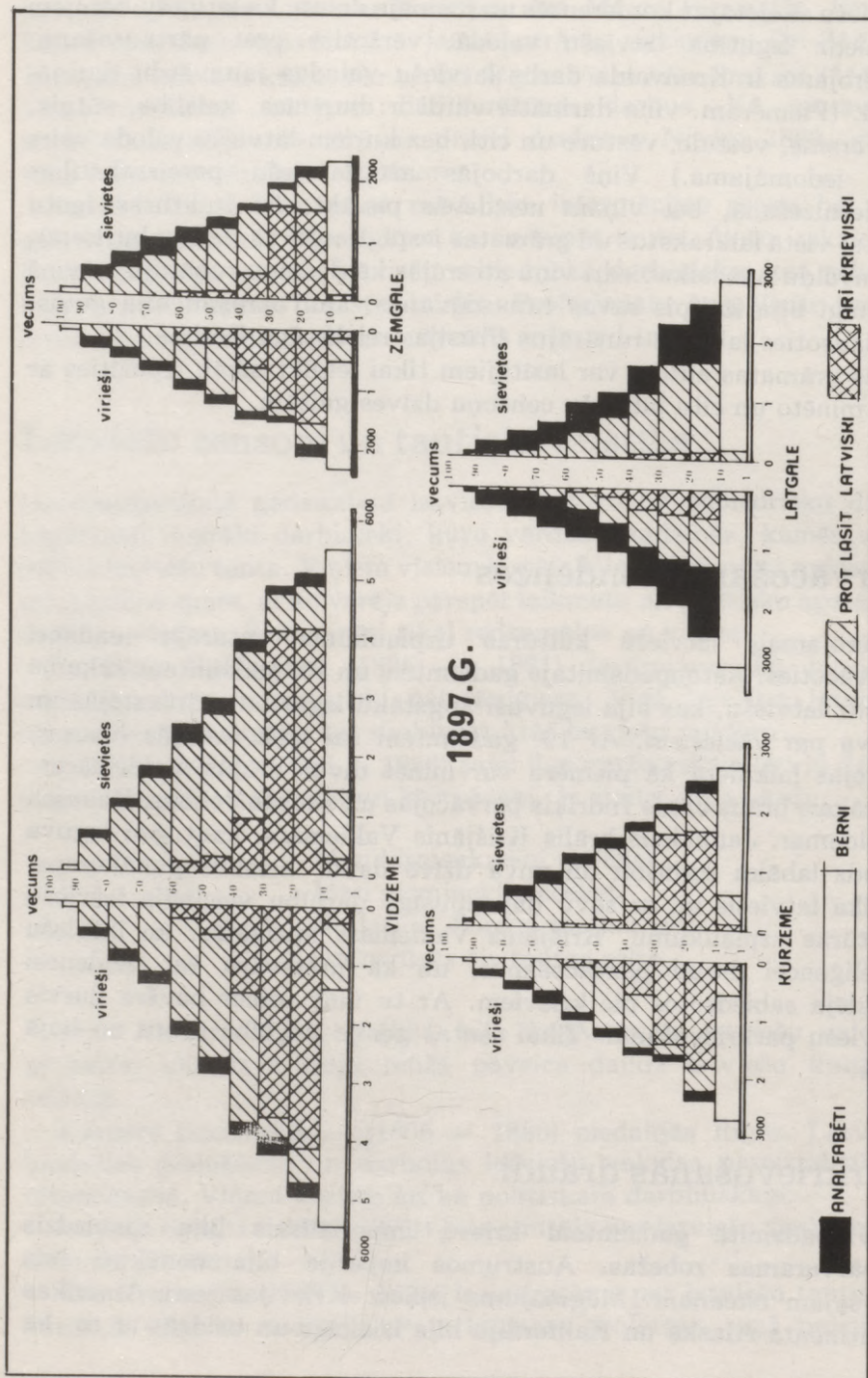
Šis grāmatas autors var lasītājiem tikai ieteikt sīkāk iepazīties ar šeit minēto un citu latviešu censonu dzīves gaitām.

Pārvācošanās tendences

Ievērojamais latviešu kultūras uzplaukums apturēja tendenci pārvācoties. Astoņpadsmitajā gadsimtenī un 19. gadsimteņa sākumā daudz latviešu, kas bija ieguvuši augstāku izglītību, pārtautojās un kļuva par vāciešiem. Ar 19. gadsimteni šai ziņā iestājās lūzums. Pārejas laikmetā kā piemēru var minēt divus brāļus Valdemārus. Vecākais brālis Jānis Indriķis pārvācojās un saucās Johann Heinrich Woldemar. Jaunākais brālis Krišjānis Valdemārs, kaut gan ieguva daudz labāku izglītību un guva dzīvē daudz lielākus panākumus, palika latvietis un ar savu daudzpusīgo darbību veicināja latviešu kultūras uzplaukumu. Krišjānis Valdemārs apzinājās, ka latviešu inteliģencei draud pārvācošanās, un kā pretvaru šai tendencei meklēja sabiedrotos pie krieviem. Ar to viņš tomēr pavēra durvis latviešu pārkrievošanai. Tikai tautas ģenijs paglāba tautu no bojā ejas.

Pārkrievošanās draudi

Deviņpadsmitā gadsimtenī krievu imperiālisms bija sasniedzis nepārvaramas robežas. Austrumos imperija bija nonākusi līdz Klusajam okeānam. Mēģinājums izplest Krievijas varu Amerikas kontinentā Alaskā un Kalifornijā bija Islaicīgs un beidzās ar to, ka

1897.G.

VECUMUZBŪVE un LAŠĪT PRATĒJI LATVIJĀ

Krievija pārdeva Alasku Amerikas Savienotajām Valstīm, bet Kalifornijā nemaz nespēja nostiprināties. Dienvidos Krievija bija sasniegusi Melno jūru. Krievu mēģinājums sasniegt arī Vidusjūru atdūrās pret Rietumeiropas valstu bruņotu pretestību. Rietumos krievu imperiālisms atdūrās pret kultūras barjēru. Somiem, igauņiem, latviešiem, lietuviešiem un poļiem bija cita, rietumnieciska kultūra. Redzamākais izpaudums šai atšķirīgajai kultūrai bija ticība un literatūra. Somi, igauņi un liela daļa latviešu bija luterāņi. Daļa latviešu (latgalieši un nelielas „salas” Kurzemē) bija katoļi. Arī lietuvieši un poļi bija katoļi. Kamēr krieviem bija savas rakstu zīmes, ar bruņotu spēku Krievijas imperijā iespīestajām tautām rietumos bija pārējās Eiropas (latīņu) rakstu zīmes. Atšķirīgo konfesiju un atšķirīgās rakstu zīmes krievi uzskatīja par šķērslī, kas jānovērš, lai iekarotās tautas varētu asimilēt Krievijas imperijā. Jāzina, ka šai imperijā krievu bija mazāk par pusi.

Latvijā krievu pirmā ofensīva vērsās pret latviešu konfesijām. Krievi uzskatīja, ka šai ziņā latviešu rietumnieciskā kultūra būs visvieglāk pārveidojama austrumnieciskajā. Vidzemē un Kurzemē valdošā konfesija bija luterisms. Baznīca tomēr bija lielā mērā kungu baznīca, ne tautas baznīca. Ar brāļu draudžu nodibināšanos Vidzemē un Igaunijā bija radusies tautas baznīca. Brāļu draudžu saiešanas nami bija pārpildīti, bet luteriskās baznīcas, kur sprediķoja vācu tautības mācītāji, bija tukšas. Šie luteriskie mācītāji uzsāka kaņģagājienu pret brāļu draudzēm, un krievi te saskatīja izdevību, lai sāktu izplatīt grieķu katoļu ticību.

Brāļu draudzes sludinātājs Dāvids Balodis bija sācis Rīgas fabriku strādniekiem sludināt brāļu draudzes idejas. Tā kā latviešu Jāņa draudzes vācu mācītājs viņam liedza baznīcā rīkot brāļu draudzes saiešanas, Balodis griezās pie Rīgas krievu bīskapa ar lūgumu, lai viņš ņem brāļu draudzi savā aizsardzībā. Šis tragiskais solis notika 1845. gadā. Krievu bīskapa noteikums bija, ka Baloža draudzei jāpāriet grieķu katoļticībā. Baloža pretprasība bija, lai latviešiem ierāda īpašu baznīcu, atļauj dievkalpojumus latviešu valodā un atļauj dziedāt brāļu draudzes korāļus. Kaut krievu bīskaps saprata, ka ar to latviešu pāreja krievu ticībā būs tikai formāla, viņš pieņēma šīs prasības, cerot, ka gan jau panāks latviešu pilnīgu pāreju krievu ticībā. Domājot savu domu, Dāvids Balodis kļuva par krievu ticības misionāru un, apbraukādams Vidzemi, pievērsa šai ticībai ap 7000 luterāņu.

Arī Latgalē atrada iespēju panākt latviešu pāreju grieķu katoļu, t. i., krievu ticībā. Latgalē bez Romas katoļiem darbojās ūniāti. Tā

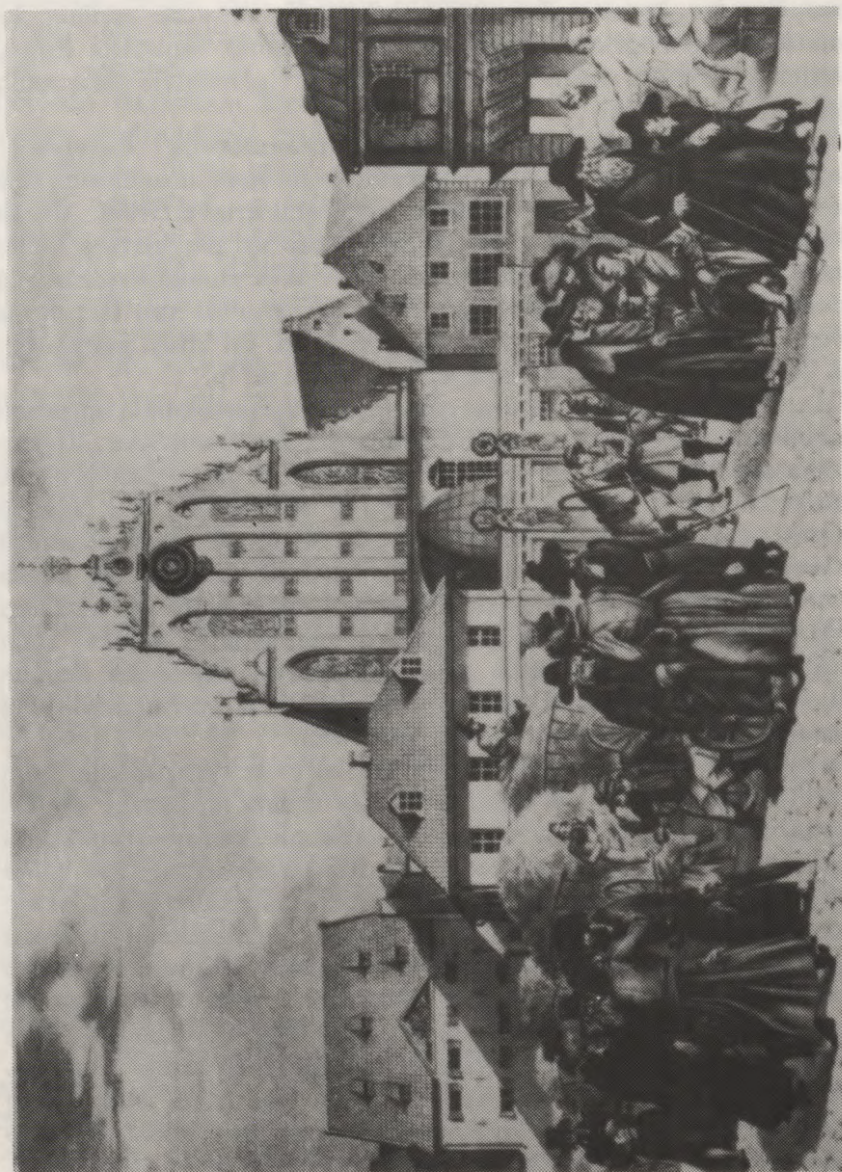
bija konfesija, kam bija kas kopējs gan ar Romas, gan grieķu katoļiem. Viņiem bija grieķu katoļu rituāls, bet par baznīcas galvu tie atzina Romas pāvestu. Krievu administrācija ar varu panāca, ka ūniāti kļuva par grieķu katoļiem. Tomēr tautā izplatīto Romas katoļticību krieviem neizdevās izskaust, tādēļ viņi meklēja citus ceļus, kā panākt savu mērķi.

Krievu valodā grieķu katoļticību sauca „pravoslavija”. Latviski to tulkoja par pareizticību, un šis jaunradītais latviešu nosaukums bija labs aģitācijas līdzeklis, lai veicinātu pāriešanu krievu ticībā. Mazāk izglītoto latviešu aprindās krievu ticību sauca arī par ķeizara ticību un cerēja, ka, tajā pārejot, zemnieki iegūs sava smagā ekonomiskā stāvokļa atvieglojumu, iegūs zemi un pilnīgu brīvību. Kad šīs cerības nepiepildījās, konversijas kustība apsika. (Kādi tai bijuši panākumi, rāda kartogramma *Latvijas vēstures atlanta* 134. lp.)

Šai situācijā Latgales kultūras dzīvi ievērojami ietekmēja notikumi Polijā. Poļi nevarēja samierināties ar neatkarības zaudēšanu. Viņiem vēl bija atmiņā, ka Polija bija bijusi viena no lielākajām Eiropas valstīm, un tās iekšējais vājums bija aizmirsies. Lai atgūtu neatkarību, 1830. gadā poļi sacēlās pret Krieviju un proklamēja neatkarību. Krievi sacelšanos apspieda, un tūkstošiem poļu devās trimdā. Trimdas poļi bija tie, kas uzturēja poļu kultūru un neatkarības centienus. Starp poļu trimdiniekiem plauka poļu literatūra un mūzika. Lielais poļu komponists Frederiks Šopēns (1810. — 1849.) bija trimdinieks. Tāds bija arī ievērojamais poļu rakstnieks Ādams Mickevičs (1798. — 1855.).

Otrā poļu revolūcija notika 1863. gadā. Arī to krievi apspieda. Poļu revolūcijā bija ierauta arī Lietuva un tās robežu apgabali, sevišķi Latgale. Latgalē poļu muižniekiem un garīdzniekiem bija tautā liela ietekme. Lai to mazinātu un arī lai izplatītu pareizticību, 1865. gadā Lietuvā un pēc tam arī Latgalē krievu valdība aizliedza lietot latīņu burtus un iespiest grāmatas ar latīņu burtiem. Aizliegums bija spēkā līdz 1904. gadam. Šis aizliegums stipri kavēja Latgales kultūrālo attīstību, bet nepanāca kāroto politisko mērķi — latgalieši nepārkrievojās. Trūkstošās grāmatas pārrakstīja ar roku, un mātes bērniem mācīja lasīt no grāmatām ar aizliegtajiem latīņu burtiem. Siksta turēšanās pie Romas katoļu ticības palīdzēja latgaliešiem novērst tautisko nāvi pat tik lielā mērā, ka tauta neatšķīra tautību no ticības.

Vēl pirms latviešu zemnieki ieguva kustības brīvību, bija radusies vēlēšanās izceļot uz Krieviju, labākus dzīves apstākļus meklējot. Pēc pilnīgas kustības brīvības iegūšanas apmēram 45 gadu laikā uz

Krievu tirgotāji Rīgas tirgū pie Melngalvju nama (ap 1830. gadu).

Krieviju izceļoja līdz 300 000 latviešu. Rīgas Latviešu biedrības izdotajā *Konversācijas vārdnīcā* par tiem rakstīja, ka viņu vairums, vismaz viņu pēcnācēji pazuduši citu tautu viņos. Tomēr šis spriedums nav pareizs. Latvieši Krievijā bija nodibinājuši plaukstošas lauksaimnieku kolonijas, tiem bija savas skolas, un tie siksti turējās pie savas tautības. Šīs latviešu kolonijas tikai mūsu gadsimtenā trīsdesmitajos gados iznīcināja Krievijas diktators Staļins.

Nopietns drauds latviešu tautībai bija krievu valdības izdarītās skolu reformas Baltijā pārkrievošanas ķeizara Aleksandra III laikā. Deviņpadsmitā gadsimtenā pēdējā ceturksnī skolām pievērsa sevišķu uzmanību, pakāpeniski noteicot, ka pagastu un pilsētu skolās visi priekšmeti, izņemot reliģiju, ir jā māca krievu valodā. Noteikumus attiecināja arī uz skolotāju semināriem. Pret šo rusifikāciju lielā mērā pašu interesēs cīnījās vācu muižnieki, aizstāvot latviešu tiesības mācīt saviem bērniem latviešu valodu. Tā kā trūka skolotāju, kas varētu mācīt krievu valodā, iznākumā latviešu izglītības līmenis stipri pagrima. Lai novērstu skolotāju trūkumu, krievu valdība atļāva 17 gadus veciem jauniešiem, kas bija mācījušies progimnazijā un prata krieviski, darboties par tautskolotājiem. Savā jaunības ideālismā tie tomēr bija revolūcionāri, kas cīnījās pret patvaldību un neveicināja rusifikāciju. Toties krievu garu sevī uzsūca latviešu intelligences, kas bija beigusi augstākās skolas. Latviešu patriotu skaits starp viņiem arvien vairāk mazinājās. Tā kā šī latviešu intelligences labāk atalgotas vietas varēja dabūt Krievijā, viņi izceļoja. Tikai advokāti, ārsti un mācītāji varēja dabūt darbu Latvijā. Viņi tad arī bija tie, kas uzturēja tautiskuma uguni Latvijā.

Kad Latvijā nodibinājās pirmā politiskā partija — nelegālā sociāldemokrātu partija, arī strādniekos pieauga krievu ietekme. Līdz ar to galvenais nacionālais balsts Latvijā palika zemnieki. Rosīgi pērkot latviešu grāmatas un abonējot latviešu laikrakstus, par spīti skolu pagrimumam, latviešu izglītības līmenis bija augsts un nacionālais gars palika dzīvs arī pārkrievošanas spaidos.

Krievijas pārkrievošanas politika, saprotams, neattiecās tikai uz Latviju, bet uz visu Krievijas imperiju. Visur apspieda tautiskos centienus, nacionālās valodas un visur deva priekšroku pareizticībai. Polijā Krievijas valdība centās ieviest krievu paražas. Tāpat kā Latvijā aizliedza lietot Latvijas vārdu (piemēram, „Dievs, svētī Latviju” vietā atļaujot dziedāt „Dievs, svētī Baltiju”), tā arī Poliju oficiāli nosauca par „Pievislas gubernām”. Lietuvā un Baltkrievijā vajāja ūniātus un tāpat kā Latgalē aizliedza lietot grāmatas ar latīņu

burtiem. Somijā somu tautības ierēdņus aizstāja krievu ierēdņi. Sevišķi smagi cieta žīdi. Valdība veicināja uzbrukumus žīdiem (t. s. pogromus), un daudz žīdu, bēgot no vajāšanām, devās uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Revolūcionārs Ļeņins teica, ka Krievija esot tautu cietums. Kad viņš pats tika pie varas, viņš šo tautu cietumu vēl pastiprināja, aizmūrējot cietuma logus.

SESTĀ DAĻA

**DIVDESMITAIS
GADSIMTENIS**

BESTA DALA

DIVISIONAL
GADSMITHS

Japānas karš

Tāpat kā Krimas karu, Krievija pazaudēja arī karu ar Japānu. Šai karā bija iesaistīts arī daudz latviešu karavīru. Karš starp Krieviju un Japānu (1904. — 1905.) izcēlās, tām nevarot vienoties, kuŗa no abām valstīm būtu noteicēja pār Koreju un Mandžuriju. Japāna bija ar mieru atļaut Krievijai noteikšanu pār Mandžuriju, ja Krievija Japānai atstātu brīvas rokas Korejā. Krievija vēlējās noteikšanu kā pār Mandžuriju, tā pār Koreju un sāka gatavoties uz karu. Aizsteidzoties Krievijai priekšā, Japānas jūrasspēki uzbruka Krievijas jūras-spēkiem.

Sekojošo karu izcīnīja Ķīnas teritorijā un uz jūras. Kā uz sauszemes, tā uz jūras japāņi sakāva krievus. Krievu Baltijas flotī, kas bija devusies apkārt Afrikai uz Tālajiem austrumiem, japāņi pilnīgi iznīcināja. Tomēr ar šīm uzvarām Japānas spēki arī bija izlietoti, un, ja Krievija būtu turpinājusi karu, krievi galu galā ar savu milzīgo cilvēku pārsvaru būtu uzvarējuši. Tomēr Krievija karu nevarēja turpināt, jo Krievijā izcēlās revolūcija. Ar amerikāņu starpniecību Portsmutā, Ņuhempšīrā nolīga mieru. Mierlīgumā Japāna ieguva pusi Sachalinas salas, Portarturu, zvejas tiesības Sibīrijas piekrastē un tiesību nomāt Portarturas-Čančunas dzelzceļu, un Koreju atzina par ietilpstošu Japānas ietekmes sfairā.

Piektā gada revolūcija

1905. gada revolūcija Latvijā notika Krievijas revolūcijas ietvaros, bet notikumiem Latvijā bija savi īpatnēji iemesli, starp tiem jo sevišķi nenokārtotie agrārie apstākļi. Galvenie revolūcijas rajoni bija nekrievu apdzīvotajos apgabalos — Baltijā, Lietuvā, Polijā, Ukrainā un Kaukazā (sk. karti A. Švābes darbā *Latvijas vēsture 1800 — 1914*, 1962, 596. lp.), kas liecina, ka revolūcijai tur bija nacionāli iemesli. Gaidāmos notikumus jau vēstīja atentāts 1904. gada jūlijā, kad nogalināja Krievijas iekšlietu ministru. Gadu mijā notika ielu cīņas Pēterpilī un Maskavā. 1905. gada 22. janvārī (pēc jaunā stila) Pēterpilī mierīgus demonstrantus apšāva karaspēks, un tas bija signāls revolūcijas sākumam. Krievijas fabriku strādnieki uz demonstrantu apšaušanu atbildēja ar streiku.

Rīgā streiks sākās 25. janvārī, un demonstrantu gājienu 26. janvārī arī apšaudīja karaspēks: 73 strādniekus nogalināja un apmēram 200

ievainoja. Tas notika pie dzelztilta, ielā, ko vēlāk nosauca par Trīspadsmītā janvāra ielu, jo pēc vecā stila demonstrantu apšaudīšana notika 13. janvārī. No Rīgas streiks izpletās uz citām Latvijas pilsētām. Nemieri izpletās arī uz laukiem (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 137. lp.).

Lai nomierinātu tautu, ķeizars Nikolajs II solīja nodibināt tautas pārstāvību. Nemieri tomēr turpinājās, un valdība vietām izsludināja pastiprinātās apsardzības stāvokli — arī Vidzemē un Kurzemē. Šais guberņās ieradās daudz kaŗaspēka, un arī muižnieki sāka organizēties pašaisardzības pulciņos. Jūnijā un jūlijā Kurzemes un Vidzemes guberņā sākās muižu laukstrādnieku streiki. Streikotāji devās uz muižu un atbrūvoja policistus un muižniekus. Pagastu namos iznīcināja ķeizara attēlus. Demoleja krogus, postīja dzelzceļa stacijas un nojauca dzelzceļa sliedes. Līdz ar to notika bruņotas sadursmes ar kaŗaspēku, saistītas ar smagiem streikotāju un nemiernieku upuriem. Kurzemes gubernātors izsludināja kaŗa stāvokli.

Krievijā revolūcija padziļinājās ar dzelzceļa streiku un ģenerālstreiku, kam pievienojās arī Rietumlatvija. Krievijas notikumu ietekmē arī Rīgā notika žīdu grautiņi. Ķeizars bija spiests publicēt manifestu, kas solīja Valsts domi, ko ievēlētu vispārējās vēlēšanās un kurai būtu tiesības pieņemt jaunus likumus. Arī zemniekiem solīja atvieglojumus.

Sākot ar oktōbri, līdz gada beigām Latvijā bija liela rosība. Latgalē zemnieki dedzināja muižu mežus, bet Rietumlatvijā notika plašas tautas sapulces. Pārdaugavā tautas sapulcē sanāca ap 60 000 dalībnieku un vēl vairāk Grīziņkalnā (ko Latvijas patstāvības laikā nosauca par Piekto gada parku). Revolūciju Latvijā vadīja t. s. Federatīvā komiteja, kur noteicēji bija sociāldemokrāti. Šī komiteja sāka rīkoties, it kā tā būtu valdība — pat nodibināja miliciju policijas vietā.

Pēc Rīgas aprīņa pagastu pārstāvju sanāksmes ierosinājuma notika divu dienu ilga pagastu pārstāvju konference ar 900 dalībniekiem. Skolotāju kongress savukārt ilga piecas dienas. Tā kā valdība vēroja, ka groži tai pamazām izslīd no rokām, tā Vidzemē izsludināja kaŗa stāvokli. Federatīvā komiteja atbildēja, pasludinot ģenerālstreiku, kas ilga trīs dienas. Notika arī bruņotas sadursmes, lielākās Rūjienā un Tukumā. Šaasinoties attieksmēm ar muižniekiem, revolūcionāri sāka dedzināt muižas, un kādas simt pilsis krita par upuri ugunij.

Valdība tad atbildēja ar soda ekspedīcijām, kas sākās 1906. gadā. Vidzemē un Kurzemē no Krievijas ieradās kazaki un gvardes pulki,

kas gūstīja revolūcionārus, lauku kara tiesās piespriežot viņiem nāves sodu un dedzinot zemnieku mājas. Šai laikā ķeizars izsludināja Valsts domes vēlēšanas. Kamēr notika vēlēšanas, lauku kara tiesas pārtrauca darbību, bet pēc vēlēšanām tā atkal atjaunojās. Kopējo upu skaitu vērtē 2600 nošauto revolūcionāru. Tikpat daudzus notiesāja, deportējot uz Sibīriju. Ap 2000 revolūcionāru izraidīja no Latvijas, un tiem bija jāmeklē dzīvesvieta Iekškrēvijā. Ap 5000 revolūcionāru bēga uz ārzemēm, no tiem ap 4000 uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Bez tam soda ekspedīcijas nodedzināja simtiem zemnieku māju. Kad revolūcija Latvijā bija apspiesta, Kurzemē vācu muižnieki sāka ievest vācu kolonistus no Ukrainas, bet krievu valdība sāka noņemt Kurzemes kroņa muižās atvaļinātos krievu kareivjus.

Krievijas Valsts dome

Krievijas Valsts domes vēlēšanas 1906. gadā notika vairākās pakāpēs, vispirms ievēlot elektorus, kas no sava vidus ievēlēja domniekus. Elektorus ievēlēja pa kūrijām, dodot priekšroku dižciltīgajiem un mantīgajiem. Tomēr, kaut arī vēlēšanas bija nedemokratiskas, pirmā dome bija radikāla un naidīga cara režīmam. Kaut gan dome bija vēlēta uz pieciem gadiem, ķeizars to atlaida pēc pusotra mēneša. Daži domnieki pēc tam sapulcējās Somijā, kas bija revolūcionārs akts.

No latviešiem šai pirmajā domē ievēlēja sešus: Frīdrihu Grosvaldu (1850 — 1924), Jāni Čaksti (1859 — 1927), Jāni Kreicbergu (1864 — 1948), Kārli Ozoliņu (1866 — 1933), Arvidu Brēmeri (1871 — 1941) un Franci Trasunu (1864 — 1926). Šie ir pirmie latviešu parlamentārieši. Čakste un Brēmers pēc domes atlaišanas piedalījās nelegālajā sanāksmē Somijā. Patstāvības laikā Jānis Čakste bija pirmais Latvijas valsts prezidents.

Nākošajā gadā Krievijas valdība atkal izsludināja domes vēlēšanas, šoreiz ar vēl vairāk ierobežotām vēlēšanu tiesībām. Tomēr arī otrā domē ievēlēja radikāli noskaņotus deputātus, un pēc trim mēnešiem ķeizars atlaida arī šo domi. Latviešu domnieki bija: Jānis Ozols (1878 — 1968, miris ASV), Kārlis Burkevics, Pēteris Juraševskis, kas Latvijas patstāvības laikā bija vairākkārt ministrs (1872 — 1945), Šapiro, Kārklīšs, Edvards Treimanis-Zvārgulis, savā laikā pazīstams dzejnieks (1866 — 1950) un Kozričs.

Trešās domes vēlēšanu tiesības vēl vairāk ierobežoja, un tā valdība beidzot panāca savu mērķi — ievēlētā dome bija konservatīva. Šī

dome darbojās paredzētos piecus gadus (1907 — 1912). Latviešu domnieki bija Dr. Andrejs Priedkalns (1873 — 1923) un Ernests Karlsbergs.

Arī ceturtās domes vēlēšanās latvieši dabūja tikai divus deputātus — Jāni Goldmani (1875 — 1955) un Jāni Zālīti (1874 — 1919). Viņi darbojās Pirmā pasaules kara laikā un kļuva slaveni kā latviešu strēlnieku formāciju dibinātāji. Latvijas patstāvības laikā abi bija arī Latvijas valdībā.

Jānožēlo, ka latviešu vēsturnieki nav veltījuši necik vērības šiem latviešu valstsvīriem — Krievijas domniekiem, jo par dažiem nav zināms pat viņu priekšvārds, kā arī dzimšanas un miršanas dati.

Pēc 1905. gada revolūcijas apspiešanas Krievijas valdība pakāpēniski atņēma revolūcijas sākumā doto brīvību, un sākās atkal nikna pārkrievošanas politika. Tomēr latviešu rakstnieki, kas bija devušies trimdā uz ārzemēm (Rainis, Aspazija, Akurāters, Pēteris Birkerts, Skalbe, Dr. Miķelis Valters) vai dzīvoja Krievijā (Antons Austrīņš, Ernests Birznieks-Upītis, Ādolfs Erss, Ansis Gulbis, Pāvils Rozītis), kopā ar rakstniekiem, kas palika Latvijā (Edvarts Virza, Jānis Jaunsudrabiņš, Kārlis Ieviņš, Fricis Bārda — sk. *Latvijas vēstures atlanta* 138. lp.), bija tie, kas uzturēja dzīvu latvisko garu. Kuplā latviešu avižniecība arī bija spēks, kas pretojās latviešu pārkrievošanai, un tā latviešu tauta palika dzīva.

Pirmā pasaules kara priekšvēsture

Cik cieši Latvijas vēsture saistās ar Eiropas vēsturi, redzams no notikumu virknes, kas sākās ar Turcijas izspiešanu no Eiropas. Turcijas (jeb, kā to sauca, Otomanu imperijas) ekspansija Eiropā beidzās 1683. gadā, kad ar Polijas palīdzību turkus sakāva pie Vīnes. Drīz pēc šīs sakāves Austrija ieguva no Turcijas Ungāriju. Nākošajā (18.) gadsimtenī un pēc tam 19. gadsimteņa sākumā sākās Turcijai pakļauto Eiropas tautu sacelšanās, un ar Eiropas lielvalstu palīdzību tās nodibināja neatkarīgas vai vismaz autonomas valstis. Tā radās neatkarīgā Grieķijas karaliste un autonomās Serbijas, Moldāvijas un Valachijas provinces, kas nonāca Krievijas pakļautībā. Lai aizkavētu Krievijas varas pieaugumu, Krimas kara (1854 — 1856) Turcijai palīdzēja Lielbritānija un Francija. Krievija kara pazuļēja, un Moldāvija ar Valachiju apvienojās neatkarīgā Rumānijas valstī.

Divdesmit gadus pēc pazaudētā Krimas kara Krievija bija gatava jaunam karam. Krievu un turku kara Krievija uzvarēja pie Pļevnas (1877. gadā) un Adrianopoles (1878. gadā). Šis karš un krievu uzvaras atspoguļojas arī latviešu tautasdziesmās, jo krievu karaģājiem piedalījās daudz latviešu.

Mierlīgumā (1878. gadā) apstiprināja Serbijas, Montenegro un Rumānijas neatkarību un Bulgārijas autonomiju. Lai mazinātu Krievijas ietekmi Balkānos, Austro-Ungārija un Lielbritānija piespieda Krieviju jaunā līgumā revidēt iepriekšējo mierlīgumu ar Turciju. Šai Berlīnes līgumā (arī 1878. gadā) Krievija ieguva Besarabiju no Rumānijas, bez tam vēl Armenijas apgabalus un Karsu un Batumu. Austro-Ungārijai atļāva okupēt Bosniju un Hercogovinu tagadējā Dienvidslavijā. Lielbritānija okupēja Ķipras salu. Bulgāriju sadalīja, bet daļa palika autonoma. Serbijas, Montenegro un Rumānijas neatkarību apstiprināja.

Tālāko notikumu gaitā mūsu vēsturē izšķirīga nozīme bija Bosnijas un Hercogovinas liktenim. Kaut gan Austro-Ungārijai šīs provinces bija atļauts tikai okupēt, 1908. gadā pēdējā tās pievienoja savai imperijai, tā iegūstot plašu apgabalu Adrijas jūras piekrastē (sk. 1914. gada Eiropas karti). Tā kā tur dzīvoja daudz serbu, Serbija vēlējās iegūt šīs provinces, lai nodibinātu Lielserbiju. Konflikta starp Serbiju un Austro-Ungāriju pagaidām novērsa Pirmais Balkānu karš (1912 — 1913), kurā Serbija, Grieķija, Montenegro un Bulgārija kara ar Turciju, lai panāktu autonomiju Maķedonijai. Šim karam sekoja Otrais Balkānu karš, kurā pirmā kara uzvarētāji — Serbija, Montenegro un Grieķija — sabiedrojās ar uzvarēto Turciju pret Bulgāriju. Iznākumā Rumānija ieguva daļu Bulgārijas. Grieķija, Montenegro un Serbija sadalīja savā starpā lielāko daļu Maķedonijas. Albānija kļuva neatkarīga. Turcijai Eiropā palika tikai neliela teritorija.

Pirmā pasaules kara izcelšanās

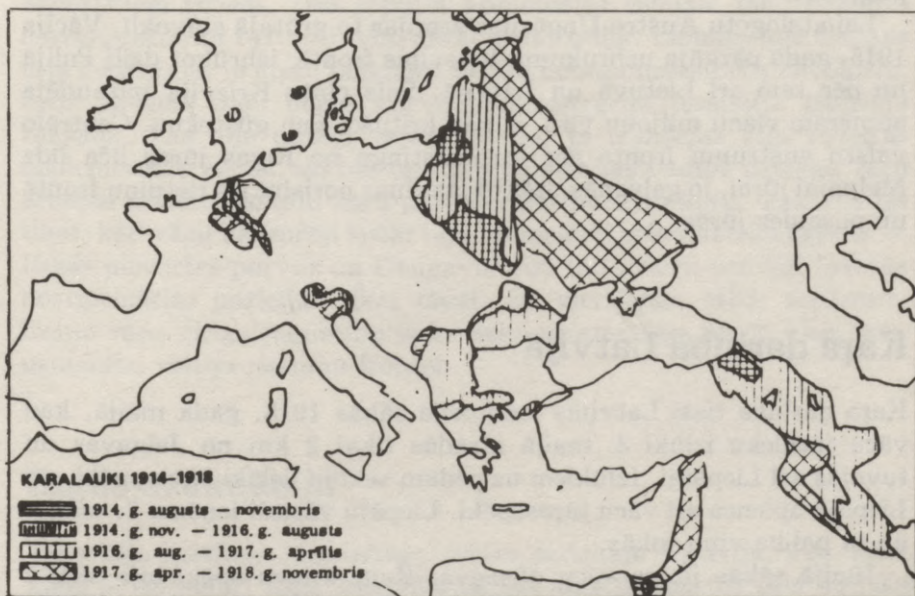
Notikums, kas kļuva liktenīgs ne vien Latvijai, bet visai Eiropai un pasaulei, norisinājās iepriekš pieminētās Bosnijas galvaspilsētā Sarajevo. 1914. gada 28. jūnijā Sarajevo apmeklēja Austro-Ungārijas troņmantnieks Francis Ferdinands. Viņu un viņa sievu nogalināja kāds serbs. Austrijas ārlietu ministrs grāfs Berchtolds, iepriekš nodrošinājies ar Ungārijas ministru prezidenta un Vācijas akceptu, 23. jūlijā piesūtīja Serbijai ultimātu, kurā starp citu pieprasīja

nodibināt komisiju ar austriešu piedalīšanos, lai izmeklētu atentātu. Serbija ultimāta nesvarīgo daļu pieņēma, bet galveno noraidīja. Sekojošā nedēļā Eiropas diplomāti drudžaini strādāja, lai novērstu karu, jo viņi pilnīgi pareizi paredzēja, ka karš nebūs tikai starp Austro-Ungāriju un Serbiju. Austro-Ungārija tomēr 28. jūlijā pieteica karu Serbijai. Uz to atbildot, Krievija, kas sevi uzskatīja par Balkānu slavu tautu aizstāvi, izsludināja karaspēka mobilizāciju. Vācija šo mobilizāciju uzskatīja par apdraudējumu un savukārt izsludināja mobilizāciju. Krievijas sabiedrotā bija Francija, kas arī mobilizēja karaspēku. Formāli Vācija pieteica karu Krievijai 1914. gada 1. augustā un Francijai 3. augustā. Vācijas plāni bija vispirms sakaut Franciju un tad vērsties pret Krieviju. Francijā Vācija iebruka pa taisnāko ceļu caur Beļģiju. Uzbrukums neitrālajai Beļģijai lika Lielbritānijai nosvērties Vācijas pretinieku pusē, un tā pieteica karu Vācijai 4. augustā. Lielbritānijai bija gan slepens līgums ar Franciju, bet tā tomēr iepriekš bija apsvērusi, vai nebūtu izdevīgāk nostāties Vācijas pusē. Italijai bija slepens līgums ar Austro-Ungāriju un

Vāciju, bet, savukārt apsverot kara izredzes, Itālija 1915. gadā nostājās Francijas, Lielbritānijas un Krievijas pusē. Austro-Ungārijai un Vācijai piebiedrojās Turcija un Bulgārija (1915. gadā). Pakāpeniski karā iesaistījās valstis citos kontinentos pret t. s. centrālajām valstīm — Vāciju, Austro-Ungāriju, Turciju un Bulgāriju. (Sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 139. lp. Afrikā ar melnu krāsu ir apzīmētas Vācijas kolonijas.)

Tā kā Latvija piederēja pie Krievijas, arī latviešus iesaistīja karā, bet kad karš beidzās, Latvija kļuva neatkarīga. Tādā veidā notikumu virkne, kas sākās ar Turcijas vājināšanu, Serbijas neatkarību, Bosnijas un Hercogovinas pievienošanu Austro-Ungārijai, atentātu pret troņmantnieku un pasaules kara izcelšanos, beidzot noveda pie iespējas nodibināt brīvu Latvijas valsti.

Latvieši Pirmajā pasaules karā

Tāpat kā Krievijas imperijas pārējo daudzo tautu piederīgos, arī latviešus, kas bija karadienesta vecumā, iesauca karā. Kara sākumā Krievijas armijas uzbruka Vācijai ziemeļu un rietumu virzienā, iebrūkot Austrumprūsijā no Polijas, un dienvidu virzienā, iebrūkot

toreizējā Austrijā. Abās frontēs Krievijas armijas vispirms guva panākumus. Divi trešdaļas Austrumprūsijas krita krievu rokās. Tomēr izšķirīgajās kaujās Austrumprūsijā Krievijas armijas cīņas zaudēja jau tai pašā mēnesī, kad karš bija sācies, un nākošā mēneša sākumā. Lielajās kaujās pie Tannenbergas un pie Mazuru ezeriem Krievijas armijas sakāva. Daudzi krita, un daudzus saņēma gūstā. Šais Krievijas armijās bija daudz latviešu. To skaitu vērtē līdz 25 000. Daudzi no viņiem krita vai nonāca vācu gūstā.

Labāk veicās Krievijas armijām Austrijas frontē. Pēc vairākām uzvarām Krievijas kaŗaspēks okupēja austrumu Galiciju. Austro-Ungārijas bruņotajos spēkos bija daudz minoritāšu tautu kaŗavīru, un tiem nebija nekādas lielās sajūsmas cīnīties. Šī nevēlēšanās kaŗot atspoguļojas čechu stāstā par varonīgo kareivi Šveiku: Šveiks vienmēr gāja tikai uz priekšu, t. i., uz to pusi, uz kuŗu viņš bija pagriezies.

Lai atslogotu Austro-Ungārijas armijas to grūtajā stāvokli, Vācija 1915. gadā pārgāja uzbrukumā Krievijas frontē, iebrūkot dziļi Polijā un pēc tam arī Lietuvā un Latvijā. Šais cīņās Krievija pazaudēja apmēram vienu miljonu vīru — gan kritušo, gan gūstekņu. Centrālo valstu austrumu fronte pēc tam sastinga no Rīgas jūras līča līdz Melnajai jūrai, jo galvenās, izšķirīgās cīņas norisinājās rietumu frontē un pasaules jūras.

Kaŗa darbība Latvijā

Kaŗa darbība tieši Latvijas teritorijā sākās 1915. gada maijā, kad vācu jātnieku izlūki 3. maijā atradās tikai 2 km no Jelgavas un tuvojās arī Liepājai. Izlūkiem uz pēdām sekoja lielāki vācu spēki, un Liepāju aplenca arī vācu jūraspēki. Liepāju vācieši ieņēma 7. maijā, un tā palika viņu rokās.

Jūnijā sākās jauna vācu ofensīva. Kaut krievu spēki bija skaitā lielāki par vācu spēkiem, vācieši virzījās uz priekšu, ieņemot Ventspili, Kuldīgu, Talsus, Tukumu, Dobeli, Vecauci. Pēc otreizējas Šauļu ieņemšanas vāciešiem bija iespējams ieņemt Bausku un Jelgavu. Līdz 1915. gada augustam vācu spēki bija sasnieguši līniju no Rīgas jūras līča starp Sloku un Ķemerēm, virzienā uz Olaini un Ikšķili, tālāk gar Daugavas kreiso krastu līdz Sēlpilij un Jēkabpilij, tālāk gar Daugavu līdz Grīvai un Kalkūniem. No turienes fronte iesniedzās Lietuvas teritorijā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 140. lp.).

Bēgļu gaitas

Kad vācu kaņaspēks iebruka Lietuvā, Kurzemē un Zemgalē, krievu iestādes pavēlēja iedzīvotājiem atstāt savu dzimto zemi un doties bēgļu gaitās. Labības sējumus un kartupeļu stādījumus pavēlēja iznīcināt un lopus nodot armijas iestādēm. Krievu kareivji dedzināja mājas frontes joslā. Latviešu avīzes publicēja šausmu stāstus par vāciešu zvēribām, kas bija tik pārspīlēti, ka kritiski domājošiem lasītājiem viegli būtu varējušas rasties šaubas par to pareizumu. Tomēr pānikas atmosfērā kritiskai domai reti ir vieta. Pānika radās vispirms aprīļa beigās Liepājas un Bauskas apgabalā un tad pārņēma visu Kurzemi un Zemgali. Otrs bēgļu vilnis sākās jūlijā Talsu un Tukuma apriņķī. Tagad ceļā atradās pusmiljons latviešu ar miljonu mājlopu. Šie bēgļi devās ceļā pilnīgi neorganizēti pa kaņa transporta sapostītiem ceļiem. Īsai atpūtai apmetušies ceļmalā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 141. lp.), viņi atkal devās tālāk. Laimīgi bija tie, kas ceļā nenaslima, jo ārstu palīdzība nebija noorganizēta nedz cilvēkiem, nedz lopiem. Daļu bēgļu krievu administrācija iesaistīja tranšeju rakšanā. Tas bija pilnīgi veltīgs darbs, jo tranšejas bija izraktas nepiemērotās vietās, un bez tam krievu armijas vadība nespēja vācu armijas diktēto kustību kaņu pārvērst par pozīciju kaņu. Tas izdevās tikai, kad vācu uzbrucēji spēki bija sasnieguši lielo dabisko šķērslī — Rīgas pievārtes purvus un Daugavu. Arī tad krievu armijai izdevās nostiprināties pozīcijās tikai tādēļ, ka virzīšanās tālāk austrumu frontē vācu virspavēlniecību vairs neko neinteresēja un tā visu savu uzmanību veltīja rietumu frontei.

Rīgas evakuācija

Rīga bija lielākais rūpniecības centrs cariskajā Krievijā. Pēc 1913. gada 5. decembrī Rīgā izdarītās tautas skaitīšanas tur bija 497 586 iedzīvotāji, bet pieskaitot kaņavīrus, 507 635 iedzīvotāji. 1917. gada 1. augustā izdarīja jaunu tautas skaitīšanu, skaitot tikai civiliedzīvotājus, un tad izrādījās, ka Rīga bija tikai 225 045 iedzīvotāji. Iedzīvotāju skaits bija samazinājies par vairāk nekā pusi sakarā ar krievu iestāžu pavēli Rīgu evakuēt. Evakuācija sākās 1915. gada jūlijā. Viena mēneša laikā 16 000 dzelzceļa vagonu ar fabriku iekārtu atstāju Rīgu, un 2000 vagonos Rīgu atstāja strādnieki. Evakuēja arī baznīcu zvanus, kā arī pieminekļus, to skaitā arī cara Pēteru I vaņā

kalto pieminekli, kuŗa vietā Latvijas patstāvības laikā uzcēla Brīvības pieminekli. Evakuēto fabriku iekārtu bija paredzēts uzstādīt un darbināt Krievijā, bet krievu nemākulības dēļ daudzu fabriku iekārta aizgāja bojā. Bija zināmā mērā simboliski, ka arī pa jūŗu vestais evakuētais Pēterā I piemineklis nogrima, transportkuŗim sadurķoties ar krievu paŗu izliktajām mīnām.

Pēc evakuācijas Rīga bija piefrontes kaŗavīru un arī dezertieŗu pārpildīta pilsēta. Starp Rīgā palikuŗajiem civiliedzīvotājiem pārsvarā bija vecākas sievietes un vispār veci ļaudis. Tie augu dienu pavadīja, stāvot rindās pie tukŗajiem veikaliem, lai mēģinātu nopirkt pārtiku. Tā Rīgā atspoguļojās posts, kas bija piemeklējis Latviju.

Bēģļu organizācijas

Kad latvieŗu sabiedriskie darbinieki redzēja, ka krievu iestādes neko nedara bēģļu posta mazināŗanai, viņi sāka rīkoties. Visās vietās, kur saplūda lielāks bēģļu skaits, nodibinājās bēģļu pašpalīdzības komitejas. Palīdzības darbā iesaistījās arī divas lielas latvieŗu saimnieciskās organizācijas — Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrība un Baltijas Lauksaimnieku Ekonomiskā sabiedrība. Šīs organizācijas rūpējās ne vien, lai bēģļi par pieņemamu cenu varētu atbrīvoties no saviem lopiem, bet arī, lai sagādātu darbu pašiem bēģļiem.

Bēģļu apgāde tomēr prasīja centrālu organizāciju. Lai to ievēlētu, 1915. gada rudenī Pēterpili (oficiāli Pēterpili toreiz sauca par Petrogradu, tagad par Ļeņingradu) divu dienu kongresā sanāca bēģļu organizāciju 128 delegāti. Kongresā nodibināja „Latvieŗu bēģļu apgādāŗanas centrālkomiteju” un tās valdē par priekŗsēdi ievēlēja Vili Olavu, par viņa palīgiem Jāni Ćaksti (kad 1917. g. sākumā Vilis Olavs nomira, Jānis Ćakste kļuva priekŗsēdis) un Arvedu Bergu, par sekretāriem Kristapu Bachmani un Mārtiņu Antonu, par kasieŗiem Kāŗli Zariņu un Juri Seskovu. Gandrīz visi šie amatvīri neatkarības laikā kļuva ievērojami Latvijas valsts darbinieki.

Bēģļu centrālkomiteja uzsāka rosīgu darbību bēģļu apgādē, bet tad nelaimīgā kārtā tai radās konkurente — otra latvieŗu organizācija ar skaisto nosaukumu „Dzimtene”. Abas organizācijas — kā Latvieŗu Bēģļu Apgādāŗanas centrālkomiteja, tā Dzimtene — saņēma Krievijas valdības pabalstu. Sākās savstarpēja nomelnoŗšanās, un pēc tam, kad valdība abās organizācijās bija izdarījusi revīziju, Dzimteni slē-

Latviešu Bēgļu Apgādāšanas centrālkomiteja.

Sēd no kreisās puses: K. Zariņš, J. Brūmelis, J. Zālītis, A. Bergs, V. Olavs, J. Čakste, J. Goldmanis, K. Bachmanis. Stāv: K. Hiršs (Gaigala), J. Kēmanis, P. Ašmanis, J. Stumbergs, J. Kreicbergs, K. Bērziņš, F. Vesmanis, J. Brunalds.

dza. Pēc kāda laika tās mantu un darbiniekus pārņēma krievu organizācija „Ziemeļu palīdzība”.

Latviešu Bēgļu Apgādāšanas centrālkomitejas darbība bija ļoti rosīga. Tā aprūpēja trīs ceturtdaļas miliona bēgļu 250 organizācijās Krievijā, Vidzemē, Latgalē, Igaunijā un Somijā. Komiteja izsniedza pabalstus — gan naudā, gan uzturā — un apģērbu. Tā uzturēja 54 skolas un 25 slimnīcas. Komitejas juristi deva padomus un mācītāji gādāja par garīgo aprūpi. Komitejas viedokli pauda dienas laikraksts *Baltija*, ko rediģēja Arveds Bergs un Aleksandrs Būmanis. Laikraksts iznāca 1916. un 1917. gadā.

Tāpat kā latvieši arī lietuvieši organizējās bēgļu palīdzības darbā. Arī lietuviešiem sākumā bija vairākas organizācijas, kas savu darbību nesaskaņoja. Lietuviešu bēgļu organizācijas varēja rīkoties ar lielākām summām nekā latvieši, jo saņēma pabalstus no saviem tautiešiem Amerikas Savienotajās Valstīs. Arī lietuvieši ne vien izsniedza pabalstus, bet uzturēja arī slimnīcas, juridisko padomdotuvi un 250 skolu. Tā lietuvieši tālu pārspēja latviešus, kaut viņu bēgļu skaits bija mazāks nekā latviešiem. Arī lietuviešu bēgļu centrālajā organizācijā darbojās nākošie neatkarīgās Lietuvas valsts darbinieki.

Latviešu strēlnieki

Krievijas armijā, flotē un toreiz pavisamniecīgajos gaisaspēkos bija iesaukti visi apmēram 200 Krievijas imperijas tautu karavīri. Visi šie dažādas tautības iesauktie kalpoja juku jukām dažādās karaspēka daļās. Skaitliskais pārsvars tajās bija krieviem. Vienas tautības formācijas Pirmajā pasaules karā bija somiem, kaut Somija savas autonomijas dēļ karā oficiāli nebija iesaistīta. Tai pašā laikā vācu armijas rindās pret Krieviju cīnījās somu brīvprātīgo, t. s. mednieku daļas. Vēl redzamāk nekā somi abās pusēs cīnījās poļi. Krievijas armijā poļu formāciju nebija, jo pašas Polijas vārds Krievijā bija aizliegts — Polijas provinces Krievijā oficiāli sauca par „Pievislas provincēm”. Pret vāciešiem Francijas frontē cīnījās poļu brīvprātīgo korpuss, bet Austrijas poļu leģions ģenerāļa Jozefa Pilsudska vadībā cīnījās pret Krieviju. Krievija nesekmīgi pūlējās nodibināt Krievijas poļu leģionu kā pretsparu Pilsudska leģionam.

Bez somiem savas nacionālas formācijas krievu armijā bija kazakiem. Tie bija jātnieki, kurus kara sākumā krievu prese un, tai sekojot, arī latviešu prese daudzinaja un slavēja pāri mēram. Krievu armijā vēl bija gruzīnu, čerkesu un citu Kaukaza tautu atsevišķas formācijas.

Zināmu sensāciju radīja latviešu deputāta, Krievijas domnieka Jāņa Goldmaņa (sk. attēlu *Latvijas vēstures atlanta* 142. lp.) iesniegums Krievijas karaspēka vadībai, ierosinot dibināt brīvprātīgas latviešu karaspēka vienības. Goldmanis savā iesniegumā atsauca uz krievu mēģinājumu organizēt poļu leģionu un uz Kaukaza tautu atsevišķām formācijām, īpaši pieminot armenus. Goldmanis vēl aizrādīja, ka latvieši varonīgi cīnījušies līdzšinējās kaujās krievu armijas rindās, sevišķi izceļot Daugavgrīvas bataljonu, kur pārsvarā bija latvieši.

Kaut Latvijas muižnieki un muižniecībai labvēlīgie Kurzemes un Vidzemes gubernatori, atceroties 1905. gada revolūciju, bija pret atsevišķu latviešu daļu dibināšanu, Krievijas armijas vadība nosvērās par labu šim projektam. 1915. gada 1. augustā ģenerālis Michaels Aleksejevs parakstīja pavēli par latviešu bataljonu dibināšanu, ko nedēļu vēlāk apstiprināja armijas virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs. Pēc dažām dienām sākās brīvprātīgo pieņemšana. Brīvprātīgo pieplūdums bija ļoti liels, sevišķi no Kurzemes un Zemgales bēgļiem. Uz latviešu bataljoniem vēlējās pārcelties vairums latviešu virsnieku un kareivju, kas kalpoja krievu armijas daļās.

Tomēr priekšniecība, nevēloties zaudēt labākos karavīrus, to visādi kavēja.

Tikai pēc vairākām nedēļām kvalificēti un kaujās rūdīti latviešu virsnieki — kā pirmie ģenerālstāba kapteinis Rūdolfs Bangerskis un poručiks (virsleitnants) Frīdrihs Briedis — varēja uzņemties komandēt latviešu strēlnieku daļas. Sakarā ar lielo brīvprātīgo pieplūdumu isā laikā noorganizēja trīs bataljonus.

Latviešu 1. Daugavgrīvas bataljonu pirmo reizi nosūtīja uz fronti 1915. gada 25. oktobrī, lai apturētu vācu uzbrukumu starp Ķekavu un Olaini. Pēc tam uz fronti nosūtīja 2. Rīgas bataljonu un 3. Kurzemes bataljonu. Ar lieliem zaudējumiem šiem latviešu bataljoniem izdevās ne vien apturēt vācu virzišanos uz priekšu, bet pat atspiest fronti, ieņemot Ķemerus. Novembrī brīvprātīgo pieplūdums latviešu bataljonos apsika, un tajos sāka iedalīt mobilizētus latviešus, ar ko tie zaudēja savu brīvprātīgo formāciju raksturu. No brīvprātīgajiem un iesauktajiem noorganizēja pavisam astoņus bataljonus, bez tam rezerves bataljonu un slimnīcu. Frontē bija 10 000 līdz 12 000 strēlnieku. Lai iegūtu pareizu perspektīvu, jāzina, ka krievu armijās ziemeļu frontē bija 286 000 kājnieku un jātnieku, bet dienvidu frontē (ko aplamā veidā sauca par rietumu fronti) 711 000 kājnieku un jātnieku. Ar to salīdzinot, vāciešiem katrā no šīm frontēm bija apmēram puse — ziemeļu frontē 178 000, bet dienvidu frontē 358 000 vīru. Jau no šī spēku samēra redzams, ka vācu virspavēlniecība par galveno kaujaslauku uzskatīja Franciju. Tur 1916. gada februārī vācieši sāka liela apmēra uzbrukumu.

Lai mazinātu vācu spiedienu Francijā, franču virspavēlniecība lūdza krievus sākt uzbrukumu savā frontē. Vācu virspavēlnieks krievu frontē fon Hindenburgs šādu krievu uzbrukumu gaidīja un uz to gatavojās. Kad martā sākās krievu ofensīva pret daudz vājākiem vācu spēkiem, krievus ciņās sakāva. Latviešu bataljoniem šī neveiksmīgā krievu ofensīva sagādāja lielus zaudējumus.

Jaunu ofensīvu 1916. gada jūnijā ar saskaņotu rīcību sāka krievi, italieši un angļi, lai glābtu frančus pie Verdenas. Salīdzinot ar vāciešiem, Rīgas-Daugavpils frontē krieviem bija pieckārtējs pārsvars. Šis pārsvars varēja nodrošināt sekmes krievu uzbrukumam, bet nemākulīgās vadības dēļ kaujas, kas ilga līdz jūlijam, pazaudēja. Kaujās atkal krita daudz latviešu strēlnieku. Kaujām beidzoties, krieviem vēl joprojām bija otrtik lieli spēki kā vāciešiem. Vācieši bija uzvarējuši ar labu atvairīšanas plānošanu, labu kājnieku un artilērijas sadarbību un lielu ciņas sparū un varonību. Krievu plānošana bija slikta, artilērijas darbībā tikai lieki šķieda municiju, un krievu cīnītāji

bija apatiski. Vienīgi latviešu strēlnieki parādīja izcilu varonību, bet tas dārgi maksāja, jo nesamērīgi daudz krita vai tika ievainoti.

1916. gada rudenī krievu kaņaspēka vadība latviešu strēlnieku bataljonus skaitā papildināja un pārveidoja pulkos. Pulkus apvienoja divās brigādēs, kuņās katrā bija četri pulki. Abās brigādēs bija kopā 22 800 vīru, bet kopā ar izveidoto rezerves pulku visās latviešu vienībās bija pāri par 38 000 vīru (starp viņiem gan bija arī cittautieši). Par pirmās brigādes komandieri iecēla ģenerāli Augustu Misiņu, par otrās brigādes komandieri — Andreju Auzānu.

Ziemsvētku kaujas

Latvijas vēstures atlanta 144. lp. ir iespiesta karte, kuņā parādītas divas vietas Rīgas frontē, kur norisinājās asiņainas kaujas, piedaloties latviešu strēlniekiem. Šīs divas vietas bija tā saucamā Nāves sala rietumos no Ikšķiles un Ložmetēju kalns (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 143. lp.) dienvidos no Babītes ezera.

Nāves sala bija tiltagala pozīcija Daugavas kreisajā krastā, ko visapkārt apjoza vācu ierakumi un kam aizmugurē bija Daugavas straume. Ložmetēju kalni bija divi — vācu nocietinājums un latviešu nocietinājums, kas atradās purvā puskilometra attālumā viens no otra. Ap vācu Ložmetēju kalnu notika asiņainas cīņas slavenajās Ziemsvētku kaujās.

Ziemsvētku kaujas savu vārdu ieguva tādēļ, ka tās notika (pēc toreiz Krievijā lietotā vecā stila) 1916. gada Ziemsvētkos. Pēc jaunā stila šīs kaujas sākās 1917. gada 5. janvāra naktī. Abas latviešu brigādes bija apvienotas divīzijā ģenerāļa Misiņa vadībā ar uzdevumu pārraut fronti. Krievu armijai uzbrukuma joslā bija trīskārtējs kaņavīru un gandrīz tikpat liels artilērijas pārsvars.

Uzbrukumu plānojot, bija paredzēts, ka latviešu strēlnieki, tērpti baltos pārvalkos virs mēteļa, vispirms pārgriezīs desmitkārtējos dzeloņstieplu žogus, aiz kuņiem atradās vācu ierakumi, un tad pa radītajām spraugām iebruks vācu ierakumos. Šis plāns izdevās tikai daļēji, jo nebija saskaņots laiks, kad atsevišķās daļas sāks stieplu pārgriešanu. Tā arī pārsteigums izdevās tikai daļēji.

Ziemsvētku kaujas ilga veselu nedēļu. Kad tās beidzās, bija iegūti 4 km² purvos un mežos. Par šo ieguvumu latviešu strēlnieki bija zaudējuši piekto daļu virsnieku un trešo daļu kareivju. Kopā latvieši bija zaudējuši ap 5500 vīru, bet krievu kaņaspēks, kas atbalstīja latviešu uzbrukumu, bija zaudējis 18 000 vīru. Šais skaitļos ietilpst kā

kritušie, tā ievainotie. Ja skaita tikai kritušos, tad latviešu zaudējums zīmīgā kārtā bija tikpat liels kā krievu zaudējums — ap 980 vīru. Vācieši bija zaudējuši 3500 kaņotāju.

Šie zaudējumi tomēr nebija viss. Janvārī sākās jaunas kaujas, kad vācieši centās atgūt zaudēto teritoriju. Tas lielā mērā izdevās par spīti niknai latviešu strēlnieku pretestībai. Tomēr upuri bija drausmīgi. Tikpat liela nozīme kā smagajiem zaudējumiem cīņās bija tam, ka kaujas pārdzīvojušie zaudēja paļāvību uz saviem virsniekiem un kļuva par vieglu upuri komunistu agitātoriem.

Vācijas okupēto zemju liktenis

Atjaunotā Polijas karaliste bez karaļa. Pēc tam kad Vācija un Austrija bija ieņēmušas Krievijai pakļauto Polijas daļu, abas valstis 1916. gada 5. novembrī proklamēja Polijas karalistes nodibināšanu. Līdz tam laikam, kamēr ievēlētu karali, valdība bija nodota reģentu padomei. Tajā ietilpa ievērojami poļu pilsoņi, bet kara apstākļos viņiem nebija nekādas teikšanas. Pēc centrālo valstu sabrukuma Polijas reģentu padome likvidējās un visu varu nodeva ģenerālim Jozefam Pilsudskim (1918. gada 14. novembrī).

Nedzīvi dzimusi Lietuvas karaliste. Lietuviešiem, jau karām sākoties, bija nacionāla komiteja Viļņā. Amerikā bija lielas lietuviešu kolonijas, kas prasīja Lietuvas neatkarību. Turpretim lietuviešu deputāti Krievijas Valsts domē prasīja tikai autonomiju. Pēc okupācijas vācieši Lietuvā nodibināja savu pārvaldi. Par spīti vāciešu pretestībai 1917. gada 18. septembrī Viļņā sapulcējās 214 delegāti no visas Lietuvas, kas prasīja Lietuvas neatkarību un satversmes sapulces vēlēšanas. Nacionālā komiteja noorganizēja 20 locekļu komiteju, ko sauca „Taryba” ar Antanu Smetonu priekšgalā. 1918. gada 16. februārī Tarība Viļņā pasludināja Lietuvas neatkarību. Tā kā Lietuva vēl bija Vācijas okupācijas varā, vācu cenzūra neatļāva šo neatkarības deklarāciju publicēt. Nezinot, vai Vācija karā neuzvarēs, Tarība nolēma nodrošināt Lietuvas neatkarību ar to, ka Lietuva kļūst par monarhiju. Lietuvas troni Tarība piedāvāja katoliskajam Virtembergas hercogam Vilhelmam fon Uracham. 1918. gada 11. jūlijā Vilhelms pieņēma Mindauga II vārdu. Tarība sevi pasludināja par Valsts padomi.

Virtembergas hercoga ievēlēšana par Lietuvas karali Prūsijai nebija pa prātam, un okupācijas iestādes viņu un Tarību pilnīgi ignorēja. Kad par Vācijas kancleru kļuva Bādenes princis Maksis,

viņš atzina Tarību un 1918. gada 20. oktobrī uzdeva tai organizēt Lietuvas valdību. Tarība tad atsauca Virtembergas hercoga ievēlēšanu par karali un izstrādāja pagaidu satversmi. Tā Lietuvas karaliste bija pastāvējusi uz papīra kādus trīs mēnešus. Kad 1918. gada 11. novembrī pasludināja pamieru starp Vāciju un sabiedrotajiem, sāka darboties Lietuvas republikāniskā valdība ar Augustīnu Valdemāru kā ministru prezidentu. Jauno valdību sagaidīja lielas grūtības, jo vācu okupācija vēl nebija beigusies un draudēja boļševiku iebrukums.

Kurzeme vācu pārvaldē. Okupētajās Krievijas provincēs vācieši nodibināja savu pārvaldi. Šo pārvaldes apgabalu vācieši nosauca par „Land Ober Ost”, kas bija vārdu „Land Oberbefehlshaber Ost” (austrumu virspavēlnieka pārvaldes apgabals) saīsinājums. Lielākā platība šai pārvaldes iecirknī bija Lietuvai, kuŗā bija arī lielākais iedzīvotāju skaits (tuvu pie divi miljoniem). Otrā vietā bija Baltkrievijas apgabali, un lieluma un iedzīvotāju skaita ziņā trešajā vietā bija Kurzeme kopā ar daļu Zemgales.

Bēgļu aizplūšanas dēļ Kurzemē un Zemgalē bija palicis maz latviešu, mazāk par trešdaļu no pirmskaŗa skaita. Tikai zemākajā vāciešu noorganizētās pārvaldes iecirknī — pagastā par amatpersonām pieļāva būt latviešiem. Augstākajos pārvaldes amatos iecēla valstsvāciešus un lokālos vāciešus. Pamestās lauku mājas, kur bija labāka zeme, un arī muižas, kuŗās trūka laukstrādnieku, vācieši apstrādāja ar kaŗagūstekņiem un vācu zemessargiem. Pārējās pamestās lauku mājas, plašās valsts muižas un muižas, ko nevarēja apstrādāt darbaspēka trūkuma dēļ, apvienoja lielās platībās, kam pielika uz ceļiem uzrakstus: „Ieeja aizliegta — šaujamlaukums”. Nekādas šaušanas apmācības šais laukumos nenotika — tā bija tikai viltība, jo šie it kā šaujamlaukuma ierīkošanai rezervētie apgabali bija paredzēti vēlākai kolonizēšanai ar vāciešiem.

Vācu muižnieki bija apsoltjuši nodot kolonizēšanai trešo daļu no savu muižu platības, un šim nolūkam vācieši bija arī paredzējuši izlietot valsts muižas un latviešu bēgļu pamestās lauku mājas. Kolonizācijas plānu izstrādāšanai un reālizēšanai Vācijā nodibinājās lielāks skaits kolonizācijas biedrību. Kāds statistiķis bija aplēsis, ka „Baltikumā” varēs noņemt divi miljoni vāciešu un ka tur varēs ražot pietiekami pārtikas visas Vācijas apgādei. Vācieši paredzēja kolonizēt arī Lietuvu un Baltkrieviju, bet par noderīgāku kolonizācijas objektu viņi uzskatīja Kurzemi un Zemgali. Lietuvieši un baltkrievi tikai mazā mērā bija devušies bēgļu gaitās, kamēr latvieši

Vācu kara kuģis Pirmā pasaules kara laikā Latvijas piekrastē.

bija atstājuši savu zemi lielā skaitā. Ja vācieši būtu karā uzvarējuši, tad neapsvērtā rīcība, pāniski dodoties bēgļu gaitās, latviešiem būtu dārgi maksājusi.

Revolūcija Krievijā

Revolūcija Krievijā izcēlās 1917. gada martā (pēc vecā stila: februārī). Šai revolūcijai bija nozīme pasaules vēsturē, un arī Latvijas vēsturē tā bija nozīmīgs notikums. Revolūcija izcēlās vairāku iemeslu dēļ.

Pirmkārt, Vācijas slepenais dienests bija ieguldījis lielus līdzekļus agitācijā, lai panāktu revolūciju un līdz ar to Krievijas izstāšanos no kara. Vācu slepenā dienesta agitācija bija ļoti viltīga. Tā vērsās pret Krievijas armijas ģenerāļiem ar vācu uzvārdiem un pret carieni, kas bija vācu princese. Izplatīja baumas, ka neveiksme frontē ir šo Krievijas vāciešu nodevības dēļ. Otrkārt, karš bija radījis lielas saimnieciskās grūtības. Krievija bija stipri atkarīga no ārējās tirdzniecības, bet svarīgās Krievijas ostas Latvijā kara dēļ bija

bloķētas, un arī Melnās jūras ostas nebija brīvas. Vāciešiem okupējot Krievijas rietumu provinces, sevišķi Poliju, Krievija pazaudēja svarīgus rūpniecības apgabalus. Saimnieciskas grūtības radija arī 15 miljonu vīru iesaukšana armijā, neņemot vērā, ka šīs plašās mobilizācijas dēļ pietrūka darbaroku kara materiālu ražošanā, tāpat patēriņa preču ražošanā civiliedzīvotājiem. Treškārt, lielas grūtības radija nožēlojamais transporta stāvoklis. Jūras bija mīnētas, bet vislabāk izveidotais dzelzceļa tīkls Krievijā atradās zaudētajos apgabalos. Ļoti trūcīgais atlikušais dzelzceļa tīkls bija noslodzīts ar vajadzīgu un nevajadzīgu kara transportu. Tieši transporta grūtības kļuva par iemeslu, kas izraisīja revolūciju, kad Pēterpili pietrūka pārtikas. Galvenais revolūcijas cēlonis tomēr nebija saimnieciskas dabas, bet politiska rakstura.

Valdība un cara galms bija pilnīgi zaudējuši jebkādu cieņu tautā. Ar savu ietekmi uz carieni par noteicēju galmā bija kļuvis kāds neizglītots un rupjš zemnieks Grigorijs Rasputins. Viņu gan 1916. gada decembrī galminieki noslepkavoja, tomēr galma prestižs vairs nebija atjaunojams. Turklāt kaŗš visiem bija apnicis, un tautas patriotisms, kas kara sākumā meta augstu vilni, bija izgaisis.

Liberālie opozicionāri Krievijas valsts domē pārņēma revolūcijas vadību savās rokās. Šie opozicionāri piespieda caru atteikties no troņa. Atteicās arī visi citi cara ģimenes locekļi, kas būtu varējuši caram sekot Krievijas valdnieka amatā. Autokrātiskās valdības vietā nodibinājās demokrātiskā valdība. Jaunās demokrātiskās valdības ministru prezidenta amatu uzņēmās kņazs Georgijs Ļvovs. Tomēr paralēli valdībai nodibinājās kaŗavīru un strādnieku padomes. Tās ievēlēja komiteju, kas sāka rīkoties it kā tā būtu valdība. Tā sākās sajukums, ar ko valdība netika galā.

Kaŗa ministra Aleksandra Kerenska plānotā jūlija ofensīva pēc sākotnējiem panākumiem pilnīgi sabruka, jo kareivji atteicās doties uzbrukumā. Kaŗavīri nevēlējās cīnīties un tikai gaidīja, kad visi varēs doties mājās un dalīt muižnieku zemi. Strādnieki fabrikās brīvību saprata tā, ka tagad samazinās darba laiku un paaugstinās algas un ka uzņēmējiem un darba meistariem fabrikā vairs nebūs nekādas teikšanas. Valdība bija paredzējusi šīs lietas kārtot, bet zemnieki un strādnieki bija nepacietīgi un daudzās vietās pārņēma kārtošanu savās rokās, tā radot chaosu un sajukumu.

Uzradās arī vadoņi, kas veicināja šo chaosu un nekārtības. No ārzemēm un izsūtījuma Krievijā atgriezās radikāli revolūcionāri. Vladimirs Uljanovs, saukts Ļeņins, kas bija saņēmis miljonus no Vācijas slepenā dienesta revolūcijas kurināšanai Krievijā, no trimdas

Šveicē atgriezās tā paša vācu slepenā dienesta sagādātajā speciālajā dzelzceļa vagonā. No Amerikas ieradās Ļevs Bronšteins, saukts Trockis. No izsūtījuma atgriezās Jozefs Džugašvili, saukts Staļins. Šī grupa bija kreisie sociāldemokrāti un sevi sauca par boļševikiem. Viņi dabūja savā pusē Pēterpils un Maskavas kareivju un strādnieku padomi. Viņu programma bija ļoti vienkārša: tūlīt izbeigt karu, sadalīt visu zemi starp zemniekiem un rūpniecības uzņēmumus pārņemt pašiem strādniekiem. Tā bija grandioza krāpšana, lai boļševiki tiktu pie varas. Miera vietā izcēlās pilsoņu karš, kas izpostīja Krieviju, zemi boļševiki zemniekiem vēlāk atņēma un strādniekus nospieda verdzībā.

Boļševikiem izdevās dabūt savā pusē Kronštates karaostas jūrniekus un dažas latviešu strēlnieku daļas. Ar šiem bruņotajiem spēkiem viņi 1917. gada novembrī (pēc vecā stila oktobrī) padzina tikko ievēlēto Krievijas satversmes sapulci (boļševiki tajā bija ievēlēti ļoti mazā skaitā). Padzina arī demokratisko Pagaidu valdību ar toreizējo ministru prezidentu Aleksandru Kerenski. Šim varas aktam sekoja trīs un pus gada ilgais Krievijas saimnieciskās, politiskās, sabiedriskās un morālās dzīves sabrukums, ko boļševiki paši sauca par „kaŗa komūnisma” periodu.

Kā Latvijā izpaudās Krievijas revolūcija?

Latvieši Kurzemē un Zemgalē par Krievijas revolūciju neko neuzzināja, jo cieši noslēgtā fronte un vācu cenzūra aizkavēja jebkādu ziņu izspraukšanos no viņpus frontes. Latgalē revolūcija radīja cerības, ka izdosies apvienoties ar pārējo Latviju vienā administratīvā vienībā.

Vidzemē divas nedēļas pēc revolūcijas sākās politiska aktivitāte. Rīgā vienā laikā noorganizējās divas politiskas organizācijas. Viena bija sabiedrisko organizāciju ievēlētā Rīgas Sabiedrisko Organizāciju padome, kas atbalstīja Krievijas pagaidu valdību. Otra bija Rīgas Strādnieku Deputātu padome, kas atbalstīja Pēterpils Strādnieku un Deputātu padomes centrālo komiteju. Tai pašā reizē Valmierā sanāca pagastu, draudžu un pilsētu pārstāvji, kas ievēlēja Vidzemes Pagaidu Zemes padomi. Padomes nodibinājās arī kaŗaspēka daļās, un latviešu strēlniekiem radās sava Strēlnieku padome.

Rīgas Strādnieku Deputātu padomes vadība kļuva ļoti aktīva. Agrākā cara valdības gubernatora vietā Krievijas pagaidu valdība

bija iecēlusi Rīgas pilsētas galvu Andreju Krastkalnu. Strādnieku Deputātu padome Krastkalnu padzina un par Vidzemes komisāru (tā Pagaidu valdība nosauca agrāko gubernatora amatu) izraudzīja Dr. Andreju Priedkalnu. Pēc vairākiem mēģinājumiem iecelt par Vidzemes komisāru kādu krievu Pagaidu valdība piekāpās un par komisāru apstiprināja Dr. Priedkalnu. Gustavs Zemgals dabūja Rīgas pilsētas galvas amatu.

Vienīgā latviešu politiskā partija tai laikā bija sociāldemokrati. Tā bija saskaldījusies divos spārnos — menševikos (maziniekos) un boļševikos (lieliniekos). Menševiki bija noskaņoti nacionāli, bet boļševiki — internacionāli, kas praktiski nozīmēja, ka viņi aizstāvēja krievu politisko pieeju visos jautājumos. Sociāldemokrātu partija līdz revolūcijai bija darbojusies nelegāli. Līdz ar revolūciju partija iznāca no pagrīdes un sāka darboties legāli. Rodoties iespējai politiskām partijām darboties legāli, latviešiem bez sociāldemokrātiem radās vēl citas partijas.

Valkā nodibinājās politiska partija, ko sauca par Latviešu zemnieku savienību. Par partijas priekšsēdi ievēlēja agronomu Kārli Ulmani, kas vēlāk kļuva par neatkarīgās Latvijas pirmo un vēlāk arī par pēdējo ministru prezidentu. Arī ārpus Latvijas bēgļi dibināja latviešu politiskās partijas. Pēterpilī nodibinājās Latviešu demokrātu partija, bet Maskavā — Latviešu nacionāldemokrātu partija. Bez šeit minētajām nodibinājās vēl citas latviešu politiskās partijas.

Igaunijas panākumi

Igauņi dzīvoja divās cariskās Krievijas guberņās — Vidzemes guberņas ziemeļu daļā un Igaunijas guberņā. Pie šīm guberņām piederēja arī Igaunijas piekrastes salas. Igauņu sabiedriskie darbinieki vēlējās apvienot visu igauņu apdzīvoto teritoriju vienā administratīvā apgabalā un iegūt autonomiju, t. i., tiesības kārtot visas sadzīves lietas, kā to vēlējās pati tauta.

Lai to panāktu, Pēterpilī ieradās igauņu delegācija. Tās vadītājs bija Igaunijas deputāts Krievijas valsts domē Rāmots (Raamot). Krievijas pagaidu valdība nodibināja komisiju, kuņā bez Krievijas iekšlietu ministrijas darbiniekiem piedalījās igauņu delegācijas locekļi un arī Krievijas domes latviešu deputāti — Goldmanis un Zālītis. Komisijai bija jāizšķir jautājums par daļas Vidzemes guberņas pievienošanu Igaunijas guberņai, tādēļ latviešu pārstāvju pieaicināšana kļuva saprotama.

Lielā mērā grandiozās demonstrācijas dēļ, ko igauņi sarīkoja Pēterpilī, Krievijas pagaidu valdība pieņēma jauktās komisijas izstrādāto projektu. Igaunijas guberņai pievienoja no Vidzemes guberņas Tērbatas, Veravas, Vilandes un Pērnavas apriņķi un Sāmsalu (Saaremaa). Igauņi ieguva tiesības vēlēti savu Zemes sapulci ar vienu deputātu no ik 20 000 iedzīvotājiem. Šai Zemes sapulcei bija tiesības izraudzīt valdību, kas darbotos kopā ar Krievijas pagaidu valdības ieceltu komisāru (kas bija igauņis). Zemes sapulce lemtu par nodokļiem un izdotu likumus. Agrāko muižniecības landtāgu ar to likvidēja. Pēc principa, ka dzelzs jākaļ, kamēr tā karsta, igauņi sasauca Zemes sapulci. Tā kā nebija laika sarīkot kārtējas vēlēšanas, sanāca saaicināto deputātu sapulce, ko igauņi nosauca par Pagaidu zemes sapulci. Šī sapulce izstrādāja plašu Igaunijas autonomijas projektu, bet, boļševikiem pārņemot varu Krievijā, to nepaspēja realizēt. Tomēr igauņi bija panākuši galveno — visu igauņu apdzīvoto zemju apvienošanu un principiālo pašvaldības tiesību solījumu.

Latvijas apvienošanas jautājums

Visas padomes, kas bija radušās Latvijā, un visas politiskās partijas arī vēlējās apvienot latviešus vienā pārvaldes apgabālā. Šāda prasība bija Vidzemes delegātu sanāksmei Valmierā, Kurzemes delegātu sanāksmei Tērbatā un Latgales delegātu sanāksmei Rēzeknē. To prasīja arī Latviešu zemnieku savienības sanāksme Valkā, Latviešu demokrātu partija Pēterpilī un Latviešu nacionāldemokrātu partija Maskavā.

Attiecīgos iesniegumus par visu latviešu apdzīvoto vietu apvienošanu kopējā Latvijā saņēma kā Krievijas valdība, tā arī Pēterpils Strādnieku un Kareivju Deputātu padome. Tomēr latviešiem panākumu nebija. Kā īpaša komisija, kas šo jautājumu iztirzāja, tā arī Krievijas valdības ministru prezidents noraidīja Latgales pievienošanu samazinātai Vidzemes guberņai.

Iemesli, kāpēc Krievijas valdība bija mazāk atsaucīga latviešu nekā igauņu prasībām, bija vairāki. (Tā kā dokumenti par viedokļiem Krievijas valdības iestādēs nav pieejami, sekojošais ir tikai minējums.) Pirmkārt, lai Igauniju apvienotu, vajadzēja tikai pārdalīt divas t. s. baltiešu guberņas, kam bija citāda pārvaldes iekārta nekā Krievijas guberņām. Turpretim apvienot Latgali ar pārējo Latviju būtu nozīmējis atdalīt no Krievijas pēc tās parauga pārvaldītu guberņu. Otrkārt, Latvijas teritorijas radišana būtu tikai teorētisks

pasākums, jo Kurzemes guberņu bija okupējuši vācieši un Latgale bija piefrontes joslā. Treškārt, un to var droši konstatēt, Krievijas Valsts domes latviešu deputāti Goldmanis un Zālītis bija mazāk aktīvi par viņu igauņu kollēgu. Ceturtkārt, igauņi savu prasību uzsvēršanai sarīkoja lielu demonstrāciju Pēterpilī. Kaut latviešu Pēterpilī nebija mazāk par igauņiem, viņi šādu demonstrāciju nerīkoja. Šis atturības iemesls bija tas, ka latviešiem bija radušās domstarpības par to, ko pēc Latvijas apvienošanas prasīt tālāk. Kamēr pilsoniskās partijas vēlējās panākt autonomiju, tikmēr sociāldemokrāti boļševiku spārna ietekmē nevēlējās atdalīšanos no Krievijas.

Neatkarību vai autonomiju?

Kad dibināja latviešu strēlnieku bataljonus, Krievijas valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis sarunās ar armijas vadību ieminējās, ka latviešiem būtu jāpiešķir kādas plašākas pašvaldības tiesības. Armijas vadība tādas prasības noraidīja, jo politiski jautājumi neesot kara iestāžu kompetencē. Tā kā latviešu iniciatori uzskatīja strēlnieku bataljonu dibināšanas atļauju par panākumu, kam nozīme pašam par sevi, viņi ar minēto prasību noraidījumu samierinājās. Arī Bēgļu centrālkomitejas vīri bija apmierināti, ka var strādāt bēgļu palīdzības darbā, un nekādas politiskas prasības neminēja. Tauta tomēr bija neapmierināta, ka latviešu domnieki un Bēgļu centrālkomiteja neko nedarīja Latvijas politiskās nākotnes labā. Šī neapmierinātība, par spīti cenzūrai, izpaudās dažos avīžu rakstos. Laikraksts *Lidums* rakstīja (1917. gada janvārī), ka iepriekšējā gadā latviešu inteligence neko citu nav darijusi, kā rīkojusi sēdes par bēgļu apgādi un interesējusies tikai, lai latviešu strēlnieku bataljonus pārorganizētu par pulkiem. Būtu bijis pareizi vērst kādas prasības pret valsti, bet latvieši, acīm redzot, esot par lepnēm, lai nāktu ar prasībām. Tomēr tā bijusi lepnība nevietā.

Maskavā izdotā avīze *Dzimtenes Atbalss* savukārt publicēja rakstu seriju, kas prasīja Kurzemes, Vidzemes un Latgales apvienošanu, pašu vēlētu saeimu, pašu pārvaldi ar tiesībām ņemt nodokļus, nacionālas skolas, nacionālu baznīcu un lokālu pašvaldību (1917. gada februārī).

Rīgas *Jaunais Vārds* publicēja Šveicē dzīvojošā trimdinieka, dzejnieka Jāņa Raiņa rakstu, kas prasīja, lai strādnieki iesaistās

Valodas Eiropā 20. gadsimteņa sākumā.

aktīvā politiskā cīņā par latviešu tautu, un norādīja uz kosmopolitisma aplamību.

Šie avīžu raksti liecina, ka jau priekš Krievijas revolūcijas tautā bija dzīva prasība pēc neatkarības, bet cenzūras spaidu dēļ to klaji nevarēja izteikt. Pēc Krievijas revolūcijas radās brīvākas iespējas izteikt neatkarības prasības, bet tās aizēnoja organizātoriski un citi dienas jautājumi. Latviešu prese un sabiedriskie darbinieki sāka arī vairāk interesēties par visas Krievijas valsts nākotnes izkārtošanas jautājumiem, un tā Latvijas jautājums neizpelnījās nedalītu uzmanību.

No visām latviešu avīzēm *Dzimtenes Atbalss* Maskavā atkal bija pirmajās rindās nacionālo prasību ziņā. Jau ziņojot par revolūciju Pēterpilī, avīzei bija liels virsraksts „Lai dzīvo brīvā Latvija!” Zem šī skaļā virsraksta tomēr bija tikai mērena prasība pēc brīvas, autonomas Latvijas. Kādā sekojošā rakstā tā pati avīze ieteica sasaukt Latvijas satversmes sapulci un izteica domas, ka Krievija jāpārvērš par demokratisku federāciju.

Kad pēc Krievijas revolūcijas politiskās partijas uzsāka vai atjaunoja darbību, arī tās prasīja tikai autonomiju. Kādā veidā šī autonomija varētu izpausties, par to katrai partijai bija savs viedoklis, kas bieži vien nebija skaidri formulēts. Kopējais viedoklis, kaut dažādi izteikts, bija tikai par to, ka visas Latvijas daļas ir jāapvieno un ka autonomajai Latvijai jābūt demokratiskās Krievijas sastāvdaļai.

Tas bija partiju vadoņu paustais viedoklis. Turpretim tautas centieni bija pēc pilnīgas neatkarības un Latvijas atdalīšanās no Krievijas. Tāds bija ne vien latviešu tautas vairākuma, bet arī citu Krievijas minoritāšu viedoklis. Šo Krievijas minoritāšu tautu viedokli zināja bolševiki. Bolševiku avīze *Pravda* rakstīja (1917. gada martā), ka Krievijas tautām un dažādas tautības iedzīvotājiem ir jāpiešķir pilnīga brīvība. Tautām, kas dzīvo robežapgabalos, ir jādod tiesības no Krievijas valsts atdalīties. Pārējām tautām jāpiešķir autonomija vienotā Krievijas valstī. Saprotams, šie raksti nebija domāti kā nopietna politiska programma, bet tikai, lai bolševiku pusē pārvilktu Krievijas minoritātes, kas bija puse no visas Krievijas imperijas iedzīvotājiem.

Kaut tā bija Ļeņina teze, ka visām Krievijas tautām, kas to vēlas, jādod neatkarība, latviešu bolševiku vadoņi šo tezi noraidīja un vēlējās palikt pie Krievijas. Tikai dažiem latviešu bolševiku vadoņiem radās šaubas, bet viņus pārkliedza Krievijas draugi.

Prasība pēc neatkarības

Krievijas pagaidu valdība visas autonomijas prasības noraidīja. Noraidīja pat mēreno prasību pēc tā, lai blakus krievu valodai oficiālās lietās attiecīgajā zemē varētu lietot tautas valodu. To neatļāva pat Igaunijā, kas bija panākusi savas zemes apvienošanu. Bolševikiem šī Pagaidu valdības nostāja bija ļoti pa prātam, jo tā mazināja Pagaidu valdības popularitāti minoritāšu tautās.

Kā reakcija pret Krievijas pagaidu valdības noraidīgo nostāju latviešu sabiedriskajos darbiniekos radās uzskats, ka, tikai panākot pilnīgu neatkarību un atdaloties no Krievijas, varēs panākt pašu valodas lietošanu, pašu skolas, pašu tiesas un tikai pilnīgi neatkarīgā valstī latvieši varēs kārtot savu dzīvi pēc pašu patikas. Tādu viedokli *Dzimtenes Atbalsī* sāka paust žurnālisti: Ernests Blanks un Kārlis Upītis. Tautā šāds viedoklis bija radies jau sen. Par to liecina bolševiku liekulīgās frazes, ka visām Krievijas minoritātēm jādod neatkarība. Ka latviešu politiskie darbinieki ar šādām prasībām nenāca vai arī nāca tikai vēlu, izskaidrojams tā, ka politiskajiem darbiniekiem nebija tiešas saskares ar tautu, jo viņi bija iestiguši savos darbos. Izskaidrojums ir arī tas, ka šie darbinieki bija lielā mērā asimilējušies krievu pasaulē un pirmām kārtām interesējās par Krievijas valsts lietām.

Tikai tad, kad Krievijā varu pārņēma bolševiki un radās pilsoņu kara posts, tikai tad, kad bolševiki bija ar mieru iztirgot Vācijai pusi no Latvijas, tikai tad latviešu sabiedriskie darbinieki un viņu dibinātās un vadītās politiskās partijas saprata, ka vienīgais atrisinājums ir pilnīga Latvijas neatkarība, nevis kāda miglaina un nedefinēta autonomija Krievijas valstī.

Rīgu ieņem vācieši

Kopš Ziemsvētku kaujām sastingusi Rīgas fronte sakustējās 1917. gada 19. augustā (pēc vecā stila) jeb 1. septembrī (pēc jaunā stila). Vācieši pārgāja uzbrukumā, 30 km no Rīgas ar pontoniem pārceļoties pāri Daugavai, pēc tam kad artilērijas apšaudē bija iznīcināti krievu spēki. No pārrāvuma vietas vācieši devās Rīgas virzienā. Krievi bēga, un vienīgi latviešu strēlnieki cīnījās pret vācu pārspēku. Oficiālajos ziņojumos Kerenska valdības ieceltais armijas komisārs pēc tam rakstīja: „Mūsu spēki priekšzīmīgi veica savu uzdevumu pārrāvuma rajonā, bet viņi nav spējīgi vairs ilgi izturēt ienaidnieka spiedienu.

Viņi atkāpjas soli pa solim ar milzīgiem zaudējumiem. Sevišķi jāizceļ latviešu strēlnieku ārkārtējā varonība. Strēlnieku atliekas, par spīti pilnīgam nogurumam, ir atkal nosūtītas kaujā . . ." Krievu virspavēlniecība, droši vien, nemanīja, ka ziņotājs no krievu bēgšanas iztaisījis varonīgu atkāpšanos soli pa solim. Tomēr ikvienam vajadzēja uzmākties šaubām par kāda citas armijas daļas komisāra ziņojumu, kurā viņš aprakstīja latviešu strēlnieku brigādes došanos cīņās: „Uzbrukuma centrā bija latviešu brigāde, kurā bija gandrīz tikai boļševiki . . . Saņēmusi pavēli doties uz priekšu, brigāde devās kaujā ar sarkaniem karogiem, orķestrim spēlējot, un cīnījās ar ārkārtīgu varonību . . ." Par latviešu strēlnieku varonību ir arī bezpartejiskas liecības, bet strēlnieki nebija tādi muļķi, lai dotos kaujā ar sarkaniem karogiem un cīnītos, orķestrim spēlējot maršus kā parādes laukumā.

Latviešu strēlnieku varonības dēļ no gūsta izglābās pusmiljons krievu kareivju, kas paspēja aizbēgt, kamēr latviešu strēlnieki kaujā aizturēja ienaidnieku pie Mazās Juglas upes.

Pa to laiku, kamēr notika šī aizturēšanas kauja, krievi Rīgā dedzināja kara mantu noliktavas, spridzināja municiju un aplauptja mierīgos iedzīvotājus (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 145. lp.). Kad krievi bija aizbēguši, vācu armija ienāca Rīgā, šai gadījumā gan spēlējot orķestrim. Ieņēmuši Rīgas apriņķi un vēlāk arī Igaunijas salas, vācieši ofensīvu neturpināja.

Boļševiku revolūcija

Būdami strādnieku, zemnieku un kareivju padomēs mazākumā, boļševiki plānoja pārņemt varu, sarīkojot apvērsumu. Pirmais apvērsuma mēģinājums notika 1917. gada jūnijā Pēterpilī. Šī sacelšanās neizdevās, jo pēc divu dienu ielu cīņām boļševikus sakāva valdības spēki. Tā kā tieši sacelšanās laikā vācieši frontē uzbruka, valdība publicēja dokumentus, kas liecināja, ka sacelšanās vadonis Ļeņins ir vācu aģents. Ļeņins bija spiests bēgt uz Somiju.

Augustā un septembrī Pēterpilī izplatījās baumas, ka armijas virspavēlnieks ģenerālis Lavrs Korņilovs arī no savas puses gatavo apvērsumu, lai atjaunotu monarchiju. Pamatojoties uz šīm baumām, dzelzceļnieki atteicās laist tālāk vilcienu ar karaspēku, kas devās Pēterpils virzienā. Valdība no savas puses apbruņoja strādniekus, bet, kad izrādījās, ka ģenerālis Korņilovs negrib vai nevar doties ar kazakiem uz Pēterpili, strādnieki ieročus neatdeva. Pa to laiku

boļševikiem izdevās dabūt noteicēju vārdu Pēterpils padomē, un par padomes prezidija priekšsēdi ievēlēja Trocki. Arī Maskavas padome nosvērās boļševiku pusē.

Ļeņins, kas bija slepeni atgriezies no Somijas Pēterpili, nolēma vēlreiz riskēt un sarīkot apvērsumu pret demokrātisko valdību. Šoreiz ar Kronštates flotes matrožu un apbruņoto strādnieku palīdzību tas viņiem izdevās, un 1917. gada 7. novembrī (pēc jaunā stila) boļševiki sagrāba varu Pēterpili. Ministrus arestēja, bet ministru prezidentam Kerenskim izdevās izbēgt.

Latviešu strēlnieki šai apvērsumā Pēterpili nepiedalījās, kaut gan viņi par apvērsumu bija informēti. Latviešu strēlnieki bija saņēmuši pavēli aizkavēt valdībai uzticamā kaņaspēka virzīšanos uz Pēterpili. Viņi pārņēma varu vāciešu neokupētajā Latvijā. Pēc varas sagrābšanas boļševiki Pēterpili nodibināja savu valdību. Ministru amatus pārdēvēja par „tautas komisāru” amatiem. Ļeņins sevi iecēla par prezidentu. Par ārlietu komisāru iecēla židu Trocki, par tautu komisāru — gruzīnu Staļinu, par iekšlietu komisāru — židu Rikovu, par tieslietu komisāru — latvieti Pēteri Stučku. Par slepenpolicijas, t. s. čekas priekšnieku iecēla poli Fēliksu Dzeržinski. Tā visi galveno resoru vadītāji bija nekrievi, kas sāka valdīt pār krieviem.

Valdība no savas puses nedomāja padoties, un pretboļševiku spēki nodibināja tēvijas glābšanas komiteju. Ar cīņām Pēterpili sākās Krievijas pilsoņu karš. Kerenska valdība pirms savas padzīšanas bija izsludinājusi Satversmes sapulces vēlēšanas. Cerot, ka ar miera saukļiem un zemes solījumiem zemniekiem boļševiki šais vēlēšanās dabūs vairākumu, Ļeņins ļāva tām notikt. Tomēr iznākums bija citāds. Vairākumu ar 40% no visām nodotajām 42 miljonu balsīm dabūja sociālrevolūcionāru partija, bet boļševiki dabūja tikai 24% balsu. Kaut arī boļševiki pūlējās aizkavēt citu partiju Satversmes sapulces deputātus ierasties Pēterpili, tomēr to ievēlētajiem 299 sociālrevolūcionāru deputātiem 1918. gada janvārī ieradās 267 deputāti. No ievēlētajiem 168 boļševiku deputātiem ieradās gandrīz visi — 161. Savā pirmajā sēdē Krievijas satversmes sapulce izteica neuzticību boļševiku komisāru kabinetam, un pēc demokratiskām parlamentārām tradīcijām kabinetam vajadzēja atkāpties. Tai vietā boļševiki 20. janvārī pulksten 1.30 naktī ar bruņotu varu iebruka Satversmes sapulces sēdē, un ar to beidzās vienīgais demokrātiski ievēlētais parlaments Krievijas vēsturē. Nevienas demokratiskas un brīvas vēlēšanas Krievijā pēc tam vairs nav notikušas.

Vācijas un tās sabiedroto uzvara austrumos

Kad ziņa par boļševiku apvērsumu sasniedza Vāciju, Vācijas ārlietu ministrs telegrafēja ķeizaram Vilhelmam II, ka tagad ir steidzīgi jāizmanto apstākļi, kamēr boļševiki vēl ir pie varas, lai nolīgtu pamieru un pēc tam mieru. Vācijas valdība bija apmierināta, ka nav vēltīgi izdevusi naudu boļševiku atbalstīšanai, un gaidīja, ka Ļeņins izpildīs savu solījumu un līgs mieru. Tiešām, 1917. gada 15. decembrī Krievija ar Vāciju nolīga pamieru, un piecas dienas vēlāk bija paredzēts sākt miera sarunas Brestas pilsētā (Brestļitovskā).

Tomēr, kā vienmēr, boļševikiem bija savs viltīgs plāns. Viņi gribēja miera sarunas izmantot aģitācijai, lai panāktu komunistisku revolūciju Vācijā. Ja tas izdotos, tad miers nemaz nebūtu jālīgst, jo karš izbeigtos pats no sevis. Lai panāktu savu, boļševiku delegācija miera sarunas visādi vilcināja. Kad pēc vairāku nedēļu neauglīgām sarunām vāciešiem pietrūka pacietības, 1918. gada 10. februārī boļševiku delegācijas vadītājs Trockis, nosaucis vāciešus par militāristiem un imperiālistiem, savas garās runas beigās paziņoja, ka boļševiki izstājas no kara, bet nedomā līgt mieru. Vācu ģenerālis Maksis Hofmans, kas kopā ar Vācijas ārlietu ministru vadīja vācu delegāciju, pārsteigumā paspēja tikai noteikt: „Nedzirdēti, nedzirdēti”, kad boļševiku delegācija smiedamās devās atpakaļ uz Pēterpili.

Savādais sarunu iznākums — ne karš, ne miers — radīja lielas domstarpības Vācijas valdībā par to, kā turpmāk rīkoties. Armijas virspavēlniecība vēlējās tūlīt atsākt kara darbību. Valsts kanclers un ārlietu ministrs turpretim, baidoties, ka Austrija un Ungārija nevēlēšies turpināt karu, un zinot, ka parlamenta vairākums arī vēlas pārtraukt kara darbību, bija pret jauna uzbrukuma sākšanu. Ķeizars Vilhelms nevarēja izšķirties un uzdeva ģenerālim Ēricham Lūdendorfam izšķirties viņa vietā. Lūdendorfs bija par kara turpināšanu.

Vācu armija saņēma rīkojumu doties uz priekšu. Ziemeļos tā ieņēma atlikušo Vidzemes daļu un Igauniju, sasniedzot Somijas jūras līci. Dienvidos centrālo valstu fronte sasniedza Azovas jūru, bet turki sasniedza Kaspijas jūru (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 146. lp.).

Tādu iznākumu boļševiki nebija gaidījuši un, lai glābtu, ko var, bija ar mieru turpināt miera sarunas un atgriezties Brestā. Vācu prasības tagad bija daudz lielākas nekā pirmajās sarunās. 1918. gada 3. martā boļševiku delegācija parakstīja līgumu, atteicoties no 34% agrākās cariskās Krievijas iedzīvotāju, no 32% lauksaimniecības zemes, no 54% rūpniecisko uzņēmumu, no 89% ogļraktuvju. Turklāt boļševikiem bija jāsamaksā Vācijai 300 miljonu rubļu zeltā. Vācijas

reichstāgs mierlīgumu apstiprināja, un tikai neatkarīgo sociālistu frakcija balsoja pretī. Sociāldemokrāti gan bija pret pārāk smagajiem noteikumiem, kas prasīti „krieviem”, bet balsoja par līgumu. Arī Krievijas strādnieku, kareivju un zemnieku deputātu kongress apstiprināja Brestas mierlīgumu ar 784 balsīm pret 261, atturoties kreisajiem sociālrevolucionāriem.

Vācu okupācijas paplašināšana

Pēc tam kad boļševiki Brestā bija deklarējuši, ka nebūs nedz kara, nedz miera, vācu kaŗaspēks sāka virzīties uz priekšu un ieņēma Vidzemes atlikušo daļu un Igauniju. 3. martā, tieši tai dienā, kad boļševiki parakstīja mierlīgumu, vācu spēki sasniedza Narvu. Ir aplams boļševiku vēsturnieku apgalvojums, ka boļševiku spēki pie Narvas esot apturējuši vācu kaŗaspēku. Vācieši negāja tālāk, jo bija parakstīts mierlīgums.

Dienu pirms vācu spēki ieņēma Igaunijas galvaspilsētu Tallinu — 1918. gada 24. februārī — igauņi bija pasludinājuši savu neatkarību. Vācu kaŗaspēka komandieris neatzina Igaunijas neatkarību. Valdības iestādes pārņēma vācieši un iepriekšējā gada maijā dibināto igauņu divīziju atbrūvoja un likvidēja. Igaunijas valstsvecāko Konstantīnu Petsu (Pāts) apcietināja un nosūtīja uz Poliju koncentrācijas nometnē.

Vācieši nebija vienis prātis par to, ko darīt ar okupētajām zemēm. Daļa vēlējās apvienot Latviju un Igauniju t. s. Baltijas hercogistē. Tādā gadījumā Vācijas ķeizars Vilhelms kā Prūsijas karalis būtu Baltijas hercogs. Ķeizars Vilhelms tomēr labāk vēlējās, lai abas Baltijas valstis pievieno Prūsijai kā kroņa koloniju. Pret to bija spēcīgi pretargumenti. Vācija bija valstu federācija, un pārējām Vācijas valstīm bija iebildumi pret Prūsijas svāra palielināšanu. Dažiem Vācijas ģenerāļiem bija bažas, ka tik tālu uz ziemeļiem šaurā joslā izstieptu teritoriju nevarēs aizsargāt pret Krieviju, kad tā kļūs stipra. Vācijas ārlietu ministrijai un vācu juristiem savukārt negribējās rādīt pasaulei, ka Vācija pievieno sev svešu teritoriju, bet viņi nezināja, kā pievienošanu varētu izdarīt, saglabājot fikciju, ka jaunradītā Baltijas valsts ir patstāvīga.

Likās, ka atrisinājums varētu būt, ja latvieši un igauņi paši brīvprātīgi lūgtu, lai viņu zemi pievieno Vācijai. Tas būtu saskaņā ar modē nākušo tautu pašnoteikšanās doktrīnu. No vācu varas ieceltās Rīgas pilsētas domes, kuŗas locekļi bija vācieši, nebija grūti šādu

lūgumu dabūt. Arī ar Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas vācu muižniecību šai ziņā nebija nekādu grūtību. Rūpīgi izraugot latviešu pārstāvjus, izdevās arī dabūt viņu lūgumu, lai Latviju pievieno Vācijai. Turpretim vācu militāro iestāžu ne mazāk rūpīgi izraudzītie igauņu zemnieku pārstāvji atteicās balsot par pievienošanos Vācijai. Viņi paskaidroja, ka viņiem neesot mandāta tādi rīcībai, un pretojās arī tam, ka Igauniju un Latviju apvienotu vienā hercogistē. Tā jautājumu par Baltijas hercogistes valststiesisko formu neizdevās izšķirt. 1918. gada 1. augustā Vācija par Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas pārvaldes priekšnieku iecēla Kurzemes pārvaldes priekšnieku Alfrēdu fon Gosleru (Gossler-Schätz). Goslers Rīgā noorganizēja plašu pārvaldes aparātu. Tartū atklāja vācu universitāti.

Tomēr vācu valdīšanas pamati Baltijā sāka šķobīties. Vācijas valdība saprata, ka karš ir zaudēts, un 1918. gada oktobrī piedāvāja sabiedrotiem pamieru. Reichstāgs spieda kancleru Bādenes princi Maksu, lai viņš panāk, ka Baltijas valsts pārvaldē iesaista latviešus un igauņus atbilstoši viņu samēram. Šai politikai pretojās Goslera pārvalde un armija. Lai rastu izeju, Goslers izstrādāja plānu Baltijas valsts jaunajai iekārtai. Viņš paredzēja Baltijas valsti pēc Šveices parauga sadalīt kantonos. Igauniem būtu trīs kantoni, latviešiem divi — Rīga un Latgale katra būtu savs kantons. Kantonus pārvaldītu kārtu pārstāvība, kuŗā būtu reprezentēti vācieši, latvieši un igauņi. Likumdošanu veiktu kopējs parlaments. Valsts valoda būtu vācu. Šai ļoti mērenajai programmai pretojās Vidzemes un Igaunijas muižniecība, bet Kurzemes muižniecība nemaz negribēja dibināmai Baltijas valstij pievienoties. Tā no plāniem nekas neiznāca. Nodibinājās tikai reģentu padome ar četriem vācu, trim latviešu un trim igauņu locekļiem. Irōniskā kārtā tai pašā dienā Vācijā izcēlās revolūcija. Vācu armijā varu pārņēma kareivju padomes, un vācu valdīšanai Baltijā pienāca beigas.

Pamiers

Karš rietumu frontē 1917. gadā kļuva arvien nežēlīgāks un asiņaināks. Franču lielajai ofensīvai nebija panākumu, bet tas karu neizšķīra. 1917. gada aprīlī karā iestājās Amerikas Savienotās Valstis. Iegansts bija Vācijas neierobežotais zemūdeņu karš, kas apdraudēja arī ASV kuģniecību. Tuvos austrumus ar Jeruzālemi ieņēma sabiedrotie. Decembrī sabiedrotie smagi sakāva Vācijas sabiedroto Turciju. No Grieķijas sabiedrotie uzbruka Bulgārijai, un septembrī

tā padevās. Austro-Ungārijas monarchijā vairojās nemieri, jo monarchijā iekļautās daudzās tautas vēlejās kļūt patstāvīgas. Šos centienus lielā mērā veicināja Amerikas Savienoto Valstu prezidenta Vudrofa Vilsona slavenie „četrpadsmit panti”, kas prasīja tautu pašnoteikšanos. Lai novērstu Austro-Ungārijas monarchijas sadalīšanos, valdība pasludināja monarchijā iekļautajām tautām autonomiju, bet šī politika nāca par vēlu, jo solījumi neatkarības centienus nevarēja apturēt.

Arī Vācijā pašā stāvoklis kļuva arvien grūtāks. Trūka pārtikas un visa dzīvei nepieciešamā. Okupētās Baltijas zemes un okupētā Ukraina bija izsūktas līdz pēdējam, un vairāk no šīm zemēm nevarēja izspiest. 1918. gada martā vācieši rietumu frontē sāka lielu ofensīvu. Vietām vāciešiem izdevās pārraut sabiedroto fronti, un sabiedrotie zaudēja apmēram 800 000 vīru, tomēr arī vāciešu zaudējumi bija ļoti smagi. Šie zaudējumi bija tik lieli, ka līdz ar šo pēdējo ofensīvu vācu spēki bija izsikuši. Kad rietumu frontē ieradās viens miljons amerikāņu kaņavīru un sāka pretuzbrukumu virspavēlnieka franču ģenerāļa Ferdinanda Foša vadībā, vācu kaņavadonjiem ap 1918. gada septembri kļuva skaidrs, ka kaņš ir zaudēts. Neveiksmes frontē izraisīja prasības pēc demokratiskām reformām iekšpolitikā. Ķeizars Vilhelms II bija spiests paplašināt reichstāga kompetenci un iecelt par kancleru liberālo Bādenes princi Maksī. Jaunais kanclers griezās pie sabiedrotajiem, lūdzot pamieru. ASV prezidents Vilsons atbildēja, ka pamiera priekšnoteikums ir, lai Vācija ierobežo savu „militāro virskungu un monarchijas aristokrātu” varu. Līdz ar to Vācijā radās prasība, ka ķeizaram ir jāatsakās no troņa. Ķīlē sadumpojās Vācijas kaņa flotes matroži, un visur valstī uzliesmoja sacelšanās. Armijas vadība informēja Vilhelmu II, ka nespēj viņu ilgāk aizsargāt, un 10. novembrī viņš aizbēga uz neitrālo Holandi. Arī Bādenes Maksis atteicās no kanclera amata. Vācijas ģenerālstābs lūdza pamieru un bija ar mieru pieņemt ļoti smagos sabiedroto noteikumus. Pamieru parakstīja 1918. gada 11. novembrī, pulksten 11 dienā.

Pēc pamiera

Pēc 1918. gada 11. novembra pamiera rietumos cīņas frontē izbeidzās, bet tās neizbeidzās austrumos. Padomju Krievija uzskatīja, ka Brestas mierlīgums ir anulēts, un gatavojās atgūt zaudēto teritoriju. Tomēr Krievijā pašā radās tā sauktās balto armijas, kas apkaņoja boļševikus. Rietumu sabiedrotie — Lielbritānija un Francija savukārt

centās nodrošināties, lai lielie ieroču krājumi un municija, kas kara vajadzībām pret centrālajām valstīm bija nosūtīta uz Krieviju, nekristu tādas varas rokās, kas ir naidīga sabiedrotajiem. Tā kā Krievijas boļševiku režīms aģitēja pret visām pastāvošajām valdībām, aicinot visur ar revolūciju gāzt „buržujisko” valdību un tās vietā nodibināt boļševiku režīmam līdzīgu iekārtu, tad ar to Krievijas boļševiku valdība bija deklarējusi, ka tā ir sabiedrotajiem naidīga. Bez tam Krievijas boļševiku valdība paziņoja, ka neatzīst nekādus parādus, kas radušies cara laikā vai arī demokratiskās Krievijas laikā pēc revolūcijas. Šie parādi bija divējādi: pirmkārt, privāti aizņēmumi un ieguldījumi, otrkārt, valdības aizņēmumi. 1919. gada 1. oktobrī par valdības aizņēmumiem vien Krievija bija parādā Lielbritānijai 2840 miljonu dolāru, Francijai 800 miljonu dolāru un Amerikas Savienotajām Valstīm 190 miljonu dolāru, kopā 3830 miljonu dolāru. Apmēram tikpat lielu kopsummu Krievija bija parādā par privātiem ārzemju aizņēmumiem un ieguldījumiem. No privātajiem ieguldījumiem franču kapitāls bija apmēram trešā daļa, bet Lielbritānijas kapitāls apmēram ceturtda daļa. Pārējais bija vācu un beļģu kapitāls, bet ASV kapitāla Krievijā bija ieguldīts samērā maz.

Tā kā boļševiku režīms šos visai prāvos valsts un privātos parādus neatzina un atteicās pat vispār runāt par kādiem maksājumiem nākotnē, Lielbritānija un Francija tīri dabiski nostājās balto krievu armiju pusē, kas boļševikus apkaņoja. Turpretim ASV Krievijas lietās no šī viedokļa bija mazāk ieinteresētas.

Šie materiālās dabas apsvērumi lielā mērā ietekmēja arī sabiedroto nostāju pret jaunajām valstīm, kas bija atdalījušās no Krievijas. Šī nostāja visumā nebija labvēlīga. Daudz labvēlīgāk sabiedrotie raudzījās uz jaunajām valstīm, kas bija radušās, sadaloties Austro-Ungārijas monarhijai, — Čehoslovākiju un arī Poliju, kas daļu savas teritorijas ieguva no agrākās Austrijas. Nav tomēr pareizs apgalvojums, ka tikai materiālās intereses noteica kara uzvarētāju valstu viedokli attieksmē uz jaunajām valstīm. Šo nostāju noteica visai komplicēti politiski faktori un arī tas, par cik jauno valstu valstsvīriem izdevās nodibināt labas personiskās attiecības ar sabiedroto valstsvīriem.

Jaunās valstis, kas radās agrākajā Krievijas teritorijā, bija (sākot no ziemeļiem): Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Baltkrievija, Polija, Ukraina un tālāk dienvidos — Gruzija, Aserbeidžana, Armenija, Uzbekistana, Turkmenistana, Tadžikistana, Kirgizija. Arī Sibīrijā bija nodibinājušās vairākas valstis, kas vēlējās būt neatkarīgas. Krievijas padomju republika pret visām šīm jaunajām

valstīm atradās kara stāvokli. Frontes stāvokli 1919. gadā rāda karte *Latvijas vēstures atlanta* 147. lp. Cīņā pret sarkanajiem spēkiem jaunās valstis lūdza sabiedroto atbalstu. Pēdējo uzdevums bija ļoti grūts, jo reizē bija jākārto jautājumi, kas radās pēc pamiera līguma ar centrālajām valstīm un kas no sabiedroto viedokļa bija svarīgāki par Eiropas austrumu jautājumiem.

Ķeizaru un karaļu kroņi krīt

Gadu pēc atteikšanās no troņa Krievijas ķeizaru Nikolaju II un viņa ģimenes locekļus boļševiki nogalināja (1918. gada jūlijā). Jau iepriekš redzējām, kā troni un kroni pazaudēja Vācijas ķeizars un Prūsijas karalis Vilhelms II. Austrijas imperators un Ungārijas karalis Kārlis atteicās no troņa Pirmā pasaules kara pamiera dienā — 1918. gada 11. novembrī. Austro-Ungārijas imperija sadalījās sastāvdaļās bez asinsizliešanas. Par patstāvīgām republikām kļuva Austrija, Ungārija un Čehoslovākija, bet imperijas slavu zemes kopā ar Serbiju un Montenegro nodibināja Dienvidslāvijas karalisti. Lēnāk veicās republikas nodibināšana Turcijā. Mustafas Kemala organizētā revolūcija Anatolijā pret sultānu Muhamedu VI deva panākumus, un 1923. gadā nodibinājās republika. Arī Grieķija 1924. gadā kļuva par republiku, bet 1935. gadā pēc tautas nobalsojuma atjaunoja monarchiju.

No Krievijas atdalīto valstu liktenis

Kaut gan boļševiki vairākkārt deklarēja, ka cara laika Krievija bijusi tautu cietums un ka viņi dos brīvību, tā bija liekulība. Tāpat kā cara laika Krievija, arī boļševiku dibinātā Padomju Krievija centās sagrābt un iekļaut Krievijā visas jaunās valstis, kas bija atdalījušās. Latvija bija to laimīgo valstu starpā, kam izdevās visilgāk saglabāt iekaroto neatkarību.

Kā pirmo Padomju Krievija iekaroja jauno Baltkrievijas republiku. Baltkrievu organizāciju un politisko partiju kongress Minskā 1917. gada decembrī bija pasludinājis Baltkrievijas nacionālās republikas patstāvību (ne neatkarību). Krievu boļševiki ar bruņotu varu mēģināja kongresu padzīt. Kongress tomēr paguva nodot savas pilnvaras radai (padomei). Radai izdevās noorganizēt sev uzticamu kaŗaspēku un atgūt galvaspilsētu Minsku.

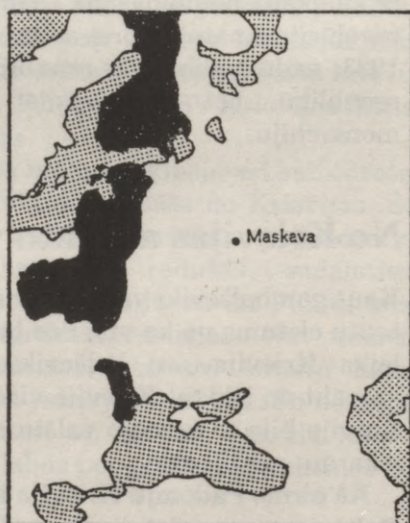
Pēc Brestļitovskas miera sarunu izjukšanas starp Krieviju un centrālajām valstīm Baltkrieviju ieņēma vācieši. Viņi atbrūvoja baltkrievu karaspēku, bet neiebilda pret radas darbību. 1918. gada 25. martā rada pasludināja Baltkrievijas neatkarību, bet zeme palika Vācijas okupācijā.

Kad Vācija zaudēja karu rietumos, Krievija paziņoja, ka uzskata Brestļitovskas mierlīgumu par anulētu, un iebruka Baltkrievijā. Rada bija spiesta bēgt no Minskas uz Grodņu. Baltkrievijai nesaņemot nekādu palīdzību no ārienes, to 1919. gada janvārī okupēja bolševiki. Neatkarīgā Baltkrievija bija fiktīvi pastāvējusi 10 mēnešus. Šis īsais „neatkarības” periods bija vienā ziņā nelaimīgs ar to, ka Baltkrievijai nebija istu robežu. Tai bija teritoriālas pretenzijas pret Lietuvu un Poliju un pat pret Latviju.

Nākošā jau reālāku neatkarību zaudēja Ukraina. 1917. gada 20. novembrī tā deklarēja savu patstāvību, bet vēlējās būt federācijā ar demokrātisku Krieviju. Kad bolševiki sāka Ukrainu iekarot, tās rada (padome) 1918. gada 22. janvārī pasludināja pilnīgu neatkarību. Ukraina sūtīja savu delegāciju uz Brestļitovskas miera sarunām un bija pirmā, kas nolīga mieru ar centrālajām valstīm (1918. gada 7.

Krievijas nolaupītās zemes
(1710. — 1815.)

No Krievijas jūga atbrīvotās zemes
(pēc 1918. g.)

Krievijas iekarojumi no 1710. līdz 1815. gadam, salīdzinot ar zemēm, kas atbrīvojās no krievu jūga pēc 1918. gada.

februārī). Vācija un Austrija atzina Ukrainas neatkarību. Par to Ukraina apsoliya centrālajām valstīm 1 miljonu tonnu labības. Vācu kaŗaspēka atbalstā Ukrainas valdība varēja atgriezties galvaspilsētā Kijevā. Kaŗa posta dēļ Ukraina tomēr nevarēja sagādāt apsoliyto labību pilnā apmērā. Vācu intrigu dēļ tad nodibinājās jauna Ukrainas valdība. Pēc centrālo valstu militārā sabrukuma Kijevā atgriezās agrākā Ukrainas valdība.

Neilgi priekš centrālo valstu militārā sabrukuma Austro-Ungārijas ukraiņi bija nodibinājuši Rietumukraiņu republiku. Abas ukraiņu republikas 1919. gada 22. janvārī apvienojās vienā Ukrainas nacionālā republikā. Novembrī Padomju Krievija nodibināja savu — Padomju Ukrainas valdību. Iznākumā radās kaŗa stāvoklis starp Padomju Ukrainu un Nacionālo Ukrainu. Nākošie notikumi bija ļoti drāmatiski. Ukrainas Melnās jūŗas ostās izcēlās malā franču kaŗaspēks. Francija neatzina ne vienu, ne otru Ukrainu, bet atbalstīja t. s. balto krievu kaŗaspēku Deņikina vadībā. Franči cerēja, ka ar viņu palīdzību Deņikins varēs atjaunot pilsonisko Krieviju un viņi tad atgūs savus lielos ieguldījumus cariskajā Krievijā. 1919. gadā Ukrainas nacionālā republika bija spiesta kaŗot ne vien pret boļševikiem un franču atbalstīto Deņikinu, bet arī vēl pret Poliju un Rumāniju, kas pretendēja uz daļu no Ukrainas teritorijas. Ukrainai piekāpjoties pret Poliju, tai izdevās noligt ar Poliju sadarbības līgumu pret boļševikiem, un apvienotais poļu un ukraiņu kaŗaspēks 1920. gada aprīlī ieņēma Kijevu. Tomēr boļševiki pēc Deņikina armijas sakaušanas uzsāka strauju ofensīvu. Ukraiņu un poļu spēki bija spiesti atkāpties. Boļševiku uzbrukumu izdevās apturēt tikai 60 km no Varšavas, kad kaŗaspēka komandēšanu bija uzņēmis franču ģenerālis Veigāns (Weygand).

Padomju Krievija ar Poliju nolīga mieru Rīgā 1920. gada 12. oktobrī. Kā otra līdzēja Padomju Krievijas pusē piedalījās Padomju Ukraina. Ar šo mierlīgumu Polija bija atzinusi brīvās Ukrainas iekļaušanu padomju imperijā, tā pamatot savu sabiedroto likteņa varā. Ukraiņu brīvības cīnītāji vēl vairākus gadus, visu pamesti, cīnījās bezcerīgā cīņā pret boļševikiem.

Ilgāk — divi līdz trīs gadi — izdevās saglabāt neatkarību Aizkaukazā nodibinātajām neatkarīgajām valstīm. Tūlīt pēc boļševiku varas sagrašanās Pēterpilī 1917. gada novembrī nodibinājās Transkaukaza republika, kas apvienoja Gruziju, Aserbeidžanu un Armeniju. Kad ar Brestļitovskas mierlīgumu daļu Gruzijas un Armenijas teritorijas ieguva Turcija, Transkaukaza republika izjuka. Gruzija un Armenija aizstāvējās pret turkiem, bet Aserbeidžanas

pilsoņi kā turkiem radnieciska tauta un muhamedāņi nostājās turku pusē.

1918. gada maijā neatkarību proklamēja visas trīs republikas — Gruzija, Aserbeidžana un Armenija. Pirmā aizgāja bojā Aserbeidžana, kad krievu komūnistu izdarīja apvērsumu galvaspilsētā Bakū (1920. gada aprīlī) un visu valsti okupēja krievi. 1920. gada 2. decembrī krievi okupēja Armeniju. Visilgāk neatkarību saglabāja Gruzija. Ašiņainās cīņās gan pret turkiem, gan pret krieviem tā spēja saglabāt savu neatkarību divus gadus, deviņus mēnešus. Laužot svinīgi parakstīto mierlīgumu un neatkarības deklarāciju, Padomju Krievija bez kara pieteikuma iebruka Gruzijā, un 1921. gada 25. februārī Gruzija beidza pastāvēt. Tautu savienība un daudzas valstis, kas bija atzinušas Gruziju de jure, izteica savu nožēlu. Tomēr neviena valsts neko nedarīja, lai Gruzijai palīdzētu. Gruzīnu neatkarības centieni tomēr nebija apslāpējami, un vēl 1924. gadā Padomju Savienībai bija smagās cīņās jāapspiež bruņota sacelšanās Gruzijā.

SEPTĪTĀ DAĻA

NEATKARĪBAS CĪNAS

REPETITA DATA

... ..

REPERTORIUM

... ..

Baltijas jūras valstis

Visilgāk neatkarību saglabāja Baltijas jūras valstis. Somija vēl tagad ir neatkarīga. Latvija, Igaunija un Lietuva saglabāja neatkarību līdz Otrajam pasaules kaņam, bet Polija, kas arī ir Baltijas jūras valsts, Otrā pasaules kaņa iznākumā kļuva par imperiālistiskās Padomju Savienības satelitu. Pēc Otrā pasaules kaņa Padomju Savienība to pakļāva sev ar t. s. Varšavas paktu, reizē pakļaujot arī Čehoslovākiju, Rumāniju un Bulgāriju, kas starp abiem pasaules kaņiem bija neatkarīgas valstis. Šai paktā ietilpināja arī Austrumvāciju.

Somijas neatkarība

Pēc tam kad boļševiki Pēterpilī bija sagraībuši varu, Somija 1917. gada 6. decembrī pasludināja sevi par neatkarīgu republiku. 31. decembrī Krievija atzina Somijas neatkarību. Tomēr Somijā sākās pilsoņu kaņš. Somu sociāldemokrati nodibināja sarkano gvardi un ar šo bruņoto spēku gribēja uzspiest savu valsts iekārtu. Viņiem pretim stājās pilsoniskā baltā gvarde. Sarkano gvardi atbalstīja krievi, kas vēl nebija izvākuši savu kaņaspēku no Somijas. Balto spēku komandēšanu uzņēmas ģenerālis Kārlis Gustavs Mannerheims.

Somijas valdība griezās pēc palīdzības pie Vācijas, un vācu ekspedīcijas korpuss ģenerāļa grāfa Ridigera fon der Golca vadībā ieradās Somijā. Pirms vācu spēku ierašanās somi Mannerheima vadībā bija izšķirīgā kaujā uzvarējuši sarkanos. Tādēļ fon der Golcam bija viegli ieņemt Somijas galvaspilsētu Helsinkus, kas bija sarkano rokās. Sarkanie somi padevās, un viņu vadoņi aizbēga uz Krieviju. Sagūstītos sarkanās gvardes locekļus ievietoja koncentrācijas nometnēs un tiesāja par sacelšanos. Sodu nosacīti atlaižot un vairumu apžēlojot, ap 1924. gadu visi sarkanie gūstekņi bija atbrīvoti. Pēc kaņa beigām fon der Golcs ar vācu kaņaspēku saskaņā ar iepriekšēju līgumu bija devies atpakaļ uz Vāciju, bet pēc tam iesaistījies avantūrā Liepājā.

Brīvā Igaunija

Ar Vācijas sabrukumu vācu kaņaspēks vispirms atstāja Igauniju. To izmantojot, igauņu ģenerālis Johans Laidoners noorganizēja igauņu kaņaspēku. Šim kaņaspēkam bija grūta cīņa ar krievu pārspēku, kas

iebruka Igaunijā. Šai nevienādajā cīņā Igauniju atbalstīja igauņu brāļu tauta — somi, arī Lielbritānija palīdzēja ar ieročiem (par kuņiem vēlāk bija dārgi jāsamaksā). Pēc gada kaņošanas izšķirīgajā cīņā 1919. gada 2. februārī igauņu armija uzvarēja un boļševikus izdzina no Igaunijas.

Igaunija nolīga mieru ar Padomju Krieviju 1920. gada 2. februārī. Krievija uz mūžīgiem laikiem atteicās no Igaunijas, tāpat kā attiecīgajos mierlīgumos no Latvijas un Lietuvas.

Latviešu valstiskie centieni

Pirmā pasaules kaņā laikā latviešu tautai neviens neprasiņa, kā tauta pati vēlas izveidot savu nākotni. To sāka noteikt sabiedriskie darbinieki. Tomēr viņos nebija vienprātības. Bija radušies trīs galvenie virzieni. Kāda maza latviešu kliķe vēlējās pievienoties Vācijai. Otra grupa bija par pievienošanu Krievijai un trešā grupa — par neatkarīgas Latvijas valsts dibināšanu.

Oportunisti, kas vēlējās pievienoties Vācijai, radās vācu okupētājās Latvijas provincēs. Vāciešu okupētajā Rīgā par pievienošanu Vācijai bija publicists Frīdrihs Veinbergs. Vācijas draugiem tomēr bija maz atbalsta tautā, un vāciešiem bija ļoti grūti sameklēt latviešu deputātus savām zemes padomēm, kas būtu ar mieru balsot par pievienošanu Vācijai.

Par pievienošanu Krievijai bija latviešu sociāldemokrātu kreisais spārns — latviešu boļševiki. Solot zemi bezzemniekiem, kaņā izbeigšanu un brīvību, boļševiki Krievijas satversmes sapulces vēlēšanās Vidzemē dabūja 72%, bet strēlnieku pulkos pat 96% balsu. Tai pašā laikā visas Krievijas mērogā boļševiki dabūja tikai 24% balsu. Pēc vēlēšanām boļševiku izpildu komiteja sāka rīkoties, it kā tā būtu valdība. Komitejas vadību uzņēmas Fricis Roziņš. Tas bija profesionāls revolūcionārs, kas no Sibīrijas katorgas bija izbēdzis uz Ameriku un pēc boļševiku revolūcijas atgriezies Krievijā. Roziņa vadītā komiteja deklarēja, ka Latvijas proletāriāts nevēlas latviešu „valstiņas” dibināšanu, bet vēlas brīvu Latviju brīvā Krievijā. Pēc tam kad sākās boļševiku izdarītā laupīšana un terrors, latviešu tauta sāka nožēlot, ka Satversmes sapulces vēlēšanās bija balsojusi par boļševikiem, bet šī nožēla nāca par vēlu.

Arī sociāldemokrāti, kas nebija lielinieki, sākumā vēlējās „brīvu Latviju brīvā Krievijā”, bet, redzot lielo chaosu, kādā Krievija

nonāca, kad sāka valdīt boļševiki, pievērsās Latvijas neatkarības domai. Par Latvijas neatkarību nosvērās arī latviešu pilsoniskās partijas — Zemnieku savienība un citas.

Atzinuši, ka jāatsakās no devīzes „Brīva Latvija brīvā Krievijā”, latviešu politiskie darbinieki sāka organizēties, lai panāktu brīvo Latviju. Vāciešu okupētajā Rīgā sociāldemokrata Dr. Paula Kalniņa vadībā radās pagrīdes grupa ar šādu mērķi. Šī grupa vēlāk dabūja nosaukumu Demokratiskais bloks, jo bez sociāldemokrātiem tajā piedalījās arī pilsonisko partiju pārstāvji. Demokratiskais bloks izdarīja vairākus iesniegumus vācu okupācijas iestādēm (tie palika bez atbildes) un griezās arī pie Vācijas neatkarīgo sociālistu partijas, kas Vācijas reichstāgā bija nostājusies pret Brestļitovskas miera diktātu un bija arī pret vācu okupāciju Latvijā.

Otra grupa, kas jau bija ista organizācija, saucās par Latviešu Pagaidu Nacionālo padomi. Tā nodibinājās Valkā sasauktajā konferencē, kas notika no 1917. gada 29. novembra līdz 2. decembrim. Par padomes priekšsēdi ievēlēja juristu Voldemāru Zāmuēlu. Boļševiki un kreisās organizācijas konferencē un pēc tam Pagaidu Nacionālā padomē atteicās piedalīties. Latviešu Pagaidu Nacionālā padome deklarēja, ka līdz Satversmes sapulces sanākšanai tā ir vienīgā latviešu tautas pārstāve. Vairāki konferences dalībnieki prasīja, lai tūlīt pasludina Latvijas neatkarību, bet, baidoties no krievu represijām, kā kompromisu savā ārzemju vēstījumā konference paziņoja, ka „Latvija ir autonoma valsts vienība, kuņas stāvokli attiecībā uz ārieni un iekšējo kārtību noteiks viņas Satversmes Sapulce un tautas plebiscīts”. Šo teikumu ietilpināja arī latviešiem adresētajā uzsaukumā. Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes otrā sesija notika Pēterpilī tai laikā, kad Brestā notika miera sarunas starp centrālajām valstīm un Krieviju (1918. gada janvārī). Šai sesijā bez kādiem aizplivurojumiem pieņēma rezolūciju, ka Latvijai jābūt neatkarīgai demokrātiskai republikai, kas apvieno Kurzemi, Vidzemi un Latgali.

Pamatojoties uz šo Latvijas neatkarības proklamējumu 1918. gada 30. janvārī, Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes ārlietu delegācijas vadītājam Zigfrīdam Meierovicam 1918. gada 11. novembrī Londonā izdevās panākt, ka Lielbritānija atzina *de facto* Latvijas neatkarību. Šī atzišana tātad notika, pirms Latvijas neatkarību proklamēja otru reizi Rīgā 1918. gada 18. novembrī.

Latvijas valsts dibināšana

Neatkarīgo Latviju pasludināja divi reizes vai, pat varētu teikt, trīs reizes. Pirmo reizi to pasludināja Latviešu Pagaidu Nacionālā padome (LPNP) Valkā 1917. gada 2. decembrī, deklarējot, ka Latvija ir „autonoma valsts vienība”. Tā kā šo formulējumu varēja pārprast, 1918. gada 30. janvārī Pēterpilī pasludināja, ka Latvija būs neatkarīga demokrātiska republika. Pamatojoties uz šo deklarāciju, Lielbritānijas valdība atzina Latvijas republiku de facto 1918. gada 11. novembrī. Pēc tam Latvijas neatkarību atkārtoti proklamēja Rīgā 1918. gada 18. novembrī.

Par šīm vairākkārtīgajām Latvijas neatkarības deklarācijām vēsturniekiem ir domstarpības. Tās radās jau politiķu starpā 1918. gada novembrī, kad apsprieda, vai neatkarību vēlreiz proklamēt. Politiķi, kas vēlējās Latvijas neatkarību deklarēt Rīgā novembrī, neatzina, ka tā jau būtu reiz deklarēta. Domstarpību pamatā bija tas, ka šie politiķi neatzina Latviešu Pagaidu Nacionālo padomi par tiesīgu neatkarību deklarēt, iebilstot, ka padomē bez politisko partiju pārstāvjiem esot piedalījušies arī latviešu sabiedrisko organizāciju un pat dažu Krievijas valsts iestāžu pārstāvji.

Neatkarības pasludināšanu 1918. gada 18. novembrī izdarīja jauna organizācija, kas bija dibinājusies iepriekšējā dienā un saucās par Latvijas Tautas padomi. Arī par šīs Latvijas Tautas padomes dibināšanu vēsturniekiem ir domstarpības. Daži vēsturnieki raksta, ka Latvijas Tautas padome ir radusies, apvienojot Demokrātisko bloku un LPNP. Citi turpretim domā, ka Latvijas Tautas padomi ir dibinājis tikai Demokrātiskais bloks. Kā vienam, tā otram uzskatam ir savi pierādījumi. Zīmīgi tomēr ir, ka Latvijas Tautas padomes sastādītajā pirmajā Latvijas valdībā puse no ministriem nāca no Demokrātiskā bloka, bet puse no LPNP.

Par ministru prezidentu Latvijas Tautas padome ievēlēja agronomu Kārli Ulmani, kas nebija piedalījies LPNP darbā. Viņa lielā ietekme ievērojamā mērā sekmējusi uzskata nostiprināšanos vēstures mācībgrāmatās, ka Latvija pirmo reizi proklamēta 1918. gada 18. novembrī un ka Latvijas Tautas padomi ir dibinājis Demokrātiskais bloks. Tā kā sociāldemokrāti piedalījās Demokrātiskā bloka darbā, bet nepiedalījās LPNP, tad arī sociāldemokratu vēsturnieki un viņiem tuvu stāvošie pētnieki šai jautājumā pieņēmuši Kārļa Ulmaņa uzskatu.

Visā Latvijas neatkarības laikā un arī tagad trimdā Latvijas neatkarības diena ir svinēta 18. novembrī. Nav tādēļ pamata sākt

FOREIGN OFFICE.

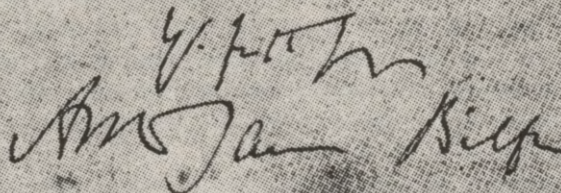
November 11th 1918.

Sir,

I have the honour to acknowledge with thanks your letter of the 30th ultimo in which you enclose a copy of your appeal to Great Britain and the Allies to give their protection to Latvia.

I am happy to take this opportunity of repeating the assurance which I gave you on the occasion of your recent visit. His Majesty's Government have viewed with the deepest sympathy the aspirations of the Lettish people and its desire for liberation from the German yoke. They are glad to reaffirm their readiness to grant provisional recognition to the Lettish National Council as a de facto independent body until such time as the peace Conference lays the foundations of a new era of freedom and happiness for your people.

In the meantime His Majesty's Government will be glad to receive you as the informal diplomatic Representative of the Lettish Provisional Government.

A. Balfūra vēstule Z. Meierovicam par de facto atzišanu.

svinēt kādu citu dienu. Tomēr tiem, kas vēlas kritiski studēt Latvijas neatkarības vēsturi, ir jāzina, ka par Latvijas dibināšanas dienu ir dažādi uzskati. Zinot notikumus, uz kuriem pamatojas šie dažādie uzskati, ir viegli izskaidrot, kā varēja gadīties, ka Lielbritānija atzina Latviju jau 11. novembrī — nedēļu pirms Latvijas proklamēšanas Rīgā.

Par Latvijas Tautas padomes dibināšanu ir vēl kāds cits uzskats. Vācija par savu pārstāvi Rīgā bija izraudzījusi Augustu Vinnigu. Savās atmiņās, kas publicētas 1921. gadā, Vinnigs raksta, ka viņš bijis tas, kas ieteicis latviešu politiķiem dibināt Latvijas Tautas padomi un Pagaidu valdību. Vinnigs raksta, ka par to viņam bijusi saruna Rīgā ar Miķeli Valteru, un nelaimīgā kārtā min arī datumu, kad šī saruna it kā notikusi. Miķelis Valters tai dienā bija Berlīnē. Tādā veidā sabrūk Vinniga versija, ka viņš būtu bijis Latvijas Tautas padomes idejas ierosinātājs. Šis piemērs par Latvijas Tautas padomes dibināšanu tomēr rāda, ka par vienu un to pašu notikumu ir iespējami ļoti atšķirīgi stāsti. Tas arī rāda, cik grūts ir vēsturnieka uzdevums noskaidrot patiesību.

Brīvības cīņas

Kad 1918. gada 18. novembrī Tautas padome pasludināja Latvijas neatkarību, visā Latvijā valdīja svešas varas. Gandrīz visu Latviju bija ieņēmis vācu okupācijas karaspēks, un tikai pašos ziemeļos valdīja igauņi. Tikai 1920. gada sākumā Latvijas teritorija bija atbrīvota. *Latvijas vēstures atlanta* 156. lp. sešās kartēs mūsu vēsturei nozīmīgos datumos ir rādīts, kā norisinājās brīvības cīņas un kā Latvija pakāpeniski atbrīvojās.

Saskaņā ar pamiera noteikumiem, ko sabiedrotie 1918. gada 11. novembrī bija diktējuši Vācijai, pēdējai bija jāatstāj savs karaspēks Baltijas valstīs, kamēr tās paspēj noorganizēt pašas savu karaspēku. Vācu armijā tomēr disciplīna bija sabrukusi, un tā sāka no okupētajām Baltijas valstīm izvākties, iekāms bija noorganizējušās Baltijas valstu nacionālās armijas. Vāciešiem uz pēdām sekoja sarkanarmija.

Lai maskētu krievu imperiālismu, Krievijas diktators Ļeņins pavēlēja Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un Ukrainā dibināt padomju valdības, jo tad „šovinisti nevarēs uzskatīt mūsu armijas virzīšanos uz priekšu par okupāciju”. Šis rīkojums nebija pa prātam latviešu boļševikiem, jo viņi nevēlējās, kā viņi teica, Latvijas „valstiņas”

dibināšanu, bet gribēja palikt pie Krievijas. Neņemot vērā šos iebildumus, krievi 1918. gada 5. decembrī nodibināja Padomju Latvijas valdību ar Ļeņina ieceltiem valdības locekļiem un Pēteri Stučku kā priekšsēdi. Neko neprasot pašu dibinātajai valdībai, krievi 1918. gada 25. decembrī pasludināja Latvijas padomju republiku, ko jau trīs dienas pirms tās nodibināšanas bija atzinusi Padomju Krievija.

Latviešu sarkanie strēlnieki labprāt piedalījās boļševiku invāzijā Latvijā, jo saskatīja tajā iespēju atgriezties dzimtenē. Tomēr daudzas latviešu sarkano strēlnieku daļas Krievijas valdība aizturēja, metot tās cīņā citās frontēs, sevišķi tajos iecirkņos, ko krievi nespēja noturēt (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 149. lp.).

1918. gada decembra sākumā boļševiku spēki pārnāca pār Latvijas robežām. Samērā īsā laikā bija okupēta Latgale, un decembra beigās bija ieņemta Vidzemes lielākā daļa. Rīgu ieņēma 1919. gada 3. janvārī. Līdz janvāra beigām boļševiki bija okupējuši Zemgali un Kurzemi līdz Ventai. Neveiksmju dēļ Igaunijā sarkanarmijai vairs nebija spēka ieņemt visu Latviju.

Boļševikiem pretī stājās steigā noorganizētais mazais latviešu kaŗaspēks pulkveža Oskara Kalpaka vadībā un skaita ziņā prāvākās Latvijas vāciešu noorganizētās zemessargu formācijas. Sociāldemokrāti Latvijas Tautas padomē uzskatīja, ka Latvijā sācies pilsoņu kaŗš, un, deklarējot, ka nevēlas būt par to līdz atbildīgi, no Tautas padomes izstājās.

Igaunijas un Latvijas ūdeņos bija ieradušies arī sabiedroto (angļu, franču un amerikāņu) kaŗakuģi, bet kaŗa norisē viņi necik jūtami neiejaucās. Lielākais atbalsts bija no sabiedrotajiem saņemtie ieroči un municija, par ko vēlāk bija krietni dārgi jāsamaksā.

Vācijas brīvprātīgo korpusi

Kaut pamiera līgumā ar sabiedrotajiem Vācijai bija uzdots pienākums pagaidām aizsargāt jaundibinātās Baltijas valstis pret boļševikiem, vācieši atkāpās. Vietām viņi pat atstāja boļševikiem savus ieročus. Ūzariskās Vācijas politika, atbalstot Ļeņinu, tagad tai atriebās. Arī vāciešus bija inficējis boļševisms. Vācijā pašā tikai ar pūlēm apspieda boļševiku sacelšanos. Tur sāka izplatīties uzskats, ka kaŗu pret sabiedrotajiem Vācija pazaudējusi tieši tādēļ, ka vācu komūnisti un vispār kreisie tai izdarījuši „dūča dūrienu mugurā”. Pamiera noteikumos, ka Vācijai jāsarģa jaunās Baltijas valstis, Vācijas

konservatīvās aprindas saskatīja iespēju atkal nodibināt Vācijā monarchiju, atjaunot Vācijas bruņotus spēkus un iegūt bazi, no kurienes varētu organizēt jaunu karu, un tā panākt uzvaru. Kā pirmā vācu brīvprātīgo vienība cīnā pret boļševikiem Latvijā pēc Vācijas pārstāvja Augusta Vinniga ierosinājuma nodibinājās „dzelzbrigāde” no Vācijas rēgulārā karaspēka brīvprātīgajiem. Tajā tomēr pieteicās samērā maz karotāju. Kad „dzelzdivīzija”, (kas bija izaugusi no „dzelzbrigādes”) 1918. gada 22. decembrī bez cīņas atdeva boļševikiem Cēsis, radās arī šaubas par tās kareivisko garu.

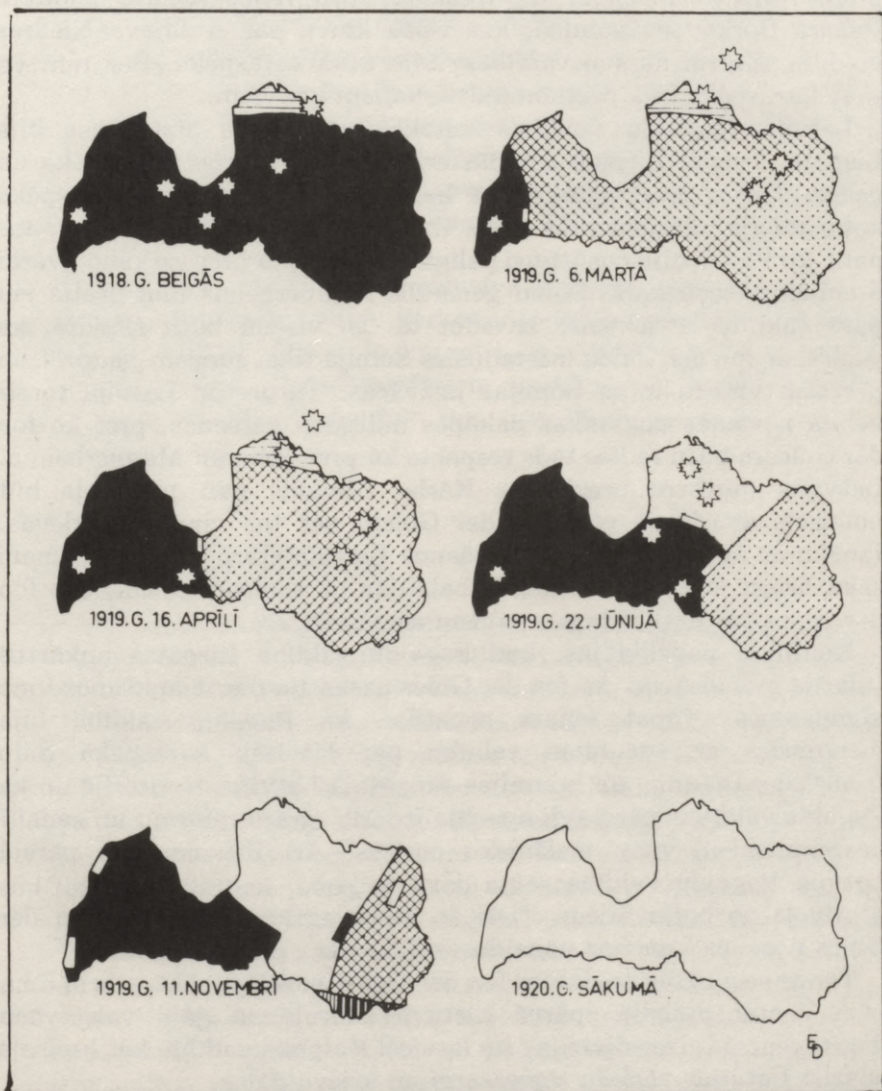
Latvijas valdība ar saviem mazajiem bruņotajiem spēkiem bija izmisumā un, lai iegūtu vairāk karotāju, 1918. gada 29. decembrī noslēdza līgumu ar Vācijas pārstāvi Vinnigu. Saskaņā ar šo līgumu Latvijas valdība bija ar mieru piešķirt Latvijas pavalstniecību visiem citvalstu armiju piederīgajiem, kas četras nedēļas cīnīsies brīvprātīgo formācijās kaujās pret boļševikiem. Līgumu no Latvijas puses parakstīja ministru prezidents Kārlis Ulmanis, tirdzniecības un rūpniecības ministrs Spricis Paegle un apsardzības ministrs Jānis Zālītis. Bez galvenā paraģrafa par pavalstniecības tiesību piešķiršanu brīvprātīgiem cīnītājiem līgums vēl paredzēja, ka Latvijas vāciešiem ir tiesības iestāties valstsvācu brīvprātīgo formācijās un ka valstsvācu virsnieki un instruktori var būt instruktori Latvijas vāciešu zemessargu rotās. Līgums tālāk garantēja Latvijas vāciešiem tiesības nodibināt kaujas vienības un nokārtoja formālītātes, kā valstsvācieši var pieprasīt Latvijas pavalstniecību.

Šis līgums vēlāk radīja daudz pārpratumu. Kaut līgumā ne ar vārdu nebija teikts, ka brīvprātīgajiem piešķirs arī zemi, Vācijas brīvprātīgo vervēšanas biroji sludinājumos avīzēs brīvprātīgajiem apsoliya, ka viņi varēs Latvijā iegūt zemi. Lai noķengātu neatkarīgās Latvijas valdību, arī boļševiku vēsturnieki apgalvo to pašu — ka šī valdība brīvprātīgajiem apsolījusi Latvijā zemi.

Tikojot pēc zemes un saskatot iespējas turpināt karošanu, Vācijā pieteicās tūkstošiem brīvprātīgo. Tā radās 18 brīvkorpusi. Šie brīvkorpusi iesaistījās cīņās tikai pēc tam, kad boļševiku spēki bija aizgājuši līdz Ventai un tur nostiprinājušies.

Vairākas valdības Latvijā

1919. gada sākumā Latvijā bija divas valdības, bet aprīlī pat trīs. Tās bija: pirmkārt, Latvijas nacionālā valdība, kas pieticīgi saucās par Latvijas pagaidu valdību, otrkārt, Padomju Latvijas valdība ar

VĀCIEŠI BOĻŠEVIKI
 LATVIEŠI IGAUŅI LIETUVIEŠI POĻI
 LATVIEŠU BRUŅOTO SPĒKU VEIDOŠANĀS CENTRI

Latvijas atbrīvošanas cīņas 1918 — 1920. g.

priekšsēdi Pēteri Stučku, un, treškārt, aprīlī radās vāciešu inspirētā Oskara Borkovska valdība, kas vēlāk kļuva par Andrieva Niedras valdību. Katrai no šīm valdībām bija savs karaspēks. Bez tam vēl savs karaspēks bija pretkomunistiskajiem krieviem.

Latvijas pagaidu valdības mitekļis pēc Rīgas atstāšanas bija Liepāja. Turpat Liepājā atradās arī vācu brīvprātīgā karaspēka un nelielā krievu pretkomunistiskā karaspēka centrs. Vācu karaspēka komandieris bija ģenerālis grāfs Rīdigers fon der Golcs (Goltz), tas pats, ko Vācija bija nosūtījusi palīgā somiem cīņā pret sarkano gvardi Somijas pilsoņu karā. Somu ģenerālis Mannerheims bija pratis jau pašā sākumā attieksmes izveidot tā, lai visiem būtu skaidrs, ka vācieši ar fon der Golcu ir ieradušies Somijā tikai somiem palīdzēt un pēc tam viņiem ir no Somijas jāizvācas. Turpretim Latvijā toreiz nebija nevienas augstākas pakāpes militāras personas, pret ko fon der Golcam būtu radies tāds respekts kā pret ģenerāli Mannerheimu. Latvijas ministru prezidents Kārlis Ulmanis gan mēģināja būt noteicējs attieksmē pret fon der Golcu, bet tas viņam neizdevās. Iznākumā ar fon der Golca ierašanos Liepājā starp viņu un Ulmani sāka briest konflikts. Ulmanis balstījās uz sabiedrotajiem, bet fon der Golcs tos uzskatīja par saviem ienaidniekiem.

Konflikts padziļinājās, kad Pagaidu valdība Liepājas apkārtnē izdarīja mobilizāciju, ko fon der Golcs uzskatīja par iejaukšanos viņa kompetencē. Tāpat viņam nepatika, ka Pagaidu valdība bija vienojusies ar Igaunijas valdību par latviešu karaspēka daļu formēšanu Igaunijā un Igaunijas okupētajā Latvijas teritorijā un ka Pagaidu valdības pārstāvji apsoltja izdarīt agrāro reformu un sadalīt bezzemniekiem vācu muižnieku muižas. Arī Kurzemē un pārējā Latvijā Pagaidu valdība solīja darīt to pašu, kad šie apgabali būs atbrīvoti no bolševikiem. Tieši šo solīto agrārreformu dēļ fon der Golcs nosauca Latvijas pagaidu valdību par „pusbolševistisku”.

Tādos saspīlētos apstākļos fon der Golcs pavēlēja sākt uzbrukumu pāri Ventai. Labajā spārnā Lietuvā uzbrukumā gāja valstsvācu daļas, centrā „dzelzdivīzija” un latvieši Kalpaka vadībā, bet kreisajā spārnā Latvijas vāciešu zemessargi un krievu daļas.

Kalpaks krīt

Mežā pie Airītēm (ceļā no Skrundas uz Saldu) 1919. gada 6. martā notika liktenīgs pārpratums. Kopējā vācu un latviešu karaspēka ofensīva norisinājās, virzoties uz priekšu mazām grupām. Mežainā,

grūti pārredzamā apvidū notika apšaude starp kādu dzelzdivīzijas grupu un pulkveža Oskara Kalpaka vadīto vienību, un šai apšaudē krita latviešu spēku virspavēlnieks Kalpaks, divi citi viņa virsnieki un vācu sakarvirsnieks, kas bija piekomandēts Kalpakam. No dzelzdivīzijas krita četri un ievainoja piecus. Bez jebkāda pamata ir izteiktās aizdomas, ka vācieši Kalpaku tišām nošāvuši.

Latviešu bataljona komandēšanu pēc pulkveža Kalpaka krišanas uzņēmās pulkvežleitnants Jānis Balodis. Pēc Saldus ieņemšanas viņu paaugstināja par pulkvedi.

Pie Ventas 3. martā sāktā ofensīva sekmīgi turpinājās, un 26. martā bija sasniegta Lielupe. Padomju Latvijas karaspēks neizrādīja nekādu lielu cīņas spar, jo karavīri bija vīlušies krievu ieceltajā boļševiku valdībā. Pa aizsalušajiem purviem pārvietojoties, būtu bijis viegli ieņemt Rīgu, bet fon der Golcs pavēlēja ofensīvu pārtraukt.

Apsvērsums Liepājā

Daļu vācu zemessargu un dzelzdivīzijas karavīru apmainīja ar latviešu daļām un no frontes nosūtīja atpūtā uz Liepāju. Tur 1919. gada 16. aprīlī šīs vācu daļas atbrūvoja latviešu sardzi pie ministrijām un mēģināja apcietināt ministru prezidentu Kārli Ulmani. Tas tomēr neizdevās, jo Ulmanis paglabās angļu misijas telpās un vēlāk pārcēlās uz ostā noenkurotā tvaikoņa *Saratov*. Kaut gan fon der Golcs noliedza, ka apvērsums noticis ar viņa ziņu, viņš pret to izturējās labvēlīgi. Tomēr zemessargi un „dzelzdivīzijas” karavīri, kas bija izdarījuši apvērsumu, nebija politiķi un pēc apvērsuma nezināja, kā tikt pie jaunas valdības. Tikai 26. aprīlī Liepājas apgabaltiesas prokuroram vācietim Oskaram Borkovskim izdevās sastādīt jaunu valdību. Pēc tam 11. maijā ministru prezidenta amatu uzņēmās mācītājs un rakstnieks Andrievs Niedra. Līdz ar to Latvijai bija trīs valdības — Kārļa Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība uz kuģa Liepājas ostā, Andrieva Niedras vadītā valdība Liepājā un Pēteru Stučkas vadītā boļševiku valdība Rīgā.

Sabiedrotie atbalstīja Kārli Ulmani. Vācu karaspēka daļas atbalstīja Andrievu Niedru, bet Vācijas valdība paskaidroja, ka Latvijas valdības jautājums ir tās iekšēja lieta. Krievija atbalstīja Pēteri Stučku. Apvērsums tomēr panāca, ka Kārli Ulmani turpmāk atbalstīja plašas latviešu tautas aprindas. Tā kā Ulmanis kopš Latvijas proklamēšanas bija spiests sadarboties ar vāciešiem (ko tauta uzskatīja par

latviešu ienaidniekiem), tautas atbalsts viņam nebija visai liels. Tagad, kad vācieši bija vērsušies pret Ulmani, tautas noskaņojums strauji mainījās par labu Pagaidu valdībai. Arī sociāldemokrāti atgriezās Tautas padomē, aizmirstot savu viedokli, ka nevēlas veicināt brāļu karu pret komunistiem.

Rīgas ieņemšana

Rīgas iedzīvotājiem boļševiku valdīšanas laikā bija jāpiedzīvo grūtas dienas. Tur plosījās sarkanais terrors — boļševiki noslepkavoja pāri par tūkstoti mierīgo iedzīvotāju. Rīgā bija bads, un bada nāvē mira 1047 personas. Pavisam 1919. gadā Rīgā nomira 13 000 personu, kamēr 1920. gadā mirušo skaits bija 4200. Terrora un bada posta dēļ rīdzinieki ar ilgām gaidīja, kad Rīgu atbrīvos.

Kurzemē latviešu vienībās bija 2500 un vācu zemessargu vienībās 3500 karotāju. Šo Latvijas vāciešu zemessargu rindās bija daudz valstsvācu brīvprātīgo. No kopskaitā 6000 vīriem frontē bija ap 4000, bet aizmugurē 2000 vīru. Pret šiem 4000 karavīriem boļševikiem bija 10 000 līdz 12 000 vīru liela armija, to skaitā daudz krievu, tatāru un citu tautu karotāju.

Uzbrukums Rīgai sākās 1919. gada 22. maijā. Uzbrucējus komandēja vācu majors Alfrēds Flečers. Boļševiku atvaires uzbrukums pie Bauskas un Kalnciema bija neveiksmīgs. Latviešu nacionālie spēki un vācieši četrās kolonnās sāka uzbrukumu Rīgai. Pārsteiguma triecienā vācu „dzelzdivīzijas” daļām izdevās pārauļot pār Daugavas koka tiltu un, iebrūkot Rīgas Citadelē, atbrīvot tur sadzītos cietumniekus. Pēc tam smagās cīņās izdevās ieņemt Daugavas dzelzs tiltu un Rīgu. Latviešu daļas tikai nākošajā dienā varēja ienākt Rīgā. Atriebjoties par sarkanā terrora aktiem, vācu karaspēks sarīkoja baltā terrora aktus. Niedras valdība, kas pēc Rīgas ieņemšanas tur ieradās, nebija spējīga šo terroru apturēt. To beidzot ar lielām pūlēm panāca sabiedroto militāro misiju pārstāvji, kas arī ieradās Rīgā. Pēc Rīgas ieņemšanas ģenerālis fon der Golcs pavēlēja Rīgas atbrīvotājiem vērst uzbrukumu pret ziemeļiem, nevis pret austrumiem, lai vajātu bēgošos boļševikus.

Ziemeļnieku cīņas

Pēc ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa vienošanās ar igauņu valstsvīriem un igauņu armijas vadību Tallinā, Tērbatā un Pērnāvā

dibinājās karaspēka rotas, kurās ieskaitīja Latvijas pilsoņus. Kopā ar šīm latviešu daļām un latviešu partizāniem igauņi atbrīvoja Ziemeļvidzemi no boļševikiem. Jūnijā bija sasniegta Daugava. Igaunų virspavēlniecības vadībā darbojās latviešu Valmieras un Cēsu pulks. Cēsu pulkā iekļāvās Cēsu un Valmieras reālskolas nodibinātā Cēsu skolnieku rota. Tajā iestājās 128 zēni 14 līdz 20 gadu vecumā.

Vācu zemessargu uzbrukums Cēsīm

Ziemeļlatvijas karaspēks un arī igauņi atbalstīja Ulmaņa valdību. Turpretim fon der Golcs atbalstīja Niedras valdību. Lai apturētu Ulmanim uzticīgā karaspēka virzišanos tālāk, ģenerālis fon der Golcs pavēlēja vācu zemessargu daļām (kurās bija ietilpināta arī „dzelzdivīzija”) atņemt Cēsis sabiedrotajiem igauņiem un latviešiem. Mēģinājums neizdevās, un igauņu virspavēlnieks ģenerālis Laidoners pieprasīja, lai zemessargi atkāpjas aiz viņa norādītās līnijas. Majors Flečers (ko Niedras valdība bija iecēlusi par „latviešu” armijas virspavēlnieku) vēlējās vienoties ar ģenerāli Laidoneru, lai viņš atzīst Niedras valdību un lai Ziemeļlatvijas latviešu brigādi nodod Niedras valdības rīcībā. Flečers arī vēlējās, lai igauņi atstāj Vidzemi. Ģenerālis Laidoners Flečera sūtīto delegāciju nepieņēma. Tad vācieši sāka uzbrukumu Cēsīm, un 6. maijā pēc cīņām, kas ilga visu dienu, Cēsis krita vācu rokās.

Pulkveža Baloža latviešu karaspēka daļa tai laikā atradās Vecpiebalgas un Ērgļu rajonā un neiejaucās cīņā ne vienā, ne otrā pusē. Par to vēlāk Balodim ir izteikti pārmetumi. Balodis aizstāvējās, norādot, ka sabiedroto militārā misija viņam ieteikusi palikt neitrālam. Baloža stāvoklis bija ļoti grūts. Militāro operāciju ziņā viņš bija pakļauts fon der Golcam un vācu zemessargu komandierim, kas būtu vēlējies, lai Balodis iesaistās cīņā pret igauņiem un ar tiem sabiedrotā ziemeļlatviešu karaspēka daļām. To Balodim neatļāva viņa latviskā sirdsapziņa. Labākā izeja šai kļūmīgajā stāvoklī bija palikt neitrālam. No otras puses, ir iespējams, ka sabiedroto militārā misija tiešām ieteica Balodim palikt neitrālām, jo tā ļoti aktīvi iejaucās konfliktā, mēģinot samierināt igauņus un viņu sabiedrotos latviešus ar vāciešiem. Ar sabiedroto militārās misijas starpniecību nolīga pamieru, bet vācieši sāka jaunu uzbrukumu. Kaujas beidzās 23. jūnijā ar igauņu un latviešu uzvaru. Igaunų ieņēma Cēsis un kopā ar latviešu ziemeļnieku daļām turpināja virzīties uz Rīgu. Militāro neveiksmju dēļ fon der Golcs vairs Niedras valdību neatbalstīja, un

1919. gada 26. jūnijā tā atkāpās. Strazdumuižas pamiers 1919. gada 3. jūlijā pagaidām izbeidza cīņas starp vāciešiem un sabiedrotajiem latviešiem un igauņiem. Rīdzinieku jūsmīgi sagaidīti, Rīgā ienāca latviešu ziemeļnieku karavīri. Vēl lielāka bija rīdzinieku sajūsma, kad 1919. gada 8. jūlijā ar kuģi *Saratov* Rīgā ieradās ministru prezidents Ulmanis ar valdību.

Bermonta uzbrukums

Pēc Niedras valdības militārā un politiskā bankrota Latvijā vēl bija divas valdības — Ulmaņa nacionālā valdība Rīgā un boļševiku valdība Rēzeknē. Ulmaņa valdības nodomu atbrīvot Latgali un padzīt boļševistisko valdību no Rēzeknes aizkavēja jauns uzbrukums Rīgai. Lai saprastu, kā tas notika, jāraksturo 1919. gada notikumi Krievijā (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 147. lp.).

1919. gadā Krievijā risinājās pilsoņu karš. Pret boļševikiem bija noorganizējušās vairākas t. s. balto armijas. Sibīrijā un Urālos valdīja cariskās Krievijas flotes admirālis Aleksandrs Kolčaks. Kaukāzā bija noorganizējusies balto armija, ko komandēja ģenerālis Pēteris Vrangels. Krimā un Ukrainā bija ģenerāļa Antona Deņikina armija. Igaunijas teritorijā bija nodibinājusies balto krievu armija ģenerāļa Nikolaja Judeniča vadībā. Kaut gan Kolčaku uzskatīja par visu balto spēku virspavēlnieku, balto armijas savu darbību nesaskaņoja, kas beigās izrādījās ļoti kļūmīgi.

Vācijā atradās daudz krievu karagūstekņu, kas neatzina komūnismu un kuņus tādēļ centās vervēt balto armijas. Arī Latvijā nodibinājās baze krievu brīvprātīgo karotāju vervēšanai starp krievu karagūstekņiem Vācijā. Par šo brīvprātīgo daļu komandieri izvirzījās kāds dēkainis, kas sākumā saucās par Pāvilu Bermontu, bet vēlāk par kņazu Pāvilu Avalovu-Bermontu. 1919. gada jūnijā Bermonts ieradās Jelgavā, lai dibinātu šeit jaunu balto krievu armiju, ko nosauca par Rietumkrievijas armiju.

Strazdumuižas pamierā bija nolīgts, ka vācu brīvkorpusi atstās Latvijas teritoriju un visi valstsvācu brīvprātīgie atgriezīsies Vācijā. Ģenerālis fon der Golcs to nevēlējās. Izeju viņš atrada tā, ka visi brīvkorpusu karavīri iestājās Rietumkrievijas armijā. Viņi piesprauda pie cepures ovālo krievu kokardi un aplika ap roku saiti ar pareizticīgo krustu, tā vienā naktī no vāciešiem pārvēršoties par krieviem. Ģenerālis Judeničs plānoja sākt uzbrukumu Pēterpilij no Igaunijas teritorijas. Admirālis Kolčaks Bermonta karaspēku pakļāva ģenerā-

lim Judeničam. Tas pavēlēja Bermontam un viņa kaŗaspēkam ierasties Narvas frontē. Bermonts šo rīkojumu ignorēja.

Niedra un viņa bijušie valdības locekļi uzturēja sakarus ar Bermontu un fon der Golcu. Kopējā apspriedē viņi nolēma uzbrukt Rīgai, lai gāztu Ulmaņa valdību un pēc tam arī Igaunijas valdību. Gatavojoties uzvarai, Bermonts Jelgavā nodibināja savu Latvijas valdību, un tā Latvijā atkal bija trīs valdības. Bermonta kaŗavīri sāka atbruņot latviešu komandantūras Zemgalē un Kurzemē un lietuviešu komandantūras Lietuvā. Sabiedriskajām ēkām uzvilka cariskās Krievijas baltzilisarkano karogu. Bermonta „valsts” izlaida arī savu naudu. (Vēlāk Latvijas valsts uz šo naudaszīmju loksneņ, kam iespiedums bija tikai vienā pusē, iespieda Latvijas pastmarkas.) Bermontieši izlaida arī savas pastmarkas, gan pārspiežot Latvijas pastmarkas, gan iespiežot no jauna agrākās krievu pastmarkas ar labojumiem.

Bermonta rīcībā bija ievērojami spēki — pavisam 51 000 vīru. No tiem 40 000 bija vācu brīvprātīgie, bet 11 000 krievi — agrākie krievu gūstekņi Vācijā. Turklāt šim kaŗaspēkam bija labs bruņojums. Latviešu spēki bija iesaistīti Latgales atbrīvošanas cīņās pret boļševikiem, tādēļ Rīgas aizstāvēšanai bija tikai 11 500 vīru, no tiem kaujas sastāvā 5000. Latviešu bruņojums bija daudz vājāks par bermontiešu bruņojumu.

Bermontieši sāka uzbrukumu 1919. gada 7. oktobrī, ieņemot Tukumu. Uzbrukums no Jelgavas puses Rīgas virzienā sākās nākošajā dienā. Pēc nīknām kaujām bermontieši 10. oktobrī sasniedza Daugavu pie Rīgas. Latviešu spēki nostiprinājās Rīgā Daugavas labajā krastā steigā izraktajos ierakumos. Bermontiešu uzbrukumus pie Jaunjelgavas latviešu spēki atsita. Angļu kaŗa kuģu artilērijas uguns atbalstā latviešu spēkiem izdevās pārcelties pār Daugavu tās platākajā vietā pie Daugavgrīvas, ko bija ieņēmuši bermontieši. Angļu kaŗa kuģu palīdzību bija sniedzis admirālis sērs Volters Kovens (Cowan) pats pēc savas iniciatīvas, neizprasot angļu admirālītātes atļauju.

Atvelkot kaŗaspēku no Latgales frontes un saņemot lielu brīvprātīgo pieplūdumu, latviešu armijas vadībai izdevās sakoncentrēt spēku pārsvaru pret bermontiešiem. Ar angļu kaŗa flotes artilērijas atbalstu latviešu spēki pie Rīgas 5. novembrī sāka pretuzbrukumu bermontiešiem. Pretuzbrukums norisinājās arī pie Jaunjelgavas. 11. novembrī bermontieši bija atspiesti līnijā no Slokas līdz Bauskai. Pēc trim dienām ieņēma Sloku. Bermontiešu uzbrukumu Grobiņai un Liepājai latviešu spēkiem izdevās atsist.

Pēc šīm neveiksmēm bermontiešu spēkus savā aizstāvībā pārņēma Vācijas valsts. Līdz ar to Latvija atradās kara stāvoklī ar Vāciju. Vācu uzbrukums sākumā sekmējās, bet tad pretuzbrukumā latviešu spēki 21. novembra vakarā ieņēma Jelgavu. Aizejot no Jelgavas, vācieši nodedzināja un uzspridzināja sabiedriskās ēkas, to skaitā skaisto Jelgavas pili un Pēterā akadēmiju. Tai pašā dienā latvieši ieņēma Tukumu un no Liepājas puses Aizputi. Laupīdams un dedzinādams vācu kaŗaspēks kopā ar krieviem atkāpās uz Lietuvu. 1919. gada 1. decembrī visa Kurzeme un Zemgale bija atbrīvota. Vācu un krievu kaŗaspēka izvākšanu no Lietuvas sekmēja sabiedroto misija.

Latgales atbrīvošana

Pēc bermontiešu sakaušanas teorētiski bija iespējams visus Latvijas bruņotos spēkus vērst pret austrumiem, lai atbrīvotu Latgali. Diemžēl, praksē apstākļi bija citādi. Vienprātība, kas valdīja tautā cīņu laikā pret bermontiešiem, tagad vairs tik stipra nebija. Kreisās aprindas vairāk runāja par miera līgšanu nekā par kara turpināšanu. Igaunija bija nolīgusi mieru ar Padomju Krieviju. Boļševikiem šis mierlīgums bija pirmais, un tas viņiem bija ļoti svarīgs, lai atbrīvotu kaŗaspēku, ko vērst pret t. s. baltajiem. Igaunijai kā pirmajai izdevās izkaulēt ļoti izdevīgus miera noteikumus. Bermonta kara igauņi Latvijai bija snieguši ievērojamu palīdzību, bet pēc mierlīguma ar Krieviju palīdzība izbeidzās.

Jaunajai Latvijas valstij par labu nāca tas, ka Krievija no mūsu austrumu frontes bija atvilkusi latviešu strēlnieku kaŗaspēku, to aizstājot ar krieviem un aziātiem. Mūsu kreisās aprindas tādēļ vairs nevarēja runāt par brāļu kara. Laimīgā kārtā arī Polija bija ieinteresēta savas frontes kreisās spārna nostiprināšanā pret boļševistisko Krieviju un bija ar mieru aizmirst savas vēsturiskās pretenzijas uz Latgali. Arī Lietuva bija ar mieru atteikties no savām prasībām pēc Ilūkstes apriņķa pagastiem, kuŗos dzīvoja lietuviešu minoritāte starp latviešu majoritāti. Latvija ar Poliju noslēdza militāras palīdzības līgumu, kam bija ļoti liela nozīme Latgales atbrīvošanas kara.

No Latvijas armijas 71 000 vīriem Latgales frontē bija 12 000. Krieviem tur bija 8000 vīru, bet ar daudz pārāku smago bruņojumu. Pret poļiem krieviem bija apmēram tikpat lieli spēki kā pret latviešiem. Apvienotie latviešu un poļu spēki 1920. gada janvāra sākumā

sāka sekmīgu uzbrukumu. 5. janvārī ieņēma Daugavpili, 21. janvārī bija ieņemta Rēzekne, bet pirms tam Latgales partizānu pulks bija ieņēmis Abreni (ko toreiz sauca par Pitalovu). Janvāra beigās bija sasniegta un pat vēl pārsniegta vēlākā Latvijas robeža. Par panākumiem Tautas padome pulkvedi Jāni Balodi paaugstināja par generāli.

Latvijas teritorija bija atbrīvota, un Latvijā bija vairs tikai viena valdība, jo boļševiku valdība aizbēga uz Maskavu. Cena par uzvaru bija augsta. Brīvības cīņās bija krituši un bez vēsts pazuduši pavisam 3029 kaņavīri, un ievainoto un kontūzēto bija pāri par 4000. Mazai tautai tas ir liels upuris. Totiesu bija iegūta brīvība. Pateicīgā tauta saviem kaņā kritušajiem visos novados uzcēla pieminekļus. Tagad okupanti šos pieminekļus ir nojaukuši. Pateicīgā tauta arī nolēma saviem varoņiem agrārreformā piešķirt zemi ārpus kārtas un atsvabināt viņus no mācību maksas universitātē un citās augstākajās skolās. Tagadējā okupācijas vara piešķirto zemi varoņiem ir atņēmusi, bet iegūto izglītību nevarēja atņemt citādi, kā viņus fiziski iznīcinot.

Mierlīgumi

Lai atbrīvotu savu kaņaspēku cīņām pilsoņu kaņā, boļševistiskā Krievija steidzās vispirms noligt mieru ar Igauniju 1920. gada 2. februārī (sk. iepriekš). Nākošā valsts, ar ko Krievija līga mieru, bija Lietuva (1920. gada 12. jūlijā). Miera sarunas ar Latviju Padomju Krievija ievadīja jau tad, kamēr vēl notika Latgales atbrīvošanas cīņas. Uz Maskavu izbrauca miera delegācija. Tā kā grūti bija paredzēt, cik nopietni Krievija vēlas mieru, Latvijas pārstāvji brauca kā Latvijas Sarkanā Krusta delegācija, lai runātu par gūstekņu apmaiņu. Latvijai bija arī jāņem vērā savu sabiedroto — Polijas un arī draudzīgās Somijas intereses.

Miera sarunas bija grūtas un ilgstošas. Bija jāvienojas ne vien par robežas nospraušanu, bet arī par to, lai Latvija, izdaloties no agrākās Krievijas, saņemtu pienācīgo daļu no kopējās mantas — dzelzceļu ripojošo materiālu, kuģus un Latvijas pilsoņu mantu, kas bija evakuēta uz Krieviju (fabriku iekārtu, bibliotēkas, arhīvus, arī Latvijas pilsoņu noguldījumus). Bija arī jākārtoto jautājums par to, kas ir Latvijas pilsoņi, un par bēgļu iespējām atgriezties.

Visilgstošākās bija sarunas tieši par robežām un par mantu. Kaut gan samērā ātri izdevās vienoties, ka robežas jānosprauž pēc

etnografiskā principa, ļoti grūti bija šo principu piemērot praksē. Tā kā boļševikiem viņu pilsoņu kara frontē stāvoklis uzlabojās, Latvijas delegācija sajuta arvien lielāku spiedienu, un beidzot tai vajadzēja piekāpties. Ar nelieliem labojumiem (lielākais bija pie Abrenes robežas nosprauda pa agrāko Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils apriņķa robežu. Viņpus šīs robežas palika daudzi Latgales zemnieki. Jāpiekāpjas bija arī jautājumā par dzelzceļu ripojošo materiālu un kuģiem. Fabriku iekārtu nesaņēma atpakaļ, no bibliotēkām un arhīviem saņēma tikai mazu daļu. Citu prasību apmierināšanai Latvija saņēma tikai 4 miljonus rubļu zeltā (prasība par Latvijas pilsoņu noguldījumiem vien bija 80 miljonu zelta rubļu). Miera sarunas no Maskavas pārcēla uz Rīgu, un mieru nolīga 1920. gada 11. augustā.

Ar šo mierlīgumu Padomju Krievija kā cariskās Krievijas mantiniece uz mūžīgiem laikiem atteicās no Latvijas teritorijas un tautas. Padomju Krievija atzina arī Latviju *de jure*. Kā Latvija, tā Padomju Krievija mierlīgumā svinīgi apsollja likvidēt savā teritorijā visas organizācijas, kas būtu naidīgas otrai valstij. Šo noteikumu Padomju Krievija pārkāpa jau otrā dienā pēc mierlīguma parakstīšanas. Tā gan likvidēja pašas dibināto Padomju Latvijas valdību, bet tās funkcijas tūlīt pārņēma komunistu partija. Komunistu partija aģitēja pret Latvijas valsti, kas arī līgumā bija aizliegts. Tomēr ar visiem defektiem līguma nozīme bija ļoti liela. Valsts, pie kuņas Latvija agrāk bija piederējusi, tagad bija atzinusi tās neatkarību, un citām valstīm vairs nebija pamata arī no savas puses šo neatkarību neatzīt.

Visnotaļ svarīgi bija, ka beidzot bija iestājies miers un neatkarīgā Latvija varēja sākt atjaunot izpostīto dzīvi. (Sk. ēku postījumus *Latvijas vēstures atlanta* 148. lp. un dzīvā spēka zaudējumu pēc tam, kad bēgļi bija atgriezušies, diagrammā *Latvijas vēstures atlanta* 163. lp.). Latvijas tauta varēja veidot savu politisko iekārtu pēc sava prāta, brīvās vēlēšanās ievēlot Satversmes sapulci. Karš bija uzvarēts, tagad bija jāuzvar miers. Boļševiku vēsturnieki apgalvo, ka Latvija nekad neesot bijusi neatkarīga. Latvija esot bijusi tikai rietumu kapitālistisko valstu kalps. Tomēr šie paši boļševiku vēsturnieki raksta, ka Latvija esot nolīgusi mieru ar Padomju Krieviju pretēji rietumu kapitālistisko valstu gribai. Pēdējais fakts ir pareizs — tikai tad rodas jautājums, kā var apgalvot, ka Latvija bija kapitālistisko valstu kalps? Kalpam taču jāklausa kungam. Tieši tas, ka Latvija gāja pati savu ceļu, pierāda, ka tā bija patiesi neatkarīga valsts.

ASTOTĀ DAĻA

LATVIJA
BRĪVO VALSTU SAIMĒ

ASTOTA DALA
PATYJA
BRIVO VAISTU SAIME

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

111

Satversmes sapulce

Latvijas satversmes sapulci ievēlēja vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās 1920. gada 17. un 18. aprīlī. Vispārējās vēlēšanas nozīmē, ka visiem pilngadīgiem Latvijas pilsoņiem bija balsošanas tiesības. Vēlēšanas bija vienlīdzīgas, jo katram bija tikai viena balss. Tās notika aizklāti, neviens cits nezināja, par ko kāda persona ir balsojusi. Proportcionālas vēlēšanas nozīmēja, ka ievēlētās partijas un grupas ieguva tik daudz mandātu no kopēji ievēlamiem 152 deputātiem, cik tām pienācās proporcionāli par partiju vai grupu nodotajām balsīm. Vēlēšanās piedalījās 85% balsot tiešīgo. Tā kā vēlēšanas bija brīvprātīgas — katrs varēja iet vai neiet balsot — šis piedalīšanās procents ir ļoti liels. Satversmes sapulce bija likumdošanas iestāde. Izpildu vara bija ministru kabinetam, kam vajadzēja iegūt Satversmes sapulces vairākuma atbalstu.

Satversmes sapulce darbojās divi gadus. Par savu prezidentu Satversmes sapulce ievēlēja Jāni Čaksti, kas tai pašā laikā bija arī valsts prezidents. Satversmes sapulces laikā darbojās divi ministru kabineti. Pirmais ministru prezidents bija tas pats, kas Tautas padomes laikā — Kārlis Ulmanis. Otrais ministru prezidents bija Zigfrīds Meierovics, kam iepriekšējos kabinetos bija lieli nopelni kā ārlietu ministram.

Galvenais Satversmes sapulces darbs bija Latvijas satversmes (t. i., valsts iekārtas) izstrādāšana. Jau tūlīt pēc sanākšanas Satversmes sapulce pieņēma noteikumus, ka Latvija ir patstāvīga, neatkarīga republika ar demokratisku valsts iekārtu un ka Latvijas valsti suverēnā vara pieder Latvijas tautai. Šie svarīgie noteikumi ietilpa vēlāk (1922. gada 15. februārī) pieņemtajā Latvijas satversmē. Šos divus pantus un vēl dažus citus svarīgus pantus varēja grozīt tikai ar tautas nobalsošanu. Tas nozīmēja, ka tikai pati tauta brīvi izteiktā nobalsojumā varēja atteikties no neatkarības. Kad 1940. gadā Latviju okupēja Padomju Savienība, tā pievienoja sev Latviju bez šāda tautas nobalsojuma. Tādēļ no starptautisko tiesību viedokļa tagadējā Latvijas okupācija ir nelikumīga. Tāpat ir nelikumīga Igaunijas un Lietuvas tagadējā okupācija. Vairums pasaules valstu arī tādēļ nav atzinušas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pievienošanu Padomju Savienībai.

Brīvās pasaules latviešu presē ir ieviesies nepareizs apzīmējums „Latvijas brīvvalsts”. Latvijas satversmē šāds termins nevienā vietā

nav lietots. Juridiskajā terminoloģijā *brīvvalsts* nav suverēna, t. i., pilnīgi neatkarīga valsts. Līdzīgi termini ir *brīvpilsēta* un *brīvosta* — arī tās, protams, nav suverēnas. Amerikas Savienoto Valstu stāti ir *brīvvalstis*, turpretim Latvija bija suverēna, t. i., pilnīgi neatkarīga. Termina *Latvijas brīvvalsts* vietā ir jālieto vai nu termins *Latvija*, vai *neatkarīgā Latvija*.

Saeimas

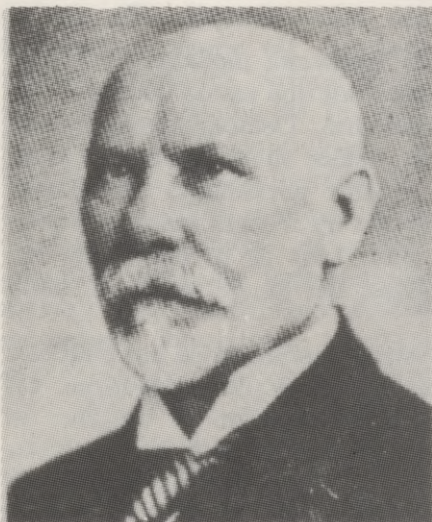
Latvijas satversme paredzēja, ka nākošā likumdošanas iestāde sauksies „saeima”. Tas bija Latvijas parlaments. Saeima ievēlēja savu prezidiju un arī valsts prezidentu. Saeimai atbildīgs bija ministru kabinets, kam vajadzēja saeimas uzticību. Saeima arī vēlēja valsts kontrolieri, centrālo vēlēšanu komisiju un apstiprināja amatā tiesnešus. Saeimu tāpat kā Satversmes sapulci ievēlēja vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Ievēlamo deputātu skaits bija simts.

Patstāvības laikā darbojās pavisam četras saeimas. Tās ievēlēja 1922., 1925., 1928. un 1931. gadā. Piekto saeimu vajadzēja ievēlēt 1934. gadā. Tomēr šis vēlēšanas nenotika, jo toreizējais ministru prezidents Kārlis Ulmanis izdarīja valsts apvērsumu un nodibināja Latvijā diktatūru.

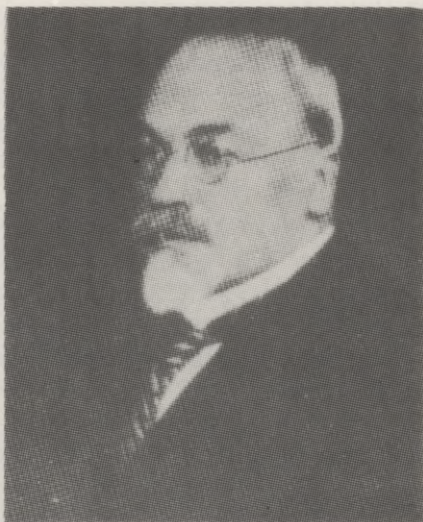
Tautas piedalīšanās saeimas vēlēšanās bija ļoti rosīga. No visiem balsot tiešgajiem parasti piedalījās ap 80% vēlētāju. Saeimas sēdes notika Rīgā Saeimas namā. Turpat notika arī saeimas komisiju sēdes. Komisijās iztirzāja likumprojektus, un pēc tam tos pieņēma vai noraidīja saeimas plēnārsēdē, t. i., kopsēdē. Savā pastāvēšanas laikā visas četras saeimas pieņēma pāri par tūkstoti likumu.

Pirmā un arī otrā saeima par valsts prezidentu ievēlēja Jāni Čaksti. Viņš jau pirms tam bija svarīgos Latvijas valsts amatos — Tautas padomes priekšsēdis (1918 — 1920) un Satversmes sapulces prezidents (1920 — 1922). Valsts prezidenta amatā Jānis Čakste bija līdz savai nāvei 1927. gadā. Pēc tam saeima par valsts prezidentu ievēlēja Gustavu Zemgalu, kas šai amatā bija līdz 1930. gadam. Nākošais saeimas vēlētais valsts prezidents bija Alberts Kviesis, kas šai amatā bija līdz 1936. gadam. No viņa valsts prezidenta amatu pārņēma Kārlis Ulmanis. Latvijas okupanti Ulmani deportēja uz Padomju Savienību.

Otra svarīgākā amatpersona pēc valsts prezidenta bija saeimas prezidents. Pirmās saeimas prezidents bija Frīdrihs Vesmanis, bet pārējo triju saeimu prezidents bija Dr. Pauls Kalniņš.

JĀNIS ČAKSTE

GUSTAVS ZEMGALS

ALBERTS KVIESIS

KĀRLIS ULMANIS

Valsts prezidenti.

Jānis Čakste (1859 — 1927): Tautas padomes priekšsēdis 1918 — 1920, Satversmes sapulces prezidents 1920 — 1922, valsts prezidents 1922 — 1927. Gustavs Zemgals (1871 — 1939): valsts prezidents 1927 — 1930. Alberts Kviesis (1881 — 1944): valsts prezidents 1930 — 1936. Kārlis Ulmanis (1877 — 1942): valsts prezidents 1936 — 1940.

Polītiskās partijas

Visā pasaulē demokratiskajās valstīs vēlēšanās piedalās politiskās partijas. Šīs partijas izstrādā un paziņo atklātībā savus nodomus, ko tās paredz īstenot, ja tās ievēlēs parlamentā. Demokratiskās valstīs pilsoņi, ievēlot parlamentu, ar to arī izsaka savu vēlēšanos, kādu valdību viņi vēlas, jo valdībai ir jādabū parlamenta vairākuma uzticība. Diktatūras valstīs turpretim vai nu ir tikai viena politiskā partija, vai politisko partiju vispār nav. Līdz ar to pilsoņiem nav nekādas izvēles, kādu valdību viņi vēlas, bet jāņem par labu, kāda valdība pati ar varu ir uzmetusies.

Atkarā no vēlēšanu likuma un arī tautas mentālītātes vai politiskā brieduma demokratiskajās valstīs var būt vai nu tikai nedaudzas, vai arī daudzas politiskās partijas. Valdību sastādīt ir vieglāk, ja politisko partiju ir nedaudz. Vairākums parlamentā tad sastāda valdību, bet mazākums parlamentā valdības darbību pastāvīgi kritizē. Tauta seko tam, kas notiek parlamentā, un ja tā opozīcijas kritiku atzīst par pamatotu, nākošās vēlēšanās opozīcijas partija iegūst vairākumu. Ja ir daudz partiju un nevienai no tām parlamentā nav vairākuma, tad valdība var sastādīties tikai, vairākām partijām nodibinot koalīciju, t. i., pagaidu vienošanos. Koalīcijas valdības, sevišķi tad, ja tās izveidojušas lielāks skaits partiju, parasti ir ļoti nestabilas. Vienai no sīkajām partijām atraujot valdībai savu atbalstu, iestājas valdības krīze, un valdībai jāatkāpjas. Tad izveido jaunu koalīciju līdz nākošajai krīzei. Ja parlamentā ir daudz partiju, tad var notikt tas, ko sauc par demokrātisko paradoksu — kāda sīka partija, kurai parlamentā ir tikai nedaudzi deputāti vai pat tikai viens, var ar savu balsi panākt uzticības vai neuzticības izteikšanu valdībai. Latvija piederēja pie tām demokratiskajām valstīm, kam bija daudz politisko partiju.

Kādēļ Latvijā bija daudz politisko partiju?

Latvijas pēdējā saimā bija 23 politiskās partijas. (Sk. *Latvijas vēstures atlanta* 168. lp., kur šīs partijas apvienotas septiņās grupās.) Lielākā bija Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija ar 20 deputātiem. Otrā pēc lieluma bija Latviešu Zemnieku savienība ar 14 deputātiem. Šīm divām lielākajām partijām sekoja (iekavās deputātu skaits): Kristīgo zemnieku un katoļu frakcija (8), Latvijas jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija (8), Strādnieku un zemnieku

frakcija (7), Demokratiskā centra un bezpartejisko sabiedrisko darbinieku frakcija (6), Kristīgais darba bloks (6), Latvijas vācu baltiešu partija (6), Krievu zemnieku frakcija (3), Latgales zemnieku progresīvā apvienība (3), Progresīvā apvienība (3), „Agudas Jisroel” (2), Jaunā zemnieku apvienība (2), Latvijas poļu katoļu frakcija (2), Progresīvā zemnieku frakcija (2). Pa vienam deputātam bija astoņām partijām: Agrāko naudas noguldītāju un citu cietušo partijai, Cionistu organizācijai „Mizrachi”, Krievu vecticībnieku darba tautas frakcijai, Latgales kreisajiem sociālistiem, Latvijas pagastu un apriņķu krievu darbinieku savienībai, Miera, kārtības un ražošanas apvienībai, Pareizticīgo un vecticībnieku vēlētajū un apvienoto krievu organizāciju frakcijai un Profesora Kārļa Baloža darba partijai. Kopā saeimā bija 100 deputātu.

25% no Latvijas iedzīvotājiem bija minoritātes. Šīm minoritātēm bija astoņas partijas. Tātad 25% iedzīvotāju bija 35% partiju. Latgalē bija 23,6% iedzīvotāju, bet partiju skaits bija 26,7% no latviešu partijām. Ārpus Latgales 11 latviešu partijas grupējās šādi: pilsoņiem bija sešas partijas (no tām puse bija ar vienu deputātu partijā), zemniekiem trīs partijas un sociālistiem divas — sociāldemokrāti un komūnisti. Pēdējie slēpās aiz „Strādnieku un zemnieku frakcijas” nosaukuma. Kā redzams, visiem nogrupējumiem bija lielāks skaits partiju, bet visvairāk (salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu) to bija minoritātēm. Krieviem bija divas partijas, žīdiem arī divas. Tāpat latgaliešiem bija daudz partiju: Kristīgo zemnieku un katoļu frakcija, Latgales zemnieku progresīvā apvienība, Progresīvā zemnieku frakcija, Latgales kreisie sociālisti. Bez tam vēl arī Latgales minoritātēm bija savas partijas.

Latvijā bija pieci iecirkņi, no kuriem vēlēja saeimas deputātus: Rīga, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale un Latgale. Deputātus vēlēja proporcionāli iedzīvotāju skaitam, kāds bija konstatēts iepriekšējā tautas skaitīšanā. Viena deputāta ievēlēšanai vajadzēja vidēji no 9000 līdz 10 000 balsu, bet daudzo sarakstu dēļ deputātu varēja ievēlēt arī ar mazāku balsu skaitu, pat ar tikai 5000 balsīm. Lai iesniegtu kandidātu sarakstu vēlēšanām, vajadzēja tikai 100 parakstu. Šis noteikums veicināja daudzo sarakstu iesniegšanu. Lai novērstu sīko partiju rašanos, pirms otrās saeimas vēlēšanām izdeva noteikumus, kas aizliedza nesekmīgajām partijām apvienot balsis, lai tomēr iedabūtu savu kandidātu. Noteikumi arī paredzēja 1000 latu drošības naudu, ko zaudēja partijas, kas nebija ieguvušas nevienu deputātu. Tomēr viss tas daudz panākumu nedeķa, un partiju skaits visu laiku pieauga.

Lai novērstu lielo saskaldīšanos sīkajās partijās, bija ierosinājumi grozīt satversmi. Vienkāršāk tomēr būtu bijis grozīt tikai vēlēšanu likumu, bet lielās partijas to nevēlējās, baidoties, ka tas tām varētu kaitēt.

Tā kā parlamentā nevienai partijai nebija absolūtā vairākuma, valdību varēja sastādīt tikai partiju koalīcija. Tā radās demokratiskais paradokss, ka no vieninieka partijas varēja atkarāties valdības liktenis. Tā kā saeimas priekšsēdis nebalso līdz, tad mazākais balsu skaits, lai valdība varētu darboties, bija 50. Opozīcijai tad bija 49 deputāti. Ja opozīcijai izdevās dabūt savā pusē vienu deputātu no vieninieka partijas, kas atbalstīja valdību, tad valdībai bija jāatkāpjas. Tādā veidā viens deputāts varēja noteikt valdības likteni, diktējot tai savas prasības. Praksē šis stāvoklis tik spilgti izteikts nebija, kaut bieži koalīcijai bija tikai 52 vai 53 balsu vairākums saimā.

Daudzās sīkās partijas bija neapšaubāms ļaunums, kas traucēja valdības darbu. Tomēr ir jāņem vērā, ka šīs daudzās partijas atspoguļoja tautas politisko centienu sadrumstalotību. Latvijas minoritātēm bija savi centieni, un, kā redzējām, tās bija vēl vairāk sadrumstalotas nekā latvieši. Latgaliešiem bija savi centieni, un būtu bijis pilnīgi neiespējami panākt, lai latgalieši atteiktos no savām partijām. Redzējām arī, ka latgalieši bija vēl vairāk sadrumstaloti nekā pārējie latvieši. Tādā veidā Latvijas parlamentā — kā Satversmes sapulcē, tā saimā — atspoguļojās patiesais stāvoklis tautas centienu ziņā. No otras puses, radnieciskās partijas bieži vien balsoja kopēji, un tādējādi parlamentā bija kreisais spārns, labais spārns un centrs.

Diagrammā *Latvijas vēstures atlanta* 168. lpp. redzams, kā mainījās partiju grupu samērs laikā no 1920. gada, kad vēlēja Satversmes sapulci, līdz 1931. gadam, kad ievēlēja pēdējo saeimu. Kreisais spārns visu laiku lēni, bet neatlaidīgi zaudēja. Zaudēja arī Zemnieku savienība. Sākumā ieguvējs bija labais spārns, bet pēdējā saimā tas zaudēja. Visu laiku ieguvējas bija minoritātes un centra partijas. Ieguvēji bija arī nenoteiktie grupējumi. Šīm pārmaiņām bija savi noteikti iemesli. Piemēram, pirms agrārreformas par sociāldemokrātiem balsoja bezzemnieki, bet pēc agrārreformas bezzemnieki kļuva par jaunsaimniekiem, kas nodibināja paši savu politisko partiju. Zemnieku savienība zaudēja atbalstītājus, kad nodibinājās jauna zemnieku partija. Minoritātes ieguva balsis, vēlēšanu laikā labāk organizējoties. Piemēram, vācieši visus savus vēlētajus ierakstīja kartotēkā un tā zināja, kurā vēlēšanu iecirknī būs balsu pārpalikums

Saeimas nams Rīgā.

un kur būs iztrūkums. Tā kā katrs vēlētājs varēja balsot tikai vienā balsošanas iecirknī, bet šo balsošanas iecirkni pats varēja izvēlēties, vācieši nogādāja savus balsotājus no vēlēšanu iecirkņiem, kur bija balsu pārpalikums, uz tiem, kur bija iztrūkums. Šādā veidā vācieši, rūpīgi aplēšot savas izredzes, ar 3,7% vācu tautības vēlētāju ieguva 4,6% balsu un 6% deputātu. Arī komunistu partija ar rūpīgu vēlēšanu organizāciju ieguva 7% deputātu, kaut viņiem piekritēju tautā bija daudz mazāk. Šis komunistu procents, ko viņi maksimāli brīvās vēlēšanās varēja iegūt, norāda, cik melīgi ir apgalvojumi, ka 1940. gada vēlēšanās tauta būtu brīvprātīgi balsojusi par komunistiem. Kā komunisti panāca uzvaru 1940. gada vēlēšanās, sk. 300. lappusē.

Demografiskā aina Latvijas patstāvības laikā

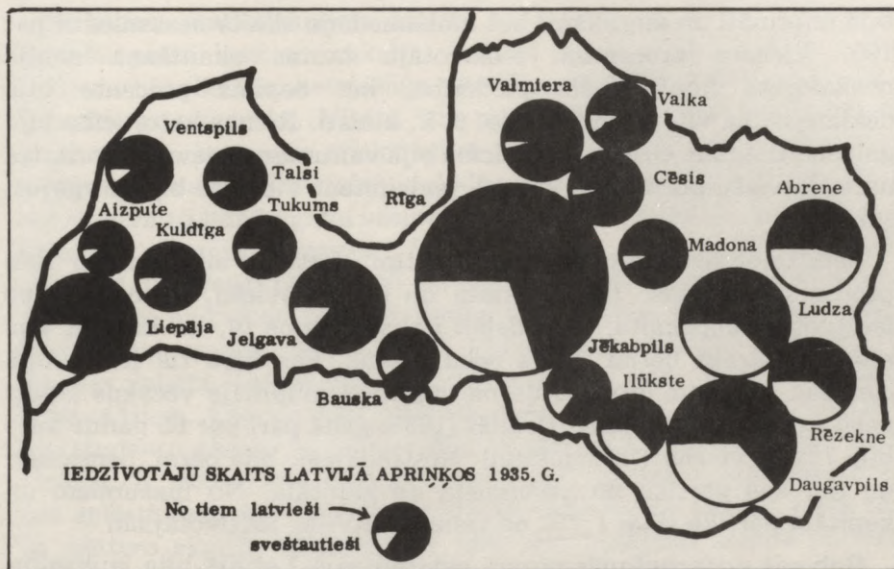
Demografija ir zinātne par tautu. Tā pēti tautas augšanu vai dilšanu, vecumuzbūvi un citas tautas fiziskās parādības, tāpat arī iedzīvotāju tautību, sociālo uzbūvi un kultūrálo līmeni.

Svarīgākā parādība ikvienas tautas dzīvē ir, vai tā aug vai dilst. Tikai augošām tautām ir garantēta vieta pasaulē. Augšanas un līdz ar to pastāvēšanas jautājums ir sevišķi svarīgs skaitā mazām tautām. Eiropā arī latvieši pieder pie skaitā mazām tautām. Ja neņem vērā Eiropas pundurvalstis (Andoru, Īslandi, Lichtenšteinu, Monako, Sanmarino un Vatikānu), tad Latvijas iedzīvotāju skaits, sasniedzot divus miljonus, bija lielāks tikai par Albāniju, Igauniju un Luksemburgu. Citāda aina bija teritorijas ziņā — Latvija bija lielāka ne vien par Albāniju, bet arī par Beļģiju, Dāniju, Holandi, Igauniju un Šveici. Tomēr tagadējā pasaulē kādas valsts nozīme ir vairāk atkarīga no tās iedzīvotāju skaita nekā no teritorijas lieluma.

Iedzīvotāju skaita augšana vai dilšana atkarājas no diviem faktoriem — dabiskā pieauguma un migrācijas. Dabiskais pieaugums atkarīgs no dzimstības samēra ar mirstību. Migrācijā ietilpst ieceļošana un izceļošana. Šai sakarā arī runā par mehānisko pieaugumu vai dilšanu pretstatā dabiskajam pieaugumam vai dilšanai.

Latvijas patstāvības laikā mehāniskajam pieaugumam bija maza nozīme, atskaitot pēckara posmu, kad no Krievijas atgriezās bēgļi. Pārējā laikā galvenais bija dabiskais pieaugums. Šai ziņā Latvija Eiropā bija ļoti zemā vietā. Skaitot uz 1000 iedzīvotājiem, tikai četrām valstīm bija vēl mazāks dabiskais pieaugums (Austrijai, Beļģijai, Igaunijai un Francijai), sešām valstīm pieaugums bija svārstīgs (dažās piecgadēs lielāks, dažās mazāks nekā Latvijai), bet 15 valstīs vai varbūt pat 16 valstīs, jo par Padomju Savienību noteiktu datu trūkst, dabiskais pieaugums bija lielāks.

Analizējot Latvijas mazā dabiskā pieauguma iemeslus, redzams, ka dzimstības ziņā Latvija nebūt nebija tik zemā vietā. Dzimstību bieži mēri, skaitot dzīvus dzimušos uz 1000 iedzīvotājiem. Precīzāks mērs tomēr ir, ja skaita dzīvus dzimušos uz 1000 sievietēm tajā vecumā, kad tās ir dzemdēt spējīgas. Skaitot uz 1000 iedzīvotājiem, no 25 Eiropas valstīm dzimstība bija zemāka nekā Latvijā 10 valstīs, bet ja skaita uz 1000 dzemdēt spējīgām sievietēm, tad 14 valstīs dzimstība bija zemāka nekā Latvijā, bet 11 valstīs augstāka. Ka dabiskā pieauguma ziņā Latvija tomēr bija tik zemā vietā, tur vainojama Latvijas iedzīvotāju lielā mirstība. Šo lielo mirstību savukārt var izskaidrot ar to, ka Latvijā bija relatīvi daudz veco ļaužu. Aplūkojiet Latvijas iedzīvotāju vecumuzbūves piramīdu *Latvijas vēstures atlanta* 163. lpp. Tur atradīsiet izskaidrojumu, kādēļ Latvijas iedzīvotāju dabiskais pieaugums neatkarības laikā bija tik

mazs. Kara un revolūcijas laikā Latvija bija zaudējusi daudz tieši spēka gados esošo iedzīvotāju, un bija palicis daudz veco ļaužu.

Latvijas neatkarības laikā kā tās vēsturiskais mantojums tur bija daudz nelatviešu. Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas, Latvijā bija 24,5% nelatviešu un 75,5% latviešu. Starp sveštautiešiem visvairāk bija krievi (10,6%), otrā vietā bija žīdi, tiem sekoja vācieši, poļi, baltkrievi, lietuvieši un mazāks skaits čigānu, ukraiņu, lībiešu un vēl citu. Neilgi priekš Latvijas okupācijas un, okupācijai sākoties, Otrā pasaules kara laikā lielāks skaits vāciešu izceļoja uz Vāciju un Vācijas okupētajiem apgabaliem.

Latvija nebija vienīgā Eiropas valsts ar lielu minoritāšu iedzīvotāju skaitu. Tāds pats stāvoklis bija arī citās Austrumeiropas valstīs — Igaunijā, Lietuvā, Polijā, Čehoslovākijā, Rumānijā. Viduseiropā Šveice bija daudznāciju valsts, pat ar četrām oficiālām valodām, kamēr Austrumeiropā valsts oficiālā valoda bija tikai valdošās tautas valoda.

Arī konfesionālā ziņā Latvija no vēstures bija mantojusi trīs galvenās konfesijas: vairumam iedzīvotāju bija evaņģeliski luteriskā konfesija, otrā vietā bija Romas katoļu konfesija un trešā vietā grieķu katoļi un viņiem radnieciskie vecticībnieki. Bez tam Latvijā bija arī Mozus ticīgie, baptisti un adventisti. Pavisam mazā skaitā

bija reformāti un anglikāņi, bet muhamedāņu skaits nerasniedza pat 100. Vienam procentam iedzīvotāju tautas skaitīšanā nebija noskaidrota konfesionālā piederība, bet nepilns procents bija deklarējis, ka viņi ir bez ticības, t. i., ateisti. Romas katoļticība bija galvenā Latgalē. Grieķu katoļticība bija vairumam krievu minoritātes un to latviešu pēctečiem, kas 19. gadsimtenī Vidzemē bija pārgājuši šai ticībā.

Salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, Latvijā bija samērā liels procents strādājošo (69% vīriešu un 55% sievietes, kopā 61% no iedzīvotāju kopskaita). Tas daļēji izskaidrojams tā, ka Latvijā bija relatīvi mazāks bērnu skaits nekā valstīs, kas kaņā tik ļoti nebija cietušas. Bez tam latviešu darba mīlestība mudināja vecākus ļaudis neiet atpūtā, bet turpināt strādāt (1935. gadā pāri par 65 gadus veco bija 7% no visiem strādājošiem). Nestrādājošie bija bērni, pensionāri un tie, kas pārtika no Ipašumiem un kapitāla. No Ipašumiem un kapitāla pārtika tikai 1,7% no visiem Latvijā iedzīvotājiem.

Galvenā nodarbošanās nozare patstāvīgajā Latvijā bija lauksaimniecība (58% no kopskaita, bet 68% no strādājošo skaita), otrā vietā bija rūpniecība un amatniecība (17% resp. 15%), tad sekoja tirdzniecība (6,5% resp. 6%), satiksme, publiskā administrācija, brīvās profesijas, izglītība, māksla, veselības kopšana un citas nozares.

Pēc sociālā stāvokļa grupējot, Latvijā bija ļoti mazs skaits uzņēmēju, kas nodarbināja algotu darbaspēku — tikai 6,5%, kas nodarbināja 25,4% no visiem iedzīvotājiem. Valsts un pašvaldības dienestā (ieskaitot armiju) strādāja 11% iedzīvotāju. Uzņēmēju, kas nodarbināja savas ģimenes locekļus bez noteikta atalgojuma, bija 20%, un šais uzņēmumos strādājošo ģimenes locekļu bija 24% iedzīvotāju. Uzņēmēju — vieninieku, kas uzņēmumā strādāja vieni paši, bija 8% no visiem iedzīvotājiem. Minētajos skaitļos ietilpst arī attiecīgo strādājošo piederīgie.

Ļoti svarīga demografiska parādība ir tautas izglītība. 1935. gada tautas skaitīšanā par izglītību jautāja, vai prot lasīt un rakstīt un vai prot valsts valodā lasīt un rakstīt, kā arī, kādas valodas bez valsts valodas prot runāt. Līdz 20 gadus vecajiem bez tam vēl bija jāatbild, vai viņi iet skolā un cik gadus ir skolā mācījušies. Diemžēl, 1935. gada tautas skaitīšanas materiālos ir publicēti tikai dati par skolēnu skaitu. Tai laikā bērniem no 8. līdz 14. gadam bija obligāti jāiet skolā. Tomēr 9,7% un Latgalē pat 12% šai vecumā skolā nemācījās. Šī ir parādība, ar ko nevarām lepoties.

No citiem statistiskajiem datiem ir zināms, ka 1935. gadā 92% latviešu prata lasīt un rakstīt. Latvijā dzīvojošiem vāciešiem šis procents bija lielāks, bet visiem pārējiem dažādu tautību iedzīvotājiem tas bija mazāks. Visām šīm minoritātēm tomēr Latvijā bija savas skolas, kur visus priekšmetus mācīja tēvu valodā. Sprotams, mācīja arī valsts (latviešu) valodu. Starptautiskā salīdzinājumā vairāk bērnu 5 līdz 14 gadu vecumā nekā Latvijā mācījās pamatskolās Zviedrijā, Somijā, Francijā, Itālijā, Beļģijā, Norvēģijā, Īrijā un Ungārijā. Turpretimpārējās 16 Eiropas valstīs šis skaits bija mazāks. Vidusskolu audzēkņu relatīvā skaita ziņā Latvija bija astotā vietā, bet relatīvi mazāk nekā Latvijā vidusskolās mācījās jaunieši 17 Eiropas valstīs. Universitāšu studentu skaita ziņā, skaitot uz 1000 iedzīvotājiem, Latvija bija pirmajā vietā Eiropā. Tomēr svarīgāks par studentu skaitu ir universitāšu absolventu skaits, un šai ziņā Latvija tik izcilā vietā nebija. Jāsaka gan, ka isti salīdzināmi dati nav aplēsti nedz par studentu, nedz arī par beigušo skaitu. Lieta tā, ka relatīvo skaitļu aplēsums uz 1000 iedzīvotājiem nerāda pareizo ainu. Latvijā bija daudz vecu cilvēku, bet universitātē studē vidējos gados esošie. Izdarot salīdzinājumu uz 1000 iedzīvotājiem, skaitļi tāpēc iznāk Latvijai nelabvēlīgāki.

Agrārās reformas

Kad nodibinājās neatkarīgā Latvijas valsts, viena no svarīgākām pārmaiņām, ja ne vissvarīgākā bija zemesīpašumu pārkārtojums, ko sauc par agrāro reformu. Kā visos citos politiskos un saimnieciskos pārkārtojumos, Latvija nebūt nebija vienīgā, kas izdarīja agrāro reformu. Tādas vairāk vai mazāk efektīvi notika visās pēckara jaunajās valstīs un daļēji arī vecajās valstīs.

Visradikālākais agrāro lietu pārkārtojums notika Krievijā. Kad 1917. gadā Krievijā varu sagrāba komunisti, to vadoņi centās dabūt savā pusē zemniecību. Šai nolūka visu zemi — kā valsts, tā privāto un baznīcas zemi — nodeva zemnieku komiteju ziņā. 1918. gada februārī komunisti pasludināja, ka zemesīpašuma tiesības ir atceltas un ka ikvienam ir tiesības apstrādāt zemi, bet nelietojot algotu darbaspēku. Tā kā vairums zemes jau bija zemnieku lietošanā kopš pirmskara laikiem, kultivētās zemes platība nepieauga, un vienīgais iznākums bija, ka no 1918. līdz 1920. gadam notika varmācīga ikgadēja zemes

pārdalīšana, radot pilnīgu chaosu. Tā kā rūpniecības sabrukuma dēļ zemniekiem nebija iespējams nopirkt patēriņa preces, viņi ražoja pārtiku un apģērbu tikai pašu vajadzībām. Lai apgādātu pilsētu iedzīvotājus un armiju, boļševiki 1918. gada maijā nodibināja „labības diktatūru”, izsūtot uz laukiem apbruņotas bandas, kas labību un citas pārtikas vielas zemniekiem atņēma. Reizē ar to boļševiki sāka laukos kūdit nabadzīgākos zemniekus pret turīgākiem zemniekiem, t. s. kulakiem. 1921. gadā Krievijas tautsaimniecībā draudēja pilnīgs sabrukums. Rūpniecība ražoja tikai 15% no pirmskaņa produkcijas, bet lauksaimniecība ap 40%. Transports bija sabrucis, un pilsētās trūka kurināmā. Nelabvēlīgie laika apstākļi radīja pilnīgu krīzi, un 1920. un 1921. gadā Krievijā valdīja bads. Sākās zemnieku un strādnieku nemieri, un 1921. gada martā Kronštātē pie Pēterpils notika kareivju un kara jūrnieku sacelšanās.

Lai glābtu komunistisko režīmu, Ļeņins piekāpās un pagaidām atteicās no komunistiskās doktrīnas, pasludinot t. s. „jauno ekonomisko politiku”, ko saīsināti sauca par Nepu.

Ar šo politiku padomju valstī faktiski atjaunoja kapitalismu. Tūlīt sākās saimnieciskās dzīves augšupeja visās nozarēs. Sevišķi uzplauka lauksaimniecība. Bija atļauts nomāt zemi un nodarbināt algotu darbaspēku. Ar to izauga turīga zemnieku šķira, ko komunisti nicinot sauca par kulakiem. Lai rastos pretspēks šai turīgajai zemniecībai, komunisti nodibināja kolektīvas saimniecības, ko sauca par kolchoziem. Tomēr, par spīti valdības atbalstam, zemniekos tās neatrada atsaucību. Fanātiskie komunisti ar to bija ļoti neapmierināti.

Kad Ļeņins 1924. gada janvārī nomira, Krievijā sākās cīņa par to, kas būs viņa pēctecis. Divi spēcīgākie kandidāti bija Trockis un Staļins. Šai cīņā uzvarēja Staļins, un Trockim bija jādodas trimdā, kur viņu nogalināja.

Līdz ar Staļina uzvaru izbeidza Nepas politiku, komunistu partijai 1927. gadā pieņemot pirmo piecgadu plānu rūpniecībai, lauksaimniecībai un citām saimniecības nozarēm. Zemniekus sāka spiest iestāties kolchozos. Sevišķi lieli spaidi bija 1929. gadā. Kas nevēlējās iet kolchozos, tos vajāja un deportēja uz spaidudarbu nometnēm. Izpostīja gandrīz miljonu zemnieku saimniecību. Sekas bija bads, kas plosījās Krievijā no 1932. līdz 1933. gadam pat visauglīgākajos Ukrainas un Ziemeļkaukaza novados. Vērtē, ka deportācijās un badā aizgāja bojā pieci miljoni cilvēku. Doktrinārie komunisti priecājās, ka kolektīvos sadzīti 89% no zemnieku saimniecībām, un neko nebēdāja par cilvēku upuriem.

Pārējā Eiropā agrārās reformas nenotika tik asiņainā veidā kā Krievijā, bet gan civilizēti un mierīgi. Jaundibinātās valstis bija mantojušas lielas zemes platības, kas agrāk piederēja valstij, baznīcai un lielajiem zemes īpašniekiem. Jau kara laikā 1917. gadā Rumānijā karalis Ferdinands, apmeklējot karavīrus frontē, solīja, ka pēc kara karavīri saņems zemi un ka viņš pats rādīs priekšzīmi, atļaujot sadalīt daļu viņam piederīgās zemes. Rumānijā agrārais jautājums bija sevišķi akūts, jo puse zemes piederēja mazāk nekā vienam procentam īpašnieku. Kad iestājās miers, Rumānijā sākās agrārā reforma un zemesvaldījumi līdz simt hektaru lielumā divkāršojās. Agrākie zemes īpašnieki par atsavināto zemi saņēma atlīdzību, bet zemniekiem par jauniegūto zemi bija jāmaksā lieli nodokļi, un viņus aprūtināja ar ilgtermiņa parādiem.

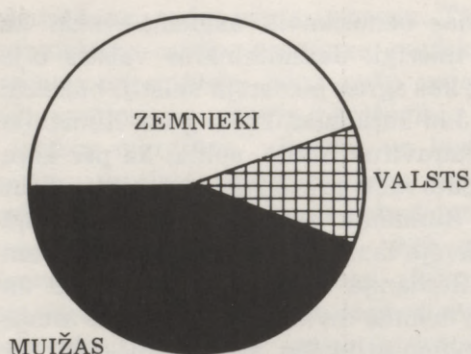
Arī pirmskara Austrijas teritorijā, kas pēc kara atdalījās kā Čehoslovākija, bija lieli muižnieku zemesīpašumi. 1919. gadā valsts atsavināja visus īpašumus, kas pārsniedza 150 ha aņamzemes vai 250 ha kopplatības. Atsavināto zemi pārdeva agrākajiem nomniekiem un laukstrādniekiem. Atsavinātos mežus paturēja valsts.

Polijā zemesīpašumu karte bija sevišķi raiba, jo Polijas teritorija vēstures gaitā bija ietilpināta Krievijā, Austrijā un Prūsijā, un katrai no tām bija cita agrārā iekārta. Tādēļ arī 1920. gada agrārais likums paredzēja maksimālos zemesīpašumus dažos novados 60 ha, bet citos līdz 300 ha. Šo likumu neizdevās iedzīvīnāt, un 1925. gadā izdeva jaunu likumu, kas paredzēja pakāpenisku lielo zemesīpašumu atsavināšanu, maksājot atlīdzību agrākajiem zemes īpašniekiem, un pakāpenisku zemes nodošanu zemniekiem.

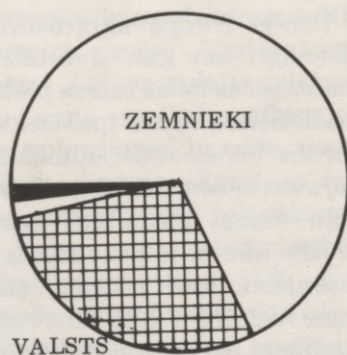
Igaunijā 1919. gadā izdeva agrāro likumu, kas atsavināja muižnieku un baznīcas zemi. Valsts pārņēma arī agrākajai Krievijas valstij piederīgo zemi. Agrākie muižnieki saņēma atlīdzību par lopiem un mašīnām, un 1926. gadā izdeva likumu, pēc kuņa maksāja muižniekiem arī atlīdzību par atsavināto zemi. Lauksaimniekiem piešķīra zemi tādā daudzumā, lai to varētu apstrādāt bez algota darbaspēka. Par piešķirto zemi lauksaimniekiem bija jāmaksā valstij.

Agrārā reforma pēcķa Eiropā vēl notika Dienvidslavijā, Ungārijā un Grieķijā un nelielos apmēros arī pēcķa Austrijā, kur nebija daudz lielo zemesīpašumu. Arī Skandināvijas valstīs notika nelieli zemesvaldījumu pārkārtojumi, un no Rietumeiropas zemēm Īrijā zeme lielākos apmēros kļuva par agrāko nomnieku īpašumu.

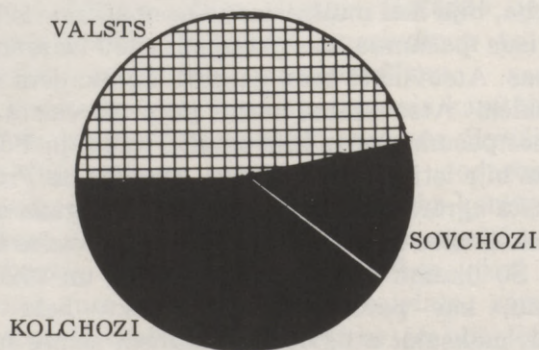
Latvijas agrārās reformas apmēri uzskatāmi parādīti diagrammā *Latvijas vēstures atlanta* 165. lpp. Agrākās muižas un agrāko Krievijas valsts zemi (kas bija sevišķi daudz agrākajā Kurzemes

PRIEKŠ PIRMĀ PASAULES KAĀ
(1913)

LATVIJAS PATSTĀVĪBAS LAIKĀ
(1939)

OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ
(1966)

Latvijas agrārā iekārta.

gubernā) ieskaitīja valsts zemes fondā. No šī zemes fonda lauksaimniecībai derīgo zemi sadalīja jaunsaimniecībās. Latgalē agrāk pastāvēja ciemi, ko agrārreformas gaitā likvidēja, sadalot zemi viensētās. Laikā no 1920. līdz 1938. gadam sevišķa iestāde, kas izdarīja agrārreformu — zemes ierīcības komiteja — iedalīja gandrīz 200 000 zemes vienību un Latgalē sadalīja tuvu pie 5000 ciemu. Sadalīto zemi ieguvēji varēja pieprasīt dzimtnomā vai pirkt par īpašumu. Tikai viens pieprasītājs vēlējās zemi iegūt dzimtnomā, bet visi pārējie jaunsaimnieki to gribēja pirkt par īpašumu. Kopējā

pirkšanas summa bija 180 miljoni latu un Latgalē par sadalīto ciemu zemi — 35 miljoni latu. Agrārās reformas gaitā radās divas lauksaimnieku grupas: vecsaimnieki, kam piederēja zeme jau no pirmskaŗa laikiem, un jaunsaimnieki — jaunie zemes ieguvēji. Agrākajiem muižniekiem atstāja tikai vidēja lieluma zemes platību, parasti kādā blaku muižā, jo agrākajās pilīs ierīkoja skolas vai tautas namus, kur rīkoja teātra izrādes, koncertus un priekšlasījumus. Par atsavināto zemi muižniekiem atlīdzību nemaksāja.

Latvijas agrārreformai bija sevišķi liela politiskā un sociālā nozīme. Ieguvuši zemi, agrāk neapmierinātie bezzemnieki kļuva lojāli Latvijas valsts pilsoņi, un pakāpeniski izzuda radikālais noskaņojums. Sprotams, neapmierināti bija muižnieki, kas par Latvijas agrārreformu iesniedza sūdzību Tautu savienībai. Šo sūdzību noraidīja, jo Latvijas valsts pārstāvji varēja pierādīt, ka agrārreforma nav bijusi vērsta tikai pret kādu vienu tautību. (Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē vairums muižnieku bija vācu tautības, bet Latgalē poļu tautības.) Agrārreformas kritiķi no saimnieciskā viedokļa ir aizrādījuši, ka jaunsaimniekiem piešķirtā zemes platība bijusi pārāk maza un ka ne vienmēr tie, kam zemes piešķiršanā bija dotas priekšrocības (Latvijas atbrīvošanas armijas kaŗavīri), vēlējušies to paturēt, bet gan steigā pārdevuši. Tāpat ir kritizēts arī jaunsaimniecību apbūves veids. Plaši attīstot lopkopību, jaunsaimnieki tomēr, tāpat kā vecsaimnieki, prata piemēroties tirgus prasībām. Apbūves veids, ceļot mazāk izturīgās koka mājas, nevis mūra mājas, bija pēckaŗa apstākļos vienīgi iespējamais — iesācēji bija priecīgi, ja viņiem vispār bija jumts virs galvas. Brīvā valstī nevienam arī nevarēja liegt zemi pārdot tālāk, un, lai zemes pārdošanas iznākumā atkal nerastos jaunas muižas, likums bija paredzējis maksimālo platību, kas vienai personai varēja piederēt.

Latvijas attieksmes ar citām valstīm

Starptautiskās attieksmes starp valstīm var būt trejādas: politiskas, saimnieciskas un kultūrālas. Latvijas attieksmes ar visām pasaules valstīm politiskā ziņā visu laiku bijušas draudzīgas. Ar Latvijas kaimiņiem sākumā bija sīkas domstarpības robežu jautājumā.

Vispirms Latvija nokārtoja savas robežas ar Igauniju. Te lielākās grūtības bija izšķirt, kam pieder Valka — Igaunijai vai Latvijai. Lai šo jautājumu izšķirtu, vajadzēja aicināt palīgā bezpartejisku tiesnesi. Viņa spriedums bija, kā bībelē aprakstīts par Salamana spriedumu,

Latvijas kaimiņi.

ka bērns jāsadala uz pusēm. Ar bibelē aprakstīto spriedumu Salamanam tā izdevās noskaidrot bērna isto māti, bet ar Valku notika tā, ka pilsētu sadalīja starp Latviju un Igauniju. Abas valstis samierinājās ar šo absurdo spriedumu.

Pēc tam Latvija nokārtoja savas robežas ar Lietuvu. Arī te bija jāaicina palīgā bezpartejisks tiesnesis. Domstarpības bija par mazo ostas pilsētiņu Palangu. To piesprieda Lietuvai.

Trešā valsts, ar ko Latvija nokārtoja savas robežas, bija Padomju Krievija. Tā kā Krievija bija kara stāvoklī ar Latviju, par robežu bija jālīgst mierlīgumā. Pēc sīkstas kaulēšanās vienojās, ka robeža ies pa cara laika Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils apriņķa robežām, bet ar labojumiem Latvijas labā ziemeļos un dienvidos. Ziemeļos Latvija ieguva Pitalovas dzelzceļa mezglu ar tā apkārtni. Pitalovu latvieši pārdēvēja vispirms par Jaunlatgali un pēc tam par Abreni. No saimnieciskā viedokļa šo dzelzceļa meglu iegūt bija svarīgi, bet no demografiskā viedokļa tas nebija izdevīgi, jo apgabalu apdzīvoja

krievi, un tā Latvijā pieauga krievu minoritāte. Nospraužot robežu, Krievijas pusē palika lielāks skaits latviešu, un miera sarunās neizdevās panākt, lai latviešu apdzīvotos pagastus arī piešķirtu Latvijai.

Kā pēdējo nosprauda Latvijas robežu ar Poliju. Kamēr ar iepriekš minētajām trim valstīm par robežām vienojās 1920. gadā, ar Poliju šādu vienošanos panāca tikai 1929. gadā, kaut ar to bija visīsākā robeža. Vilcināšanās iemesla bija, pirmkārt, tas, ka Polija pret Lietuvas gribu bija sev pievienojusi Viļņas apgabalu ar seno vēsturisko Lietuvas galvaspilsētu Viļņu, un, lai uzturētu labas attieksmes ar Lietuvu, Latvija neko nesteidzās nospraust robežu ar Poliju. Otrkārt, Polija pretendēja uz sešiem Ilūkstes apriņķa pagastiem. Šie pagasti tomēr palika pie Latvijas. Latvijas jūras robeža nekādas domstarpības neradīja. Latvija būtu varējusi pretendēt uz Roņu salu, ko apdzīvoja zviedru tautības zvejnieki, bet šo salu bez kādām sarunām ar Latviju sev pievienoja Igaunija.

Pēc robežu jautājumu nokārtošanas Latvijai nekādas politiskas domstarpības ar savu kaimiņu valstīm nebija. Tā vēlējās sadzīvot mierīgi ar visām četrām kaimiņvalstīm. Totiesu Padomju Krievijai, kas vēlāk ietilpa Padomju Savienībā, nekādu draudzīgu jūtu pret Latviju nebija. Kaut Padomju Krievija ar mierīgumu bija uz mūžīgiem laikiem atteikusies no Latvijas teritorijas un tās iedzīvotājiem, tā tomēr gaidīja izdevību, kad Latviju sev atkal varēs pievienot tāpat kā caru laikos.

Arī Lietuva pret Latviju nejuta tādu pašu draudzību kā Latvija pret Lietuvu kā brāļu tautas valsti. Lietuva bija neapmierināta, ka Latvija nenostājās simtprocentīgi Lietuvas pusē pēdējās konfliktā ar Poliju Viļņas jautājuma dēļ. Šis Viļņas jautājums visām Baltijas valstīm bija liela nelaime, jo Viļņas dēļ izjuka Baltijas valstu ciešāka politiskā un militārā savienība.

Arī Igaunija nejuta tik siltu draudzību pret Latviju kā pēdējā pret Igauniju. Latvija un Igaunija bija kopīgi cīnījušās pret ienaidniekiem kaņālā — pret krieviem un pret vāciešiem. No šīm kopējām cīņām izauga militāra savienība. Tomēr igauņi pret latviešiem izturējās vēsi, jo viņiem likās, ka latvieši pietiekami necildina igauņu nopelnus kopējās cīņās.

Latvijai bija diplomātiskas attieksmes ne vien ar kaimiņvalstīm, bet arī ar citām Eiropas un pasaules valstīm. Šīs attieksmes bija divējādas. Pirmkārt, svarīgākajās galvaspilsētās Latvijai bija savi sūtņi. Taupības dēļ sūtņi nebija visās galvaspilsētās, bet sūtņu iecirkņos bija arī tās valstis, kur sūtniecības nebija, un sūtņi laiku pa

laikam šīs valstis apmeklēja. Otrkārt, ne vien galvaspilsētās, bet daudzās citās pilsētās Latvijai bija konsulāti. Arī Latvijā bija citu valstu sūtniecības un konsulāti. Konsulātu uzdevums ir aizstāvēt savas valsts pilsoņus, kas attiecīgajā valstī ierodas gan kā jūrnieki, gan kā tirgotāji vai ceļotāji. Konsulātu uzdevums ir arī veicināt tirdznieciskus, kultūrālus un diplomātiskus sakarus starp attiecīgajām valstīm. Svarīgākos centros ir ģenerālkonsuli. Konsulāti ir divējādi. Par karjēras ģenerālkonsuliem un karjēras konsuliem sauc amatpersonas, kas saņem no valsts algu un ir attiecīgās valsts ierēdņi. Bez tam ir goda ģenerālkonsuli un goda konsuli. Tie ir cienījami attiecīgās zemes pilsoņi, kur goda konsulāts atrodas, un algu no valsts nesaņem. Mazāk svarīgos centros ir vēl goda vicekonsuli. Arī tie ir attiecīgās zemes pilsoņi un algu nesaņem. Kā jau nosaukums rāda, būt par goda ģenerālkonsulu, goda konsulu un goda vicekonsulu ir pagodinājums. Šai amatā valstis, kas konsulus ieceļ, uzaicina redzamākos draudzīgās valsts tirgotājus, banku darbiniekus, profesorus, politiķus vai citādā ziņā ievērojamas personas. Latvijai bija plaši izveidots konsulātu tīkls Eiropā un Āreiropas zemēs (sk. karti *Archīva XI* sējuma 71. un 72. lp.).

Miermīlīgu politisko attieksmju izveidošanai starp valstīm bija nodibināta Tautu savienība. Latvija bija tās locekle.

Saimnieciskās attieksmes

Saimnieciskās attieksmes starp valstīm izveidojas gan tirdznieciskos sakaros, rūpniecības uzņēmumu dibināšanā, satiksmē, gan arī finansiālos darījumos. Ļoti svarīgi ir tirdzniecības saari starp valstīm — ārējā tirdzniecība ar tās divām pusēm: importu (precēm, ko kāda valsts ievē) un eksportu (precēm, ko kāda valsts izved). Ja valsts ievē no kādas citas valsts preces par lielāku vērtību nekā uz to pašu valsti izved, tad saka, ka ar attiecīgo valsti tirdzniecības bilance ir pasīva. Ja turpretim izved preces par lielāku vērtību nekā ievē, tad saka, ka tirdzniecības bilance ir aktīva. Latvijas ārējā tirdzniecībā bija divi lieli partneri — Lielbritānija un Vācija. Ar Lielbritāniju Latvijas tirdzniecības bilance bija aktīva, bet ar Vāciju tā biežāk bija pasīva nekā aktīva. Latvija no ārzemēm vērtības ziņā visvairāk importēja fabrikātus (vairāk par pusi no kopvērtības) un arī pusfabrikātus un jēlvielas. Starp fabrikātiem ievērojamākā daļa bija mašīnas, starp jēlvielām — akmeņogles. Pirmajos valsts patstāvības gados eksportā pirmajā vietā vērtības ziņā bija līni, vēlāk

kokmateriāli, bet pēdējos patstāvības gados pirmajā vietā izvirzījās sviests, sasniedzot apmēram ceturto daļu no visa Latvijas eksporta vērtības. Tirdzniecisko darījumu kārtošanai Latvija ar ārzemēm nolīga tirdzniecības līgumus.

Rūpnieciskus uzņēmumus ārzemēs parasti dibina akciju sabiedrību veidā. Arī tirdzniecības uzņēmumi ārzemēs parasti ir akciju sabiedrības. Saprotams, arī iekšzemes rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumiem var būt akciju sabiedrības forma. Ārzemju un iekšzemes akciju sabiedrības atšķir pēc tajās ieguldītā kapitāla. Latvijā ārzemju kapitālu visvairāk bija ieguldījuši Vācijas rūpnieki, bet otrā vietā bija Lielbritānijas rūpnieki. Vācijas un Lielbritānijas rūpnieki bija ieguldījuši kapitālu arī tirdzniecības akciju sabiedrībās. Pēdējos Latvijas patstāvības gados visvairāk ārzemju kapitāla Latvijā bija ieguldīts Lielbritānijas akciju sabiedrībās (17 miljoni latu), otrā vietā bija Vācija (12 miljoni latu) un trešajā vietā Zviedrija (11 miljoni latu). Visvairāk ārzemju kapitāla bija ieguldīts tekstilrūpniecībā un ķīmiskajā rūpniecībā.

Latvijai bija kuģniecības satiksme ar visām piejūras valstīm, dzelzceļa satiksme ar kaimiņvalstīm un caur tām ar tālākām Eiropas valstīm, tāpat arī gaisa satiksme ar kaimiņvalstīm. Zināmas grūtības dzelzceļa satiksmē bija ar Padomju Savienību, jo tās dzelzceļi bija ar citu sliežu platumu, kas sevišķi apgrūtināja preču transportu. Lai šo traucēkli novērstu, Latvija ar lieliem izdevumiem izbūvēja ierīces, ar kuņām krievu vagonus pārcēla uz Latvijas sliežu platumu asīm. Ar citām valstīm tādu grūtību nebija, jo Latvijai, tāpat kā citām valstīm, tālsatiksmes vilcieni bija pieskaņoti Rietumeiropas dzelzceļu sliežu platumam.

Financiālos darījumos Latvija bija parādniece. Sākot ar brīvības cīņām, Latvijai bija parāds Lielbritānijai, Amerikas Savienotajām Valstīm un Francijai. Sakarā ar Ķeguma spēkstacijas būvi Latvijai radās parāds zviedru bankām un firmām. Šie parādi palika līdz neatkarības laika beigām, turpretim parādi Norvēģijai un Igaunijai bija atmaksāti.

Kultūras uzplaukums neatkarīgajā Latvijā

Latvijas neatkarības laika kultūra plauka un veidojās tālāk uz iepriekš liktajiem pamatiem. Tā nebija tikai šauru aprindu kultūra, bet plaša tautas masu kustība.

Māksla. Populārākās mākslas nozares bija koŗa dziesma un teātris. Gandrīz katrā Latvijas pagastā un pilsētā bija ne tikai viens, bet pat vairāki koŗi un teātra ansambļi. Priekš Pirmā pasaules kara bija notikuši pieci vispārējie dziesmu svētki, un Latvijas patstāvības laikā notika četri. Devītajos svētkos piedalījās 384 koŗi ar 16 000 dziedātājiem un simtu tūkstošiem klausītāju. Notika arī daudz novadu dziesmu svētku, pēdējie 1940. gadā Daugavpilī. Patstāvības laikā Latvijā bija divas operas — Rīgā un Liepājā un kādu laiku arī trešā — Ceļojošā opera. Uzveda visas starptautiski pazīstamās operas, kā arī latviešu komponistu (Alfrēda un Jāņa Kalniņa, Jāņa un Jāzepa Mediņa) darbus. Rīgas Nacionālās operas balets ieguva Eiropas slavu. Ap 700 mākslinieku ieguva augstāko mūzikālo izglītību Latvijas konservatorijā, kas darbojās profesora Jāzepa Vītola vadībā.

Pirmā latviešu teātra izrāde Apriķos 1804. gadā bija pieticīga, bet 100 gadu laikā teātra māksla ievērojami uzplauka. Patstāvības laikā pirmajā vietā skatuves mākslā bija Rīga ar Nacionālo un Dailes teātri. Rīgā arī minoritātēm — vāciešiem, krieviem un žīdiem — bija katrai savs teātris.

Glezniecībā un skulptūrā ierosmi deva Latvijas mākslas akadēmija. Izstādes rikoja gan mākslinieki atsevišķi, gan viņu biedrības. Starp izcilu tēlnieku veidotajiem brīvības pieminekļiem sevišķi jāatzīmē Brāļu kapu izveidojums un Brīvības piemineklis Rīgā. Arī citās pilsētās un laukos bija brīvības pieminekļi gan laukumos, gan kapos. Latvijā kapi ievērojami atšķiras no kapiem pārējā pasaulē. Tie atgādina košus dārzus ar apstādījumiem un skulptūrām. Latvijas keramika un mākslas audumi sakņojas senajās tautas tradīcijās. Šai ziņā izcila tautas mākslas izpausme saskatāma Latgalē darinātajos priekšmetos.

Zinātne. Latvijā pastāvēja īpaši institūti trijos nacionālo zinātņu novados: Folkloras krātuve, Valodas krātuve un Vēstures institūts. Sava loma nacionālajās zinātnēs bija arī Pieminekļu valdei un 1918. gadā dibinātajam Valsts arhīvam. Latvijas universitāte savos institūtos un laboratorijās kopa ne vien nacionālās zinātnes, bet arī pārējās zinātnes nozares.

Grāmatniecība. Patstāvības laikā sevišķi uzplauka grāmatniecība. Izdoto grāmatu relatīvā skaita ziņā, salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu, Latvija bija otrā vietā pasaulē ar vienu grāmatu uz 1015 iedzīvotājiem. Pirmajā vietā bija Dānija. Gandrīz puse no Latvijā izdotajām grāmatām bija daīlliterātūra. Bez rakstniekiem, kas bija kļuvuši pazīstami jau pirms patstāvības laika un tā sākumā (sk. diagrammu

Latvijas vēstures atlanta 138. lp.), bija izaugusi jauna rakstnieku un dzejnieku paaudze, piemēram: Veronika Strēlerte, Jānis Medenis, Ēriks Adamsons, Aleksandrs Čaks, Anšlavs Eglītis, Zinaīda Lazda, Mārtiņš Zīverts (drāmā) un vēl daudz citu.

Grāmatniecībā apgāds „Grāmatu draugs” 1926. gadā izdarīja apvērsumu, publicējot lētas grāmatas. Ar to panāca, ka grāmatas daudz pirka un tās varēja izdot lielā metienā. Pretēja nostāja bija 1935. gadā dibinātajam apgādam „Zelta ābele”, kas izdeva grāmatas ar mākslas ziņā vērtīgu ārējo apdari mazā metienā. 1940. gadā Latvijā darbojās tuvu pie 500 grāmatu apgādu. Starp lielākajiem darbiem ir minama Jāņa Endzelīna, Kārļa Milēnbaha un Edites Šturmas *Latviešu valodas vārdnīca* 6 sējumos, Krišjāņa Barona *Latvju dainu jaunizdevums* 6 sējumos un 4 sējumi Pēterā Šmita rediģēto papildinājumu. Jaunā sakārtotumā ar komentāriem dainas izdeva Roberts Klaustiņš 10 sējumos. Pēteris Šmits izdeva *Latviešu pasakas un teikas* 15 sējumos.

Kultūras fonds. Visu Latvijas patstāvības laiku darbojās 1920. gadā dibinātā valdības iestāde — Kultūras fonds. Tas atbalstīja mākslu un zinātņi, ik gadus piešķirot godalgas šais nozarēs. Fonds atbalstīja operas un teātrus, lekciju un kursu rīkotājus, piešķīra stipendijas, organizēja un atbalstīja bibliotēkas un sabiedrisko namu būvi. Līdzekļus ieguva ar piemaksām pie dzelzceļu apgrozījumiem, pie alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas precēm un citādām piemaksām. Šim fondam bija liela nozīme latviešu kultūras veicināšanā, un šādam mērķim tas atjaunots arī trimdā.

Kultūrālās attieksmes un sakari

Ilgu laiku pirmā (galvenā) svešvaloda, ko mācīja Latvijas skolās, bija vācu valoda, bet pēdējos neatkarības gados tās vietā stājās angļu valoda. Turpretim pirmo svešvalodu, ko Latvijas skolās mācīja caru laikos — krievu valodu, Latvijas skolās nemācīja. Skolās mācāmā pirmā svešvaloda ar kaimiņzemēm nebija saskaņota. Piemēram, Lietuvā un Polijā pirmā skolās mācāmā svešvaloda bija franču valoda. Vecākā paaudze ar igauņiem, lietuviešiem un poļiem varēja saprasties krievu valodā. Vidējā paaudze, gan ar grūtībām, sapratās ar igauņiem vācu valodā, bet saprašanās ar lietuviešiem un poļiem bija gandrīz neiespējama. Šī dažādā pieeja svešvalodu mācīšanas ziņā bija ļoti kaitīga. Sevišķi tā traucēja militāro sadarbību.

Latvijas kultūrālie sakari ar citām valstīm veidojās literātūrā un mākslā. Latviešu valodā tulkoja daudz ārzemju daiļdarbu. Nebija neviena ievērojamāka daiļdarba, kas ļoti drīz pēc iznākšanas neparādījās latviskā tulkojumā, tā ka latvieši vienmēr bija labi informēti par ārzemju literātūru. Latvija nebija pievienojusies starptautiskajai autoru tiesību aizsardzības konvencijai, un par tulkotajiem ārzemju autoru darbiem nekas nebija jāmaksā. Sliktāk bija ar latviešu literātūras darbu tulkojumiem svešvalodās. Vienīgi Anša Gulbja grāmatu apgāds publicēja dažu latviešu rakstnieku darbus vācu valodā, bet, diemžēl, tos iespieda uz sliktā papīra, kaut Latvijā ražojā arī labu papīru. Liela kļūda bija tā, ka nedz Latvijas valsts, nedz organizācijas nerūpējās, lai latviešu grāmatas, žurnāli un avīzes nonāktu ārzemju bibliotēkās.

Ļoti rosīgi bija Latvijas kultūrālie sakari ar ārzemēm dažādās mākslas nozarēs. Ārzemēs viesojās Latvijas labākie koŗi, to skaitā slavenais Reitera koris. Latviju savukārt apciemoja ārzemju koŗi — vācu, somu, dāņu, norvēģu. Rosīgi bija arī latviešu gleznotāji un tēlnieki, kas rīkoja izstādes ārzemēs. Šo izstāžu rīkošanu atbalstīja valsts. Arī ārzemju (piemēram, zviedru) mākslinieki Rīgā rīkoja savu darbu izstādes. Latvijā ļoti bieži viesojās ārzemju slavenie dziedoņi un diriģenti. Arī latviešu dziedātāji viesojās ārzemēs — gan Isākās turnejās, gan pastāvīgi angažēti. Latvijas teātros izrādīja arī ārzemju lugas gan tulkojumos, gan oriģinālvalodās. Tāpat Latvijas kino-teātros izrādīja ārzemju filmas un Latvijas koncertestrādēs spēlēja ārzemju komponistu darbus.

Kultūrālo sakaru ietvaros latviešu zinātnieki piedalījās ārzemēs rīkotajās zinātnieku konferencēs. Arī Latvijā notika zinātnieku konferences, kuŗās piedalījās ārzemnieki. Rakstnieki bija starptautiskās PEN organizācijas biedri un piedalījās šīs organizācijas sanāksmēs. Studentu organizācijas bija starptautisko studentu organizāciju savienības biedri. Skauti un gaidas ietilpa starptautiskajā savienībā, un arī Latvijas jaunatnes sarkanais krusts bija Starptautiskā jaunatnes sarkanā krusta biedrs. Mazāk kultūrāls, vairāk humānitārs sakars bija Latvijas sarkanajam krustam ar Ženevā esošo Starptautisko sarkano krustu.

Kultūrālās apmaiņas ceļā Latviju apmeklēja ārzemju tūristi, un latviešu tūristi apceļoja ārzemes. Darbojās arī draudzības un tuvināšanās biedrības, piemēram, lietuviešu un latviešu, čehoslovaku un latviešu un citas biedrības.

Zināmā mērā kultūrālo sakaru ietvaros var skaitīt arī latviešu sportistu piedalīšanos sacīkstēs ārzemēs. Šie sportisti, kļūstot par

Eiropas meistariem, populārizēja Latvijas vārdu. Tāpat Latvijas vārdu populārizēja ievērojamie ārzemju sportisti, kas piedalījās Latvijā rīkotajās starptautiskajās sacīkstēs.

Savā isajā neatkarības laikā Latvija bija pilnīgi ieaugusi Eiropas nāciju saimē, un to uzskatīja par pilntiesīgu šīs saimes locekli. Saprotams, plašās tautas masas ārzemēs neko daudz nezināja par Latviju, jo plašāka apjoma iepazīšanās prasa laiku, un Latvijas patstāvības laiks tam bija par īsu. Nav tādēļ jābrīnās, ka 1974. gadā Austrālijas federālās strādnieku valdības ārlietu ministrs domāja, ka Latvija un pārējās Baltijas valstis atrodas Balkānos.

Latvijas patstāvības laika tautsaimniecība

Vispilnīgākais kādas zemes tautsaimniecības sasniegtā līmeņa mērs ir tautas ienākums. Par tautas ienākumu sauc atlīdzību, ko par ražošanas faktoriem (darbu, kapitālu un zemi) saņem šo faktoru īpašnieki viena gada laikā. Lai aplēstu tautas ienākumu, var lietot trīs dažādus paņēmienus, kam visiem jādod viens un tas pats iznākums. Viens paņemiens ir, ka saskaita visu gada laikā ražoto labumu un pakalpojumu vērtību, izteiktu naudā. Pēc otra paņēmiena saskaita ienākumus, ko gūst strādnieki, kapitāla īpašnieki un zemes īpašnieki. Trešais paņemiens ir, ka konstatē patēriņa vērtību un pie dabūtās summas pieskaita uzkrājumu. Lai kuŗu paņemienu lieto, jāraugās, lai neskaitītu divkāŗši. Piemēram, par ražoto labumu vērtību jāskaita tikai ražošanas procesa galaprodukti. (Padomju Savienībā gan skaita kopā arī starpproduktus, lai, salīdzinot ar citām valstīm, iznāktu lielāks tautas ienākums.) Skaitot kopā naudas ienākumus, nevar skaitīt dāvinājumus. Par uzkrājumiem var skaitīt tikai to, kas tieši vai ar banku starpniecību ieguldīts jaunā ražošanā, bet nevar skaitīt naudu, ko kāda persona glabā savā makā.

Lai tautas ienākuma skaitļi par kādu zemi būtu salīdzināmi gadu no gada, tie jāizsaka viena noteikta gada cenās. Šādi pārlēŗot, dabū reālo tautas ienākumu. Lai varētu salīdzināt vairāku zemju tautas ienākumu, ir jāizdara vairāki aplēŗumi, ņemot vērā attiecīgās zemes naudas pirkšanas spēju, pēc tam visi dabūtie skaitļi jāpārlēŗ vienas zemes naudā un jāaplēŗ, cik liels ienākums katrā zemē ir par vienu produkcijas stundu.

Aplēŗot Latvijas tautas ienākumu pēc 1929. gada cenām, ir konstatēts, ka 1913. gadā tas bijis 1020 miljonu latu, 1925./26. gadā 875 miljoni latu, 1930. gadā 1138 miljoni latu, 1932. gadā (saim-

nieciskās krīzes dēļ) 881 miljons latu, bet līdz 1938. gadam tas pieauga līdz 1345 miljoniem latu. Saskaņā ar 1922. gada likumu lats līdzinājās 0,2903226 g tīra zelta. Svarīgāko Eiropas valstu tautas ienākumu, skaitot uz vienu strādājošo stundu, rāda diagramma, salīdzinot 1913. un 1938. gadu. 1938. gadā mazāks tautas ienākums uz vienu strādājošo stundu nekā Latvijā bija Čehoslovākijā, Itālijā, Polijā, Padomju Savienībā, Ungārijā, Igaunijā, Bulgārijā un Dienvidslāvijā.

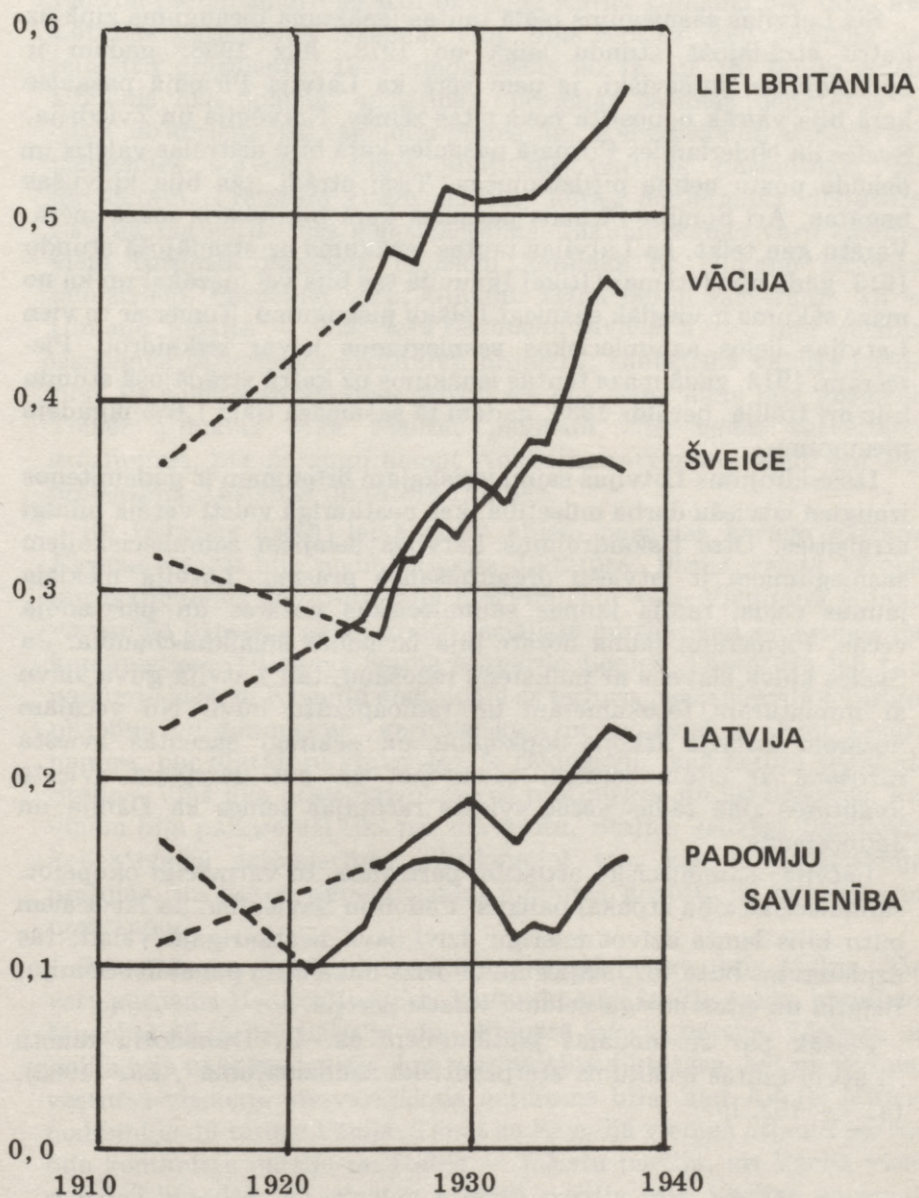
Ja neskaitām tautas ienākuma absolūto lielumu, bet jautājam, kāds bija tautas ienākuma pieaugums, salīdzinot 1913. ar 1938. gadu, tad izrādās, ka Latvija ir pirmajā vietā Eiropā. Latvijas tautas ienākums šais 26 gados bija gandrīz divkārtšojies, un to nebija paveikusi neviena cita Eiropas valsts. Latvijas tautas ienākums uz katru strādājošo stundu bija gadā pieaudzis par 2,6%. Otrā vietā Eiropā šai ziņā bija Norvēģija un Zviedrija ar 2,2% pieaugumu katru gadu. Trešajā vietā bija Somija ar 2,1% gadā, pēc tam nāca Šveice ar 1,9% pieaugumu gadā. Tad sekoja Lielbritānija un Nīderlandes (Holande) ar 1,7% katra. Nekāda pieauguma nebija Ungārijai, bet

Paskaidrojumi par diagrammu

Horizontālās iedaļas rāda tautas ienākumu uz vienu strādājošo stundu, izteiktu ASV dolāros pēc 1925. līdz 1934. gada caurmēra cenām. Vertikālās iedaļas ir gadi. Līknes sākas ar 1913. un beidzas ar 1938. gadu. Par posmiem, kur ir dati tikai par posma sākumu un beigām, līnija ir raustīta. Raustītās līnijas kritiens Vācijai un Padomju Savienībai rāda Pirmā pasaules kara un sekojošā pilsoņa kara sekas. Tautas ienākuma samazinājums Padomju Savienībā no 1928. līdz 1932. gadam ir lauksaimniecības kolektīvizācijas sekas. Ienākuma samazinājums Lielbritānijā, Šveicē un Latvijā trīsdesmitajos gados bija pasaules saimnieciskās krīzes sekas. Vācijā turpretim šai laikā notika pastiprināta bruņošanās, kas novērsa tautas ienākuma samazināšanos. Straujais pieaugums trīsdesmito gadu otrā pusē Vācijā bija teritorijas paplašināšanas sekas.

Zināmu ieskatu par Latvijas saimniecisko stāvokli (kaut mazāk nozīmīgu par tautas ienākuma aplēsumu), salīdzinot ar kaimiņzemēm, sniedz dati par naudas apgrozījumu uz vienu iedzīvotāju, kas parādīts *Latvijas vēstures atlanta* 171. lpp. Šai ziņā Latvija 1935. gadā bija aiz Vācijas, Zviedrijas, Norvēģijas un Dānijas, bet pārāka par Dancīgas brīvvalsti, Igauniju, Lietuvu un Poliju.

TAUTAS IENĀKUMS UZ VIENU STRĀDĀJOŠĀ STUNDU

Čehoslovākijā, Polijā un Padomju Savienībā 1938. gadā bija pat mazāk reālā tautas ienākuma uz katru strādājošā stundu nekā 1913. gadā.

Šis Latvijas sasniegums reālā tautas ienākuma pieauguma ziņā uz katru strādājošā stundu laikā no 1913. līdz 1938. gadam ir apbrīnojams, jo sevišķi, ja ņem vērā ka Latvija Pirmajā pasaules karā bija vairāk nopostīta nekā citas zemes. Norvēģija un Zviedrija, Šveice un Nīderlandes Pirmajā pasaules karā bija neitrālas valstis un nekādu postu nebija piedzīvojušas. Tieši otrādi, tās bija kļuvušas bagātas. Arī Somiju Pirmais pasaules karš bija skāris mazā mērā. Varētu gan teikt, ka Latvijas tautas ienākums uz strādājošā stundu 1913. gadā bija ļoti mazs (tikai Igaunijā tas bija vēl mazāks) un ka no maza sākuma ir vieglāk sasniegt lielāku pieaugumu. Tomēr ar to vien Latvijas lielos saimnieciskos sasniegumus nevar izskaidrot. Piemēram, 1913. gadā mazs tautas ienākums uz katru strādājošā stundu bija arī Itālijā, bet līdz 1938. gadam tā sasniedza tikai 1,6% ikgadējo pieaugumu.

Izskaidrojums Latvijas saimnieciskajam brīnumam ir gadsimteņos izaugusi latviešu darba mīlestība, kas neatkarīgā valstī varēja pilnīgi atraisīties. Otrs izskaidrojums Latvijas lielajiem saimnieciskajiem sasniegumiem ir latviešu organizēšanas prasme. Latvija meklēja jaunus ceļus, radīja jaunas saimnieciskās nozares un pārveidoja vecās. Piemēram, jauna nozare bija izveidotā smalkmehanika. Ja Šveice kļuva slavēta ar pulksteņu ražošanu, tad Latvija guva slavu ar miniatūrām fotokamerām un radioaparātu būvi. No vecajām nozarēm Latvija izkopa lopkopību un sekmīgi sacentās sviesta ražošanā ar citām zemēm, sasniedzot un pat pārspējot sviesta kvalitātes ziņā tādas vecas sviesta ražotājas zemes kā Dānija un Jaunzēlande.

Latvijas saimniecisko attīstību pārtrauca, to varmācīgi okupējot, saimnieciskā ziņā atpakaļ palikusī Padomju Savienība. Ja latviešiem būtu bijis lemts dzīvot mierīgu dzīvi savā neatkarīgajā valstī, tās uzplaukums būtu turpinājies un tā drīzā laikā būtu panākusi Somiju, Beļģiju un citas līdzīga lieluma valstis Eiropā.

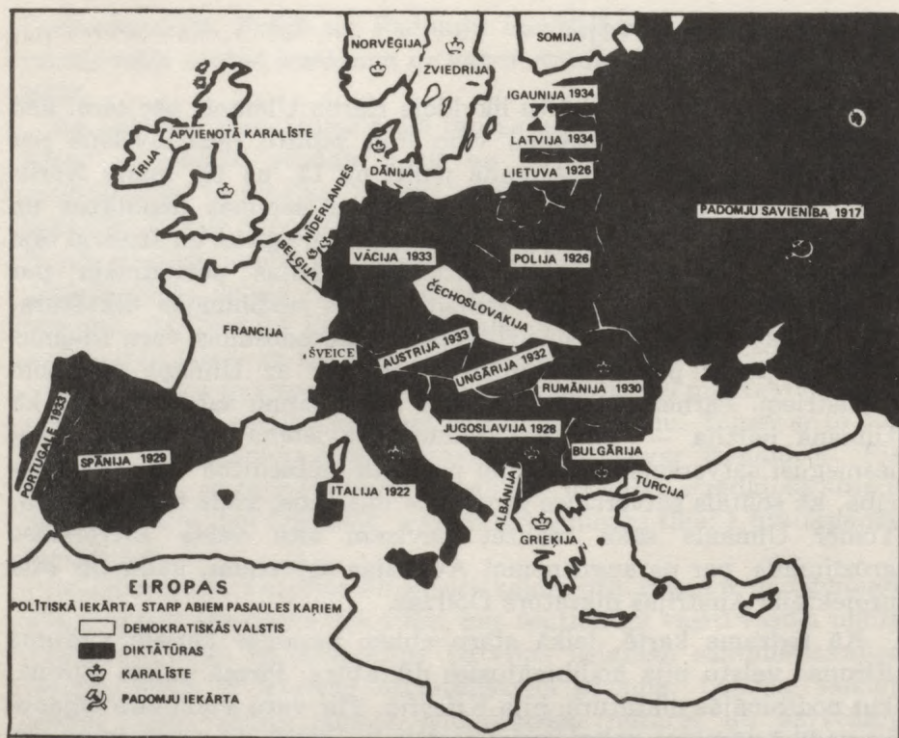
Plašāk par šīs nodaļas jautājumiem sk. E. Dunsdorfa rakstu „Latvju tautas ienākums starptautiskā salīdzinājumā”, *Zīle* (1965), 141. — 152. lp.

Diktātūra Latvijā

Latvijā parlamentāro iekārtu likvidēja Kārlis Ulmanis pēc tam, kad Latvijas parlaments (saeima) viņu bija septīto reizi ievēlējis par ministru prezidentu. 1934. gada naktī no 15. uz 16. maiju Kārlis Ulmanis lika policijai apcietināt opozīcijas saeimas deputātus un citus, no kuriem viņš sagaidīja pretestību. Kaņaspēks un aizsargi bija trauksmes stāvoklī. Visas politiskās partijas pasludināja par likvidētām. Pretstatā citām zemēm, kurās nodibinājās diktātūra, Latvijā tas notika bez asinsizliešanas. Likumdošanas varu saeimas vietā turpmāk pārņēma ministru kabinets ar Ulmaņa ieceltiem ministriem. Pārņemot varu, Ulmanis solīja jaunu satversmi. Tā kā Ulmaņa partija — Latviešu Zemnieku savienība — bija saeimai iesniegusi satversmes grozījumu projektu, sabiedrībā valdīja pārliecība, ka solītais satversmes grozījums būs tāds, kāds bija projektā. Tomēr Ulmanis sāka realizēt pavisam cita veida satversmes grozījumus, par paraugu ņemot Austrijas satversmi, kādu tur bija projektējis Austrijas diktators Dolfuss.

Kā redzams kartē, laikā starp abiem pasaules kariem vairumā Eiropas valstu bija nodibinājusies diktātūra. Pirmā valsts Eiropā, kur nodibinājās diktātūra, bija Krievija. Tur varu Vladimira Uļjanova vadībā pārņēma galīgi kreiso sociālistu partija, kas sevi sauca par komunistiem. Uļjanovs lietoja segvārdu Ļeņins. Diktātūru jeb t. s. padomju iekārtu Krievijā nodibināja ar terroru, noslepkavojot turīgos pilsoņus un zemniekus, garīdzniekus un muižniekus. Kad Ļeņins nomira, par diktatoru kļuva Jozefs Džugašvili, kas lietoja segvārdu Staļins. Viņš lika noslepkavot savus pretiniekus un arī draugus, kas viņam bija palīdzējuši tikt par diktatoru, Staļins sadzina zemniekus kolektīvajās saimniecībās, slepkavojot tos, kas kolektīvizācijai pretojās, un liekot slepenpolicijai miljonus nosūtīt uz spaidudarbu nometnēm.

Otra Eiropas valsts, kur nodibinājās diktātūra, bija Itālija. Tur varu pārņēma Benito Musolini, kaut nōmināli Itālija palika karaliste. Musolini diktātūru balstīja viņa dibinātā fašistu partija. Lietuva un Polija bija nākošās valstis, kur nodibinājās diktātūra, bet no Eiropas vēstures viedokļa vissvarīgākais notikums bija, kad Ādolfs Hitlers nodibināja diktātūru Vācijā. Tāpat kā Krievijā vienīgā atļautā partija bija komunistu partija un Itālijā — fašistu partija, arī Vācijā visas partijas likvidēja un vienīgā atļautā partija bija Vācijas nacionāl-sociālistu partija ar Hitleru kā vadoni.

Katrā Eiropas valstī, kur nodibinājās diktatūra, bija savi īpatnēji iemesli. Krievijā un Vācijā svarīgs iemesls bija zaudētais karš. Citās zemēs iemesls bija saimnieciskās grūtības, ar ko parlamentārajā iekārtā nevarēja tikt galā. Visur, kur radās diktatūra, kopējais tomēr bija tas, ka radās persona, kas vēlējās kļūt par diktatoru. Katrā Eiropas valstī arī diktatūras nodibināšanas sekas bija atšķirīgas. Krievijā un Spānijā tā izraisīja pilsoņu karu. Šī kara sekas savukārt, sevišķi Krievijā, bija tirānija un pilsonisko brīvību apspiešana. Vācijā diktatūras nodibināšanas sekas bija Vācijas židu tautības pilsoņu apspiešana un masveidīga nogalināšana kara laikā. Arī pats karš bija sekas Vācijā nodibinātajai diktatūrai. Latvijā diktatūras nodibināšana pilsoņu karu neizraisīja.

Runājot par Ulmaņa nodibināto diktatūru, vislabāk redzama starpība starp faktu un viedokļiem. Fakts ir, ka Kārlis Ulmanis Latvijā izdarīja valsts apvērsumu. Viedokļi ir, kā šo faktu interpretēt — vai to slavē, vai nosoda. Vēsturnieki var arī pētīt, kādi toreiz tautā bija viedokļi, kad apvērsumu izdarīja: vai tauta to labprāt pieņēma,

bija vienaldzīga vai nosodīta. Tomēr noskaidrot tautas viedokli par apvērsumu vēsturniekam ir sevišķi grūti. Pēc apvērsuma Ulmanis saņēma tūkstošiem apsveikuma telegrammu. Kad viņš pēc apvērsuma apbraukāja plašus Latvijas novadus, viņam cēla godavārtus. Rīgā viņam par godu notika plašas manifestācijas. Tomēr pēc visiem šiem viedokļu izpaudumiem par tautas noskaņojumu nevar spriest vienkārši tādēļ, ka telegrammu sūtīšanu, godavārtu celšanu un manifestācijas varēja noorganizēt kāda šaura, apvērsumā ieinteresēta grupa. Par to, vai tā bija vai ne, un vispār par viedokļu izpaudumiem pēc Ulmaņa sarīkotā apvērsuma nekādi sociologu pētījumi nav izdarīti, un tagad tos būtu grūti izdarīt. Tautas nobalsošanu pēc apvērsuma toreiz nesarīkoja un pat neizdarīja līdzīgu aptauju, kādas tagad tik bieži lieto brīvajā pasaulē, lai noskaidrotu tautas viedokli visdažādākos jautājumos.

Par līdzīgiem tautas noskaņojuma izpaudumiem, kad Latviju 1940. gadā okupēja krievi, gan var teikt, ka manifestācijas bija šauras grupas organizētas. To var teikt tādēļ, ka ir neapšaubāms vēstures fakts, ka šīs manifestācijas nenotika brīvprātīgi, bet gan piespiedu kārtā. Strādniekiem, kas 1940. gadā nebūtu piedalījušies manifestācijā, draudēja sodi, un bija zināms, ka krievu boļševiku pāņēmieni ir ļoti nesaudzīgi.

Viedokļi par Ulmaņa apvērsumu izpaužas jau vārdā, kā viņa nodibināto iekārtu apzīmē. Pretinieki to nosauc par „fašismu”, bet labvēļi par „autoritāro iekārtu”. Par fašismu Ulmaņa nodibināto režīmu nevar saukt. Apvērsuma ceļā 1922. gadā Musolini nodibinātā diktātūra Itālijā balstījās uz vienas — fašistu — politiskās partijas. Latvijā tādas vienas politiskās partijas nebija, jo pēc apvērsuma Ulmanis visas partijas likvidēja, vai arī tās pašas izbeidza darboties. Vārdi „autoritārā iekārta” vairāk atbilst nodibinātajam režīmam. Tomēr šais vārds ir zināma labvēlības pieskaņa. Šai grāmatā, kas cenšas vēstures notikumus vērot objektīvi, ir lietots termins „diktātūra”, runājot par Ulmaņa rīkoto apvērsumu. Diktātūrām ir ļoti sena vēsture, sākot jau ar Grieķijas pilsētu valstīm un seno Romu. Tās ir tādas, ko vēsturnieki atzīst gan par nepieciešamām, gan arī par nevajadzīgām, apsveicot toreizējos notikumus. Par Ulmaņa diktātūras vajadzību vēsturniekos valda domstarpības. Ir vēsturnieki, kas uzskata, ka Ulmaņa diktātūra bija nepieciešama, rakstot, ka viņš izglābis Latviju no chaosa, pie kāda novedusi daudzo un sīko partiju valdīšana. Turpretim ir arī vēsturnieki, kas raksta, ka Latvijai nekādas iekšējas briesmas nedraudēja un ka Ulmanis pārņēma varu tikai, baidoties, ka piektajās saeimas vēlēšanās viņu

pašu saeimā vairs neievēlēs un ar to izstums no politiskās dzīves. Šī ir viena no daudzajām Latvijas vēstures problēmām, kas vēl joprojām nav atrisināta.

Latvijas starptautiskā drošība

Latvijas un pārējo Baltijas valstu neatkarība bija izcīnīta, kaimiņiem vienam otram palīdzot. Sakaut vāciešus cīņās Vidzemē latviešiem palīdzēja igauņi. Lietuva no bermontiešiem varēja atbrīvoties tikai tādēļ, ka bermontieši Latvijā bija sakauti. Atbrīvot Latgali latviešiem palīdzēja poļi, bet poļiem savukārt bija svarīga latviešu palīdzība cīņā pret boļševikiem sava kreisā spārna nosargāšanai. Igauniem brīvības cīņās palīdzēja somi. Šī palīdzība ar dzīvo spēku bija daudz nozīmīgāka par materiālo palīdzību, ko Baltijas valstis saņēma no sabiedrotajiem — angļiem, frančiem un amerikāņiem.

Baltijas valstu valstsvīri saprata, ka tikai vienotiem spēkiem varēs uzturēt dārgi iegūto neatkarību. Vēsturiskie apstākļi tomēr bija nelabvēlīgi, un šo vienotību neizdevās panākt. Jau 1918. gadā igauņi ierosināja nodibināt Baltijas tautu savienību, ietverot tajā trīs Skandināvijas valstis, Austrumbaltijas valstis — Somiju, Igauniju un Latviju un Dienvidbaltijas valstis — Lietuvu un Poliju. Šis ierosinājums nebija reālizējams, jo tas nebija praktisks.

Konkrētāk Baltijas valstu sadarbības iespējas apsprieda pēc Latvijas ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica iniciatīvas 1920. gada augustā Bulduros, Rīgas Jūrmalā sasauktajā konferencē. Tajā piedalījās Latvija, Lietuva, Igaunija, Polija, Somija un arī demokratiskā Ukraina. Skandināvijas valstis — Zviedrija, Norvēģija un Dānija — arī bija ielūgtas uz šo konferenci, bet tās nepiedalījās. Bulduru konferencē bija paredzēts apspriest savstarpēja aizsardzības pakta iespējas, noskaidrot iespējas saimniecisko attieksmju un kopējo satiksmes jautājumu kārtošanā, iespējas vienādot likumus par pavalstniecību, literāro un mākslas darbu aizsardzību un sociālo palīdzību. Citiem vārdiem, konferencē vajadzēja atrast iespējas saskaņot visu Baltijas valstu politisko, saimniecisko, kultūras un sociālo iekārtu un panākt vienošanos par kopēju aizsardzību. Konference ilga piecas nedēļas, bet beidzās ar neveiksmi. Neveiksmes cēlonis bija domstarpības starp Lietuvu un Poliju Viļņas jautājumā.

Vilņas problēma

Vilņa viduslaikos bija Lietuvas lielvalsts galvaspilsēta. Kaut gan, proklamējot neatkarīgo moderno Lietuvu, Viļņā dzīvoja samērā maz lietuviešu, Lietuva vēlējās atgūt savu seno vēsturisko galvaspilsētu. Polija arī bija sabiedrotajiem apsolvusi atteikties no Viļņas (1920. gada 10. jūlijā) un starp Poliju un Lietuvu 1920. gada 7. oktobrī noslēgtajā līgumā Suvalkos to arī izdarīja. Divas dienas pēc šī līguma parakstīšanas poļu ģenerālis Lucjans Želigovskis ar poļu kaŗaspēku okupēja Viļņu. Lai viņam nepārmestu līguma laušanu, viņš paskaidroja, ka dara to bez Polijas valsts ziņas un ka okupētā Viļņa ar apkārtējo teritoriju nepiederēs pie Polijas, bet ka dibinās jaunu, neatkarīgu valsti. Lietuva tomēr uzskatīja, ka Polija ir atbildīga par sava ģenerāļa un kaŗaspēka rīcību, un pieprasīja, lai tai atdod tās seno galvaspilsētu un poļu okupēto teritoriju. Polija atteicās nostāties pret Želigovski un vēlāk arī formāli pievienoja Želigovska iekarojumu Polijai. Lietuva tad pārtrauca visas attieksmes ar Poliju, un starp abām valstīm iestājās stāvoklis, ko varētu apzīmēt par auksto kaŗu.

Lietuvas un Polijas konfliktā pārējās Baltijas valstis nevēlējās iesaistīties. Tās gribēja uzturēt labas attieksmes kā ar Lietuvu, tā Poliju. Kad Lietuva pieprasīja, lai pārējās Baltijas valstis nostājas tās pusē, šīs valstis nevēlējās sanaidoties ar Poliju un Lietuvas pieprasījumu noraidīja. Tā radās vēsas attieksmes starp Lietuvu un pārējām Baltijas valstīm — tās bija saindējis nelaimīgais Viļņas jautājums.

Divi gadus pēc nesekmīgās Bulduru konferences notika jauna konference Varšavā, kurā bez Polijas piedalījās vēl Somija, Igaunija un Latvija. Lietuva šai konferencē nepiedalījās. Visas valstis bija nolīgušas mieru ar Padomju Krieviju, un tagad bija jārūpējas, lai šis miers būtu ilgstošs. Konferencē panāca ļoti svarīgu vienošanos par militāru sadarbību miera sargāšanai. Tomēr arī šī konference bija neveiksmīga, jo attiecīgo valstu parlamenti līgumu neratificēja, pēc tam kad Somija bija atteikusies to ratificēt. Somija novērsās no sadarbības ar Baltijas valstīm un orientējās uz Skandināvijas valstu pusi.

Baltijas valstis iestājas Tautu savienībā

Pasaules kaŗam beidzoties, pēc ASV prezidenta Vilsona ierosinājuma uzvarētājam valstis 1919. gadā nodibināja Tautu savienību ar sēdekli

Ženevā, Šveicē. Paradoksālā kārtā tomēr Amerikas Savienotās Valstis Tautu savienībā neiestājās. Baltijas valstis saskatīja Tautu savienībā garantijas savai pastāvēšanai un ļoti vēlējās tajā iestāties. Beidzot tas izdevās. Latviju Tautu savienībā uzņēma 1922. gadā. Ar laiku Tautu savienībā uzņēma arī valstis, kas kaŗu bija zaudējušas (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 170. lp.). Tomēr Tautu savienība sagādāja vilšanos. Tā nespēja panākt savu galveno mērķi — novērst pasaules kaŗa atkāŗtošanos. Daudzām valstīm, to skaitā arī Latvijai, tomēr ilgu laiku bija ilūzija, ka Tautu savienība garantēs to neatkarību. Latvijas pašpaļāvība ļoti pieauga, kad 1936. gadā Latviju ievēlēja Tautu savienības padomē. Tomēr Tautu savienība nespēja nodrošināt Latvijas neatkarību.

Aizsardzības savienība starp Latviju un Igauniju

Kad nekas neiznāca no plaši iecerētās savienības, kas aptvertu visas Baltijas piekrastes valstis, Latvija un Igaunija nolēma nodibināt savienību tikai savā starpā. To panāca 1922. gadā ar līgumu uz 10 gadiem un noteikumiem par tā automatisku atjaunošanu. Latvijas un Igaunijas savienība bija paredzēta saimnieciskās, politiskās un militārās sadarbības laukā. Militārā laukā līgums paredzēja savstarpēju palīdzību neprovocēta uzbrukuma gadījumā. Turklāt līgums aizliedza līgt atsevišķu pamieru vai mieru, ja izceltos bruņota sadursme ar kādu citu valsti.

Latvijas un Igaunijas savienību paplašina

Lai Igaunijas un Latvijas līgums kļūtu iedarbīgāks, 1934. gadā abas valstis nolīga papildu līgumu. Šai līgumā paredzēja divreiz gadā rīkot abu valstu ārlietu ministru konferences un nodibināt arī pastāvīgu padomi, kas saskaņotu abu valstu likumdošanu. Līgums arī paredzēja, ka tam varēs pievienoties citas draudzīgas valstis. Tas bija arī aicinājums Lietuvai pievienoties. Tā kā Vācija bija izstājusies no Tautu savienības un nolligusi draudzības līgumu ar Poliju, Lietuva jutās sevišķi apdraudēta un labprāt vēlējās pievienoties Igaunijas un Latvijas sadarbības apvienībai. Tā 1934. gadā radās jauns sadarbības un saprašanās līgums starp Igauniju, Latviju un Lietuvu. Sadarbība izpaudās deviņās ārlietu ministru konferencēs, kas pārmaiņus notika alianses galvaspilsētās — Tallinā, Rīgā un Kauņā no 1934. līdz 1939.

Augusta Annus glezna Tērvetes sanatorijas altāra telpā: „Kristus
ienāk Tērvetes sanatorijas pagalmā.”

Pēc Niklāva Strunkes zīmējumiem darinātie logu gleznojumi
Virsnieku klubā, Rīgā.

Tautiskie motīvi mākslā Latvijas patstāvības pēdējos gados.

gadam. Šais konferencēs vienojās, ka Baltijas valstis sūtīs kopēju pārstāvi Tautu savienībā un tās institūtos. Šai ziņā lielākos panākumus guva 1936. gadā, kad vienā no Tautu savienības speciāli radītajiem nepastāvīgajiem pagaidu padomes posteņiem ievēlēja Latviju. Otrā postenī ievēlēja Ķīnu.

Ārlietu ministru konferencēs arī vienojās, ka visu triju Baltijas valstu sūtņi ārzemēs uzturēs savstarpējus sakarus. Bez ārlietu ministru konferencēm notika arī kopējas juristu, saimniecisko un kultūras darbinieku un preses konferences. Ļoti svarīgi ir, ka triju Baltijas valstu sadarbības un saprašanās apvienība nebija militāra rakstura apvienība, kāda bija Latvijas un Igaunijas savienība. Līdz ar to bija pilnīgi ignorēts galvenais, ko varēja gaidīt no Baltijas valstu sadarbības — kopējās aizsardzības plānošana. Savstarpējas militārās palīdzības līgums bija tikai Latvijai un Igaunijai. Abas valstis tomēr neko nedarīja, lai saskaņotu savu armiju apbruņojumu un municiju un panāktu ciešāku virsnieku sadarbību. Jaunākajiem virsniekiem pat nebija iespējams sarunāties valodas neprašanas dēļ (vecākie virsnieki vēl varēja sarunāties krieviski). Kad 1940. gadā vajadzēja līgumu praktiski iedzīvināt, tad izrādījās, ka tas bija tikai uz papīra.

DEVĪTĀ DAĻA

DRAUDI NEATKARĪBAI
UN
NEATKARĪBAS
ZAUDĒŠANA

DEVITA DALA

Faint, illegible text in the upper section of the page.

DR AUDI NEATKALIBAS

Faint, illegible text in the middle section of the page.

NEATKALIBAS

SAUDEPANA

Faint, illegible text in the lower section of the page.

Handwritten signature or mark at the bottom center of the page.

Draud jauns pasaules karš

Pirmais pasaules karš 1914. gadā izcēlās, nevienam atbildīgam valstsvīram karu nevēloties un neparedzot, ka no Austro-Ungārijas un Serbijas konflikta izcelsies pasaules karš. Turpretim Otro pasaules karu, kas sākās 1939. gadā, tīši vēlējās divi diktatori — Hitlers un Staļins. Vācijas diktators Ādolfs Hitlers bija ar mieru riskēt pasaules karu, lai Vācija varētu uzkundzēties Eiropai un pēc tam pasaulei. Padomju Savienības diktators Jozefs Staļins vēlējās pasaules karu, lai tā radītajā chaosā varētu izplatīties boļševisms visā pasaulē.

Saprotams, tik komplicēta parādība, kāda ir pasaules karš, ir atkarīga no daudziem un dažādiem politiskiem, saimnieciskiem, sabiedriskiem un kultūras faktoriem. Abi minētie diktatori ar savu neaprobežoto varu savās valstīs tomēr visus šos faktorus virzīja uz vienu mērķi — uz karu. Lai izprastu kopsakarību, kas galu galā noveda pie kara, kam Latvijas vēsturē bija ārkārtīgi svarīga nozīme, ir jāzina galvenie meti Vācijas un Padomju Savienības vēsturē.

Vācija pēc zaudētā Pirmā pasaules kara

Kad pēc zaudētā kara Vācijas ķeizars Vilhelms II aizbēga uz Holandi, Vācijā pēc varas sacentās komūnisti un sociālisti. Pēdējie uzvarēja un 1919. gadā nodibināja demokratisku federālu republiku. Parlamentu, ko sauca par reichstāgu, ievēlēja aizklātās, vienlīdzīgās un proporcionālās vēlēšanās. Arī valsts prezidentu vēlēja tauta. Pirmais valsts prezidents bija Fridrihs Eberts, otrs — Pauls fon Hindenburgs.

Demokratiskajai Vācijai bija jācīnās ar lielām grūtībām. Karu uzvarējušie sabiedrotie Vācijai uzlika reparāciju (kara zaudējumu atlīdzības) maksājumus. Vācijai bija jānodod sabiedrotajiem mantas un jāmaksā naudā. Kāds jauns angļu tautsaimnieks Džons Meinards Keinss (Keynes), kas vēlāk kļuva slavens, aizrādīja, ka šie maksājumi kaitēs ne vien Vācijai, bet arī maksājumu saņēmējiem, jo atņems darbu saņēmēju valstu strādniekiem. Tomēr politiķi viņa spriedumus ignorēja. Maksājumu kopsomma nemaz nebija noteikta, un tikai, kad Vācijā sākās nekur agrāk nepiedzīvota inflācija, 1929. gadā maksājumu kopsommu noteica 8800 miljonu dolāru apmērā. Šo maksājumu Vācijai vajadzēja izdarīt 58 gados, un kopā ar procentiem Vācija būtu samaksājusi 27 000 miljonu dolāru.

Pēckara uzplaukuma vietā pasaulē iestājās ļoti smaga saimnieciskā krīze, kuŗas sekas sajuta arī Vācija, un pēc izdarītiem reparāciju maksājumiem tai draudēja pilnīgs finānciāls sabrukums. Pēc ASV prezidenta Huvera priekšlikuma 1931. gadā izsludināja viena gada parāda moratoriju. Nolīgstot jaunu reparāciju līgumu, 1932. gadā Vācijas maksājumu kopsummu samazināja uz 714 miljoniem dolāru, ja ASV atteiktos no daļas savu prasību pret pārējiem sabiedrotajiem. Kara laikā Amerikas Savienotās Valstis bija ļoti plaši kreditējušas sabiedrotos un pēc kara sāka šos parādus iekasēt. Parādnieki lūdza parādus atlaist, bet ASV šos lūgumus noraidīja. Maksājumus tad izdarīja Lielbritānija, Itālija, Čehoslovākija, Somija, Lietuva un arī Latvija. Turpretim Francija, Beļģija, Ungārija, Polija un Igaunija atteicās maksāt. Tādos apstākļos Vācijas reparāciju jautājums palika nenokārtots, un Vācija neko vairāk nemaksāja.

Pazaudētais karš bija stipri iedragājis vācu tautas pašapziņu. Tādēļ tauta labprāt uzklausīja demagogu aģitācijas runas, ka Vācija karu pazaudējusi sociālistu un komūnistu nodevības dēļ. Tādas valodas cītīgi izplatīja maza, Ādolfa Hitlera nodibināta Vācijas nacionālsociālistu partija. Arī Vācijas saimnieciskās grūtības un bezdarbu Ādolfs Hitlers izmantoja savā labā, sludinot, ka viņa partija spēs visu vērst par labu. Kad 1932. gadā Vācijā notika jaunas valsts prezidenta vēlēšanas, kandidēja arī Ādolfs Hitlers. Viņš dabūja 13 miljonu balsu, bet nedaudz vairāk balsu bija Hindenburgam. Reichstāgā nacionālsociālistu partija bija kļuvusi tik spēcīga, ka kanclera (ministru prezidenta) amatā valsts prezidents Hindenburgs aicināja Hitleru. Hitlers tūlīt izsludināja jaunas vēlēšanas. Izslēdzot no jaunievēlētā reichstāga citu partiju deputātus, nacionālsociālistu partija kļuva par valdošo. Hitlers tad sevi pasludināja par diktatoru. Tā bija fašistiska diktatūra.

Hitlers tūlīt sāka Vācijas ārējo un iekšējo reorganizāciju. Viņš paziņoja, ka Vācija izstājas no Tautu savienības. Ar Poliju Hitlers noslēdza neuzbrukšanas līgumu uz 10 gadiem. Kad viņa partijā radās opozīcija, viņš 1934. gadā lika kādus 100 opozicionārus nogalināt, kas radīja Padomju Savienības diktatora Staļina apbrīnu. Kad tai pašā gadā nomira valsts prezidents Hindenburgs, Hitlers pārņēma viņa amatu, valsts prezidenta vietā saucoties par „vadoni” (Führer). Pārkāpjot Versaļas mierlīgumu, Hitlers sāka bruņošanos. Pārkāpjot Lokarno līgumu, Hitlera karaspēks 1936. gadā iemaršēja demilitārizētajā Reinzemē. Pēc diviem gadiem (1938. gadā) Hitlera karaspēks okupēja Austriju (ar to Vācijas iedzīvotāju skaits pieauga no 74 miljoniem uz 81 miljonu) un sāka plānot Čehoslovākijas sagraušanu.

Čehoslovākijas robežapgabalos ar Vāciju (Sudetijā) dzīvoja skaitā liela vācu minoritāte, un Hitlers pieprasīja, lai Sudetiju pievieno Vācijai. Ja čehoslovāki atteiktos, Hitlers draudēja ar karu. Čehoslovākija bija sabiedrojusies ar Franciju un Padomju Savienību un no kara nebaidījās. Tomēr Hitlers panāca, ka Francija atteicās Čehoslovākijai palīdzēt, un arī Padomju Savienība nepalīdzēja. Tādos apstākļos Čehoslovākijai bija jāpiekāpjas. 1938. gadā Minchenē notika konference starp Hitleru, Itālijas diktatoru Musolini, Lielbritānijas ministru prezidentu Čemberlenu (Chamberlain) un Francijas ministru prezidentu Daladjē (Daladier), kas izlēma Čehoslovākijas likteni. Hitlers ieguva Sudetiju ne vien ar tās trīs miljoniem iedzīvotāju, bet arī ar Čehoslovākijas bruņošanās rūpniecību. Sešus mēnešus vēlāk Hitlers lauza savu solījumu respektēt atlikušās Čehoslovākijas daļas neatkarību, kas bez savas bruņošanās rūpniecības bija kā lauva bez zobiem. Ar Bohēmijas un Morāvijas protektorāta nosaukumu un septiņiem miljoniem iedzīvotāju to pakļāva Vācijai. Izmantojot situāciju, arī Ungārija un Polija pievienoja sev daļu agrākās Čehoslovākijas, tā radot savā starpā kopēju robežu. Francija un Britānija aprobežojās tikai ar protestiem 1939. gada martā. Kad Hitlers tai pašā mēnesī atņēma Lietuvai Klaipēdu, lielvalstis pat neprotēja. Vācija bija kļuvusi par varenāko valsti Eiropā.

Sasniegtais tomēr Hitleru neapmierināja, un viņš gatavojās karā. Lai izmēģinātu jaunus ieročus, Vācija un Itālija no vienas puses un Padomju Savienība no otras puses atbalstīja katra savu pusi Spānijas pilsoņu karā. Šo pilsoņu karu centās ierobežot Tautu savienība, un starp citām Tautu savienības locekļēm arī Latvijai uz Spānijas kaļalauku bija jāsūta savi novērotāji. Spānijas pilsoņu karā pēc trim gadiem uzvarēja tā puse, ko ar ieročiem un naudu bija atbalstījusi Vācija un ar karavīriem Itālija. Ģenerālis Fransisko Franko 1939. gadā nodibināja Spānijā fašistisku diktatūru.

Romas imperijas atjaunošana

Hitlera Vācija cieši sadarbojās ar otru fašistisko valsti — Itāliju, kur Benito Musolini bija ar apvērsumu sagrabis varu 1922. gadā. Ar Francijas palīdzību Itālija bija ieguvusi teritoriju Afrikā. Izmantojot par iegānu robežincidentus ar Etiopiju, Itālija septiņos mēnešos iekaroja Etiopiju, un 1936. gadā Musolini pasludināja Romas

imperijas atjaunošanu. Tautu savienības izsludinātās sankcijas pret Itāliju izrādījās nesekmīgas.

Kā nākošo Romas imperijai ar varu pievienoja Albāniju (1939. gadā). Albānijas karalis bija spiests bēgt un par savu patvēruma zemi izraudzījās Latviju. Rīgā labākā viesnīca saucās Roma, un tas Albānijas karalim tik ļoti nepatika, ka viņš no Latvijas drīz vien aizbrauca.

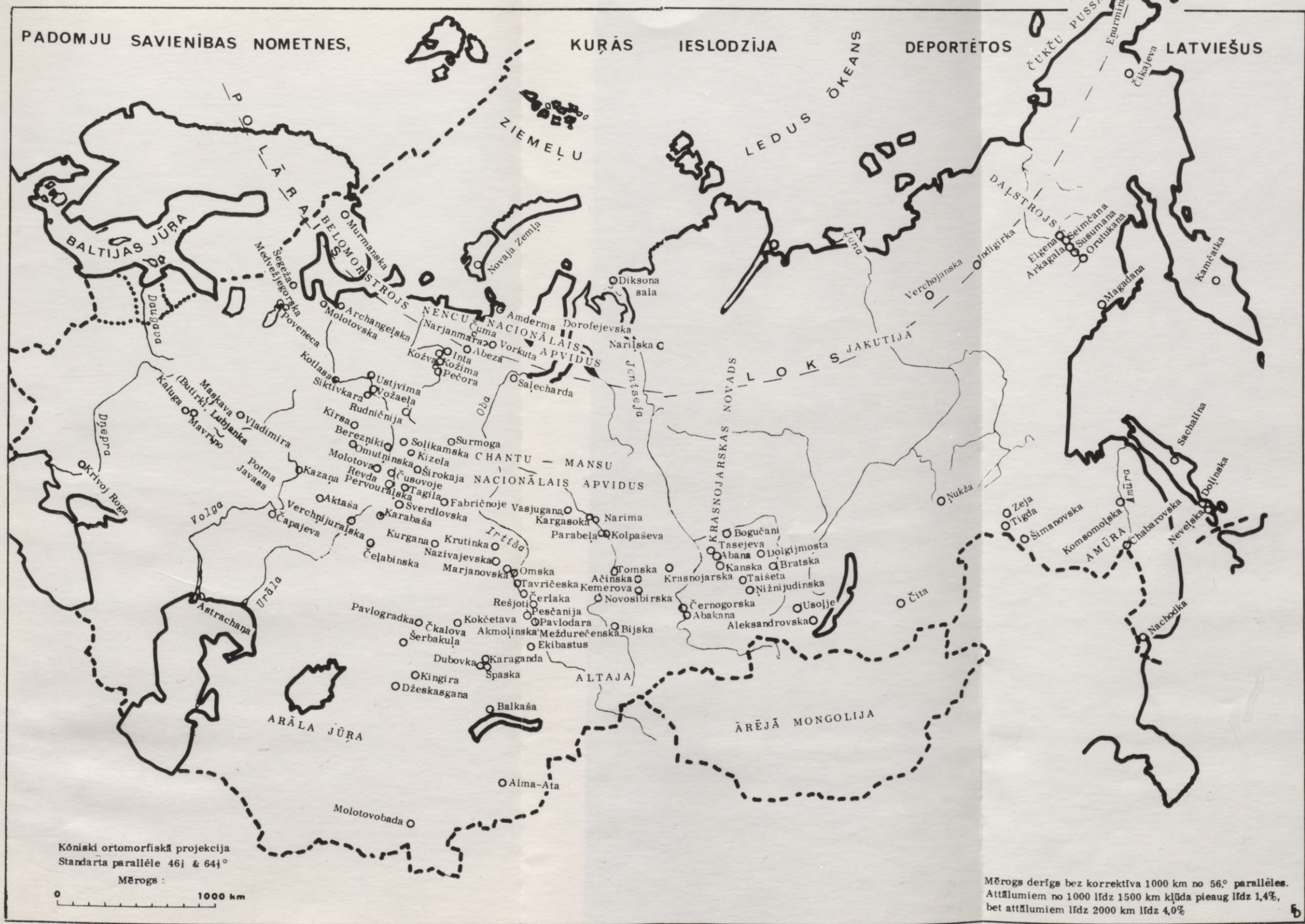
Fašinterns

„Romas un Berlīnes asi” (tā sauca Itālijas un Vācijas sadarbību) 1936. gadā paplašināja, Vācijai ar Japānu vienojoties par sadarbību, kas bija vērsta pret Padomju Savienību. Nākošajā gadā Itālija, Vācija un Japāna apvienojās aliansē, lai apturētu komūnisma izplatīšanos. Tā kā visu pasaules valstu komūnisti Padomju Savienības vadībā bija nodibinājuši internacionālu organizāciju, ko sauca par Kominternu, šo fašistu apvienību sāka saukt par Fašinternu.

Staļina diktātūra Padomju Savienībā

Kad Padomju Krievijas diktators Ļeņins 1924. gada janvārī nomira, pēc varas sacentās pirmais ārlietu komisārs un sarkanarmijas dibinātājs Trockis, Kominterna dibinātājs un vadītājs Zinovjevs, Ļeņina sekretārs Rikovs, pirmais čekas priekšnieks Dzeržinskis, tautas komisāru viceprezidents Kamenjevs, tautības lietu komisārs un komūnistu partijas sekretārs Staļins un vēl citi no Ļeņina galma. Staļins vispirms sabiedrojās ar Zinovjevu un Kamenjevu pret Trocki, kam bija lielākās izredzes kļūt par Ļeņina pēcteci. Kad Trockis bija pasludināts par tautas ienaidnieku un nosūtīts trimdā, Staļins tika galā ar saviem sabiedrotajiem un pēc tam ar visiem pārējiem, kas tīkoja pēc vadoņa amata. Staļins pats kļuva par 1924. gadā dibinātās Padomju Savienības diktatoru. Ar laiku visus Staļina sāncensus nogalināja.

Lai industriālizētu Padomju Savienību un sagatavotos uz pasaules karu, Staļins lika izstrādāt piegādu plānus. Šais plānos pastiprināja bruņošanās rūpniecību, atstājot novārtā patēriņa preču ražošanu. Pēc šādiem vienam otram sekojošiem piegādu plāniem Padomju Savienība kārto saimnieciskus jautājumus vēl joprojām. Lai iegūtu

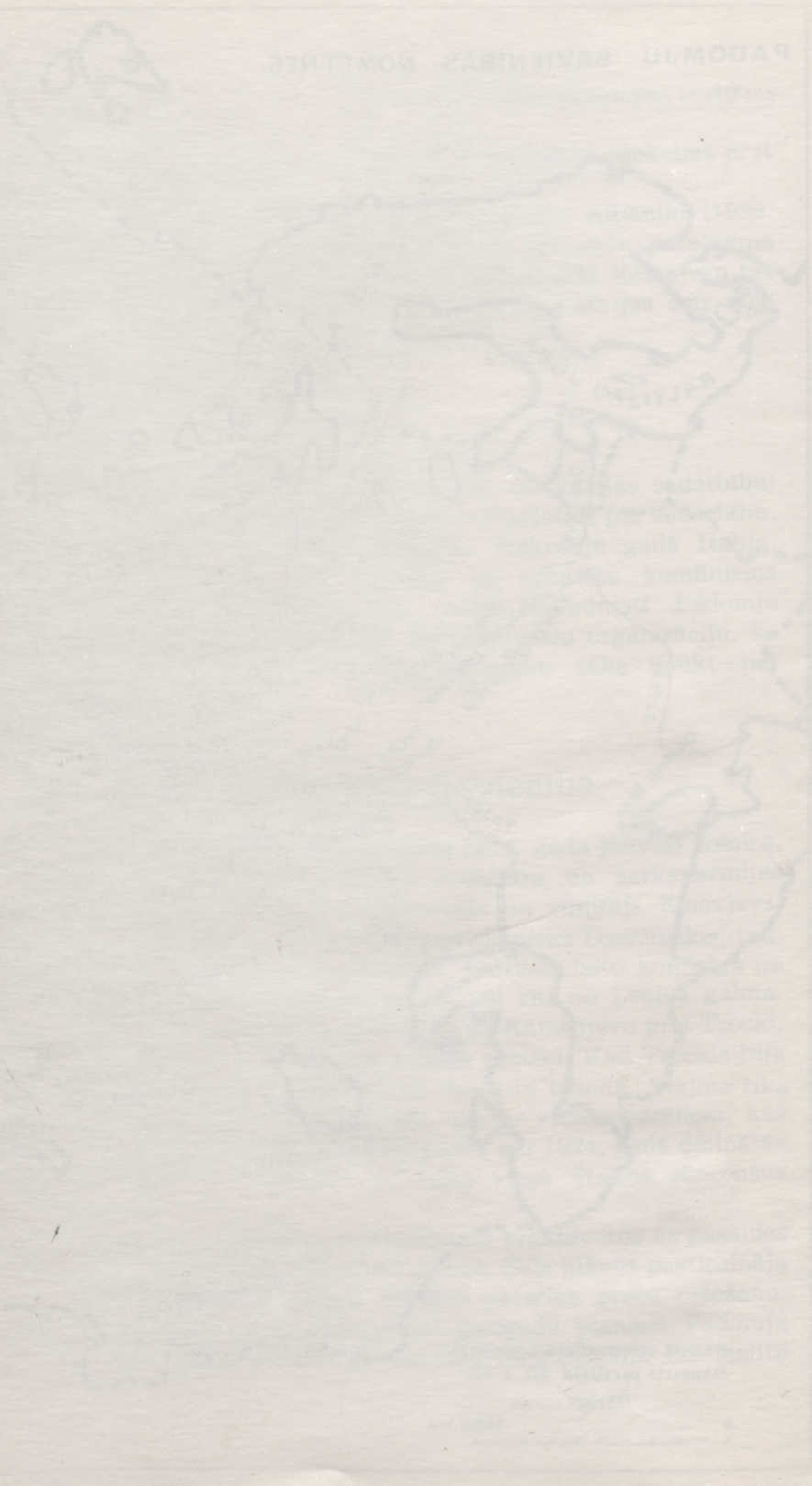

PADOMJU SAVIENĪBAS NOMETNES, KURĀS IESLODZIJA DEPORTĒTOS ČUKČU PUSSALA LATVIEŠUS

Kōniski ortomorfiskā projekcija
 Standarta paralēle 46½ & 64½°
 Mērogs : 1000 km

Mērogs derīgs bez korektīva 1000 km no 56° paralēles.
 Attāļumiem no 1000 līdz 1500 km kļūda pieaug līdz 1,4%,
 bet attāļumiem līdz 2000 km līdz 4,0%

PADOMJU BAHIRIBAS NOMETNES

The map is surrounded by several columns of text, which are extremely faint and difficult to read. The text appears to be in a South Asian script, possibly Devanagari or a related language. The text is arranged in a structured manner, likely providing geographical details, coordinates, or historical information related to the map.

strādniekus bruņošanās rūpniecībai un nodrošinātu maizi pilsētām, Staļins lika likvidēt zemnieku lauku saimniecības. To vietā nodibināja muižas, ko sauca par sovchoziem (valsts muižām) un kolchoziem (tās bija kooperatīvās muižas, pār kuŗām tāpat valstij bija noteikšana). Šo muižu saimniecību valsts pārraudzīja ar to, ka visas mašīnas un darbarīki, arī zirgi, bija nodoti īpašām organizācijām, ko sauca par mašīnu un traktoru stacijām. Nedz strādniekiem fabrikās, nedz zemniekiem šie pārkārtojumi nebija pa prātam, jo ar tiem visus nospieda nabadzībā. Neapmierināto savaldīšanai Staļina slepenpolīcija nodibināja koncentrācijas nometnes, kurp nosūtīja miljoniem iedzīvotāju. Tos, kas piederēja pie mantīgām šķīrām, un garīdzniekus uzskatīja par režīma pretiniekiem un nogalināja. No ārpasaules šīs zvēribas rūpīgi slēpa, un aģenti tur izplatīja ziņas, ka Padomju Savienība ir visbrīvākā un laimīgākā valsts pasaulē.

Lai radītu civilizētas valsts iespaidu, visās ārvalstīs nodibināja sūtniecības. Ar daudzām ārvalstīm Staļins nolīga neuzbrukšanas līgumus un panāca, ka 1934. gadā Padomju Savienību uzņēma Tautu savienībā. Kā Tautu savienībā, tā ārvalstīs padomju sūtni bija aģenti, kas aģitēja pret citu valstu valdībām, propagandējot komunistiska režīma nodibināšanu. Jaunam pasaules kaŗam vajadzēja būt signālam revolūcijām un valdību gāšanai gluži tāpat, kā bija noticis Krievijā pēc Pirmā pasaules kaŗa.

Staļins kaulējas ar abām pusēm

Rumānija un Polija bija divas nākošās valstis, kas baidījās, ka Vācija tām varētu uzbrukt. Polijai bija kopējs aizsardzības līgums ar Franciju, un Francijas sabiedrotā savukārt bija Lielbritānija. Rumānija bija Čehoslovākijas sabiedrotā, bet, Čehoslovākijai zaudējot patstāvību, vairs nejutās droša. Tādēļ Rumānija ierosināja, lai lielvalstis vienojas, ka tās ierobežos turpmāko Vācijas ekspansiju. Padomju Savienība griezās pie Lielbritānijas, ierosinot sasaukt konferenci Bukarestā. Nesaskatot briesmas Rumānijai, Lielbritānija to noraidīja un tai vietā ieteica konferenci Maskavā, kuŗā bez Lielbritānijas un Padomju Savienības vēl piedalītos Francija un Polija. Polija no piedalīšanās konferencē atteicās, jo neticēja Padomju Savienībai. Staļins tad akceptēja ierosinājumu, ka konferencē piedalās tikai Padomju Savienība, Lielbritānija un Francija. Dienu pirms šī akcepta Staļins lika Hitleram saprast, ka viņš būtu ar mieru „uzlabot attieksmes starp Vāciju un Padomju Savienību”. Spēle uz

abām pusēm bija sākusies. Lai Hitleram būtu skaidrs, ka Staļins vēlas ar viņu sadarboties, Padomju Savienības ārlietu komisāra žīda Maksima Ļitvinova vietā (Hitlers neieredzēja žīdus) Staļins iecēla krievu Vjačeslavu Molotovu (Istā vārdā: Skrabinu). Pasaule šīs pārmaiņas nozīmi neizprata, bet Hitlers to saprata.

Sarunas par Baltijas valstīm

Sarunas starp Padomju Savienību, Lielbritāniju un Franciju ilga vairākus mēnešus. Lielbritānija un Francija vēlējās no Padomju Savienības garantiju, ka tā pretosies agresijai. Domstarpības radās par to, kurām valstīm dot garantiju pret agresiju. Padomju Savienība bija ar mieru dot šādu garantiju tikai saviem rietumu kaimiņiem, to skaitā Baltijas valstīm. Garantija nozīmētu, ka šīm Padomju Savienības rietumu robežvalstīm jāielaiž savās zemēs padomju karaspēks, kad Padomju Savienība to uzskata par vajadzīgu. Kad tas nāca zināms, Baltijas valstis un Polija paziņoja, ka tās nekad tādas tiesības Padomju Savienībai nedos. Baltijas valstis paziņoja, ka konflikta gadījumā starp lielvalstīm tās būs neitrālas. Baltijas valstis pilnīgi pareizi paredzēja to, kas vēlāk arī notika — ka, ielaižot padomju karaspēku savā zemē, to vairs nevarēs dabūt ārā. Visas savas nākotnes cerības Baltijas valstis lika uz vienas kārts — uz stingras neitrālītes.

Kaut Baltijas valstis no ierosinātās garantijas bija atteikušās, Padomju Savienība no šīs domas neatlaidās un prasīja, lai Lielbritānija un Francija šādu garantiju Baltijas valstīm akceptē. Pēc Francijas spiediena Lielbritānija beidzot piekāpās, ja garantijas līgumu noslēgtu slepenībā. Slepenību Lielbritānija vēlējās, lai nesariebtu Baltijas valstīm, kas garantiju bija noraidījušas. Kad vienošanās bija panākta, Staļins, lai vilcinātos un izkaulētu labākus noteikumus no Hitlera, ar ko tai pašā laikā notika slepenas sarunas, izvirzīja jautājumu par termina „agresijas” definīciju. Kad šai jautājumā bija panākta vienošanās, Staļinam bija jauns iebildums. Sarunās viņš izvirzīja terminu „netiešā agresija”. Pēc Staļina domām netiešā agresija būtu jebkuŗa iekšpolitiska pārmaiņa Baltijas valstīs, un, ja tāda notiktu, Padomju Savienībai būtu tiesības Baltijas valstis okupēt. Lielbritānijai un Francijai tad bija skaidrs, ka Padomju Savienība vēlas okupēt Baltijas valstis, un tās šo netiešās agresijas definīciju noraidīja. Tomēr pēc ilgstošas kaulēšanas, lai tomēr panāktu vienošanos ar Padomju Savienību, arī šai jautājumā

Lielbritānija un Francija piekāpās. Abas valstis cerēja novērst draudošo karu, jo bija zināms, ka Hitlers gan vēlas karu, bet nevēlas karot divās frontēs — rietumos un austrumos.

Kad principiālā vienošanās starp Padomju Savienību un sabiedroto Lielbritāniju un Franciju pēc vairāku mēnešu sarunām bija panākta, Staļins lika Molotovam paziņot sabiedroto sūtņiem, ka viss, kas līdz šim ir norunāts, ir nesvarīgs. Svarīgi ir sākt militāro lietpratēju sarunas. Sabiedrotie bija spiesti atkal piekāpties, un viņu militārie lietpratēji ieradās Maskavā. Pa to laiku Staļina un Hitlera slepenās sarunas bija tiktāl pavirzītas, ka Staļinam likās, ka no Hitlera viņš iegūs vairāk nekā no sabiedrotajiem. 1939. gada 21. augustā Padomju Savienība paziņoja pēdējiem, ka līdzšinējās sarunas bijušas veltīgas. Tai pašā dienā Padomju Savienība un Vācija noslēdza tirdzniecības līgumu un divi dienas vēlāk neuzbrukšanas līgumu, Vācijas ārlietu ministram Joachimam Ribentropam personīgi ierodoties Maskavā.

Slepenais līgums starp Padomju Savienību un Vāciju

Vācijas ārlietu ministram, ierodoties Maskavā, bija līdz Hitlera ierosinājums, kā sadalīt Austrumeiropas valstis starp Padomju Savienību un Vāciju. Hitlera priekšlikums bija, ka visas zemes uz ziemeļiem no Daugavas būtu Padomju Savienības daļā, bet uz dienvidiem no Daugavas — Vācijas daļā. Turklāt Padomju Savienība un Vācija savā starpā sadalītu Poliju. Staļins šo projektu neakceptēja, jo viņš vēlējas divas neaizsalstošas Latvijas ostas — Ventspili un Liepāju. Ribentrops par to telegrafiski no Maskavas apjautājās Hitleram, un pēdējais bija ar mieru. Tādā veidā slepenajā līgumā starp Padomju Savienību un Vāciju Staļins un Hitlers vienojās, ka Somija, Igaunija un Latvija būs Padomju Savienības daļā, bet Lietuva un puse no Polijas — Vācijas daļā. Otra puse Polijas un daļa Rumānijas ietilps Padomju Savienības daļā. Šo līgumu 1939. gada 23. augustā Maskavā parakstīja Ribentrops Vācijas valsts vārdā un Molotovs Padomju Savienības vārdā. Staļins no Hitlera bija dabūjis daudz vairāk, nekā viņš jebkad varēja cerēt dabūt no sabiedrotajiem. Tomēr viņam bija padomā dabūt vēl vairāk, un tiešām 1939. gada 28. septembrī viņš ar Hitleru noslēdza jaunu līgumu, ko sauca par robežu un draudzības līgumu. Ar to Padomju Savienība pie 23. augustā noligtā dabūja vēl klāt arī Lietuvu, apmainot to pret Polijas teritoriju no Padomju Savienības daļas (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 172. lp.).

Baltijas vācieši atstāj Igauniju un Latviju

Tai pašā reizē, kad Vācijas ārlietu ministrs fon Ribentrops un padomju ārlietu ministrs Molotovs parakstīja robežu un draudzības līgumu, viņi parakstīja slepenu protokolu. Pēc šī protokola Padomju Savienība apsoltīja neko neiebilst, ja vācu tautības iedzīvotāji no Padomju Savienības „interesu sfairas” vēlētos izceļot uz Vāciju. Tāpat Vācijas valdība apsoltīja, ka tai nebūs iebildumi, ja baltkrievu un ukraiņu tautības personas vēlētos izceļot no Vācijas „interesu sfairas” uz Padomju Savienību. Pēdējo, saprotams, nebija, bet no Latvijas izceļoja 52 500 un no Igaunijas 14 400 personu. Par papildu izceļošanu Vācija un Padomju Savienība vienojās 1941. gadā. Tad no Latvijas izceļoja 10 000 un no Igaunijas 7000 personu, kas vairumā vairs nebija vācu tautības. Izceļotājus Vācija novietoja tās iekārotajos Polijas apgabalos.

Sākas Otrais pasaules karš

Ar 1939. gada 23. augusta līgumu Hitleram bija atbrīvotas rokas, jo nedraudēja vairs karš divās frontēs un bija novērsti draudi, ka Padomju Savienība varētu iesaistīties karā. Tādēļ viņš pavēlēja sākt sen sagatavoto iebrukumu Polijā 1939. gada 1. septembrī. Visas trīs Baltijas valstis — Igaunija, Latvija un Lietuva — tūlīt paziņoja savu neitralitāti.

Vācijas tanku armijas ātrā laikā iekāvoja vienu Polijas novadu pēc otra. Polijas militāro spēku galvenais balsts bija tās lieliskā kavalerija. Tomēr ar zirgiem pret tankiem nav iespējams karot, un tā Polijas armiju sakāva. Padomju Savienība, redzot, ka Polijas armija ir sakauta, 17. septembrī no savas puses bez lielām grūtībām iebruka Polijā. Tādā veidā Polija piedzīvoja ceturto dalīšanu savā vēsturē. Tikai tagad krievi ar poļiem izrēķinājās daudz zvērīgāk nekā 18. gadsimtenī. Sagūstītos poļu virsniekus noslepkavoja Katinas mežā, un poļu inteligenci aizdzina drošā nāvē uz Sibīrijas koncentrācijas nometnēm.

Padomju bāzes Baltijas valstīs

Nākošajā dienā, pēc tam kad Padomju Savienība bija iebrukusi Polijā ar dūča dūrienu tās mugurā, tā sāka iekasēt Hitlera izdoto vekseli par Baltijas valstīm. Igaunijas galvaspilsētā Tallinā bija meklējusi

patvērumu kāda Polijas zemūdene. Igaunī to aizturēja saskaņā ar deklarēto neitralitāti, bet zemūdene izbēga uz Angliju. Padomju Savienība tad apvainoja Igauniju, ka tā tišām ļāvusi zemūdenei izbēgt un ar to nodarījusi zaudējumus Padomju Savienības kuģniecībai. Lai tādus gadījumus turpmāk novērstu, Padomju Savienība piedāvāja Igaunijai „savstarpējās palīdzības līgumu” un sāka koncentrēt karaspēku pie Igaunijas robežām. Sakarā ar šiem draudiem Igaunija bija spiesta piekāpties un 1939. gada 28. septembrī parakstīja uzspiesto savstarpējās palīdzības līgumu. Pēc šī līguma Igaunija bija spiesta ierādīt Padomju Savienībai flotes un gaisa bāzes (Igaunijas salās un cietzemē) un ielaist Igaunijā Padomju Savienības karaspēku, kas apmēros bija lielāks par Igaunijas armiju. Igaunī sevi mierināja ar līgumā teikto, ka Igaunijas suverēnitāte un tās ekonomiskā un politiskā sistēma paliks neskarta.

Nākošajai pienāca kārtā Latvijai. Arī Latvija, pēc tam kad Padomju Savienība bija koncentrējusi karaspēku pie Latvijas robežas, 5. oktobrī bija spiesta parakstīt tādu pašu savstarpējās palīdzības līgumu, kādu bija parakstījusi Igaunija. Arī Latvijai bija jāierāda Padomju Savienībai flotes bāzes (Liepājā) un aviācijas un artilērijas bāzes (Kolkasragā). Arī Latvija bija spiesta ielaist vēl lielāku karaspēku nekā Igaunija, kas pārsniedza Latvijas armijas lielumu.

Pēc tam pienāca kārtā Lietuvai. Arī Lietuva 10. oktobrī bija spiesta noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, ierādīt bāzes un ielaist Lietuvā Padomju Savienības karaspēku. Lai lietuvieši to labprātāk darītu, Padomju Savienība apsoltja viņiem Viļņu, kā tas bija paredzēts Vācijas un Padomju Savienības 23. augusta līgumā.

Karš Somijā

Nākošo Padomju Savienība vēlējās savā varā dabūt Somiju. Tomēr Somija nebija ar mieru pakļauties, un 30. novembrī Padomju Savienība uzsāka karadarbību pret Somiju. Tā kā Padomju Savienība un Somija abas bija Tautu savienības locekles, par šo neprovocēto uzbrukumu Tautu savienības pilnsapulce nolēma Padomju Savienību izslēgt. Cīņa starp Padomju Savienību un Somiju bija līdzīga bibeliskajai cīņai starp Dāvidu un Goliātu. Padomju Savienība ar saviem 180 miljoniem iedzīvotāju uzbruka 3 miljoniem somu. Pasaule apbrīvoja varonīgos somus, kas cīnījās pret šo pārspēku, bet somu

izmisuma saucieni pēc palīdzības palika bez atbalsta. Kā varēja paredzēt, nevienādajā cīņā somu spēki izsika. Pēc 105 dienu ilga kara, kas Padomju Savienības karaspēkam sagādāja lielus zaudējumus, Somija bija uzvarēta. Tai bija jāparaksta mierlīgums, jāzaudē teritorija Karelījas šaurumā un ziemeļos, jāiznomā uz 30 gadiem Hangē jūras un gaisa bāze Padomju Savienībai un jāizbūvē dzelzceļš Padomju Savienības vajadzībām uz Zviedrijas Tornio ostu. Par šo cenu tomēr Somija saglabāja savu neatkarību.

Karš rietumos

Kamēr risinājās Padomju Savienības un Somijas karš, Padomju Savienība respektēja līgumu ar Baltijas valstīm un neapdraudēja to suverēnitāti un ekonomisko un politisko iekārtu. Attieksmes tomēr mainījās, tikko bija nolīgts miers ar Somiju. Starplaikā Vācija bija guvusi lielus panākumus rietumos, un Padomju Savienība steidzās izmantot stāvokli, kamēr pasaules uzmanība bija pievērsta notikumiem Rietumeiropā.

Vāciešu panākumi

Vācu karaspēks vispirms bez cīņas ieņēma Dāniju (1940. gada aprīlī). Pēc tam tas izcēlās Norvēģijas ostās un lidlaukos. Arī Norvēģiju okupēja, un Norvēģijas karalis meklēja patvērumu Anglijā. Reizē ar Norvēģijas okupāciju maijā notika vācu invāzija Luksemburgā, Holandē un Beļģijā. Beļģijas karalis padevās vācu gūstā. Apejot Francijas izbūvētās aizsardzības linijas, vācieši ar vairāk nekā vienu miljonu vīru iebruka Ziemeļfrancijā, mēģinot ieņemt ostas. Angļiem ar lielām grūtībām izdevās evakuēt savu armiju, kas bija nosūtīta palīgā Francijai. Franči nespēja pretoties vācu tanku armijai, un 1940. gada 14. jūnijā vācieši ieņēma Parīzi. 21. jūnijā franči ar vāciešiem parakstīja pamiera līgumu. Ziemeļfranciju vācieši okupēja, bet Dienvidfrancijā ar galvaspilsētu Viši (Vichy) nodibinājās no Vācijas atkarīga Francijas valsts. Lai nepaliktu bez kara laupījuma, arī Itālija bija iesaistījusies karā Vācijas pusē (1940. gada 10. jūnijā). Franču ģenerālis Šarls de Gols (de Gaulle) nodibināja Londonā Brīvās Francijas komiteju un, balstoties uz Francijas kolonijām Afrikā un citur, nolēma karu turpināt (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 177. lp.).

Padomju Savienība pilnīgi okupē Baltijas valstis

Kad pasaules uzmanība bija pievērsta iepriekš aprakstītajiem notikumiem, Padomju Savienība nolēma dot pēdējo triecienu Baltijas valstu neatkarībai. Šoreiz tā sāka ar Lietuvu. Padomju Savienība to apvainoja, ka Lietuvas valdība ir aizvilinājusi no Padomju Savienības bazēm krievu kareivjus, lai no tiem izspiestu kara noslēpumus. Šis apvainojums bija absurds, jo kareivji, kas bija nokavējuši atgriezties no atvaļinājuma, nekādus kara noslēpumus nevarēja zināt. Atbildot uz apvainojumiem, Lietuvas valdība ierosināja iecelt kopēju Padomju Savienības un Lietuvas izmeklēšanas komisiju, bet Padomju Savienība to noraidīja un turpināja apvainojumus. Lietuva tad ierosināja konflikta noskaidrošanai nosūtīt uz Maskavu savu ārlietu ministru, bet Padomju Savienība pieprasīja, lai Maskavā ierodas Lietuvas ministru prezidents. Viņam ierodoties Maskavā, Padomju Savienības ārlietu ministrs Molotovs apvainoja Lietuvu, ka tā nolīgusi slepenu militāru līgumu ar Latviju un Igauniju. Šis apvainojums bija pilnīgi izdomāts, jo nekāda tamlīdzīga līguma triju Baltijas valstu starpā nebija. Beidzot Padomju Savienība ar ultimātu pieprasīja, lai Lietuva rada jaunu valdību, kas labāk izpildītu savstarpējās palīdzības līgumu. Tālāk Padomju Savienība pieprasīja, lai Lietuvā ielaiž neaprobežotā vairumā padomju karaspēku un lai soda visus lietuviešus, kas vainīgi savstarpējās palīdzības līguma neizpildīšanā. Ja Lietuva nepieņems šo ultimātu līdz nākošās dienas rītam, to uzskatīs par ultimāta noraidījumu. Ar to Padomju Savienība bija izteikusi, ka tad Lietuvu okupēs ar varu. Ultimāta apspriešanai Lietuvas prezidents Smetona steidzīgi sasauca valdības sēdi. Valdība nolēma ultimātu pieņemt, bet Lietuvas valsts prezidents izšķīrās atstāt Lietuvu un doties trimdā. Padomju tanki un karaspēks sāka plūst pāri Lietuvas robežai, un Lietuva bija okupēta.

Latvija bija nākošā valsts, kas saņēma tādu pašu Padomju Savienības ultimātu. Arī Latviju apvainoja par slepena militārā līguma noslēgšanu ar Igauniju un Lietuvu. Latviju apvainoja arī, ka tā nav uzteikusi 1922. gadā nolīgto militāro līgumu ar Igauniju. Tālāk Latviju apvainoja, ka tā piedalījies žurnāla *The Baltic Revue* izdošanā. Absurdā kārtā Padomju Savienība pēc tā secināja, ka Latvija ir pārkāpusi savstarpējās palīdzības līgumu. Tāpat kā Lietuvai, Padomju Savienība arī Latvijai ultimātīvi pieprasīja, ka tai vajadzīga jauna valdība un ka Latvijā jāielaiž neierobežots daudzums Padomju Savienības karaspēka. Arī Latvija bija spiesta ultimātu

pieņemt, un 1940. gada 17. jūnijā to okupēja padomju karaspēks no divām pusēm — no Lietuvas puses un pāri Latvijas austrumu robežai.

Pusstundu pēc tam, kad Latvijai piesūtīja Padomju Savienības ultimātu, tādu pašu saņēma Igaunija. Arī Igaunija bija spiesta piekāpties pret pārspēku un ultimātu pieņemt. Arī Igauniju okupēja.

Nākošais Padomju Savienības solis bija visās trijās valstīs iecelt jaunu valdību. Valdības ministrus izraudzīja Padomju Savienības sūtņi katrā no Baltijas valstīm kopā ar Maskavas atsūtītiem padomju darbiniekiem. Atsūtītie padomju darbinieki pēc tam lika atbrīvot politiskos cietumniekus. Tā kā to bija ļoti maz, tad lika atbrīvot arī kriminālos noziedzniekus. Ar šiem cietumniekiem priekšgalā galvaspilsētās rīkoja demonstrācijas, kurās piespieda piedalīties arī ierēdņus un strādniekus. Šīs demonstrācijas fotografēja un filmēja un vēlāk lietoja kā pierādījumu, ka tauta ir apsveikusi padomju režīma nodibināšanu Lietuvā, Latvijā un Igaunijā. Padomju režīms gan vēl nebija Baltijas valstīs nodibināts — tas notika tikai mēnesi vēlāk.

Viltus vēlēšanas Baltijas valstīs

Nākošais Padomju Savienības solis bija sarīkot vēlēšanas Baltijas valstīs. Tās notika vienā laikā visās trijās valstīs 1940. gada 14. un 15. jūlijā. Vēlēšanās atļāva tikai vienu kandidātu sarakstu. Tas bija komunistu saraksts. Par šo sarakstu tad bija obligāti jābalso visiem pilsoņiem. Pieņemot, ka to arī tiešām visi darijuši, nodotās balsis nemaz neskaitīja, tikai paziņoja, ka par komunistu sarakstu ir nodoti 99,8% balsu. Kad 1940. gada 21. jūlijā sanāca šādā veidā ievēlētie parlamenti, tie nolēma lūgt Padomju Savienību, lai Lietuvu, Latviju un Igauniju uzņem Padomju Savienībā.

Visa šī izdarība bija nelikumīga. Pirmkārt, nelikumīgi bija visām trijām Baltijas valstīm izteiktie ultimāti, jo konfliktu izšķiršanā bija paredzēta īpaša šķīrējtiesas procedūra. Otrkārt, nelikumīgas bija Padomju Savienības visās trijās Baltijas valstīs ieceltās valdības, kas sagatavoja vēlēšanas — tā bija nepieļaujama iejaukšanās suverēnas valsts iekšējās lietās. Padomju Savienība savstarpējās palīdzības līgumā ar Baltijas valstīm tieši bija parakstījusi garantiju, ka respektēs šo valstu suverēnitāti. Treškārt, nelikumīgas bija vēlēšanas, jo tās nebija brīvas: padomju karaspēks atradās valstī un pilsoņiem nebija tiesības minēt savus kandidātus. Tālāk — vēlēšanu iznākumu neviens nepārbaudīja un vispār balsis nemaz nesaskaitīja. Bez tam vēlēšanas notika ar draudiem, ka tos, kas nepiedalīsies, bargi

sodīs. Ceturtkārt, šādi ievēlētais parlaments, pat ja tas būtu likumīgi ievēlēts, nevarēja lemt par pievienošanos Padomju Savienībai. Visās trijās valstīs satversme paredzēja, ka tās ir suverēnas valstis un ka atteikties no suverēnitātes var tikai ar tautas nobalsošanu. Nekāda tautas nobalsošana nenotika.

Saprotams, ka Padomju Savienība ar prieku pieņēma Baltijas valstu delegāciju lūgumus par pievienošanos Padomju Savienībai. Šo delegāciju attiecīgās runas bija sagatavojuši krievi, un tā radās kuriōzā situācija, ka, runājot par Baltijas valstu vēsturi, šī vēsture tām visām iznāca vienāda. Šo vēsturi nezināja nedz krievi, kas attiecīgās runas sagatavoja, nedz arī Baltijas valstu delegāti, kam šīs runas lika nolasīt.

Padomju iekārta Baltijas valstīs

Tūlīt pēc Baltijas valstu uzņemšanas Padomju Savienībā sākās pārkārtojumi pēc Padomju Savienības parauga. Varu pārņēma komunistu partija. Vispirms uz tāliem Krievijas apgabaliem deportēja Igaunijas un Latvijas valsts prezidentu. Tad apcietināja visu triju valstu augstākos valsts ierēdņus un virsniekus. Visās trijās valstīs izveidoja plašu pilsoņu izspiegošanas tīklu. Rūpniecības, amatniecības un tirdzniecības uzņēmumus, tāpat namus konfiscēja. Zemi atsavināja, bet kolchozus pagaidām nedibināja. Tai vietā lauku saimniecības sadalīja tik sikos gabalos, lai tās nevarētu pastāvēt, cerot, ka lauksaimnieki tad paši lūgsies, lai viņus uzņem kolchozos. Šai ziņā režīms piedzīvoja vilšanos. Pirmkārt, maz bija to, kas pieprasīja lauku saimniecībām atņemt zemes gabalus, un, otrkārt, sīkstais latviešu zemnieks sāka sekmīgi saimniekot arī savā mazajā zemes gabalā.

Strādniekus uzņēmumos sāka „pāraudzināt”, mācot viņiem marksismu un ļeņinismu. Šī skološana notika strādnieku brīvajā laikā un tādēļ vien sevišķu sajūsmu neradīja. Bez tam apmācītāji bija maz izglītoti un vāji prata latviešu valodu. Tomēr strādniekiem šais mācībās bija jāpiedalās aiz bailēm no apcietināšanas un deportācijas. Arī skolās un universitātēs par galveno priekšmetu kļuva marksisms un ļeņinisms. Skolēnus spieda iestāties sarkano pionieru organizācijā, bet studentiem universitātē un lauksaimniecības akadēmijā bija jāiestājas komunistiskajā jaunatnes savienībā. Kas to nedarīja (un tādu bija vairums), tos sodīja ar zemāku atzīmi mācībās.

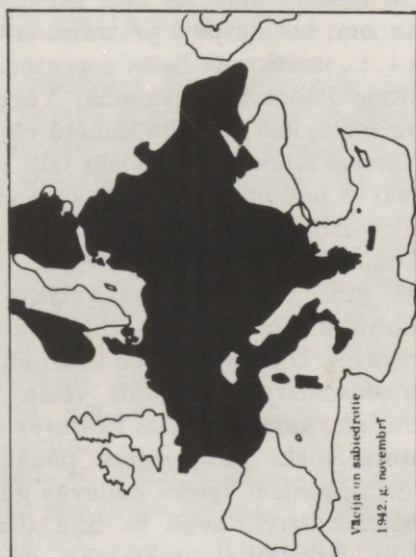
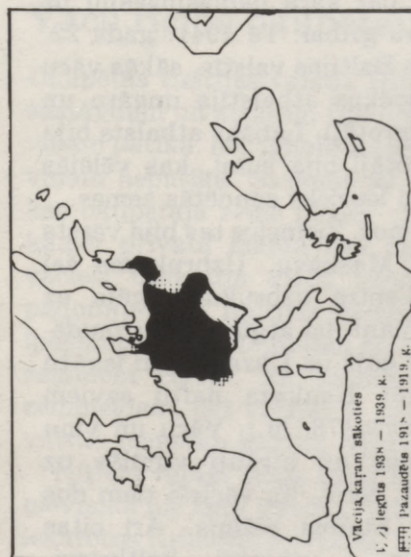
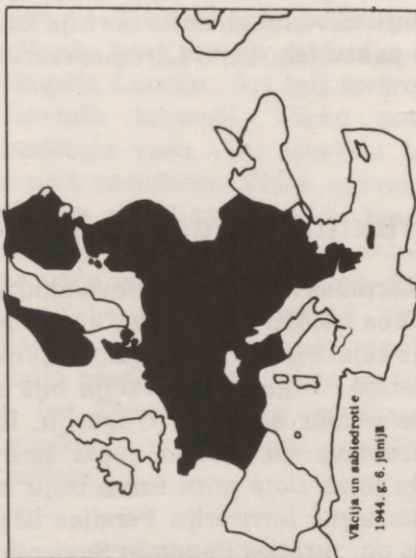
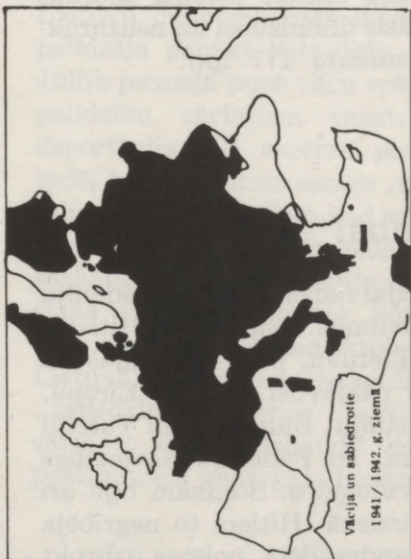
Lielā deportācija

Kā jau aprakstīts, deportācijas notika, kopš Baltijas valstis nonāca Padomju Savienības varā. Padomju Savienībā bija izveidota plaša spaidudarbu nometņu sistēma (krievu rakstnieks Aleksandrs Solžeņicins šīs nometnes ir nosaucis par „Gulaga archipelāgu”). Šim nometnēm padomju slepenpolicija gādāja iemītniekus pēc piecgadu plānā paredzētām normām. Tas nozīmēja, ka vienmēr bija jāatrod tādi padomju pilsoņi, kas sodāmi — vienalga, vai tie bija ko noziegušies pret valsti vai citādi, vai arī nebija. Šai ziņā Baltijas valstis bija labs medību lauks. Tomēr deportācijas, salasot upurus pa vienam, slepenpoliciju neapmierināja, un tā nolēma sarīkot masveidīgu deportāciju. Šai nolūkā vietējie komunisti sastādīja sarakstus par pilsoņiem, ko vajadzētu deportēt. Naktī no 1941. gada 13. uz 14. jūniju tad arī šī pirmā masveidīgā deportācija notika visās trijās Baltijas valstīs (sk. diagrammas *Latvijas vēstures atlanta* 176. lp.).

No Igaunijas viena miljona iedzīvotājiem deportēja vairāk nekā 10 000. No Latvijas nepilniem divi miljoniem šai naktī deportēja 15 000, no Lietuvas trim miljoniem — 21 000. Deportēja ne vien vīriešus un sievietes, kas varēja būt režīma pretinieki, bet arī bērņus un sirmgalvjus. Deportēja ne vien turīgos, kam manta iepriekš bija atņemta, bet arī strādniekus un pat tos, kas bija izteikuši vēlēšanos iestāties komunistu partijā. Ir izdevies konstatēt, ka tos deportētos, kas pārdzīvoja grūto ceļu, nometināja Sibīrijā aiz polārā loka. Tur ārkārtīgi smagos apstākļos deportētos nodarbina vergu darbos.

Karš paplašinās

Kamēr Baltijas valstīs notika šīs zvērības, karš pletās plašumā. Vācija nepārtraukti uzbruka Anglijai no gaisa, sagatavojot invāziju britu salā. Vācija arī sāka intensīvu zemūdeņu karu pret Anglijas kuģniecību. 1940. gada maijā Vinstons Čērčils kļuva par Lielbritānijas ministru prezidentu un sāka enerģiski organizēt pretestību. Itālija sāka ofensīvu pret Ēģipti, bet to apturēja sabiedroto spēki. Tos pēc tam sakāva vācu ekspedīcijas korpuss Afrikā. Sabiedrotajiem tomēr izdevās izdzīt italiešus no Etiopijas, kas atguva neatkarību. Itālija uzbruka Grieķijai, bet ciņā zaudēja. Grieķus atbalstīja angļu karaspēks. Vācu armija tad no Rumānijas iebruka Jugoslavijā un Grieķijā. Angļu karaspēkam bija jāatkāpjas, un vācieši nostiprinājās Jugoslavijā un Grieķijā. Neskaitot Vācijas sabiedroto Itāliju un

Kā Vācijas teritorija pieauga kaŗa laikā.

izņemot neitrālās zemes — Zviedriju, Spāniju, Portugāli, Īriju, Šveici un Turciju, visa Rietumeiropa bija Vācijas varā. Vienīgais pretinieks Hitleram bija Lielbritānija. Šādā situācijā Hitlers nolēma uzbrukt Padomju Savienībai, ar ko tas bija noslēdzis draudzības un neuzbrukšanas paktu (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 177. lp.).

Uzbrukums Padomju Savienībai

Domstarpības ar Padomju Savienību Vācijai radās tādēļ, ka Padomju Savienība vēlējās paplašināt savus ieguvumus. Līgstot ar Hitleru, Staļins bija ieguvis Igauniju, Latviju, Lietuvu, pusi no Polijas un Besarabiju. Tagad, kad Vācija bija sev pakļāvusi atlikušo Eiropu, Staļins vēlējās iegūt sev Ungāriju, Rumāniju, Bulgāriju un Turciju ar Dardaneļu un Bosfora jūras šaurumu, lai Padomju Savienības Melnās jūras flote gūtu brīvu izeju uz Vidusjūru. Staļinam bija arī nodoms iegūt teritoriju Persijas līča virzienā. Hitlers to negribēja pieļaut un, jūtoties Padomju Savienības apdraudēts, nolēma uzbrukt pirmais. Hitlera ģenerāļi bija skeptiski par kara paplašināšanu uz austrumiem, bet nespēja pretoties Hitlera gribai. Tā 1941. gada 22. jūnijā, t. i., nedēļu pēc lielās deportācijas Baltijas valstīs, sākās vācu iebrukums Padomju Savienībā. Vācu spēkus atbalstīja ungāru un rumāņu spēki, kas gan bija samērā vāji karotāji. Labāks atbalsts bija spāņu brīvprātīgie, bet sevišķi labi karotāji bija somi, kas vēlējās atgūt savas padomju un somu kara gadu iepriekš zaudētās zemes.

Vācijas uzbrukums gāja vairākos virzienos. Ziemeļos tas bija vērsti pret Ļeņingradu (agrāko Pēterpili) un Maskavu. Uzbrukums šai virzienā gāja caur Baltijas valstīm. Centrā uzbrukums gāja uz Besarabiju, ko sajūsmināti atbalstīja rumāņi, lai atgūtu savu zaudēto teritoriju. Dienvidos vācu uzbrukums gāja uz Ukrainu, lai iegūtu tās kviešu laukus, plānojot vēlāk iegūt Kaukaza naftu saviem tankiem (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 178. lp.). Vācu un viņu sabiedroto spēki guva lielus panākumus un strauji virzījās uz priekšu. Miljoniem krievu padevās gūstā, cerot, ka vācieši tiem dos cilvēciskāku dzīvi, nekā to bija devis Staļina režīms. Arī citas Padomju Savienībai pakļautās nācijas — ukraiņi, baltkrievi, lietuvieši, latvieši un igauņi — apsveica vāciešus kā atbrīvotājus. Visi tomēr savās cerībās piedzīvoja vilšanos. Līdz ar to vācu uzvaru vietā stājās neveiksmes.

Vācija okupē Baltijas valstis

Lietuvu okupēja trijās dienās pēc vācu uzbrukuma sākšanas. To palīdzēja panākt lietuviešu sacelšanās pret ienīsto padomju varu. Jūlija pirmajā pusē vācu spēki okupēja Latviju. Arī šeit ievērojamu palīdzību vāciešiem sniedza latviešu kaŗavīri. Tikko notikusi deportācija bija sacēlusi pret padomju varu visu latviešu tautu, tādēļ bija aizmirsts senais naids pret vāciešiem. Viņus apsveica kā atbrīvotājus. Pēc tam kad vācieši bija okupējuši dienvidu Igauniju, vācu ofensīva uz trim nedēļām apstājās, lai nostiprinātu fronti un saskaņotu ofensīvu. Jūlija beigās vācu ofensīva turpinājās. Niknās cīņās vācieši sasniedza Somijas jūras līci un augustā Tallinu. Igaunijas salas ieņēma oktobrī. Vācu spēku ātrā virzīšanās uz priekšu Lietuvā, Latvijā un Dienvidigaunijā pasargāja šīs zemes no krievu „sadedzinātās zemes” taktikas, bet Ziemeļigaunija un Igaunijas salas to dabūja izbaudīt līdz mielēm. Cik spēdami, igauņus no postījumiem pasargāja igauņu partizāni.

Vācu rīcība okupētajās Baltijas valstīs

Okupētās Baltijas valstis Hitlers uzskatīja par Padomju Savienības sastāvdaļu un attiecīgi tulkoja savā labā starptautiskās tiesības, kas viņam patika, bet ignorēja tos starptautisko tiesību noteikumus, kas viņam nepatika. Saskaņā ar starptautiskajām tiesībām visa manta, kas okupētajā zemē pieder valdībai, pāriet okupācijas varas rīcībā, kamēr privātā manta nav aizkaŗama. Balstoties uz šī noteikuma, vācieši uzskatīja visus uzņēmumus, zemi un pārējo mantu, ko padomju vara Baltijas valstīs bija confiscējusi, par Vācijas valsts īpašumu. Tas pats notika arī okupētajā Baltkrievijā un Ukrainā. Tur zemnieki cerēja, ka likvidēs ienīstos kolchozus un zemi atdos zemniekiem, bet vācieši to nedarīja. Arī Latvijā un pārējās Baltijas valstīs nenotika gaidītā reprivātizācija.

Hitlers rūpīgi slēpa savu nodomu — Baltijas valstis un Ukrainu pievienot pie kaŗa Vācijai. Viņš bija paredzējis kolonizēt ar baltiešiem iekaŗotos Krievijas novadus, bet Baltijas valstis un Ukrainu kolonizēt ar vāciešiem. Ja pietrūktu vāciešu šim nolūkam, tad Hitleram bija fantastisks projekts pēc Anglijas iekaŗošanas arī angļus noņemt Baltijas valstīs. Tomēr par visiem šiem plāniem pasaule uzzināja tikai pēc tam, kad Vācija bija zaudējusi kaŗu, un Latvijā tos pat nenojauta.

Pārvaldes nolūkā vācieši apvienoja visas trīs Baltijas valstis kopā ar Baltkrieviju vienā pārvaldes iecirknī, ko nosauca par Austrumzemi (vāciski: Ostland). Igaunija, Latvija, Lietuva un Baltkrievija bija pārvaldes apakšiecirkņi. Šie apakšiecirkņi dalījās vēl sīkāk. Katra apakšiecirkņa un arī sīkāko iedalījumu priekšgalā bija ar Hitlera akceptu iecelts komisārs. Visas Austrumzemes priekšgalā bija ieceltais administrātors — valsts komisārs ar sēdekli Rīgā. Paralleli šai administratīvajai pārvaldei bija atļauta attiecīgās tautas administrācija, ko sauca par direkciju. Direktoriem bija tikai padomdevēju loma. Neveiksmju gadījumos tomēr komisāri visu vainu uzvēla direktoriem, un neveiksmes gadījās ļoti bieži. Tas, ka direktori palika amatā un neatteicās, bija tikai tādēļ, ka viņi centās gādāt par savas tautas interesēm, cik vien iespējams.

Smaga problēma direktoriem radās tad, kad pretēji starptautiskajām tiesībām vācieši sāka spiest, lai izdara mobilizāciju — gan militāru, iesaucot jaunos vīriešus karadienestā, gan civilu, iesaistot vīriešus un sievietes Vācijas kara rūpniecībā. Sevišķi akūta šī problēma bija Latvijā. Kad sākās vācu ofensīva, mūsu zemē latviešu karavīri, aizsargi un policisti ar lielu sajūsmu bija iesaistījušies ienīsto krievu padzišanā. Tikko valdīšanu pārņēma komisāri, tie lika atbrūņot latviešu vienības un aizliedza latviešu karavīriem valkāt karavīra tērpu. Tas bija periods, kad vācu ofensīva Krievijā attīstījās sekmīgi un Hitlera cerēja, ka Padomju Savienību izdosies uzvarēt īsā laikā. Kad karš ieilga un sākās vācu neveiksmes frontē, vācieši sāka iesaukt latviešus un igauņus (bet ne lietuviešus).

Vācu neveiksmes

Vācu neveiksmes sākās ar ziemas iestāšanos. Vācu tanki aukstā laikā un sniegā netika uz priekšu. Frontes apgāde lielo attālumu dēļ arī radīja problēmas. Vācu karavīru ietērps nebija piemērots sevišķi aukstajai ziemai, kāda iestājās. Padomju bruņotos spēkus devīgi apgādāja rietumu sabiedrotie, sākot ar karavīru formastērpu pogām un beidzot ar spēkratiem, ieročiem un municiju. Krieviem pašiem izdevās iesaistīt karā savas neizsmeļamās cilvēku rezerves. Ciniskā kārtā Staļins apellēja pie krievu un pārējo Padomju Savienības tautu patriotisma, un vēl ciniskāk bija, kad ateists Staļins cīnā pret vāciešiem iesaistīja baznīcu, ko tas visu laiku bija vajājis. Tomēr ar visām šīm priekšrocībām padomju armijas guva tikai nelielus

panākumus, un 1942. gada vasarā vācu spēki atkal turpināja ofensīvu, atgūstot ziemā zaudēto teritoriju.

Pa to laiku ar mainīgām sekmēm norisinājās cīņas Afrikā un Vidusjūrā. Atlantika okeanā vācu zemūdenes centās pārtraukt piegādi Lielbritānijai no Amerikas Savienotajām Valstīm. Pagrieziena iestājās 1941. gada 7. decembrī, kad Japāna uzbruka ASV flotes bāzei Havajas salās — Perlhāborā (Pearl Harbour). Līdz ar to ASV bija kaņģstāvoklī ar Japānu. Kaņģš tagad aptvēra visu pasauli. Vācu zemūdenei uzbrūkot kādam ASV kaņģa kuģim, ASV bija kaņģstāvoklī arī ar Vāciju un tās sabiedroto Itāliju. ASV plānoja iesaistīt kaņģā desmit miljonu vīru un visas savas attīstītās rūpniecības rezerves. Jau pirms ASV iestājās kaņģā, prezidents Rūzvelts kopā ar Čerčilu izstrādāja plānu mieram — t. s. Atlantijas chartu.

Sākot ar 1943. gada pavasari, vāciešiem bija ievērojamas neveiksmes Krievijā (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 179. lp.) un Afrikā, un sabiedrotie sagatavoja ceļu iebrukumam Itālijā, ieņemot Vidusjūras salas. Itālijas diktators Musolini pēc 21 gada valdīšanas bija spiests atteikties no amata, un Itālijas karalis viņa vietā uzaicināja citu ministru prezidentu — Pjetro Badoljo (Pietro Badoglio). Itālija vispirms lūdza sabiedrotajiem pamieru un pēc tam (1943. gada oktobrī) pieteica kaņģu Vācijai. Vācija tad okupēja Itālijas ziemeļu daļu. Tas bija Hitlera varas beigu sākums.

Latviešu leģiona dibināšana

Tūlīt pēc tam, kad vācieši ieņēma Latviju, likvidēto latviešu vienību vietā vācieši izsludināja brīvprātīgo pieteikšanos policijas dienestam. Tā kā tautā bija naidis pret boļševikiem, kas bija deportējuši, ieslodzījuši cietumos un nomocījuši daudz latviešu, brīvprātīgo netrūka. Jau 1941. gada rudenī vienu no saformētajiem brīvprātīgo policijas bataljoniem nosūtīja uz austrumu fronti dzelzceļa apsargāšanai. Drīz vien šo bataljonu iesaistīja kaujās. Redzot, ka latvieši ir labi kaņģotāji, vācieši sāka organizēt vēl vairāk policijas bataljonu. Tomēr 1942. gada vasarā brīvprātīgo pieplūdums apsika, jo latvieši bija vīlušies, ka vācieši negatavojās atjaunot Latvijas neatkarību un atstāja spēkā boļševiku izdarīto īpašumu konfiskāciju.

Vācieši tad sāka lietot spaidus. Sākās iesaukšana kaņģadienestā, vispirms iesaucot aizsargus. Kaut spaidu kārtā iesaukti, oficiāli par policistiem nosaukti, latviešu kaņģavīri frontē parādīja izcilu varonību. Vācieši tad nolēma atmest policijas bataljonu nosaukumu un,

vienības, sakomplektētas no fanātiskiem nacionālsociālistiem. Angļiem un amerikāņiem bija ieskats, ka arī gūstā saņemtie latviešu karavīri, kas ietilpa „SS brīvprātīgo leģionā”, ir šādi nacionālsociālisti. Latviešu sabiedriskajiem darbiniekiem un leģiona virsniekiem bija ļoti grūti cīnīties pret aplamo uzskatu, ka latviešu karavīri būtu brīvprātīgie un nacionālsociālisti. Kamēr izdevās sabiedrotos pārliecināt par pretējo, latviešu karavīrus līdz ar īstajiem SS vīriem mērdēja badā gūstekņu nometnēs.

Par šīm drūmajām nākotnes izredzēm latviešu leģionāri kara laikā, protams, nekā nezināja un varonīgi cīnījās, ticot, ka viņu cīņas nesīs Latvijai brīvību. Leģionāri arī nezināja, ka tā bija ilūzija. Leģiona cīņu gaitas un atkāpšanās Vācijā attēlotas *Latvijas vēstures atlanta* 186. lpp. Šo cīņu vēsturē jāmin Veisa, Januma, Kripena un Lobes vārds, tāpat citi izcili latviešu virsnieki.

Otrā fronte

Karam sākoties, vāciešiem bija pārsvars bruņojumā uz sauszemes un gaisā un pārākums zemūdeņu ziņā. Pakāpeniski šis pārsvars zuda, sevišķi kad ASV iesaistījās karā. Sabiedroto gaisaspēki sāka intensīvu Vācijas bombardēšanu. Šis gaisa karš būtu bijis vēl briesmīgāks, ja Padomju Savienība būtu atļāvusi sabiedroto lidotājiem nolaisties Krievijā. Tomēr Staļins neuzticējās saviem sabiedrotajiem. Viņš neatlaidīgi prasīja, lai, Padomju Savienību glābjot, sabiedrotie iebrūk vācu nocietinātajā Francijā. Tas bija arī sabiedroto mērķis, bet viņi šo invāziju gribēja rūpīgi sagatavot.

Beidzot sagatavošanās darbi bija veikti, un 1944. gada 6. jūnijā 4000 kuģos un 11 000 lidmašīnu aizsardzībā Normandijā, Francijā, izcēla 250 000 vīru. Tiem sekoja miljoni, kas atbrīvoja Rietumeiropu. Austrumeiropā tai pašā laikā šī atbrīvošana nozīmēja, ka vienas tirannijas vietā nāca otra tirannija. Kā pēc otrās frontes nodibināšanas Rietumeiropā virzījās uz priekšu padomju karaspēks, redzams *Latvijas vēstures atlanta* 179. lpp.

Padomju Savienība otrreiz okupē Latviju

Pusotra mēneša pēc otrās frontes radīšanas Rietumeiropā padomju spēki bija sasnieguši Latvijas robežas. 1944. gada 23. jūlijā krita Ludza, 27. jūlijā Daugavpils un Rēzekne, bet Lietuvā bija ieņemti Šauļi, apdraudot Latviju no dienvidiem (sk. *Latvijas vēstures atlanta*

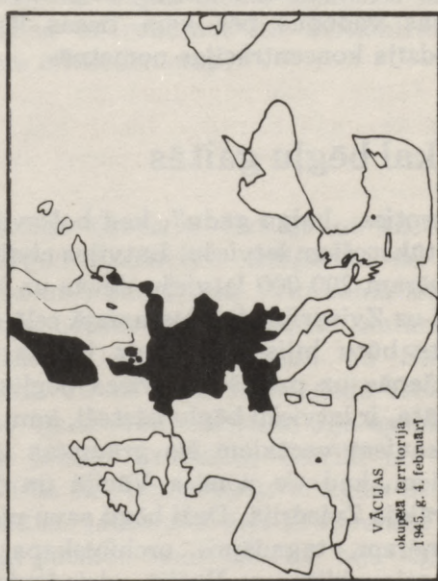
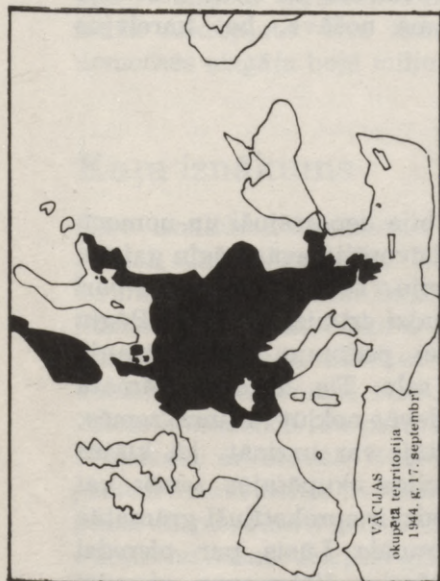
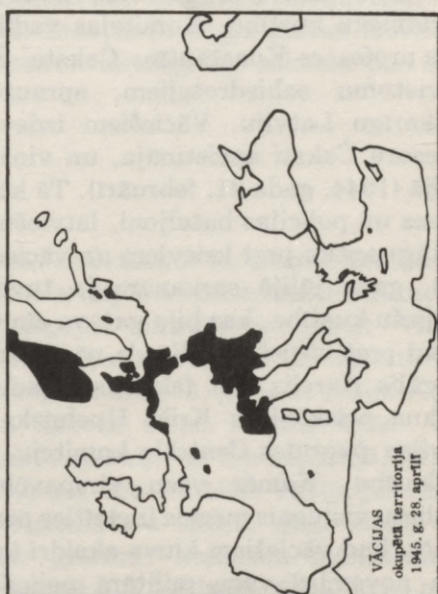
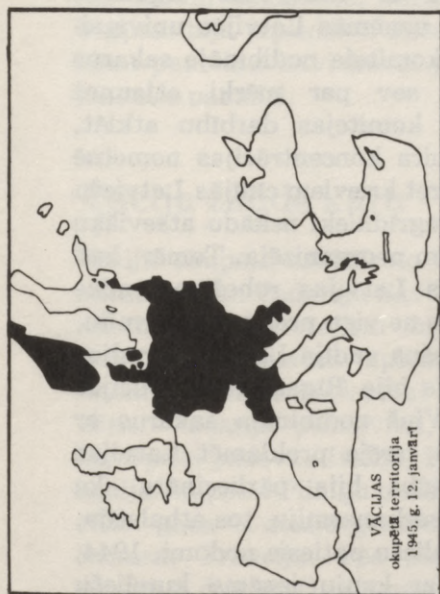
180. lp.). Pa labiem satiksmes ceļiem Zemgalē virzoties, padomju karaspēks no Šauļiem ieņēma Jelgavu, Tukumu un sasniedza Rīgas jūras līci (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 181. lp.). Vācu spēkiem gan izdevās atspiest padomju spēkus Tukuma frontē, bet tie nespēja aizkavēt padomju ofensīvu Igaunijā, Latgalē un Vidzemē (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 182. lp.).

Ciņās Vidzemē piedalījās arī abas (15. un 19.) Latviešu leģiona divīzijas. Sevišķi smagi cieta 15. divīzija. Septembrī sākās padomju uzlidojumi Rīgai, un 13. oktobrī Rīga krita. Fronte Latvijā tad līdz kara beigām stabilizējās Kurzemē (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 184. un 185. lp.). Leģendāro „Kurzemes cietoksni” pret 200 sarkanarmijas divīzijām aizstāvēja 32 vācu un viena latviešu divīzija.

Pagrīdes kustība

Visās vācu okupētajās zemēs pret vāciešiem radās pagrīdes kustība. Pagrīdnieki palīdzēja sabiedrotajiem, gan vācot ziņas par vācu okupācijas karaspēka kustību, gan rīkojot sabotāžas aktus (piemēram, nolaižot no sliedēm karaspēka transporta vilcienus). Tādas pagrīdes organizācijas jau kopš vācu okupācijas sākuma radās Francijā, Beļģijā, Holandē, Dānijā, Norvēģijā. Austrumos stāvoklis bija citāds. Polijā pagrīdniekiem bija jācīnās pret diviem okupantiem — vāciešiem un krieviem. Lietuvā, Latvijā un Igaunijā situācija atkal atšķīrās. Te vāciešus vispirms uzskatīja par atbrīvotājiem no komunistu jūga. Kad izrādījās, ka vācieši nedomā atjaunot šo valstu brīvību, arī šais zemēs radās pret vāciešiem vērsta pagrīdnieku kustība. Tomēr jauni apstākļi radās, kad Vācijai sākās neveiksmes austrumu frontē. Krievi sāka nomest izpletņu lēcējus aiz frontes un organizēt savus piekritējus partizānu grupās un pagrīdnieku organizācijās. Partizāni cīnījās ar ieročiem pret vāciešiem, bet pagrīdnieku grupas spiegoja un izplatīja pret vāciešiem vērstas skrejlapas.

Polijas pagrīdnieki bija noorganizējuši militāras vienības, un, kad krievu sarkanarmijas karaspēks tuvojās Varšavai, šie poļu pagrīdnieki 1944. gada 1. augustā noorganizēja Varšavā militāru sacelšanos. Tāpat kā 1939. gadā, arī šoreiz krievu izturēšanās pret šiem poļu patriotiem bija nekrietna. Krievi pavēlēja savam karaspēkam apstāties, lai dotu iespējas vāciešiem izrēķināties ar poļu patriotiem. Pēc 60 dienu ciņām vācieši bija poļu pagrīdniekus nogalinājuši, un tikai tad krievi ieņēma Varšavu un piespieda vāciešus bēgt.

Vācija zaudē karu.

Latvijā četras lielākās agrākās saeimas politiskās partijas nodibināja Latvijas Centrālo komiteju ar uzdevumu organizēt pagrīdnieku kustību. Komitejas vadību uzņēmās Latvijas universitātes profesors Konstantīns Čakste. Šī komiteja nodibināja sakarus ar rietumu sabiedrotajiem, spraužot sev par mērķi atjaunot neatkarīgo Latviju. Vāciešiem izdevās komitejas darbību atklāt, profesoru Čaksti apcietināja, un viņš mira koncentrācijas nometnē Vācijā (1944. gada 21. februārī). Tā kā pret krieviem cīnījās Latviešu leģions un policijas bataljoni, latviešu pagrīdnieki nekādu atsevišķu militāru spēku pret krieviem un vāciešiem neorganizēja. Tomēr, kad 1944. gada jūlijā sarkanarmija tuvojās Latvijas robežām, radās kureliešu kustība, kas bija gatava cīnīties ne vien pret sarkanarmiju, bet arī pret vāciešiem. Vārda pēc kureliešus vadīja Latvijas armijas ģenerālis Kurelis, bet faktiskais vadītājs bija Rīgas trešā policijas iecirkņa priekšnieks Krišs Upelnieks. Viņš nodibināja sakarus ar Latvijas pagrīdes Centrālo komiteju un cerēja proklamēt Latvijas neatkarību. Kamēr vācu virspavēlniecība bija pārliecināta, ka kureliešu vienīgais mērķis ir cīnīties pret sarkanarmiju, tos atbalstīja. Tomēr, kad vāciešiem kļuva skaidri kureliešu patiesie nodomi, 1944. gada novembrī vācu militārā policija ar kauju ieņēma kureliešu nometnes Kurzemes mežos. Sagūstīto Upelnieku un citus kureliešu grupas vadītājus pēc kara tiesas lēmuma nošāva, bet kareivjus ieslodzīja koncentrācijas nometnēs.

Atkal bēgļu gaitās

Atceroties „baigo gadu”, kad boļševiki bija deportējuši un nomocījuši tūkstošiem latviešu, Latvijas civiliedzīvotāji devās bēgļu gaitās. Apmēram 200 000 latviešu devās uz Vāciju. Tūkstošiem devās pāri jūrai uz Zviedriju. Šai bīstamajā ceļā daudzi arī aizgāja bojā. Bēgļu skaits būtu bijis vēl daudz lielāks, bet padomju spēku straujā virzīšanās uz priekšu nogrieza bēgļiem ceļu. Tie, kam šī grāmata domāta, ir latviešu bēgļu pēcteči, kam izdevās nokļūt rietumu zemēs. No saviem vecākiem šīs grāmatas lasītāji var uzzināt, kā klājās bēgļiem, kad tie nonāca Vācijā un Vācijas okupētajās zemēs vai neitrālajā Zviedrijā. Daži bēgļi savu pieredzi ir aprakstījuši grāmatās (piemēram, tagadējais arhibīskaps Arnolds Lūsis par pieredzi Čehoslovākijā un Vācijā, dziedonis Mariss Vētra par pieredzi Zviedrijā, kā arī daudzi pazīstamie rakstnieki par bēgļu gaitām dažādās zemēs). Bēgļu pieredze nebija vienāda, bet visiem klājās

grūti. Tomēr viņi bija laimīgi par izglābto dzīvību, un daudzi ticēja, ka, karām beidzoties, varēs atgriezties brīvajā Latvijā. Šai ziņā bēgļiem bija jāpiedzīvo vilšanās. Līdz ar to bēgļu gaitas latviešiem kļūst par viņu latviskuma pārbaudi. Sevišķi tas sakāms par bēgļu jaunāko paaudzi.

Vācija zaudē karu

Vāciju okupēja sabiedroto britu, amerikāņu un franču armijas no rietumiem un Padomju Savienības armijas no austrumiem. Kaut gan rietumu sabiedrotajiem bija iespējas pirmajiem ieņemt Vācijas galvaspilsētu Berlīni, aplamu politisku apsvērumu dēļ viņi to ļāva ieņemt Padomju Savienības karaspēkam. 1945. gada 1. maijā Ādolfs Hitlers izdarīja pašnāvību, un nākošā dienā Berlīne krita. Vācu karaspēks padevās Itālijā, Holandē, Dānijā un Ziemeļvācijā, kas vēl nebija okupēta. Pilnīgu padošanos bez noteikumiem Vācija parakstīja 1945. gada 7. maijā generāļa Eizenhauera mītnē, kādā skolas ēkā, Reimsā, Francijā. Pēc pieciem gadiem, astoņiem mēnešiem un septiņām dienām Otrais pasaules karš bija beidzies. Kara upuri bija 9 līdz 10 miljoni karalaukos kritušie un tikpat daudz ievainoto un uz mūžu sakropļoto. Bez tam gaisa uzbrukumos un koncentrācijas nometnēs aizgāja bojā miljoniem civiliedzīvotāju.

Kara iznākums

Kara iznākumā neatkarību zaudēja Igaunija, Latvija un Lietuva. Polijai, Čehoslovākijai, Ungārijai, Rumānijai, Bulgārijai un Austrumvācijai Padomju Savienība uzspieda tautas vairākuma ienīsto komunistu režīmu. Neko neprasot pašām ieinteresētajām tautām, šo valstu un tautu likteņus izšķīra Čerčils, Rūzvelts un Staļins Teherānas konferencē 1943. gadā un tie paši 1945. gada februārī Jaltas konferencē. Tā paša 1945. gada jūlijā Staļinam bija apspriede Potsdamā ar mirušā Rūzvelta pēcteci Trūmenu, Čerčilu un viņa pēcteci amatā Etlīju (Attlee). Visās šais konferencēs viltīgais Staļins prata uzspiest savu gribu. Centrālais jautājums šais konferencēs bija Polijas nākotne. Staļins gribēja paturēt visu, ko viņš bija ieguvis līgumā ar Hitleru, un iegūt vēl Austrumprūsiju. Tas viņam arī izdevās, un Polijai kā kompensāciju par zaudēto teritoriju piešķīra plašus Austrumvācijas apgabalus. Ar viltu Staļinam arī izdevās

uzspiest Polijai komūnistisku valdību un panākt, ka sabiedrotie atteicās atbalstīt likumīgo Polijas eksilvaldību Londonā.

Izšķirējs svārs karā bija ASV bruņotajiem spēkiem. ASV prezidentam Rūzveltam bija radusies doma, ka dibināma jauna organizācija agrākās Tautu savienības vietā. Šo jauno organizāciju nosauca par Apvienotajām nācijām. Lai dabūtu Padomju Savienības akceptu šai jaunajai organizācijai, Rūzvelts bija ar mieru upurēt Poliju un pakļaut visu Austrumeiropu Padomju Savienības ietekmei. Formāli gan nolēma, ka Austrumeiropas valstu likteni izlems nākošajā miera konferencē. Tomēr tāda miera konference nenotika un tagad vairs nevar notikt. Līdz ar to šo valstu, to skaitā arī Latvijas liktenis nav izlemts. Vairums pasaules valstu Latviju un pārējās Baltijas valstis uzskata par Padomju Savienības okupētām valstīm un nav atzinušas to iekļaušanu Padomju Savienībā (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 195. lp.).

Kāds cits svarīgs kara iznākums bija, ka Vācijas valstsvīrus un generāļus notiesāja kā kara noziedzniekus. Tiesnešu starpā bija arī Padomju Savienības pārstāvji, tās valsts, kas bija pastrādājusi tikpat lielus, ja ne lielākus, kara noziegumus pati.

Kā klājās latviešu bēgļiem

Ne visiem, kas bija atstājuši Latviju un meklējuši patvērumu ārzemēs, izdevās tur palikt. Kad, Vācijai sabrūkot, to okupēja sabiedrotie, Vāciju un Austriju sadalīja četrās okupācijas varas pārvaldes zōnās: angļu, amerikāņu, franču un krievu. Bēgļi, kas nepaspēja izbēgt no krievu okupācijas zōnas Vācijā un Austrijā, bija spiesti atgriezties uz Padomju Savienību, bet ne vienmēr uz Latviju. Arī pārējās okupācijas zōnas apmeklēja padomju aģenti un mēģināja pierunāt latviešus atgriezties uz Padomju Savienību. Viņiem panākumu nebija.

Bēgļu nometnes rietumu sabiedroto okupācijas zōnās Vācijā 1946. gadā ir parādītas kartē *Latvijas vēstures atlanta* 188. lp. un sarakstā 189. un 190. lp. Bēgļus bieži pārvietoja no vienas nometnes otrā. Tomēr ar visiem šiem traucējumiem visās bēgļu nometnēs nodibināja skolas — gan pamatskolas, gan vidusskolas. Visu triju Baltijas tautu bēgļi pat nodibināja universitāti Hamburgā (ko vēlāk pārvietoja uz Pinebergu Hamburgas tuvumā), un latviešiem bija sava loma arī Minchenē nodibinātajā bēgļu universitātē. Mērbekā un Eslingenā latvieši nodibināja profesionālu teātri, bet amatieņu teātri

radās daudzās bēgļu nometnēs. Oldenburgā nodibināja latviešu operu. Vairākās vietās notika latviešu dziesmu svētki. Mākslinieki rīkoja izstādes — ne vien Vācijā, bet pat ārpus tās. Iznāca laikraksti un žurnāli. Publicēja grāmatas. Darbojās organizācijas.

Kontrastā ar šo lielo garīgo rosību bija trūcīgā bēgļu apgāde. Par apgādi rūpējās īpašas Apvienoto nāciju organizācijas. (Pirmo šādu organizāciju sauca par *United Nations Relief and Rehabilitation Agency*, saīsinājumā — UNRRA, otro, ko nodibināja pēc pirmās likvidācijas, sauca par *International Refugee Organization*, saīsinājumā — IRO.) Šais organizācijās valdīja korrupcija, kādēļ bēgļi cieta.

Vēl grūtāk klājās latviešu leģionāriem, kas bija novietoti gūstekņu nometnēs — Vesterburā un Putlosā, Vācijā, un pēc tam Zedelghemā, Beļģijā. Kad 1945. un 1946. gadā viņus atbrīvoja no gūsta, UNRRA aizliedza tos uzņemt bēgļu nometnēs, un viņu stāvoklis bija ļoti kļūmīgs. Amerikāņu zōnā militārās iestādes nodibināja darba un sardžu vienības, kur darbu un iztiku guva bijušie gūstekņi. Jo kļūmīgi klājās tiem latviešu leģionāriem, kas bija patvērušies Zviedrijā. 1946. gadā Zviedrijas valdība viņus izdeva Padomju Savienībai. Arī amerikāņi bija izdevuši Padomju Savienībai no krievu gūstekņiem sakomplektētās ģenerāļa Vlasova karaspēka vienības. Izdošana draudēja visiem bēgļiem Vācijā un Austrijā, bet tos izglāba t. s. „aukstais karš”. Nejutoties droši, latviešu bēgļi no Vācijas un Austrijas devās tālāk trimdā uz aizjūras zemēm.

„Aukstais karš”

Staļins un Rūzvelts Teherānas un Jaltas apspriedē bija vienis prātis, ka uzvarētā Vācija ir jāpārverš par tuksnesi un vācieši jānospiež verdzībā. Pēc Rūzvelta nāves viņa pēctecim prezidenta amatā Trūmenam bija sapratīgāks viedoklis Vācijas nākotnes jautājumā. Lai atjaunotu Eiropas un līdz ar to arī demokratizētās Vācijas saimniecību, 1947. gadā radās t. s. Maršala plāns (tā nosaukts ASV ārlietu ministra vārdā). Laikā no 1947. līdz 1951. gadam 16 Eiropas valstis saņēma no ASV 13 000 miljonu dolāru pabalsta. Rietumvācija no tā saņēma 12%, Itālija 10%. Padomju Savienība šai plānā nepiedalījās un pat neatļāva savā ietekmē esošajām valstīm šo pabalstu saņemt. Tas bija sākums saspilējumam starp Padomju Savienību un ASV, ko nosauca par „auksto karu”.

Šo saspilējumu Padomju Savienība necentās novērst. Lielā pašapziņā tā 1947. gadā paziņoja pasaulei, ka tā zina atombumbas

noslēpumu. Divi gadus iepriekš rietumu sabiedrotie bija nometuši atombumbas Japānā.

Pirmo nopietnāko aukstā kara gājienu Padomju Savienība izdarīja 1948. gadā, mēģinot izspiest rietumu sabiedrotos no Berlīnes, kas tāpat kā Vācija bija sadalīta četrās okupācijas zonās. Amerikāņi, angļi un franči sākumā negribēja ticēt savām acīm, redzot, ka Padomju Savienības paraksts zem Berlīnes sadalīšanas līguma nav neko vērts. Ar gaisa satiksmi apgādājot savas zonas Berlīnē, rietumu sabiedrotajiem tomēr izdevās lauzt Berlīnes blokādi (1949. gada jūnijā). Šis Padomju Savienības naidīgās nostājas dēļ rietumu sabiedrotie nodibināja Atlantika Aizsardzības organizāciju (North Atlantic Treaty Organization, saīsinājumā — NATO). Tās Eiropā novietotais karaspēks, apbruņots kā ar konvencionāliem ieročiem, tā atomieročiem, atņēma Padomju Savienībai prieku okupēt atlikušo Eiropas daļu.

Padomju politika Latvijā pēc kara

Kad 1944. gada rudenī padomju armija okupēja Latgali, tur ieradās arī boļševiku Latvijas valdības funkcionāri un komunistu partijas vadība. Tie sanāca Daugavpili un nolēma atdot Krievijai trīs Abrenes apriņķa pagastus ar Abrenes pilsētu. Vēl pieņēma lēmumus par lauku saimniecību tālāku sadrumstalošanu.

Divi gadus pēc Latvijas okupācijas visus pārvaldes organus iecēla valdība, un nekādas vēlēšanas nenotika. Iedzīvotājos pret okupantiem valdīja naidis. Aktīvi tas izpaudās daudzajās brīvības cīnītāju grupās, kas ieročiem rokās apkaŗoja okupantus. Viņus atbalstīja plašas iedzīvotāju aprindas. Šī partizānu kustība ieilga, un vēl 10 gadus vēlāk padomju slepenpolicijas bruņotajām vienībām un padomju armijai bija jācīnās, lai šo kustību apspiestu.

Likumdošanas iestādi, ko brīvajā pasaulē sauc par parlamentu, Padomju Savienībā sauc par augstāko padomi. Šo padomi ievēl ar paņēmieniem, ko varētu uzskatīt par brangu joku, ja iznākums nebūtu tik traģisks. Vēlēšanās komunistu partijas varasvīri pielaiž tikai vienu kandidātu sarakstu. Kandidātus nōminē nedaudzi cilvēki, kas ir komunistu partijas priekšgalā. Par šiem kandidātiem pilsoņiem ir jābalso, un tos vienmēr visus ievēl. Komunistu partijas vadoņi tad izrauga, kas būs augstākās padomes prezidija 13 locekļi — priekšsēdis (kas atbilst valsts prezidentam brīvajās zemēs), divi priekšsēŗa vietnieki, sekretārs un deviņi locekļi. Tie paši vadoņi izrauga ministru

prezidentu, ministru padomes locekļus un augstākās tiesas locekļus. Visus šos izraudzītos „ievēl” augstākā padome, un tiem tad ir jārikojas un jālemj tā, kā nosaka komunistu partijas vadoņi. Tādā veidā padomju iekārta ir visreakcionārākā oligarchija, kāda jebkad vēsturē piedzīvota.

Iedzīvinot nesaudzīgo komunistu programmu, Latvijas augstākā padome nolēma realizēt piec gadu plānu 1946. — 1950. gadam. Šai plānā bija paredzēts nodibināt kolchozus laukos un izveidot rūpniecību pilsētās. Pirmos trīs kolchozus nodibināja 1946. gada novembrī. Tā kā lauksaimniecības kolektīvizācija atdūrās uz sīvu lauksaimnieku pretestību, 1949. gadā no Maskavas nāca rīkojums nodibināt 3000 kolchozus spaidu ceļā. Lai salauztu lauksaimnieku pretestību, 1949. gada martā uz Sibīriju un tālajiem ziemeļiem deportēja ap 50 000 saimnieku. Tai pašā reizē apcietināja un deportēja latviešu inteligences locekļus un agrākos politiskos darbiniekus. Šais deportācijās krievu slepenpolicijai palīdzēja savervētie komunistu partijas biedri, kam šādā veidā bija jāpierāda sava lojalitāte pret partiju.

Ap 1950. gadu bija nodibināts pāri par 4000 kolchozu un tajos apvienoti 96% zemnieku saimniecību. Tā kā lauksaimniecības ražība strauji samazinājās, komunistu partijas vīri, par lauksaimniecību neko nesaprotot, meklēja glābiņu, kolchozus apvienojot vēl lielākās vienībās un dibinot sovchozus. Tas stāvokli tikai pasliktināja, jo latviešu zemkopji vēl joprojām dzīvoja viensētās un, ceļojot līdz darbavietai, bija jāveic lieli attālumi. Pēc Padomju Savienības parauga kolchozu uzraudzība bija nodota mašīnu un traktoru stacijām. Techniskā ziņā to darbība bija ļoti neapmierinoša, jo no Krievijas saņemtie darbarīki un mašīnas nebija piemērotas Latvijas apstākļiem.

Tik kļūmīgos apstākļos zemkopjus, kas vēl bija palikuši dzīvi, par laimi izglāba t. s. piemāju zeme. Gluži tāpat kā pārējā Padomju Savienībā arī Latvijā pēc kolektīvizācijas zemkopjiem pie viņu mājām atstāja nelielu zemes gabalu (0,25 ha līdz 0,5 ha platībā), ko viņi varēja apsaimniekot pēc pašu patikas. Par šo brīvību zemniekiem bija jāmaksā valstij smagas nodevas. Tomēr ar visu to 1958. gadā no 8,6% piemāju zemes platības ieguva 60% no kopējās gaļas produkcijas, 51% no piena, 68% no olu un 78% no dārzenu kopējās produkcijas. Tipiskā veidā tas krievos radīja skaudību, un administrācija sāka palielināt spaidus, lai piemāju zemes platību samazinātu un šo zemi zemniekiem atņemtu. Stāvokli zemes

sadalījuma ziņā, salīdzinot 1939. gadu ar 1966. gadu, rāda attēls *Latvijas vēstures atlanta* 193. lp. un statistiskie dati 194. lp.

Latvijas administratīvo iedalījumu pārkārtoja pēc krievu parauga. Neatkarīgā Latvija bija administratīvi iedalīta 19 apriņķos un 517 pagastos (sk. karti *Latvijas vēstures atlanta* 160. lp. un sarakstu 161. lp.). Tai vietā 1950. gadā Latviju iedalīja 58 rajonos. Bez tam 1952. gadā Latviju vēl iedalīja trijos apgabalos (atkal pēc krievu parauga). Gadu vēlāk tomēr apgabalus likvidēja. 1960. gadā daudzus rajonus apvienoja, un palika tikai 32 rajoni. Nākošajā gadā notika tālāka apvienošana un palika 21 rajons, bet 1967. gadā rajonu skaits bija atkal lielāks — 26. Bez rajoniem vēl nodibināja „ciemu padomes”, kaut ciemi nemaz nepastāvēja. To skaits 1946. gadā bija 1362. Pēc tam gadu no gada to skaits samazinājās, un 1967. gadā to bija vairs tikai 546. Boļševiku administrācija pilsētas Latvijā iedala divās grupās. Lietojot no krievu valodas tulkotus terminus, par „republikas pakļautības pilsētām” sauc lielākās pilsētas — Rīgu, Daugavpili, Jelgavu, Jūrmalu, Liepāju, Rēzekni un Ventspili. Pārējās 49 pilsētas saucas „rajonu pakļautības pilsētas”. Pirmās kategorijas pilsētas ir tieši pakļautas ministru padomei Rīgā, bet otrās pārvaldes ziņā ir pakļautas rajonam.

Biežās administratīvā iedalījuma maiņas sagādā neērtības, un to nolūks ir grūti izskaidrojams. Ir interesanti, ka boļševiku režīms ir atmetis patstāvības laika skaistos pilsētu ģerboņus, tai vietā liekot neglītus zīmējumus. Šais zīmējumos nezināšanas dēļ no komunistu viedokļa notikusi pārskatīšanās. Piemēram, Rīgas ģerbonī ir atstātas krustotas atslēgas, acīm redzot, nezinot, ka tas ir svētā Pēterļa simbols. Latvijas PSR ģerbonī ir parādīta pus saule un zem tās jūra — Latvijā jūra ir rietumos, un līdz ar to ģerbonis rāda rietošu sauli. To var tulkot kā rietošu brīvības sauli.

Staļina nāve

Staļins nomira 1953. gada martā. To, ka viņš miris, tautai tūlīt nepaziņoja, jo notika cīņas par personu, kas viņam sekos. Par Staļina pēcteci kļuva Georgijs Maļenkovs. Pēc dažām dienām vadību pārņēma „trijjūgs” — Maļenkovs, Nikita Čruščovs un Lavrentijs Beria. Čruščovs tūlīt sāka rīkoties, lai sagrābtu varu. Pēc dažiem mēnešiem arestēja slepenpolicijas priekšnieku Lavrentiju Beriu un apvainoja par spiegošanu angļu labā. Viņu nošāva. Tikt vaļā no

Maļenkova Čruščovam izdevās tikai pēc diviem gadiem. Pasaule bija pārsteigta, ka Maļenkovs palika dzīvs. Maļenkova vietā par otro galveno personu Padomju Savienībā nāca Nikolajs Bulgaņins.

1956. gada februārī notika komunistu partijas 20. kongress. Tajā piedalījās 1400 delegāti no Padomju Savienības un ārzemju komunistu partiju locekļi — viesi. Piekodinājās atklātībai neko neizpaust, Čruščovs delegātiem atklāja Staļina noziegumus, kam viņš pats esot bijis liecinieks un ar kuriem viņš iepazinies slepenpolīcijas arhīvā. Pēc arhīva datiem Čruščovs raksturoja, kā Staļins licis mocīt galvenos Ļeņina piekritējus, arī ievērojamus latviešu komunistus. Nespēdami izturēt mocības, tie tad atzinušies visādos noziegumos un pēc tam nošauti.

Vairāk nekā 1000 personu tomēr nespēj saglabāt noslēpumus, un tā pasaule drīz vien dabūja zināt par šo sensācionālo Čruščova runu. Tai bija sekas padomju satelītu valstīs un arī pašā Padomju Savienībā. Polijā un Ungārijā tauta vispirms nogāza Staļina pieminekļus, kas bija sacelti visos ciemos. Pēc tam nogāza Staļina ieceltos valdības locekļus. Polijā nemieri beidzās, kad vadību pārņēma pretstaļinists Gomulka. Turpretim Ungārijā ar staļinista Rakosi nogāšanu nemieri nebeidzās. 1956. gada oktobrī studentu un inteliģences vadībā sacēlās visa Ungārija. Ungārijā novietotā padomju armija atteicās apšaut ungāru strādniekus un zemniekus. Padomju Savienība tad nosūtīja uz Ungāriju citu kaŗaspēku, un krievu tanki apspieda nemierus par spīti ungāru varonīgajai pretestībai.

Bija arī komunistiskas valstis, kas bija naidīgas pret Čruščovu un viņa atklājumiem neticēja. Tādas bija mazā Albānija un lielā Ķīna. Ar laiku plaisa starp Padomju Savienību un Ķīnu paplašinājās, un beidzot starp abām šīm komunistu lielvalstīm iestājās naidīgas attiecības.

Sekas Latvijā

Kā visā Padomju Savienībā, arī Latvijā Staļina nāve izraisīja cerības uz labāku nākotni. Starp komunistu partijas latviešu funkcionāriem radās tendences, ko vēlāk nosauca par „nacionālkomūnismu”. No šiem nacionālkomunistiem pazīstamākais ir Edvards Berklavs. Viņš bija avansējis no komjaunatnes centrālkomitejas sekretāra par Rīgas pilsētas komunistu partijas sekretāru un 1957. gadā par ministru prezidenta vietnieku.

1959. gada jūlijā pēc Čruščova apmeklējuma Rīgā Edvardu Berklavu atcēla no amata. Par atcelšanas iemesliem ministru prezidents Vilis Lācis krievu avīzē *Partijas Dzīve* rakstīja, ka Berklavs ir izvirzījis šauras nacionālas intereses pāri Padomju Savienības interesēm un aktīvi pretojies partijas viedoklim, ka Latvijā jāattīsta smagā rūpniecība. Berklavs esot prasījis, lai smagās rūpniecības vietā attīsta vieglo un pārtikas rūpniecību, lai tās produktus varētu patērēt Latvijā.

Berklava atcelšanai no amata sekoja vairāku citu latviešu komunistu partijas funkcionāru atcelšana. 1959. gada septembrī atcēla komjaunatnes pirmo sekretāru par to, ka tas nav pratis audzināt latviešu jaunatni internacionālā garā. Atcēla no amata arī arodbiedrību padomes priekšsēdi un valsts plāna komitejas priekšsēža palīgu. Atcēltos apvainoja, ka viņi sējuši nesaskaņas starp latviešiem un krieviem, ka amatos ieceltie darbinieki dodot priekšroku latviešiem un no krieviem, kas strādāja Latvijā, prasījuši, lai tie iemācās latviešu valodu. Šos pārmetumus izteica Arvīds Pelše. Novembrī staļinists Jānis Kalnbērziņš atteicās no latviešu komunistu partijas pirmā sekretāra amata, un viņa vietā iecēla šo Arvīdu Pelši. Kalnbērziņš kļuva par augstākās padomes priekšsēdi, bet jau nākošajā gadā viņu pazemināja priekšsēža vietnieka amatā. Pēc tam viņu pakāpeniski pazemināja. Reizē ar Kalnbērziņa atteikšanos no komunistu partijas pirmā sekretāra amata no ministru prezidenta amata atteicās Vilis Lācis. Viņa raksts, nosodot Berklavu, nebija Lāci paglābis. Čruščovs, personiski iejaucoties, bija likvidējis „nacionālkomūnismu”.

Pēc nacionālkomūnisma likvidācijas

Nacionālkomūnisma likvidācijas pirmās sekas bija redzamas pastiprinātā krievu un citu tautību personu iecelšanā Latvijā. Kamēr 1952., 1955. un 1958. gadā no Latvijas vairāk izceļoja nekā iecēloja un līdz 1959. gadam iecēlojušo skaits svārstījās no 2000 līdz 7000 gadā (izņemot 1956. gadu, kad bija neparasti daudz iecēlotāju), tikmēr, sākot ar 1960. gadu līdz 1974. gadam, iecēlotāju bija ap 17 000 gadā. Tikai retos gados to skaits bija ap 12 000, bet bija arī gadi, kad iecēloja 18 000. Šīs sveštautiešu iecelšanas un latviešu dzimstības samazinājuma iznākumā latviešu procents Latvijā 1970. gada tautas skaitīšanā izrādījās tikai 56,8. Rīgā latvieši jau ir mazākumā.

Latvijas laukos līdz šim bija pārsvarā latviešu iedzīvotāji. Sākot ar 1963. gadu, ir vērojama tendence arī Latvijas laukus kolonizēt ar krieviem. Tiem sola dzīvokli, kredītu, lopus no sovchozu ganāmpulkiem par lētu cenu un citus labumus, lai pievilktu krievu kolonistus. (Pārmaiņas demografiskā ziņā Latvijā sk. diagrammās *Latvijas vēstures atlanta* 192. lp.)

„Tirīšanas” iznākumā mainīja arī izglītības politiku. Jau no okupācijas sākuma latviešu valoda bija jāmaca arī Latvijas krievu skolās un krievu valoda latviešu skolās. Pēc nacionāļkomūnisma likvidācijas kā latviešu, tā arī krievu skolās samazināja latviešu valodas stundu skaitu, palielinot krievu valodas stundu skaitu. Reizē arī visiem spēkiem atbalstīja jauktas latviešu un krievu skolas. Latvijas skolu programmās galveno vērību veltī eksaktajām zinātnēm un dabzinātnēm, kā arī tā sauktajai „darbmācībai”, ieskaitot rokdarbus un mājturību. Līdz ar to atstāti novārtā humānārie priekšmeti — folklorā un dziedāšana, arī Latvijas vēsture un ģeogrāfija. Kopš komūnisma režīma pirmās valdīšanas dienas Latvijas skolās bija pilnīgi aizliegta ticības mācība.

Paralēli ar pārmaiņām skolu politikā notika arī pārmaiņas novadā, ko boļševiki sauc par „kadru komplektēšanu”. Tas nozīmē darbinieku pieņemšanu. Berklava laikā bija nepieciešamas latviešu valodas zināšanas, lai Latvijā kļūtu par ierēdņiem vai par vadītājiem darbinieku valsts uzņēmumos (citu uzņēmumu Latvijā vispār nebija). Berklavam likās pats par sevi saprotams, ka tiem, kam jākārtos lietas ar latviešiem, jāprot latviski runāt. Kalnbērziņš domāja, ka, krieviem iemācoties latviešu valodu, radīsies labāka saprašanās starp abām tautām. Turpretim Pelše, oponējot Kalnbērziņam, rakstīja, ka, piespiežot krievus mācīties latviski, aizvaino viņu nacionālās jūtas.

Saprotams, ka uzvarēja Pelšes viedoklis, un pēc 1970. gada tautas skaitīšanas redzams, ka tikai 18% krievu, kas dzīvo Latvijā, prot latviski.

Viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ atcēla no amata latviešu vadītājus darbiniekus, kas visi bija komunistu partijas biedri, bija viņu nostāja jautājumā par smago rūpniecību. Kopš Berklava un viņa domu biedru gāšanas ir stipri pieaugusi smagā rūpniecība, kam visi izejmateriāli ir jāieved no ārienes. Turklāt tā ir rūpniecība, kas prasa daudz darbaspēka (1973. gadā 34% strādnieku ražoja 23% produktu). Līdz ar to smagās rūpniecības veicināšana Latvijā bija arī iegants strādnieku ievēšanai no Krievijas.

Nevar būt šaubu, ka krievu politikas galamērķis Latvijā ir pārvērst Latviju par Krievijas provinci. Šo galamērķi krievu komunisti cenšas

panākt ar vairāk izsmalcinātiem līdzekļiem nekā krievu cara ierēdņi. Šai Latvijas pārkrievināšanas darbā krievu komunisti ir pratuši iejūgt arī latviešu komunistus. Tos latviešu komunistus, kas pārkrievināšanai pretojās, novāca no ceļa. Tā arī Edvarda Berklava biogrāfija *LPSR mazajā enciklopēdijā* nav pieminēta, kaut gan tur ievietotas neskaitāmas govju slaucēju un cūkkopju biogrāfijas.

Struktūrālās pārmaiņas Latvijā

Salīdzinot Latvijas patstāvības laiku ar tagadējo okupācijas laiku, Latvijā ir notikušas dziļas struktūrālas pārmaiņas. (Sk. diagrammas *Latvijas vēstures atlanta* 193. lp. un tekstu 194. lp.) Statistika spilgti rāda šīs pārmaiņas iedzīvotāju nodarbošanās ziņā. Kamēr patstāvības laika pēdējos gados lauksaimniecībā (un mazāk nozīmīgajā mežsaimniecībā) nodarbojās 63% iedzīvotāju, tikmēr 1970. gadā šis procents bija samazinājies uz 22%. Toties rūpniecībā, celtniecībā un transportā nodarbināto skaits bija pieaudzis no 19% uz 50%. Tirdzniecībā, izglītībā un citās pakalpojumu nozarēs nodarbināto skaits bija pieaudzis no 18% uz 28%.

Boļševiki raksta, ka šīs struktūrālās pārmaiņas esot viņu radītās politiskās iekārtas iznākums, jo „Latvija no atpakaļ palikušas agrārās valsts ir pārvērtusies ziedošā rūpniecības valstī”. Šis spriedums tomēr ir aplams. Pirmkārt, Latvija patstāvības laikā nebūt nebija atpakaļ palikusi agrārā valsts. Lauksaimniecība Latvijā bija daudz augstākā līmenī nekā daudzās citās Eiropas valstīs un katrā ziņā daudz augstākā līmenī nekā Padomju Savienībā. Otrkārt, okupētajā Latvijā rūpniecība gan ir daudz augstākā līmenī, nekā tā bija neatkarīgajā Latvijā — bet rūpniecības augļus latvieši paši nevar baudīt. Rūpniecības ražojumus izved uz citām Padomju Savienības republikām, neko daudz par to nesāņemot pretī. Turklāt mākslīgi veicinātās rūpniecības vajadzībām Latvijā tagad arvien vairāk ieplūst krievi un citu Padomju Savienības tautu piederīgie. Tā Latviju neatlaidīgi denacionālīzē, un, ja šī parādība neapstāsies, latvieši savā zemē drīz būs minoritāte.

Nav pareizs arī apgalvojums, ka Latvijas industriālīzācija ir tikai padomju politikas iznākums. Industriālīzācija pēc Otrā pasaules kara Eiropā ir vispārēja parādība. Tās pieaugums vērojams kā rūpniecības zemēs, tā agrārzemēs. Piemēram, tādā rūpniecības zemē, kāda ir Rietumvācija, lauksaimniecībā nodarbināto skaits 1950. gadā bija 23,2%, 1960. gadā 13,5% un 1970. gadā 7,5%. Rūpniecības un

būvniecības pieaugums bija mazāks — no 47,3% 1950. gadā uz 48,9% 1970. gadā. Turpretim pārējās — pakalpojumu nozarēs pieaugums bija no 29,5% 1950. gadā uz 43,6% 1970. gadā. Austrija līdz 1951. gadam nodarbinātības struktūra bija maz mainījusies, salīdzinot ar pirmskaņa laiku. Turpretim pēc tam sākās strauja nodarbinātības samazināšanās lauksaimniecībā, pieaugums rūpniecībā un būvniecībā un straujš pieaugums pakalpojumu nozarēs. Lauksaimniecībā Austrijā bija nodarbināti 1951. gadā 32,3%, 1961. gadā 22,8%, bet 1971. gadā 14,7%; rūpniecībā un būvniecībā — 1951. gadā 37,1%, 1961. gadā 41,0% un 1971. gadā 41,4%. Pārējais nodarbināto procenta pieaugums bija pakalpojumu nozarēs. Arī citās Eiropas zemēs ir vērojama pastiprināta industriālizācijas tendence un pakalpojumu nozaļu nozīmes pieaugums. Turklāt tādās komunistu satelītvalstīs, kādas ir Polija un Ungārija, industriālizācijas temps ir daudz lēnāks nekā brīvajās valstīs, ko komunistu publicisti sauc par „kapitālistiskām” valstīm.

Struktūrālās pārmaiņas okupētajā Latvijā ir ļoti spilgti redzamas agrārajos pārkārtojumos. Latvijā tagad ir atkal atjaunotas muižas. Patstāvības laikā agrārreforma muižas likvidēja, sadalot zemi jaunsaimniekiem. Ar kolchozu un sovchozu dibināšanu Latvijā šo atjaunoto muižu relatīvā platība ir daudz lielāka, nekā bija muižu zemju platība priekš Pirmā pasaules kara. (Salīdziniet diagrammas *Latvijas vēstures atlanta* 165. un 193. lp.) Ar Latvijas patstāvības laika agrārreformu stipri pieauga valsts zemes relatīvā platība. Tagad ar boļševiku pārkārtojumiem valsts zemes platība vēl vairāk palielināta. Šis struktūrālais pārkārtojums nozīmē, ka latviešu zemkopis ir aplaupīts. Tomēr vēl joprojām latvietības galvenais cietoksnis ir Latvijas lauki. Šis cietoksnis tomēr ir apdraudēts, jo padomju vara ir paredzējusi laukos noņemt krievus.

Struktūrālie pārkārtojumi ir pārveidojuši arī Latvijas dabu. Patstāvības laikā (1940. gadā) Latvijā darbojās 40 hidroelektriskās spēkstacijas ar kopēju jaudu 58 miljoni kilovatu (kW). 1964. gadā, uzbūvējot jaunas spēkstacijas un darbinot arī agrākās, kopējā jauda sasniedza 77 miljonus kW. (Sk. diagrammu *Latvijas vēstures atlanta* 193. lp., kas nerāda jaudu, bet gan ražoto miljonu kilovatstundu skaitu.) Latvijas patstāvības laikā lielākā hidroelektriskā spēkstacija bija Ķegums ar Daugavas aizsprostu. Tagad Daugavā ir uzceltas vairākas hidroelektriskās spēkstacijas. Lielākā no tām ir Pļaviņu spēkstacija. To būvēja no 1960. līdz 1966. gadam. Pie paredzētā aizsprosta būvstrādnieku vajadzībām izbūvēja pilsētu, ko nosauca par Stučku. Šī pilsēta pastāv vēl joprojām. No Stučkas līdz Pļaviņām

tagad radies ezers, kas pie Stučkas ir 2 km plats un sniedzas 60 km garumā līdz Pļaviņām. Ir applūdināts ne vien Kokneses vācu pilskalns (Kokneses pilsdrupas tagad atrodas uz salas), bet arī latviešiem nozīmīgais teiksmainais 19 m augstais Staburags. Teika stāsta, ka tad, kad Staburadze vairs neraudās, latviešiem sagaidāmi grūti laiki — tie tagad pienākuši.

Ar Pļaviņu spēkstacijas un citu Daugavas spēkstaciju izbūvi ir nodarīti lieli zaudējumi Latvijas senās vēstures pētniecībai. Applūdināšanai paredzētajā teritorijā gan vēl steigā ir izdarīti arhαιoloģiskie izrakumi, tomēr daudz kas tagad ir palicis ne vien zemes klēpī, bet arī zem ūdens un vairs nav sasniedzams.

Spēkstaciju jaudas palielinājuma pozitīvā puse ir tā, ka tagad Latvijā ir plaši pieejama elektriskā enerģija dzinējspēkam un apgaismošanai. Negatīvais tomēr ir tas, ka Latvijas elektrotīkls ir pieslēgts citām Padomju Savienības republikām. Arī Latvijas tīkla pieslēgšanai pie Padomju Savienības dabiskās gāzes tīkla ir tie paši trūkumi un priekšrocības. Noteikti kaitīga Latvijas interesēm ir naftas vada izbūve no Padomju Savienības uz Ventspili, jo tas rada jaunu ieganstu Latvijas kolonizācijai ar krieviem.

Aprakstītie struktūrālie pārkārtojumi radījuši Latvijā arī gaisa un ūdens piesārņošanas problēmu. Šai problēmai t. s. kapitālistiskajās valstīs tagad pievērš vislielāko uzmanību, bet ļoti maz vērtības tai veltī t. s. sociālistiskajās valstīs. Latvijā gan plāno līdz 1990. gadam ūdens piesārņošanu novērst, bet, diemžēl, tie ir tikai plāni.

Kultūra okupētajā Latvijā

No visām Padomju Savienības republikām tautas izglītības ziņā Latvija ir otrā vietā. Tā 1970. gadā ar pabeigtu un nepabeigtu vidusskolas un augstskolas izglītību Latvijā saskaitītas 517 personas no 10 000 personām, vecākām par 10 gadiem. (Pirmajā vietā bija Gruzija ar 554 personām, Igaunija bija ceturtajā, Krievija sestajā, bet Lietuva piecpadsmitajā vietā.) Sprototams, tik izglītotā vidē ir rostīga arī grāmatniecība. Diemžēl, grāmatu izdošana ir valsts rokās, un te noteicēji ir krievi. Sakarā ar to Latvijā izdod nesamērīgi daudz krievu grāmatu, un latviešu grāmatas ar to paliek novārtā. Pēc datiem, ko var saskaitīt pēc bibliografiskajiem rādītājiem par 1973. gadu, Latvijā latviešu valodā publicēts 1100 grāmatu un brošūru 12 miljonu eksemplāros, kamēr krievu valodā publicēts nepilns tūkstotis grāmatu un brošūru 2 miljonu eksemplāros. Kaut Latvijā dzīvo

56,8% latviešu no iedzīvotāju kopskaita, latviešu grāmatu un brošūru ir publicēts tikai 51% no kopskaita. Igaunijā ir 68,2% igauņu, bet no visām grāmatām, kas publicētas, igauņu valodā bija 70%; Lietuvā ir 80,1% lietuviešu, un tur no visām publicētajām grāmatām 77% bija leišu valodā.

Grāmatu skaits tomēr ir tikai jautājuma viena puse. Otra puse ir par grāmatu un brošūru saturu. Ir nožēlojami, ka pārsvarā, sevišķi metiena ziņā, ir grāmatas un brošūras, kas propagandē komunistiskas idejas. Tomēr ceļu sev cenšas izlauzt arī nacionālā literatūra. Šai ziņā sevišķi populāra kļuvusi lirika. Par spīti valdošajam t. s. sociālistiskajam reālismam dzeja ar savu zemtekstu sniedz lasītājiem nacionālu pārdzīvojumu, un dzejas grāmatas vienmēr izpērk ātrā laikā, kamēr propagandas literatūra apput grāmatnīcu plauktos. Rosīgi pērk kā Latvijas patstāvības laika dzejas jaunizdevumus, tā arī jauno dzejnieku grāmatas. No pēdējiem sevišķu popularitāti ieguvis Ojārs Vācietis un Imants Ziedonis. Uzspiestās tendences dēļ mazāk populāri ir jaunie episkie rakstnieki, kamēr patstāvības laika rakstnieku darbus ar to ierobežoto metienu izpērk ļoti ātri.

Tāpat kā par daiļliteratūru vispār, arī par teātra repertuāru noteicēji Latvijā ir krievu funkcionāri. Tādēļ arī drāmas jomā nav izvirzījies neviens kaut cik ievērojamāks skatuves rakstnieks. No Latvijas patstāvības laika skatuves rakstniekiem liela popularitāte ir Raiņa un arī Andreja Upīša darbiem. No jaunajiem skatuves darbu rakstniekiem režīms sevišķi izceļ Gunāru Priedi (dz. 1928. gadā). Viņa skatuves darbi izrādīti arī brīvajā pasaulē, un atsauksmes par tiem ir ļoti atšķirīgas. Okupētās Latvijas teātros uzved daudz krievu lugu, bet aktieņu mākslas pilnvērtīgu attīstību kavē prasība pēc t. s. sociālistiskā reālisma izpausmes. Par spīti šīm prasībām ir izaugusi spēcīga apdāvinātu jauno aktieņu saime. Latvijā darbojas desmit profesionāli teātri, to skaitā divas operas un viens leļļu teātris. Gadā notiek 5000 līdz 6000 izrāžu, ko noskatās ap divi miljoni skatītāju. Zināmus panākumus guvusi arī jaunrade filmā.

Spilgts latviešu kultūras izpaudums ir latviešu Dziesmu svētki. Turpinot simtgadīgu tradīciju, arī okupētajā Latvijā Dziesmu svētki notiek ik piekto gadu. Kopš 1955. gada Dziesmu svētkiem ir uzcelta pastāvīga estrāde, kurā ir vietas ap 10 000 dziedātājiem. Dziesmu svētku simtgades jubilejā 1973. gadā bija pieteikti 287 kori ar 15 000 dziedātājiem, bez tam vēl 60 pūtēju orķestri ar 1400 mūzikantiem, 14 koklētāju grupas ar 120 koklētājiem un 25 tautasdeju kopas ar 1200 dalībniekiem.

Pienāks laiks, kad jaunatne atjaunos Latvijā nojauktos brīvības pieminekļus.

Kamēr eksakto zinātņu institūtos veic ļoti nozīmīgu pētniecības darbu, tikmēr sabiedrisko zinātņu institūtus negatīvi ietekmē marksisma dogmas žņaugi. No nacionālā viedokļa negatīva parādība ir arī tā, ka institūtu publikācijās arvien lielāks pārsvars ir krievu valodas publikācijām.

Spītējot režīma spaidiem, latvieši okupētajā Latvijā cenšas saglabāt savu tautisko identitāti. Tā, spriežot pēc 1970. gada tautas skaitīšanas datiem, tikai 1,84% (pilsētās 2,5%) latviešu ir ģimenēs pārņēmuši krievu valodu. Tas gan ir vairāk nekā Igaunijā, kur pavisam 0,75% (pilsētās 1,2%) igauņu ir ģimenē pārņēmuši krievu valodu, un krietni vairāk nekā Lietuvā, kur atbilstošais procents ir 0,18 un 0,30. Tomēr, salīdzinot ar brīvās pasaules latviešiem, no kuriem 14% ir ģimenēs pārņēmuši mītnes zemes valodu, okupētajā Latvijā tauta sekmīgi cīnās pret pārtautošanu. Jo sevišķi spilgti šis cīņas panākumi izpaužas mazajā jaukto laulību skaitā.

Īpatnēja parādība, salīdzinot ar pārējām divām Baltijas valstīm, ir tā, ka okupētajā Latvijā samērā maz latviešu iestājas komunistu partijā. 1973. gadā Latvijā bija pavisam 61 755 partijas biedri, un no tiem latviešu bija tikai 46%. Turpretim Igaunijā partijā bija 52% igauņu un Lietuvā pat 69% lietuviešu. Ir vēl pētījams jautājums, vai iemesls relatīvi zemākam latviešu procentam komunistu partijā ir viņu nevēlēšanās pieņemt komunistu dzīves uzskatu, vai arī tas, ka krievi, kas dominē partijā, nevēlas latviešus uzņemt. Ņemot vērā latviešu stingro nacionālo pašapziņu, varētu domāt, ka viņi noraida komūnismu tādēļ, ka tas ar savu internacionālizēšanas tendenci vēršas pret latviešu tautas patstāvības centieniem, veicina pārkrievināšanu un tiecas iznīcināt latviešu kultūru.

Latvieši brīvajā pasaulē

Noteikt latviešu skaitu brīvajā pasaulē nav viegli. Pirmkārt, Eiropas valstīs oficiālā statistika nesniedz ziņas par latviešu skaitu. ASV un Austrālijā tautas skaitīšanā noskaidro tikai skaitāmo un viņu vecāku dzimšanas vietu. Latvijā, saprotams, ir dzimuši arī cittautieši, un no viņiem ASV nozīmīgā skaitā ir žīdi. No otras puses, ļoti daudz latviešu Pirmā pasaules kara laikā un pēc tam ir dzimuši Krievijā, bet Otrā pasaules kara laikā un pēc tam Rietumeiropā. Šos latviešus trimdas zemju oficiālā statistika neuztver.

Tālākās grūtības ir noteikt to latviešu skaitu, kas dzimuši viņu tagadējās mītnes zemēs. Arī viņi pieskaitāmi kopējam latviešu

skaitam. Sarežģījumu šai problēmā rada bērni, kas dzimuši jauktajās laulībās. (Par jauktām laulībām sauc laulības starp latviešiem un cittautiešiem). Ir jautājums, vai viņi ir latvieši vai ne? Liela problēma ir arī latviešu pārtautošanās. Turklāt ne visus latviešus, kas vēlas, lai viņus skaita pie mītnes zemes tautības, attiecīgās zemes tautība arī pieskaita savējiem.

Ja par latviešiem skaita visus tos, kas dzimuši no latviešu vecākiem, neatkarīgi no tā, vai viņi paši sevi par latviešiem uzskata vai ne, tad vislielākais latviešu skaits ir ASV — 100 000. Otrā vietā ir Austrālija ar 31 000 līdz 36 000 latviešiem. (Ja atskaita latviešu ģimenēs ieprecētos sveštautiešus un jauktajās laulībās dzimušos, tad latviešu skaits Austrālijā ir 24 000 līdz 26 000). Kanadā var skaitīt 18 000 latviešu. (Kanadā tautību palīdz noteikt tautas skaitīšanas dati par dzimto valodu). Eiropā var vērtēt 29 000 latviešu, bet Dienvidamerikā ap 7000 (sk. *Latvijas vēstures atlanta* 191. lp.).

Latviešu sabiedriskā un kultūrālā rosība brīvajā pasaulē

Nonākot tālākajās trimdas zemēs, latvieši pulcējās biedrībās un citās organizācijās un nodibināja draudzes. Draudzēs iestājās apmēram puse līdz divi trešdaļas latviešu, kas drīzā laikā uzcēla vai iegādājās savas baznīcas. Tikai piektdaļa līdz trešdaļa latviešu palika ārpus draudzēm vai laicīgajām organizācijām. Pie biedrībām nodibinājās kori un teātri. Biedrības un draudzes nodibināja skolas un izdeva arī savus biļetenus un citus pavairotus izdevumus. Nodibinājās arī apgādi, kas publicēja grāmatas un izdeva laikrakstus un žurnālus. No avīzēm jāmin *Laiks* (iznāk ASV), *Latvija Amerikā* (iznāk Kanadā), *Londonas Avīze* (iznāk Anglijā), *Latvija* (iznāk Vācijā) un *Austrālijas Latvietis* (iznāk Austrālijā). Latgaļu dialektā Vācijā iznāk avīze *Latgolas Bolss*.

Biedrības un citas organizācijas apvienojās gan globālās, gan atsevišķu zemju centrālajās organizācijās. No globālajām centrālajām organizācijām īpaša nozīme ir bijušo latviešu karavīru un viņu ģimenes locekļu organizācijai, ko sauc par Daugavas Vanagiem. Šīs organizācijas nodaļas ir visās zemēs, kur vien nonākuši bijušie Latvijas brīvības cīnītāji. Daugavas Vanagu kultūrālā rosība ir ļoti ievērojama. Globālas ir arī jaunatnes apvienības, studentu organizā-

cijas, preses un rakstnieku biedrības, Latviešu Nacionālais fonds un citi fondi (sk. pārskatu *Archīva* XVI sējumā).

Latviešu centrālo organizāciju Amerikas Savienotajās Valstīs sauc par Amerikas Latviešu apvienību (saīsinājumā — ALA). Tā dibināta 1951. gadā un apvieno ne tikai organizācijas un draudzes (apmēram pusi no kopskaita), bet tajā par biedriem ir arī fiziskas personas. Arī Kanadas latvieši 1948. gadā nodibināja savu centrālo organizāciju, sauktu Latviešu Nacionālā apvienība Kanadā (saīsinājumā — LNAK). Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē (LAAJ) dibināta 1951. gadā kā latviešu organizāciju apvienība. Tā apvieno apmēram trešdaļu Austrālijas un Jaunzēlandes latviešu organizāciju. Eiropas latviešu centrālo organizāciju sauc par Latvijas Atjaunošanas komitejas Eiropas centru (LAK EC), un arī tā dibināta 1951. gadā. Šai organizācijā ietilpst Latviešu Nacionālā padome Lielbritānijā (LNPL), Latviešu Centrālā padome Vācijā (LCP), Zviedrijas Latviešu Centrālā padome (ZLCP), Beļģijas Latviešu Nacionālā komiteja, Dānijas Latviešu Nacionālā komiteja (DLNK), Latviešu apvienība Francijā (LAF), Holandes Latviešu Nacionālā komiteja (HLNK), Latviešu apvienība Itālijā (LAI), Latviešu Palīdzības biedrība Norvēģijā (LPBN) un Latviešu apvienība Šveicē (LAŠ). Bez tam tiesības piedalīties LAK EC ir Daugavas Vanagiem, Latviešu Nacionālajam fondam (LNF) un latviešu politiskajām partijām, kas darbojas Eiropā. Politiskās partijas parasti savas tiesības neizmanto, un arī atsevišķo zemju mazāko nacionālo komiteju darbība ir lielā mērā apstājusies.

Ar Dienvidamerikas Latviešu apvienības nodibināšanos 1977. gadā visās nozīmīgākās latviešu mītnes zemēs darbojas viņu centrālā organizācija.

Atsevišķo kontinentu un zemju kultūrālajā un sabiedriskajā darbībā ļoti nozīmīgi ir periodiski sarīkotie Dziesmu svētki (Austrālijā tie notiek ik gadus ar Kultūras dienu nosaukumu). Šie Dziesmu svētki pulcina tūkstošiem latviešu un ir izpelņējušies arī svešautiešu ievērību. Latviešu apvienības ir rosinātas arī politikā. Anglijā un arī pārējā pasaulē šādu rosinu izraisīja Lielbritānijas valdības rīcība, atsavinot Anglijas bankā noguldīto Latvijas zeltu (1968. gadā). Austrālijā politisko rosinu izraisīja Austrālijas sociālistiskās federālās valdības Baltijas valstu okupācijas tiesiskā atzīšana 1974. gadā. Sadarbībā ar lietuviešiem un igauņiem latviešiem izdevās panākt, ka nākošā (pilsoniskā) valdība šo atzīšanu anulēja.

Amerikas, Kanadas, Austrālijas un Eiropas latviešu centrālās organizācijas savukārt ir apvienojušās Pasaules Brīvo Latviešu

apvienībā (PBLA). Tajā piedalās arī Dienvidamerikas latvieši. Pie PBLA pastāv Kultūras fonds (arī atsevišķo kontinentu centrālajām latviešu apvienībām ir savi kultūras fondi), kas ar piešķirtajām godalgām veicina nozīmīgu zinātnisku un mākslas darbu radīšanu. PBLA arī ik gadus piešķir Tautas balvu, godinot izcilus latviešus. Starp PBLA izdotajām publikācijām nozīmīga ir gadagrāmata, kas ar *Archīva* nosaukumu iznāk Austrālijā.

Pie PBLA pastāv 1973. gadā dibinātais Latvijas Brīvības fonds. Tā mērķis ir savākt vienu miljonu dolaru, ar šīs summas augļiem nodrošinot atbalstu kārtējam nacionālpolitiskajam darbam.

Latvijas nākotne ir jaunatnes ziņā

Visās mītnes zemēs, kur vien darbojas latviešu centrālās organizācijas, darbojas arī latviešu sestdienas skolas, sākot ar bērnudārzniem un beidzot ar vidusskolām.

Globāla nozīme ir latviešu pamatskolai un vidusskolai Minsterē, Vācijā. To uztur Vācijas valsts, bet ar stipendijām un atsevišķiem maksājumiem skolai palīdz pasaules latviešu organizācijas.

Svarīgs ir fakts, ka, salīdzinot ar latviešu skaitu brīvajā pasaulē, universitātes izglītības ziņā latviešiem pieder pasaules rekords. Ir apzinātas 7946 personas, kas laikā no 1945. līdz 1975. gadam brīvās pasaules mācībiestādēs ieguvušas akadēmisku gradu.

Latvju jaunatnei brīvajā pasaulē ir arī savas organizācijas — gaidas, skauti, tautasdeju grupas, koklētāju un citi mūzikas ansambļi, draudžu jaunatnes pulciņi, jaunvanagi. Jāatzīmē, ka Amerikā notikuši jau trešie Jaunatnes dziesmu svētki. Rosīgas ir akadēmiskās organizācijas, kuŗās piedalās arī vecākā paaudze.

Salīdzinot ar okupēto Latviju, latviešu kultūrālā rosiņa brīvajā pasaulē ir ļoti liela. Šo kultūras mantojumu ar laiku pārņems tagadējā jaunatne, arī šīs grāmatas lasītāji. No jaunatnes tad atkarāsies, vai latviešu kultūra turpinās augt un attīstīties. Latviešu kultūras un arī Latvijas valsts nākotne ir jaunatnes rokās.

CHRONOLOĢIJA
LITERĀTŪRA
RĀDĪTĀJS

CHRONOLOGIA
LITTERATURA
RADITUS

Chronoloģija

Lai Latvijas vēstures notikumus varētu vērot pareizā perspektīvā, ieteicams iemācīties no galvas sekojošos nedaudzos skaitļus. Par pārējiem grāmatā aprakstītajiem notikumiem būtu tikai jāzina, starp kuriem šai sarakstā minētajiem gadiem tie notikuši.

Ap 2000. g. pr. Kr. baltu tautas sastopamas Ziemeļeiropā.

Par 490. — 480. g. pr. Kr. Herodots sniedz pirmās ziņas rakstos par baltiem.

98. gadā Tacits apraksta baltus.

9. gadsimtenī ir pirmās rakstu ziņas par kuršiem.

No 11. līdz 13. gadsimtenim notiek krustkari.

1236. — Saules kauja (notika pie Šauļiem, Lietuvā).

1280. — Pirmās ziņas par latviešu sarkanbaltsarkano karogu.

Desmit gadus vēlāk zemgaļi dodas trimdā uz Lietuvu.

1502. — Pletenbergs sakauj krievus pie Smolinas ezera.

1522. — Reformācija sasniedz Rīgu.

1561. — Lielāko daļu Latvijas iekļauj Lietuvā. Nākošajā gadā nodibinās Kurzemes un Zemgales hercogiste.

1621. — Rīgu ieņem zviedri, un Vidzemē sākas zviedru laiki.

No 1694. līdz 1696. — Izdota bībele latviešu valodā.

No 1700. līdz 1710. — Lielais mēris Latvijā. Vidzemi ieņem krievi.

1772. — Krievija iegūst Latgali.

1789. — Lielā franču revolūcija.

1795. — Krievija iegūst Kurzemes un Zemgales hercogisti un Pilteni.

1817. un 1819. — Zemnieku brīvlaišana Kurzemē, Zemgalē, Piltenē un Vidzemē.

1861. — Zemnieku brīvlaišana Latgalē. Četrus gadus vēlāk Latgalē aizliegtas grāmatas ar latīņu burtiem.

1905. — Revolūcija.

No 1906. līdz 1917. — Krievijas valsts domē darbojas latviešu deputāti.

No 1914. līdz 1918. — Pirmais pasaules karš. Trīs ceturtdaļas miljona latviešu bēgļu gaitās. Latviešu strēlnieku loma karā.

1918. g. 18. novembrī proklamēta Latvijas neatkarība. Seko divu gadu neatkarības cīņas.

1920. g. 11. augustā Padomju Krievija uz mūžīgiem laikiem atsakās no Latvijas.

1922. — Latviju uzņem Tautu savienībā.

1939. — Hitlers un Staļins noligst sadalīt savā starpā Baltijas valstis. Sākas Otrais pasaules karš. Padomju Savienība okupē Latviju.

1941. — Daudz latviešu deportē uz Sibīriju. Vācija okupē Latviju. Divus gadus vēlāk dibina Latviešu leģionu.

1944. — Padomju Savienība otru reizi okupē Latviju. Kā pēdējais krīt Kurzemes cietoksnis. Bēgļu gaitās dodas 200 000 latviešu. Šīs grāmatas lasītāji ir šo bēgļu pēcteči.

1955. — Apvienojot atsevišķo kontinentu latviešu bēgļu organizācijas, nodibināta Pasaules Brīvo Latviešu apvienība.

1973. — Nodibināts Latvijas Brīvības fonds.

Un nākotne? — Mainīgajā vēstures kaleidoskopā vienmēr atkārtosies parādība, ka tirannijas ir sabrukušas. Tādēļ šai ziņā vēsture ļauj pareģot nākotni. Patlaban daļā vecās pasaules un arī mūsu tēvijā valda tirannija. Arī par šo tiranniju nāks vēstures tiesa. Tai lielajā dienā, kad tas notiks, Latvija atkal kļūs brīva.

Literātūra

Reizē ar šo grāmatu lietojams Edgara Dunsdorfa *Latvijas vēstures atlants* (1976.). Tur 198. — 212. lp. sniegti norādījumi uz literātūru, kur iegūstamas sīkākas ziņas par katru atlantā ievietoto attēlu.

Pēc jaunākajiem pētījumiem sarakstītas Daugavas apgāda izdotās grāmatas Latvijas vēsturē. Mūsu grāmatas lasītāji tur var iegūt jo plašu informāciju par Latvijas vēstures jautājumiem. Līdz šim izdoti šādi sējumi:

Edgars Dunsdorfs un Arnolds Spekke, *Latvijas vēsture 1500 — 1600* (1964.).

Edgars Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600 — 1710* (1962.).

Edgars Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1710 — 1800* (1973.).

Andrejs Johansons, *Latvijas kultūras vēsture 1710 — 1800* (1975. [1976.]).

Arveds Švābe, *Latvijas vēsture 1800 — 1914* (1958.).

Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1914 — 1920* (1967.).

Arnolds Aizsilnieks, *Latvijas saimniecības vēsture 1914 — 1945* (1968.).

Ādolfs Šilde, *Latvijas vēsture 1914 — 1940* (1976.).

Pauls Kundziņš, *Latvju sēta* (1974.).

Edgars Dunsdorfs, *Kārļa Ulmaņa dzīve* (1978.).

Jānis Silinš, *Latvijas māksla 1800 — 1914 I* (1979.).

Rādītājs

Rādītājam ir trejāds nolūks. Pirmkārt, pēc rādītāja var sameklēt kādu grāmatā minētu personu, vietu vai notikumu. Otrkārt, lasot grāmatā par kādu personu vai svarīgu notikumu, rādītājā par tiem var iegūt sīkākas ziņas. Treškārt, svarīgie vārdi rādītājā ir vai nu paskaidroti latviski, vai arī dots to tulkojums angļiski.

Skaitļi norāda uz grāmatas lappusi. Ja skaitlis ievietots iekavās, tas nozīmē, ka attiecīgā persona tekstā minēta ar amata apzīmējumu vai citādi, nenosaucot vārdā.

- Abrene, agrāk Pitalova, vēlāk Jaunlatgale, pēc tam Abrene, tagad atkal Pitalova — pilsēta un apriņķis 249, 250, 268, 316.
- Absolons (Absalon, ap 1128. — 1201.) — archibīskaps Lundā, Dānijā 65, 66, 80, 91.
- Abu Bekrs (Abū Bakr) — Muhameda draugs, pirmais kalifs, Muhameda pēctecis (632. — 634.) 75.
- Achmeds III (1673. — 1736.) — Turcijas sultāns (valdnieks) no 1703.: 153.
- Ādams — sk.: Brēmenes Ādams.
- Ādamsons, Ēriks (1907. — 1946.) — rakstnieks 273.
- Administratīvais iedalījums okupētajā Latvijā 318.
- Adzele — letgaļu valsts 86.
- Agrārā reforma, agrārreforma 242, 249, 258, 263 — 267.
- Agrārie nemieri 176.
- Airītes — Kalpaka nāves vieta 242.
- Aisti — Austrumeiropā dzīvojošo tautu vispārējs apzīmējums; specifiski — baltu tautas 40, 42, 50, 63, 64.
- Akadēmisko gradu ieguvušie latvieši — 331.
- Akmens laikmets 25 — 28.
- Akmentiņa, Dace (1858. — 1936.) — aktrise 181.
- Akurāters, Jānis (1876. — 1937.) — rakstnieks 198.
- Albānijas karalis 1928. — 1939. Zogs meklē patvērumu Rīgā (1939.) 292.
- Alberts (1184. — 1260.) — Saksijas hercogs, krustkarotājs Livonijā 1219.: 97.
- Alberts Buxshevdens (Buxhoevden, miris 1229.) — bīskaps 1199. — 1229.: 80, 82, 88, 91 — 94, 96, 112.
- Alberts Suerbers (Suerbeer, miris ap 1273.) — Rīgas archibīskaps 1255. — 1273.: 96.
- Albrechts (1490. — 1568.) — vācu ordeņa virsmestrs 1511. — 1525., Prūsijas hercogs 1525. — 1568.: 110.
- Albrechts no Meklenburgas (ap 1338. — 1412.) — Meklenburgas hercogs 1384. — 1412., Zviedrijas karalis 1365. — 1388.: 102.
- Aleksandra Fjodorovna (1872. — 1918.) — Hesenes lielhercoga Ludviga IV meita, Krievijas cariene, Nikolaja II sieva no 1894.: (211).
- Aleksandrs (1461. — 1506.) — Lietuvas dižkunigaitis 1491. — 1506. un Polijas karalis 1501. — 1506.: 118.
- Aleksandrs Jaroslavičs, saukts Nevskijs (1218. — 1263.) — Novgorodas kņazs 1236. — 1246.: 99.
- Aleksandrs (I) Pavlovičs (1777. — 1825.) — Krievijas ķeizars 1801. — 1825.: 173, 176, 178.
- Aleksandrs II (1818. — 1881.) —

- Krievijas ķeizars 1855. — 1881.: 179.
- Aleksandrs III, agrāk: Rolands — pāvests 1159. — 1181.: 73.
- Aleksandrs III (1845. — 1894.) — Krievijas ķeizars 1881.—1894.:191.
- Aleksejevs, Michaels Vasiļjevičs (1857. — 1918.) — krievu ģenerālis, 1. pasaules karā ziemeļrietumu frontes virspavēlnieks 1915., ģenerālštāba šefs līdz 1916. g. novembrim 206.
- Alemaņi — ģermāņu tauta (vēlākie švābi) 43, 44, 46, 47, 55.
- Alfrēds Lielais (849. — 899.) — Anglijas karalis 871. — 899. un rakstnieks 63.
- Alksnis, Ādams (1864. — 1897.) — grafiķis, gleznotājs 181.
- Alnas Balduīns — cisterciešu mūks, pāvesta vicelegāts 1230. — 1232., legāts 1233.: 85, 96, 98.
- Alunāns, Ādolfs (1848. — 1912.) — aktieris, režisors, lugu rakstnieks 181.
- Alunāns, Juris (1832. — 1864.) — dzejnieks 180 — 184.
- Amatas krodznieks — naudas aizdevējs Zviedrijas karalim Kārlim XII 149.
- Amati (angl.: guilds) 166.
- Amenda, Kristians (18. gs.) — mācītājs Lipaiķos 107.
- Amerikas Savienotās Valstis (United States of America), amerikāņi — 188, 192, 195, 197, 205, 209, 224 — 226, 239, 254, 271, 283, 284, 290, 307, 309, 314, 318, 328.
- Āmrija (angl.: glutton, arī: wolverine; latīniski: gulo luscus) — āpsim radniecisks mežadzīvnieks 17.
- Anglija, angļi, Lielbritānija 44, 52, 54, 55, 63, 100, 102, 111, 128, 130, 138, 140, 153, 156, 158, 160, 170, 171, 173, (198, 199), 225, 226, 234 — 237, 239, 243, 247, 270, 271, 276, 277, 290, 291, 293 — 295, 298, 302, 304, 305, 307, 314, 316, 330.
- Anglijas karaliene — Bohēmijas princese Anna (1366. — 1394.), Tērbatas bīskapijas protektore 1383., Ričarda II sieva 100.
- Anna — Holšteinas-Gotorpas hercogiene 166.
- Anna Ivanovna (1693. — 1740.) — Kurzemes un Zemgales hercogiene 1710. — 1730., Krievijas cariene 1730. — 1740.: 159, 160, 166.
- Annus, Augusts (dz. 1893.) — gleznotājs 285.
- Anri (1551. — 1589.) — Anžu hercogs, Polijas karalis (Henryk) 1573. — 1574., Francijas karalis (Henri III) 1574. — 1589.: 119.
- Ansgars (ap 801. — 865.) — svētais, Skandināvijas misionārs, Hamburgas un Brēmenes archibīskaps 63.
- Antons, Mārtiņš (1888. — deportēts 1941.) — jurists, bēgļu organizācijas darbinieks, latv. strēlnieku organizācijas komisijas loceklis, Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis 204.
- Apole — kuršu pilsēta 49, 63.
- Apollinariss Sidonijs, Gajs Sollijs (Apollinaris Sidonius, Gaius Sollius (ap 430. — 487. vai 488.) — bīskaps un dzejnieks 43.
- Apvienotās nācijas (United Nations) — dib. 1942.: 314.
- Arabi — semītu tauta 76.
- Ariānieši — kristīgās ticības novirziena sekotāji 52.
- Aristejs — grieķu dzejnieks 38.
- Aspazija (Elza Pliekšāne, dz. Rozenberga, šķ. Valtere, 1865. — 1943.) — dzejniece, drāmatiķe 181, 198.
- Ašmanis, Pauls (1881. — 1952.) — tautsaimnieks, žurnālists, bēgļu organizācijas darbinieks, Satver-

- smes sapulces loceklis 205.
- Atila (406.? — 453.) — hunnu karalis no 433., saukts „Dieva rīkste” 43, 44, 47, 50.
- Atlantijas charta (Atlantic Charter) — deklarācija par 2. pasaules kara nolūku astoņos pantos (1941. g. augustā) 307.
- Atlantika Aizsardzības organizācija — (North Atlantic Treaty Organization — NATO, 1949.) — valstu apvienība; locekļi: ASV, Kanāda, Islande, Lielbritānija, Nīderlandes, Dānija, Beļģija, Luksemburga, Portugāle, Francija, Itālija, Grieķija, Turcija, Rietumvācija 316.
- Atskaņu *chronika* (angl.: *The Rhyme Chronicle of Livonia*) 69, 70, 85.
- Augustīniešu mūku ordenis 81.
- Augusts II Stiprais (1670. — 1733.) — Saksijas kūrfirsts, Polijas karalis 1697. — 1733.: 151.
- Auseklis (Krogzemju Mikus, 1850. — 1879.) — dzejnieks 180.
- Austrālija 275, 329, 330.
- Austrija, Austro-Ungārija 173, 199, 200 — 202, 225 — 228, 260, 265, 279, 289, 290, 314, 323.
- Austriņš, Antons (1884. — 1934.) — rakstnieks 198.
- Austrumroma — sk.: Bizante.
- Austrumu joma (vāciski: *Frisches Haff*) 27, 49.
- Austrumzeme (Ostland) — vācu okupācijas varas pārvaldes apgabals 2. pasaules karā (tajā ietilpa Baltijas valstis un Baltkrievija) 306.
- Autine — Jersikas novads 89.
- Autoritārā iekārta — diktatūras apoloģētisks apzīmējums 281.
- Auzāns, Andrejs (1871. — 1953.) — latv. strēlnieku brigādes komandieris, ģenerālis, autors 208.
- Avari — mongoļu tauta 58.
- Aviņona (Avignon) — pilsēta Francijā, pāvestu rezidence 1305. — 1377.: 100, 104.
- Avižniecība 182, 184, 329.
- Bachmanis, Kristaps (1867. — 1942.) — bēgļu organizācijas darbinieks, saeimas loceklis, autors 204, 205.
- Badoljo, Pjetro (Pietro Badoglio) — maršals, Musolini pēctecis, Itālijas ministru prezidenta amatā 1943. — 1944.: 307.
- Balduins — sk.: Alnas Balduins.
- Balfūrs, Arturs (Arthur James Balfour 1848. — 1930.), Anglijas valstsvīrs, ārlietu ministrs 1916. — 1918.: 237.
- Balodis, Dāvids (1804. — 1864.) — grieķu katoļu priesteris 1845. — 1864.: 188.
- Balodis, Jānis (1881. — 1965.) — Latvijas armijas virspavēlnieks, ģenerālis, II — IV saeimas loceklis, ministrs 1931. — 1940.: 243, 245, 249.
- Balodis, Kārlis (1864. — 1931.) — tautsaimnieks, profesors, saeimas loceklis 1928. — 1931.: 257.
- Balti — tauta 4, 18, 19, 23, 24, 29, 30, 37, 39, 42 — 44, 48 — 50, 55, 57, 101.
- Baltijas jūra (Baltic Sea) 40, (42), 101, 102, 116, 150, 151, (312).
- Baltijas universitāte Hamburgā, vēlāk Pinebergā, Vācijā (1946. — 1949.) 314.
- Baltijas valstis — Igaunija, Latvija un Lietuva 294, 296, 297, 299 — 302, 304, 305, 314.
- Baltkrievija (angl.: *Byelorussia*), baltkrievi 48, 160, 210, 226 — 228, 261, 304 — 306.
- Bandava — Kursas novads 97.
- Bangerskis, Rūdolfs (1876. — 1958.) — ģenerālis, kara ministrs 207.
- Bārda, Fricis (1880. — 1919.) — dzejnieks 198.

- Barnikels, Kristofs Johans (ap 1700. — 1746.) — vācu arhitekts, kartografs Kurzemē 161.
- Barons, Krišjānis (1835. — 1923.) — dainu krājējs un kārtotājs 180, 182 — 184, 273.
- Bastilija (angl.: The Bastille) 170.
- Bāzele (Basel) — pilsēta Šveicē 100.
- Bēgļu aprūpes organizācijas: UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Agency), IRO (International Refugee Organization) 315.
- Bēgļu gaitas 1. pasaules karā 203 — 205, 260; 2. pasaules karā 314, 315.
- Bēgļu organizācijas 1. pasaules karā 204 — 205, 216.
- Beļģija, beļģieši 44, 260, 263, 278, 290, 298, 310.
- Bēms (Böhm), Johans — sk.: Fīdlers.
- Benedikts (ap 480. — 544.) — itālietis, benediktiešu mūku ordeņu dibinātājs ap 530.: 53.
- Berchtolds, Leopolds (1863. — 1942.) — Austrijas ārlietu ministrs 1912. — 1915. 199.
- Bērenss, Johans Kristofs (1729. — 1792.) — Rīgas rātskungs 174.
- Bergmanis, Frīdrihs (1860. — 1898.) — avīzes **Dienas Lapas** redaktors 1886. — 1888.: 182.
- Bergs, Arveds (1875. — 1942.) — bēgļu organizācijas darbinieks, ministrs 1920. — 1921., avīzes izdevējs 204, 205.
- Berija, Lavrentijs Pavlovičs (1899. — 1953.) — padomju slepenpolicijas (čēkas) priekšnieks Aizkaukazā 1922., komunistu partijas centrālkomitejas loceklis 1934., čēkas priekšnieks 1938., politbiroja loceklis 1946., kā „tautas ienaidnieks” 1953. notiesāts ar nāvi 318.
- Berklavs, Edvards — okupētās Latvijas ministru prezidenta vietnieks 1957. — 1959., atcelts no amata 319 — 322.
- Berlīnes blokāde (1948. — 1949.) 316.
- Bermonts, Pāvels Rafailovičs, arī: Avalovs-Bermonts (Awaloff-Bermond, 1881. — 1936.) — avantūrists; bermontieši 246 — 248, 282.
- Bernhards (Indriķa chronikā: Bernardus de Lippia, ap 1168. — 1224.) — Zemgales bīskaps no 1218.: 92.
- Bernhards no Klērvō (Bernard de Clairvaux, 1090. — 1153.) — svētais 81.
- Bertolds (krita kaujā 1198.) — Lībijas bīskaps pēc Meinharda 75, 77.
- Bērziņš, K. — bēgļu organizācijas darbinieks 205.
- Bētgens (Baethgen), Frīdrihs — vācu vēsturnieks 93.
- Bībele 147, 148, 155.
- Biezbārdis, Kaspars (1806. — 1886.) — skolotājs, sabiedrisks darbinieks 182, 184.
- Bija, Augusts (1872. — 1957.) — tēlnieks 181.
- Biļķins, Vilis (1887. — 1974.) — vēsturnieks 71, 72.
- Birkerts, Pēteris (1881. — 1956.) — rakstnieks, folklorists 198.
- Bīrons, Ernests Johans (1690. — 1772.) — Kurzemes un Zemgales hercogs 1737. — 1740., 1762. — 1769.: 160, 165.
- Bīrons, Pēteris (1724. — 1800.) — Kurzemes un Zemgales hercogs 1769. — 1795.: 160, 171.
- Birznieks-Upītis, Ernests (1871. — 1960.) — rakstnieks 198.
- Bizante, arī: Austrumroma (angliski: Byzantine Empire) 44, 47, 52, 54, 72, 76.
- Blanks, Ernests (1894. — 1972.) — žurnālists 219.
- Bohēmija — sk.: Čehija; Bohēmijas un Morāvijas protektorāts 291.
- Boļševiki — sociāldemokratu kreisais

- spārns, vēlāk komunistu partija; boļševisms 214, 218, 220 — 223, 225 — 229, 233 — 235, 238, 239, 241 — 246, 248 — 250, 282, 289, 307, 312, 318, 322.
- Bonaparts (Bonaparte) — sk.: Napoleons (I).
- Borkovskis (Borkowsky), Oskars — jurists, uzņēmās vācu atbalstītās valdības vadību 1919.: 243.
- Brāļu draudze, arī: Morāvijas brāļi (angl.: Moravian Brethren) 128, 167, 168, 188.
- Brāļu kapi Rīgā 272.
- Brandenburga — Prūsijas province 132, 137, 138, 140, 156.
- Brants (Brandt), J. A. (miris 1691.) — Latvijas apceļotājs, profesors 149.
- Brēmenes Ādams (Adam von Bremen, miris 1081.) — chronists un garīdznieks 64, 73.
- Brēmenes archibīskaps — sk.: Hartvigs II.
- Brēmers, Arvīds (1871. — 1941.) — lauksaimnieks, Krievijas valsts domnieks, Tautas padomes loceklis 197.
- Brestas, arī: Brestļitovskas, mierīgums 1917. gadā 222, 223, 225, 229, 235.
- Bretvalds (Bretwalda) — Veseksas (Wessex) karaļa Egberta (miris 839.) godatituls, norādot, ka viņš no visiem anglosakšu karaļiem pārākais 89.
- Briedis, Fridrihs (1888. — 1918.) — virsnieks, latv. strēlnieku vadonis 207.
- Brīvības cīņas 238 — 249.
- Brīvības piemineklis Rīgā 204, 272.
- Brīvlaišana (angl.: emancipation) 175, 176, 178, 179.
- Brīvzemnieki (angl.: free peasants, copyholders) 174.
- Broce, Joachims, arī: Johans (Johann Brotze 1742. — 1823.) — vācu zinātnieks, krājējs, Rīgas liceja konrektors 16, 177.
- Bronšteins, Leibs — sk.: Trockis.
- Bronzas laikmets (angl.: Bronze Age), bronza 28 — 33.
- Brūmelis, Jānis (1864. — 1939.) — bēgļu organizācijas darbinieks, latv. strēlnieku organizācijas komisijas un Kurzemes Zemes padomes loceklis 205.
- Brunalds, J. — bēgļu organizācijas darbinieks 205.
- Bruņinieki (angl.: knights), viņu ordeņi (angl.: orders) 53, 61, 81, 84.
- Bukshevdens — sk.: Alberts un Hermanis.
- Bulduru konference (1920.) 282, 283.
- Bulgaņins, Nikolajs Aleksandrovičs (dz. 1895.) — Padomju Savienības diktators 1955. — 1958.: 319.
- Bulla — svinīgs pāvesta rīkojums 82.
- Burgundieši — ģermāņu tauta; Burgundija 43, 44, 46, 47, 55, 102.
- Burkevics, Kārlis — Krievijas valsts domnieks 197.
- Cargrada — pilskalns Latgalē, Līvānu pagastā 90.
- Cēsis (vāciski: Wenden) — pilsēta; Cēsu pagasts 107, 113, 121, 137, 154, 168, 240, 245.
- Cēsu skolnieku rota 245.
- Cesvaine — Jersikas novads 89.
- Cezars, Gajus Jūlijs (102. — 44. pr. Kr.) — Romas valstsvīrs, kara vadonis, autors, kalendāra reformētors 121.
- Chronikas (angl.: chronicles) 69.
- Chronoloģija 4 — 6.
- Chruščovs, Ņikita (okupētās Latvijas rakstībā: Hruščovs, 1894. — 1971.) — faktiskais Padomju Savienības diktators no 1953., oficiāli no 1958.: 318 — 320.

- Ciltis (angl.: tribes) 9 — 10.
- Cimze, Jānis (1822. — 1872.) —
 pedagogs, komponists, dainu vācējs un harmonizētājs 181.
- Cincendorfs, Nikolajs (Nikolaus Ludwig Zinzendorff 1700. — 1760.) —
 grāfs, brāļu draudzes dibinātājs 1722.: 167, 168.
- Cistercieši (angl.: Cistercians) —
 mūku ordeņa locekļi 53, 75, 81, 96.
- Cvinglijs, Ulrichs (Ulrich Zwingli 1484. — 1531.) — šveiciešu reformātors, izdeva bībeli vācu valodā, krita kaujā starp katoļiem un protestantiem 108.
- Čaks, Aleksandrs (1901. — 1950.) —
 dzejnieks 273.
- Čakste, Jānis (1859. — 1927.) —
 jurists, Krievijas valsts domnieks, Bēgļu centrālkomitejas priekšsēdis, Satversmes sapulces prezidents, profesors, pirmais Latvijas valsts prezidents 197, 204, 253 — 255.
- Čakste, Konstantīns (1901. — 1945.) —
 Jāņa Čakstes dēls, jurists, profesors, Latvijas Centrālās komitejas vadītājs 312.
- Čārlzs I (1600. — 1649.) — Anglijas karalis 1625. — 1649.: 140.
- Čārlzs II (1630. — 1685.) — proklamēts par karali Skotijā 1650., Anglijas karalis 1660. — 1685.: 140.
- Čehija, arī: Bohēmija; čechi (angl.: Czechs) 128, 130, 133, 158, 202.
- Čehoslovākija 226, 227, 261, 265, 276, 278, 290, 291, 293, 312, 313.
- Čemberlens, Nevils (Arthur Neville Chamberlain 1869. — 1940.) —
 Lielbritānijas ministru prezidents 1937. — 1940.: 291.
- Čerčils, Vinstons (Sir Winston Leonard Spencer Churchill 1874. — 1965.) — angļu valstsvīrs, Lielbritānijas ministru prezidents 1940. — 1945., 1951. — 1955.: 302, 307, 313.
- Dabrelis — Satezeles valdnieks 1206., 1212.: 82.
- Dailiteratūra okupētajā Latvijā 325.
- Dainas, arī: tautasdziesmas 84, 180, 199, 273.
- Daladjē, Eduards (Edouard Daladier 1884. — 1970.) — Francijas ministru prezidents 1931., 1933.: 291.
- Danciga (tagad: Gdanska) — pilsēta pie Baltijas jūras 101, 102, 134, 276.
- Dānija (angl.: Denmark), dāņi 49, 55, 57, 63 — 66, 73, 91 — 93, 96 — 100, 103, 108, 119, 130, 135, 138, 141, 146, 150, 151, 153, 158, 260, 272, 274*, 276, 278, 282, 298, 310, 313.
- Dārziņš, Emīls (1875. — 1910.) —
 komponists un kritiķis 326.
- Daugavas Vanagu organizācija 329.
- Daugavgrīvas (vāciski: Dünamünde) klosteris 96, 97, 104, 112.
- Dāvids, Kristians — brāļu draudzes loceklis, darbojās Valmiermūižā 1729. — 1730.: 167.
- De jure atzīšana 250.
- Demografija — zinātne par tautu 259 — 263.
- Demokratiskais bloks 235, 236.
- Deņikins, Antons (1872. — 1947.) —
 krievu pretboļševiku armijas komandieris 229, 246.
- Deportācija 302, 304, 307, 312, 317.
- Dialekti un izloksnes 20, 29.
- Diecēze (angl.: diocese) — bīskapa vadīts baznīcas iecirknis 52, 170.
- Dienvidslāvija, arī: Jugoslāvija (angl.: Yugoslavia) 227, 265, 276, 302.
- Dikļu dziesmu svētki 1864. gadā 181.
- Diktatūra (angl.: dictatorship) 256, 279 — 282.
- Diriķis, Bernhards (1831. — 1892.)

- sabiedrīks darbinieks, avīžnieks 182.
- Dižciltīgie (angl.: nobility) 121, 130, 144, 146, 168, 197.
- Dolfuss, Engelberts (Engelbert Dollfuss 1891. — 1934.) — Austrijas kanclers 1932. — 1934.: 279.
- Dominikāņi (angl.: Dominicans) — nabaga mūku ordeņa locekļi 54, 98.
- Drellis (zviedriski: träl) — vergs 114.
- Drunvalds, arī: Drivalds — Tālavas karaļa Tālivalža dēls 71, 72.
- Dunsdorfs, Edgars (dz. 1904.) — autors, profesors 24, 137, 278.
- Durbes kauja (1260.) 99, 106, 115.
- Dzelzdivīzija — vācu karaspēka daļa Latvijas atbrīvošanas cīņās 240, 242 — 245.
- Dzelzs laikmets (angl.: Iron Age) 25, 32.
- Dzeržinskis, Fēlikss (1877. — 1926.) — boļševiku slepenpolicijas (čēkas) pirmais priekšnieks 221, 292.
- Dziesmu svētki (angl.: song festival) 181, 182, 272, 315, 325, 326, 330, 331.
- Dzimtbūšana, arī: dzimtniecība (angl.: serfdom) 111 — 113, 120, 121, 130, 146 — 148, 165, 173 — 176.
- Dzimtniecība — sk.: dzimtbūšana.
- Dzimtzemnieks, dzimtcilvēks (vāciski: Erbbauer, erfbur; latīniski: villanus) 114, 174.
- Dzintars (angl.: amber) 28, 30, 32, 37, 40, 42, 50.
- Džons (John 1167. — 1216.) — Anglijas karalis 1199. — 1216.: 100.
- Džordžs (I) (George 1660. — 1727.) — Hanoveras kūrfirsts, Anglijas karalis 1714. — 1727.: (156).
- Džovanni (Giovanni, Indriķa kronikā: Ioannes) — maģistrs, Gviljelma (sk.) kapellāns un vicelegāts 1226.: 94 — 96.
- Eberts, Frīdrihs (1871. — 1925.) — Vācijas valsts prezidents 1919. — 1925.: 289.
- Egils Skalagrimsons (ap 910. — 990.) — Īslandes vīkings 64.
- Eglītis, Anšlavs (dz. 1906.) — rakstnieks 273.
- Eidsvolda — Kurzemes hercogistes kolonija Norvēģijā 139.
- Eizenhauers, Dvaitis (Dwight David Eisenhower 1890. — 1969.) — amerikāņu ģenerālis, ASV valsts prezidents 1953. — 1969.: 313.
- Eizens (Eisen), Johans Georgs (1717. — 1779.) — mācītājs, autors 174.
- Elbfass, Jēkabs Indriķis (miris 1664.) — latv. tautības gleznotājs 149.
- Elizabete Petrovna (1709. — 1762.) — Krievijas cariene 1741. — 1762.: 158, 166, 168.
- Elku kalni un elku vietas (angl.: heathen places of worship) 83, 84.
- Elpe (angl.: fodder) — zirgu barība 152.
- Elģers, Juris (1585. — 1672.) — latv. tautības priesteris 149.
- Endzelīns, Jānis (1873. — 1961.) — valodnieks, profesors 273.
- Ērgemes kauja — sk.: Lugažu kauja.
- Erss, Ādolfs, agrākā vārdā: Runiks (1885. — 1945.) — rakstnieks 198.
- Etiopija (angl.: Ethiopia); karš ar Itāliju 1935. — 1936.: 291, 302.
- Etlījs, Klements (Clement Richard Attlee, 1883. — 1967.) — angļu tautsaimnieks, ministru prezidenta vietnieks 1942. — 1945., ministru prezidents 1945. — 1951.: 313.
- Evāņģēliskā ūnija (angl.: Evangelical Union, dib. 1608.) 128, 130.
- Fabricijs, Dionīzijs (16. un 17. gs.) — garīdznieks, chronists 70.
- Fakti un viedokļi (angl.: facts and opinions) 7.
- Fašinterns — fašistisko valstu vieno-

- šanās par sadarbību 1936.: 292.
 Fašisms (angl.: fascism) 279, 281, 290.
 Feodālisms — lēņu iekārta 60, 114, 170.
 Ferdinands (1865. — 1927.) — Rumānijas karalis 1914. — 1927.: 265.
 Ferdinands II (1578. — 1637.) — Bohēmijas karalis 1618., Svētās Romas imperijas ķeizars 1619. — 1637.: 129, 130, 132.
 Ferdinands Ketlers (1655. — 1737.) — Kurzemes hercogs 1711. — 1737.: 159.
 Fīdlers (Fiedler), Timotejs, saukts Johans Bēms (Böhm) — brāļu draudzes loceklis, darbojās Valmiermuižā ap 1730.: 167.
 Filips (Philipp 1178. — 1208.) — Švābijas karalis 1198. — 1208.: 80, 91, 92.
 Flečers (Fletcher), Alfrēds — vācu virsnieks 244, 245.
 Fošs, Ferdinands (Ferdinand Foch 1851. — 1929.) — Francijas maršals, karaškolā profesors, autors 225.
 Francija, franči 28, 43, 44, 54, 62, 73, 74, 81, 100, 108, 111, 112, 119, 128, 130, 133, 138, 141, 156, 158, 160, 166, 168 — 172, 175, 198, 200, 206, 207, 224 — 226, 229, 239, 260, 263, 271, 273, 290, 291, 293 — 295, 298, 309, 310, 314, 316.
 Francis Ferdinands (Franz Ferdinand 1863. — 1914.) — Austro-Ungārijas troņmantnieks 199.
 Franciskaņi (angl.: Franciscans) — nabaga mūku ordeņa locekļi 54, 98.
 Franki — ģermāņu tauta 43, 44, 47.
 Franko, Fransisko (Francisco Franco Bahamonde 1892. — 1975.) — Spānijas diktators no 1939.: 291.
 Frederiks IV (1671. — 1702.) — Dānijas karalis 151.
 Frīdrichs (1569. — 1642.) — Zemgales hercogs 1587. — 1616., Kurzemes un Zemgales hercogs 1616. — 1642.: 138.
 Frīdrichs II Hohenštaufens (1194. — 1250.) — Svētās Romas imperijas ķeizars 1215. — 1250.: 82, 93, 97.
 Frīdrichs II Lielais (1712. — 1786.) — Prūsijas karalis 1740. — 1786.: 156, 158.
 Frīdrichs III (1415. — 1493.) — Svētās Romas imperijas ķeizars 1440. — 1493.: 100.
 Frīdrichs V (1596. — 1632.) — Reinas Pfalcas kūrfirsts no 1614., Bohēmijas karalis 1619. — 1620.: 129, 130.
 Frīdrichs Vilhelms (Friedrich Wilhelm 1620. — 1688.) — Brandenburgas kūrfirsts (140).
 Frīdrichs Vilhelms (Friedrich Wilhelm 1692. — 1711.) — Kurzemes un Zemgales hercogs 1710. — 1711.: 159.
 Fulko (Fulco) — francūzis, Igaunijas bīskaps ap 1167. — 1177.: 73, 74.
 Gājēji (angl.: servants) — kalpotāji 174.
 Galindi — baltu tauta 48.
 Gallija — tagadējā Francija un ziemeļu Itālija 43.
 Galvasnauda (angl.: capitation tax) 176.
 Gambija (Gambia) — Kurzemes hercoga kolonija, tagad upe Afrikā 139.
 Gandulfins (Gandulfinus) — Gviljelma kalpotājs, vadīja karaģājienu uz Sāmsalu 1227.: 96.
 Gepīdi — ģermāņu tauta 43, 44, 48.
 Gēte, Johans Volfgangs (Johann Wolfgang Goethe 1749. — 1832.) — vācu rakstnieks un zinātnieks 180.
 Gimbuta (Gimbutas), Marija — lie-

- tuvju arhαιoloģe, profesore 30.
- Gliks, Ernests (Ernst Gottlieb Glück, ap 1698. — 1757.) — vācu mācītājs, latviešu bībeles tulkotājs 147, 148, 155, 165.
- Golcs, Rīdigers (Rüdiger von der Goltz 1865. — 1946.) — vācu virsnieks, Somijas pilsoņu kara dalībnieks, vācu kara spēka virspavēlnieks Baltijā atbrīvošanas kara laikā 233, 242 — 245, 247.
- Goldmanis, Jānis (1875. — 1955.) — Krievijas valsts domnieks, bēgļu organizācijas dibinātājs, strēlnieku organizācijas komitejas priekšnieks, Tautas padomes, Satversmes sapulces un saeimas loceklis; ministrs 1918. — 1919., 1925. — 1926.: 198, 205, 206, 214, 216.
- Gols, Šarls (Charles de Gaulle 1890. — 1970.) — franču ģenerālis, valsts prezidents 1945.: 298.
- Gomulka, Vladislavs (dz. 1905.) — poļu komūnists 319.
- Goslers, Alfrēds (Alfred von Gossler-Schätz) — vācu okupētās Kurzemes pārvaldes priekšnieks 1915. — 1918.: 224.
- Gothards Ketlers (ap 1517. — 1587.) — pēdējais ordeņa mestrs Livonijā 1559. — 1562., pirmais Kurzemes un Zemgales hercogs 1561. — 1587.: 108, 119, 138.
- Goti — ģermāņu tauta 43, 44, 46, 47, 50, 52, 55.
- Gotlande — sala Baltijas jūrā 49, 74, 94, 97, 98, 101, 104.
- Grāmatniecība 273, 274, 315, 324, 329.
- Grass, Kārlis Gothards (1767. — 1814.) — vācu gleznotājs, dzejnieks 174.
- Gregors VII, agrāk: Hildebrants (Hildebrand) — pāvests 1073. — 1085.: 93.
- Gregors IX, agrāk: Ugolino Senji (Ugolino Segni) — pāvests 1227. — 1241.: 96 — 98.
- Gregors XIII, agrāk: Ugo Boncompagni (Boncompagni 1502. — 1585.) — pāvests 1572. — 1585.: 120, 121.
- Grieķija (angl.: Greece), grieķi 19, 37, 39, 42, 43, 55, 64, 198, 199, 224, 227, 265, 281, 302.
- Grieķu katoļticība („pareizticība”, angliski: Greek Orthodox faith) 73, 88, 92, 108, 120, 135, 188, 189, 261, 262.
- Grindels, Dāvids Hironims (1776. — 1836.) — latv. tautības ķīmiķis, farmaceits, profesors, Tērbatas universitātes rektors 182.
- Grobiņa — pilsēta Latvijā 54, 63.
- Gromans (Grohmann), Kārlis Ferdinands Daniels (1758. — 1794.) — vācu aktieris, autors 174.
- Grosvalds, Frīdrihs (1850. — 1924.) — jurists, Krievijas valsts domnieks, Latvijas sūtnis Skandināvijas valstīs 197.
- Grunvaldes kauja — sk.: Žaļģiras kauja.
- Gruzija (angl.: Georgia) — patstāvīga republika 1918. — 1921.: 230.
- Gulbis, Ansis (1873. — 1936.) — grāmatu izdevējs, rakstnieks 198, 274.
- Gustavs II Ādolfs (1594. — 1632.) — Zviedrijas karalis 1611. — 1632., Vidzemes iekarotājs 1621. — 1628.: 124, 127, 128, 132 — 135, 141, 146, 149.
- Gviljels (Guilielmus ap 1184. — 1251.) — Modenas (latīniski: Mutinensis) bīskaps 1222. — 1234., pēc tam Sabinas kardinālis 1244. — 1247., pāvesta Honorija III legāts Livonijā 1224. — 1226.; pāvesta Gregora IX legāts Livonijā 1234. — 1235.: 94, 98.

- Gedimīns (Gediminas 1257. — 1341.) — Lietuvas dižkunigaitis 1316. — 1341.: 115, 116.
- Ģermāņu tautas (angl.: Germanic nations) 19, 44, 46, 47.
- Hābers, arī: Auziņš, Matīss — latv. tautības mācītājs 17. gadsimtenī 149.
- Habsburgu dinastija (angl.: Habsburg dynasty) — Vācijas un Austrijas karaļi un ķeizari 13. — 20. gs., Spānijas karaļi 16. — 17. gs. 130, 133, 156.
- Hallarte (Hallart), Magdalēna Elizabete (1683. — 1750.) — Valmiermuižas valdītāja, brāļu draudzes atbalstītāja 167.
- Hanza (angl.: Hanseatic League) 101 — 103, 106.
- Hartmanis, Indriķis, saukts Neredzīgais Indriķis (1783. — 1828.) — literāts 180.
- Hartvigs II — Brēmenes arhibīskaps 1185. — 1207.: 75.
- Hastfers, Johans Jēkabs (1647. — 1695.) — zviedru ģenerālgubernators Vidzemē 1686. — 1695.: 144, 145.
- Heinrichs (Heinrich VII 1211. — 1242.) — karalis, Frīdriha II dēls un imperijas formālais pārvaldnieks no 1220.; faktiskais pārvaldnieks bija Ķelnes arhibīskaps Engelberts (arhibīskaps 1204. — 1225.) 94.
- Helvegs — chronists, Rīgas rātes sekretārs 15. gadsimtenī 70.
- Henings (Henning), Salomons (1528. — 1589.) — Kurzemes hercoga padomnieks, chronists 70.
- Henrijs (Henry VIII (1491. — 1547.) — Anglijas karalis 1509. — 1547., anglikāņu baznīcas galva ar 1531. un 1535. gada likumu 108.
- Hercogs (angl.: duke) — 61, 82, 99.
- Herders (Herder), Johans Gotfrīds (1744. — 1803.) — vācu teologs, filozofs, literāts 180.
- Herforda (Hereford) pasaules karte (zīmēta laikā starp 1283. un 1313. gadu 74 (schēmatisks zīmējums labajā pusē).
- Hermanis Buxshevdens (Buxhoeveden) — bīskapa Alberta brālis, abats Brēmenē, Igaunijas bīskaps no 1224.: 94.
- Herodots (ap 484. — 410. pr. Kr.) — grieķu vēsturnieks 37 — 39, 44.
- Hidroelektriskās spēkstacijas Latvijā 323, 324.
- Hindenburgs, Pauls (Paul von Hindenburg 1847. — 1934.) — vācu virsnieks, feldmaršals, armijas komandieris; Vācijas republikas prezidents 1925. — 1934.: 207, 289, 290.
- Hiršs (Gaigala), Konstantīns (1875. — 1923.) — jurists, žurnālists, bēgļu organizācijas darbinieks 205.
- Hitlers, Ādolfs (Adolph Hitler 1889. — 1945.) — Vācijas diktators, „Führer” (vadonis) 1934. — 1945.: 279, 289 — 291, 293 — 296, 304 — 308.
- Hofmans, Maksis (Max Hoffmann 1869. — 1927.) — vācu ģenerālis 222.
- Hōkuns (Haakon) VII (1872. — 1957.) — Norvēģijas karalis 1905. — 1957.: (298).
- Holande, sk. arī: Nīderlandes (angl.: Holland, the Netherlands) 138, 153, 170, 225, 260, 276, 289, 298, 310, 313.
- Honeke, Bartolomejs — chronists 14, gadsimtenī 70.
- Honorijis III, agrāk: Ćenčio Savelli (Cencio Savelli, miris 1227.) — pāvests 1216. — 1227.: 93, (94).
- Hunni — klejotāju tauta 10, 19, 43,

- 44, 46, 47, 58.
- Hūns, Kārlis (1830. — 1877.) — gleznotājs 181.
- Hūpels (Hupel), Augusts Vilhelms (1737. — 1818.) — vācu mācītājs Igaunijā, autors 174.
- Huss, Jans (1370. — 1415.) — čehu reformators, tiesāts kā ķeceris un sadedzināts uz sārta 108.
- Huvers, Herberts (Herbert Clark Hoover 1874. — 1964.) — inženieris, ASV prezidents 1928. — 1932.: 290.
- Ieviņš, Kārlis (1888. — 1977.) — rakstnieks 198.
- Igaunija, igauņi (angl.: Estonia, Estonians) 19, 57, 64, 66, 71, 73, 74, 77, 91 — 94, 96, 98, 99, 104, 106, 108, 118 — 120, 127, 133, 135, 137, 141, 142, 146, 147, 150 — 153, 155, 168, 174, 175, 178, 188, 214, 215, 219, 220, 222 — 224, 226, 233, 234, 238, 239, 241, 244, 245, 248, 253, 260, 265, 267 — 269, 271, 273, 276, 278, 282, 284, 286, 290, 295 — 297, 299, 300, 302, 304 — 306, 310, 313, 324 — 326.
- Igelstrēms (Igelström), Jakobs Johans (1735. — 1804.) — Jaungulbenes muižas Ipašnieks 175.
- Ikšķile (vāciski: Uexküll, latīniski: Ykescola) — lībiešu ciems, pils 75, 80, 104.
- Imauts (kļūdains: Imants) — lībiešu kaņavīrs 13. gadsimtenī 77.
- Imera (chronikā: Ymera) — draudze; arī upe — vai nu tagadējā Jumura, vai Seda 82.
- Impilte — kuršu pilsēta 49.
- Indoeiropieši (angl.: Indo-Europeans) 17, 23.
- Indriķis (Henricus) — priesteris un chronists (miris ap 1259.) 70 — 72, 84, 85, 88 — 90.
- Inflantija — Lietuvai pakļautā Vidzeme un Latgale; no 1660. tikai Latgale 119, 120.
- Ingrija (Ingermanland) — province pie Somijas jūras līča 120, 141, 151 — 153.
- Inocents III, agrāk: Lotario Senji (Lotario de' Conti di Segni, ap 1160. — 1216.) 80, 82 — 84, 90, 91, 100.
- Iņķis (Cēsu Iņķis) — naudas aizdevējs Zviedrijas karalim Kārlim XII 149.
- Īpašums (angl.: ownership) 122, 144.
- Itālija, italieši 19, 43, 44, 50, 53, 54, 77, 94, 96 — 98, 263, 276, 279, 290, 292, 302, 307, 313.
- Ivans III (1440. — 1505.) — Krievijas cars 1462. — 1505., nokrattīja tatāru jūgu 1480.: 57.
- Ivans IV Vasiļjevičs, Briesmīgais (1530. — 1584.) — Maskavijas cars 1533. — 1584.: 107, 118 — 120.
- Ivans V (1666. — 1696.) — Krievijas cars 1682. — 1689. kopā ar Pēteri 166.
- Izglītība (angl.: education) Latvijā 262.
- Izloksnes un dialekti 20.
- Jadviga (Jadwiga, vāciski: Hedwig, 1374. — 1398.) — Polijas karaliene 1384. — 1398.: 117.
- Jagailis (1348. — 1434.) — Lietuvas dižkunigaitis 1377. — 1392. un Polijas karalis 1386. — 1434. ar Vladislava II vārdu 100, 117, 127.
- Jaltas konference (The Yalta Conference 1945.) par Vācijas okupāciju un pārvaldi 315.
- Jamzapoles pamiers (1582.) 120, 121.
- Janaus (Jannau), Heinrichs Johans (1753. — 1821.) — vācu mācītājs, autors 174.
- Jans Albrechts (1460. — 1501.) — Polijas karalis 1492. — 1501.: 118.

- Janums, Vilis (dz. 1894.) — pulkvedis 309.
- Japānas un Krievijas karš (1904. — 1905.) 195.
- Jātvingi — baltu tauta 115.
- Jaunatnes organizācijas (youth organizations) 331.
- Jaunsudrabiņš, Jānis (1877. — 1962.) — rakstnieks, gleznotājs 198.
- Jēgers, Benjamiņš (dz. 1915.) — filologs, profesors 149.
- Jēkabs (Jakob 1610. — 1681.) — Kurzemes un Zemgales hercogs 1642. — 1681.: 138 — 140, 150.
- Jersika (latīniski: Gercike) — letgaļu valsts un pilsēta 72, 86, 88 — 92, 96.
- Jeruzāleme — kristīgo, židu un musulmaņu svētā pilsēta 74, 75, 77, 80, 224.
- Johansons, Gothards — muižas kalpotājs, nemieru vadonis 1802.: 176.
- Jozefs (Joseph I, 1678. — 1711.) — Svētās Romas imperijas ķeizars 1705. — 1711.: 151.
- Judeničs, Nikolajs (1862. — 1933.) — krievu ģenerālis, krievu pretboļševiku armijas komandieris Igaunijā 246.
- Jugoslavija — sk.: Dienvidslāvija.
- Juhans III (Johan III, 1537. — 1592.) — Somijas hercogs 1556. — 1592., Zviedrijas karalis 1569. — 1592.: 127.
- Jūlijs Cezars — sk.: Cezars.
- Juraševskis, Pēteris (1872. — 1945.) — notārs, Krievijas valsts domnieks, Tautas padomes un saeimas loceklis, ministrs 1924. — 1925., ministru prezidents 1928., autors 197.
- Jurjāns, Andrejs (1856. — 1922.) — komponists, diriģents 181.
- Jūrpils — kuršu pilsēta (iespējams, ka tagadējā Grobiņa) 49, 63.
- Kalendāra nemieri Rīgā (1584. — 1589.) 121.
- Kalifornija (California) 185.
- Kalmaras ūnija (1397.) starp Dāniju, Norvēģiju un Zviedriju, Skandināvijas valstu ūnija 102, 104.
- Kalnberziņš, Jānis (dz. 1893.) — Latvijas komunistu partijas pirmais sekretārs līdz 1959.: 320, 321.
- Kalniņš, Alfrēds (1879. — 1951.) — komponists, ērģelnieks 272.
- Kalniņš, Eduards (dz. 1904.) — gleznotājs, profesors 326.
- Kalniņš, Jānis (dz. 1904.) — komponists, diriģents 272.
- Kalniņš, Pauls (1872. — 1945.) — ārsts, redaktors, Tautas padomes, Satversmes sapulces un visu četru saeimu loceklis, saeimas priekšsēdis 235, 254.
- Kalpaks, Oskars (1882. — 1919.) — virsnieks, Latvijas kara spēka komandieris 239, 242, 243.
- Kalvinisti (angl.: Calvinists) 128, 133.
- Kalvins, Žans (Jean Calvin 1509. — 1564.) — franču reformātors, emigrēja uz Šveici, teoloģisku rakstu autors 108.
- Kameņjevs, Ļevs Borisovičs, istā vārdā: Rozenfelds (1883. — 1936.) — Padomju Savienības tautas komisāriāta (ministru kabineta) viceprezidents, politbiroja loceklis 1919. — 1926.: 292.
- Kanada (Canada) 175, 329.
- Kapi, kapenes, kapu urnas (angliski: burial sites, tombs, urns) 29, 30, 32, 48, 49.
- Kapūns, Jānis — latv. tautības mācītājs 17. gadsimtenī 149.
- Kardinālis (angl.: cardinal) 53.
- Kārkliņš — Krievijas valsts domnieks 197.
- Kārlis (1887. — 1922.) — Austrijas

- imperators (Kārlis I) un Ungārijas karalis (Kārlis IV 1916. — 1918.) 227.
- Kārlis Lielais (angl.: Charlemagne, ap 742. — 814.) — valdnieks; sk. karti 58. lappusē, 59.
- Kārlis IV Luksemburģietis (1316. — 1378.) — Bohēmijas karalis 1346., Svētās Romas imperijas ķeizars 1355. — 1378.: 100.
- Kārlis V (1500. — 1558.) — Svētās Romas imperijas ķeizars 1519. — 1558.: 130.
- Kārlis IX (1550. — 1611.) — Södermanlandes (Södermanland) hercogs, Zviedrijas karalis 1604. — 1611.: 127, 146.
- Kārlis X Gustavs (1622. — 1660.) — Zviedrijas karalis 1654. — 1660.: 135, 137, 138, 141, 142.
- Kārlis XI (1655. — 1697.) — Zviedrijas karalis 1672. — 1697.: 141 — 148.
- Kārlis XII (1682. — 1718.) — Zviedrijas karalis 1697. — 1718.: 149, 151 — 155.
- Karlsbergs, Ernests — Krievijas valsts domnieks 198.
- Karolingieši (angl.: Carolingians) — Kārļa Lielā sadalītās valsts valdnieki 58.
- Kārta (angl.: class, bet atšķirībā no šķiras arī: estate); kārtu pārstāvība (diet, parliamentary assembly) 10, 103, 122, 142, 146, 168, 224.
- Kaŗa noziedznieki (angl.: war criminals) 314.
- Kaŗa tehnikas pārmaiņas viduslaikos 58, 59.
- Katīnas slepkavība 296.
- Katoļu līga (angl.: Catholic League), dib. 1609.: 128, 132.
- Katrīna (Katarina Jagellonica 1526. — 1583.) — Juhana III sieva, karaliene (no 1562.) 127.
- Katrīna (I) 1684. — 1727., Krievijas cariene 1725. — 1727.: 165, 166.
- Katrīna II (1729. — 1796.), Anhaltas-Cerbstas Sofija līdz 1745., Krievijas cariene 1762. — 1796.: 158, 160, 168.
- Kaudzīte, Matīss (1848. — 1926.) un Reinis (1839. — 1920.) — autori 181, 183.
- Kauņa (Kaunas) — Lietuvas pagaidu galvaspilsēta 284.
- Kaups (Indriķa chronikā: Caupo; miris 1217.) — lībiešu karalis 75, 85.
- Kazimīrs IV (Kazimierz 1424. — 1492.) — Lietuvas dižkunigaitis 1437. — 1492. un Polijas karalis 1447. — 1492.: 117, 118.
- Keinss, Džons (John Maynard Keynes 1883. — 1946.) — angļu tautsaimnieks 289.
- Kemals — sk.: Mustafa Kemals.
- Kēmanis, Juris (1883. — 1937.) — jurists, bēgļu organizācijas darbinieks, sūtniecības padomnieks 205.
- Kerenskis (Kerensky), Aleksandrs Feodorovičs (1881. — 1970.) — jurists, Krievijas republikas kaŗa ministrs, ministru prezidents 1917., autors 212, 213, 219, 221.
- Ketlers — sk.: Gothards un Ferdinands.
- Kijeva — pilsēta un valsts Ukrainā 48, 54, 55, 57, 115, 116.
- Klaipēda (vāciski: Memel) — pilsēta pie Baltijas jūras 291.
- Klaustiņš, Roberts (1875. — 1962.) — literātūrvēsturnieks, dainu izdevējs 273.
- Klauŗas (angl.: statute work) 112, 114, 128, 147, 166, 175, 176.
- Kleisis, Viļums — latv. tautības mācītājs 17. gadsimtenī 149.
- Klements VI (Clement), agrāk: Pjērs Rožērs (Pierre Roger) — pāvests

1342. — 1352.: 100.
- Klosteris (angl.: monastery) 53.
- Knuts VI (1163. — 1202.) — Dānijas karalis 1182. — 1202.: 80, 91.
- Kņaziste (angl.: principality) — sīka krievu valdnieka (kņaza) valsts 57, 74.
- Kochrāns, Džons (John Cochrane) — Čārlza II sūtnis 140.
- Koknese (Indriķa chronikā: Kuke-noys) — pils, pilsēta, valsts; pagasts 72, 86, 88, 90, 127, 135, 137, 141, 154, 155, 324.
- Kolchozi — padomju muižas; kolektīvizācija 264, 266, 279, 293, 301, 305, 317, 323, 326.
- Kolčaks, Aleksandrs (1873. — 1920.) — krievu admirālis, pretboļševiku karaspēka komandieris 246.
- Komenijs, Jans Amoss (Jan Amos Comenius 1592. — 1671.) — čehu paidagogs, autors 130.
- Kominterns (angl.: The Communist International) — komunistu partiju starptautiskā alianse (likvidēta 1943.) 292.
- Komturs (angl.: commander) — ordeņa iecirkņa pavēlnieks 104.
- Komunistu partija (angl.: communist party), komunisti 250, 257, 259, 263, 264, 279, 289, 290, 292, (316), 317, 319, 320, 328.
- Komunistu vēstures pieejas kritika 8, 55, 63, 250.
- Koncentrācijas nometnes (angl.: concentration camps) 293, 296.
- Konstantinopole (angl.: Constantinople), no 1923.: Istanbula 50, 52, 54, 55, 57, 72, 76.
- Konsulāts (angl.: consulate) 870.
- Korāns — muhamedāņu svētā grāmata 75.
- Korņilovs, Lavrs Georgijevičs (1870. — 1918.) — krievu pretlieliniecišķās armijas virspavēlnieks 220.
- Koři (angl.: choirs) 272, 274, 329.
- Kostjuško, Tadeušs (Tadeusz Kościuszko 1746. — 1817.) — poļu ģenerālis un valstsvīrs 172.
- Kovens, Volters (Sir Walter Henry Cowan 1862. — 1921.) — angļu admirālis 247.
- Kozričs — Krievijas valsts domnieks 197.
- Krastkalns, Andrejs (1868. — 1939.) — jurists, Vidzemes komisārs (1917.), Saeimas deputāts 214.
- Krauklis, Stepiņš — latv. ceļvedis Kārlim XII Narvas kaujā 1700.: 149.
- Kreicbergs, Jānis (1864. — 1948.) — notārs, Krievijas valsts domnieks, bēgļu organizācijas darbinieks, Latvijas Nacionālās padomes loceklis, autors 197, 205.
- Krievi (angl.: Russians) — slavu tauta 19, 48, 56, 57, 72, 74, 89, 92, 98, 104, 108, 115, 118 — 120, 127, 135, 137, 141, 159, 174, 188 — 191, 195, 220, 233, 235, 238, 239, 244, 247, 261, 272, 273, 281, 301, 306, 310, 314, 317, 318, 320, 321, 324, 328.
- Krievija (angl.: Russia) 54, 72, 99, 104, 106, 127, 146, 150 — 153, 156, 165, 171 — 173, 175, 176, 179, 185, 188, 191, 195, 198 — 206, 211 — 213, 216, 218, 219, 222, 226 — 230, 234 — 236, 238, 239, 243, 246 — 249, 260, 263 — 265, 268, 279, 280, 293, 306, 307, 309, 317, 321, 328.
- Krievijas Valsts dome (angl.: Legislative Duma) 196 — 198, 209, 214, 216.
- Krimas karš (The Crimean war) 1854. — 1856.: 179, 195, 198, 199.
- Kripens, Arvīds (1893. — 1968.) — pulkvedis, autors 309.
- Kristīgā ticība (angl.: Christianity) 50 — 54, 72, 84.

- Kristīna (Christine 1626. — 1683.) — Zviedrijas karaliene 1632. — 1654.: 134, 135, 142.
- Kriviči — slavu tauta 116.
- Krogzemju Mikus — sk.: Auseklis.
- Kromvels, Olivers (Oliver Cromwell 1599. — 1658.) — protektors Anglijas pilsoņu karā nodibinātajai republikai (Commonwealth 1649. — 1660.); pēc viņa nāves par protektoru līdz 1659. kļuva viņa dēls Ričards (1626. — 1712.) 140.
- Kronvalds, Atis (1837. — 1875.) — skolotājs, tautiskās kustības idejiskais vadītājs 184, 185.
- Krustkaņi (angl.: crusades), krustkaņotāji, krustneši 53, 63, 76 — 80, 84, 92, 108.
- Kuga, Jānis (1878. — 1969.) — gleznotājs, dekorators 181.
- Kulēns, Indriķis (16. gs.) — latv. tautības mācītājs Alojā 110.
- Kultūras fonds — institūts kultūras veicināšanai 273, 331.
- Kultūras uzplaukums (angl.: cultural renaissance) 180 — 183 (19. gs.), 271 — 273 (neatkarīgajā Latvijā), 329 (trimdā).
- Kundziņš, Pauls (dz. 1888.) — arhitekts, profesors 64.
- Kunga tiesa, nodevas (angl.: customary dues, socage, tallage) 111, 128.
- Kurelis, Jānis (1882. — 1954.) — ģenerālis 312.
- Kūrfirsts (angl.: elector) 129, 140.
- Kuronijs, Teodors (Curonus, arī: André Curonus, ap 1680. — ap 1730.) — latv. tautības gleznotājs 149.
- Kurši (Indriķa hronikā: curones) — baltu tauta; Kursā (Indriķa hronikā: Curonia) — kuršu zeme 10, 19, 27, 29, 42, 49, 50, 57, 63 — 65, 82, 86, 96, 99, 106, 115.
- Kuršu joma (vāciski: Kurisches Haff) 27.
- Kuršu ķoniņi (vāciski: kurische Könige) — latv. kaņavīru komandieri ordeņa kaņaspēkā 106.
- Kurzeme — 1795. — 1918. Kurzemes guberņa, kurā ietilpināta arī Zemgale, pēc tam Latvijas province 64, 73, 106, 119, 160, 175, 176, 178, 188, 196, 197, 203, 206, 210, 213, 215, 216, 224, 235, 242, 244, 247, 248, 257, 265, 267.
- „Kurzemes cietoksnis” 2. pasaules karā 310.
- Kurzemes kolonijas 139 — 140.
- Kurzemes un Zemgales hercogiste 70, 127, 137 — 141, 145, 146, 148, 150 — 152, 155, 156, 158 — 162, 166, 171, 172, 178.
- Kviesis, Alberts (1881. — 1944.) — jurists, Tautas padomes, Satversmes sapulces, I — III saeimas loceklis; valsts prezidents 1930. — 1936.: 254, 255.
- Ķeguma spēkstacija 271, 323.
- Ķelne (vāciski: Köln, angl.: Cologne) — pilsēta pie Reinas 101, 102.
- Ķelti (angl.: Celts) — tauta 19, 41, 42, 44.
- Ķēstutis (1341. — 1382.) — Jagaiļa tēvocis; reizē ar brāli Aļģirdu (1341. — 1377.) valda katrs pār savu daļu Lietuvas (Ķēstutis rietumu daļā) 117.
- Lācis, Vilis (1904. — 1966.) — literāts, boļševiks, okupētās Latvijas iekšlietu ministrs, tautas komi-sāru padomes priekšsēdis, ministru prezidents līdz 1959.; saņēma Staļina prēmiju 320.
- Laidoners, Johans (Johan Laidoner 1884. — 1953.), igauņu bruņoto spēku virspavēlnieks, ģenerālis; deportēts uz Padomju Savienību, kur

- miris spaidu darbu nometnē 233, 245.
- Laiks vēsturē 3.
- Laima — latviešu dieviete 84.
- Lamberts (miris ap 1234.) — Zemgales bīskaps 1224. — 1231.: 96.
- Lamekins (latīniski: Lamechinus) — rietumkuršu karalis 1230.: 85, 97.
- Landmaršals (angl.: marshal of the nobility) 135, 143, 145.
- Landrāts (angl.: prefect, councillor) 135, 137, 143 — 145.
- Landtāgs (angl.: diet, parliamentary assembly) 103, 108, 143 — 145, 166, 176, 215.
- Lasišanas prasme Latvijā 186 (1897. gadā), 263 (1935. gadā).
- Latgale, latgalieši 108, 118 — 121, 127, (135, 137), 146, 148, 150, 155, 158, 160, 162, 178, 179, 188, 189, 191, 196, 213, 215, 216, 224, 235, 239, 246 — 250, 257, 258, 262, 266, 267, 282, 310.
- Lats — naudas vienība Latvijā 1922. — 1940.: 276.
- Latviešu centrālās organizācijas trimdā 330.
- Latviešu karavīri 63 — 66, 71, 72, 85, 86, 92, 94, 96, 99, 104, 106, 107, 115, 118, 120, 127, 133, 137, 149, 150, 152, 154, 155, 172, 195, 199, 201, 202, 206 — 209, 213, 216, 238 — 249, 307 — 309.
- Latviešu leģions 2. pasaules karā; leģionāri 307 — 309, 315.
- Latviešu Pagaidu Nacionālā padome (angļu oficiālajos dokumentos: Lettish National Council) 235 — 237.
- Latviešu senā reliģija 82, 83.
- Latviešu skaits brīvajā pasaulē 328, 329.
- Latviešu strēlnieki (angl.: Latvian riflemen) 206 — 209, 213, 216, 219, 220, 221, 239.
- Latviešu Zemnieku savienība (angl.: Latvian Farmers' Union) 214, 215, 235, 256, 258, 279.
- Latvijas Brīvības fonds (angl.: Latvian Freedom Foundation) 331.
- Latvijas Centrālā komiteja — pagrīdes organizācija vācu okupācijas laikā 2. pasaules karā ar mērķi atjaunot neatkarīgo Latviju 312.
- Latvijas Pagaidu valdība (angl.: Provisional government of Latvia) 236, 240, 242, 243.
- Latvijas PSR Zinātņu akadēmija (dib. 1946.) 326, 327.
- Latvijas Tautas padome (angl.: People's Council of Latvia) 236, 238, 239.
- Latvijas universitāte (angl.: University of Latvia) 272, 301.
- Lauksargi (vāciski: Wartleute, latīniski: speculatores) — algoti latv. karavīri ordeņa dienestā 106.
- Lauksargu nodeva (vāciski: Wartgut) 106.
- Lautenbachs-Jūsmiņš, Jēkabs (1847. — 1928.) — filologs, rakstnieks 182.
- Lazda (1stā vārdā: Šreibere), Zinaīda (1902. — 1957.) — dzejniece 273.
- Ledus laikmeti (angl.: Ice Ages) 15.
- Legāts (angl.: legate) — sūtnis 94.
- Leibnics, Gotfrīds (Gottfried Wilhelm Leibniz 1646. — 1716.) — vācu filozofs 156.
- Leitāns, Ansis (1815. — 1874.) — literāts, avižnieks 182.
- Lejiņš, Pauls (1883. — 1959.) — Zinātņu akadēmijas prezidents 1946. — 1951., profesors 326.
- Lēnis (angl.: fief), lēņu raksti 60 — 62, 69, 88, 92, 142, 144.
- Leopolds III (dz. 1901.) — Beļģijas karalis 1934. — 1951.: (298).
- Lerchis-Puškaitis, Ansis (1859. — 1903.) — folklorists 181.

- Lesings, Gotholds (Gotthold Ephraim Lessing 1729. — 1781.) — vācu drāmatīķis un kritiķis 180.
- Leščinskis, Staņislavs — sk.: Staņislavs.
- Letgaļi (arī: latgaļi) — baltu tauta 10, 48, 49, 57.
- Lībeka (vāciski: Lübeck) — pilsēta Vācijā 74, 101, 102, 159.
- Lībieši — somugru tauta 10, 29, 71, 72, 74, 75, 77, 80, 82, 86, 94, 112, 156, 261.
- Licenes (vāciski: Lützen) kauja (1632.) 132.
- Licente — ostas pilsētās maksātā muita zviedru laikos 133.
- Lielā franču revolūcija 1789. (angl.: The French Revolution) 112, 167 — 172, 175.
- Lielais ziemeļu karš 1700. — 1721. (angl.: The Great Nordic War) 147, 150 — 155, 159.
- Lielbritānija — sk.: Anglija.
- Liepāja — pilsēta 242 — 244, 247, 248, 295, 297.
- Lietuva (angl.: Lithuania), lietuvieši 19, 48, 49, 57, 58, 64, 77, 82, 92, 98, 99, 103, 104, 106 — 108, 115 — 117, 122, 127, 135, 140, 150, 155, 162, 175, 188, 189, 195, 202, 203, 205, 209, 210, 226, 228, 233, 234, 238, 241, 242, 248, 253, 261, 268, 269, 273, 279, 282 — 284, 290, 291, 296, 297, 299, 300, 302, 304 — 306, 309, 310, 313, 325, 328.
- Lietuvas un Polijas ūnija (kopvalsts, angl.: United Kingdom of Poland-Lithuania), personālūnija (1386.), Ļubļinas reālūnija (1569.) 106, 114, 117 — 120, 122, 127, 135, 141, 151, 160, 162.
- Livonija 69, 90 — 94, 97 — 101, 103 — 108, 110, 114, 115, 118 — 120, 122.
- Livonijas Kristus bruņniecības ordenis — sk.: Zobenbrāļu ordenis.
- Lobe, Kārlis (dz. 1895.) — pulkvedis 309.
- Lokarno līgums (angl.: Treaty of Locarno 1925.) 290.
- Londona (London) 102, 298, 314.
- LPNP — sk.: Latviešu Pagaidu Nacionālā padome.
- Lūdendorfs, Ērihs (Erich Ludendorff 1865. — 1937.) — vācu ģenerālis, Hindenburga palīgs ģenerālstābā, autors 222.
- Lugažu kauja (1560.), dažreiz nosaukta par Ērgemes kauju 108, 118.
- Luijs XVI (Louis XVI, 1754. — 1793.) — Francijas karalis 1774. — 1792.: 168, 170, 173.
- Luijs XVII (Louis XVII, 1785. — 1795.) — Luija XVI dēls, nekad nevaldīja 173.
- Luijs XVIII (Louis XVIII, 1755. — 1824.) — Francijas karalis 1814. — 1824., trimdinieks Jelgavā 173.
- Luīze Šarlote (Luise Charlotte 1617. — 1676.) — Brandenburgas kūrfirsta māsa, hercoga Jēkaba sieva 1645. (140).
- Lūsis, Arnolds (dz. 1908.) — arhibīskaps, autors 312.
- Luterāņi (angl.: Lutherans) — evaņģeliski luteriskā konfesija 128, 130, 138, 159, 188, 261.
- Luters, Mārtiņš (1483. — 1546.) — vācu reformātors 108.
- Leņins (istā vārdā: Uļjanovs), Vladimirs Iljičs (1870. — 1924.) — revolūcionārs, Padomju Savienības dibinātājs un diktators 192, 212, 218, 220 — 222, 239, 264, 279, 292, 319.
- Ļitvinovs, Maksims (istā vārdā: Valachs Meiers 1876. — 1952.) — padomju diplomāts, ārlietu komisārs (ministrs) 294.

- L'vovs, Gregorijs Jevgeņjevičs (1861. — 1925.) — kņazs, pirmais Krievijas republikas ministru prezidents 212.
- Magnus (Magnus Eriksson) — Zviedrijas un Norvēģijas karalis 1319. — 1365.: 100.
- Magnus (1540. — 1583.) — Holšteinā hercogs, Sāmsalas, Piltenes un Rēveles bīskaps, Livonijas karalis 120.
- Mājas pārmācības tiesības (angl.: disciplinary punishment) 147.
- Māju iepirkšana (angl.: purchase of farms) 179.
- Maksimilians (Maximilian) — Pfalcas kūrfirsts 130.
- Maksimilians II (Maximilian 1527. — 1576.) — Svētās Romas impērijas ķeizars 1564. — 1576.: 119.
- Maksis (Max, Prinz von Baden, 1867. — 1929.) — Bādenes princis, Vācijas ķeizarienes pēdējais kancērs 209, 224.
- Maļenkovs, Georgijs (dz. 1902.) — Staļina pēctecis uz dažām dienām pēc Staļina nāves, pēc tam 1953. — 1955. diktators kopā ar Chruščovu 318.
- Mancelis, Georgs (1593. — 1654.) — profesors, Kurzemes hercoga galma mācītājs 118, 149.
- Mannerheims, Kāro (Kaarlo Gustav Eemil Mannerheim 1867. — 1951.) — somu maršals, Somijas pavaldonis 1918., virspavēlnieks Somijas un Padomju Savienības karā 1939., Somijas valsts prezidents 1944. — 1946.: 233, 242.
- Mansfelds, Ernests (1580. — 1626.) — protestantu armijas komandieris 30 gadu karā 130.
- Margrieta (Margrete 1353. — 1412.) — Dānijas un Norvēģijas pārvaldniece 1381., Zviedrijas pārvald-
- nice 1388. Kalmaras ūnijas faktiskā valdniece 1397. — 1412.: 102.
- Marksisms (angl.: marxism) 10, 301, 328.
- Maršala plāns (angl.: Marshall Plan) — karā izpostītās Eiropas atjaunošanas programma 1948.: 315.
- Maršals, Džordžs (George Catlett Marshall 1880. — 1959.) — amerikāņu ģenerālis, ārlietu ministrs (Secretary of State) 1946.: 315.
- Maskava — pilsēta Krievijā, sena un tagadējā galvaspilsēta; Maskavija — valsts 23, 57, 106, 116, 152, 171, 195, 213, 216, 218, 221, 249, 250, 293, 295, 299, 300, 304.
- Mātes zeme (latīniski: Terra matris) — Māras zeme 90, 91.
- Mazepa, Ivans Stepanovičs (pirms 1640. — 1709.) — kazaku hetmanis 152.
- Medenis (agrāk: Mednis), Jānis (1903. — 1961.) — dzejnieks 273.
- Mediņš, Jānis (1890. — 1966.) — komponists, diriģents 272.
- Mediņš, Jāzeps (1877. — 1947.) — komponists, diriģents 272.
- Meierovics, Zigrīds (1887. — 1925.) — tautsaimnieks, valstsvīrs 235, 237, 253, 282.
- Meinhards (miris 1196.) — misionārs Livonijā, bīskaps no 1186.: 70, 72 — 75, 77, 91.
- Melderzeļļu dumpis Jelgavā 1792. (angliski: disturbances by millers' journeymen at Jelgava) 171.
- Menšikovs, Aleksandrs Danilovičs (1663? — 1729.) — krievu firsts, ģenerālgubernātors 160.
- Mēris (angl.: plague, pestilence, Black death) 127, 137, 150, 155, 156, 158.
- Merķelis, Garlībs (Garlieb Helwig Merkel 1769. — 1850.) — publicists 174.

- Mesli (angl.: tribute) — nodevas, kontribūcija 56, 57.
- Mestrs (angl.: master) — bruņinieku ordeņa priekšnieks 81, 96. (Folkvins), 99. (Burchards fon Hornhūzens), 103.
- Mežotne — pils (angl.: castle) Zemgalē 92.
- Michaels, Kristians (miris 1552.) — doktors, mācītājs Rīgā 111.
- Mickevičs, Ādams (Adam Mickiewicz 1798. — 1855.) — poļu rakstnieks 189.
- Mierlauks, Aleksis (1866. — 1943.) — aktieris, režisors 181.
- Mierlīgums ar Padomju Krieviju (angl.: Peace treaty between Soviet Russia and Latvia) 249, 250, 269.
- Milenbachs, Kārlis (1853. — 1916.) — valodnieks 273.
- Mindaugs (leitiski: Mindaugas, vāciski: Mindowe, miris 1263.) — Lietuvas karalis 1253. — 1263.: 99, 115.
- Mindaugs II — sk.: Urachs.
- Ministru kabinets (angl.: ministerial cabinet) 254, 279.
- Minoritātes (angl.: minorities) Latvijā — nelatvieši 257, 258, 261 — 263, 269, 272.
- Minsteres (Münster) un Osnabrikas (Osnabrück) mierlīgums 1648.: 133.
- Mirbachs, Heinrichs (1763. — 1819.) — leitnants 172.
- Misiņš, Augusts (1863. — 1940.) — latv. strēlnieku brigādes komandieris, ģenerālis 208.
- Mitraisms (angl.: Mithraism) — reliģija Romā 51.
- Molotovs (īstā vārdā: Skrabins), Vjačeslavs Michailovičs (dz. 1890.) — Padomju Savienības ārlietu komisārs (ministrs) 294 — 296, 299.
- Mongoļi — tauta grupa 19, 56 — 58.
- Moravijas brāļi — sk.: brāļu draudze.
- Moricsala Usmas ezerā, nosaukta Sakšu Morica vārdā 160.
- Muhamedāņi, arī: musulmaņi (angl.: Muslims) 51, 75, 76, 81, 262.
- Muhameds (ap 570. — 632.) — muhamedāņu ticības un valsts dibinātājs 75 — 77.
- Muhameds VI (Vahid-ed-Din, 1861. — 1926.) — Turcijas sultāns līdz 1923.: 227.
- Muiža (angl.: manor, estate) 111 — 113, 121, 122, 128, 140, 142 — 147, 166, 178, 196, 210, 242, 265, 266, 293, 323.
- Muižnieki (angl.: landlords) 114, (128), 133, 135, 138, 142 — 144, 146, 147, 165, 166, 171, 175, 178, 179, 196, 206, 215, 224, 242, 265, 267.
- Mūki (angl.: monks) 53.
- Mūķienes (angl.: nuns) 53.
- Musolini, Benito (1883. — 1945.) — Itālijas diktators 1922. — 1943.: 279, 291, 307.
- Mustafa Kemals (Mustapha Kemal-Atatürk 1880. — 1938.) — Turcijas valstsvīrs, republikas prezidents, Atatirka vārdu pieņēma 1934.: 227.
- Nabaga mūki (angl.: friars) 53, 54.
- Nacionālkomūnisms Latvijā 319 — 322.
- Nameiks (**Atskaņu hronikā** 1279. — 1282.: Nameise, Nameyxe) — zemgaļu (Tērvetes) karalis 85, 86, 99.
- Namnieku ūnija (angliski: Burghers' Union) Kurzemes un Zemgales hercogistē 1790.: 171.
- Napoleons Bonaparts (1769. — 1821.) — karavīrs, pārņēma varu revolucionārajā Francijā, franču ķeizars 1804. — 1814., Elbas imperators 1814. — 1815., vēlāk gūsteknis Sv. Helēnas salā 169 — 171, 173, 175,

- 176, 178.
- NATO — sk.: Atlantika Aizsardzības organizācija.
- Naudas aizdevēji (angliski: creditors) Zviedrijas karalim Kārlim XII 149, 155.
- Nerons (Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus) — Romas imperators (37 — 88).: 40.
- Nestors — teiksmainais krievu chronists 70, 86.
- Neuri — baltu tauta 19, 21, 38, 44, 48.
- Nīderlandes (angl.: The Netherlands) 170, 276, 278.
- Niedra, Andrievs (1871. — 1942.) — mācītājs, rakstnieks, politisks darbinieks 184, 242 — 247.
- Nikolajs (latīniski: Nicolaus, miris 1253.) — Rīgas bīskaps 96, 97.
- Nikolajs Nikolajevičs (1856. — 1929.) — lielkņazs, krievu armijas virspavēlnieks 1. pasaules karā 1914. — 1915., 1917.: 206.
- Nikolajs II (1868. — 1918.) — Krievijas pēdējais ķeizars 1894. — 1917.: 196, (197), 227.
- Nīstade (Nystad, tagad: Ūsikaupunki) — pilsēta Somijā 153.
- Nodarbošanās (angl.: occupation) Latvijā 262.
- Nomnieks (angl.: tenant) 143.
- Normandija (Normandy) 54, 77, 309.
- Normaņi (angl.: the Northmen) 54, 55, 58.
- Norvēģija (Norge, angl.: Norway) 73, 74, 111, 153, 263, 271, 274, 276, 278, 282, 298, 310.
- Novada būšana (vāciski: Hörigkeit), vieglāka dzimtbūšanas forma 114, 174.
- Novgoroda — pilsēta un valsts 48, 56, 70, 86, 99, 102, 106.
- Odoakrs (Odoacre), Skirians (ap 434. — 493.) — Itālijas karalis 476. — 493., kad viņu nogāza Teodorichs 47.
- Oginskis (Ogiński), Michaels (1765. — 1831.) — poļu grāfs, autors, kaŗavīrs 172.
- Olavs (agrāk: Plute), Vilis (1867. — 1917.) — teologs, tautsaimnieks, Bēgļu Apgādašanas centrālkomitejas priekšsēdis, autors 204, 205.
- Olģerts (Algirdas 1296. — 1377.) — Lietuvas dižkunigaitis 1345. — 1377.: 116, 117.
- Oliņkalns — pilskalns Pļaviņu pagastā, senā Jersikas pils un pilsēta 90, 91.
- Olīvas mierlīgums (1660. — 1661.) 141 — 142.
- Opera 272, 315.
- Ordenis — sk.: Zobenbrāļu ordenis (līdz 1237., pēc tam: Vācu ordenis).
- Osis, Jēkabs (1860. — 1919.) — filozofs, docents 182.
- Oto (Otto) — kardināldiakons, Porto kardinālbīskaps no 1244.: 96.
- Oto IV (Otto, ap 1182. — 1218.) — Svētās Romas imperijas ķeizara troņa kandidāts 1197. — 1215.: 92.
- Otrais pasaules karš 1939. — 1945. (angl.: Second World War) 289, 296 — 314, 296.
- Ozoliņš, Kārlis (1866. — 1933.) — Krievijas valsts domnieks 197.
- Ozoliņš, Pēteris (1864. — 1938.) — aktieris, režisors 181.
- Ozols, Jānis (1878. — 1968.) — Krievijas 2. valsts domes domnieks, sociāldemokrāts, emigrēja uz ASV 197.
- Padomju bāzes Baltijas valstīs (angl.: Soviet bases in the Baltic States) 296, 297.
- Padomju Latvija (Soviet Latvia) 239, 243, 250.
- Padomju Savienība (Soviet Union) 253, 260, 269, 271, 276 — 278, 289,

- 291 — 302, 304, 305, 309, 313 — 317, 319, 320, 322, 324.
- Paegle, Spricis (1876. — 1962.) — inženieris, ministrs 1918. — 1919.: 240.
- Pagasts (angl.: Hundred) — zemnieku pašvaldības iecirknis 106.
- Pagrīde (angl.: the underground) 2. pasaules karā 310.
- Pamiers (angl.: armistice) 1. pasaules karā 1918. g. 11. novembrī 225.
- Pārkrievot (angl.: Russianize), pārvācot (angl.: Germanize), pārtautot 185, 322, 328, 329.
- Parobs — deviņu vai cita skaita latviešu zemnieku vienība savu kara-vīru apgādei 106.
- Partizānu kustība okupētajā Latvijā (angl.: guerilla warfare in occupied Latvia) 316.
- Patkuls, Johans Reinholds (1660. — 1707.) — muižnieku runasvīrs 143 — 146, 151.
- Pauls, Raimonds (dz. 1936.) — vieglās mūzikas komponists 326.
- Pāvesta Honorija III brīvības manifestos 1225. (angl.: Freedom manifests by Pope Honorius III) 93, 94.
- Pāvests (angl.: Pope) 53, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 104, 108, 115, 170.
- Pāvils, pirms konversijas: Sauls (notiesāts ar nāvi ap 64) — kristīgo apustulis 51.
- Pāvils (I) Petrovičs (1754. — 1801.) — Krievijas ķeizars 1796. — 1801.: 173.
- Peipsi ezera kauja 1242. g. 5. aprīlī (angl.: Battle on the ice of Peipsi sea) 99, 104.
- Pelše, Arvīds Janovičs (dz. 1899.) — Padomju Savienības politbiroja loceklis no 1966.: 320, 321.
- Peniķis, Andrejs — kuršu ķoniņš 17. gadsimtenī; Peniķu dzimta 107, 149.
- Peregrīni — svētceļotāji, krustneši (angliski: pilgrims, crusaders) 82, 92.
- Perlhārбора (Pearl Harbour) 307.
- Pēterburgas Avīzes (1862. — 1865.) 182.
- Pēteris (miris mocekļa nāvē reizē ar Pāvilu ap 64. gadu) — apustulis Sīmanis, Jēzus nosaukts par klinti, ko vēlāk grieķiski tulkoja: **Petra** (Mateja evaņģēlijs XVI, 18): 53, 318.
- Pēteris I (1672. — 1725.) — Krievijas cars 1689. — 1725.: 151, 152, 159, 165, 166, 203, 204.
- Pēteris II Aleksejevičs (1715. — 1730.) — Krievijas cars 1727.: 166.
- Pēteris III Fjodorovičs (1728. — 1762.) Krievijas cars 1762.: 158, 166.
- Pēterpils (St. Petersburg, 1. pasaules kara laikā: Petrograd) — tagadējā Ļeņingrada 152, 160, 166, 195, 204, 212 — 216, 218, 220, 221, 230, 233, 235, 236, 246, 304.
- Petss (Pāts), Konstantīns (1874. — 1956.) — Igaunijas valsts vecākais (prezidents) 223, (301).
- Piecgadu plāni (angl.: Five-year-plans) Padomju Savienībā 292, 293, 317.
- Piektā gada revolūcija (angl.: Revolution of 1905) 195 — 197.
- Piemāju zeme — zeme, kas atļauta individuālai lietošanai Padomju Savienībā 317.
- Pijs VII, agrāk: Luidži Kjaramonte (Luigi Barnabà Chiaramonte 1740. — 1823.) — pāvests 1800. — 1823.: 170.
- Pikolomini, Otāvio (Ottavio Piccolomini 1599. — 1656.) — Amalfi hercogs, Katoļu līgas karaspēka komandieris 30 gadu karā 132.
- Pikti (angl.: Picts) — ķeltu tauta 55.

- Pils (Pile) — latv. tautības mācītājs 17. gadsimtenī 149.
- Pilskalni (angl.: fortified castle-hills) 28, 32, 44, 49, 59, 84, 86, 90.
- Pilsudskis, Jozefs (Józef Piłsudski 1867. — 1935.) — karavīrs, Polijas valstsvīrs 206, 209.
- Piltenes bīskapija, arī: Kurzemes bīskapija 119, 120, 146, 162.
- Pinkenijs — latv. tautības mācītājs 17. gadsimtenī 149.
- Pirmais pasaules karš 1914. — 1918. (angliski: First World War) 182, 199 — 211, 280, 289, 293, 328.
- Pirmie cilvēki (angl.: first inhabitants) 14; Latvijā 17.
- Pletenbergs — sk.: Volters fon Pletenbergs.
- Plēve (von Plehwe), Vjačeslavs Konstantinovičs (1846. — 1904.) — Krievijas iekšlietu ministrs 1902. — 1904.: (195).
- Pliekšāns, Jānis — sk.: Rainis.
- Plīnijs Vecākais (Gajs Plīnijs Otrais, aptuveni 23. — 79.) — romiešu autors 40.
- Pliskava — pilsēta, arī krievu valsts 82, 86, 99, 106, 120.
- Polija (angl.: Poland), poļi 19, 82, 100, 101, 104, 114, 115, 118, 119, 121, 122, 134, 135, 138, 141, 150, 151, 155, 171, 172, 175, 188, 189, 191, 195, 198, 201, 206, 209, 212, 223, 226, 228, 229, 233, 241, 248, 249, 261, 265, 267, 269, 273, 276, 278, 279, 282 — 284, 290, 291, 293, 295 — 297, 304, 310, 313, 314, 319, 323.
- Polijas sadalīšana (angl.: Partition of Poland) 160, 162, 166.
- Polijas un Lietuvas ūnija (kopvalsts) — sk.: Lietuvas un Polijas ūnija.
- Politiskās partijas (angl.: political parties) 256 — 259, 279, 281.
- Polocka — pilsēta un valsts Krievijā 74, 86, 91, 103, 115, 116, 120.
- Polovcieši — turku tauta 55.
- Poltava — pilsēta Ukrainā 152, 153, 156.
- Posevīns, Antonijs (Antonio Possevino 1533. — 1611.) — jezuits, pāvesta nuncijs 120, 121.
- Pretpāvesti 1378. — 1417. (angl.: Anti-Popes): Klements (Clement) VII 1378. — 1394.; Benedikts XIII 1394. — 1417.: 100.
- Priede, Gunārs (dz. 1928.) — drāmatiķis 325.
- Priedkalns, Andrejs (1873. — 1923.) — ārsts, Krievijas 3. valsts domes domnieks, Vidzemes komisārs 1917., autors 198, 214.
- Protestanti (angl.: Protestants) 128 — 130, 133, 135, 151.
- Prūsija (angl.: Prussia) 27, 30, 57, 77, 82, 93, 99, 104, 106, 108, 110, 115, 117 — 119, (133), 135, 138, 141, 150, 153, 155, 156, 158, 162, 170, 171, 175, 176, 178, 209, 223, 227, 265.
- Prūši — baltu tauta 19, 42, 48 — 50, 57, 64, 95, 99, 115.
- Pumpurs, Andrejs (1841. — 1902.) — rakstnieks 181.
- Purvītis, Vilhelms (1872. — 1945.) — gleznotājs 181, 326.
- Purvu rūda (angl.: bog-ore) 33.
- Rainis (istā vārdā: Jānis Pliekšāns 1865. — 1929.) — dzejnieks, drāmatiķis 182, 198, 216, 326.
- Rakosi, Matias (Mátyás Rákosi, dz. 1892.) — ungāru komūnists 319.
- Rakstītās kamanas (angl.: ornamented sledges) 150.
- Rāmots (Raamot) — igauņu deputāts Krievijas valsts domē 214.
- Rasputins, Grigorijs (1871.? — 1916) — zemnieks, guva ietekmi cara Nikolaja II galmā 212.

- Rāte (angl.: council) 121.
- Redukcija, arī: zemes un muižu redukcija (angl.: appropriation of previous state land) 142 — 148, 165.
- Redvalds (Raedwald) — angļu karalis 617.: 89.
- Reformācija (angl.: Reformation) 104, 108 — 111.
- Reiters, Jānis (Johannes Reuter, ap 1632. — ap 1697.) — mācītājs, tulkojis dažus bībeles posmus latviski 149.
- Reiters, Teodors (1884. — 1956.) — kara dirģents 274.
- Renesanse (angl.: Renaissance) 108.
- Renners, Johans (ap 1525. — 1584. vai 1585.) — vācu notārs un chronists 70, 107.
- Reparācijas — kara zaudējumu atlīdzība 289, 290.
- Restitūcija — reducēto muižu atdošana atpakaļ 165.
- Rēvele — sk.: Tallina.
- Revolūcija Krievijā 1917. (angl.: the Russian revolution) 211 — 213.
- Ribentrops (von Ribbentrop), Joachims (1893. — 1946.) — Vācijas ārlietu ministrs 295, 296.
- Rīga 80, 92, 94, 97, 98, 100, 101, 103 — 105, 108 — 110, 113, 116, 119 — 121, 123, 127, 128, 134, 135, 137, 138, 140, 141, 144, 147, 151, 153 — 155, 159, 166, 172, 179, 182, 195, 196, 202 — 204, 213, 216, 219, 220, 223, 224, 230, 235, 236, 238, 239, 242 — 247, 250, 257, 272, 284, 306, 310, 318, 320.
- Rīgas Latviešu biedrība, dib. 1868. (angliski: the Latvian Society of Riga) 179, 184, 191.
- Rikovs, Aleksejs Ivanovičs (1881. — 1938.) — boļševiku iekšlietu komisārs, Ļeņina sekretārs 221, 292.
- Riksdags — Zviedrijas parlaments 146.
- Rimberts (miris 888.) — Brēmenes archibīskaps, chronists 63.
- Rišeljē, Armāns (Armand Jean du Plessis de Richelieu 1585. — 1642.) — kardinālis, franču valstsvīrs, Francijas akadēmijas dibinātājs 133.
- Robespjers, Maksimiljens (Maximilien François Marie Isidore de Robespierre 1758. — 1794.) — jurists, jakobinietis (Jacobin), pieprasīja, lai soda ar nāvi karali Luiju XVI, bet pēc gada pats saņēma nāvessodu 170.
- Robežas, Latvijas (angl.: boundaries of Latvia) 249, 267 — 269.
- Roma 42, 80, 82, 100, 129, 135, 281.
- Romanovi — Krievijas caru dinastija 166.
- Romāņu valodas (angl.: Romance languages) 44, 55.
- Romas katoļi (angl.: Roman Catholics), Romas katoļu baznīca 72, 73, 77, 82, 88, 91 — 93, 108, 115 — 117, 120, 128 — 130, 135, 138, 159, 188, 189, 261, 262.
- Romas valsts (angl.: Roman Empire), romieši 39, 43, 44, 50 — 52, 58, 59, Musolini atjaunotā Romas imperija 292.
- Rotas (angl.: ornaments) 28, 30, 31, 41, 45, 48.
- Roze, Jānis (1823. — 1897.) — gleznotājs 181.
- Rozenberga, Elza — sk.: Aspazija.
- Rozentāls, Jānis (1866. — 1916.) — gleznotājs 181.
- Rozinš, Fricis (1870. — 1919.) — profesionāls revolūcionārs, autors 234.
- Rozītis, Pāvils (1889. — 1937.) — rakstnieks, redaktors 198.
- Rūmniece, Berta (1865. — 1953.) —

- aktrise 181.
- Rusiņš (Indriķa chronikā: Russinus de castro Soteclē 1208.; krita kaujā 1212.) — Sateklas valdnieks 71, 85.
- Rusō, Žans Žaks (Jean-Jacques Rousseau 1712. — 1778.) — franču rakstnieks un filozofs 40.
- Rusovs, Baltazars (Balthasar Russow, ap 1525. — 1600.) — igauņu mācītājs Tallinā, chronists 70.
- Rūzvelts, Franklins (Franklin Delano Roosevelt 1882. — 1945.) — jurists, ASV valsts prezidents 1933. — 1945.: 307, 313 — 315.
- Saeima (angl.: diet, parliament) 254, 256, 258, 279, 281, 312.
- Sāgas — skandinavu nostāsti par senajiem laikiem 64.
- Saimnieciskās attieksmes, Latvijas tautsaimniecība (angl.: economic relations, the Latvian economy) 270, 271, 275.
- Saksija (vāciski: Sachsen, angl.: Saxony) 77, 82, 132, 133, 150, 151, 153, 156, 158, 167.
- Saksijas Morics (1696. — 1750.) — Saksijas grāfs, maršals, Kurzemes hercoga amata tīkotājs 160.
- Sakši — ģermāņu tauta 55.
- Saktas (angl.: brooches) 28, 45, 136.
- Salamans — Izraelas karalis 10. gadsimtenī priekš Kristus 267.
- Sālsnesēju brālība — latviešu amats (ģilde), angl.: Guild of Salt-porters 110.
- Sāmsala (igauņiski: Saaremaa) 71, 94, 100, 103, 120, 135, 142, 178, 215.
- Saraceņi — klejotājas sīriešu un arabu tautas 58, 59.
- Sarajevo — Bosnijas galvaspilsēta 199.
- „Saratov” — tvaikonis, pagaidu valdības mitekļis Liepājā 1919.: 243, 246.
- Sarmati — irāniešu tauta 58.
- Satversmes sapulce (angl.: Constituent Assembly) 218, 221, 234, 235, 250, 253 — 254, 258.
- Saules kauja — sk.: Šauļu kauja.
- Sēļi — baltu tauta; Sēlija 10, 29, 57, 82, 96.
- Sēmilogaritmiskais attēlojums — uz abscisas atzīmētas skaitliskās vienības, uz ordinātes — skaitlisko vienību logaritmi. Tā panāk, ka līkne rāda procentuālo kāpienu vai kritienu 134.
- Seniori 52, 60 — 62.
- Senprūši — sk.: prūši.
- Senvēsture (prehistory), tās avoti, periodi 4, 13, 25.
- Septiņgadu* karš 1756. — 1763. (angl.: Seven Years' War) 158, 159.
- Seskovs, Juris (arī: Georgs) — bēgļu organizācijas darbinieks, Niedras kabineta loceklis 204.
- Sidonijs — sk.: Apollinariss.
- Sigismunds (1368. — 1437.) — Ungārijas karalis no 1387., Svētās Romas imperijas ķeizars 1411. — 1437.: 100.
- Sigismunds Augusts — sk.: Sigismunds II Augusts; vārds „Sigismunds” latviešu historiografijā ieviesies vācu literatūras ietekmē.
- Sinkretisms (angl.: syncretism) 111.
- Skalagrimsons — sk.: Egils.
- Skalbe, Kārlis (1879. — 1945.) — dzejnieks 198.
- Skaldiņš, Jēkabs — latv. tautības priesteris 17. gadsimtenī 149.
- Skandināvijas valstu ūnija — sk.: Kalmaras ūnija.
- Skauti un gaidas (angl.: scouts and guides) 274.
- Skiti (angl.: Scythians) — tauta 19, 38.
- Skolas, skolotāji, skolēni (angliski: schools, teachers, pupils) 148, 149,

- 174, 191, 196, 205, 216, 219, 249
262, 263, 273, 301, 321, 324, 329,
331.
- Skoti (angl.: Scots) — ķeltu tauta 55.
- Skulme, Uga (1895. — 1963.) —
gleznotājs 326.
- Skirgailis — Jagaiļa brālis, Lietuvas
dižkunigaitis 14. gadsimtenī 117.
- Slavi (angl.: Slavonic people) — tautu
grupa 19, 38, 43, 44, 47, 48, 55, 56,
74, 101.
- Smetona, Antans (1874. — 1944.) —
Lietuvas valsts prezidents 1919.
— 1920., 1926. — 1940.: 209, 299.
- Smīdis (Cēsu Smīdis) — naudas aiz-
devējs Zviedrijas karalim Kārlim
XII 149.
- Smolinas kauja (1502. g. 13. septem-
bri) uz dienvidiem no Pliskavas
107.
- Snells, Kārlis (Karl Philipp Michael
Snell 1753. — 1806.) — Rīgas dom-
skolas rektors 1780. — 1787.: 174.
- Sociāldemokrati (angl.: socialdemo-
crats) 214, 216, 223, 233, 234, 236,
239, 244, 256 — 258.
- Soda ekspedīcijas 1906. (angl.: puni-
tive expeditions) 196, 197.
- Solženicins, Aleksandrs (dz. 1918.) —
krievu rakstnieks 302.
- Somija (angl.: Finland), Somijas
jūras līcis, somi 54, 73, 99, 119,
123, 127, 141, 142, 144, 145, 152,
188, 192, 197, 206, 220 — 222,
226, 233, 234, 242, 249, 263, 274,
276, 278, 282, 283, 290, 295, 297,
298, 304, 305.
- Somugru tautas (angl.: Finno-
Ugrians) 10, 30, 42, 48.
- Sovchozi — valsts muižas Padomju
Savienībā 266, 293, 317, 323.
- Spāģis, Andrejs (1820. — 1871.) —
sabiedrīks darbinieks 184.
- Sportisti (angl.: sportsmen) 274, 275.
- SS — saīsinājums vācu vārdam
„Schutz Staffel” — Hitlera mie-
sassargi, vēlāk nacionālsociālistu
kaŗaspēka daļas 308, 309.
- Staburags — klints pie Daugavas,
tagad applūdināta 324.
- Staciņš — Vidzemes zemnieku mak-
sātais nodoklis 17. — 18. gadsim-
tenī 133.
- Stakle, Jānis — sakšu kuģa latviešu
kapteinis 17. gadsimtenī 149.
- Staļins (Istā vārdā: Jozefs Visariono-
vičs Džugašvili 1879. — 1953.) —
Padomju Savienības diktators
1924. — 1953.: 191, 213, 221, 264,
279, 289, 290, 292 — 295, 304, 306,
309, 313, 318, 319.
- Staņislavs Leščinskis (Stanisław I
Leszczyński 1677. — 1766.) —
Polijas karalis 1704. — 1710.: 151.
- Stefans, Batorijs (Bathory 1533. —
1586.) — Transilvānijas firsts,
Polijas karalis 1575. — 1586.: 120,
121.
- Stenders, Aleksandrs, saukts Jaunais
Stenders (1744. — 1819.) — vācu
mācītājs, autors 181.
- Stenders, Gothards (Gotthard Fried-
rich Stender 1714. — 1796.), saukts
Vecais Stenders — mācītājs, autors
174, 180.
- Stokholma (zviedriski: Stockholm)
102, 143 — 145, 153.
- Strazdumuižas pamiers 1919. (angl.:
the Strazdumuiža armistice) 246.
- Strēlerte, Veronika (Istā vārdā: Rudi-
te Johansone, dz. 1912.) — dzej-
niece 273.
- Stribiņš, Jānis — latv. tautības
priesteris 17. gadsimtenī 149.
- Strunke, Niklāvs (1894. — 1966.) —
gleznotājs, grafiķis 285.
- Stučka — pilsēta pie Daugavas 323,
324.
- Stučka, Pēteris (1865. — 1932.) —
žurnālists, jurists, bolševiku valdi-

- bas tieslietu komisārs, Ļeņina iecelts Padomju Latvijas valdības priekšsēdis 1918.: 182, 221, 239, 242, 243.
- Stumbergs, Jēkabs (1866. — 1935.) — jurists, žurnālists, redaktors, bēgļu organizācijas darbinieks 205.
- Sudavieši — baltu tauta 48.
- Sudetija (angl.: Sudetenland) 291.
- Sūtniecības (angl.: embassies) 269, 293.
- Svemps, Leo (dz. 1897.) — gleznotājs 326.
- Svens — zviedru tirgotājs, kuŗa piemiņai viņa sieva Sigrīda lika celt rūnakmeni 65, 66.
- Svens II Estridsens (Svend II Estridsen ap 1020. — 1074.) — dāņu karalis 73.
- Svētā Andreja sala (angl.: St. Andrews) 139.
- Svētās Romas (vācu nācijas) imperija (angl.: Holy Roman Empire), pastāvēja līdz 1806.: 91 — 93, 100, 101, 104 (ķeizars Ludvigs IV), 110, 128, 129, 156, 171.
- Svētavoti, svētezeri, svētupes (angl.: holy springs, holy lakes, holy rivers) — 83, 84.
- Svētceļotāji — sk.: peregrīni.
- Svētie koki, svētie meži (angl.: holy trees, holy woods) 83, 84.
- Šapiro — latv. tautības Krievijas valsts domnieks 197.
- Šarls IX (Charles IX 1550. — 1574.) — Francijas karalis 1560. — 1574.: 119.
- Šauļu (Lietuvā) kauja 1236.: 98, 99, 106.
- Šillers, Frīdrihs (Johann Christoph Friedrich von Schiller 1759. — 1805.) — vācu rakstnieks, dramatiķis 133, 181.
- Šite, Juhans (Johan Skytte, miris 1645.) — zviedru gubernātors Vidzemē 1629. — 1633.: 146.
- Šķilters, Gustavs (1874. — 1954.) — tēlnieks 181.
- Šķūtis (angl.: cartage) 158.
- Šmits, Pēteris (1869. — 1938.) — valodnieks, etnografs, folklorists, profesors 38, 273.
- Šopēns, Frīderiks (poliski: Fryderyk Szopen, franciski: Frédéric François Chopin 1810. — 1849.) — poļu komponists 189.
- Šteineks, Vilhelms (1681. — 1775.) — latv. tautības mācītājs 18. gs. 149.
- Šturma (Hauzenberga), Edite (dz. 1901.) — valodniece 273.
- Švābe, Arveds (1888. — 1959.) — jurists, vēsturnieks, profesors 71, 72, 195.
- Švarcs, Jānis — latv. tautības priesteris 17. gadsimtenī 149.
- Šveice (angl.: Switzerland) 216, 224, 260, 261, 276 — 278, 284, 304.
- Tacits, Gajs Kornelijs (ap 55. — 118.) — romiešu rakstnieks 40, 42, 64.
- Takse, taksēšana (angl.: valuation) 143.
- Tālava (Indriķa chronikā: Tholowa) — letgaļu valsts 72, 86, 92, 113.
- Tāļivaldis (Indriķa chronikā: Talibaldus de Beverin, in Tricatua Thalibaldum; miris 1215.) — Tālavas karalis 85.
- Tallina (igauniski: Tallinn, vāciski: Reval, tādēļ arī latviešu: Rēvele) — Igaunijas galvaspilsēta 92, 96, 98, 101 — 103, 108, 138, 223, 244, 284, 296, 305.
- Tamerlans (Tamburlaine, Tamerlane, Timur-i-leng) — mongoļu vadonis 14. gadsimtenī 57.
- Tannenbergas kauja — sk.: Žaļģiras kauja.
- Tartu (vāciski: Dorpat, tādēļ latviski arī: Tērbata) — pilsēta Igaunijā;

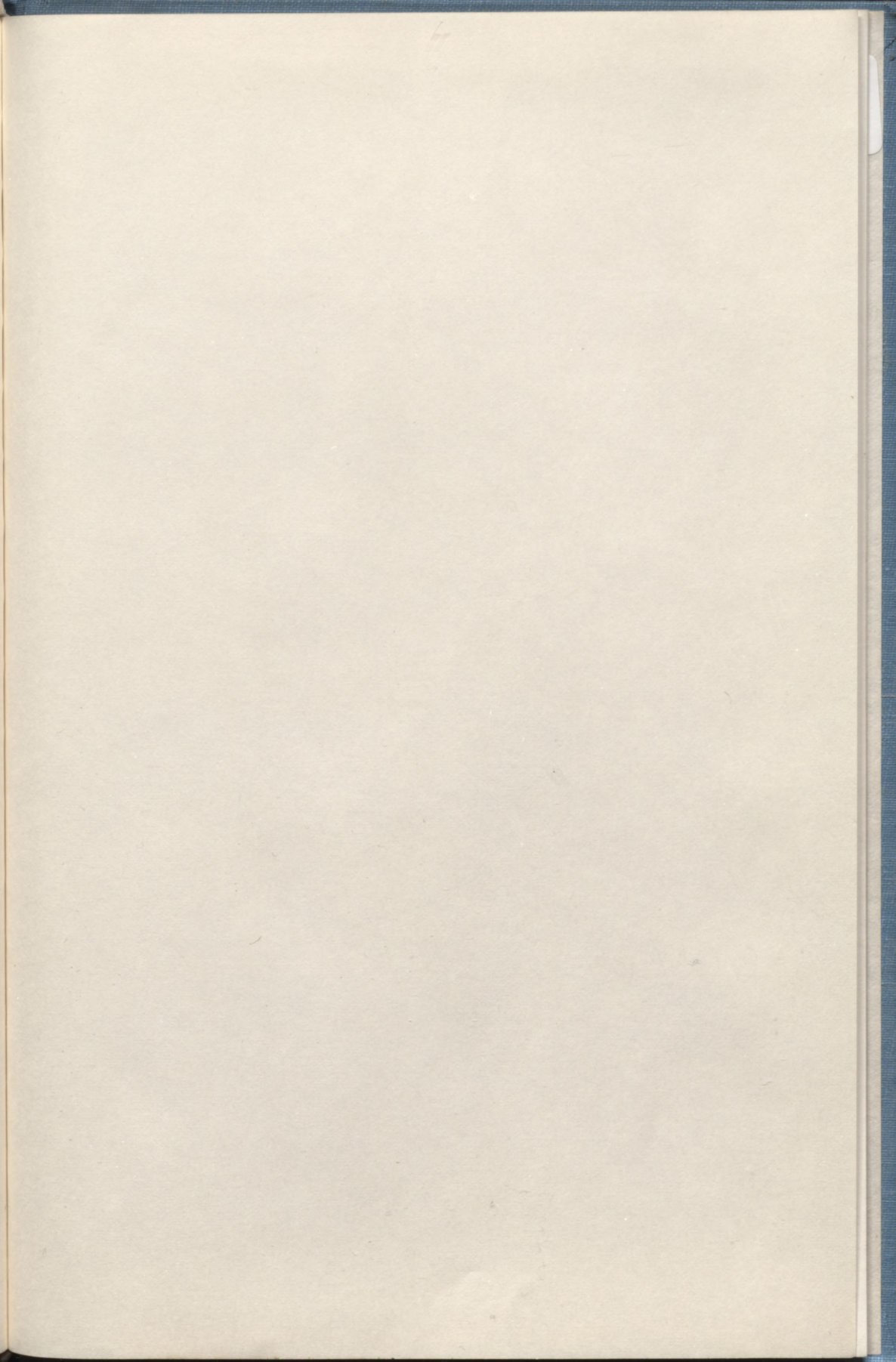
- apriņķis 103, 128, 215, 224, 244.
- Tatāri — mongoļu tauta 19, 56 — 58, 81, 106 — 108, 116, 118, 244.
- Tautas ienākums (angl.: national income) 275 — 278.
- Tautiskā kustība (angl.: national awakening) 19. gadsimtenī 184.
- Tautu savienība (angl.: League of Nations) 267, 270, 283, 284, 286, 290, 291, 293, 297, 314.
- Tautu sazarojums 19.
- Tautu staigāšanas (angl.: migration of nations) laikmets 42, 46 — 47.
- Teātris Latvijā, bēgļu gaitās, okupētajā Latvijā, trimdā 272, 314, 325, 329.
- Technika senvēstures pētniecībā 13.
- Teherānas konference 1943. (angl.: the Teheran conference) — piedalījās ASV, Apvienotā karaliste un Padomju Savienība 315.
- Teodorichs (ap 454. — 526.) — austrumgotu valdnieks, Itālijas karalis 50.
- Teodorichs (miris 1219.) — mūks, Daugavgrīvas klostera abats, Igaunijas bīskaps 75, 80, 92, 112.
- Tērbata — sk.: Tartu.
- Tērbatas bīskapija 100, 103, 104, 118.
- Tērvete Zemgalē 92, 96.
- Tilijs, Žans (Johann Tzerclaes Tilly, 1559. — 1632.) — beļģu grāfs, Katoļu līgas armijas komandieris no 1630.: 129, 130, 132.
- Tobago — sala, Kurzemes hercogistes kolonija 139, 140, 150.
- Torunas līgums 1466.: Vācu ordenis Prūsijā kļūst par Polijas vasali 101.
- Transkaukaza republika 1917.: 229, (230).
- Trasuns, Francis (1864. — 1926.) — baznīckungs, Krievijas valsts domnieks, Tautas padomes, Satversmes sapulces un saeimas loceklis, autors 197.
- Treimanis (pseudonims: Zvārgulis), Edvards (1866. — 1950.) — dzejnieks, Krievijas valsts domnieks 197.
- Trīsdesmit gadu karš 1618. — 1638. (angliski: Thirty Years' War) 128 — 134, 146.
- Trockis, Ļevs, Istā vārdā: Leibs Bronšteins (1879. — 1940.) — revolucionārs 213, 221, 222, 264, 292.
- Trūmens, Harijs (Harry S. Truman 1884. — 1972.) — Amerikas Savienoto Valstu viceprezidents 1944., prezidents 1945. — 1953.: 313, 315.
- Truso — senprūšu pilsēta, 49.
- Tūks, Viljams (William Tooke 1744. — 1820.) — angļu garīdznieks, autors 174.
- Turcija (angl.: Turkey), turki 19, 43, 57, 76, 77, 127, 153, 155, 160, 162, 198 — 201, 222, 224, 227, 229, 304.
- Ugaunija — igauņu valsts 86.
- Ukraina, ukraiņi 226, 228, 229, 238, 261, 264, 282, 304, 305.
- Uksenšerna, Aksels (Axel Oxenstierna 1583. — 1654.) — Zviedrijas kanclers, ieguva Vidzemes bīskapijas muižas 132, 146.
- Ulmanis, Kārlis (1877. — 1942.) — pirmais Latvijas ministru prezidents un pēdējais valsts prezidents 236, 240, 242 — 247, 253 — 255, 279 — 281, (301).
- Ungārija (angl.: Hungary) 28, 55, 58, 81, 101, 120, 155, 198, 222, 227, 263, 265, 276, 290, 291, 304, 313, 319, 322.
- Ūniāti — konfesija ar grieķu katoļu rituālu, bet atzīst Romas pāvestu par baznīcas galvu 188, 189.
- Ūpelnieks, Krišs (nošauts 1944.) — tautsaimnieks, policijas virsnieks, Kureļa stāba priekšnieks 312.
- Ūpītis, Andrejs (1877. — 1970.) —

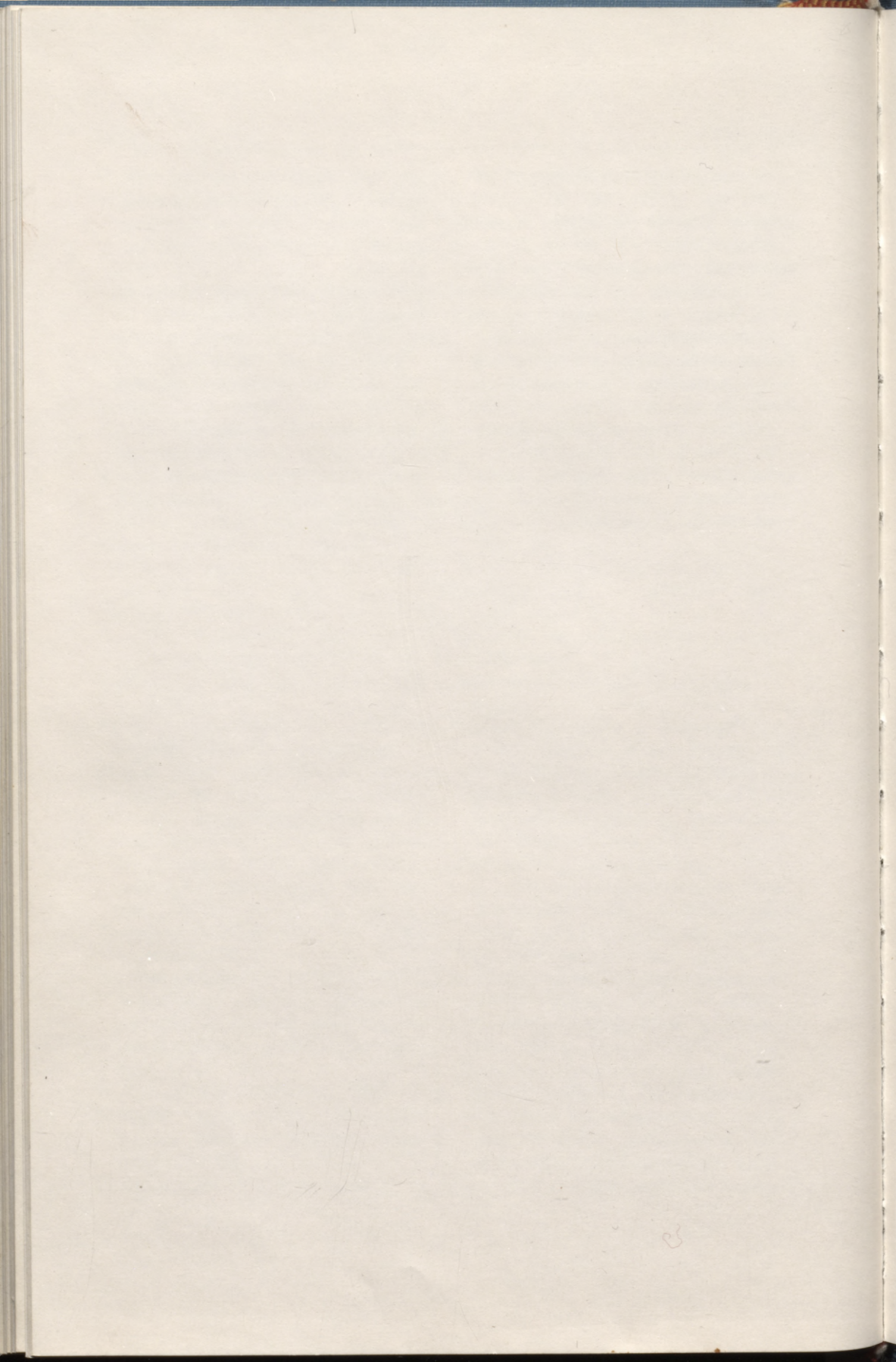
- rakstnieks 325.
- Urachs, Vilhelms (1869. — ?) — Virtembergas hercogs, 1918. izraudzīts par Lietuvas karali ar Mindauga II vārdu 209.
- Urbans II, agrāk: Odo (ap 1042. — 1099.) — pāvests 1088. — 1099.: 76.
- Vācietis, Ojārs (dz. 1933.) — dzejnieks 325.
- Vācija, vācieši (angl.: Germany, Germans) 19, 28, 57, 66, 70 — 72, 74, 77, 80 — 82, 86, 91 — 94, 96, — 99, 101, 111, 112, 121 — 123, 128, 130, 132, 133, 135, 142, 146, 150, 156, 175, 200 — 203, 206, 209 — 211, 216, 219, 221 — 228, 233 — 235, 237 — 241, 243 — 248, 258, 259, 261, 267, 269 — 274, 276, 277, 279, 282, 284, 289 — 293, 295 — 298, 302 — 309, 311 — 315, 322, 331.
- Vācijas brīvprātīgo korpusi 239, 240.
- Vācu bruņinieku ordenis, arī: Teutoņu ordenis, ordeņa Livonijas nozare (angliski: Livonian branch of Teutonic knights) 81, 82, 98 — 101, 103, 104, 106, 108, 110, 115 — 118.
- Vāku grāmata (angl.: terrier) 128.
- Valdemārs II (ap 1170. — 1241.) — Dānijas karalis 1202. — 1241.: 65, 91 — 93, 98.
- Valdemārs IV (Aterdags, ap 1317. — 1375.) — Dānijas karalis 1340. — 1375.: 100.
- Valdemārs, Augustīns (1883. — 1945.) — vēstures profesors 1916., 1920., Lietuvas ministru prezidents 1918., 1926. — 1929.: 210.
- Valdemārs, Jānis (Johann Heinrich Woldemar, 1819. — 1880.) — arhivārs 185.
- Valdemārs, Krišjānis (1825. — 1891.) — tautsaimnieks, sabiedrisks un politisks darbinieks 182 — 184.
- Valdens, Pauls (1863. — 1957.) — ķīmiķis, profesors 182.
- Valdījums (angl.: possession) 122, 142.
- Valdo, Pjērs — valdiešu reliģiskā novirziena organizētājs Dienvidfrancijā 1180.: 108.
- Valenss (Valens, 328. — 378.) — Romas imperators 364. — 378.: 43.
- Valguma kauja (1237.) 98.
- Valka — pilsēta 103.
- Valks — zemes josla starp divām upēm 54.
- Vallenšteins, Albrechts (Albrecht Wallenstein 1583. — 1634.) — kara spēka komandieris, ģenerālis, Meklenburgas hercogs, Baltijas admirālis 130, 132, 133.
- Valodas (angl.: languages) 19 — 22, 217.
- Valters, Miķelis (1874. — 1968.) — jurists, iekšlietu ministrs, diplomāts, autors 198, 238.
- Vandaļi — ģermāņu tauta 43, 44, 46, 47.
- Vanenija — Kursas novads (Miera Kursa) 97, 98.
- Varidots (Indriķa chronikā: Waridote de Autine, 1208.) — Autines valdnieks 85.
- Varšava (poliski: Warszawa) — Polijas galvaspilsēta; Varšavas hercogīste 135, 172, 173, 175, 176, 178, 229, 233, 310.
- Vartbergas Hermanis — chronists 14. gadsimtenā septiņdesmitajos gados 70.
- Vasaļi 52, 60 — 62, 88, 96, 98, 99, 103, 106, 113, 114, 121.
- Veigāns, Maksims (Maxime Weygand 1867. — 1965.) — franču ģenerālis 230.
- Veinbergs, Frīdrihs (1844. — 1924.) — žurnālists 182, 234.
- Veispals, Eduards (1878. — ?) —

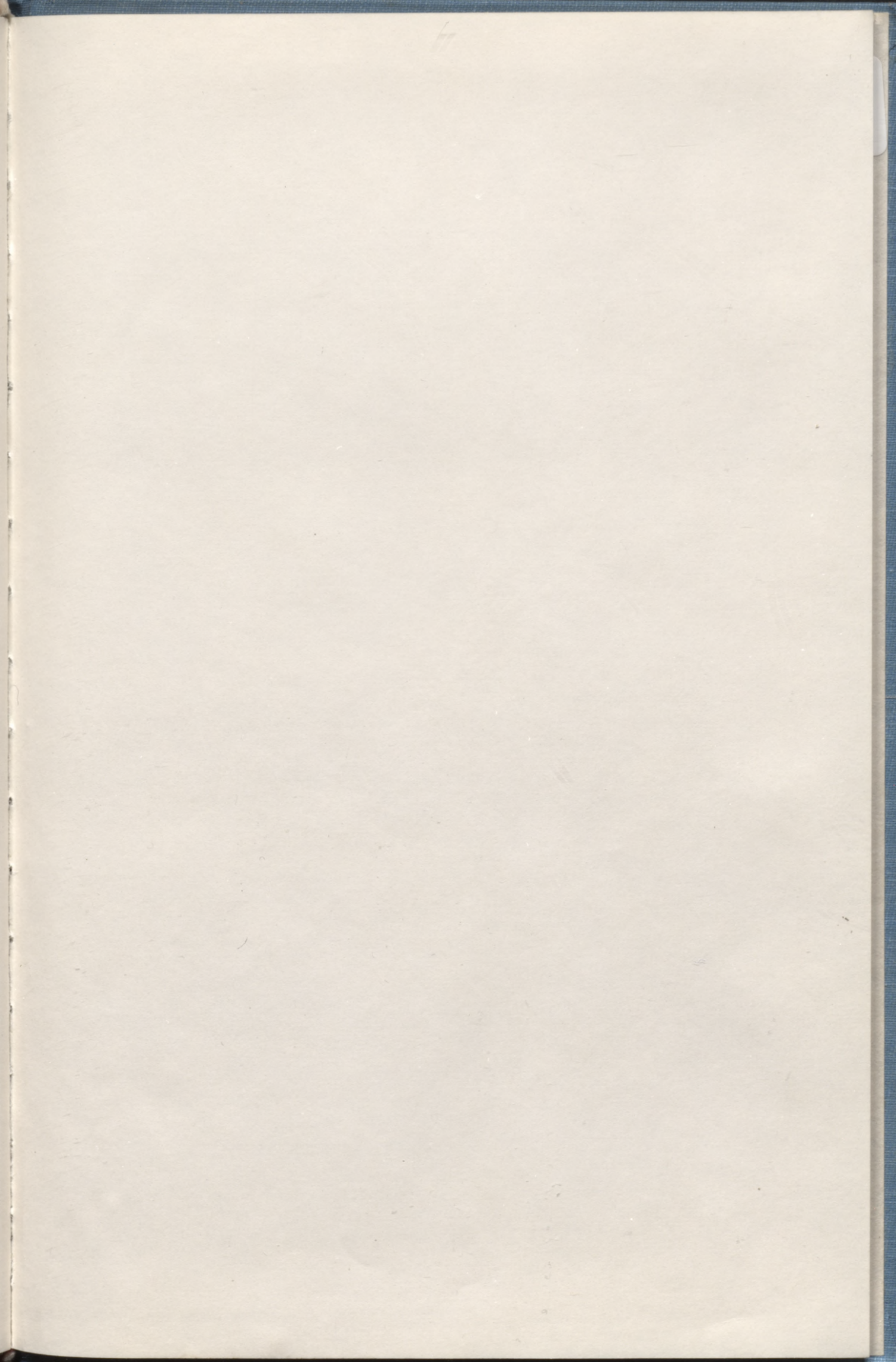
- vēsturnieks, žurnālists 70.
- Veiss, Voldemārs (1897. — 1944.) — pulkvedis 309.
- Vēlēšanas okupētajā Latvijā (angliski: elections in occupied Latvia) 316, 317.
- Ventspils — pilsēta 295, 324.
- Verdzība (angl.: slavery) 165, 174, 175, 302, 315
- Versaļas mierlīgums (angl.: Treaty of Versailles) 1919. g. 28. jūnijā starp Vāciju un sabiedrotajiem (ASV, Franciju, Lielbritāniju un Itāliju) 290.
- Vesmanis, Frīdrihs (1875. — 1942.) — jurists, bēgļu organizācijas darbinieks, Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis, saeimas priekšsēdis, sūtnis, senātors 205, 254.
- Vestfālene (vāciski: Westfalen) 82.
- Vēsture (angl.: history): attīstība 6, avoti 3, 69, 143; definīcijas 3; nozares 6 — 7; speciālizēšanās 6; viltošana 8.
- Vētra, Mariss (1901. — 1965.) — operdziedonis, autors 312.
- Vidzeme 133, 137, 141 — 145, 147, 148, 151 — 153, 155, 156, 158, 166, 175, 178, 188, 196, 206, 213, 215, 216, 222, 223, 235, 239, 245, 257, 267, 282, 310.
- Vidzemes bīskapija 121, (122), (146).
- Vidzemes Pagaidu Zemes padome 1917. (angl.: Provisional Council of Vidzeme) 213.
- Viesturs (Indriķa chronikā; Viesthardus 1204. un 1225.; Vestardo 1206.; Vesthardus 1208., 1219., 1220.) — zemgaļu (Tērvetes) valdnieks ap 1200. — ap 1230.: 82, 85, 92, 96.
- Vīķingi (angl.: Vikings) — skandināvu sirotāji 8 — 10. gadsimtenī 49, 54, 55, 57, 58, 64, 88.
- Vīklifs, Džons (John Wycliffe ap 1320. — 1384.) — angļu reformātors, profesors un rakstnieks, bišeps tulkotājs angļu valodā 108.
- Vilhelms (Wilhelm 1498. — 1563.) — Brandenburgas markgrāfs, Rīgas archibīskaps 1539. — 1563.: 110.
- Vilhelms (1574. — 1640.) — Kurzemes hercogs 1587. — 1616.: 138.
- Vilhelms II (Wilhelm II, 1859. — 1918.) — Vācijas ķeizars 1888. — 1918.: 222, 223, 225, 227, 289.
- Vilsons, Vudrofs (Thomas Woodrow Wilson 1856. — 1924.) — Amerikas Savienoto Valstu prezidents 1913. — 1920.: 225, 283.
- Viļņa (leitiski: Vilnius) — Lietuvas galvaspilsēta 116, 152, 269, 283, 297.
- Viļņas apgabals, Viļņas jautājums 268, 269, 282, 283.
- Vinnigs, Augusts (August Winnig 1878. — 1956.) — Vācijas pilnvarnieks Latvijā 1918., autors 238, 240.
- Virza (istā vārdā: Lieknis), Edvarts (1883. — 1940.) — rakstnieks 198.
- Visbija (zviedriski: Visby) — pilsēta Gotlandē 74.
- Višķauti — senprūšu pilsēta 49.
- Visvaldis (Indriķa chronikā: Wiscewalde, Vissewalde) — Jersikas (chronikā: Gerceke) karalis, chronikā minēts 1203., 1213., 1225., lēņa raksts 1209.: 85, 88, 89, (92).
- Viši (Vichy) — no Vācijas atkarīgās Francijas galvaspilsēta 2. pasaules karā 298.
- Vitauts Dižais (1350. — 1430.) — Lietuvas dižkunigaitis 1392. — 1430.: 117.
- Viterbo — pilsēta Itālijā 98.
- Vītols, Jāzeps (1863. — 1948.) — komponists, profesors 181, 272.
- Vladimirs (miris 1216.) — Polockas kņazs 91.

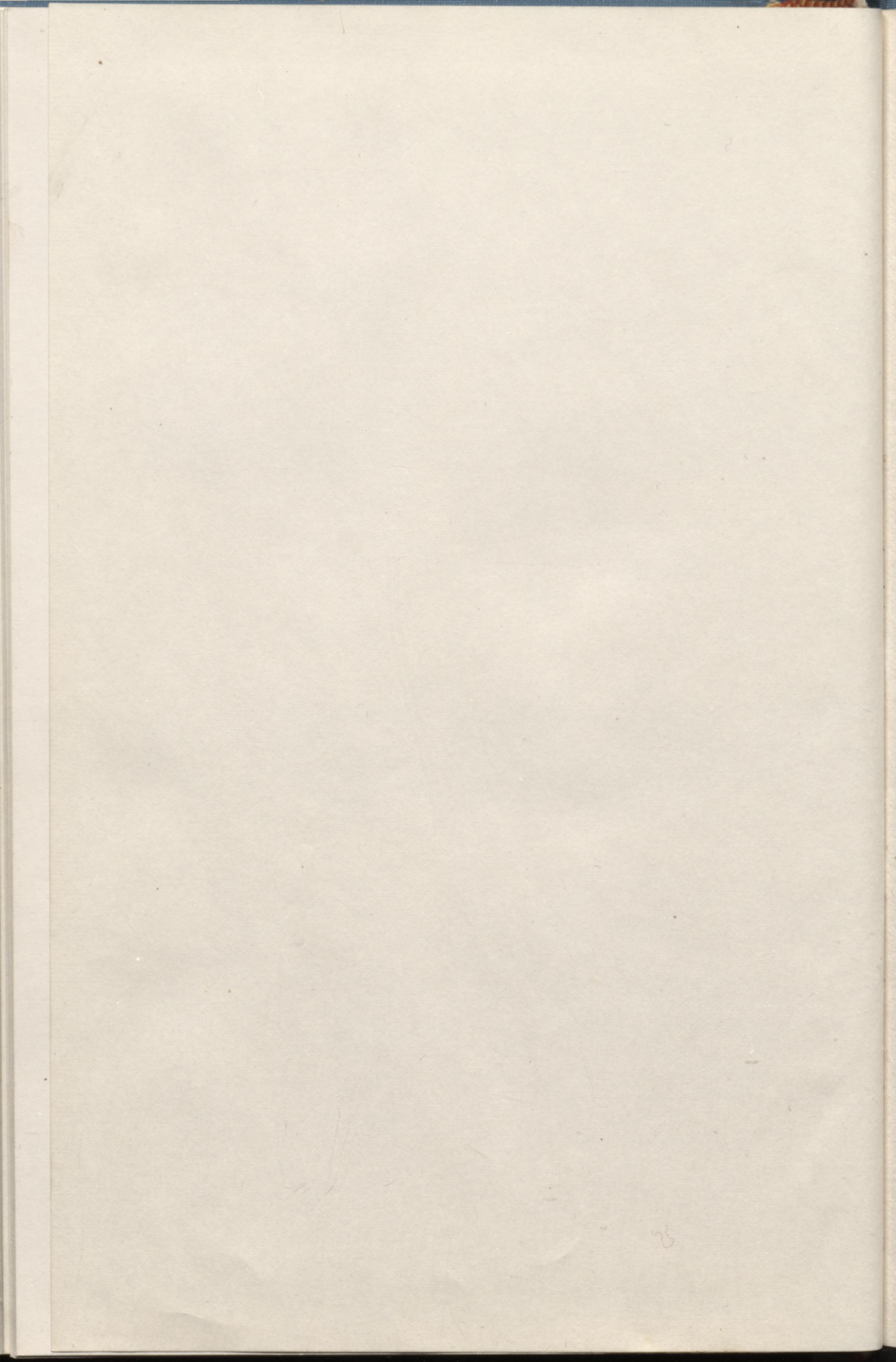
- Vladislavs II — sk.: Jagailis.
- Vladislavs III (Władysław III, 1424. — 1444.) — Polijas karalis 1434. — 1444. un Ungārijas karalis no 1440.: 117.
- Vlasovs, Andrejs Andrejevičs (1900. — 1946.) — padomju ģenerālis, saņemts gūstā, organizēja un vadīja no gūstekņiem komplektētu karaspēku pret boļševikiem 315.
- Voitiņš, Juris (Spāres pagastā) — naudas aizdevējs Zviedrijas karalim Kārlim XII 149.
- Voltaers (Voltaire, Istā vārdā: Jean François Marie de Aruet, 1694. — 1778.) — franču rakstnieks 133.
- Volters fon Pletenbergs (ap 1450. — 1535.) — ordeņa mestrs no 1494.: 101, 104 — 107, 110, 118.
- Vrangels, Pēteris (1878. — 1928.) — krievu ģenerālis, krievu pret-boļševiku armijas komandieris 246.
- Vulfstans — tirgotājs Alfrēda Lielā laikā 63.
- Zālīte, Pēteris (1864. — 1939.) — avīžnieks, filozofs, profesors 184.
- Zālītis, Jānis (1874. — 1919.) — jurists, Krievijas 4. valsts domes loceklis, bēgļu organizācijas darbinieks, Nacionālās padomes un Tautas padomes loceklis, apsardzības ministrs 1918. — 1919.: 198, 205, 214, 216, 240.
- Zaļkalns, Teodors (1876. — 1972.) — tēlnieks 181.
- Zāmuels, Voldemārs (1872. — 1948.) — jurists, senātors, Nacionālās padomes priekšsēdis, ministru prezidents 1924., vairākkārt ministrs 235.
- Zariņš, Kārlis (1879. — 1963.) — bēgļu organizācijas darbinieks, Tautas padomes loceklis, diplomāts 204, 205.
- Zēmelis (Jaunburtņieku Zēmelis) — naudas aizdevējs Zviedrijas karalim Kārlim XII 149.
- Zemgale, zemgaļi 10, 49, 57, 66, 82, 86, 92, 98, 99, 106, 108, 115, 118, 119, 127, 160, 203, 206, 210, 213, 239, 247, 248, 257, 267, 310.
- Zemgals, Gustavs (1871. — 1939.) — jurists, Rīgas pilsētas galva 1917., Tautas padomes viceprezidents, 1. un 4. saeimas loceklis, ministrs 1921. — 1923., 1931. — 1932., valsts prezidents 1927. — 1930.: 214, 254, 255.
- Zemstes — krievu pašvaldības organizācijas 179.
- Zeno — Bizantes imperators 474. — 491.: 50.
- Zeume, Johans (Johann Gottfried Seume 1763. — 1810.) — vācu rakstnieks 175.
- Ziedonis, Imants (dz. 1933.) — dzejnieks 325.
- Ziemeļnieku latviešu armija 244 — 245.
- Ziemsvētku kaujas 1. pasaules karā (angl.: the Christmas Battles of the First World War) 208, 209, 219.
- Zigmunds I (1467. — 1548.) — Lietuvas dižkunigaitis un Polijas karalis 1506. — 1548.: 118.
- Zigmunds II Augusts (1520. — 1572.) — Lietuvas dižkunigaitis un Polijas karalis 1548. — 1572.: 114, 118 — 120, (127), 135, 143, (144).
- Zigmunds III Augusts (1566. — 1632.) — Lietuvas dižkunigaitis un Polijas karalis 1587. — 1632., Zviedrijas karalis 1592. — 1604.: 121, 127.
- Zinovjevs, Gregorijs, Istā vārdā: Gregorijs Hiršs-Apfelbaums, pirms Zinovjeva vārda pieņemšanas saucās: Grigorijs Jevgenevičs Radomisliskis (Radomyslsky, 1883. — 1936.) — revolūcionārs, Ļeņina

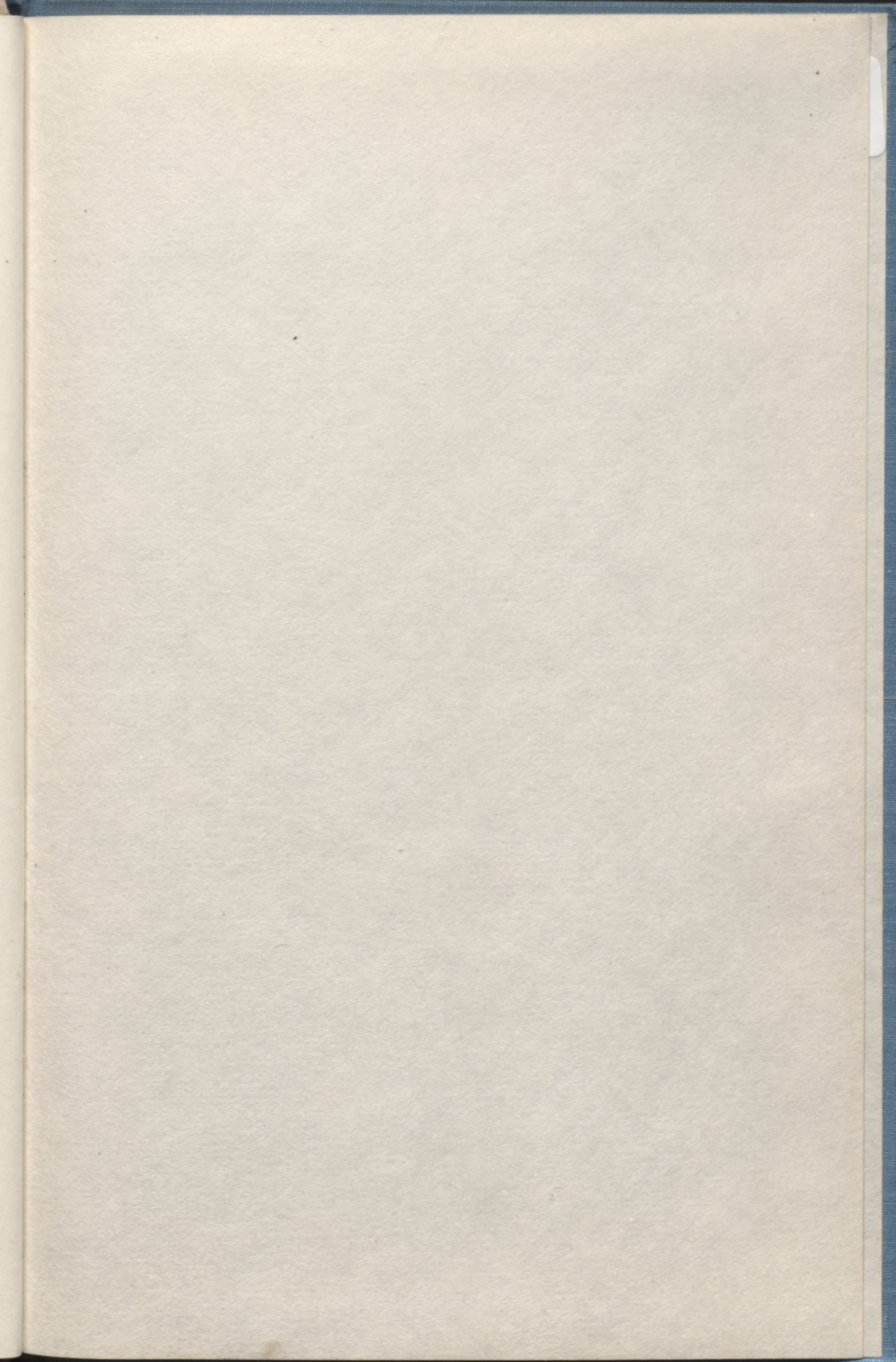
- Iudzstrādnieks, Kominternā dibinātājs 292.
- Ziverts, Mārtiņš (dz. 1903.) — drāmatiķis 273.
- Zobenbrāļu ordenis (angl.: The Order of the Sword), arī: Livonijas ordenis (1202./1203. — 1237.) 80, 82, 92, 96 — 99, 106, 112, 113, 173.
- Zonne, Jānis (16. gs.) — latv. tautības palīgmācītājs Bērzaunē 110.
- Zunds (angl.: The Sound) — jūrasšaurums starp tagadējo Dāniju un Zviedriju 102, 151.
- Zviedrija (zviedriski: Sverige, angļiski: Sweden), zviedri 41, 49, 54, 55, 63, 66, 73, 74, 97, 99 — 101, 108, 111, 119 — 124, 127, 128, 132, 133, 135, 137, 138, 140 — 148, 150, 151, 153, 158, 165, 173, 176, 263, 269, 271, 274, 276, 278, 282, 298, 304, 312, 315.
- Žaļģiras kauja 1410. (angl.: Battle of Žaļģira-Tannenberg) 106, 117.
- Želigovskis, Lucjans (1865. — 1947.) — poļu virsnieks, Viļņas okupētājs 1920., kara ministrs 1925. — 1926.: 283.
- Žemaitija — Lietuvas daļa 106.
- Ženeva (Geneva) — Šveices pilsēta, Tautu savienības sēdeklis 284.
- Židi, arī: ebrēji (angl.: Jews) 261, 272, 294, 328.

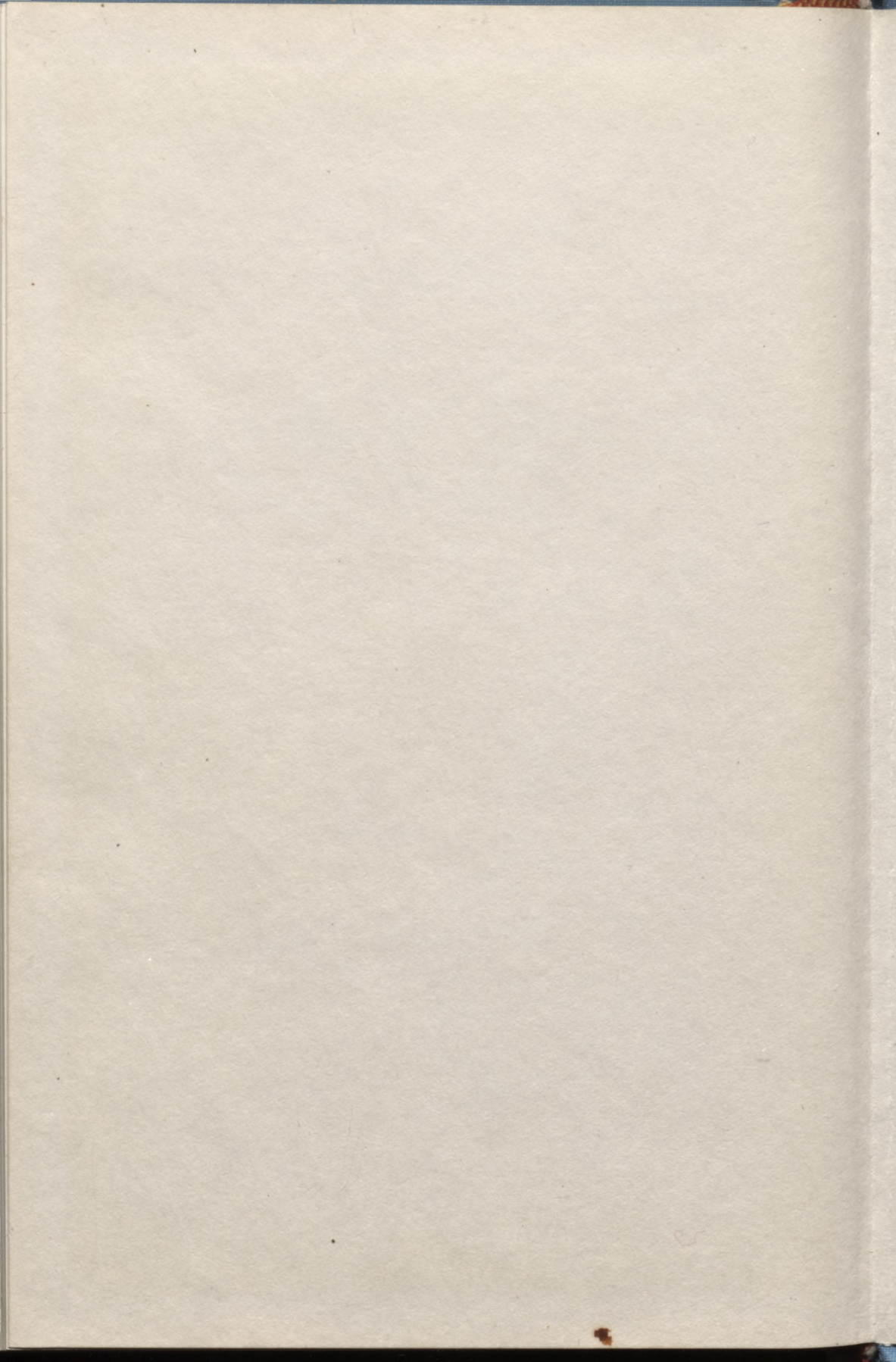

40.-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305030283

